www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

اطیب البیان

فی تفسیر القرآن

تألیف

سید عبدالحسین طیب

جلد هشتم

تهران

چاپخانه اسلام

بسم الله الرحمن الرحیم

اطیب البیان فی تفسیر القرآن

نویسنده:

عبدالحسین طیب

ناشر چاپی:

موسسه جهانی سبطین (علیهما السلام)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵

اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۸ ----- ۲۶

مشخصات کتاب ----- ۲۶

اشاره ----- ۲۷

[سوره حجر) .... ص : ۲ ----- ۲۷

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱] .... ص : ۲ ----- ۲۷

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲] .... ص : ۳ ----- ۲۸

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳] .... ص : ۴ ----- ۲۹

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴] .... ص : ۵ ----- ۳۰

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵] .... ص : ۶ ----- ۳۱

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶] .... ص : ۷ ----- ۳۲

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷] .... ص : ۸ ----- ۳۳

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸] .... ص : ۹ ----- ۳۴

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹] .... ص : ۱۰ ----- ۳۵

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۰] .... ص : ۱۱ ----- ۳۶

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۱] .... ص : ۱۳ ----- ۳۸

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۲] .... ص : ۱۴ ----- ۳۹

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۳] .... ص : ۱۵ ----- ۴۰

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۴] .... ص : ۱۶ ----- ۴۱

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۵] .... ص : ۱۶ ----- ۴۱

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۶] .... ص : ۱۷ ----- ۴۲

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۷] .... ص : ۱۸ ----- ۴۳

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۸] .... ص : ۱۹ ----- ۴۴

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۹] .... ص : ۲۰ ----- ۴۵

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۰] .... ص : ۲۱ ---- ۴۶
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۱] .... ص : ۲۲ ---- ۴۷
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۲] .... ص : ۲۳ ---- ۴۸
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۳] .... ص : ۲۴ ---- ۴۹
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۴] .... ص : ۲۴ ---- ۴۹
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۵] .... ص : ۲۵ ---- ۵۰
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۶] .... ص : ۲۶ ---- ۵۱
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۷] .... ص : ۲۷ ---- ۵۲
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۸] .... ص : ۲۸ ---- ۵۳
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۹] .... ص : ۲۹ ---- ۵۴
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳۰] .... ص : ۳۰ ---- ۵۵
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳۱] .... ص : ۳۱ ---- ۵۶
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳۲] .... ص : ۳۲ ---- ۵۷
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳۳] .... ص : ۳۳ ---- ۵۸
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳۴] .... ص : ۳۴ ---- ۵۹
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳۵] .... ص : ۳۵ ---- ۶۰
[سوره الحجر (۱۵): آیات ۳۶ تا ۳۸] .... ص : ۳۶ ---- ۶۱
[سوره الحجر (۱۵): آیات ۳۹ تا ۴۰] .... ص : ۳۸ ---- ۶۳
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۱] .... ص : ۳۹ ---- ۶۴
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۲] .... ص : ۴۰ ---- ۶۵
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۳] .... ص : ۴۲ ---- ۶۷
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۴] .... ص : ۴۳ ---- ۶۸
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۵] .... ص : ۴۳ ---- ۶۸
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۶] .... ص : ۴۴ ---- ۶۹
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۷] .... ص : ۴۵ ---- ۷۰
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۸] .... ص : ۴۶ ---- ۷۱

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۹] .... ص : ۴۶ ---- ۷۱
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۰] .... ص : ۴۷ ---- ۷۲
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۱] .... ص : ۴۸ ---- ۷۳
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۲] .... ص : ۴۸ ---- ۷۳
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۳] .... ص : ۵۰ ---- ۷۵
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۴] .... ص : ۵۱ ---- ۷۶
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۵] .... ص : ۵۱ ---- ۷۶
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۶] .... ص : ۵۶ ---- ۷۷
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۷] .... ص : ۵۲ ---- ۷۷
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۸] .... ص : ۵۳ ---- ۷۸
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۹] .... ص : ۵۴ ---- ۷۹
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۰] .... ص : ۵۴ ---- ۷۹
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۱] .... ص : ۵۴ ---- ۷۹
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۲] .... ص : ۵۵ ---- ۸۰
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۳] .... ص : ۵۵ ---- ۸۰
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۴] .... ص : ۵۵ ---- ۸۰
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۵] .... ص : ۵۶ ---- ۸۱
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۶] .... ص : ۵۷ ---- ۸۲
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۷] .... ص : ۵۷ ---- ۸۲
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۸] .... ص : ۵۸ ---- ۸۳
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۹] .... ص : ۵۸ ---- ۸۳
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۰] .... ص : ۵۸ ---- ۸۳
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۱] .... ص : ۵۹ ---- ۸۴
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۲] .... ص : ۵۹ ---- ۸۴
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۳] .... ص : ۵۹ ---- ۸۴
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۴] .... ص : ۶۰ ---- ۸۵

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۵] .... ص : ۶۱ ---- ۸۶
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۶] .... ص : ۶۲ ---- ۸۷
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۷] .... ص : ۶۲ ---- ۸۷
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۸] .... ص : ۶۳ ---- ۸۸
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۹] .... ص : ۶۴ ---- ۸۹
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۰] .... ص : ۶۴ ---- ۸۹
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۱] .... ص : ۶۵ ---- ۹۰
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۲] .... ص : ۶۵ ---- ۹۰
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۳] .... ص : ۶۶ ---- ۹۱
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۴] .... ص : ۶۶ ---- ۹۱
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۵] .... ص : ۶۷ ---- ۹۲
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۶] .... ص : ۶۹ ---- ۹۴
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۷] .... ص : ۶۹ ---- ۹۴
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۸] .... ص : ۷۰ ---- ۹۵
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۹] .... ص : ۷۱ ---- ۹۶
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۰] .... ص : ۷۲ ---- ۹۷
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۱] .... ص : ۷۲ ---- ۹۷
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۲] .... ص : ۷۳ ---- ۹۸
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۳] .... ص : ۷۳ ---- ۹۸
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۴] .... ص : ۷۴ ---- ۱۰۰
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۵] .... ص : ۷۵ ---- ۱۰۱
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۶] .... ص : ۷۵ ---- ۱۰۱
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۷] .... ص : ۷۵ ---- ۱۰۱
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۸] .... ص : ۷۶ ---- ۱۰۲
[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۹] .... ص : ۷۷ ---- ۱۰۳
[سوره النحل .... ص : ۷۹ ---- ۱۰۵

اشاره ---------- ۱۰۵
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱] .... ص : ۸۰ ---------- ۱۰۶
[سوره النحل (۱۶): آیه ۲] .... ص : ۸۱ ---------- ۱۰۷
[سوره النحل (۱۶): آیه ۳] .... ص : ۸۳ ---------- ۱۰۹
[سوره النحل (۱۶): آیه ۴] .... ص : ۸۳ ---------- ۱۰۹
[سوره النحل (۱۶): آیه ۵] .... ص : ۸۴ ---------- ۱۱۰
[سوره النحل (۱۶): آیه ۶] .... ص : ۸۵ ---------- ۱۱۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۷] .... ص : ۸۵ ---------- ۱۱۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۸] .... ص : ۸۶ ---------- ۱۱۲
[سوره النحل (۱۶): آیه ۹] .... ص : ۸۷ ---------- ۱۱۳
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰] .... ص : ۸۸ ---------- ۱۱۴
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱] .... ص : ۸۹ ---------- ۱۱۵
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲] .... ص : ۹۰ ---------- ۱۱۶
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۳] .... ص : ۹۱ ---------- ۱۱۷
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۴] .... ص : ۹۲ ---------- ۱۱۸
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۵] .... ص : ۹۳ ---------- ۱۱۹
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۶] .... ص : ۹۵ ---------- ۱۲۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۷] .... ص : ۹۵ ---------- ۱۲۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۸] .... ص : ۹۶ ---------- ۱۲۲
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۹] .... ص : ۹۷ ---------- ۱۲۳
[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۰] .... ص : ۹۸ ---------- ۱۲۴
[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۱] .... ص : ۹۹ ---------- ۱۲۵
[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۲] .... ص : ۱۰۱ ---------- ۱۲۷
[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۳] .... ص : ۱۰۳ ---------- ۱۲۹
[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۴] .... ص : ۱۰۵ ---------- ۱۳۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۵] .... ص : ۱۰۷ ---------- ۱۳۳

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۶] .... ص : ۱۰۸ ---- ۱۳۴
[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۷] .... ص : ۱۰۹ ---- ۱۳۵
[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۸] .... ص : ۱۱۰ ---- ۱۳۶
[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۹] .... ص : ۱۱۱ ---- ۱۳۷
[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۰] .... ص : ۱۱۲ ---- ۱۳۸
[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۱] .... ص : ۱۱۳ ---- ۱۳۹
[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۲] .... ص : ۱۱۵ ---- ۱۴۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۳] .... ص : ۱۱۶ ---- ۱۴۲
[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۴] .... ص : ۱۱۷ ---- ۱۴۳
[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۵] .... ص : ۱۱۷ ---- ۱۴۳
[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۶] .... ص : ۱۱۹ ---- ۱۴۵
[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۷] .... ص : ۱۲۰ ---- ۱۴۶
[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۸] .... ص : ۱۲۱ ---- ۱۴۷
[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۹] .... ص : ۱۲۲ ---- ۱۴۸
[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۰] .... ص : ۱۲۳ ---- ۱۴۹
[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۱] .... ص : ۱۲۵ ---- ۱۵۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۲] .... ص : ۱۲۶ ---- ۱۵۲
[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۳] .... ص : ۱۲۷ ---- ۱۵۳
[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۴] .... ص : ۱۲۸ ---- ۱۵۴
[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۵] .... ص : ۱۲۹ ---- ۱۵۵
[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۶] .... ص : ۱۳۰ ---- ۱۵۶
[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۷] .... ص : ۱۳۱ ---- ۱۵۷
[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۸] .... ص : ۱۳۲ ---- ۱۵۸
[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۹] .... ص : ۱۳۴ ---- ۱۶۰
[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۰] .... ص : ۱۳۵ ---- ۱۶۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۱] .... ص : ۱۳۵ ---- ۱۶۱

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۲] .... ص : ۱۳۷ ---- ۱۶۳
[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۳] .... ص : ۱۳۸ ---- ۱۶۴
[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۴] .... ص : ۱۳۸ ---- ۱۶۴
[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۵] .... ص : ۱۳۹ ---- ۱۶۵
[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۶] .... ص : ۱۴۰ ---- ۱۶۶
[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۷] .... ص : ۱۴۱ ---- ۱۶۷
[سوره النحل (۱۶): آیات ۵۸ تا ۵۹] .... ص : ۱۴۲ ---- ۱۶۸
[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۰] .... ص : ۱۴۳ ---- ۱۶۹
[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۱] .... ص : ۱۴۴ ---- ۱۷۰
[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۲] .... ص : ۱۴۵ ---- ۱۷۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۳] .... ص : ۱۴۷ ---- ۱۷۳
[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۴] .... ص : ۱۴۸ ---- ۱۷۴
[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۵] .... ص : ۱۴۹ ---- ۱۷۵
[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۶] .... ص : ۱۵۰ ---- ۱۷۶
[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۷] .... ص : ۱۵۰ ---- ۱۷۶
[سوره النحل (۱۶): آیات ۶۸ تا ۶۹] .... ص : ۱۵۱ ---- ۱۷۷
[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۰] .... ص : ۱۵۳ ---- ۱۷۹
[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۱] .... ص : ۱۵۴ ---- ۱۸۰
[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۲] .... ص : ۱۵۵ ---- ۱۸۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۳] .... ص : ۱۵۶ ---- ۱۸۲
[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۴] .... ص : ۱۵۶ ---- ۱۸۲
[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۵] .... ص : ۱۵۸ ---- ۱۸۴
[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۶] .... ص : ۱۵۹ ---- ۱۸۵
[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۷] .... ص : ۱۶۰ ---- ۱۸۶
[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۸] .... ص : ۱۶۱ ---- ۱۸۷
[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۹] .... ص : ۱۶۳ ---- ۱۸۹

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۰] .... ص : ۱۶۳ ---- ۱۸۹
[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۱] .... ص : ۱۶۵ ---- ۱۹۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۲] .... ص : ۱۶۶ ---- ۱۹۲
[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۳] .... ص : ۱۶۶ ---- ۱۹۲
[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۴] .... ص : ۱۶۷ ---- ۱۹۳
[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۵] .... ص : ۱۶۹ ---- ۱۹۵
[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۶] .... ص : ۱۷۰ ---- ۱۹۶
[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۷] .... ص : ۱۷۲ ---- ۱۹۸
[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۸] .... ص : ۱۷۳ ---- ۱۹۹
[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۹] .... ص : ۱۷۳ ---- ۱۹۹
[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۰] .... ص : ۱۷۵ ---- ۲۰۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۱] ... ص : ۱۷۷ ---- ۲۰۳
[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۲] .... ص : ۱۷۸ ---- ۲۰۴
[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۳] .... ص : ۱۸۰ ---- ۲۰۶
[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۴] .... ص : ۱۸۱ ---- ۲۰۷
[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۵] .... ص : ۱۸۲ ---- ۲۰۸
[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۶] .... ص : ۱۸۳ ---- ۲۰۹
[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۷] .... ص : ۱۸۴ ---- ۲۱۰
[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۸] .... ص : ۱۸۵ ---- ۲۱۱
[سوره النحل (۱۶): آیات ۹۹ تا ۱۰۰] .... ص : ۱۸۶ ---- ۲۱۲
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۱] .... ص : ۱۸۷ ---- ۲۱۳
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۲] .... ص : ۱۸۸ ---- ۲۱۴
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۳] .... ص : ۱۸۹ ---- ۲۱۵
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۴] .... ص : ۱۹۰ ---- ۲۱۶
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۵] .... ص : ۱۹۱ ---- ۲۱۷
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۶] .... ص : ۱۹۲ ---- ۲۱۸

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۷] .... ص : ۱۹۴ ---- ۲۲۰
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۸] .... ص : ۱۹۵ ---- ۲۲۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۹] .... ص : ۱۹۶ ---- ۲۲۲
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۰] .... ص : ۱۹۶ ---- ۲۲۲
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۱] .... ص : ۱۹۷ ---- ۲۲۳
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۲] .... ص : ۱۹۸ ---- ۲۲۴
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۳] .... ص :۱۹۹ ---- ۲۲۵
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۴] .... ص : ۲۰۰ ---- ۲۲۶
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۵] .... ص : ۲۰۱ ---- ۲۲۷
[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷] .... ص : ۲۰۲ ---- ۲۲۸
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۸] .... ص : ۲۰۳ ---- ۲۲۹
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۹] .... ص : ۲۰۵ ---- ۲۳۱
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۰] .... ص : ۲۰۶ ---- ۲۳۲
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۱] .... ص : ۲۰۷ ---- ۲۳۳
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۲] .... ص : ۲۰۷ ---- ۲۳۳
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۳] .... ص : ۲۰۸ ---- ۲۳۴
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۴] .... ص : ۲۰۸ ---- ۲۳۴
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۵] .... ص : ۲۱۰ ---- ۲۳۶
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۶] .... ص : ۲۱۱ ---- ۲۳۷
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۷] .... ص : ۲۱۲ ---- ۲۳۸
[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۸] .... ص : ۲۱۳ ---- ۲۳۹
سوره مبارکه بنی اسرائیل مسمّی بسوره الاسراء .... ص : ۲۱۵ ---- ۲۴۱
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱] .... ص : ۲۱۵ ---- ۲۴۱
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲] .... ص : ۲۱۹ ---- ۲۴۵
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳] .... ص : ۲۲۰ ---- ۲۴۶
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴] .... ص : ۲۲۱ ---- ۲۴۷

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵] .... ص : ۲۲۲ ---- ۲۴۸
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶] .... ص : ۲۲۳ ---- ۲۴۹
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷] .... ص : ۲۲۳ ---- ۲۴۹
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸] .... ص : ۲۲۴ ---- ۲۵۰
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹] .... ص : ۲۲۵ ---- ۲۵۱
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰] .... ص : ۲۲۷ ---- ۲۵۳
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱] .... ص : ۲۲۷ ---- ۲۵۳
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۲] .... ص : ۲۲۸ ---- ۲۵۴
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۳] .... ص : ۲۲۹ ---- ۲۵۵
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۴] .... ص : ۲۳۰ ---- ۲۵۶
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۵] .... ص : ۲۳۱ ---- ۲۵۷
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۶] .... ص : ۲۳۳ ---- ۲۵۹
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۷] .... ص : ۲۳۳ ---- ۲۵۹
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۸] .... ص : ۲۳۴ ---- ۲۶۰
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۹] .... ص : ۲۳۵ ---- ۲۶۱
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۰] .... ص : ۲۳۵ ---- ۲۶۱
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۱] .... ص : ۲۳۶ ---- ۲۶۲
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۲] .... ص : ۲۳۶ ---- ۲۶۲
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۳] .... ص : ۲۳۷ ---- ۲۶۳
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۴] .... ص : ۲۳۹ ---- ۲۶۵
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۵] .... ص : ۲۳۹ ---- ۲۶۵
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۶] .... ص : ۲۴۰ ---- ۲۶۶
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۷] .... ص : ۲۴۱ ---- ۲۶۷
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۸] .... ص : ۲۴۲ ---- ۲۶۸
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۹] .... ص : ۲۴۳ ---- ۲۶۹
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۰] .... ص : ۲۴۴ ---- ۲۷۰

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۱] .... ص : ۲۴۶ ---- ۲۷۳
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۲] .... ص : ۲۴۷ ---- ۲۷۴
سوره الإسراء(۱۷): آیه۳۳] .... ص : ۲۴۸ ---- ۲۷۵
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۴] .... ص : ۲۵۰ ---- ۲۷۷
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۵] .... ص : ۲۵۱ ---- ۲۷۸
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۶] .... ص : ۲۵۱ ---- ۲۷۸
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۷] .... ص : ۲۵۲ ---- ۲۷۹
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۸] .... ص : ۲۵۳ ---- ۲۸۰
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۹] .... ص :۲۵۴ ---- ۲۸۱
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۰] .... ص : ۲۵۵ ---- ۲۸۲
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۱] .... ص : ۲۵۶ ---- ۲۸۳
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۲] .... ص: ۲۵۷ ---- ۲۸۴
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۳] .... ص : ۲۵۹ ---- ۲۸۶
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۴] .... ص : ۲۵۹ ---- ۲۸۶
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۵] .... ص : ۲۶۱ ---- ۲۸۸
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۶] .... ص : ۲۶۲ ---- ۲۸۹
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۷] .... ص : ۲۶۳ ---- ۲۹۰
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۸] .... ص : ۲۶۴ ---- ۲۹۱
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۹] .... ص : ۲۶۵ ---- ۲۹۲
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۰ تا ۵۱] .... ص : ۲۶۶ ---- ۲۹۳
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۲] .... ص : ۲۶۷ ---- ۲۹۴
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۳] .... ص : ۲۶۸ ---- ۲۹۵
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۴] .... ص : ۲۶۹ ---- ۲۹۶
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۵] .... ص : ۲۷۰ ---- ۲۹۷
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۶] .... ص : ۲۷۱ ---- ۲۹۸
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۷] .... ص : ۲۷۲ ---- ۲۹۹

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۸] .... ص : ۲۷۳ ---- ۳۰۰
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۹] .... ص : ۲۷۴ ---- ۳۰۱
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۰] .... ص : ۲۷۵ ---- ۳۰۲
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۱] .... ص : ۲۷۶ ---- ۳۰۳
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۲] .... ص : ۲۷۷ ---- ۳۰۴
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۳] .... ص : ۲۷۸ ---- ۳۰۵
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۴] .... ص : ۲۷۹ ---- ۳۰۶
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۵] .... ص : ۲۸۰ ---- ۳۰۷
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۶] .... ص : ۲۸۰ ---- ۳۰۷
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۷] .... ص : ۲۸۱ ---- ۳۰۸
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۸] .... ص : ۲۸۲ ---- ۳۰۹
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۹] .... ص : ۲۸۴ ---- ۳۱۱
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۰] .... ص : ۲۸۵ ---- ۳۱۲
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۱] .... ص :۲۸۶ ---- ۳۱۳
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۲] .... ص : ۲۸۷ ---- ۳۱۴
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۳] .... ص : ۲۸۸ ---- ۳۱۵
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۴] .... ص : ۲۹۰ ---- ۳۱۷
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۵] .... ص : ۲۹۰ ---- ۳۱۷
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۶] .... ص : ۲۹۱ ---- ۳۱۸
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۷] .... ص : ۲۹۲ ---- ۳۱۹
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۸] .... ص : ۲۹۳ ---- ۳۲۰
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۹] .... ص : ۲۹۴ ---- ۳۲۱
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۰] .... ص : ۲۹۵ ---- ۳۲۲
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۱] .... ص : ۲۹۶ ---- ۳۲۳
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۲] .... ص : ۲۹۷ ---- ۳۲۴
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۳] .... ص : ۲۹۸ ---- ۳۲۵

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۴] .... ص : ۲۹۹ ---- ۳۲۶
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۵] .... ص : ۳۰۰ ---- ۳۲۷
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۶] .... ص : ۳۰۱ ---- ۳۲۸
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۷] .... ص : ۳۰۲ ---- ۳۲۹
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۸] .... ص : ۳۰۳ ---- ۳۳۰
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۹] .... ص : ۳۰۴ ---- ۳۳۱
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۰ تا ۹۳] .... ص : ۳۰۵ ---- ۳۳۲
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۴] .... ص : ۳۰۷ ---- ۳۳۴
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۵] .... ص : ۳۰۸ ---- ۳۳۵
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۶] .... ص : ۳۰۹ ---- ۳۳۶
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۷] .... ص : ۳۱۰ ---- ۳۳۷
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۸] .... ص : ۳۱۱ ---- ۳۳۸
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۹] .... ص : ۳۱۲ ---- ۳۳۹
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۰] .... ص : ۳۱۳ ---- ۳۴۰
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۱] .... ص : ۳۱۴ ---- ۳۴۱
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۲] .... ص : ۳۱۶ ---- ۳۴۳
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۳] .... ص : ۳۱۷ ---- ۳۴۴
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۴] .... ص : ۳۱۷ ---- ۳۴۴
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۶] .... ص : ۳۱۸ ---- ۳۴۵
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۷ تا ۱۰۸] .... ص : ۳۱۹ ---- ۳۴۶
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۹] .... ص : ۳۲۰ ---- ۳۴۷
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱۰] .... ص : ۳۲۱ ---- ۳۴۸
[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱۱] .... ص : ۳۲۲ ---- ۳۴۹
[سوره مبارکه کهف .... ص : ۳۲۴ ---- ۳۵۱
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱] .... ص : ۳۲۴ ---- ۳۵۱
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۲ تا ۳] .... ص : ۳۲۵ ---- ۳۵۲

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴] .... ص : ۳۲۶ ---- ۳۵۳
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵] .... ص : ۳۲۶ ---- ۳۵۳
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶] .... ص : ۳۲۷ ---- ۳۵۴
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷] .... ص : ۳۲۸ ---- ۳۵۵
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸] .... ص : ۳۲۹ ---- ۳۵۶
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹] .... ص : ۳۳۰ ---- ۳۵۷
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰] .... ص : ۳۳۰ ---- ۳۵۷
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۱] .... ص : ۳۳۱ ---- ۳۵۸
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۲] .... ص : ۳۳۲ ---- ۳۵۹
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۳] .... ص : ۳۳۲ ---- ۳۵۹
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۴] .... ص : ۳۳۳ ---- ۳۶۰
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۵] .... ص : ۳۳۴ ---- ۳۶۱
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۶] .... ص : ۳۳۵ ---- ۳۶۲
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۷] .... ص : ۳۳۶ ---- ۳۶۳
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۸] .... ص : ۳۳۷ ---- ۳۶۴
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۹] .... ص : ۳۳۸ ---- ۳۶۵
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۰] .... ص : ۳۳۹ ---- ۳۶۶
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۱] .... ص : ۳۴۰ ---- ۳۶۷
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۲] .... ص : ۳۴۱ ---- ۳۶۸
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۲۳ تا ۲۴] .... ص : ۳۴۲ ---- ۳۶۹
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۵] .... ص : ۳۴۳ ---- ۳۷۰
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۶] .... ص : ۳۴۴ ---- ۳۷۱
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۷] .... ص : ۳۴۵ ---- ۳۷۲
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۸] .... ص : ۳۴۶ ---- ۳۷۳
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۹] .... ص : ۳۴۸ ---- ۳۷۵
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۰] .... ص : ۳۴۹ ---- ۳۷۶

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۱] .... ص : ۳۵۰ ---- ۳۷۷
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۲ تا ۳۳] .... ص : ۳۵۱ ---- ۳۷۸
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۴] .... ص : ۳۵۲ ---- ۳۷۹
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۵] .... ص : ۳۵۳ ---- ۳۸۰
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۶] .... ص : ۳۵۴ ---- ۳۸۱
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۷] .... ص : ۳۵۴ ---- ۳۸۱
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۸] .... ص : ۳۵۵ ---- ۳۸۲
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۹] .... ص : ۳۵۶ ---- ۳۸۳
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۰] .... ص : ۳۵۷ ---- ۳۸۴
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۱] .... ص : ۳۵۷ ---- ۳۸۴
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۲] .... ص : ۳۵۸ ---- ۳۸۵
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۳] .... ص : ۳۵۸ ---- ۳۸۵
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۴] .... ص : ۳۵۹ ---- ۳۸۶
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۵] .... ص : ۳۶۰ ---- ۳۸۷
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۶] .... ص : ۳۶۱ ---- ۳۸۸
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۷] .... ص : ۳۶۲ ---- ۳۸۹
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۸] .... ص : ۳۶۳ ---- ۳۹۰
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۹] .... ص : ۳۶۵ ---- ۳۹۲
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۰] .... ص : ۳۶۶ ---- ۳۹۳
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۱] .... ص : ۳۶۷ ---- ۳۹۴
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۲] .... ص : ۳۶۸ ---- ۳۹۵
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۳] .... ص : ۳۷۰ ---- ۳۹۷
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۴] .... ص : ۳۷۰ ---- ۳۹۷
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۵] .... ص : ۳۷۱ ---- ۳۹۸
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۶] .... ص : ۳۷۲ ---- ۳۹۹
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۷] .... ص : ۳۷۳ ---- ۴۰۰

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۸] .... ص : ۳۷۴ ---- ۴۰۱
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۹] .... ص : ۳۷۶ ---- ۴۰۳
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۰] .... ص : ۳۷۷ ---- ۴۰۴
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۱] .... ص : ۳۷۸ ---- ۴۰۵
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۲] .... ص : ۳۷۹ ---- ۴۰۶
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۳] .... ص : ۳۸۰ ---- ۴۰۷
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۴] .... ص : ۳۸۱ ---- ۴۰۸
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۵] .... ص : ۳۸۱ ---- ۴۰۸
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۶] .... ص : ۳۸۲ ---- ۴۰۹
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۷] .... ص : ۳۸۳ ---- ۴۱۰
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۸] .... ص : ۳۸۳ ---- ۴۱۰
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۹] .... ص : ۳۸۳ ---- ۴۱۰
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۰] .... ص : ۳۸۴ ---- ۴۱۱
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۱] .... ص : ۳۸۴ ---- ۴۱۱
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۲] .... ص : ۳۸۵ ---- ۴۱۲
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۳] .... ص :۳۸۶ ---- ۴۱۳
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۷۴ تا ۷۵] .... ص : ۳۸۶ ---- ۴۱۳
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۶] .... ص : ۳۸۷ ---- ۴۱۴
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۷] .... ص: ۳۸۷ ---- ۴۱۴
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۸] .... ص : ۳۸۸ ---- ۴۱۵
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۹] .... ص :۳۸۹ ---- ۴۱۶
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۰] .... ص : ۳۸۹ ---- ۴۱۶
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۱] .... ص : ۳۹۰ ---- ۴۱۷
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۲] .... ص : ۳۹۱ ---- ۴۱۸
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۳] .... ص : ۳۹۳ ---- ۴۲۰
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۴ تا ۸۵] .... ص : ۳۹۴ ---- ۴۲۱

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۶] .... ص : ۳۹۵ ---- ۴۲۲
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۷] .... ص : ۳۹۵ ---- ۴۲۲
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۸ تا ۸۹] .... ص : ۳۹۶ ---- ۴۲۳
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۰] .... ص : ۳۹۷ ---- ۴۲۴
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۱] .... ص : ۳۹۷ ---- ۴۲۴
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۲] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۲۵
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۳] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۲۵
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۴] .... ص : ۳۹۹ ---- ۴۲۶
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۵] .... ص : ۳۹۹ ---- ۴۲۶
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۶] .... ص : ۴۰۰ ---- ۴۲۷
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۷] .... ص : ۴۰۱ ---- ۴۲۸
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۸] .... ص : ۴۰۱ ---- ۴۲۸
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۹] .... ص : ۴۰۴ ---- ۴۳۱
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۰] .... ص : ۴۰۵ ---- ۴۳۲
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۱] .... ص : ۴۰۵ ---- ۴۳۲
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۲] .... ص : ۴۰۶ ---- ۴۳۳
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۳] .... ص : ۴۰۷ ---- ۴۳۴
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۴] .... ص : ۴۰۷ ---- ۴۳۴
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۵] .... ص : ۴۰۸ ---- ۴۳۵
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۶] .... ص : ۴۰۸ ---- ۴۳۵
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۷] .... ص : ۴۰۹ ---- ۴۳۶
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۸] .... ص : ۴۰۹ ---- ۴۳۶
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۹] .... ص : ۴۱۰ ---- ۴۳۷
[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۱۰] .... ص : ۴۱۱ ---- ۴۳۸
سوره مریم .... ص : ۴۱۳ ---- ۴۴۰
اشاره ---- ۴۴۰

[سوره مریم (۱۹): آیه ۱] .... ص : ۴۱۴ ---- ۴۴۱
[سوره مریم (۱۹): آیه ۲] .... ص : ۴۱۵ ---- ۴۴۲
[سوره مریم (۱۹): آیه ۳] .... ص : ۴۱۶ ---- ۴۴۳
[سوره مریم (۱۹): آیه ۴] .... ص : ۴۱۶ ---- ۴۴۳
[سوره مریم (۱۹): آیه ۵] .... ص : ۴۱۸ ---- ۴۴۵
[سوره مریم (۱۹): آیه ۶] .... ص : ۴۱۸ ---- ۴۴۵
[سوره مریم (۱۹): آیه ۷] .... ص : ۴۲۰ ---- ۴۴۷
[سوره مریم (۱۹): آیه ۸] .... ص : ۴۲۱ ---- ۴۴۸
[سوره مریم (۱۹): آیه ۹] .... ص : ۴۲۱ ---- ۴۴۸
[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۰] .... ص : ۴۲۲ ---- ۴۴۹
[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۱] .... ص : ۴۲۳ ---- ۴۵۰
[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۲] .... ص :۴۲۳ ---- ۴۵۰
[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۳] .... ص : ۴۲۴ ---- ۴۵۱
[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۴] .... ص : ۴۲۵ ---- ۴۵۲
[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۵] .... ص : ۴۲۵ ---- ۴۵۲
[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۶] .... ص : ۴۲۶ ---- ۴۵۳
[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۷] .... ص : ۴۲۷ ---- ۴۵۴
[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۸] .... ص : ۴۲۸ ---- ۴۵۵
[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۹] .... ص : ۴۲۸ ---- ۴۵۵
[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۰] .... ص : ۴۲۹ ---- ۴۵۶
[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۱] .... ص : ۴۳۰ ---- ۴۵۷
[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۲] .... ص : ۴۳۱ ---- ۴۵۸
[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۳] .... ص : ۴۳۱ ---- ۴۵۸
[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۴] .... ص : ۴۳۲ ---- ۴۵۹
[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۵] .... ص : ۴۳۲ ---- ۴۵۹
[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۶] .... ص : ۴۳۳ ---- ۴۶۰

[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۷] .... ص : ۴۳۳ ---- ۴۶۰
[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۸] .... ص : ۴۳۴ ---- ۴۶۱
[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۹] .... ص : ۴۳۴ ---- ۴۶۱
[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۰] .... ص : ۴۳۵ ---- ۴۶۲
[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۱] .... ص : ۴۳۶ ---- ۴۶۳
[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۲] .... ص : ۴۳۶ ---- ۴۶۳
[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۳] .... ص : ۴۳۷ ---- ۴۶۴
[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۴] .... ص : ۴۳۸ ---- ۴۶۵
[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۵] .... ص : ۴۳۹ ---- ۴۶۶
[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۶] .... ص : ۴۳۹ ---- ۴۶۶
[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۷] .... ص : ۴۴۰ ---- ۴۶۷
[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۸] .... ص : ۴۴۱ ---- ۴۶۸
[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۹] .... ص : ۴۴۲ ---- ۴۶۹
[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۰] .... ص : ۴۴۳ ---- ۴۷۰
[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۱] .... ص : ۴۴۳ ---- ۴۷۰
[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۲] .... ص : ۴۴۵ ---- ۴۷۲
[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۳] .... ص : ۴۴۶ ---- ۴۷۳
[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۴] .... ص : ۴۴۶ ---- ۴۷۳
[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۵] .... ص : ۴۴۷ ---- ۴۷۴
[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۶] .... ص : ۴۴۸ ---- ۴۷۵
[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۷] .... ص : ۴۴۸ ---- ۴۷۵
[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۸] .... ص : ۴۴۹ ---- ۴۷۶
[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۹] .... ص : ۴۵۰ ---- ۴۷۷
[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۰] .... ص : ۴۵۱ ---- ۴۷۸
[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۱] .... ص : ۴۵۲ ---- ۴۷۹
[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۲] .... ص : ۴۵۳ ---- ۴۸۰

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۳] .... ص : ۴۵۴ ---- ۴۸۱
[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۴] .... ص : ۴۵۵ ---- ۴۸۲
[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۵] .... ص : ۴۵۶ ---- ۴۸۳
[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۶] .... ص : ۴۵۷ ---- ۴۸۴
[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۷] .... ص : ۴۵۷ ---- ۴۸۴
[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۸] .... ص : ۴۵۸ ---- ۴۸۵
[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۹] .... ص : ۴۶۰ ---- ۴۸۷
[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۰] .... ص : ۴۶۱ ---- ۴۸۸
[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۱] .... ص : ۴۶۱ ---- ۴۸۸
[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۲] .... ص : ۴۶۲ ---- ۴۸۹
[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۳] .... ص : ۴۶۳ ---- ۴۹۰
[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۴] .... ص : ۴۶۴ ---- ۴۹۱
[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۵] .... ص : ۴۶۵ ---- ۴۹۲
[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۶] .... ص : ۴۶۶ ---- ۴۹۳
[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۷] .... ص : ۴۶۷ ---- ۴۹۴
[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۸] .... ص : ۴۶۸ ---- ۴۹۵
[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۹] .... ص : ۴۶۹ ---- ۴۹۶
[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۰] .... ص : ۴۷۰ ---- ۴۹۷
[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۱] .... ص : ۴۷۱ ---- ۴۹۸
[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۲] .... ص : ۴۷۲ ---- ۴۹۹
[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۳] .... ص : ۴۷۳ ---- ۵۰۰
[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۴] .... ص : ۴۷۴ ---- ۵۰۱
[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۵] .... ص : ۴۷۵ ---- ۵۰۲
[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۶] .... ص : ۴۷۷ ---- ۵۰۴
[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۷] .... ص : ۴۷۸ ---- ۵۰۵
[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۸] .... ص : ۴۷۹ ---- ۵۰۶

[سوره مریم (۱۹): آیات ۷۹ تا ۸۰] .... ص : ۴۸۰ ---- ۵۰۷
[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۱] .... ص : ۴۸۱ ---- ۵۰۸
[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۲] .... ص : ۴۸۲ ---- ۵۰۹
[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۳] .... ص : ۴۸۳ ---- ۵۱۰
[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۴] .... ص : ۴۸۴ ---- ۵۱۱
[سوره مریم (۱۹): آیات ۸۵ تا ۸۶] .... ص : ۴۸۵ ---- ۵۱۲
[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۷] .... ص : ۴۸۶ ---- ۵۱۳
[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۸] .... ص : ۴۸۷ ---- ۵۱۴
[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۹] .... ص : ۴۸۸ ---- ۵۱۵
[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۰] .... ص : ۴۸۹ ---- ۵۱۶
[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۱] .... ص : ۴۹۰ ---- ۵۱۷
[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۲] .... ص : ۴۹۱ ---- ۵۱۸
[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۳] .... ص : ۴۹۲ ---- ۵۱۹
[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۴] .... ص : ۴۹۳ ---- ۵۲۰
[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۵] .... ص : ۴۹۴ ---- ۵۲۱
[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۶] .... ص : ۴۹۵ ---- ۵۲۲
[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۷] .... ص : ۴۹۶ ---- ۵۲۳
[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۸] .... ص : ۴۹۶ ---- ۵۲۳
درباره مرکز ---- ۵۲۵

اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۸

مشخصات کتاب

سرشناسه : طیب عبدالحسین ۱۳۷۰ - ۱۲۷۵

عنوان و نام پدیدآور : تفسیر الطیب البیان فی تفسیر القرآن بقلم عبدالحسین طیب مشخصات نشر : [تهران : کتابفروشی اسلام - ۱۳.

مشخصات ظاهری : ج ۸

شابک : ۹۶۴-۵۸۴۳-۰۳-۰ ۱۰۰۰۰ریال (دوره

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی قبلی یادداشت : این کتاب تحت عنوان "اطیب البیان فی تفسیر القرآن در سالهای مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است عنوان دیگر : اطیب البیان فی تفسیر القرآن موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

موضوع : قرآن -- علوم قرآنی رده بندی کنگره : BP۹۸ /ط۲الف ۶ ۰۳۱ی۹

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : م ۷۸-۱۵۲۴۲

ص: ۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ بسم اللَّه و الحمد اللَّه و الصلاه و السلام على رسول اللَّه و آله آل اللَّه و اللعن على اعدائهم اعداء اللَّه من اليوم الى يوم لقاء اللَّه، سوره الحجر:

امّا فضلها اخبارى در فضيله آن وارد شده لكن سند ندارد و نميتوان اعتماد كرد در برهان از خواص القرآن قال:

(قال الصادق عليه السّلام: من كتبها بزعفران و سقاها امرأه قليله اللين كثر لبنها، و من كتبها و جعلها فى فرشه أو جيبه و غدا و خرج و هى فى صحبته فانّه يكثر كسبه و لا يعدل احد عنه بما تكون عنده مما يبيع و يشترى و يحسّب معاملته)

و قال:

روى عن النبى صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم (انه قال: من قرأها اعطى من الحسنات بعدد المهاجرين و الانصار الحديث).

[سوره حجر) .... ص: ۲

[سوره الحجر (۱۵): آيه ۱] .... ص: ۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الر تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ وَ قُرْآنٍ مُبِينٍ (۱)

(الر) مكرر گفته شده كه از رموز است و هر چه بگوئيم تفسير برأى است (تلك) اشاره باين سوره مباركه است (آيات الكتاب) يعنى يك قسمت از كتاب الهى كه قرآن مجيد است آيات اين سوره مباركه است كه ۹۹ آيه است و در اول سوره بقره مجلد اول اسامى قرآن را ذكر كرديم و وجه اطلاق كتاب بر قرآن را بيان نمود رجوع كنيد (و قرآن) عطف بآيات است و لذا مضموم است نه عطف بالكتاب باشد

و الا مکسور بود و مدخول آیات بود یعنی آیات قرآن بلکه نفس آیات قرآن مجید است و عطف بیان است، پس اشکالی که بعضی کردند که قرآن همان کتاب است تکرار برای چه وارد نیست، می گوییم آیات کتاب قرآن است زیرا آیه آیه نازل شده و روح الامین قرائت کرده بلکه الفاظ آنها را خداوند ایجاد فرموده لذا کلام الهی است و از این جهت یکی از اسماء الهی متکلّم است و موسی را کلیم اللّه گفتند و در لیله المعراج خداوند بدون واسطه ملک با پیغمبرش تکلّم فرمود (مبین) زیرا قرآن مبین تمام وظائف دینی است، اما مطالب اعتقادی را بادله واضحه و منطق صحیح بیان فرموده، و اما قصص انبیاء را برای تنبیه بندگان مکرر بیان کرده و دستورات علمیّه را هم نشان داده بالجمله (وَ لا رَطْبٍ وَ لا یابِسٍ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ) انعام آیه ۵۹ وَ کُلَّ شَیْ ءٍ أَحْصَیْناهُ فِی إِمامٍ مُبِینٍ یس آیه ۱۱ و بالجمله تمام علم قرآن نزد امام است و تمام علم امام در قرآن است

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲] .... ص: ۳

رُبَما یَوَدُّ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ کانُوا مُسْلِمِینَ (۲)

بسا دوست میدارند کسانی که کافر شدند اگر بودند مسلمان (ربما) بعضی اشکال کردند که کفار دائما این آرزو را میکنند چرا تعبیر به ربما کرده که دلالت بر قلت میکند جواب اما در دنیا که همچه آرزوئیرا ندارند و نمیکنند بلکه با اسلام کمال عداوت را دارند فقط در موقع معاینه قبل الموت که پرده برداشته میشود و ثمرات اسلام و مضرات کفر را مشاهده میکنند یک همچه آرزویی دارند و این آرزو برای آنها باقیست الی الابد و یک آرزو بیش نیست، چنانچه میگویند لَوْ لا أَخَّرْتَنِی إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَکُنْ مِنَ الصَّالِحِینَ منافقین آیه ۱۰.

(یودّ) و داد و دوستی نه از جهت اینست که اسلام را دوست دارند زیرا وَ مَنْ کانَ فِی هذِهِ أَعْمی فَهُوَ فِی الْآخِرَهِ أَعْمی وَ أَضَلُّ سَبِیلًا اسری آیه ۷۴ بلکه گفته ایم که صفات نفسانیه و اخلاق روحیّه و عقائد قلبیّه تا مادامی که در دنیا هستند قابل تغییر هست و اما پس از این عالم ملکه میشود و عین روح میگردد توسعه و ضیقا قابل

تغییر نیست، بلکه این وداد اینست که ای کاش این معامله که با مسلمین میکردند با ما هم چنین معامله میشد و ما هم در زمره آنها وارد میشدیم مثل اینکه یک عامی که با علماء کمال عداوت را داشته باشد اگر در یک مجلسی یک نفر از علماء وارد شود اهل مجلس احترام میگذارند بالای مجلس مینشانند دست او را میبوسند این عامی هم آرزو میکند که ای کاش با منهم چنین معامله میکردند.

الَّذِینَ کَفَرُوا و کسانی که در حکم کفر هستند مطلق اهل ضلالت و معاندین و ناصبین و خوارج و مبدعین و منکر ضروریات دین و مذهب و بالجمله غیر مؤمنین.

لَوْ کانُوا مُسْلِمِینَ لو امتناعیه است و مراد از مسلمین کسانی نیستند که فقط اسم اسلام روی خود گذارند و حقیقه نداشته باشد که از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله مرویست که فرمود

(سیاتی زمان لا یبقی من الاسلام الا اسمه و من القرآن الا درسه)

که امروز بعین مشاهده میکنیم، بلکه مسلم کسی را گویند که دارای چهار خصوصیت باشد (۱) یقین قطعی بجمیع اصول دینی (۲) اعتقاد و دلبستگی و در بند بودن (۳) اقرار و اعتراف قلبا و لسانا (۴) تسلیم جمیع دستورات الهی و فرمایشات انبیاء و اوصیاء و- از خود تصرفی نکند و اعتراضی نداشته باشد و نظری ندهد.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳] .... ص: ۴

ذَرْهُمْ یَأْکُلُوا وَ یَتَمَتَّعُوا وَ یُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ یَعْلَمُونَ (۳)

واگذار آنها را بخورند مثل انعام و از لذائذ دنیوی لذت ببرند و بآمال و هواهای نفسانی مشغول شوند پس زود باشد که بر آنها معلوم گردد دنیادار غرور است و مکرر گفته شده که انسان سه دشمن دارد که هم دست شده اند برای فریب انسان دنیا و هوای نفس و شیطان دنیا ابتداء خود را جلوه میدهد بزخارف خود از مال و منال و مساکن عالیه و فرش قیمیّه و طلا و نقره و مأکولات لذیذه و ملبوسات شیک و اشباه آنها و انسان غافل از اینکه ماریست خوش خط و خال لکن در باطن زهر قتال است و گرگیست بلباس میش و کمال مضادّه دارد با آخرت، چنانچه مثل زده اند بمشرق و مغرب هر چه بمشرق نزدیک شود از مغرب دور میشود و بالعکس و بضرّتان دو هو ترضیه هر یک موجب خشم

دیگری میشود سپس هوای نفس مایل و فریفته میشود و کمال علاقه باین دنیا پیدا میکند و بکلی از آخرت غافل میشود و تمام آمال و آرزوی او وصله بآنها است، سپس شیطان راه وصله به آنرا نشان میدهد از طرق محرّمه و ظلم و تعدی و تجاوز از حد و نحو آنها چون چنین شد خداوند او را بخود واگذار میکند لذا میفرماید: (ذرهم) تو هم که پیغمبر هستی آنها را واگذار زیرا فرمایشات تو بآنها اثر نمیکند (یأکلوا) چه از حلال باشد و چه از حرام (و یتمتّعوا) بلهویات و ساز و آواز و تفریح و هزار گونه فسق و فجور (وَ یُلْهِهِمُ الْأَمَلُ) بآرزوهای دراز و آمال دور مشغول شوند (فَسَوْفَ یَعْلَمُونَ) سوف از برای آینده نزدیک است همان وقت احتضار و جانکندن پرده ها برداشته میشود و هر کسی جای خود را مشاهده میکند و بر آنها معلوم میشود که با خود چه کرده اند و پشیمان میشوند و پشیمانی سودی ندارد و نجاتی نیست.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴] .... ص: ۵

وَ ما أَهْلَکْنا مِنْ قَرْیَهٍ إِلَّا وَ لَها کِتابٌ مَعْلُومٌ (۴)

و هلاک نمیکنیم از هر شهرستانی اهل اشرا مگر آنکه برای آن شهرستان کتابی است نوشته شده که معلوم و محقق است چون علم الهی عین ذات است و غیر متناهی است لذا میداند هر فعلی بر طبق حکمت و مصلحت موقع صدورش چه موقعیست که وقوع پیدا کند و چه موقعی از بین برود و از برای کلیه امور دو لوح قرار داده لوح محفوظ راجع باموری که تغییرپذیر نیست و از امور حتمیه است و مصلحت ذاتی دارد لا- یتغیر و لا یتبدل مثل فناء این عالم و قیام قیامت و عود ارواح باجساد و ظهور بقیه اللّه و رجعت ائمه علیهم السلام و غیر آنها و لوح محو و اثبات راجع باموریست که مصلحت بوجوه و اعتبارات است ذاتی نیست بر تقدیری مصلحت دارد و بر تقدیری ندارد مثلا زید اگر صله رحم کند مصلحت او در طول عمر او است و اگر قطع رحم کند در قصر عمر او است و اینکه صله میکند یا قطع احدی جز ذات اقدس حق نمیداند، و اما لوح محفوظ را ممکنست انبیاء و ملائکه و اولیاء بلکه بسا مؤمنین هم تا حدّی بدانند و هر دو قسم آنی تقدیم و تاخیر ندارد زیرا آن قبل از مصلحت صدورش صلاح نیست و همچنین آن بعد و البته تابع مصلحت است لذا میفرماید: (وَ ما أَهْلَکْنا

مِنْ قَرْيَهٍ)

ممکن است مراد اجل مرگ باشد که هر ذی روحی انفاس او هم شماره دارد چون بآخر رسید هلاکت است چنانچه میفرماید (كُلُّ مَنْ عَلَيْها فانٍ وَ يَبْقى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ) الرحمن آیه ۲۶.

و ممکنست مراد هلاکت بنزول عذاب باشد (الا و لها) ضمیر بقریه برمیگردد و مراد اهل قریه است (كِتابٌ مَعْلُومٌ) تمام امور متوجه بانسان وقت معینی دارد غنی و فقر عزّت و ذلت ریاست و مرءوسیّت صحت و مرض مخصوصا ملک که هر زمانی در یک طائفه است و پس از انقضاء مدت منتقل بطائفه دیگر (سر شب سر تخت و تاراج داشت سحرگه نه تن سر نه سر تاج داشت) و تمام امتحان بندگان است در هر حالتی که هست آیا شکر گذار است یا صابر آیا بوظائف خود عمل میکند یا نمیکند مطیع است یا عاصی و این بر خود او معلوم شود و بر دیگران، و اما نزد خداوند معلوم است فقط حجه بر بنده تمام میشود بلکه بسا جماعتی امتحان میشوند

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵] .... ص: ۶

ما تَسْبِقُ مِنْ أُمَّهٍ أَجَلَها وَ ما يَسْتَأْخِرُونَ (۵)

سبقت نمیگیرد از هر امتی مدت خود را و تاخیر هم نمیاندازد اجل بمعنی مدت است که سر رسد چنانچه در باب معاملات در معامله نسیه و معامله سلف باید مدت اداء ثمن یا مثمن معین و معلوم باشد که قبل از مدت حق مطالبه ندارد و بانقضاء مدت وجوب اداء میآورد اگر طرف مطالبه کند و این آیه شریفه برای تسلیه قلوب مؤمنین است و برای دفع توهم کفار است چون نوعا خیال میکنند که بقاء و ثبات آنها باختیار و دست آنها است و لذا، میروند خود را بیمه میکنند در اداره بیمه بتوهم اینکه اداره میتواند آنها را نگاه داری کند و آنی مهلت ندارد حتی دارد از ملک الموت تقاضای تأخیر یک سال یا یک ماه و هفته و روز و ساعات بلکه دقائق میکنند و میگوید آنات عمر تمام شد دیگر در دنیا روزی نداری.

و از پیغمبر اکرم است فرمود:

(روح القدس نفث فی روعی ان لا تموت نفس حتی تستکمل رزقه)

حتی بعمار خبر داد آخر روزی تو یک جام شیر است و در جنگ صفین پس از اینکه ضربت برداشت و او را آوردند در خیمه تقاضای شیر کرد

پس متذکر شد فرمایش رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و اله را ولی دارد در اخبار که مؤمن تا اجازه ندهد قبض روح او را نمیکنند و دارد مؤمنین دو دسته هستند یک دسته موقع آمدن ملک الموت و کسب اجازه فوری اجازه میدهند که از این محنت کده دنیا نجات پیدا کنند و یک دسته اجازه نمیدهند ملک الموت عرض میکند پروردگارا مدت این منقضی شده ولی اجازه نمیدهد خطاب میرسد که جای گاه او را باو نشان دهید چون مشاهده میکند فوری اجازه میدهد و نیز در خبر است که حضرت رسالت لیله المعراج ملک الموت را دید لوحی مقابل او است از او پرسید عرض کرد اسامی بندگان در این لوح ثبت است هر اسمی که محو شد من درک میکنم که اجلش رسیده لذا میفرماید:

(ما تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَها) حتی یک آن (وَ ما یَسْتَأْخِرُونَ) حتی یک آن.

بلی آجال دو قسم است حتمی و معلّقی و معلقی را هم خداوند میداند معلق علیه واقع میشود یا نه و در واقع آنهم برگشت بحتمی میکند مثل لوح محو و اثبات و لوح محفوظ که ذکر شد، لکن خداوند ممکن است طول عمر و کوتاهی او را تقدیر فرماید لذا یکی از دعاها طلب طول عمر است (اللهم طول اعمارنا).

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶] .... ص: ۷

وَ قالُوا یا أَیُّهَا الَّذِی نُزِّلَ عَلَیْهِ الذِّکْرُ إِنَّکَ لَمَجْنُونٌ (۶)

و گفتند کفّار و مشرکین بحضرت رسالت ای آن کسی که نازل شده بر او ذکر که قرآن باشد محققا تو دیوانه هستی نظر به اینکه کفار و مشرکین باور نمیکردند که بشر تماس گیرد با وحی الهی و عالم مجردات چنانچه در بسیاری از آیات اعتراض آنها بانبیاء همین بود که شما هم بشرید مثل ما و باید ملائکه بر ما نازل شوند چنانچه در آیه بعد تصریح میکنند، پس اگر بشری مدّعی شد او را نمی پذیرند (و قالوا) باو میگویند که یا أَیُّهَا الَّذِی نُزِّلَ عَلَیْهِ الذِّکْرُ) یعنی مدعی هستی که بر من ذکر که قرآن باشد که یکی از اسامی او ذکر است نازل شده نه اینکه قبول داشته باشند که قرآن بر او نازل شده (انّک) بتأکید ان و کاف خطاب و لام تأکید (لمجنون) زیرا آدم عاقل همچه دعوایی نمیکند چون امر محال است و دعوی امر محال علامت جنون است با اینکه این دعوی از

جهاتی باطل و عاطل است که در قرآن اشاره دارد (جهه اولی) اینکه خداوند قادر متعال (عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ) قدرت دارد و حتی بر جمادات و نباتات و حیوانات فرستد چه رسد بانسان کامل من جمیع الجهات چنانچه خطاب بکوه میکند یا جِبالُ أَوِّبِی مَعَهُ وَ الطَّیْرَ سبأ آیه ۱۰ و خطاب بنحل میفرماید وَ أَوْحی رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِی مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً وَ مِنَ الشَّجَرِ وَ مِمَّا یَعْرِشُونَ ثُمَّ کُلِی مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ فَاسْلُکِی سُبُلَ رَبِّکِ ذُلُلًا الآیه نحل آیه ۷۰.

و بآسمانها و زمین خطاب می فرماید فقال: لَها وَ لِلْأَرْضِ ائْتِیا طَوْعاً أَوْ کَرْهاً قالَتا أَتَیْنا طائِعِینَ فصلت آیه ۱۰ الی غیر ذلک (جهه ثانیه) اینکه بر فرض ملائکه شوند لا بد باید بصورتی نازل شوند که مشاهده آنها ممکن باشد و از کجا معلوم میشود که این ملک است یا شیطان یا انسان چنانچه میفرماید: وَ لَوْ جَعَلْناهُ مَلَکاً لَجَعَلْناهُ رَجُلًا وَ لَلَبَسْنا عَلَیْهِمْ ما یَلْبِسُونَ انعام آیه ۹.

(جهه ثالثه) اینکه مدعی نبوت اگر فقط صرف ادّعا باشد ممکنست کاذب باشد، و اما اگر با اقامه دلیل محکم و برهان متقن و اقامه معجزه باشد نمیتوان رد کرد

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷] .... ص: ۸

لَوْ ما تَأْتِینا بِالْمَلائِکَهِ إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ (۷)

چرا نمی آوری بر ما ملائکه اگر تو هستی از راستگویان نظر به اینکه حضرت رسالت میفرمود: بر من نازل میشوند و جبرئیل امین وحی میاورد چنانچه در قرآن میفرماید: وَ إِنَّهُ لَتَنْزِیلُ رَبِّ الْعالَمِینَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ لِتَکُونَ مِنَ الْمُنْذِرِینَ شعراء آیه ۱۹.

لذا تقاضا کردند که این ملائکه که می گویی بر من نازل میشوند بما نشان بده تا باور کنیم لَوْ ما تَأْتِینا بِالْمَلائِکَهِ اگر آن ملائکه که مدعی هستی چرا ما نمی بینیم مگر ما با تو فرق داریم همه بشر هستیم اگر بشر ممکنست تماس بگیرد با ملائکه چرا بما نشان نمیدهی و اگر ممکن نیست پس چرا مدعی میشوی إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ پس چون نشان نمیدهی تو کذّاب و دروغگویی.

(جواب) اولا لزوم ندارد که ملائکه بصور جسمانی بر انبیاء نزول کنند بلکه

ارواح آنها با ارواح انبیاء تماس گیرد چنانچه در آیه مذکور فرمود: (علی قلبک) و مراد از قلب همان روح مقدس حضرت است و این امریست ممکن و خطورات قلبیه چه آنها الهام ملکی باشد و چه وساوس شیطانی از همین باب است زیرا خطور قلبی اختیار بشر نیست بغته میآید و البته منشأ دارد و منشأ آن یا إلهام ملک است یا وسوسه شیطان (و ثانیا) در مواقع نزول بلاء یا بشارت بنعم بصورت بشری نازل میشدند و مشاهده میشد مثل حدیث ضیف ابراهیم هَلْ أَتاکَ حَدِیثُ ضَیْفِ إِبْراهِیمَ الْمُکْرَمِینَ ذاریات آیه ۲۴ در بشارت باسحق و مثل نزول بر لوط و خیال سویی که قوم لوط در حق آنها کردند و مثل نزول بر پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و سلّم بصورت دحیه کلبی و نزول محمود ملک در بشارت بتزویج فاطمه بعلی علیه السّلام و مثل نزول ملائکه در جنگ بدر برای نصرت مسلمین و امثال اینها و این امر در تحت اختیار انبیاء نبوده هر موقعی بنحوی که صلاح بود خداوند نازل میفرمود و (ثالثا) بر فرض ملائکه هم نازل میشدند میگفتند از کجا که اینها ملک باشند شاید شیاطین باشند یا بعض افراد بشر که ما آنها را نمی شناسیم (و رابعا) بر فرض معلوم میشد که اینها ملک هستند و مع ذلک ایمان نمیآوردند مستحق عذاب دنیوی میشدند و دیگر مهلتی از برای آنها نبود چنانچه در آیه بعد تصریح باین موضوع نموده.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸] .... ص: ۹

ما نُنَزِّلُ الْمَلائِکَهَ إِلاَّ بِالْحَقِّ وَ ما کانُوا إِذاً مُنْظَرِینَ (۸)

ما نازل نمیکنیم ملائکه را مگر بموقع لزوم که موافق با حکمت و مصلحت باشد و در موقع نزول ملائکه دیگر نیست از برای آنها در این موقع انتظاری یعنی آنها را دیگر مهلت نمیدهیم و بعذاب هلاک میکنیم.

(مسئله) مسئله ایمان و توبه از معاصی در زمینه اختیار و میل قلبی نتیجه دارد و از روی کره و اجبار و اضطرار و مشاهده بحسّ فائده ندارد، چنانچه میفرماید:

وَ لَيْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّى تُبْتُ الْآنَ الايه) نساء آيه ۳۲.

و در مورد فرعون ميفرمايـد: حَتَّى إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قـالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِى آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ جبرئيـل مشـتى لجن بر دهان او زد و گفت آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ يونس آيه ۹۰ و ۹۱.

اگر خداونـد بهشت و جهنم را در مرئى و منظر بنـدگان قرار داده بـود احـدى رو بجهنم نميرفت و خوب و بـد از هم تميز داده نميشد خداوند همين اندازه كه حجت را بر بندگان تمام كند و تمام وسائل سـعادت را در دست رس آنها قرار دهد چه وسائل تكوينى و چه تشـريعى اگر كسـى بميل و رغبت رو باو رفت سـعادت مند و اگر اعراض كرد شـقاوت و اسباب امتحانات را هم مهيا كرده لذا ميفرمايد: (ما ننزّل) ما نافيه ننزل متكلم مع الغير، و مكرر گفته ايم آنچه مختص بخدا است بدون اسـباب و وسائل و وسائط متكلم وحده تعبير ميفرمايد: مثل (أَنِ اعْبُدُونِى) (وَ أَنَا رَبُّكُمْ) (إِنِّى أَنَا اللَّهُ) و امثال اينها و آنچه باسـباب و وسائط است متكلم مع الغير تعبير ميفرمايـد: مثـل مقـام (الملائكه) معلوم ميشود كه اين كفار معتقـد بوجود حق و ملائكه بودنـد، فقط منكر توحيد و نبوّت بودند ميگفتند خداوند كه اين همه ملائكه دارد چرا يک ملك براى ما نميفرسـتد كه بشـر روانه ميكند خداوند ميفرمايـد: ما نازل نميكنيم ملائكه را (الا بالحق) موقعى كه ديگر قابل هدايت نيست و مسـتحق نزول بلاء شديد ما نازل ميكنيم و در آن موقع ديگر مهلتى نيست وَ ما كانُوا إِذاً مُنْظَرِينَ).

[سوره الحجر (۱۵): آيه ۹] .... ص: ۱۰

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ (۹)

(مصطفى را وعده داد الطاف حق گر بميرى تو نميرد اين نسق

من كتاب و معجزت را حافظم بيش و كم كن راز قرآن رافضم)

ص: ۱۰

محققا ما او را هر آینه البته حفظ میکنیم نظر به اینکه پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله خاتم انبیاء بود، باید شریعتش و دینش تا قیامت باقی باشد، لذا باید کتابش و اوصیائش هم تا قیامت باقی باشند تا حجت بر تمام عباد تمام باشد و با پیغمبران سلف فرق دارد، زیرا آنها اگر کتابشان تحریف شود و دین آنها از دست رود این پیغمبر خبر از نبوت آنها میدهد و تصدیق آنها را میکند، لذا لازم شد بمقتضی حکمت و مصلحت که معجزه باقیه باو عنایت فرماید و أهم و أعظم معجزات آن حضرت همین قرآن مجید است که تا قیامت فریاد میزند که إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا عَلى عَبْدِنا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ الایه بقره آیه ۲۱.

لذا باید در کنف حفظ الهی محفوظ باشد تا آخر دنیا و مثل کتب انبیاء سلف نباشد، اما صحف آدم و نوح و ابراهیم که اثری از آنها باقی نیست، و امّا توراه موسی و زبور داود که سه مرتبه از بین رفته و سپس یک محفوظاتی از آن منتظم بیک مزخرفاتی باسم توراه و زبور منتشر شده، و اما انجیل چهار نسخه معارض مختلف بنام انجیل مستند بچهار نفر مثل متی و یوحنا و مرقس منتشر شده با کفریاتی که در آنها است.

و دیگر از معجزات باقیه حضرت رسالت ملاحم است که خبر از وقایع دوره آخر الزمان داده که الآن بعین مشاهده میشود و خبر از مصائب اهل بیتش که با هر یک از آنها چه میکنند و تعیین خلفاء خود تا حضرت مهدی و غیبت آن و دیگر از معجزات باقیه احکام و دستورات او است که روز بروز حکم و مصالح آنها بر دانشمندان اروپا و آمریکا و دیگران روشن تر میشود، لذا میفرماید: إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ بتوسط امین وحی الهی روح القدس جبرئیل بر حضرتش نازل فرمودیم (وَ إِنَّا لَهُ) با سه تاکید (لَحافِظُونَ)

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۰] .... ص: ۱۱

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِيَعِ الْأَوَّلِينَ (۱۰)

و هر آینه بتحقیق فرستادیم از پیش ارسال تو یا رسول اللَّه در اقوام و امتهای اولین (مسئله) خداوند تبارک و تعالی حکمت

خلقت بشر را بنصّ آیه شریفه که میفرماید: وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵۶.

عبادت فرموده و عبادت هم فرع معرفت است و البته معرفت و عبادت توقف بر ارسال رسل دارد که بنـده گان را طریق معرفت و عبادت را بآنها ابلاغ کنند زیرا مجرد عقل کافی نیست، چنانچه بعضـی حکماء قدیم قائل شدند، اما (اولا) عقول بشر متفاوت است تفاوت فاحش (و ثانیا) درجه اعلای عقل درک تمام محسـنات و مقبّحات و مصالـح و مفاسد را بالاخصّ در باب معرفت الهی و صـفات ربوبی و افعال خداونـدی نمیکنند و شاهد بر این آنکه میان حکماء بزرگ در هر بابی چه اندازه اختلاف اسـت مثل افلاطون و ارسـطو و غیر آنها که خدا را علت تامّه دانسـته و انفکاک معلول از علت را محال دانسـته و او را فاعل بالاختیار که معنای قـدرت است ندانسـته و عالم را قـدیم دانسـته و یک فعل بیشتر در حق او قائل نشـده بقاعـده الواحـد لا یصدر منه الّا الواحد و قاعده لا یصدر الواحد الّا عن الواحد و عقول عشره طولیه، یا عقول عرضیّه این دو بزرگ حکیم مختلف شدند.

و در علم بـاری بیست پنـج قول گفتنـد که در منظومه میگویـد (و قیل لا علم له بـذاته و قیل لا یعلم معلوماته) تا آخر اقوال چه رسـد در باقی اصول دین و این همه مسالک باطله جبریّه تفویضـیّه در وجود ملائکه و کرات علویّه و وجود جنّ و غیر اینها چه رسد بحکم و مصالح و کیفیت عبادات و مضار معاصـی و هکذا، لذا لازم است ارسال رسل و از بدو خلقت باید رسول باشد تا انتهاء از این جهت میفرماید وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ از آدم تا عیسـی صد و بیست و چهار هزار رسول فِی شِیَعِ الْأَوَّلِینَ جیلا بعد جیل هر قومی و قبیله ای و امتی و طائفه ای و این آیه برای تسلیت حضرت رسالتست که میفرماید:

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۱] .... ص : ۱۳

وَ ما يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۱۱)

و نمیامد آنها را از پیغمبری مگر آنکه بودند با و استهزاء میکردند وَ ما يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ نکره در سیاق نفی افاده عموم میکند شامل جمیع رسولان میشود حتی آدم ابو البشر که سر سلسله انبیاء بود آنهم گرفتار استهزاء قوم بود، زیرا عمر حضرت آدم تا زمان ولادت حضرت نوح گفتند باقی بود و هزار اولاد آورد و هر کدام از آنها در این مدت هزارها اولاد آوردند علی التعاقب و مسلما قبل از نوح دستگاه بت پرستی رواج داشت، چنانچه از آیات وارده در قضایای نوح استفاده میشود و البته آدم و انبیاء از ذریه او تا زمان بعث نوح بر دین حضرت آدم بودند و مشرکین از ذریّه آدم آنها را استهزاء میکردند، بلکه صورت انبیاء که رحلت کرده بودند میگذاشتند و عبادت میکردند و این اساس شرک و استهزاء تا زمان حضرت رسالت بود (إِلَّا كانُوا بِهِ) بآن رسول که آمده بود آنها را (يَسْتَهْزِؤُنَ) گاهی میگفتند مجنون گاهی ساحر گاهی کذاب، گاهی مفتری، گاهی جن زده، گاهی دست بر دهان میزدند و هو میزدند غیر از اذیتهای بدنی چه اندازه آنها را کشتند و چه اندازه حبس کردند و چه اندازه تبعید کردند و چه اندازه آنها را میزدند تا ضعف میکردند و این آیه شریفه اولا تسلیت قلب مطهّر حضرت رسالت است که ظلمها و اذیتهایی که از مشرکین بآن بزرگوار وارد شد تحمل کند که سنگ بقدمهای او میزدند خاکروبه و شکمبه شتر به سرش میریختند عبا بگردن مبارکش فشار میدادند تا نفس حبس میشد دور خانه اش را احاطه کردند که او را بقتل رسانند حتی بنا گذاشتند که دیگر با او و اصحابش نان و آب نفروشند که سه سال حضرتش در شعب ابی طالب با مؤمنین باو پناه برده بودند تا اینکه از میانه آنها فرار کرد پس از آمدن بمدینه لشکر کشی کردند و جنگ بدر و احزاب و احد را بپا کردند و یک عده آنها بصورت ظاهر ایمان آوردند و باطنا منافق بودند و چه اذیتهایی بآن بزرگوار کردند تا از میانه

آنها رحلت فرموده سپس با اهل بیت او صدیقه طاهره امیر المؤمنین حسن و حسین کردند آنچه کردند و آثار ظلم و نفاق آنها تا امروز بلکه تا ظهور حضرت بقیه اللّه باقیست و تابعین آنها نسبت بهر یک از ائمه طاهرین چه کردند و در دوره غیبت چه اندازه بعلماء شیعه و بمؤمنین بآنها ظلم روا داشتند که آنها سوختند و ساختند و میسوزند و میسازند

(اللهم العن اول ظالم ظلم حق محمّد و آل محمّد و آخر تابع له علی ذلک)

و بی جهت نیست که پیغمبر اکرم فرمود:

(ما اوذی نبی مثل ما اوذیت).

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۲] .... ص: ۱۴

كَذلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ (۱۲)

همین نحو ما سلوک میدهیم او را در قلوب مجرمین اختلاف شد بین مفسرین در مرجع ضمیر نسلکه بسیاری گفتند مرجع آن قرآنست که ذکر باشد که در آیه قبل اشاره شده بود که فرمود: إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ یعنی آیات قرآن را گوشزد آنها میکنیم و مطالب او را در قلب آنها وارد میکنیم و این تفسیر از جهاتی بعید میاید زیرا اولا با کلمه (کذلک) مناسبت ندارد، و ثانیا سلوک در قلوب اختصاص بمجرمین ندارد البته در قلوب مؤمنین بهتر و بیشتر وارد میشود، و ثالثا با آیات دیگر منافات دارد که میفرماید: لَهُمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لا يُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا يَسْمَعُونَ بِها أُولئِكَ كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِكَ هُمُ الْغافِلُونَ اعراف آیه ۱۷۸.

و بعضی گفتند مرجع استهزاء است عقوبه لکفرهم اینهم مناسبت ندارد که خداوند در قلب آنها سلوک دهد استهزاء بانبیاء را، و آنچه بنظر میرسد و اللّه العالم اینکه همان معامله که با کفار دوره انبیاء سلف کردیم با مجرمین زمان حضرت رسالت میکنیم چنانچه میفرماید: وَ جَعَلْنا قُلُوبَهُمْ قاسِيَةً الایه مائده آیه ۱۶ و نیز میفرماید: وَ نَذَرُهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ انعام آیه ۱۱۰ و میفرماید: اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ بقره آیه ۱۴ و غیر اینها و مکرر گفته ایم که هیچ فعلی در خارج حتی افعال اختیاریه عباد تحقق پیدا نمیکند تا موافق با مشیت حق نباشد و این موجب جبر نمیشود، زیرا معنی این نیست که چون مشیت حق تعلّق

گرفته آنها بجا میاورند تا جبر لازم آید بلکه بعکس است چون خداوند میدانست که آنها باختیار کفر و شرّ و معصیت میکنند مشیت تعلق گرفت تا عقوبت آنها زیادتر و عذاب آنها سخت تر گردد سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لا يَعْلَمُونَ اعراف آیه ۱۸۱ (کذلک) یعنی همان نحوی که با مستهزءین برسل قبل از تو کردیم از مهلت دادن و واگذاردن و قساوت قلب و استدراج و غیر اینها با قلوب مستهزءین بتو میکنیم نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ همان کفار و مشرکین هستند که پیغمبر اکرم را استهزاء میکردند و اذیت مینمودند.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۳] .... ص: ۱۵

لا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ قَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ (۱۳)

این مجرمین ایمان نمیاورند برسول خود و حال آنکه بتحقیق گذشت بر آنها طریقه پیشینیان (لا يُؤْمِنُونَ) مراد مجرمین هستند که کفّار و مشرکین زمان حضرت رسالت است که ایمان نیاوردند (به) مرجع ضمیر رسول است بنا بر آنچه ما احتمال دادیم یا قرآن است بنا بر آنچه مفسرین گفتند و مفاد هر دو یکیست، زیرا عدم ایمان برسول عدم ایمان بقرآن است و بالعکس چون قلوب آنها را را قساوت و عناد و عصبیت و تقلید آباء چنان سیاه کرده که ابدا تأثیر در آنها ندارد (وَ قَدْ خَلَتْ) یعنی گذشت بر آنها قضایای سابقین معنای خلا مضی است چنانچه در آیه شریفه وَ إِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلا فِيها نَذِيرٌ فاطر آیه ۲۲ و قوله تعالی وَ قَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي احقاف آیه ۱۶ یعنی مضت (سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ) که کفار و مشرکین ازمنه سابقه نسبت بانبیاء سلف که خداوند آنها را بچه عذابهایی هلاک فرمود و مؤمنین بآنها را نجات مرحمت فرمود مثل قوم نوح هود صالح ابراهیم لوط شعیب موسی که مکرر در مکرر در سور قرآنیه شرح آنها تذکر داده و بدانند که سنه الهی تغییر پذیر نیست چنانچه میفرماید: فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ

اللَّهِ تَحْوِيلًا

فاطر آیه ۴۱ و ۴۲

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۴] .... ص: ۱۶

وَ لَوْ فَتَحْنا عَلَيْهِمْ باباً مِنَ السَّماءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ (۱۴)

و اگر بر فرض محال باز کنیم بر آنها دری از آسمان پس نظر میکنند در آن درکه عروج میکنند وَ لَوْ فَتَحْنا عَلَيْهِمْ باباً مِنَ السَّماءِ یعنی پرده از مقابل آنها برداشته شود و ملکوت آسمان را مشاهده کنند، چنانچه بر حضرت ابراهیم مفتوح شد که میفرماید: وَ كَذلِكَ نُرِي إِبْراهِيمَ مَلَكُوتَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ انعام آیه ۷۵ و لکن اینها بعکس از مکذبین و کافرین میشوند (فظلّوا) که نظر کنند عالم بالا را که بمنزله ظلّ است برای آنها که زیر آن هستند مثل وَ ظَلَّلْنا عَلَيْهِمُ الْغَمامَ اعراف آیه ۱۶۰ (فیه) مرجع ضمیر سماء است (یعرجون) یعنی میخواهند بآسمان صعود کنند و عروج کنند یا مشاهده میکنند که ملائکه صعود و نزول دارند ولی با این انفتاح مع ذلک ایمان نمیآورند و حمل بر خیالات و سحر و شعبده بازی میکنند و انبیاء را ساحر میگویند چنانچه میفرماید:

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۵] .... ص: ۱۶

لَقالُوا إِنَّما سُكِّرَتْ أَبْصارُنا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ (۱۵)

هر آینه میگویند اینست و جز این نیست که چشمهای ما بسته شده (یعنی چشم بندی کرده پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله) بلکه ما قومی هستیم که با ما سحر کرده اند (لقالوا) این کفار و مشرکین که مجرمین هستند اگر باب آسمان بر آنها باز شود و ملکوت آسمان را مشاهده کنند میگویند این مجرّد خیال است و حقیقت ندارد و بنظر چنین میآید إِنَّما سُكِّرَتْ أَبْصارُنا یکی از اقسام سحر چشم بندی است، چه بسیار آنکه یک ساعت را خورد میکند سپس صحیحا ردّ میکند یک قطعه کاغذ را کبوتر میکند پرواز میکند یک پنبه را عقرب میکند و امثال اینها و این نوع عملیات در شرع مطهّر حرام است و

الساحر کالکافر

اینها آنچه مشاهده میکنند حمل بر سحر میکنند چشم ما را بسته، چنانچه سکر روی عقل را میپوشاند و آدم مست مثل صاحب جنون

اعمال دیوانگی میکند و فرق سکر با جنون اینست که مجنون عقل ندارد و مست پرده روی عقلش کشیده شده بعین مثل کور و کسی که روی چشمش پرده باشد که هر دو نمیبینند ولی او چشم ندارد و او چشمش بسته شده بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ بلکه چشم تنها نیست ما خود مسحور شده ایم سحر در ما اثر کرده و از این جهت انبیاء را ساحر گفتند و معجزات را سحر شمردند.

(تنبیه) ممکن است این دو آیه شریفه اشاره بمطلب دیگری باشد که مراد از باب آسمان که بروی آنها مفتوح میشود اقبال دنیا باشد که اگر مالی یا ریاستی نصیب آنها شد و مراد از فظلّوا غرق دنیا شده و پروایی هم ندارند و در مقام زیادتی و تعالی و ترقی برمیآیند (فریدون بملک جهان نیم سیر) و چون چنین شدند و درجه درجه بالا رفتند که مفاد یعرجون است بکلی دین و خدا و قیامت را فراموش میکنند و منکر میشوند و میگویند که انبیاء میخواهند روی چشم ما را ببندند و ما را از ترقی و تعالی در دنیا محروم کنند و وعده های قیامت را که بما میدهند که بهشتی و جهنمی و ثوابی و عذابی هست ما را فریب دهند و سحر کنند و معجزاتی که اقامه میکنند سحر و جادو و شعبده است، چنانچه بسیاری از اهل زمان ما چنین هستند جز زخارف دنیا چیزی در نظر ندارند و ابدا گوش آنها بدهکار بفرمایشات انبیاء و ائمه و علماء نیست بلکه مخل بآسایش خود و ترقیات میدانند.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۶] .... ص : ۱۷

وَ لَقَدْ جَعَلْنا فِی السَّماءِ بُرُوجاً وَ زَیَّنَّاها لِلنَّاظِرِینَ (۱۶)

و هر آینه بتحقیق ما قرار دادیم در آسمان برجهایی و زینت دادیم آنها را بر نظر کنندگان دائره هایی که کره زمین دور کره شمس در یک سال شمسی سیر میکند منطقه البروج نامند و این دائره را بدوازده قسمت تقسیم نمودند و مطابق هر قسمتی کواکب و ستاره ها و کرات جویه خداوند قرار داده که هر قسمتی ستاره ها بیک شکلی هستند که آن قسمت را برج مینامند که در هر ماهی یک برج طی میکند و در

لسان عرب هر برجی را نامی نهاده اند بمناسبت شباهت ستارگانی که در آن برج نمایانست، حمل ثور جوزا سرطان اسد سنبله میزان عقرب قوس جدی دلو حوت.

و در لسان فرس فروردین اردیبهشت خرداد تیر مرداد شهریور مهر آبان آذر دی بهمن اسفند از این جهت میفرماید: وَ لَقَدْ جَعَلْنا فِی السَّماءِ مراد طبقه بالا از فضاء عالم است که هفت طبقه است و لذا سماوات سبع مینامند نه آنکه حکماء قدیم گفتند که جسم ضخیم است و در هر یک طبقه ستاره ایست کوبیده شد در آن قمر عطارد زهره شمس مرّیخ مشتری زحل و بقیه ستاره ها را در فلک هشتم دانسته که فلک ثوابت نام نهاده و گفتند مراد از کرسی این فلک است و فوق آن فلک نهم که گفتند فلک اطلس و غیر کوکب است و مراد از عرش اینست لکن تمام این کواکب در طبقه اولی است بدلیل قوله تعالی إِنَّا زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِزِینَهٍ الْکَواکِبِ و الصافات آیه ۶ وَ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ فصلت آیه ۱۱ (بروجا) که دوازده برج است (وَ زَیَّنَّاها) ستارگانی که در این بروج نمایانند و مشاهده میشوند (لِلنَّاظِرِینَ) تمام افراد روی کره زمین از مشرق عالم تا مغرب از جنوب تا شمال.

(تنبیه) این ستارگان فقط برای زینت جعل نشده، بلکه هر کدام آنها فوائد بسیار دارند که جز خداوند کسی پی بجمیع فوائد آنها نبرده فقط بعض آنها را استفاده کرده اند و تمام اینها را برای بشر خلق فرموده که در آیات بسیاری تصریح فرموده که آنچه در آسمانها و زمین است برای شما خلق شده.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۷] .... ص: ۱۸

وَ حَفِظْناها مِنْ کُلِّ شَیْطانٍ رَجِیمٍ (۱۷)

و حفظ کردیم سماء را از هر شیطان رانده شده شیطان از طایفه جنّ است کانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ کهف آیه ۴۸ و طایفه جنّ از آتش خلق شده وَ الْجَانَّ خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نارِ السَّمُومِ حجر آیه ۲۷.

و البته جنس لطیف و سیر سریع دارد در مدت قلیلی از مشرق بمغرب از

زمین بآسمان سیر میکند لکن خداوند آسمانها را حفظ فرموده از کلیه شیاطین که میفرماید: وَ حَفِظْناها مِنْ کُلِّ شَیْطانٍ رَجِیمٍ رجیم بمعنی رانده شده فعیل بمعنی مفعول است یعنی مرجوم، چنانچه خطاب بشیطان شد در همین سوره آیه ۳۴ فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّکَ رَجِیمٌ و نیز میفرماید: وَ جَعَلْناها رُجُوماً لِلشَّیاطِینِ ملک آیه ۵.

و بسیار آیات دیگر که اینها بکلّی ممنوع شدند از دخول در آسمانها و در اخبار دارد که قبل از ولادت عیسی علیه السّلام داخل آسمانها میشدند پس از ولادت مسیح ممنوع شدند از آسمان چهارم که بیت المعمور و مسجد ملائکه بود ببالا و پس از ولادت حضرت رسالت از کلیه آسمانها ممنوع شدند که یکی از معجزات و آثار ولادت حضرت این بود حتی شیطان خواست بالا رود ممنوع شد از جبرئیل سؤال کرد سبب آن را گفت پیغمبر آخر زمان متولد شده پرسید ایا من در او تصرفی دارم گفت نه پرسید در امه او گفت آری گفت بهمین راضی هستم و آثار دیگری هم ظاهر شد طاق کسری شکاف برداشت چهارده کنگره او سقوط کرد آتشکده فارس که هزار سال روشن بود خاموش شده دریاچه ساوه خشک شد دریاچه نجف آب آورد تمام سلاطین در آن روز لال شدند تخت آنها سرنگون شد و غیر اینها اخبار در برهان مسطور است.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۸] .... ص: ۱۹

إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ مُبِینٌ (۱۸)

مگر کسی از شیاطین استراق سمع کند پس شهاب او را متابعت میکند شهاب آشکارا استراق از ماده سرقت است بمعنی دزدی یعنی مال کسی را ببرند بطور خفا که طرف متوجه نشود و استراق سمع دزدی کلام است که دو نفر با هم صحبت میکنند آهسته و میخواهند کسی متوجه نشود شخصی در خفای آنها گوش فرا دهد بکلام آنها و این یکی از معاصی بزرگست.

شیاطین پس از ممنوع شدن از دخول در آسمانها میرفتند و گوش فرا میدادند در نزدیک آسمان بکلام ملائکه و خبرهایی میگرفتند و بکهنه خبر میدادند و آنها برخ مردم میکشیدند خداوند تیر شهاب که باصطلاح امروز سقوط بعضی کرات جویه است میفرستاد و آنها را میسوزانید یا دور میکرد لذا میفرماید: إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ یعنی پس از اینکه آسمان محفوظ شد از دخول شیاطین میآمدند و استراق سمع میکردند از این هم ممنوع شدند فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ که او را سوزاند یا برگرداند (مبین) که شهاب را همه مشاهده میکنند و پس از این سحر سحره و کهانت کهنه باطل شد.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۱۹] .... ص: ۲۰

وَ الْأَرْضَ مَدَدْناها وَ أَلْقَیْنا فِیها رَواسِیَ وَ أَنْبَتْنا فِیها مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ مَوْزُونٍ (۱۹)

و زمین را کشیدیم و القاء کردیم در آن کوه ها و روئیدیم در او از هر چیزی وَ الْأَرْضَ مَدَدْناها اول زمینی که خداوند آفرید زمین کعبه بود که میفرماید:

إِنَّ أَوَّلَ بَیْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِی بِبَکَّهَ مُبارَکاً آل عمران آیه ۹۰ و از این جهت ام القری نامیدند. وَ لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُری وَ مَنْ حَوْلَها أنعام آیه ۹۳ پس از آن روز دحو الارض ۲۵ ذی القعده از زمین مکه بسط داده شد و کره زمین کشیده شد که معنای مددناها وَ أَلْقَیْنا فِیها رَواسِیَ رواسی جمع راسیه بمعنی کوه و جبل است که بمنزله لنگر زمین است مثل لنگر کشتی که زمین در گردش وضعی و انتقالی خود متزلزل نشود و از هم نپاشد و معنی القاء جعل است که در اعماق زمین فرو رفته و بر سطح زمین مرتفع شده و معادن جواهرات و فلزات شد وَ أَنْبَتْنا فِیها مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ مَوْزُونٍ مفسرین اشکال کردند که بسیاری از اشیاء مکیل است چرا فقط موزون فرموده، سپس از این اشکال سه جواب داده اند یکی آنکه مکیل هم برگشت بموزون میکند، دیگر آنکه وزن أضبط از کیل است سیم آنکه جواهرات و فلزات موزون است نه مکیل و مراد آنها است.

لکن این اشکال و جواب تماما مخدوش است، زیرا مراد موزون مقابل مکیل نیست، بلکه بمعنی و زین و سنگین یعنی بجا و بموقع و موافق حکمت و مصلحت است زیاد روی نشده که بیجا و بی موقع و بی فائده خلق شده باشد که لغو باشد و محال است از خداوند صادر شود و کوتاهی در خلقت هم نشده که چیزی که مصلحت و فائده دارد البته از خداوند صادر میشود که معنای عدل است و مراد از إنبات روئیدنی ها است از اشجار و حبوبات و بالعنایه و المجاز صدق بر معادن و حیوان هم میکند و مراد جمیع اشیاء است بقرینه لفظین کل شی ء نه خصوص معادن جواهرات و فلزات بعلاوه ضمیر فیها به الارض برمیگردد نه برواسی و اگر مراد جواهرات و فلزات باشد باید برواسی برگردد حتی انسان کامل را وزین میگویند و هر امر ثابت محقق را که بر وفق حکمت باشد وزین مینامند و حد وسط بین افراط و تفریط را وزین گویند و حد وسط اخلاق که صفات حمیده است موزون میشمارند مقابل افراط و تفریط که اخلاق رذیله است.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۰] .... ص: ۲۱

وَ جَعَلْنا لَکُمْ فِیها مَعایِشَ وَ مَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرازِقِینَ (۲۰)

و قرار دادیم برای شما در این زمین وسائل زندگانی و تعیش شما را و کسی که نیستید شما از برای او برزق دهندگان اموری که باعث تعیّش و زندگانی است یکی هوای مجاور زمین است که میتوان تنفس کرد که اگر قدری بالاتر رود هوای بالا قابل تنفس نیست حتی کسانی که بکره ماه رفتند هوای مناسب با تنفس را همراه خود بردند و یکی از اشکالات منکرین معراج هم همین است ولی غافل از اینکه خداوند قادر است که هوای مناسب همراه حضرت ببرد بعلاوه مسئله معراج امریست بر خلاف عادت و معجزه است مثل سایر معجزات، چنانچه ادریس و عیسی را هم برد بعالم بالا و دیگر آب است که میفرماید:

وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ كُلَّ شَيْ ءٍ حَيٍّ انبياء آيه ۳۱.

و ديگر نباتات است. از حبوبات و فواكه و ادويه و البسه و ديگر معادن است براى تجارت و عمارت و معاشرت و ديگر حيوانات از براى أكل و ركوب و غير اينها لذا بنحو عموم ميفرمايد: وَ جَعَلْنا لَكُمْ فِيها مَعايِشَ تمام اسباب تعيش دنيوى را در دست رس شما قرار داديم و اين موهبت مخصوص بشما نيست بلكه وَ مَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرازِقِينَ مثل طايفه جنّ و وحوش صحرايى و بيابانى و سباع و گزنده گان و طيور و هوام كه هر جنبنده روزى خود را ميخورد و تعيّش ميكند.

بلى در اخبار دارد كه خداوند روزى بندگان را از ممّر حلال معين فرموده لكن اگر بنده از ممر حرام بدست آورد كسر ميگذارد و هر بنده روزى او موافق حكمت معيّن شده سعه يا ضيق و تا آخر روزى خود را صرف نكند نميميرد و حرص و زياد روى نتيجه ندارد (گر زمين را بآسمان دوزى ندهندت زياده از روزى)

[سوره الحجر (۱۵): آيه ۲۱] .... ص: ۲۲

وَ إِنْ مِنْ شَيْ ءٍ إِلَّا عِنْدَنا خَزائِنُهُ وَ ما نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (۲۱)

و نيست از هر چيزى مگر اينكه نزد ما خزينه هاى او هست و ما نازل نميكنيم او را مگر بقدر معلوم معين خزينه اشياء معناى او اين نيست كه خداوند محلى معين فرموده و اشياء در آن محل قرار داده و بتدريج نازل ميفرمايد بلكه خزينه تقدير الهيست گه در ازل معين بوده موافق حكمت و مصلحت آنچه بايد تحقق پيدا كند إلى الابد غايه الأمر هر يك را در موقع خود ايجاد ميفرمايد نه زيادتى پيدا ميكند نه نقصان زيرا علم و قدرت او تغيير پذير نيست وَ إِنْ مِنْ شَيْ ءٍ شامل تمام اشياء ميشود نه آنكه مفسرين تفسير بماء آسمان و مطر كردند.

إِلَّا عِنْدَنا خَزائِنُهُ گفتند زير عرش آب است و بتدريج نازل ميشود بآسمان اول و از آنجا بر زمين بقدر معين نازل ميشود و نباتات روئيده ميشود و بر طبق اين دعوى اخبارى هم نقل كرده اند لكن اين دعوى بالوجدان باطل است، زيرا مسلما باران از أبخره و أدخنه

که از دریا و زمین متصاعد میشود و تشکیل ابر میدهد و باد ابرها را بآن طرفی که مأمور است حرکت میدهد و موادّ مائیّه آن بر زمین نزول میکند باران برف تگرگ میشود و مواد ناریه آن متصاعد میشود و چون این دو مواد از هم جدا میشود صدای رعد و رؤیت برق میشود و چه بسیار امروز مشاهده شده که بسیار طیّاره ها فوق ابر حرکت میکند آفتاب است و قطره ای باران ندارد و ابر زیر آن میبارد و اخبار یا سند ندارد یا قابل تأویل است چنانچه حکماء در آیه شریفه وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ کُلَّ شَیْ ءٍ حَیٍّ تفسیر کردند بماء وجود که تعبیر بمشیت میکنند، چنانچه در خبر است خلقت الاشیاء بالمشیئه و خلقت المشیئه بنفسها که گفتند اشیاء بایجاد موجود میشوند و نفس ایجاد که بمعنی مصدریست بنفسه موجود میشود و نام او را وجود منبسط گذاردند و شاهد بر این دعوی علاوه از و جدان حدیث مروی از ابن بابویه مسندا از حضرت صادق علیه السّلام روایه کرده فرمود:

(لما صعد موسی علیه السّلام الطور فنادی ربّه قال ربّ ارنی خزائنک قال: یا موسی انما خزانتی إذا أردت شیئا أن اقول له کن فیکون).

وَ ما نُنَزِّلُهُ ایجاد نمیکنیم و نازل نمیفرمائیم إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ بمقداری که صلاح میدانیم.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۲] .... ص : ۲۳

وَ أَرْسَلْنَا الرِّیاحَ لَواقِحَ فَأَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَسْقَیْناکُمُوهُ وَ ما أَنْتُمْ لَهُ بِخازِنِینَ (۲۲)

و فرستادیم ما بادهایی آبستن کننده پس نازل کردیم از آسمان آب را پس سقایت کردیم شما را از آن آب و نیستید شما از برای آن نگاه دارندگان.

وَ أَرْسَلْنَا الرِّیاحَ تموج هواء است که باطراف حرکت میکند و کثافات هوا را میبرد و هوا را تلطیف میکند و بسا ممکن است شدّت پیدا کند و بلاء باشد و بسا عماراتی و اشجاری را از جا بکند و بسا باعث هلاکت قومی بشود، چنانچه قوم عاد بباد هلاک شدند.

وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِکُوا بِرِیحٍ صَرْصَرٍ عاتِیَهٍ سَخَّرَها عَلَیْهِمْ سَبْعَ لَیالٍ وَ ثَمانِیَهَ أَیَّامٍ حُسُوماً فَتَرَی الْقَوْمَ فِیها صَرْعی کَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِیَهٍ فَهَلْ تَری لَهُمْ مِنْ باقِیَهٍ حاقه

آیه ۶- ۸ (لواقح) تلقیح گرد نخل نر را میگیرند و بنخل ماده میزنند شکوفه میدهد و رطب و ثمر می آورد و این قسم ریاح که در فصل بهار و زنده می شود و گرد اشجار نر را باشجار ماده میزند ثمره می بخشد، نظیر نطفه نر که در رحم ماده قرار گیرد و حمل پیدا کند این قسم باد را لواقح گویند بر خلاف باد فصل خزان که برگها را زرد میکند و میریزد.

فَأَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً مکرر گفته ایم که مراد از سماء طبقه بالا است که ابرها متراکم میشوند و باران میبارند فَأَسْقَیْناکُمُوهُ بلکه تمام حیوانات و اشجار و مزارع از آب باران سقایت میشوند حتی صدف در دریا دهن باز می کند قطره باران در دهان او می افتد مروارید می شود حتی تولید معادن در اعماق زمین میکند وَ ما أَنْتُمْ لَهُ بِخازِنِینَ باران در زمین فرو می رود و چشمه ها و قنات ها تشکیل میدهد و بر کوه ها میبارد و رودخانه و نهرها جاری می شود جز قدرت الهی قدرتی نیست در نگاهداری آن.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۳] .... ص: ۲۴

وَ إِنَّا لَنَحْنُ نُحْیِی وَ نُمِیتُ وَ نَحْنُ الْوارِثُونَ (۲۳)

و محققا ما خود ما زنده میکنیم و میمیرانیم و مائیم وارثون (وَ إِنَّا لَنَحْنُ) با سه تأکید ان و لام و تکرار نحن و نا (نُحْیِی وَ نُمِیتُ) ده فعل است که از افعال مختصه بخداوند است خلق و رزق احیاء و اماته عزت و ذلت غنی و فقر صحت و مرض و افعال الهی دو نحو است یکی بدون اسباب و وسایط تعبیر بمتکلم وحده میکند مثل الوهیت و ربوبیت أَنَّما إِلهُکُمْ إِلهٌ واحِدٌ کهف ایه ۱۱۰ إِلهُکُمْ إِلهٌ واحِدٌ نحل آیه ۲۳ و چون احیاء هر ذی حیاتی و إماته آن بتوسط اسباب است و وسایط مثل ملائکه تعبیر بمتکلم مع الغیر فرموده وَ نَحْنُ الْوارِثُونَ یعنی جمیع موجودات سماوی و ارضی فانی میشوند فقط ذات مقدس او باقی میماند کُلُّ شَیْ ءٍ هالِکٌ إِلَّا وَجْهَهُ

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۴] .... ص: ۲۴

وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِینَ مِنْکُمْ وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِینَ (۲۴)

و هر آینه بتحقیق ما میدانیم پیشینیان از شما را و میدانیم آخرین شما را.

ص: ۲۴

مفسرین در بیان اینکه مستقدمین کیان هستند و مستأخرین کیان اقوال زیادی بالغ بر شش قول گفتند و دو حدیث هم در این باب نقل کرده اند و منشأ این اقوال اینست که توهم کردند که خطابات قرآن مخصوص زمان خطاب است بلکه مخصوص بمشافهین و حاضرین است و شمول احکام بر معدومین و غائبین باشتراک در تکلیف است و لکن تحقیق اینست که خطابات قرآنی مثل تصنیف مصنفین است بلکه تمام افراد جن و انس از اول دنیا تا آخر همه در علم الهی و حضور نزد پروردگاری مساوی هستند و مکرر گفته ایم که اخبار وارده در تفاسیر بیان مصداق است منافی با عموم آیه ندارد و در این مقام هم می گوییم که تقدم و تأخر امریست نسبی مثلا زید نسبت باولاد و احفادش مقدم است و نسبت بآباء و اجدادش مؤخر است، بناء علی هذا می گوییم وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ شامل از اول خلقت از مومنین و کافرین می شود تا زمان نزول قرآن و کلمه (المستقدمین) هم جمع محلی بالف و لام است عموم دارد وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ از زمان نزول الی یوم القیامه خداوند عالم علم بهمه آنها و افعال آنها و بواطن آنها و ظواهر آنها دارد.

وَ ما يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ وَ لا أَصْغَرَ مِنْ ذلِكَ وَ لا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتابٍ مُبِينٍ یونس آیه ۶۲ و هر کرا بجزای خود میرساند و یکی از شواهد برای عموم آیه بعد است که میفرماید.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۵] .... ص: ۲۵

وَ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۲۵)

و محققا پروردگار تو او محشور میفرماید آنها را محققا او حکیم است و علیم.

مسئله حشر یوم القیامه از ضروریات جمیع ادیان است و براهین عقلیه و نقلیه قرآنیه و اخباریه فوق حد و حصر بر او قائم است و کانه معاد ملازم با مبدء است و فقط منکر معاد منکر مبدأ است که او را طبیعی و دهری و زندیق و لا مذهب مینامند وَ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ با سه تأکید جمله اسمیه کلمه إن ضمیر هو (یحشرهم) یکی از اسامی قیامه یوم الحشر است که خلق اولین و آخرین جن و انس حتی وحوش مجتمع می شوند در صحرای قیامت (إِنَّهُ حَكِيمٌ) بعدل حکم میفرماید غیر

مستحق عذاب را عذاب نمی کند و مستحق ثواب را منع نمی کند بلکه تفضلات و عنایات با شرط قابلیت شامل حال بندگان میشود (علیم) میداند با هر که چه معامله باید کرد.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۶] .... ص : ۲۶

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۲۶)

و هر آینه بتحقیق خلق کردیم انسان را از گل ورزیده از آب سیاه گرم مخلوط شده.

اخبار در کیفیت خلقت آدم ابو البشر مختلف است و بظواهر آنها نمیتوان اخذ کرد کنایات و اشارات و محاملی دارد و جزء متشابهات است که لا یعلمها الا القائل بها و بقدر فهم راوی فرمایش فرموده اند از اخبار طینه علیین و سفلیین و غیر اینها و ما بقدر فهم خود در این آیه شریفه چند جمله صحبت میکنیم.

جمله اولی مواد اصلیه انسان تراب و خاک است مخلوط با آب که گل میشود و او را طین میگویند و از هوی که داخل گل می شود و از حرارت که بتوسط اشعه شمس این گل ورزیده می شود و لذا نسبت ایشان را بهر کدام از اینها میتوان داد فَإِنَّا خَلَقْناكُمْ مِنْ تُرابٍ حج آیه ۵ إِنَّا خَلَقْناهُمْ مِنْ طِينٍ لازِبٍ و الصافات آیه ۱۱ أَ لَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ ماءٍ مَهِينٍ مرسلات آیه ۲۰ جمله ثانیه اینکه قدرت الهی اگر تعلق بگیرد که خاک طرفه العین انسان تمام عیار شود فوری می شود، چنانچه روز قیامت یک مرتبه از قبر بیرون می آیند وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ إِلى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ یس آیه ۵۱ وَ ما أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹ و یکی از معجزات عیسی أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْراً بِإِذْنِ اللَّهِ آل عمران آیه ۴۲ جمله ثالثه وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ بدو خلقت ماهیه انسان در مقابل خلقت جن که در آیه بعد میفرماید:

(مِنْ صَلْصالٍ) گل کوفته ورزیده غیر مطبوخ (مِنْ حَمَإٍ) آب گرم جوش نیامده که بتوسط حرارت زمین و اشعه شمس گرم شده باشد (مَسْنُونٍ) لجن زار که آن

آب رنگین شده باشد متمایل بسیاهی و این آیه اشاره باینست که شرافت إنسان باین جسم بدنی و این صورت ظاهری نیست بلکه بآن روح ملکوتی و جوهر سماوی و لطیفه ربانی است که اگر متصف بایمان و تقوی و صفات حمیده و اعمال صالحه شد شرافت پیدا می کند و از این جهت خطاب بملائکه شد که فَإِذا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ ساجِدِينَ در چند آیه بعد شیطان سر حکمت را نفهمید و خیال کرد همین بدن خاکی است امتناع کرد و گفت أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ أعراف آیه ۱۱ و بر خود انسان هم امر مشتبه شده خیال می کند شرافتش بهمین بدن عنصری است و تکبر می کند و حال آنکه این بدن مثل سایر حیوانات بلکه پستتر إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۷] .... ص: ۲۷

وَ الْجَانَّ خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نارِ السَّمُومِ (۲۷)

و طایفه جن را خلق کردیم پیش از خلقت انس از آتش افروخته حدیث بسیار مفصلی بالغ بر چندین صفحه درباره خلقت جن و انس در برهان نقل کرده که از وضع کتاب خارج است مراجعه کنید.

و الجان جن بمعنی مستور است و لذا بچه در رحم را جنین گویند و چون طائفه جن از نظرها مستور است بمقتضای قوله تعالی: إِنَّهُ يَراكُمْ هُوَ وَ قَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لا تَرَوْنَهُمْ أعراف آیه ۲۶.

جنّ گفتند و حکما تعریف کردند گفتند الجن جسم ناری یتشکل باشکال مختلفه حتی الکلب و الخنزیر سوی الانبیاء و الاوصیاء مقابل ملک که گفتند جسم نوری یتشکل باشکال مختلفه حتی الانبیاء سوی الکلب و الخنزیر خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ یعنی قبل از خلقت آدم و جمعیت آنها چندین هزار برابر جمعیت إنس است.

چنانچه میفرماید: يا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ أنعام آیه ۱۲۸ و در اخبار دارد که صفحه زمین و طبقات آسمانها را پر کرده بودند از کثرت جمعیت و آنها هم ذوی العقول هستند و مکلف بتکالیف که میفرماید وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵۶ و اینها هم طوائفی هستند و میانه آنها هم مؤمن و کافر

صالح و طالح مطیع و عاصی هست و آیات شریفه بر این ناطق است در سوره جنّ که طایفه از جنّ شرفیاب حضور پیغمبر شدند و کلماتی بسمع مبارکش عرض کردند من جمله وَ أَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَ مِنَّا دُونَ ذلِکَ آیه ۱۱ و من جمله وَ أَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَ مِنَّا الْقاسِطُونَ آیه ۴.

و از قاسطون کفار آنها هستند. بقرینه آیه بعد أَمَّا الْقاسِطُونَ فَکانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

و شیطان و ذریه و قبیله او یکی از طوائف جن هستند و اکثریت دارند نسبت بسایر طوائف (مِنْ نارِ السَّمُومِ) سموم بزبان فارسی شعله آتش است که تعبیر به الو میکنند و در لغه ریح است که از آتش برخاسته میشود و چون ماده اصلی جنّ لطیف است و شعله آتش یک قسم از هوای لطیف است غیر از خود آتش که ماده او هیزم است که میفرماید: الَّذِی جَعَلَ لَکُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ ناراً فَإِذا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ یس آیه ۸۰.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۸] .... ص: ۲۸

وَ إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَهِ إِنِّی خالِقٌ بَشَراً مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۲۸)

این آیه شریفه احتیاج بترجمه و تفسیر ندارد زیرا در سوره بقره آیه ۲۸ و آیه ۳۲ مفصلا و مبسوطا شرح کردیم احتیاج بتکرار ندارد و معنای صلصال من حمأ مسنون را هم قبلا- در دو آیه قبل بیان شده فقط در اینجا بیک تنبیه اشاره میکنیم که ذکر شیطان و تمرّد او در بسیاری از سور قرآن برای چند تذکر است.

یکی اینکه مؤمنین بدانند که تمرّد از امر الهی چه عواقب وخیمه دارد مغرور باعمال صالحه و عبادات خود نشوند که شیطان چندین هزار سال عبادت کرد برای یک تمرّد رانده درگاه شد.

دیگر آنکه عجب و کبر و حسد انسان را بچه عواقب وخیمه میاندازد، دیگر اینکه متوجه باشند فریب این دشمن بزرگ حیله باز را نخورند جایی که مثل آدم و حوی را فریب دهد با دیگران چه میکند، دیگر آنکه وجود شیطان امتحان بزرگیست که تابعین بآن یا مخالفین یا آن امتیاز داده شوند، چنان که خودش گفت:

فَلا تَلُومُونِی وَ لُومُوا أَنْفُسَکُمْ ابراهیم آیه ۲۷ و تمام این جهات و نکات در آیات شریفه قرآن بیان شده.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۲۹] .... ص: ۲۹

فَإِذا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی فَقَعُوا لَهُ ساجِدِینَ (۲۹)

پس موقعی که اسکلت آدم تمام شد و دمیدم در او از روح خود، پس بیفتید در مقابل او سجده کنید (فَإِذا سَوَّیْتُهُ) تسویه صورت بندیست که تمام اعضاء و جوارح و لوازم آن درست شود و حد وسط است بین زیاده و نقصان نه زیاده از مقدار لازم در او قرار دهد و نه چیزی از مقدار لازم کسر گذارد مطابق با حکمت و مصلحت که معنای عدل است و تمام افعال الهی این نحوه است.

وَ نَفَخْتُ فِیهِ نفخ الهی دمیدن نیست زیرا منزّه از تنفس و جسم است بلکه تعلق روح ببدن است که یک قدره کامله است ارتباط امر مجرد از ماده و صورت با امر مرکب از ماده و صورت که تمام عقلاء را حیران کرده، زیرا مجرد مکان ندارد جسم محتاج بمکانست بعضی گفتند تعلق مثل تعلق آبست بگل و نور بجسم شمس و اشباه اینها و تمام باطل است، بلکه تعلق تدبیر است که جسم در تحت تدبیر روح قرار گیرد بلا- تشبیه نظیر تعلق خداوند بمخلوقات که تمام در تحت تدبیر او هستند مِنْ رُوحِی مراد روح مخلوق خداوند است که در خبر دارد

خلقت الأرواح قبل الأجساد بالفی عام

و نیز دارد الأرواح جنود مجنده فما تآلف منها ائتلف و ما تناکر منها اختلف فَقَعُوا لَهُ پس بخاک بیفتید که گفتند فقعوا بمعنی فخروا است ساجِدِینَ بعضی نظر به اینکه سجده بر غیر خدا جائز نیست گفتند مراد اینست که آدم را قبله قرار دهید مثل کعبه معظمه و بعضی گفتند سجده شکر بر این نعمت عظمی که جعل خلیفه باشد در زمین که فرمود:

وَ إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَهِ إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیفَهً بقره آیه ۲۸.

لکن سجده که مختص بخداوند است سجده عبودیت است مثل غیر سجده از سایر عبادات و امّا سجده تعظیم دائر مدار جواز تعظیم یا وجوب تعظیم یا حرمت

تعظیم است سجده ملائکه بآدم واجب بود که این نحو تعظیم بآدم کنند و سجده یعقوب و پسران بیوسف جائز بود که میفرماید: وَ خَرُّوا لَهُ سُجَّداً یوسف آیه ۱۰۱.

و در شریعت اسلام این نحو تعظیم بر احدی جائز نیست حتی بر نبی صلّی اللّه علیه و اله و الأئمه علیهم السّلام، چون شبیه عبده شمس و آتش و اصنام بود و سجده ملائکه تعظیم بآدم بود و عبادت خداوند که امر فرمود و اطاعت امر او کردند و لذا شیطان تمرّد کرد که مثل من که از آتش خلق شده أشرف از آدم هستم که از خاک خلق شده و غافل از اینکه شرافت آدم نه بر جسم خاکی او بود، بلکه برای روح او که أشرف از تمام ملائکه است مخالفت امر الهی نمود چنانچه بیاید.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳۰] .... ص: ۳۰

فَسَجَدَ الْمَلائِکَهُ کُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ (۳۰)

پس سجده کردند ملائکه کل ملائکه جمیع آنها.

(حکایه) در زمان سلطان محمود غزنوی گفتند یک روز در حضور تمام وزراء و امراء و اجزاء دولتی یک دانه گوهر از جواهرات خزینه درآورد و بدست یکی از وزراء داد و گفت قیمت این چه قدر است یک قیمت سنگینی روی او گذارد گفت بر زمین زن او را بشکن گفت من همچو خیانتی بدولت نمیکنم گفت بدیگری ده او قیمت بیشتری تعیین و در شکستن بهمان عذر متعذر شد و همین نحو گردش کرد تا بدست أیاز رسید او قیمت را بسیار بالا برد و گفت گوهر بی قیمت است سلطان گفت بشکن محکم بر زمین زد و شکست تمام اعضاء مملکت باو برگشتند که چرا چنین کردی جواب داد آنچه را که شما شکستید بیش از این قیمت داشت گفتند چیزی نشکستیم گفت: امر سلطان را شکستید بیش از این قیمت داشت گفتند چیزی نشکستیم گفت: امر سلطان را شکستید فَسَجَدَ الْمَلائِکَهُ سجده ملائکه از جهاتی بود.

یکی آنکه معصوم بودند و خردلی مخالفت أمر الهی را نمیکردند، دیگر آنکه خلقت آنها از نور بود و مطلع بعالم انوار بودند و انوار مقدسه انبیاء و اوصیاء آنها را مشاهده کرده بودند که چه بسیار از انوار ملائکه بالاتر است و حق

تعظیم دارد، دیگر آنکه خداوند را حکیم علی الاطلاق و عادل من جمیع الجهات میدانستند لذا سجده کردند کُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ از حمله عرش و سادات ملائکه مثل چهار ملک جبرائیل میکائیل اسرافیل عزرائیل و من دونهم بدون استثناء احدی از آنها.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳۱] .... ص: ۳۱

إِلاَّ إِبْلِیسَ أَبی أَنْ یَکُونَ مَعَ السَّاجِدِینَ (۳۱)

مگر ابلیس که اباء و امتناع کرد که بوده باشد با سجده کنندگان (الا ابلیس) که همان شیطان رجیم است و در مجمع البحرین روایت میکند از حضرت رسالت روایت مفصلی که خلاصه مفادش اینست که ابلیس از طایفه جن که روی زمین فساد میکردند ملائکه مأمور شدند آنها را کشتند و ابلیس را اسیر کردند و بردند بآسمان و در جزو ملائکه عبادت میکرد و عبادتش بیشتر از ملائکه بود تا آنکه آدم را خداوند خلق فرمود و مأمور سجده شدند حسد ابلیس ظاهر شد بر ملائکه و رانده درگاه شد و لغه إبلیس از ماده بلس بمعنای یاس است چنان که در قرآن میفرماید: فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ أنعام آیه ۴۷ إِذا هُمْ فِیهِ مُبْلِسُونَ مؤمنون آیه ۷۹ یعنی مأیوسون از رحمت الهی و ابلیس پس از رانده شدن و لعن مأیوس از رحمت شد و نامش ابلیس شد چنانچه میفرماید: وَ إِنَّ عَلَیْکَ لَعْنَتِی إِلی یَوْمِ الدِّینِ ص آیه ۷۹ و قبلا نامش عزازیر بود و کنیه اش ابو مرّه چنانچه اسم شیطان هم بعد از تمرّد او بود بمعنی بعد از رحمت است أَبی أَنْ یَکُونَ مَعَ السَّاجِدِینَ.

اشکال خطاب اسجدوا بملائکه بود و شیطان جزو ملائکه نبود پس چرا ملعون شد؟ جواب داخل ملائکه بود و با آنها عباده میکرد و لو از جنس آنها نبود و ذکر ملائکه از باب تغلیب است و مسلما عقل شیطان از مستشکل بیشتر بود اگر مخاطب نبود خودش متعذر باین عذر میشد.

ص: ۳۱

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳۲] .... ص : ۳۲

قالَ یا إِبْلِیسُ ما لَکَ أَلَّا تَکُونَ مَعَ السَّاجِدِینَ (۳۲)

فرمود خداوند تبارک و تعالی خطاب بابلیس ای ابلیس چه باعث شد و سبب شد که نبودی با ملائکه که سجده کردند این پرسش الهی نه از باب جهل بود که خداوند نمیدانسته که باعث ترک سجده شیطان چه بود بلکه برای اقرار شیطان بود که بر خود شیطان و بر ملائکه بلکه بر اهل عالم از جن و انس معلوم شود خباثت و ملعنت و صفات خبیثه او از کبر و حسد و عداوت و قساوت و سایر ملکات قبیحه و بعلاوه بدانند که این صفات چه عواقب وخیمه دارد.

اما کبر در جامع السعادات از پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و اله روایت کرده که فرمود

لا یدخل الجنه من کان فی قلبه حبه خردل من الکبر

و در قرآن مجید میفرماید:

فَادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها فَلَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ نحل آیه ۳۱.

و اما حسد در خبر دارد

الحسد یأکل الایمان کما یأکل النار الحطب

حسد آتشی میشود که ریشه ایمان را میسوزاند و خاکستر میکند زیرا حسود خدا را عادل نمیداند و عدل یکی از اصول ایمان است و اما عداوت با اولیاء خدا عداوت با خدا است در زیارت جامعه دارد

من عاداکم فقد عاد اللَّه و من أحبّکم فقد احبّ اللَّه و من ابغضکم فقد ابغض اللَّه.

و اما قساوت قلب و سیاهی دل باعث این میشود که نور ایمان در او تابش نمیکند و موعظه در او اثر نمیگذارد و شاهد بر این دعوی در حق شیطان میفرماید: وَ کانَ مِنَ الْکافِرِینَ قالَ: یا إِبْلِیسُ بمجرد ترک سجده و تمرّد ترک سجده و تمرّد از امر الهی خطاب ابدی باو شد که دیگر مأیوس باش از رحمت حق که هرگز شامل حال تو نمیشود، چنانچه بسیاری از معاصی داریم که توبه پذیر نیست و بکلی از قابلیت رحمت میاندازد مخصوصا طرفیت و اذیت و قتل با اولیاء الهی حتی دارد که حضرت ابا عبد اللَّه پس از آنکه تمام اصحابش شهید شده بودند بلشکر خطاب فرمود که هنوز در توبه

بشما بسته نشده اگر دست از من غریب بردارید و اما پس از کشتن من دیگر باب توبه بسته میشود أ ترجو امه قتلت حسینا شفاعه جدّه یوم الحساب فلا و اللّه لیس لهم شفیع و هم یوم القیامه فی العذاب (مالک) چه نفعی برای خود تصور کردی (ألّا تکون) اینکه نبودی (مع الساجدین) ساجدین ملائکه بودند کلّهم اجمعین و معیت با آنها موافقت در سجده بر آدم بود که چرا موافقت نکردی؟.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳۳] .... ص : ۳۳

قالَ لَمْ أَکُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۳۳)

گفت شیطان نیستم من هر آینه سجده کنم از برای بشری که خلق کرده او را از گلی که از آب سیاه خمیر شده.

قالَ لَمْ أَکُنْ بسیار کلمه زننده است که من نیستم یعنی هرگز سجده نمیکنم و لو رانده درگاه تو شوم و مشمول لعن تو و گرفتار عذاب دائمی تو و این نظیر کلام آن کسست که گفت

(النار و لا العار)

که از ابن عباس روایت شده که گفت: رفتم بملاقات او در حال موت بمن گفت صاحبت را بمن برسان آمدم علی علیه السّلام را بردم گفت نظر داری که پیغمبر فرمود در چاه ویل تابوتیست در آن چهارده نفر معذب هستند هفت از پیشینیان و هفت از این امت الان تابوت را آورده اند و رفیقم در او است و منتظر من هستند آیا میتوانی مرا نجات دهی فرمود بلی بشرط آنکه نزد مهاجر و أنصار إقرار کنی که ما حق علی را غصب کردیم گفت این موضوع بر من میسر نیست جمع آوری مهاجر و أنصار حضرت فرمود همین اشخاصی که درب خانه حاضر هستند گفت

(النار و لا العار)

و بهمین مطلب اشاره دارد فرمایش ابی عبد اللّه در جواب این کلمه در موقع رجز خوانی

(الموت خیر من رکوب العاری و العار خیر من دخول النار)

ضکه مرگ و شهادت برای من گوارتر است از اینکه دست بیعت و ذلت بدهم بیزید و ابن زیاد و زیر بار ننگ و عار بروم ولی بر شما عار و ننگی که تصور میکنید اگر دست از من بردارید و اعتراف بحقانیت من کنید بهتر است از دخول در جهنم عکس قول او (لأسجد) مثل منی که

از جنس لطیف آتش خلق شده ام و چندین هزار سال عبادت ترا کرده ام بحدی که ملائکه حسرت عبادت مرا میخوردند بیایم و کرنش کنم و سجده کنم (لبشر) ببشری که خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ مثل سایر حیوانات زمینی از سباع و بهائم که آنها هم از همین خاک خلق شده اند چه امتیازی دارد بشر با سایر حیوانات غافل از اینکه (آدمی زاده طرفه معجونیست کز فرشته سرشته و از حیوان گر کند میل این شود پس از این ورکند میل آن شود به از آن).

(الإنسان مرکب من سرّ و علن و ظهر و بطن و روح و بدن) از امیر المؤمنین (ع) مرویست فرمود:

(من غلب عقله علی شهوته فهو أشرف من الملائکه و من غلب شهوته علی عقله فهو اخسّ من البهائم).

خلاصه ملائکه عقل بلا شهوت دارند بهائم شهوت بلا عقل إنسان عقل و شهوت هر دو را دارد اگر شهوتش تابع عقل شد از ملائکه بالاتر میرود زیرا ملائکه مزاحم عقل ندارند و اگر عقلش تابع شهوت شد از بهائم پستتر میشود، زیرا آنها عقل که راه خیر و شر را نشان دهد ندارند شیطان همین جنبه مادّیت آدم را دید.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳۴] .... ص: ۳۴

قالَ فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّکَ رَجِیمٌ (۳۴)

خداوند فرمود بابلیس پس بیرون برو از اینجا پس محققا تو رانده شده ای قالَ فَاخْرُجْ مِنْها بعضی گفتند ضمیر منها راجع بجنّه است یعنی از بهشت بیرون رو و بعضی گفتند راجع بسماء است از آسمان بزمین فرود آی و بعضی گفتند از صفحه خاک بیرون رو بصفحه آب و آمدنش روی خاک بنحو سرقت است و تمام اینها تخرص است و مراد رتبه و منزله است و در خبر است که تنزل پیدا کرد از إیمان بکفر از عبادت بمعصیت از حشر با ملائکه بحشر با کفّار جنّ و فساق و فجار از قرب بمقام ربوبی ببعد از رحمت الهی.

(فَإِنَّکَ رَجِیمٌ) رجیم اطلاق بر معانی میشود یکی گمان و ظن و خیال بدون مدرک، چنانچه میفرماید:

وَ یَقُولُونَ خَمْسَهٌ سادِسُهُمْ کَلْبُهُمْ رَجْماً بِالْغَیْبِ.

و بزبان فارسی حرف را میرانند بدون مدرک دیگر بمعنی تازیانه و سوط است که در حدود شرعیه مثل زنا و شرب و قذف معین شده و در اینجا بمعنی دور انداختن است إنسان یک چیزی را که هیچگونه فائده ندارد دور میاندازد و شیطان در دستگاه ربوبی هیچ نحوه خیری در او نبود خداوند او را دور انداخت، زیرا منکر حکمت و عدل الهی شد که العیاذ باللّه خدا اشتباه کرده و مرجوح را بر راجح ترجیح داده و از این جهت کافر شد و تعجب است که از این عقیده هم برنگشت و تا قیامت بر این عقیده باقی است.

و ابن ابی الحدید بعد از اینکه معترف است با فضیلت علی علیه السّلام بر خلفاء سه گانه میگوید:

(الحمد للّه الذی فضل المرجوح علی الراجح).

چون عامه منکر حسن و قبح هستند و خدا را عادل نمیدانند و میگویند اگر فردای قیامت خدا حسین را جهنم برد و شمر را بهشت کار قبیح نکرده و حال آنکه حسن و قبح امریست که حتی حیوانات پست هم درک میکند سگ را اگر سنگی زنی پارس میکند و اگر لقمه نانی نزد او انداختی دم میجنباند حتی بچه شیر خوار اگر مادرش رو باو ترش کند گریه میکند و زار میزند و اگر در صورتش خنده کند تبسّم میکند.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۳۵] .... ص: ۳۵

وَ إِنَّ عَلَیْکَ اللَّعْنَهَ إِلی یَوْمِ الدِّینِ (۳۵)

(و محققا بر تو لعنه است تا روز جزا) لعن مقابل صلوات است صلوات شمول و قرب برحمت است و لعن منع و بعد از رحمت و صلوات و لعن دائر مدار ایمان و کفر و دوستی دین و عداوت آن است، چنانچه در حق مؤمنین صابرین میفرماید:

أُولئِکَ عَلَیْهِمْ صَلَواتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ رَحْمَهٌ وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ بقره آیه ۱۵۲

و لعن خصوص کفار و معاندین دین است.

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ ماتُوا وَ هُمْ کُفَّارٌ أُولئِکَ عَلَیْهِمْ لَعْنَهُ اللَّهِ وَ الْمَلائِکَهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِینَ بقره آیه ۱۵۶.

و یکی از لوازم ایمان دوست داشتن دوستان خدا و دشمن داشتن دشمنان خدا حتی در خبر دارد از حضرت صادق علیه السلام سؤال کردند.

(هل الحب و البغض من الإیمان).

حضرت فرمود

(هل الإیمان الّا الحب و البغض).

و در مقام خود گفته ایم که نفس حب و بغض امر قلبیست و جزء عقائد و إیمان است و اظهار حب و بغض امر جوارحیست و جزء فروع است که تعبیر بتولّی و تبرّی میکنند و در زیارت جامعه دارد

(من احبّکم فقد احب اللَّه و من ابغضکم فقد ابغض اللَّه).

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۳۶ تا ۳۸] .... ص: ۳۶

قالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِی إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ (۳۶) قالَ فَإِنَّکَ مِنَ الْمُنْظَرِینَ (۳۷) إِلی یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (۳۸)

(گفت شیطان پروردگارا حال که من رانده شدم و مشمول لعن تو تا قیامت شدم، پس مرا مهلت ده و نمیران تا روزی که بنده گان برانگیخته میشوند خداوند فرمود، پس محققا تو از مهلت دهندگان هستی تا روز معین و وقت معلوم) در شرح این آیات دو أمر باید متذکر شویم (أمر اول) حکمت امهال شیطان چیست؟ (جواب) امتحان بندگان که در مقابل انبیاء و ائمه و علماء و دعات حق فرمایشات الهی را ترک کنند و اطاعت شیطان کنند که کاشف از خبث سریره آنها است، چنانچه مؤمنین و مطیعین و عباد مخلصین اعتناء باو نکردند و بوظیفه خود عمل کردند، چنانچه خداوند میفرماید: از قول شیطان.

وَ قالَ: الشَّیْطانُ لَمَّا قُضِیَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَکُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُکُمْ فَأَخْلَفْتُکُمْ

وَ ما كانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ

ابراهیم آیه ۲۶ و ۲۷.

و خداوند اسباب عبادت و معصیت را در دست رس بنده گان قرار داده حافظ میگوید

(صالح طالح متاع خیش نمودند گروهی این گروهی آن پسندند).

(امر دوم) در بیان مراد از وقت معلوم اخبار مختلف است در بعض اخبار دارد بین نفختین که در قرآن میفرماید:

وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ زمر آیه ۶۸.

و در بعض اخبار دارد بدست حضرت بقیه اللّه در صخره بیت المقدس کشته میشود در بعضی اخبار دارد در دوره رجعت در کره آخر امیر المؤمنین جنگ با شیاطین میکند و پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و سلّم از آسمان میآید و نیزه حواله شیطان میکند و کشته میشود و ما چون نمیتوانیم ترجیح بین این اخبار دهیم می گوییم معلوم عند اللّه.

قالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ نظر به اینکه میدانست که یوم بعث دیگر مردن ندارد تقاضای حیات ابدی نمود و این تقاضا کمال دلالت را دارد بر حماقت شیطان با اینکه میدانست لعن ابدی و عذاب دائمی و اینکه هر چه بماند عقوبتش بیشتر میشود تقاضای عفو نکرد نادم نشد توبه نکرد.

قالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ گمان نکنید که ابن إمهال الهی لطفی بود در حق شیطان، چنانچه مفسرین گفتند که بازاء عبادات شیطان بود بلکه عذاب بود بر او چنانچه میفرماید:

وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ آل عمران آیه ۷۲.

(و اما عبادات شیطان أولا روی تقلب بود، و ثانیا پس از کفر او حبط شده،

چنانچه میفرماید:

أُولئِکَ الَّذِینَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِی الدُّنْیا الایه آل عمران آیه ۲۱.

(إِلی یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ) که بر خود شیطان مجهول بود و نمیدانست اجلش کی میرسد همین اندازه میدانست که مده مدیدی زنده است.

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۳۹ تا ۴۰] .... ص: ۳۸

قالَ رَبِّ بِما أَغْوَیْتَنِی لَأُزَیِّنَنَّ لَهُمْ فِی الْأَرْضِ وَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ (۳۹) إِلَّا عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِینَ (۴۰)

(گفت: شیطان پروردگار من بسبب آنکه تو مرا اغوی کردی و فریب دادی من نسبت باولاد آدم زینت میدهم برای آنها در زمین و هر آینه تمام آنها را فریب میدهم و اغوی میکنم جمیع آنها را مگر بنده گان خالص از آنها را).

قالَ رَبِّ بِما أَغْوَیْتَنِی یکی از اسباب کفر ابلیس همین است که نسبت اغوی بخدا داده خداوند همان امری که بملائکه فرموده بابلیس هم فرموده ملائکه اطاعت کردند سعادت پیدا کردند شیطان مخالفت کرد غاوی شد سبب غوایتش کبر و عجب و حسد و عداوت و خباثت او شد نه أمر الهی بلی بنا بر مذهب جبریه که افعال عباد را هم نسبت بخدا میدهند ترک سجده شیطان را هم خدا نگذارد سجده کند پس شیطان از جبریه بود لَأُزَیِّنَنَّ لَهُمْ فِی الْأَرْضِ کفر و شرک و کلیه معاصی را بنظر آنها جلوه میدهم و زینت میدهم که خوب پندارند در مقابل ایمان و اطاعت که او را زشت و قبیح میشمارند، چنانچه در خبر است که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله باصحاب فرمود: میآید زمانی که ترک امر بمعروف و نهی از منکر میکنند سلمان تعجب کرد فرمود: بدتر از این هم میشود که امر بمنکر میکنند و نهی از معروف تعجبش بیشتر شد فرمود: بدتر از این هم میشود که منکر در نظر آنها معروف میشود و معروف منکر میگردد و امروز ما بعین مشاهده میکنیم که بمعاصی مثل ساز و آواز و بی حجابی و ظلم افتخار

میکنند و خوب میپندارند و عبادت مثل نماز و روزه و حج و غیر اینها را پست و بد میشمارند او مد است و این دمده مخصوصا زخارف دنیوی و هواهای نفسانی را وَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ هر که را بهر درجه که برایم میسور باشد و خداوند میفرماید:

وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ سبأ آیه ۱۹.

اغوای شیطان وسوسه است که خیال سویی که اولین مقدمه فعل است همان وسوسه شیطان است، چنانچه خیال خوب الهام ملک است.

إِلَّا عِبادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ چون بنده صالح خدا متخلّق باخلاق حمیده است درهای ملائکه بقلب او باز است و إلهامات ملکی دائما باو میشود و چون منزه از صفات خبیثه است درهای إبلیس بقلب او بسته و خیال سویی در قلب او راه ندارد هر چه صفات خبیثه بیشتر باشد راه شیطان بازتر است و خیالات سوء زیادتر و بالعکس هر چه صفات حمیده بیشتر راه ملائکه بازتر و خیالات حسنه و الهامات ملکی زیادتر و مجرد خیال تأثیر ندارد دنیا هم جلوه میکند و هوای نفس امّاره هم طلب میکند انسان را بفعل سوء، چنانچه ایمان و فیوضات اخروی و نفس مطمئنه هم طلب میکند انسان را باعمال صالحه بتوفیق الهی.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۱] .... ص: ۳۹

قالَ هذا صِراطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ (۴۱)

(خداوند فرمود اینست راهی که بر من بمقتضای حکمت و عدل لازم و واجب است و راه مستقیم است) در برهان اخباری نقل کرده که صراط علی بنحو اضافه صراط بعلی مستقیم یعنی راه مستقیم راه علی امیر المؤمنین است لکن این اخبار بر فرض صحت سند محمول بر اینست که صراتی که بر خداوند لازم بود بیان فرماید صراط علیست و او صراط مستقیم است لذا می گوییم: اصلا خلقت جن و انس برای

عبادت و معرفت است چنانچه میفرماید:

وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵۶.

و البته عبادت خدا فرع ایمانست و گفته ایم که معنای عدل الهی آنست که هر فعلی که حسن صرف باشد یا حسن مطلق بر خدا لازم است زیرا ترکش قبیح است و محال است از خدا صادر شود چون شش قسم فعل داریم حسن صرف قبیح صرف لغو صرف حسن مطلق قبیح مطلق لغو مطلق اگر مصلحت دارد و مفسده ندارد حسن صرف است و اگر مفسده دارد و مصلحت ندارد قبیح صرف است و اگر نه مصلحت دارد و نه مفسده لغو صرف است و اگر هم مصلحت دارد هم مفسده اگر مصلحت غالب باشد حسن مطلق و اگر مفسده غالب باشد قبیح مطلق و اگر مساوی باشد لغو مطلق و دو قسم قبیح و لغو محال است از خداوند صادر شود و خلاف عدل است ولی دو قسم حسن لازم است چون ترکش قبیح است.

لذا (قال هذا) یعنی دین حق از معارف و اخلاق و اعمال که پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و سلم آورد و سایر انبیاء و اوصیاء آنها بیان فرمودند و بر طبقش رفتار نمودند (صراط) راه سعادت و رستگاری و نجات از مهالک دنیوی و اخروی و نائل شدن بتفضلات الهی (علی) بر خداوند بمقتضی المصلحه و الحکمه و العدل لازم است ببندگان ابلاغ فرماید بتوسط ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام (مستقیم) است و اعوجاجی ندارد، و در خبر داریم که هر که در راه دیانت منحرف نشد و مشی کرد قیامت هم از صراط مستقیما عبور میکند و هر که غیر دیانت رفتار کرد سبل شیطان است و معوج است و در صراط لغزش دارد چنانچه میفرماید:

وَ أَنَّ هذا صِراطِی مُسْتَقِیماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیلِهِ انعام آیه ۱۵۴.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۲] .... ص: ۴۰

إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ إِلاَّ مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْغاوِینَ (۴۲)

(محققا بندگان مرا نیست برای تو بر آنها سلطه و قدرتی مگر کسانی که

متابعت ترا کنند از فریب خوردگان) این استثناء ممکن است استثناء منقطع باشد بنا بر این مراد از (إِنَّ عِبادِی) بندگان خالص باشند مثل انبیاء و اوصیاء و صلحاء و اتقیاء که شیطان راه بقلب آنها ندارد و درهای شیطان که صفات خبیثه است بروی قلب آنها بسته است یا اگر راه پیدا کند و وسوسه کند میدانند از شیطانست و اعتناء نمیکنند لذا میفرماید: لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ.

و ممکن است استثناء متصل باشد، چنانچه بعید نیست حتی ممکن است بگوئیم استثناء منقطع نداریم و اصلا صدق استثناء نمیکند و بناء علیه مراد از عبادی مطلق بندگان هستند غایه الامر اینها دو قسم هستند یک قسم که شیطان بر آنها تسلط ندارد و آنها بندگان صالح خداوند هستند و یک قسم کفار مشرکین هستند که وسوسه شیطان در آنها اثر میگذارد و قبول میکنند و میپذیرند و متابعت او را میکنند که اینها داخل در مستثناء هستند و مصداق إِلَّا مَنِ اتَّبَعَکَ هستند و اینها فریب شیطان را میخورند و هوای نفس آنها را وادار میکند بکفر و شرک و فسق و فجور و آنها (مِنَ الْغاوِینَ) هستند، و در اخبار ائمه علیهم السلام تفسیر فرمودند کسانی که شیطان بر آنها سلطه ندارد شیعیان و این فرقه ناجیه هستند و بس، و بعضی روات اعتراض کردند که در میانه شیعیان اهل معاصی بسیار هست جواب فرمودند که متابعت او را در کفر و ضلالت و ترک ایمان نمیکنند.

و توضیح کلام در بیان این اخبار اینست که سلطان بر رعیت قاهر و غالب است بنحوی که نمیتوانند تمرد یک دستور آن کنند و سلطه شیطان فقط بر کسانیست که ایمان ندارند، چون مقصد اصلی شیطان همان زوال ایمان است که موجب خلود در عذاب میشود، دیگر با آنها کاری ندارد هر چه میخواهند عبادت کنند یا معصیت بحال او فرق نمیکند ریشه را زده با شاخه و برگ کاری ندارد و اینکه فسّاق شیعه را وسوسه میکند برای اینست که بآنجا برسند و بی ایمان از دنیا بروند و اگر چنین شدند از حزب شیعه و مؤمنین خارج میشوند و جزو غاوین میشوند، و اما اگر با ایمان از دنیا رفتند البته مورد عفو و مغفرت و شفاعت میشوند و شیطان بمقصد خود

نائل نشده، و ما در مجلد سیم کلم الطیب در آخر کتاب دوازده عنوان در بشارات شیعه ذکر کرده ایم که یک عنوانش بیان همین اخبار است مفصلا مراجعه فرمائید.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۳] .... ص : ۴۲

وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ (۴۳)

(محققا جهنم محلیست که بآنها یعنی غاوین و عدد داده شده بالتمام که تمام آنها در آن داخل میشوند) یکی از عقائده حقه وجود بهشت و جهنّم است که الآن موجود است و آیات و أخبار بر وجود این دو بسیار داریم أمّا محلّ آنها کجا است، اما بهشت بنص قرآن در سدره المنتهی که میفرماید:

وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرى عِنْدَ سِدْرَهِ الْمُنْتَهى عِنْدَها جَنَّهُ الْمَأْوى و النجم آیه ۱۴) لکن سدره المنتهی کجا است معلوم نیست، و اما جهنّم بعضی گفتند در تخوم أرض است، و یکی از شواهد آن را استکشافات جدیده قرار دادند که زمین را هر چه حفر کنند حرارتش زیاد میشود تا برسد بجایی که هر فلز را آنجا ببرند بفوری آب میشود و وعده إلهی تخلّف پذیر نیست إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ آل عمران آیه ۷.

و افراد بشر چند قسم هستند مؤمن صالح متقی میعادش بهشت است، و غیر مؤمن که مقصر باشد جهنم است خواه مشرک باشد یا کافر یا ضال یا منکر ضروری یا شاک در دین که بالتمام از غاوین هستند و غیر مؤمن قاصر نه قابلیت بهشت دارد نه استحقاق جهنم و مؤمن غیر صالح و غیر متقی اگر با إیمان و آمرزیده مرد یا مورد شفاعت شد أهل بهشت و إلّا بمقدار معاصی گرفتار است و بالاخره بواسطه ایمانش بهشت میرود و در این آیه وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ که همیشه در جهنم هستند غاوین را میفرماید: که دسته دوم هستند که غیر مؤمن باشد عن تقصیر.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۴] .... ص : ۴۳

لَها سَبْعَهُ أَبْوابٍ لِكُلِّ بابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ (۴۴)

از برای جهنم هفت در هست از برای هر دری از این کفار یک دسته قسمت شده اند (لَها سَبْعَهُ أَبْوابٍ) معنی این نیست که یک جهنم اطرافش دیوار باشد و در کار گذارده باشند بلکه هفت جهنم است که عذابهای آن مختلف است از حیث شدت و ضعف و هر دسته بمقدار استحقاق آنها معذّب هستند و تعبیر بهفت طبقه هم بهمین معنا است، چنانچه هشت در بهشت هم این نحوه است که هشت بهشت است و هر دسته بمقدار قابلیت تفضّل خود در هر یک آنها وارد میشوند و همین نحو که منافقین از در هفتم وارد میشوند که أسفل السافلین و در قرآن میفرماید:

فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۴.

همین انبیاء و أوصیاء و من یحذوا حذوهم در بهشت أعلی که هشتم بهشت است وارد میشوند و همین نحو که در بهشت دو قسم مثوبات هست جسمانی و روحانی حتی در خبر دارد.

اذا اشتغل اهل الجنه بالجنه اشتغل أهل اللّه باللّه.

در جهنم هم دو قسم عذاب است جسمانی و روحانی و ما در مجلد سیّم کلم الطیب اقسام جسمانی و روحانی هر دو را بیان کرده ایم مراجعه فرمائید.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۵] .... ص : ۴۳

إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی جَنَّاتٍ وَ عُیُونٍ (۴۵)

محققا متقین در بهشتها و چشمه ها هستند (إِنَّ الْمُتَّقِینَ) جمع محلّی بألف و لام است دلالت بر عموم دارد شامل جمیع أهل تقوی میشود و از برای تقوی مراتب بسیاری هست که در مجلّد اول آیه اولی سوره بقره در کلمه (هُدیً لِلْمُتَّقِینَ) مفصلا بیان شد که مرتبه اولی تقوی از عقائد فاسده و مذاهب باطله است که مرادف با ایمانست، و مرتبه اعلی تقوی از توجه بغیر خدا است فی جمیع الأحوال که خاص بمعصومین است، و بینهما متوسطات.

(فِی جَنَّاتٍ) یعنی هر قسمتی از متقین در یکی از این جنات بمقدار قابلیت مورد عنایات حق میشوند چنانچه اشاره شد (وَ عُیُونٍ) مراد این نیست که در چشمه ها باشند برای آنها چشمه هاییست که از پای قصرهای آنها نهرهایی از آن چشمه ها خارج میشود و جاری میگردد و آنها چهار است، چنانچه میفرماید:

فِیها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِینَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی محمّد صلّی اللَّه علیه و اله آیه ۱۷.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۶] .... ص: ۴۴

ادْخُلُوها بِسَلامٍ آمِنِینَ (۴۶)

خطاب بمتقین است (که داخل شوید در آن بهشت ها با سلامت و ایمن باشید از عذاب الهی) این خطاب در روز قیامت موقعی که تمام در صحرای محشر جمع میشوند بتمام متقین بجمیع درجات تقوی میشوند که (ادخلوها) و این امر نه وجوب دخول را دلالت دارد نه استحباب و لو اینکه در اصول معین شده که ظاهر امر وجوبست، بلکه مراد اجازه در دخولست چون مادامی که اجازه صادر نشده احدی حق دخول ندارد و فقط اجازه مختص بأهل تقوی است یعنی غیر مؤمن هر که باشد و هر چه باشد مقصر، یا قاصر حق دخول ندارد چه استحقاق عذاب داشته باشد چه نداشته باشد، فقط اطفال مؤمنین همین نحوی که در دنیا تابع اشرف ابوین هستند و احکام مؤمن بر آنها جاری میشود در قیامت هم بتبع اشرف أبوین داخل در بهشت میشوند ولی اطفال کفار چون تکلیف نداشتند بتبع پدر و مادر داخل جهنم نمیشوند بلی در دنیا تابع آنها هستند در أحکام کفر (بسلام) ممکن است مراد سلامتی از کلیه آفات و بلیات حتی موت باشد که دلیل بر خلود است، و ممکن است تحیه و درود باشد چنانچه میفرماید:

تَحِیَّتُهُمْ فِیها سَلامٌ إبراهیم آیه ۲۳.

تَحِیَّتُهُمْ یَوْمَ یَلْقَوْنَهُ سَلامٌ احزاب آیه ۴۳.

(آمنین) از عذاب الهی و غضب پروردگاری و سخط خداوندی.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۷] .... ص : ۴۵

وَ نَزَعْنا ما فِی صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْواناً عَلی سُرُرٍ مُتَقابِلِینَ (۴۷)

و بیرون کردیم ما از آنچه در قلوب و سینه های آنها از غش و عیب بود برادروار بر تختها مقابل یک دیگر مینشینند (وَ نَزَعْنا) نزع بمعنی إخراج و قلع و جدا کردن است (ما فِی صُدُورِهِمْ) ما ماء موصوله است عموم دارد و صدر و قلب عباره از روح انسانیست و نفس ناطقه (من غل) غل شامل جمیع صفات خبیثه میشود از حسد و کبر و کینه و عداوت و بغضاء و مکر و حیله و غیر اینها و تعبیر بغل بر اینست که این صفات نفسانیه مثل غل میماند که در گردن انسان انداخته باشند و میکشند او را بهر جایی که اراده کنند بعکس کند که او را نگاه دارد و نتواند حرکت کند و این صفات خبیثه انسان را میکشد باعمال سیئه و افعال قبیحه از غیبت و تهمت و ظلم و شتم و فحش و ضرب و اذیت و امثال اینها و أهل بهشت خالی از جمیع این صفات نسبت بیکدیگر هستند و رءوف و مهربان و عطوف و دوست و رفیق یکدیگرند و با یکدیگر مراوده و معاشرت و مجالست و رفت و آمد دارند (اخوانا) حال است یعنی در حالی که با هم برادرند چنانچه میفرماید:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ حجرات آیه ۱۰.

مسئله اخوه در دین یکی از مسائل مهمه است که باید مؤمنین نسبت بجمیع مؤمنین معامله برادری کنند و تعبیر باخوه دون ابوه و بنوت برای اینست که أب بر ابن برتری دارد و ابن باید نسبت بأب کوچکی کند، چنانچه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله فرمود

انا و علی أبوا هذه الامه.

و برادر با برادر برابر و مساوی هستند و اهل بهشت و لو اینکه مقامات آنها متفاوت است و لکن هیچ یک آنها بر دیگری تقدم نمیجوید و برابر خود میشمارد لذا میفرماید عَلی سُرُرٍ مُتَقابِلِینَ بر روی سریرها مقابل یک دیگر جلوس میکنند بعضی مقدم بر بعضی جلوس نمیکند کانه تمام در یک درجه و مقام هستند.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۸] .... ص : ۴۶

لا يَمَسُّهُمْ فِيها نَصَبٌ وَ ما هُمْ مِنْها بِمُخْرَجِينَ (۴۸)

تماس نمیکند آنها را تعب و مرضی در آن بهشتها و نیستند آنها در آن بهشتها بخارج شدگان (لا- یمسهم) مسّ إلصاق شیئیست بشی ء (فیها) مرجع ضمیر جنات است که در آیه قبل ذکر شده (نصب) نصب در آیات شریفه و أخبار بمعانی بسیاری اطلاق شده فَإِذا فَرَغْتَ فَانْصَبْ انشراح آیه ۷ بمعنی اقبال و توجه در دعاء است وَ إِلَى الْجِبالِ كَيْفَ نُصِبَتْ غاشیه آیه ۱۹ بمعنی برافراشته شده (بنصب و عذاب) ص آیه ۴۰ بمعنی رنج و تعب و در این آیه بهمین معنی اطلاق شده وَ الْأَنْصابُ وَ الْأَزْلامُ رِجْسٌ- الآیه مائده آیه ۹۲ بمعنی بتهای مشرکین أُولئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ بقره آیه ۱۹۸ بهره و سهم است.

عامِلَةٌ ناصِبَةٌ غاشیه آیه ۳ رنج کشنده.

و اما در اخبار ناصبی کسی را گویند که عداوت علی علیه السّلام یا ائمه اطهار را داشته باشد که سه طبقه از مسلمین کافر و نجس هستند نواصب و خوارج و غلات و در بعض أخبار نواصب را گفتند کسانی که عداوت شیعیان را داشته باشند در مجمع البحرین از حضرت صادق علیه السّلام نقل کرده فرمود:

لیس النّاصب من نصب لنا أهل البیت لأنّه لا یجد رجلا یقول: أنا أبغض محمّدا و آل محمّد و لکن النّاصب من نصب لکم و هو یعلم انکم تولّونا و انتم من شیعتنا)

(و ما هم) نیستند متقین بجمیع مراتبهم پس از دخول در جنه (منها) در آن بهشتها که داخل شده اند (بمخرجین) دلیل بر خلود است که هر که داخل بهشت شد دیگر مرگ ندارد و نعم بهشتی هم زوال ندارد و ابد الآباد متنعّم هستند، چنانچه کفار هم در عذاب و جهنم مخلّد هستند و خلود از ضروریات دین و نصوص قرآنست.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۴۹] .... ص : ۴۶

نَبِّئْ عِبادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۴۹)

خبر ده ای رسول اکرم بندگان مرا محققا من که خدای شما هستم من بسیار

پرده پوشی و ستر میکنم عیوب و معاصی شما را و دائما مشمول رحمتهای من هستید (نبئی) نبأ بمعنی خبر است، لذا انبیاء را انبیاء گفتند چون از جانب خداوند بآنها خبر میرسید بتوسط وحی و رسول هستند چون اخباری که بآنها رسیده ابلاغ ببندگان خدا و امه میکنند که مفاد نبئ است که بآنها خبر ده (عبادی) جمیع بندگان را شامل میشود آنچه مأمور بدعوت هستند از جنّ و إنس مؤمن و کافر (إنی أنا) با سه تأکید کلمه ان تکرار متکلم وحده جمله اسمیّه (الغفور) غفور دلالت بر أعلی مراتب غفران میکند، چنانچه غفّار دلالت بر دوام و کثرت دارد، خداوند غافر و غفور و غفار است، و غفر بمعنی ستر است، چنانچه می گویی خداوند ستار العیوب است و باندازه ستر میفرماید که از نامه عمل محو میکند از نظر کتبه میبرد جای سیئات حسنات ثبت میفرماید:

فَأُولئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان آیه ۷۰.

(الرحیم) نیز دلالت دارد بر شمول جمیع انحاء رحمت و خداوند رحمن و رحیم است، لکن غفران و رحمه إلهی در قیامت مخصوص بأهل إیمان، چنانچه میفرماید:

وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ اعراف آیه ۱۵۵.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۰] .... ص: ۴۷

وَ أَنَّ عَذابِی هُوَ الْعَذابُ الْأَلِیمُ (۵۰)

و بدرستی که عذاب من او عذاب دردناک است لکن بقدر استحقاق، و أمّا زائد بر استحقاق عذاب نمیفرماید، چون ظلم است و بر خدا محالست.

إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّهٍ نساء آیه ۴۴.

(وَ أَنَّ عَذابِی) عذاب خداوند منحصر بعذاب جهنم نیست در دنیا بلاها و مصائبی که در اثر کفر و معاصی بر إنسان وارد میشود حتی نزول صاعقه و بلاهای مهلکه حتی

تسلط شیطان و گرفتار ظالم و امراض و فقر و فراق احبّه و أمثال اینها بلکه بسا صورت ظاهر نعمت است مثل کثره مال و جاه و اولاد و عشیره و أمثال اینها در موقع نزع روح و عذاب قبض روح در قبر عالم برزخ صفحه محشر تماما عذاب است.

هُوَ الْعَذابُ الْأَلِيمُ تمام دردناک و شدید و سخت و عظیم است حتی در دعاء کمیل دارد.

و هذا ما لا تقوم له السماوات و الأرض).

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۱] .... ص: ۴۸

وَ نَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْراهِيمَ (۵۱)

و خبره بده ای نبی اکرم از مهمان ابراهیم (و نبئهم) نبأ بمعنی خبر است و از این جهت نبی را نبی گفتند چون از خداوند باو وحی میرسد بأسباب غیر عادی و رسولش گفتند چون برای امه بیان میفرماید، و لذا هر رسولی نبی هست، ولی ممکن است نبی باشد و مامور بدعوت نباشد و از پیغمبر اکرم است که فرمود:

(کنت نبیا و ادم بین الماء و الطین)

و این جمله دلالت بر هر دو قسم دارد، زیرا مأمور است حضرت بابلاغ بامت (عَنْ ضَيْفِ إِبْراهِيمَ) ضیف ورود شخصی است بر شخصی یا شیئی بر شیئی و از باب اضافه در نحو مثل غلام زید که یکی از ادات تعریف است، و این جمله دو احتمال دارد چون ضیف ممکن است اسم مصدر باشد بمعنی مهمان إبراهیم و اطلاق بر مفرد و جمع میشود، چنانچه در این مورد جمع است بقرینه آیه بعد، و ممکن است مصدر باشد بمعنی مهمانی کردن إبراهیم و معنی أول أظهر است.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۲] .... ص: ۴۸

إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقالُوا سَلاماً قالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ (۵۲)

زمانی که ملائکه بصورت مهمان وارد شدند بر إبراهیم و سلام گفتند، در موضوع

ملائکه بین ارباب مذاهب اختلاف است طبیعیین منکر وجود آنها شدند چون ما وراء طبیعت را قائل نیستند، حکماء عالم عقول و مجردات میدانند که خالی از صورت و ماده باشند و إفاضات آنها اشراقیست، و یک دسته از کفار دختران خدا میدانند، چنانچه در بسیاری از آیات إشاره دارد متکلمین اجسام لطیفه میدانند و تعریف کردند بأنه جسم لطیف نوری یتشکل بأشکال مختلفه حتی الانبیاء سوی الکلب و الخنزیر در مقابل جن بانه جسم ناری یتشکل باشکال مختلفه حتی الکلب و الخنزیر سوی الأنبیاء و آنچه بنظر میرسد آنها صورت بلا ماده که تعبیر بقالب مثالی و صور برزخیه میشود که ارواح جنّ و إنس پس از رهایی جسم مادی تعلق بآن قالب پیدا میکند و بصور مختلفه مشاهده میشوند، چنانچه جبرئیل بصوره بشر سوی بر مریم ظاهر شد که میفرماید:

فَأَرْسَلْنا إِلَیْها رُوحَنا فَتَمَثَّلَ لَها بَشَراً سَوِیًّا

مریم آیه ۱۷.

و ممکن است بدون صورت بر قلب نازل شوند که تعبیر بوحی و الهام میشود، چنانچه میفرماید:

وَ إِنَّهُ لَتَنْزِیلُ رَبِّ الْعالَمِینَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ لِتَکُونَ مِنَ الْمُنْذِرِینَ شعراء آیه ۱۹۲.

و در این آیه بصوره انسان صالح بر ابراهیم نازل شدند (إِذْ دَخَلُوا عَلَیْهِ) و چون حضرت ابراهیم بسیار مهمان دوست بود بعنوان ضیافت وارد شدند که أخبار بسیاری در مدح این صفت وارد شده (فَقالُوا سَلاماً) اول کلمه آنها سلام بود که تحیه اسلامست، و ما در مجلد اول در ذیل آیه شریفه:

الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ وَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ الایه سوره بقره آیه ۲.

در بیان سلام نماز معنای سلام که سه معنی دارد و اخبار فضیله سلام و وجوب جواب سلام را مفصلا بیان کردیم.

قالَ إِنَّا مِنْکُمْ وَجِلُونَ فرمود: ابراهیم بملائکه که ما از شما خائف هستیم نظر به اینکه حضرت

ابراهیم در موقع بعثت در تمام دنیا یک نفر موحد نبود، فقط لوط باو ایمان آورده بود و مشرکین سرسخت دشمن او بودند که حتی اراده کردند او را بسوزانند و این واردین هم ناشناس بودند و لو بلباس صلحاء وارد شدند و بعنوان ضیافت لکن محتمل بود که بمکر و حیله باو اذیتی وارد کنند بخصوص که از طعام او هم نخوردند فرمود: (انّا) تعبیر بمتکلم مع الغیر چون ساره عیال او هم با او بود و بر او هم ترسناک بود (منکم) از شما جماعت (وجلون) وجل مرادف با خوف است، و لذا در سوره هود تعبیر بخوف فرموده:

وَ أَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قالُوا لا تَخَفْ آیه ۷۰.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۳] .... ص : ۵۰

قالُوا لا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلامٍ عَلِيمٍ (۵۳)

گفتند ملائکه مترس ما بشارت میدهیم ترا بفرزند دانشمند از آیات شریفه استفاده میشود که از برای ابراهیم در سن پیری در بشارت آمد یکی در مورد اسماعیل از هاجر، چنانچه در سوره و الصافات میفرماید:

فَبَشَّرْناهُ بِغُلامٍ حَلِيمٍ آیه ۹۹.

و در این آیه بشارت باسحق از ساره و در سوره ابراهیم از قول او میفرماید:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی وَهَبَ لِی عَلَى الْكِبَرِ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ آیه ۴۲.

و اختلاف است بین یهود و مسلمین که ذبیح اسمعیل بود، یا اسحق فقط در این آیه اسحق را بصفت علیم یاد فرموده و در آن آیه اسمعیل را بصفت حلیم، و علم با حلم توأم است، در اخبار دارد علم معه حلم هر یک بدون دیگری نتیجه بخش نیست، زیرا جهّال البته با أهل علم مخالف هستند و إهانت و بی اعتنائیها میکنند اگر عالم حلم نداشته باشد مفاسد زیادی مترتب میشود و اخبار بسیار در مدح این دو صفت داریم در آیه شریفه دارد.

فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ آل عمران آیه ۱۵۹.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۴] .... ص : ۵۱

قالَ أَ بَشَّرْتُمُونِی عَلی أَنْ مَسَّنِیَ الْکِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ (۵۴)

ابراهیم فرمود: آیا بشارت باولاد بمن میدهید با اینکه رسیده است مرا پیری و هرم که بر حسب طبیعت محال است اولاد پیدا کنم، پس بچه مدرکی بمن بشارت میدهید حضرت ابراهیم انتظار یک همچه موهبتی داشت، چنانچه در سوره صافات عرض میکند.

رَبِّ هَبْ لِی مِنَ الصَّالِحِینَ فَبَشَّرْناهُ بِغُلامٍ حَلِیمٍ آیه ۹۸ و ۹۹.

لکن بر حسب قواعد طبیعی چون محال عادی بود قالَ أَ بَشَّرْتُمُونِی عَلی أَنْ مَسَّنِیَ الْکِبَرُ با اینکه عیالش هم عاقر و نازا بود مانع در طرفین بود (فبم تبشرون) استفهام از حقیقه امر است که خداوند بقدره کامله خود بر خلاف عادت و طبیعت إفاضه میفرماید، چنانچه آتش نمرود را سرد و سلامت فرمود یا باسباب ظاهریه و قواعد طبیعیه است لذا جواب دادند.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۵] .... ص : ۵۱

قالُوا بَشَّرْناکَ بِالْحَقِّ فَلا تَکُنْ مِنَ الْقانِطِینَ (۵۵)

گفتند بشارت دادیم ترا بحق پس البته نباش از ناامیدان.

(توضیح کلام) اینکه قادر متعال انحاء ایجادش مختلف است یک نحو بدون اسباب و وسائط مثل خلقت آسمانها و زمین و ملائکه و عرش و امثال اینها که از کتم عدم بعرصه وجود میآورد.

إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ یس آیه ۸۲.

و گفتیم بمجرد اراده ایجاد میفرماید و نحوه دوم با اسباب و وسائط غیر عادی مثل خلقت آدم از خاک و عیسی بدون پدر و نحوه سوم با اسباب عادی مثل خلقت نوع افراد بشر و این بشارت بابراهیم و همچنین بزکریا، از این سه خارج بود، بلکه اعطاء قوه و قابلیت بود که بر وفق طبیعت ایجاد فرماید و این موجب حیرت و تعجب

ابراهیم شده بود زیرا اگر بدو نحوه اولی بود انتساب بابراهیم پیدا نمیکرد و نحوه سیم هم نبود، زیرا قوی از بین رفته بود، لذا ملائکه گفتند که همین نحوه سیم است لکن خداوند قوه و قابلیت عطا میفرماید:

قالُوا بَشَّرْناکَ بِالْحَقِّ خداوند همه نحوه قدرت دارد (فَلا تَکُنْ مِنَ الْقانِطِینَ) زیرا یأس من روح اللَّه یکی از معاصی بزرگ است.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۶] .... ص : ۵۶

قالَ وَ مَنْ یَقْنَطُ مِنْ رَحْمَهِ رَبِّهِ إِلاَّ الضَّالُّونَ (۵۶)

فرمود: و کیست ناامید باشد از رحمه پروردگار خود مگر گمراهان، زیرا کسی که خدا را بصفات کمال و جمال و جلال شناخته باشد و قادر و عالم بر همه چیز بداند و حکیم علی الاطلاق حتی بجبرئیل بفرماید (امّا إلیک فلا) و بفرماید (علمه بحالی حسبی من سؤالی) چگونه میشود ناامید باشد و او را رب خود نداند لذا (قالَ وَ مَنْ یَقْنَطُ مِنْ رَحْمَهِ رَبِّهِ) بلی گمراهان که خدا را نشناخته و یا قادر بر همه چیز ندانسته یا در صفات إلهی کوتاهی کرده ممکن است مأیوس و ناامید باشند (إِلَّا الضَّالُّونَ) ضلالت بمجرد اعوجاج از صراط مستقیم تحقق پیدا میکند چه در باب توحید باشد یا عدل یا نبوت انبیاء، یا امامت ائمه، یا در خصوصیات معاد، یا در انکار ضروریات دین، یا مذهب حقه اثنی عشریه، با بدعت در دین، باشد یا شک در یکی از این امور و لو اسم اسلام یا شیعه بر او بگذارند.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۷] .... ص : ۵۲

قالَ فَما خَطْبُکُمْ أَیُّهَا الْمُرْسَلُونَ (۵۷)

فرمود مقصد و منظور شما چیست؟ و برای چه امر مهمی فرستاده شده اید؟

خطب امر مهمی و بزرگی را گویند که تعبیر بأمر جلیل میکنند و از همین باب است خطبه و خطیب و پس از آنکه ابراهیم شناخت که اینها ملائکه هستند آنهم

بزرگان ملائکه و غرض آنها مجرد بشارت باسحق نیست و اینها بامر پروردگار آمده اند و البته برای امر مهمی آمده اند سؤال کرد (قالَ فَما خَطْبُكُمْ) چه امر مهمی است که شما فرستاده شده اید از جانب پروردگار (أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ).

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۸] .... ص : ۵۳

قالُوا إِنَّا أُرْسِلْنا إِلى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ (۵۸)

گفتند محققا ما ملائکه فرستاده شده ایم برای هلاکت قوم گنه کاران که قوم لوط باشند.

شرح قوم لوط را در سوره اعراف آیه ۸۰ الی ۸۴ در هشت صفحه از صفحه ۳۷۳ الی ۳۸۰ در مجلد پنجم مفصلا بیان کردیم از نسب لوط و اعمال قوم لوط و نزول عذاب بر آنها و سایر خصوصیات و تنبیهات مستفاد از آیات قرآنی و حدیث مفصلی از حضرت باقر علیه السلام و استشهاد بآیات شریفه و احکام لواطه و حد آن و حکم لواط با زوجه و امه و غیر اینها احتیاج بتکرار ندارد بآنجا مراجعه فرمائید فقط مختصرا بتفسیر آیات قناعت میکنیم.

قالوا ملائکه إِنَّا أُرْسِلْنا مرسل بکسر خداوند و بفتح ملائکه إِلى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ تعبیر بقوم برای اینست که لوط از حیث نسب و حسب با قوم مناسبتی نداشته إِلى قَوْمِ لُوطٍ بسبب کثره معاصی و اسراف در معصیه و اعظم آنها لواط بود در سر جاده ها و معبر ناس بدون شرم و حیا و یکی از معاصی آنها اخراج ضرطه در محافل و مجالس بدون شرم و حیا، چنانچه در دو حدیث از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السّلام است که تفسیر فرمودند آیه شریفه را.

وَ تَأْتُونَ فِي نادِيكُمُ الْمُنْكَرَ عنکبوت آیه ۲۹.

باین عمل شنیع و ما از این دو حدیث بضمیمه آیه شریفه.

وَ يَنْهى عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الْبَغْيِ نحل آیه ۹۲.

استفاده کردیم حرمت این عمل شنیع را بترتیب صغری و کبری به اینکه (هذا منکر للخبرین و کل منکر منهی عنه للآیه فهذا منهی عنه).

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۵۹] .... ص : ۵۴

إِلاَّ آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ (۵۹)

مگر آل لوط را که ما آنها را نجات میدهیم تمام آنها را آل و اهل بیک معنی است کسانی را گویند که نزدیک بانسان باشند نسبا و حسبا و دنیا و اخلاقا و عملا حتی پسر نوح را فرمود:

إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صالِحٍ هود آیه ۴۸.

(الا- آل لوط) که پس از سی سال دعوت فقط یک بیت از این هفت شهر اهل ایمان بودند آنهم باستثناء عیال لوط چنانچه میفرماید:

فَما وَجَدْنا فِيها غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ و الذاریات آیه ۳۶.

إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ که شرح نجات آنها بیاید در چند آیه بعد.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۰] .... ص : ۵۴

إِلاَّ امْرَأَتَهُ قَدَّرْنا إِنَّها لَمِنَ الْغابِرِينَ (۶۰)

مگر زن لوط که چنان قرار و مقدّر کردیم که او در میان قوم باز بماند و جزء مهلکین باشد، چند نفر از زنهای انبیاء و ائمه علیهم السّلام از معاندین و مخالفین و کفار بودند زن حضرت نوح و لوط دو نفر از زنهای پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و سلم عایشه و حفصه و أسماء بنت اشعث زن حضرت مجتبی و ام الفضل عیال حضرت جواد، و این زن لوط با کفار هم دست و دشمن داخلی بود و با آنها قرار داد کرده بود که اگر کسی مخفیانه بر حضرت لوط وارد شود او بر بام خانه آتش روشن کند آنها مطلع شوند و بیایند ممانعت کنند. و چنین کرد موقعی که ملائکه بر لوط وارد شدند شبانه که شرحش بیاید.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۱] .... ص : ۵۴

فَلَمَّا جاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ (۶۱)

پس چون ملائکه بر آل لوط وارد شدند و کیفیت ورود آنها این بود که حضرت

لوط در خارج شهر بود در صحرا مشغول زراعت ملائکه بر او وارد شدند خواست آنها را ضیافت کند از قوم وحشت داشت شبانه مخفیانه آنها را آورد در خانه زن لوط بالای بام آتش افروخت و قوم را خبر کرد در خانه لوط اجتماع کردند و میخواستند آن عمل شنیع را با آنها انجام دهند حضرت لوط ناراحت شد.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۲] .... ص : ۵۵

قالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ (۶۲)

حضرت لوط بملائکه فرمود: من شما را نمیشناسم چون سابقه ملاقات نداشته ملائکه خود را معرفی کردند و گفتند ما ملائکه هستیم و از جانب خدا آمده ایم برای هلاکت قوم و نجات شما.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۳] .... ص : ۵۵

قالُوا بَلْ جِئْناکَ بِما کانُوا فِیهِ یَمْتَرُونَ (۶۳)

گفتند ملائکه بلکه ما آمده ایم بآن عذابهایی که بآنها وعده میدادی و آنها باور نمیکردند و قبول نداشتند که معنای (بِما کانُوا فِیهِ یَمْتَرُونَ) است و چون این ملائکه بصوره جوانهای خوش صورت و زیبا و خوش لباس بودند حضرت لوط وحشت کرد که قوم نسبت بآنها بی احترامی کنند و خوش نداشت که آنها را ضیافت کند آنها گفتند ما ملائکه هستیم.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۴] .... ص : ۵۵

وَ أَتَیْناکَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّا لَصادِقُونَ (۶۴)

از جانب خداوند بر طبق حق و حقیقه نزد شما آمدیم و محققا ما هر آینه از راست گویانیم وَ أَتَیْناکَ بِالْحَقِّ حق بمعنی ثابت و برقرار است مقابل باطل که زائل و بی قرار است میفرماید: لِیُحِقَّ الْحَقَّ وَ یُبْطِلَ الْباطِلَ وَ لَوْ کَرِهَ الْمُجْرِمُونَ أنفال آیه ۸.

و یکی از اسامی ذاتیه پروردگار حق است و اشاره بمقام واجب الوجودیست،

چنانچه هو بمقام الغیوبیست، و اللّه اشاره بذات مستجمع جمیع کمالات است و این جمله اشاره باینست که آمدن ما برای إهلاک قوم قابل تغییر نیست و بفوریت عملی میشود چنانچه میفرماید:

إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَ لَیْسَ الصُّبْحُ بِقَرِیبٍ هود آیه ۸۳.

وَ إِنَّا لَصادِقُونَ نظر به اینکه ملائکه دارای مقام عصمت هستند محال است از آنها کذب صادر شود و ما در مقام صدق و کذب مراتبی برای صدق ذکر کرده ایم صدق در کلام صدق در عقائد صدق در اخلاق صدق در افعال صدق در کتابت صدق در کنایات صدق در اشارات پس از آنکه بر لوط ثابت شد که اینها ملائکه هستند و برای اهلاک قوم آمده اند و قابل تغییر نیست گفتند:

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۵] .... ص: ۵۶

فَأَسْرِ بِأَهْلِکَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّیْلِ وَ اتَّبِعْ أَدْبارَهُمْ وَ لا یَلْتَفِتْ مِنْکُمْ أَحَدٌ وَ امْضُوا حَیْثُ تُؤْمَرُونَ (۶۵)

پس حرکت کن شبانه با اهل خود بقسمتی از شب و پشت کن بآنها و آنها را عقب سر انداز و احدی از شما رو برنگرداند و توجه نکند بآنها و بروید آنجایی که مأمور شده اید که گفتند شام بوده (فأسر) اسراء سیر در شب است چنانچه میفرماید:

سُبْحانَ الَّذِی أَسْری بِعَبْدِهِ لَیْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَی الْمَسْجِدِ الْأَقْصَی الآیه بنی اسرائیل آیه ۱.

(باهلک) یعنی اهل خود را همراه خود ببر در آیات تعیین نفرموده که اهل او کیانند و عدّه آنها چند نفرند همین اندازه کسانی که از بستگان لوط در خانه او بودند که میفرماید:

فَما وَجَدْنا فِیها غَیْرَ بَیْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِینَ الذاریات آیه ۳۶. (بقطع من اللیل) که گفتند قسمت آخر شب بوده وقت سحر که تمام چشمها خواب باشد.

(اشکال) اسراء سیر در شب است دیگر احتیاج بذکر لیل نیست.

(جواب) بقطع من اللیل برای تعیین قسمت معیّن از شب است، چنانچه در سوره اسراء برای تعیین شب بخصوصیت مخصوص است وَ اتَّبِعْ أَدْبارَهُمْ متابعت دبر پشت کردنست و رفتن یعنی رو بآنها نرو و بر خلف آنها سیر کن وَ لا یَلْتَفِتْ مِنْکُمْ أَحَدٌ یعنی احدی از شما برنگردد و رو بآنها نرود و توجّه بآنها نکند وَ امْضُوا حَیْثُ تُؤْمَرُونَ بآن راهی که مأمور شده اید بروید.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۶] .... ص: ۵۷

وَ قَضَیْنا إِلَیْهِ ذلِکَ الْأَمْرَ أَنَّ دابِرَ هؤُلاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِینَ (۶۶)

و گذارش دادیم بحضرت لوط این هلاکت قوم را که ریشه آنها کنده میشود صبح گاه که صبح میکنند گویا حضرت لوط پس از آنکه معلوم شد که اینها برای هلاکت قوم آمدند تقاضا کرد که تعجیل کنند در اهلاک قوم بخلاف ابراهیم که تقاضای عفو نمود که میفرماید:

یُجادِلُنا فِی قَوْمِ لُوطٍ هود آیه ۷۷.

وَ قَضَیْنا إِلَیْهِ یعنی گفتند که همین اول صبح عملی میشود خیالت راحت باشد، چنانچه در سوره هود آیه ۸۳ میفرماید: إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَ لَیْسَ الصُّبْحُ بِقَرِیبٍ.

(ذلِکَ الْأَمْرَ) هلاکت قوم را (أَنَّ دابِرَ هؤُلاءِ) هفت شهر لوط رجالا و نساء با جمیع اموال و زخارف و حیوانات آنها (مَقْطُوعٌ مُصْبِحِینَ) قطع دابر بکلی از بین رفتنست و ریشه کن شدن.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۷] .... ص: ۵۷

وَ جاءَ أَهْلُ الْمَدِینَهِ یَسْتَبْشِرُونَ (۶۷)

و آمدند اهل شهر و بیک دیگر بشارت میدادند که جوانهای خوش صورت و زیبا در خانه لوط آمده اند برویم آنها را بگیریم و تصرف کنیم و آن عمل شنیع را

با آنها بنمائیم و لذت ببریم زن لوط رفت بالای بام و آتش افروخت قوم لوط خبر شدند ریختند در خانه لوط (وَ جاءَ أَهْلُ الْمَدِينَهِ) حضرت لوط بسیار مضطرب شد دید آنها بیکدیگر بشارت میدهند (یستبشرون) و حمله کردند بطرف ملائکه حضرت بآنها

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۸] .... ص : ۵۸

قالَ إِنَّ هؤُلاءِ ضَيْفِي فَلا تَفْضَحُونِ (۶۸)

اینها مهمانهای من هستند مرا مفتضح و رسوا و شرمنده نکنید.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۶۹] .... ص : ۵۸

وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ لا تُخْزُونِ (۶۹)

و از معاصی الهی بپرهیزید و مرا خوار و خفیف نکنید.

(سؤال) حضرت لوط میدانست که اینها ملائکه هستند و برای اهلاک قوم آمده اند البته قوم قدرت به اهانت بآنها ندارند پس این اضطراب و توحش و این نحو مکالمه با قوم برای چه بوده.

(جواب) اولا- ممکن است که این قبیل از معرفت به اینکه ملائکه هستند و برای اهلاک قوم آمده اند و بعنوان ضیف تلقی کرده، چنانچه تصریح کرد و ترتیب آیات باین نحو نبوده مقدم و مؤخر شده (و ثانیا) بر فرض اینکه میدانسته از ملائکه خجلت کشید که قومش همچه اراده ای دارند.

(و ثالثا) وظیفه انبیاء إتمام حجت و هدایت و ارشاد است و بلکه تا عذاب بر آنها نازل نشده موفق بتوبه بشوند و نجات پیدا کنند.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۰] .... ص : ۵۸

قالُوا أَ وَ لَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعالَمِينَ (۷۰)

گفتند قوم بلوط مگر ما ترا نهی نکردیم از عاملین یعنی کسی بخود راه نده و ضیافت مکن و واسطه کسی نشو و کاری بکار ما نداشته باش و جلوگیری از عملیات

ما نسبت بعالمین و رجال عالم نکن و پناگاه آنها نباش.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۱] .... ص: ۵۹

قالَ هؤُلاءِ بَناتِی إِنْ کُنْتُمْ فاعِلِینَ (۷۱)

فرمود اینها دختران من هستند اگر شما قصد دفع شهوت کنید نوع مفسّرین گفتند مراد بنات صلبی او است لکن بنات صلبی چند عدد قلیلی بیش نبودند و البته بنحو مشروع و ازدواج صحیح منظور او بود و این جواب گویی از قوم با آن کثرت نیست بلکه مراد بنات قوم او است که از روی رأفت نسبت بخود داده و (قالَ هؤُلاءِ بَناتِی) و جمله (إِنْ کُنْتُمْ فاعِلِینَ) برای اینست که مجبور و ملزم نیستید باختیار خود هر کرا خواستید ازدواج کنید.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۲] .... ص: ۵۹

لَعَمْرُکَ إِنَّهُمْ لَفِی سَکْرَتِهِمْ یَعْمَهُونَ (۷۲)

بجان خودت قسم که این قوم لوط هر آینه در مستی خود در ضلالت و گمراهی و حیرانی و تردید و راه بجایی نبرند افتاده اند (لعمرک) خطاب الهیست بپیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و اله و برای تأکید مطلب قسم یاد فرموده که لام قسم است آنهم بجان پیغمبر که عزیزترین جمیع مخلوقات است در پیشگاه الهی (إنّهم) این هم تأکید بإنّ از حروف مشدّده (لَفِی سَکْرَتِهِمْ) سکر مستیست که بسا از شرب مسکرات پیدا میشود و بسا از فرط شهوت که دیگر چشم نمی بیند و گوش نمیشنود و بسا از جهل و حماقت که برخورد بمفاسد نمیکند (یعمهون) عمه حیرت و تردد است و بزبان ما گیج و هیچ نمیفهمد چه میکند و چه میشود و بکجا منجر میشود.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۳] .... ص: ۵۹

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّیْحَهُ مُشْرِقِینَ (۷۳)

پس گرفت قوم لوط را صدای عظیمی در اول طلوع آفتاب سه عذاب بر آنها متوجه شد:

۱- صیحه بود که فریاد فوق الطاقه و منتهی الغایه مثل رعد که از ابرها در موقعی که از هم پاشیده میشوند و قوای ناریّه از قوای مائیّه جدا میشود و برق جستن میکند و بسا یک قسمتی را محترق میکند و قوای مائیّه ریزش میکند و تشکیل أمطار و برف و تگرگ میدهد و رعد قبل از برق است خارجا لکن حسّا عکس مینماید چون سرعت سیر نور بیشتر است از سیر صوت در هوا و بسا صیحه پرده گوش را پاره میکند و بسا سکته میآورد و هلاک میکند این اولین عذاب آنها بود که میفرماید:

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ در حال اشراق شمس و ظهور آن از تحت دائره افق بطوری که کسانی که در خواب بودند از خواب پریدند اطفالی که در گهواره بودند ساقط شدند لرزه باندام رجال و نساء افتاد انعام و طیور پراکنده شدند.

۲-

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۴] .... ص: ۶۰

فَجَعَلْنا عالِيَها سافِلَها وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ حِجارَةً مِنْ سِجِّيلٍ (۷۴)

در جلد پنجم صفحه ۳۷۹ سوره اعراف آیه ۸۴ حدیث مفصلی از ابی حمزه و ابی بصیر هر دو از حضرت باقر علیه السّلام در این باب نقل کرده ایم مراجعه فرمائید خلاصه هفت شهر قوم لوط را جبرئیل از زمین کند و آن قدر بالا برد که صدای کلاب و خروسان آنها را ملائکه شنیدند.

۳- وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ حِجارَةً مِنْ سِجِّيلٍ و این جمله را به واو جمع بیان فرموده در همین حال که شهرهای آنها بالا رفته بود باران سنگ بر آنها بارید و شهرهای آنها واژگون گردید وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ تعبیر بمطر برای اینست که مثل باران سنگ میبارید و هر دانه سنگی بر فرق یکی وارد میشد و هلاک میشدند و این حجاره از سجیل بود که فرمود: حِجارَةً مِنْ سِجِّيلٍ گفتند حجاره طین بود که بآتش جهنّم طبخ شد، و بسیار صلب و سخت بود و از عدس بزرگتر و از نخود کوچکتر و اسم هر فردی بر او نوشته شده و بر منقار هر طیری

بالای سر صاحبش و بر فرق او زده شد و از دبرش خارج شده.

فَجَعَلْنا عالِيَها سافِلَها تمام هفت شهر سرنگون شد بطوری که دیگر از عمارات و اشجار و کوه ها اثری باقی نماند چه رسد از انسان و حیوان و اندوخته های آنها.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۵] .... ص: ۶۱

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِینَ (۷۵)

محققا در این سه نحو عذاب هر آینه نشانهائیست و دلیل هایی از برای هوشمندان (إنّ فی ذلک) یعنی معامله ای که با قوم لوط شد (لآیات) آیه دلیل و برهانست بر وجود حق و صفات او و صدق انبیاء و سایر عقائد.

و فی کلّ شی ء له آیه تدل علی انّه واحد.

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتریست معرفه کردگار

و تعبیر بجمع برای اینست که سه نحوه عذاب بر آنها نازل شد صیحه حجاره واژگون شدن (للمتوسمین) هوشمندان و هوشیاران که تعبیر بفراست میکنند و زیرکی که حقایق را درک میکنند و ببواطن امور برخورد میکنند بخلاف عوام سطحی که یک سطح ظاهری را بیش درک نمیکنند.

و در خبر است از ائمه علیهم السّلام فرمودند

(نحن المتوسمون)

و معلوم است مراد مصداق اتم است و الا در مؤمنین افراد با فراست بسیار هستند و لذا در خبر از پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و اله و سلم است که فرمود:

(اتقوا فراسه المؤمن فإنّه ینظر بنور اللَّه)

و نیز فرمود

(إنّ للَّه عبادا یعرفون الناس بالتوسم).

و این همان نور ایمانست که نشانه و داغیست که بر قلب مؤمن گذارده میشود که فرمود:

(العلم نور یقذفه اللَّه فی قلب من یشاء)

و وسم همـان نشـانه و علامـه و داغ است که بر اسـبهای عربی میگذارنـد و روح انسـانی دارای علامت هست از کفر و ایمان و اطاعه و عصیان که از جبهه او ظاهر و هویداست و متوسمین مشاهده و حسّ میکنند و هر که را میشناسند حتی مرده آنها را هم درک میکند.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۶] .... ص : ۶۲

وَ إِنَّها لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ (۷۶)

و بـدرستی که این آیات هر آینه براهیست ثابت و محقق این آیه شـریفه تحدیـد و تحذیر است و انداز و تخویف برای کسانی که مرتکب این اعمال شـنیعه قبیحه قوم لوط میشونـد، چنانچه در حـدیث داریم که میفرمایـد: هر که عمل قوم لوط را مرتکب شود در وقت زوال روح بـآن حجـاره مبتلا میشود، بلکه تعبیر بکفر باللّه در أخبار شـده و حـدّ آن هم قتلست العیاذ باللّه و فرقی بین فاعل و مفعول نیست و از کتب أهل سنت هم نقل شده که خلیفه ثانی مبتلی بود از ابن اثیر نقل میکنند در لغه ابنه که (إنّها کانت فی الجاهلیه فی جماعه منهم سیّدنا عمر) و از سـیوطی نقل میکننـد که گفت (زعمت الروافض أنّ سیّدنا عمر کان مخنثا کـذبوا و لکن به داء دوائه ماء الرجال) (و إنّها) اشاره بآیات مـذکوره و عذابهای نازله (لبسبیل) راه است (مقیم) ثابت و محقق، چنانچه در آیات شریفه میفرماید:

فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا سوره فاطر آیه ۴۱ و ۴۲.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۷] .... ص : ۶۲

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ (۷۷)

محققا در این عمل الهی با کفار و مشرکین هر آینه آیت و دلیل است از برای مؤمنین اختصاص دادن آیه بمؤمنین برای اینست که أهل ایمان میفهمنـد و عبرت میگیرنـد و درک میکنند و متنبّه میشوند که این نوع بلاها از جانب خداوند است در اثر کفر و شرک و معاصـی و مخالفت انبیا و تکذیب رسل و ارتکاب قبائح و اما غیر مؤمن هسـتند بطبایع و بخت و اتفاق میپندارند و ابدا متنبّه نمیشوند، بلکه تطیر میزنند

بأنبياء و مؤمنين، چنانچه ميفرمايد:

فَإِذا جاءَتْهُمُ الْحَسَنَهُ قالُوا لَنا هذِهِ وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَهٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسى وَ مَنْ مَعَهُ أعراف آيه ۱۳۱.

لذا اختصاص ميدهد و ميفرمايد: (إِنَّ فِي ذلِكَ) اشاره، بآيات قبل است (لايه) و دليل و تنبه است (للمؤمنين).

[سوره الحجر (۱۵): آيه ۷۸] .... ص : ۶۳

وَ إِنْ كانَ أَصْحابُ الْأَيْكَهِ لَظالِمِينَ (۷۸)

أصحاب ايكه قوم شعيب هستند، چنانچه أصحاب مدين هم قوم شعيبند و ايكه اسم درخت است كه بهم پيچيده و اينها با آنكه آن درخت را می پرستيدند و يا آنكه شهر آنها را بنام آن درخت گذارده بودند و أصحاب ايكه بصاعقه هلاك شدند در يوم الظلّه، چنانچه در سوره شعراء آيه ۱۷۶ الى ۱۹۰ شرح آن را بيان فرموده من قوله تعالى:

كَذَّبَ أَصْحابُ الْأَيْكَهِ الْمُرْسَلِينَ.

الى قوله تعالى فَأَخَذَهُمْ عَذابُ يَوْمِ الظُّلَّهِ إِنَّهُ كانَ عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ.

و گفتند ابرى آمد بالاى سر آنها تصور كردند كه بروند زير سايه ابر استراحت كنند و از حرارت آفتاب نجات يابند.

و چون تمام مجتمع شدند در زير سايه سحاب يك مرتبه صاعقه و آتش از سحاب خارج شد و تمام آنها را سوزانيد و تا هفت روز اين صاعقه ادامه داشت و ما در مجلد پنجم در سوره اعراف آيه ۸۵ إشاره كرديم مراجعه كنيد صفحه ۳۸۰ و أصحاب مدين كه از فاميل خود شعيب بودند چون مدين نام جدّ شعيب بود و به رجفه هلاك شدند، چنانچه ميفرمايد: فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ فَأَصْبَحُوا فِي دارِهِمْ جاثِمِينَ اعراف آيه ۷۸ و رجفه را بعضى گفتند زلزله بود بعضى گفتند صيحه بود بعضى گفتند صاعقه بود و جمع بين هر سه معنى ممكن است صيحه صداى رعد بطورى كه زمين را بلرزاند و زلزله واقع شود و برق جستن كند و بسوزاند كه صاعقه باشد.

وَ إِنْ كانَ أَصْحابُ الْأَيْكَهِ لَظالِمِينَ هم ظالم بنفس بودند که تکذیب شعیب کردند و هم ظالم بغیر که بخس در مکیال و میزان میکردند و هم شرک آوردند که إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ لقمان آیه ۱۲.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۷۹] .... ص: ۶۴

فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ وَ إِنَّهُما لَبِإِمامٍ مُبِینٍ (۷۹)

پس انتقام کشیدیم از آنها و محققا این دو قوم لوط و اصحاب ایکه هر آینه بطریقیست واضح (فانتقمنا) انتقام از نقمه است مقابل نعمه و انتقام مقابل انعام است إعطاء نعمت و أخذ بنقمه که بلاء باشد و چون نعمت از راه تفضّل است نه استحقاق از باب افعال آمده ولی نقمه از راه استحقاق است در اثر اعمال سیئه از باب افتعال آمده و فرق بین نعمت و بلاء و ثواب و عقاب اعم و اخص است ثواب و عقاب اختصاص بقیامت دارد و نعمه و بلاء اعم است و نعمه و بلاء بسا امتحانست و ثواب و عقاب عنوان پاداشت و اجر نعمه و بلاء بسا برای عبرت دیگران و تنبه آنهاست و ثواب و عقاب مربوط باین قسمت نیست (منهم) قوم لوط و أصحاب أیکه و تعبیر بجمع بلحاظ افراد است (و إنّهما) تعبیر بتثنیه بلحاظ طائفتین است و قبیلتین (لبامام مبین) یکی از معانی إمام بمعنی طریق است چون أمّ بمعنی قصد است و مردم قصد طریق میکنند مبین بمعنی ظاهر و واضع و آشکار است، و بعید نیست که مراد طریق معامله خداوند با کفار و مشرکین و اهل فساد باشد.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۰] .... ص: ۶۴

وَ لَقَدْ کَذَّبَ أَصْحابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِینَ (۸۰)

و هر آینه بتحقیق تکذیب کردند أصحاب حجر پیغمبران را حجر بکسر، دیار و شهر ثمود قوم صالح است و ثمود اسم شخصی است که بسه واسطه بنوح میرسد ثمود پسر عاشر پسر ارم پسر سام پسر نوح و قبیله آنها بسیار بودند، و حضرت صالح هم از این قبیله بود و در میان آنها از زمان نوح تا زمان صالح انبیاء بودند که میفرماید:

وَ لَقَدْ کَذَّبَ أَصْحابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِینَ و تمام آن پیغمبران را تکذیب کردند که بطور جمع میفرماید: و حجر محل سکونت است، و لذا دامن را حجر گویند:

وَ رَبائِبُکُمُ اللَّاتِی فِی حُجُورِکُمْ الآیه. نساء آیه ۲۷.

و بیت را هم حجره مینامند إِنَّ الَّذِینَ یُنادُونَکَ مِنْ وَراءِ الْحُجُراتِ أَکْثَرُهُمْ لا یَعْقِلُونَ حجرات آیه ۴.

و در مجلد پنجم سوره اعراف آیه ۷۳ صفحه ۳۶۵ شرح حال آنها و حدیث شریفی از کافی از أبی حمزه از حضرت باقر علیه السلام از حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و اله نقل کرده ایم مراجعه فرمائید، و بالجمله حضرت صالح در سن ۱۶ سالگی مبعوث برسالت شد و صد و چهار سال دعوت کرد فقط فقراء و ضعفاء إیمان آوردند و متکبّرین و اعیان تکذیب کردند تا بالاخره مطالبه معجزه کردند ناقه از سنگ بیرون آمد و بچه گذارد و شیر فراوانی که تمام قوم را کافی بود میداد.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۱] .... ص: ۶۵

وَ آتَیْناهُمْ آیاتِنا فَکانُوا عَنْها مُعْرِضِینَ (۸۱)

و دادیم آنها را آیات خود را و بودند از آن آیات إعراض کننده ظاهر ضمیر جمع در (و آتیناهم) ثمود است که برای آنها حجه و دلیل و برهان از هر جهت تمام کردیم و بعضی گفتند مرجع انبیاء هستند و آیات معجزات است که بدست آنها جاری شده فَکانُوا عَنْها مُعْرِضِینَ و همین جمله دلیل است بر آنچه استظهار کردیم زیرا انبیاء إعراض نکردند بلکه قوم از انبیاء و ادلّه و براهین و معجزات اعراض کردند حتی فصیل ناقه را کشتند و ناقه را پی کردند.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۲] .... ص: ۶۵

وَ کانُوا یَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً آمِنِینَ (۸۲)

و بودند که میتراشیدند از کوه ها خانه ها و مسکنها در حالی که با کمال أمنیت در آنها سکونت میکردند بقدری با قوّه و نیرو و استعداد بودند که از کوه ها منازل تهیّه میکردند و در دل سنگ خانه میساختند و وسط سنگ را میتراشیدند بصوره بیت و حجره که مفاد و معنی وَ کانُوا یَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً است بواسطه قدرت و نیروی خود و طول عمر و استحکام بیوت خود در کمال أمنیت بودند (آمنین) از

خرابی منازل خود و از فناء و زوال و ضعف و ناتوانی و نزول بلیّات و عقوبات غافل از اینکه.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۳] .... ص : ۶۶

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ (۸۳)

پس گرفت آنها را صیحه و صدای آسمانی که یک مرتبه در حال صبح تمام هلاک شده بودند که گفتند جبرئیل بصدای بلندی عظیم و ندای شدید و صوت بر آنها زد که مفاد فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ چنانچه بر قوم لوط و قوم شعیب متوجّه شد (مصبحین) همان اوّل صبح تماما هلاک شده بودند فقط صالح و مؤمنین نجات پیدا کردند، چنانچه میفرماید: فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا نَجَّيْنا صالِحاً وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ مِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيارِهِمْ جاثِمِينَ هود آیه ۶۹ و ۷۰.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۴] .... ص : ۶۶

فَما أَغْنى عَنْهُمْ ما كانُوا يَكْسِبُونَ (۸۴)

پس بی نیاز نکرد از آنها آنچه را که بودند کسب میکردند و بدست میآوردند فَما أَغْنى عَنْهُمْ از برای غنی دو معنی کردند یکی سلب احتیاج و بی نیازی در نصاب میگوید:

(چون غنی دان بی نیازی ور بمدّ خوانی سرور) و از این جهت صفت غنی را از صفات سلبیّه شمردند و گفتند: (نه مرکّب بود و جسم نه جوهر نه عرض بی شریک است و معانی تو غنی دان خالق) دوم دارایی در جای دیگر میگوید:

(غنی مال داراست و مسکین گدا) و از این جهت غنی را از صفات ثبوتیه ذاتیّه حقیقیّه صرفه شمردند و تحقیق کلام آنکه بمعنی دوم است و لازمه دارایی سلب احتیاج است، چنانچه لازمه قدرت سلب عجز است، و لازمه علم سلب جهل و در این آیه شریفه اشاره بهر دو لازم و ملزوم فرموده: فَما أَغْنى عَنْهُمْ جلوگیری و دفع عذاب و بلاء نکرد از ثمود قوم صالح ما كانُوا يَكْسِبُونَ از تحصیل قدرت و قوت و ثروت

و کثرت و عبادت اصنام و اعمال سیئه و اخلاق فاسده که إطلاق کسب بر همه اینها میشود.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۵] .... ص: ۶۷

وَ ما خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما إِلَّا بِالْحَقِّ وَ إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ (۸۵)

و خلق نکردیم ما آسمانها و زمین و آنچه بین آسمان و زمین است مگر بحق و بجا و بموقع سابقا مکرر در موضوع خلقت صحبت کرده ایم، اوّلا خداوند تبارک و تعالی حکیم علی الإطلاق است عالم بجمیع حکم و مصالح و عادل است تمام افعالش مطابق حکمت و مصلحت است فعل قبیح و لغو محال است از او صادر شود چه قبیح و لغو صرف و چه قبیح و لغو مطلق بلکه کل افعالش حسن است چه حسن صرف و چه حسن مطلق.

توضیح کلام هر فعلی در عالم تصوّر خالی از شش قسم نیست و قسم هفتم ندارد، یا حسن صرف است که مصلحت دارد و مفسده ندارد، یا قبیح صرف است که مفسده دارد و مصلحت ندارد، یا لغو صرف است نه مصلحت دارد نه مفسده این سه قسم و سه قسم دیگر آنکه هم مصلحت دارد و هم مفسده اگر مصلحتش غالب باشد حسن مطلق است چون ترکش قبیح است، و اگر مفسده او غالب باشد قبیح مطلق است و اگر مساوی باشد لغو مطلق است، و چهار قسم اخیر محال است از خداوند صادر شود بمقتضای عدل.

و در حکمت خلقت آسمانها و زمین آیات بسیاری داریم که برای بشر خلق شده و بشر برای تکمیل و نیل بسعادت، لذا میفرماید: ما خَلَقْنَا ما نافیه و تعبیر بمتکلم مع الغیر بواسطه اینست که اگر اختصاص بخدا دارد بدون واسطه و اسباب بمتکلم وحده تعبیر میفرماید. مثل:

وَ أَنَا رَبُّكُمْ وَ أَنِ اعْبُدُونِی و اگر اسباب و وسائط دارد مع الغیر تعبیر میفرماید مثل مقام (السموات) سماوات هفتگانه طبقات این فضای وسیع است که در جوّ آنها منظومه های شمسی و کرات علویه است که بعد آنها بکره شمس و کره

زمین معین شده و تمام این ستاره ها در طبقه اولی است بدلیل زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِزِینَهٍ الْکَواکِبِ و الصافات آیه ۶ (و الارض) کره زمین از تخوم أرض تا سطح أرض که دور خود و دور کره شمس حرکت دارد وضعی و انتقالی وَ ما بَیْنَهُما که کره ماه که سه ربع کره زمین را احاطه کرده و کره هوا و کره نار که عناصر اربعه مینامند و امهات اربعه میخوانند، چنانچه طبقات آسمان را آباء سبعه میگویند و فوق تمام اینها کرسی است که میفرماید: وَسِعَ کُرْسِیُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ آیه الکرسی و فوق آن عرش است که منتهای آن را که سطح محدّب او است جز ذات اقدس ربوبی کسی نمیداند إلّا بالحق بجا و بموقع و موافق حکمت و مصلحت خلق شده چه حکم و مصالح آنها را بشر بفهمد کلّا ام بعضا و چه نداند.

وَ إِنَّ السَّاعَهَ لَآتِیَهٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِیلَ و محققا ساعت که قیامت باشد آینده است پس در گذر در گذشتنی نیکویی وَ إِنَّ السَّاعَهَ لَآتِیَهٌ قیامت البته خواهد آمد با تأکید بانّ و لام تأکید و جمله اسمیّه و تمام این اوضاع درهم کوبیده میشود، چنانچه در آیات بسیار دارد.

إِذَا الشَّمْسُ کُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْکَدَرَتْ وَ إِذَا الْجِبالُ سُیِّرَتْ إلی قوله تعالی:

وَ إِذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ سوره تکویر.

إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ وَ إِذَا الْکَواکِبُ انْتَثَرَتْ وَ إِذَا الْبِحارُ فُجِّرَتْ سوره انفطار یَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَیْرَ الْأَرْضِ وَ السَّماواتُ الایه ابراهیم آیه ۴۹ و غیر اینها از آیات فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِیلَ صفح إعراض است که آنچه کفّار و مشرکین اذیّت و جسارت میکنند عقوبت خود را در قیامت میچشند شما صبر و تحمل کنید و اعراض نمائید و صفح جمیل غمض عین است و در مقام تلافی و انتقام نبودن است، چنانچه در فتح مکه از تمام مشرکین از ابو سفیان و اتباعش و سایر سران مشرکین گذشت کرد با آن همه اذیتهایی که بحضرتش و اصحابش کرده بودند و آنها را آزاد کرد فرمود:

اقول: لکم ما قال: اخی یوسف فی اخوته لا تَثْرِیبَ عَلَیْکُمُ الْیَوْمَ

یوسف آیه ۹۲.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۶] .... ص : ۶۹

إِنَّ رَبَّکَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِیمُ (۸۶)

محققا پروردگار تو او خلّاقست که تمام ما سوی اللَّه مخلوق او هستند و علم بخصوصیات آنها دارد میداند با هر که در هر موقعی چه نحو رفتار کند (اشکال) امر بصفح و گذشت منافی با امر بجهاد است و فرمایش وَ قاتِلُوا الْمُشْرِکِینَ کَافَّةً توبه آیه ۳۶.

فَاقْتُلُوا الْمُشْرِکِینَ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ توبه آیه ۵ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ نساء آیه ۹۱ و غیر اینها.

(جواب) مکرر گفته ایم که مواقع مختلف است تا مادامی که رجاء اینست که بشرف إسلام مشرف شوند یا در نسل آنها مؤمنی پیدا شود جای صفح است، و أمّا اگر یأس پیدا شد باید عضو فاسد را قطع کرد جای جهاد است إِنَّ رَبَّکَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِیمُ تمام را میشناسد و طریقه معامله با آنها را میداند و عقوبت آنها را بموقعش بآنها متوجّه میکند.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۷] .... ص : ۶۹

وَ لَقَدْ آتَیْناکَ سَبْعاً مِنَ الْمَثانِی وَ الْقُرْآنَ الْعَظِیمَ (۸۷)

و هر آینه بتحقیق آوردیم برای تو سبع مثانی را و قرآن عظیم را در مجلد اول صفحه ۸۳ اسامی سور مبارکه حمد را بیان کردیم (۱) فاتحه الکتاب (۲) الحمد (۳) ام الکتاب (۴) وافیه (۵) کافیه (۶) شافیه (۷) أساس (۸) امّ القرآن (۹) الصلاه (۱۰) سبع المثانی، و این سوره را سبع المثانی گفتند چون مشتمل بر هفت آیه است، اما بمذهب شیعه که بسم اللَّه یکی از آیات است، بلکه در اخبار با عظم آیه فی کتاب اللَّه تعبیر فرموده: از صراط الذین تا آخر یک آیه است، و اما بمذهب عامه که بسم اللَّه را خارج از قرآن میدانند آخرین آیه را غیر المغضوب شمردند، و اما مثانی گفتند وجوهی بیان شده: یکی آنکه این سوره مبارکه دو مرتبه نازل شده

یکی در مکّه و دیگر در مدینه، دیگر آنکه در نماز دو مرتبه واجب است قرائت شود در رکعتین اولیتین، دیگر آنکه کلمات مکرّره در او است اللّه. الرحمن. الرحیم إیّاک. صراط. علیهم، دیگر آنکه مشتمل بر ثناء و دعاء است، دیگر آنکه دو قسمت است بین خدا و بندگان، دیگر آنکه مشتمل بر عبادت و استعانت است، دیگر آنکه کفّار را دو قسمت فرموده المغضوب علیهم یهود، و الضالین نصاری.

وَ الْقُرْآنَ الْعَظِیمَ عطف عام بخاص و عظمت القرآن چون مشتمل است بر جمیع ما یحتاج العباد فی دینهم من العقائد و الاخلاق و الاعمال و اعظم همه آنها چون عین الفاظ و کلماتش صادر از مصدر جلال و عظمت خداوند متعال است و چون أعظم معجزات است زیرا سایر معجزات انبیاء مشروط است بدعوی نبوّت و واحد بودن شرائط رسالت و فاقد بودن موانع نبوت که قبلا احراز شود، پس از آن اقامه معجزه کند که دلیل بر صدق دعوی باشد، لکن قرآن مجید بنفسه مشتمل بر جمیع این امور است و احتیاج بخارج ندارد.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۸] .... ص: ۷۰

لا تَمُدَّنَّ عَیْنَیْکَ إِلی ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ وَ لا تَحْزَنْ عَلَیْهِمْ وَ اخْفِضْ جَناحَکَ لِلْمُؤْمِنِینَ (۸۸)

چشم مینداز بآنچه ما داده ایم که تمتع و التذاذ ببرند باو از مال و اولاد و محزون نباش بر اینکه ایمان نمیاورند و ایذاء میکنند و بال خود را پهن کن برای مؤمنین.

لا تَمُدَّنَّ عَیْنَیْکَ إِلی ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ.

این جمله مفادا منطبق و مطابق است با آیه شریفه.

فَلا تُعْجِبْکَ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ بِها فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ کافِرُونَ توبه آیه ۵۵.

و نیز میفرماید: وَ لا تُعْجِبْکَ أَمْوالُهُمْ وَ أَوْلادُهُمْ إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ أَنْ یُعَذِّبَهُمْ بِها فِی الدُّنْیا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ کافِرُونَ توبه آیه ۸۵.

مدّعین چشم انداختن و چشم دوختن کنایه از تعجّب است و تمتع عبارت از مشتهیات امور زندگانیست و ازواج بعید نیست که مراد اموال و اولاد باشد که باین دو چیز کفّار و مشرکین افتخار میکردند و میبرازیدند، اگر چه معانی دیگر هم کردند لکن بعید است.

وَ لا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ حزن پیغمبر برای این بود که اینها هدایت نمیشدند و دست از اعمال ناشایسته خود بر نمی داشتند و خود را جهنمی میکردند میفرماید: اینها قابلیت هدایت ندارند و زحمت بیجا در مورد اینها متحمل نشو که مفادا مطابق است با قوله تعالی:

فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ زخرف آیه ۸۳ معارج آیه ۴۲ وَ اخْفِضْ جَناحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ.

خفض جناح کنایه از تواضع و فروتنی و ترک استطاله و افتخار و تکبر و نحو اینها است البته با تواضع رغبت بآنها بیشتر میشود عقیده آنها محکمتر میگردد ایمان آنها کاملتر میشود این آیه شریفه و لو خطاب به پیغمبر است و مورد آیه است لکن دستور کلی بر جمیع است که نباید چشم داشته باشند باموال و اولاد و ها و هوی کفّار و نباید محزون باشند بفسق و فجور آنها و نسبت بجمیع أهل إیمان متواضع باشند و بچشم حقارت نگاه نکنند.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۸۹] .... ص: ۷۱

وَ قُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ (۸۹)

و بفرما بآنها محققا من إنذار کننده آشکارا هستم بعد از اینکه خفض جناح نمودی نسبت بمؤمنین و تواضع و فروتنی کردی نسبت بآنها و افتخار و تکبّر نکردی معرفی خود را بکن که فرستاده از جانب خداوند هستم برای اینکه شما را آگاه کنم و خبر دهم از اموری که برای شما ضرر دنیوی و عقوبت اخروی دارد مرتکب نشوید وَ قُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ.

(اشکال) در باب شرائط عامه تکلیف گفتند چهار شرط دارد: بلوغ. عقل.

قدرت. علم پس مادامی که علم ندارند عقوبت ندارند انذار معنی ندارد.

(جواب) در مذهب شیعه مسلم است که اوامر و نواهی الهی تابع حکم و مصالح و مفاسد است البته افعال عباد یک فوائد و مضرّاتی دارد ذاتا که بواسطه آنها امر و نهی میفرماید و انبیاء آمدند که بندگان را آگاه کنند که آنچه برای آنها نفع دارد و بعقل درک نمیشود بجا آورند که معنای بشیر است، و آنچه ضرر و مفسده دارد ترک کنند که معنای نذیر است و عالم و جاهل در احکام مشترک هستند بر عالم واجبست عمل و بر جاهل واجبست تحصیل علم و بر خداوند بمقتضای حکمت لازم است اعطاء عقل که رسول باطنیست و ارسال رسول که عقل خارجیست، بلی بعد از فحص اگر دست نیامد حکم هست لکن منجّز نیست، لذا گفتند علم شرط تنجز است و قدرت شرط حسن الخطاب است بعاجز نمیشود خطاب کرد و قبیح است و بلوغ و عقل شرط اصل تکلیف است.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۰] .... ص: ۷۲

كَما أَنْزَلْنا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ (۹۰)

چنانچه نازل کردم بر قسمت کنندگان یا اشاره بقسمت کنندگان بین کتب آسمانی که میفرماید: وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِما أَنْزَلَ اللَّهُ قالُوا نُؤْمِنُ بِما أُنْزِلَ عَلَيْنا وَ يَكْفُرُونَ بِما وَراءَهُ. الایه بقره آیه ۸۵ یا اشاره بقسمت کنندگان بین آیات و احکام است، چنانچه میفرماید: أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ الایه بقره آیه ۷۹.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۱] .... ص: ۷۲

الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ (۹۱)

مقتسمین کسانی هستند که قرآن را تجزیه و تفریق و از هم جدا کردند که بعض آن را گرفتند و بعض آن را رها کردند.

(تنبیه) ممکن است، بلکه بعید نیست بلکه میتوان گفت که ظاهر این دو آیه شریفه راجع بمخالفین باشد که تصرف در آیات قرآنی کردند.

اولا مراعات ترتیب نزول را نکردند.

و ثانیا آیه الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ و آیه بَلِّغْ ما أُنْزِلَ را که در غدیر نازل شده از هم جدا کردند و یکی را در آیات راجعه بحلّیت و حرمت انعام داخل کردند و آیه تطهیر را در آیات زوجات نبی داخل کردند و آیات راجعه بامر ولایت را تأویلات بارده کردند، و بعباره دیگر قرآن را محجور کردند، چنانچه میفرماید:

وَ قالَ الرَّسُولُ یا رَبِّ إِنَّ قَوْمِی اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً.

و شاهد بر این دعوی اینکه یهود و نصاری نه ایمان به پیغمبر و نه ایمان بقرآن داشتند که مقتسم قرآن باشند و قرآن را از هم جدا کنند.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۲] .... ص: ۷۳

فَوَ رَبِّکَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ (۹۲)

پس قسم بپروردگار تو البته هر آینه سؤال میکنیم از آنها جمیع آنها یکی از ضروریات معاد سؤال است و از چند چیز سؤال میشود:

عن عمرک فیما أفنیت، و عن شبابک فیما أبلیت، و عن مالک مما اکتسبت و فیما أنفقت، و عن صحتک قبل سقمک.

و نیز سؤال میشود از رسل در موضوع تبلیغ و از امّه در موضوع اجابت.

فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِینَ أُرْسِلَ إِلَیْهِمْ وَ لَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِینَ انعام آیه ۵ و نیز از نعم إلهی سؤال میشود ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ یَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِیمِ تکاثر آیه ۸.

و نیز از نبأ عظیم که تفسیر شده بولایه أمیر المؤمنین علیه السّلام.

عَمَّ یَتَساءَلُونَ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِیمِ نبأ آیه ۱.

و نیز از کلیه افعال و اعمال قلبی و روحی و جوارحی چنانچه میفرماید:

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۳] .... ص: ۷۳

عَمَّا کانُوا یَعْمَلُونَ (۹۳)

از تمام وظائف دینی، زیرا افعال و اعمال بر پنج قسمت منقسم میشود: واجب حرام، مستحبّ، مکروه، و مباح مورد سؤال دو قسم اول است از ترک واجب و فعل

حرام، و نیز سؤال میشود از مظالم عباد که تفسیر شد آیه شریفه إِنَّ رَبَّکَ لَبِالْمِرْصادِ بمظالم و حدیث قدسی دارد.

و عزّتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم تا حق مظلوم گرفته نشود ظالم رها نمی شود و دارد در أخبار اولا اگر ظالم عباداتی دارد بمظلوم میدهند بمقدار حقش، و اگر ندارد و مظلوم گناهانی دارد بار بر ظالم میشود، و اگر ندارد بمظلوم میگویند که هر که از دوستان تو و بستگان و أرحام و رفقاء که میخواهی نجات پیدا کنند بیاور و گناهان آنها را بر ظالم بار کن.

(بشارت) اگر ائمه اطهار گناهان تمام شیعه را بار کنند بر ظالمین خود جا دارد چون آنها عبادت ندارند و اینها گناه ندارند و اگر گناه تمام شیعه را بر آنها بار کنند تدارک ظلمهای آنها نمی شود.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۴] .... ص : ۷۴

فَاصْدَعْ بِما تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِکِینَ (۹۴)

پس علنا و جهارا بآنچه امر شده ای آشکارا کن و از مشرکین کناره گیری و إعراض نما.

(مسئله) أخبار بسیاری داریم در باب تقیّه حتی از حضرت صادق علیه السّلام است فرمود:

التقیه دینی و دین آبائی

و در کتب فقهیه وجوب تقیه در باب وضوء و نماز و سایر ابواب فقه را بیان فرموده اند و عمل بر خلاف تقیه را باطل شمرده اند و قضیه تقیه عمّار نزد مشرکین معروف است، و از أمیر المؤمنین علیه السّلام که فرمود بعد از من اگر شما را اجبار کردند بسبّ بمن سبّ کنید، و بالجمله باب تقیّه بسیار وسعت دارد، لکن بر انبیاء و رسل جایز نیست و آنها علنا باید بآنچه ارسال شده اند قیام کنند، یک إبراهیم مقابل یک دنیا مشرک، لذا میفرماید: فَاصْدَعْ بِما تُؤْمَرُ علنا بدون خوف و ملاحظه مأموریت خود را انجام بده.

حتی مثل موسی و هارون در مقابل دستگاه فرعون و حتی حضرت رسول ۱۳ سال در

شکنجه های مشرکین و اذیتهای آنها باید تبلیغات خود را بامّت برساند.

وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ اینها دیگر قابل هدایت نیستند، با آنها معاشرت و مراوده و مخاصمه و مخالطه نکن و در مقام تلافی اذیتهای آنها نباش و صرف نظر کن.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۵] .... ص : ۷۵

إِنَّا كَفَيْناكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ (۹۵)

محققا ما کفایت میکنیم ترا کسانی که ترا استهزاء میکنند جادوگر مجنون ساحر کذّابت میخوانند، و بالجمله هم اذیتهای روحی و جسمی میکنند إِنَّا كَفَيْناكَ ما ترا از شر آنها نجات میدهیم و ترا حفظ می کنیم و بر سر آنها مسلط می نمائیم الْمُسْتَهْزِئِينَ و آنها را بقتل و اسیری و ذلت میاندازیم.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۶] .... ص : ۷۵

الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۹۶)

مستهزءین کسانی هستند که قرار دادند با پروردگار خدای دیگری پس زود باشد که بدانند با خود چه کرده اند و بچه عذابی انداخته اند، مراد موردا مشرکین مکه هستند لکن مناط حکم در مستهزءین به قرآن و بأئمه اطهار و به علماء دین و بأحکام إلهی مثل صلوه و صوم و حج و سایر واجبات و به قواعد إسلامی و مقدسات دینی موجود است، زیرا برگشت به استهزاء به نبی اکرم است، و در همه طبقات بخصوص دوره حاضره این نمره افراد بسیار هستند از یهود و نصاری و مخالفین و جوانهای امروزه و لو اسم توحید یا اسلام یا شیعه روی خود گذارند.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۷] .... ص : ۷۵

وَ لَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِما يَقُولُونَ (۹۷)

و هر آینه بتحقیق ما میدانیم که سینه مبارک شما تنگ شده بواسطه این جسارتها و این کلمات ناشایسته که بشما میگویند وَ لَقَدْ نَعْلَمُ علم الهی به همه چیز تعلق گرفته چون عین ذات است و غیر متناهی است و از باطن و ظاهر گذشته و آینده

خبر دارد و از قلوب بندگان مطلع است أَنَّکَ یَضِیقُ صَدْرُکَ ضیق صدر رسول اللّه به واسطه جهاتیست: ایمان نیاوردن اینها، و مانع شدن از ایمان دیگران، و اذیت و آزاری که بوجود مقدسش، بلکه بکسانی که باو ایمان آورده اند روا دارند، و اهانت هایی که بقرآن مجید میکنند که در آیات شریفه إشاره فرموده و کلمات زشت و جسارتها که بحضرتش میکنند که میفرماید:

بِما یَقُولُونَ خداوند برای تسلیت قلب آن حضرت میفرماید وظیفه شما فقط تبلیغ است.

وَ ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِینُ نور آیه ۵۳.

هر کس قابلیت هدایت داشته هدایت میشود و هر که قابل نباشد مزید بر کفر و شقاوت و ضلالت او میشود.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۸] .... ص : ۷۶

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ وَ کُنْ مِنَ السَّاجِدِینَ (۹۸)

پس تسبیح کن بواسطه حمد پروردگارت و باش از سجده کنندگان (فسبح) پس از اینکه وظیفه خود را نسبت بامّت انجام دادی و تبلیغ رسالت کردی بپرداز بوظائف شخصی خود:

(۱) تسبیح پروردگار و تنزیه و تقدیس او از هر عیب و نقص و احتیاج ذاتا و صفه و فعلا

(گر جمله کائنات کافر گردند بر دامن کبریاش ننشیند گرد)

(۲) بحمد ربک تحمید پروردگار مستجمع جمیع صفات کمالّیه و جلالیه و جمالیه.

(۳) وَ کُنْ مِنَ السَّاجِدِینَ سجده در شریعت اقسامی دارد: سجده نماز. سجده فراموش شده. سجده سهو. سجده تلاوت. سجده شکر. سجده خضوع و خشوع و تعظیم پروردگار در مقابل مشرکین و بعید نیست که مراد همین آخر باشد که سجده عبودیت است چنانچه میفرماید:

لا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَ لا لِلْقَمَرِ وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِی خَلَقَهُنَّ إِنْ کُنْتُمْ إِیَّاهُ تَعْبُدُونَ فصلت آیه ۳۷.

[سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۹] .... ص: ۷۷

وَ اعْبُدْ رَبَّکَ حَتَّی یَأْتِیَکَ الْیَقِینُ (۹۹)

و عبادت کن پروردگار خود را تا بیاید ترا یقین معروف و مشهور بین مفسرین و علماء اعلام تفسیر کردند یقین را بموت و مرگ یعنی تا نفس آخر باید عبادت کرد و همین معنی را در زیارت وارث گفتند.

و اطعت اللّه و رسوله حتی اتاک الیقین

و اطلاق یقین بر موت بواسطه اینست که حین الموت پرده برداشته میشود و نتائج اعمال مشهود میگردد و بهمین معنا تفسیر شده آیه شریفه وَ کُنَّا نُکَذِّبُ بِیَوْمِ الدِّینِ حَتَّی أَتانَا الْیَقِینُ مدّثر آیه ۴۸.

و یک دسته از دراویش و صوفیه یقین را بمعنی شهود گرفتند و گفتند ما بحدّ یقین رسیده ایم دیگر نباید عبادت کنیم و اسم خود را عارف گذاردند، و کلمات خود را بعرفان معرفی کردند، چنانچه در نظر است درویشی میامد در مدرسه چهار باغ سلطانی و قصائدی میخواند مرحوم سید العراقین قدّس سرّه از او پرسید نماز میخوانی؟ گفت: خیر نمیخوانم فرمود: چرا؟ گفت: بحدّ یقین رسیده ام فرمود: مولای شما علی علیه السّلام نماز میخواند؟ گفت: او هم أهل حقیقت بود هم أهل طریقت لکن ممکن است گفته شود که غرض و علّت غایی عبادت وصول بمقام یقین است که اعظم مراتب إیمان است و از برای او سه مرتبه است: علم الیقین عین الیقین حق الیقین و در قرآن بهر سه اشاره فرموده:

کَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْیَقِینِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِیمَ ثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَیْنَ الْیَقِینِ تکاثر آیه ۵ و ۷ وَ إِنَّهُ لَحَقُّ الْیَقِینِ الحاقه آیه ۵۱.

إِنَّ هذا لَهُوَ حَقُّ الْیَقِینِ واقعه آیه ۹۵.

و گفتند علم الیقین یقینی است که از روی برهان و دلیل و آثار یقین بمطلوب

پیدا کند و عین الیقین از روی حسّ و و جدان درک کند و حق الیقین حقیقت را دست آورد از روی مشاهده قلب مثل أحکام ضروریّه اجتماع نقیضین و ارتفاع آنها که احتیاج بدلیل ندارد و حسّ مدخلیّت ندارد، هذا آخر الکلام و الحمد للّه و صلی.

اللّه علی محمّد و آله و یتلوه ان شاء اللّه سوره مبارکه النحل.

ص: ۷۸

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

[سوره النحل .... ص: ۷۹

اشاره

و الحمد و الشكر للّه الكريم الحليم و الصلاه و السلام على محمد صاحب الخلق العظيم و على آله و أهل بيته سادات الجنه النعيم و اللعنه على أعدائهم من الآن الى الدخول فى العذاب الاليم.

سوره النحل و هى مائه و ثمان و عشرون آيه ..

در برهان از ابن بابويه در فضيلت اين سوره مباركه روايت كرده از حضرت باقر عليه السّلام فرمود:

(من قرء سوره النحل فى كل شهر كفى المغرم فى الدنيا و سبعين نوعا من انواع البلاء أهونه الجنون و الجذام و البرص و كان مسكنه فى جنه عدن و هى وسط الجنان).

و قريب بهمين مفاد از عياشى از آن حضرت روايت كرده و از خواص القرآن از حضرت رسول صلّى اللّه عليه و اله و سلم روايت كرده فرموده:

(من قرأ هذه السوره لم يحاسبه اللّه تعالى بما أنعم عليه و ان مات يومه او ليلته و تلاها كان له من الاجر كالذى مات و احسن الوصيه الحديث)

و از حضرت صادق عليه السّلام روايت كرده فرمود

(من كتبها و جعلها فى حائط البستان لم يبق شجره تحمل الا و سقط حملها و تنثر، و ان جعلها فى منزل قوم بادوا و انصرفوا من أولهم الى آخر هم فى تلك السنه فاتق اللّه يا فاعله و لا تعمله الا لظالم).

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱] .... ص : ۸۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

أَتى أَمْرُ اللَّهِ فَلا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحانَهُ وَ تَعالى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱)

آمد امر الهی پس طلب تعجیل او را نکنید خداوند منزّه و مبرّی است از هر عیب و نقصی و بالاتر است از آنچه برای او شریک قرار میدهند.

أَتى أَمْرُ اللَّهِ مستقبل محقق الوقوع حکم ماضی دارد چنانچه علی اکبر علیه السّلام خدمت پدر بزرگوارش عرض کرد (العطش قتلنی) و امر الهی مفسّرین معانی مختلف کردند عذاب الهی قیامت أحکام دین نزول بلاء و در أخبار بظهور حضرت بقیه اللّه تفسیر فرموده اند.

تحقیق کلام آنکه خداوند در ازل تقدیر امور إلی الأبد فرموده و علمش بتمام آنها تعلّق گرفته و ذات مقدسش منسلخ از زمان و زمانیات است تماما نزد او موجود است چنانچه حکماء گفتند دهر محیط بر زمان است و سرمد محیط بر دهر است و معنای سرمد آنکه ازلی و ابدی است لذا میفرماید: أَتى أَمْرُ اللَّهِ و أمر إلهی همان إیجاد او است و احتیاج بکلمه کن هم ندارد و تعبیر باین کلمه از ضیق عبارت است، زیرا افعال إلهی دو مقدمه بیش ندارد علم بصلاح و ایجاد موجود میشود، و بین حکماء و متکلمین اختلاف است که آیا اراده همان علم بصلاح است، چنانچه حکمت علم بمصالح است و از صفات ذات است و برگشت بعلم است که حکماء گفتند یا إیجاد است و از صفات فعل است، و حق قول حکماء است که متکلمین گفتند و ایجاد بمعنی مصدری تعبیر بمشیئت میشود، چنانچه در خبر است فرمود: خلقت الاشیاء بالمشیئه و خلقت المشیئه بنفسها چنانچه می گوییم: تمام موجودات امکانی بایجاد حق موجود میشوند و إیجاد بنفسه موجود میشود إیجاد دیگری نمیخواهد و إلّا تسلسل لازم میآید، فَلا تَسْتَعْجِلُوهُ هر فعلی بموقع خود تحقق پیدا میکند و تفسیر اینکه برای أمر کردند بیان مصداق است و منافی با اطلاق ندارد ظهور حضرت بقیه اللّه رجعت ائمه اطهار قیام قیامت مثوبات و عقوبات نعم و بلیّات کلّا واقع شد نیست.

سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ در تسبیحات أربعه ترتیب مقرر شده تسبیح تحمید تهلیل تکبیر.

(۱) تسبیح ذات مقدسش منزّه و مبرّی از هر عیب و نقص و احتیاج است، زیرا محدودیت لازم میآید و ذات مقدسش غیر محدود است ذاتا و صفه و فعلا.

(۲) تحمید که مستجمع جمیع کمالات است، زیرا لازمه تسبیح است که اگر فاقد یک کمالی باشد نقص و عیب لازم میآید.

(۳) تهلیل است و تهلیل از لوازم تسبیح و تحمید است زیرا دوائیت مستلزم ترکیب است ما به الاشتراک و ما به الامتیاز لازم میآید و ترکیب مستلزم احتیاج است هر جزئی احتیاج بجزء دیگر دارد و مرکب احتیاج بهر دو جزء دارد و احتیاج بمرکب بالکسر دارد.

(۴) تکبیر است نه بمعنی آنچه مفسرین گفتند که (اللَّه اکبر من کل شی ء) زیرا کبریایی او ذاتی است موقعی که شی ء در عالم نبود کبریاء بود، بلکه بمعنی آنچه معصوم علیه السّلام فرموده

(اللَّه اکبر من أن یوصف)

زیرا محدود ممکن نیست پی بغیر محدود برد قاآنی بحکماء خطاب میکند:

حکیم نازی بعقل تا کی بفکرت این ره نمیشود طی

بکنه ذاتش خرد برد پی اگر رسد خس بقعر دریا

و من میگویم که و لو رسد خس بقعر دریا مع ذلک محال است پی بردن بکنه ذات، زیرا قعر دریا هم محدود است و محدود نسبت بغیر محدود طرف نسبت نیست.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲] .... ص : ۸۱

یُنَزِّلُ الْمَلائِکَهَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلی مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لا إِلهَ إِلاَّ أَنَا فَاتَّقُونِ (۲)

نازل میفرماید خداوند ملائکه را بهمراهی روح از أمر پروردگار بر هر کس که بخواهد از بندگان خود به اینکه انذار کنید بدرستی که شأن چنین است که نیست

الهی و معبود بحقی مگر من پس پرهیز کنید از مخالفت من يُنَزِّلُ الْمَلائِكَهَ بِالرُّوحِ از برای روح در قرآن مجید اطلاقاتیست بر نفس ناطقه اطلاق شده يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّی وَ ما أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا البراءه آیه ۸۷.

بر جبرئیل علیه السّلام إطلاق شده نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ شعراء آیه ۱۹۳.

(بر ما فوق الملائکه جوهر مجرد از ماده و صورت تَنَزَّلُ الْمَلائِكَهُ وَ الرُّوحُ قدر آیه ۴ و در این آیه شریفه تفسیراتی کردند لکن بعید نیست که در اینجا مراد عقل کامل باشد که خداوند بانبیاء و اوصیاء عنایت فرموده که درک میکنند ملائکه را و میشناسند و با آنها تماس میگیرند و لذا در اینجا بباء تعبیر فرموده و در سوره قدر بواو (من امره) هر نوع دستوری که معین فرموده و قرآن مجید مشتمل است از احکام و مواعظ و نصائح و قصص.

عَلى مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ که لیاقت مقام رسالت داشته باشند و واجد شرائط نبوت و فاقد موانع آن باشند.

أَنْ أَنْذِرُوا انذار کنید امّت خود را و بندگان خدا را و بترسانید که شریک بر خدا قرار ندهند و غیر او را نپرستند که موجب خلود در عذاب الهی میشود (انّه) ضمیرشان است و در مقام تأکید است (لا إِلهَ إِلَّا أَنَا) و گفتیم این کلمه شریفه سه دلالت دارد مطابقی التزامی اقتضایی.

اما المطابقی توحید عبادتیست که معنی الوهیت باشد یعنی پرستش.

و اما التزامی توحید ذاتی و صفاتی و افعالی و نظری، زیرا اگر غیر از او باشد آنهم استحقاق پرستش دارد.

و أمّا اقتضایی لزوم اطاعت و امتثال و فرمان بری در کلیه دستورات و فرامین آن فَاتَّقُونِ بپرهیزید از مخالفت و معصیت و نافرمانی او اللهم اجعلنا من الموحدین المتقین.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳] .... ص : ۸۳

خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعالى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۳)

خلق فرمود آسمانها و زمین را بحق و بجا و بموقع بالاتر است از آنچه برای او شریک قرار میدهند خَلَقَ السَّماواتِ این فضای وسیعی که منتهای او را احدی جز ذات اقدس حق نمیداند و بهیچ وسیله نتوانستند پی بمنتهای او برند و در این فضاء کرات بسیاری خلق فرموده و این فضاء وسیع را ده قسمت کرده یک قسمت کرات سفلیه است مثل کره خاک و آب و هوا و نار و هفت قسمت آن سماوات سبع است و قسمت نهم کرسی است که محیط بتمام این هشت قسمت است، چنانچه میفرماید:

وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بقره آیه الکرسی، و قسمت دهم عرش است که محیط بکرسی است و الأرض که عالم سفلی نام نهاده اند و تمام اینها از روی حکمت و مصلحت و درست و بجا و بموقع است که معنای (بالحق) است، چه عقول بشر پی بحکم و مصالح او ببرد یا نبرد و تمام این عوالم عالم اجسام و ناسوت است.

و اما عالم مجردات چه مجرد از ماده باشد دون الصوره که عالم مثال نامند، یا مجرد از ماده و صورت باشد ذاتا دون فعلا که عالم نفوسش گویند، یا مجرد از ماده و صورت ذاتا و فعلا- که عالم عقول نامند و فوق تمام اینها عالم لاهوت و عالم جبروتست همچه خدایی با این قدرت و علم (تعالی) بالاتر است از عَمَّا يُشْرِكُونَ در مقابل او یک قطعه سنگ یا فلز یا گاو یا گوساله یا خورشید و ماه و امثال اینها را بپرستند و شریک او قرار دهند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴] .... ص : ۸۳

خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ (۴)

خلق فرمود انسان را از نطفه پس گردید او صاحب طرفیت آشکارا خَلَقَ الْإِنْسانَ یکی از آیات بزرگ الهی خلقت انسانیست که از أمیر المؤمنین مرویست فرمود:

أ تزعم أنّک جرم صغیر و فیک انطوی العالم الأکبر

که گفتند انسان عالم صغیر است، که آنچه خداوند در عالم کبیر خلق فرموده نمونه او را در انسان قرار داده، بلکه مظهر صفات ربوبی است هر چه کاملتر شود مظهریتش تام تر میگردد تا برسد بجایی که مظهر تام اتم جمیع صفات ربوبی گردد، مثل خاندان محمّد و آل محمّد

صلّی اللّه علیه و اله، و لـذا انسـان را تعبیر باعجوبه الکون کردنـد و حکماء الهی اعضاء و اجزاء خارجی و داخلی بـدن انسان را تطبیق بر جمیع عوامل جسـمانی از عرش تا فرش و جمیع کرات علوی و سـفلی کردنـد و روح انسان را تطبیق بر عوالم روحانی از عقول و نفوس نفس امـاره و لوامه و مطمئنه و روح نبـاتی و حیوانی و ملکی و روح ایمانی وا عجب از همه اینها اینکه انسان کـارش در تعـالی و تنزّل بجـایی میرسـد که از ملـک پرّان شود و از سـگ پسـتتر گردد با اینکه بـدو خلقت او یک آب متعفّن نجس بوده و آخر او یک مردار گندیده که گفتند

اوّله نطفه قذره و آخره جیفه نتنه و بینهما حامل العذره

لذا میفرماید:

خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ نُطْفَهٍ پس از آن تحولاتی دارد علقه مضغه کسوه لحم و عظم تا آنجا که بفرماید:

ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَکَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِینَ مؤمنون آیه ۱۴.

فَإِذا هُوَ خَصِیمٌ مُبِینٌ این جمله را دو نحوه تفسیر کرده انـد یکی آنکه انسان در این دنیا رو بترقی و تعالیست علما و عملا و رو برشـد است عقلا و بدنا تا بحدی که قدرت دارد دفع مزاحمات و منافیات از خود و بسـتگان خود کند و رد مخالفین دین خود نمایـد علنا و آشـکارا بقوای علمی و بدنی و طرفداری از حق و حقیقت کند و اینست معنی خصـیم، دیگر آنکه مراد این باشـد که مکـابره و مجـادله و معارضه میکنـد با حق و حقیقت و با انبیاء و اولیاء و علماء و صـلحاء و مؤمنین، و لکن تفسـیر اول اظهر است، چنانچه از تفسیر علی بن ابراهیم که گفتند، بطون اخبار است که تفسیر کرده خصیم را

متکلما بلیغا

بلکه مناسبت با آیات قبل و بعد دارد

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵] .... ص : ۸۴

وَ الْأَنْعامَ خَلَقَها لَکُمْ فِیها دِفْ ءٌ وَ مَنافِعُ وَ مِنْها تَأْکُلُونَ (۵)

و انعـام گـاو و گوسـفند و شتر خلق فرمود برای شـما در این انعام اسـتفاده و منفعت هایی هست و از اینها میخوریـد (و الانعام) اینها را انعام گفتند جمع نعم است بمعنی نرمی چون اینها در مشی و راه رفتن بنرمی راه میروند بخلاف حافر،

مثل خر و قاطر و اسب که حفر میکنند و بسختی راه میروند خَلَقَها لَکُمْ بلکه کل ما فی الارض خلق شده برای انسان میفرماید:

خَلَقَ لَکُمْ ما فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً فِیها دِفْ ءٌ دف ء را تفسیر کردند بنتائج و به اینکه شما را حفظ میکند و منافع از جمیع آنها انتقاع می برید از شیر آنها روغن سر شیر کره ماست پنیر کشک قارا از پوست آنها از پشم آنها از گوشت آنها از دنبه آنها از استخوان آنها از روده آنها حتی از فضله آنها وَ مِنْها تَأْکُلُونَ که بسیاری از مأکولات لحوم این انعام است که انسان دائما احتیاج دارد اگر یک روز کشتار نشود چه اندازه در زحمت میافتند، و از عجائب قدرت آنکه گوسفند در موقع زایش یا یک بچه میآورد یا دو و سگ هفت بچه میزاید، اگر یک روز آن قدر گوسفند که ذبح میشود سگ بکشند دیگر یک سگ روی زمین باقی نمیماند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶] .... ص : ۸۵

وَ لَکُمْ فِیها جَمالٌ حِینَ تُرِیحُونَ وَ حِینَ تَسْرَحُونَ (۶)

و از برای شما در این انعام لذّت و کیفیست موقعی که آنها را بچراگاه میبرید و موقعی که آنها را بجای گاه بر میگردانید وَ لَکُمْ فِیها جَمالٌ از برای جمال اطلاقاتیست شتر را جمل گویند و شتر دار و ساربان را جمّال نامند جمیل خوش سیماء و زیبا و خداوند را جمیل نامند چون افعالش تمام حسن و درست و بجا و بموقع است و صفات جمال خالق رازق محی و ممیت غافر عطوف رءوف و غیر اینها از صفات فعل چنانچه صفات ذات را صفات کمال گویند و صفات سلبیه را صفات جلال نامند و در اینجا مراد منظره آنها موجب التذاذ است بالأخصّ بر مالک حِینَ تُرِیحُونَ حرکت دادن آنها است در اوّل روز برای چراگاه صحرا و بیابان که مرتع نامند وَ حِینَ تَسْرَحُونَ برگردانیدن آنها از مرتع بجای گاه آنها.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷] .... ص : ۸۵

وَ تَحْمِلُ أَثْقالَکُمْ إِلی بَلَدٍ لَمْ تَکُونُوا بالِغِیهِ إِلاَّ بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّکُمْ لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ (۷)

ص: ۸۵

و حمل میکند بارهای سنگین شما را از این شهر بشهر دیگری که نبودید شما بتوانید حمل کنید مگر بسختی نفوس خود وَ تَحْمِلُ مراد شتر است که ناقه میگویند:

اثقالکم که گفتند شتر شصت من بار میبرد که سایر حیوانات مثل اسب و قاطر و حمار نمیتوانند که سیصد و شصت کیلو است و قبل از گاری و ماشین و طیاره منحصر بود مال التجاره بحمل بر شتر بلی در دریا با کشتی میبردند الی بلد بقرینه الی در تقدیر من بلد هست یعنی من بلد الی بلد لَمْ تَكُونُوا بالِغِيهِ انسان هر چه قدرت داشته باشد مثل حمال ده من بار نمیتواند یک فرسخ ببرد و مثل حمار و استر و یابو بزحمت زیادی می برند که هر چند فرسخی باید استراحت کنند یا تبدیل شوند چنانچه در اسبهای گاری بر سه فرسخی مال بند داشتند که مفاد إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ است که بسیار مشقت داشت.

إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ خداوندی که شما را تربیت کرد از نطفه چه مراحلی و منازلی طی کردید تا بحد کمال رسیدید و معاش زندگانی شما را تأمین فرمود و وسائل استفادات شما را در دسترس شما قرار داد تماما از روی رأفت و مهربانی و ترحم و تفضل بوده طلبی از او نداشتید و استحقاقی در شما نبود، چنانچه فردای قیامت هم آنچه از مثوبات و درجات عالیه عنایت فرماید از روی تفضل است بلی قابلیت محل شرط است و در آخرت فقط ایمانست که قابلیت دارد ولی در دنیا حیات است که هر ذی روحی ما دام الحیوه قابلیت دارد مگر آنکه بواسطه کفر و فسق مستحق بلا باشد، چنانچه در آخرت مستحق عذاب میشود.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸] .... ص : ۸۶

وَ الْخَيْلَ وَ الْبِغالَ وَ الْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوها وَ زِينَةً وَ يَخْلُقُ ما لا تَعْلَمُونَ (۸)

و خلق فرمود برای شما اسب ها و قاطر و الاغ ها را برای اینکه بر آنها سوار شوید و اسباب زینت و افتخار شما باشد و خلق میکند آنچه را که شما نمیدانید و الخیل عطف است بما سبق و اسب های عربی، چنانچه بقیمت های زیادی با قباله که داشتند فروش میرفت و برای جهاد با دشمن و کفار چه اندازه مدخلیت

داشت حتی حضرت رسالت ذو الجناح و براق و یعفور داشت و گفتند هر مرکبی که حضرتش سوار میشد بهمان سن و قوه باقی بود و البغال که بسیار محکم است در سواری و الحمیر که اینها مرکب سواریست و بارکشی و سابقا چهار وادارها و چاووش ها بسا متجاوز از هزار داشتند و کرایه میدادند برای مسافرت مکه و اعتاب مقدسه و سایر مسافرتها و زینه و موجب عزت و شرافت صاحب خود بودند و سابقا هم هر خانه طویله داشت و چند مرکب داشتند مخصوصا اعیان و اشراف.

وَ یَخْلُقُ ما لا تَعْلَمُونَ یکی از معجزات بزرگ قرآن امروزه همین جمله است که مثل ماشین باقسام مختلفه و ریل و هواپیما خلق فرمود که چه اندازه مسافر و بار می برد و دلیل بر اینکه مفاد آیه اینست گه در آیات سابقه بلفظ ماضی بیان فرموده و در این جمله بلفظ مضارع نه آنچه مفسرین گفتند از انواع حیوانات و نباتات و جمادات زیرا اولا آنها را میدانستند، و ثانیا خلق فرموده بود.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹] .... ص : ۸۷

وَ عَلَی اللَّهِ قَصْدُ السَّبِیلِ وَ مِنْها جائِرٌ وَ لَوْ شاءَ لَهَداکُمْ أَجْمَعِینَ (۹)

و بر خداوند بمقتضای حکمت و عدلش لازم است بیان راهنمایی و از این راه اعوجاج هست و اگر خداوند بخواهد هر آینه هدایت میفرماید شما را بالتمام وَ عَلَی اللَّهِ قَصْدُ السَّبِیلِ نظر به اینکه اصل خلقت بشر برای عبادت و تحصیل کمال و نیل بسعادت و فیوضات الهیست.

ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵.

و البته عبادت و نیل بسعادت و تحصیل کمال موقوف بر دانستن این راه است لذا خداوند عقل را عنایت فرموده ممیّز حسن و قبح و خیر و شر و نفع و ضرر و سعادت و شقاوت باشد و انبیاء و کتب و احکام و دستورات فرستاد و اینست مراد قصد سبیل یعنی بیان و موعظه و ارشاد نماید که بنده گان قصد آن راه کنند و نائل شوند.

وَ مِنْها جائِرٌ یعنی بعضی راه هایی هست که مانع از راه سعادت است که تعبیر بسبل شیطانی می کنند بر خلاف صراط مستقیم وَ لَوْ شاءَ لَهَداکُمْ أَجْمَعِینَ به اینکه جلوگیری کند از سبل شیطانی و مردم را خواهی نخواهی در صراط مستقیم سیر دهد لکن این بر خلاف حکمت است، زیرا باید باختیار سیر کرد تا بسعادت نائل شد.

و این دو مقدمه لازم دارد یکی دانستن راه و دیگری سیر در آن که تعبیر ببال علم و بال عمل می کنند بدون بال یا بیک بال پرواز نمیتوان کرد، لذا در خبر است گه افراد انسان چهار دسته هستند عالم عامل جاهل تارک عالم تارک جاهل عامل سه دسته اخیر اهل نار و دسته اول اهل نجات و اسباب این دو بال را خداوند در دسترس بندگان قرار داده تشریعا و تکوینا و در تحت اختیار آنها گذارده.

اما علم در قلوب علماء دین و کلید آن سؤال است باید رفت و پرسید، و فهمید.

و اما عمل قوای انسانی که بتواند انجام تکلیف کند، خلاصه مطلب دو قسم هدایت داریم: ارائه طریق نسبت بجمیع افراد علی السواء است و ایصال به مطلوب خاصه کسانی که سیر در این طریق کنند و هدایت در این آیه ثانیست.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰] .... ص: ۸۸

هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً لَکُمْ مِنْهُ شَرابٌ وَ مِنْهُ شَجَرٌ فِیهِ تُسِیمُونَ (۱۰)

خداوند آن خدائیست که نازل فرمود از طرف آسمان آب بلکه یک قسمت آن را می آشامید و یک قسمت آن اشجاریست که حیوانات خود را می چرانید هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً لَکُمْ نظر به اینکه یک ربع کره زمین از کره آب خارج است و مرتفع از آب مشروب نمی شود و این ربع مسکون احتیاج شدید بآب دارد خداوند بقدرت کامله خود بتوسط اشعه شمس از کره ماه بخار متصاعد می شود و در فضاء بالا متراکم می شود و تشکیل ابر میدهد و بتوسط تموج هوا تشکیل باد میدهد و ابرها

را حرکت میدهد بالای این ربع مسکون و هوایی که در ابرها محبوس شده میخواهد خارج شود تشکیل رعد و برق می دهد و آبهای آن نازل می شود در هر نقطه که مأموریت دارد میبارد.

مِنْهُ شَرابٌ من تبعیضیه است یعنی یک قسمت از این آب باران برای شرب انسان بلکه جمیع حیوانات از انعام و طیور و وحوش محفوظ می ماند و در اعماق زمین تشکیل چاهها و چشمه ها می دهد و بر سطح زمین تشکیل رودخانه ها و نهرها میدهد بلکه نوع مأکولات هم احتیاج بضمیمه آب دارد مثل مطبوخات و خبوز و غیرها، وَ مِنْهُ شَجَرٌ و یک قسمت از این آب در اصول اشجار و ریشه های نباتات فرو میرود و آنها بقوه جاذبه خود آن را جذب می کنند و باعث رشد و نمو آنها می شود (فیه) یعنی در شجر و نبات (تسیمون) مأکولات حیوانات میشود و انعام خود را می چرانید بعلاوه فوائد دیگر که بر باران مترتب میشود ساختمانها تلطیف هوا دفع امراض ازاله میکربات و غیر اینها جل الخالق.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱] .... ص : ۸۹

یُنْبِتُ لَکُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَ الزَّیْتُونَ وَ النَّخِیلَ وَ الْأَعْنابَ وَ مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَهً لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ (۱۱)

میرویاند از برای شما بآن آب نازل شده کشت را و درخت زیتون و نخل خرما و انگور و از تمام میوه ها و در این تفضلات هر آینه آیه است برای قومی که اهل فکر باشند و تفکر کنند یُنْبِتُ لَکُمْ انبات حبوبات و خضرویات و دواجات و قطن و کتان جهت البسه و امثال اینها (به) بتوسط باران که نازل میفرماید الزرع که اطلاق زرع بتمام اینها میشود و الزیتون که چه اندازه مورد استفاده است از بسرش تا روغنش و در طرف شامات بسیار فراوانست کنار نهرها و باغات و النخیل در گرمسیرها نخلستانها و عمده معاش آنها از همین نخل است حتی از چوب و برگ آن چه رسد ببسر و رطب و تمر حتی از هسته آن و الاعناب درخت انگور از

برگش و غوره و انگور و سرکه و شیره آن اینها بیان مصادیق است سپس بطور کلی میفرماید: (وَ مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ) اقسام میوه ها از مرکبات نارنج لیمو پرتقال لیمونات و فواکه گلابی هولو زردآلو آلوچه گوجه آلو انار انجیل سیب سبزی و غیر اینها و سایر ماکولات هندوانه خربوزه کدو چغندر زردک و بسیار دیگر.

(إِنَّ فِی ذلِکَ) در این قدرت نمایی حق که چه فوائد بزرگ از نزول باران برای بشر مقرر فرموده: (لآیه) نشانه و دلیل است بر وجود حضرت حق و علم و قدرت و سایر صفات ربوبی لکن استفاده از آیات مختص است.

لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ فکر ترتیب مقدمات صغری و کبری است برای اخذ نتیجه و از آثار پی بمؤثر بردن است (الفکر حرکه الی المبادی و من مبادی الی المراد) و جمیع ممکنات دلیل و آیه است بر وجود واجب (الممکن فی حد ذاته ان یکون لیس و له من علته ان یکون لیس) و جمیع ما سوی اللّه حادث و مسبوق بعدم است.

(و الحادث محتاج الی المحدث) (و الممکن محتاج الی الواجب) (و المخلوق الی الخالق) (و المعلول الی العله).

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲] .... ص: ۹۰

وَ سَخَّرَ لَکُمُ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُومُ مُسَخَّراتٌ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ (۱۲)

و مسخر فرمود برای شما شب و روز و شمس و قمر را و تمام ستاره ها مسخر هستند بامر الهی محققا در این تسخیرات هر آینه آیاتیست از برای قومی که عقل و شعور دارند و تعقل میکنند وَ سَخَّرَ لَکُمُ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ در آیات بسیار تذکر این دو نعمت عظمی را داد. شب را برای استراحت و روز را برای تحصیل امر معاش وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ مفسرین بر طبق عقیده حکماء قدیم که تشکیل شب و روز را منوط بحرکت شمس دور کره زمین میدانستند چنین تفسیر کرده اند که تسخیر شب و روز بالعنایه و المجاز است، و بالحقیقه تسخیر شمس است تحت الارض و فوق الارض و این تفسیر خلاف ظاهر آیه بلکه صریح آنست، زیرا عطف دلیل بر مغایرت است، و از همین

جمله میتوان استفاده عقیده امروزی را کرد که تشکیل شب و روز مستند بحرکت کره زمین است است دور خود بحرکت وضعی، چنانچه تشکیل ماه و سال مربوط بحرکت زمین است دور کره شمس در یک سال بحرکت انتقالی، و همین جمله یکی از معجزات قرآنیست که در زمان نزول خبر میدهد و امروز کشف میشود، چنانچه ماههای قمری هم بواسطه حرکت قمر است دور کره شمس در هر یک ماهی تقریبا.

وَ النُّجُومُ مُسَخَّراتٌ بِأَمْرِهِ یکی از نکات این جمله اینست که تسخیر شب و روز و شمس و قمر را مقدر فرمود: بکلمه لکم که برای شما تسخیر فرموده ولی سایر نجوم را مسخر امر خود فرموده: که هر کدام این کرات جویه سکنه دارند و فوائدی و در تحت اراده او هستند إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ در این جمله تعبیر بجمع فرمود و در آیه قبل تعبیر بمفرد چون آیات قبل راجع بکره زمین و فوائد و نتائج برای بشر است، و اما این آیه راجع بجمیع کرات علویه است که بسا کراتی که چندین برابر کره زمین است و در هر یک چندین هزار برابر فوائد زمین فوائد دارد که لا یعلمها الا اللَّه لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ از برای عقل دو اطلاق هست یکی مقابل جنون که از شرائط اصل تکلیف است و جزو شرائط عامه است، و دیگر عقل مقابل حمق که اکثر ناس احمق هستند، زیرا قبیح را بر حسن ترجیح میدهند شر را بر خیر شقاوت را بر سعادت دنیا را بر آخرت معصیت را بر عبادت ضرر را بر نفع، و مراد از این آیه این معنای دوم است، و نیز دو قسم عقل داریم عقل نظری و عقل عملی عقل نظری فهم و شعور و ادراک و تذکر است، و عقل عملی بر طبق عقل نظری عمل کردن است، چنانچه از امیر المؤمنین علیه السّلام است که فرمود:

العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۳] .... ص: ۹۱

وَ ما ذَرَأَ لَکُمْ فِی الْأَرْضِ مُخْتَلِفاً أَلْوانُهُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَهً لِقَوْمٍ یَذَّکَّرُونَ (۱۳)

و آنچه واگذارد از برای شما در زمین برنگهای مختلف بدرستی که در این هر آینه آیه است برای قومی که یاد آور باشند وَ ما ذَرَأَ لَکُمْ ذرء گذاردن چیزیست در محلی مثل وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ کَثِیراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ الایه اعراف آیه ۱۷۸

وَ ما ذَرَأَ لَكُمْ عموم دارد شامل ملابس و مطاعم و مناكح و معادن از حيوانات و نباتات و جمادات چه در سطح زمين و چه در تخوم آن ميشود آنچه انسان احتياج بآن در زندگانى دنيا دارد فى الارض و لو در قعر دريا باشد يا در جوّ هوا مثل طيور هوايى و ماهى دريايى و غير اينها مُخْتَلِفاً أَلْوانُهُ بلكه آثاره و فوائده و ثمراته هم در مطاعم و هم در ملابس و هم در معادن اختلاف الوان هست، بلكه در مناكح سياه و سفيد و سبزه و سرخ هست و هم در حيوانات و طيور و ماهيان دريايى اختلاف رنگ و شكل دارند جل الخالق.

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً و دليلا و برهانا از براى وجود خالق آنها و علم و قدرت او و ساير صفات او اما لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ نه كسانى كه غفلت گوش و چشم و قلب آنها را گرفته و تمام اينها را مستند بطبيعه ميدانند.

لَهُمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لا يُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا يَسْمَعُونَ بِها أُولئِكَ كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ اعراف آيه ۷۸.

ادراك نميكنند فقط كسانى كه بياد خدا باشند با قلب روشن و عقل كامل و فهم عميق در هر يك از اين آثار قدره حق نظر كنند معرفت آنها بيشتر و عقيده آنها محكمتر ميگردد و مراد ذكر قلبيست كه توجه كنند، و اما ذكر لسانى بدون توجه چندان تأثيرى ندارد.

[سوره النحل (۱۶): آيه ۱۴] .... ص: ۹۲

وَ هُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْماً طَرِيًّا وَ تَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَها وَ تَرَى الْفُلْكَ مَواخِرَ فِيهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۴)

و خداوند آن خدائيست كه مسخر فرمود دريا را براى اينكه تناول نمائيد گوشت بسيار لطيف و خوش طعم و استخراج كنيد و بيرون آوريد زينتهايى كه خود را متلبس و زينت كنيد بآنها و ميبينى كشتيهايى كه در سواحل باشد و در دريا و براى اينكه استفاده كنيد از فضل الهى و باشد كه شما شكر گذار باشيد.

وَ هُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ تسخير بحر باينست كه انسان بتواند از هر نقطه زمين

بنقطه دیگر که بین این نقاط دریا فاصله شده سیر کند و بتواند از دریا چیزهایی که در آن خلق شده استخراج کند که از جمله آنها مأکولات است لِتَأْكُلُوا مِنْهُ برای اینکه طعام خود قرار دهید.

لحما طریا اقسام ماهیان که صید می کنند که با طراوت و خوش طعم و لذیذ باشند و شرط حلیت سمک آنست که زنده از آب خارج کنید وَ تَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً مرواریدتر که در جوف صدف خداوند خلق فرموده و سایر چیزهایی که از ته دریا استخراج می شود.

تَلْبَسُونَها یعنی خود را بآنها زینت می کنید مخصوصا برای نساء و معنای تلبس اینست که در گردن بیندازند یا در دست کنند یا گوشوار نمایند.

وَ تَرَى الْفُلْكَ خطاب بانسان است که شامل جمیع افراد باشد نه خصوص نبیّ اکرم و فلک کشتی است مواخر فیه مواخر بر وزن فواعل است میم فاء الفعل است نه بر وزن مطالب که میم خارج باشد مثل تفاعل و بمعنی بندرات که کنار دریاهاست که بتوان از روی خاک در کشتی داخل شوند و روی آب حرکت کنند و از مرکزی بمرکز دیگر سیر کنند.

وَ لِتَبْتَغُوا ابتغاء تحصیل منافع است که از محلی بمحل دیگر انتقال دهند و أمر معاش خود را تأمین کنند من فضله که تمام نعم الهیه از راه تفضل است بنده استحقاق هیچ ندارد تمام فضل و کرم الهی است.

و لعلکم گفتیم لعل نسبت بخدا تردید نیست. بلکه بمعنی باید است یعنی باید تشکرون چون شکر نعمت بحکم عقل واجب است و البته شکر منعم توقف بر معرفت او دارد.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۵] .... ص: ۹۳

وَ أَلْقى فِي الْأَرْضِ رَواسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَ أَنْهاراً وَ سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۵)

و انداخت در زمین کوه هایی از جهت اینکه زمین اگر این کوه ها نبود متزلزل میشد و موجب هلاکت شما میگردید و نیز نهرهایی در زمین قرار داد و راه هایی باشد

که شما هدایت شوید.

توضیح کلام اینکه کره زمین مثل یک کشتی است روی کره آب سه ربع کره زمین را آب گرفته و کره زمین و آب در جوّ هوا است و البتّه تموّجات آب و وزیدن بادها در هوا موجب تکان دادن کره زمین میشود و باعث این میشود که اهلش هلاک شوند یا در آب غرق شوند یا از هم پاشیده شود یا در زمین خسف شوند یا در هوا سقوط کنند خداوند بقدره کامله خود این کوه ها را در اطراف زمین فرو برده، چه در این قسمت خارج از آب که ربع مسکون است: و چه در قسمت داخل در آب سه ربع دیگر بمنزل لنگرهای کشتی که از تموّجات آبها و وزیدن بادها زمین را نگاه دارند لذا میفرماید:

وَ أَلْقی فِی الْأَرْضِ رَواسِیَ رواسی جمع راسیه بمعنی جبل و کوه است و القاء انداختن است بمعنی نصب و جعل است و فرمود فی الارض که ریشه آن در زمین فرو رفته و باندازیی که در خارج ظاهر است در داخل زمین است و نفرمود علی الارض أَنْ تَمِیدَ بِکُمْ ماد بمعنی حرکت و تکان است و معنی اینست که اگر القاء رواسی نکرده بود زمین متحرک میشد و تکان میخورد و برای حفظ آن القاء رواسی شد، پس معنی این میشود که ارض که تمید بکم است القاء رواسی شد، لذا مفسرین گفتند مفاد آن لا تمید بکم است و أنهارا و نهرها در زمین قرار دادیم که بساتین و مزارع را آب دهید و استفاده در مراکز و مساکن خود کنید و در موقع سیل از خطر سیل شما و مساکن شما محفوظ باشد و سیلاب از رودخانه ها و انهار خارج شود و سبلا جمع سبیل است بمعنی طریق است که از جایی بجایی بخواهید بروید از این طرق بتوانید مساکن و خانه ها مانع از سیر شما نباشد.

لَعَلَّکُمْ تَهْتَدُونَ یا مراد هدایت بوصول بمقاصد شما باشد که هر نقطه که بخواهید سیر کنید از این طرق بتوانید، یا مراد هدایت بدین مقدّس است که اگر بخواهید تشرف بخدمت رسول و امام و علماء پیدا کنید یا بحج و زیارت موفق شوید، یا بمساجد و مراکز عبادت بروید بوسیله این سبل و طرق نائل شوید، یا

مراد هدایت است که از این آثار پی بوجود حضرت حق و معرفت باو برید.

و بالجمله بهر چه بنگری خدا میبینی، چنانچه از امیر المؤمنین است که فرمود:

ما رأیت شیئا الا و رأیت اللَّه قبله و بعده و معه

موجد و خالق او خدا است مفنی و مزیل او خدا است حافظ و نگهبان او خدا است با او خدا است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۶] .... ص : ۹۵

وَ عَلاماتٍ وَ بِالنَّجْمِ هُمْ یَهْتَدُونَ (۱۶)

در این آیه اختلاف بسیار است، بعضی گفتند علامات عطف بجمله قبل است وَ بِالنَّجْمِ هُمْ یَهْتَدُونَ جمله مستقله است، بعضی گفتند علامات جاده ها و سبل است، و نجم جنس ستاره ها، بعضی گفتند علامات جبال است در روز و نجم ستاره ها در شب راه نما هستند، لکن در بعض اخبار علامات را بائمه تفسیر کرده اند و نجم را بحضرت رسول صلّی اللَّه علیه و اله، و در بعض اخبار میفرماید مائیم علامات و نجوم که بما هدایت میشوند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۷] .... ص : ۹۵

أَ فَمَنْ یَخْلُقُ کَمَنْ لا یَخْلُقُ أَ فَلا تَذَکَّرُونَ (۱۷)

آیا پس کسی که خلق میکند مثل کسی که خلق نمیکند آیا پس متذکر نمیشوید.

پس از اینکه خداوند در آیات قبل بیان یک قسمت از آنچه خلق فرموده از آسمانها و زمین و انسان و انعام و سایر حیوانات و نزول باران و انبات اشجار و زروع و تسخیر شب و روز و خورشید و ماه و ستارگان و تسخیر دریاها و حیوانات دریایی و جواهرات ته دریاها و آنچه زرع و غرس میکنید و نصب کوه ها و احداث نهرها و سبل تفریع میفرماید. أَ فَمَنْ یَخْلُقُ خداوندی که این همه مخلوقات دارد و تمام آنها را موافق حکمت و مصلحت خلق فرموده کَمَنْ لا یَخْلُقُ مثل خدایان مشرکین است بت و گوساله و گاو و آتش و شمس و قمر و شجر و أمثال اینها که قدرت بر خلقت یک مورچه ندارند، بلکه شعور و إدراک هم ندارند و خود هم مخلوق خالق و مصنوع صانع هستند هرگز مثل هم نیستند، آیا با این بیانات روشن و ادله واضحه

و براهین قاطعه باز هم متذکر نمیشوید أَ فَلا تَذَکَّرُونَ کسی که فرق میان حق و باطل و نور و ظلمت و خیر و شرّ و حسن و قبح و نفع و ضرر نگذارد و با این همه آثار از خواب غفلت بیدار نشود و بچشم قلب مشاهده نکند و بگوش قلب نشنود و دست از باطل خود بر ندارد و رو بحقّ نرود البتّه بسیار مورد تعجّب است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۸] .... ص : ۹۶

وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۸)

و اگر شماره کنید نعمت خدا را احصاء نمیتوانید کنید محققا خداوند هم آمرزنده گناهانست و هم رحم کننده بنده گانست اگر کوچکترین نعمتهای الهی را تصور کنید میلیونها نعمت در او مندرج است، مثلا یک قرص نان در سفره انسان تناول کند تصوّر کنید که این گندم از زمان حضرت آدم چه اندازه رجال پشت یکدیگر و چه اندازه گندم در قفای یکدیگر کشت شده چه قدر باران باریده آفتاب تابیده تا این دانه گندم بوجود آمده و چه مقدار سیر کرده و تصرفات در او شده تا درب دکان خبازی قرار گرفته و چه اندازه دست ها ثمن آن گشته تا بدست شما رسیده و بخبّاز داده و نان گرفته و پس از تحصیلش چه اندازه وسائل فراهم فرموده از دست و زبان و دهن و دندان و حلق و امعاء و سایر اجزاء داخل بدن و چه اندازه قوی در بدن قرار داده جاذبه، هاضمه، ماسکه و این یک قرص نان چند قسمت شده و بتمام اعضاء بدن سهمی رسیده از ناخن تا فرق سر خون شده لحم استخوان صفری بلغم سوداء تا فضولاتش با چه وسائلی دفع شده جلّ الخالق چه رسد بسائر نعم ظاهریه و باطنیّه سماویه و ارضیّه دینیّه و دنیویه جسمانیه و روحانیه اخلاقیه و افعالیه قلبیه و نفسیه و غیر اینها لذا میفرماید: وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ آمرزنده گناهان و ستاریت آنها (رحیم) رحمت دنیوی و اخروی رحمتی که وسعت کل شی ء.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۹] .... ص : ۹۷

وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما تُسِرُّونَ وَ ما تُعْلِنُونَ (۱۹)

و خداوند میداند آنچه مستور و مخفی میکنید و آنچه ظاهر و هویدا و علنا بجا میآورید از باطن و ظاهر شما خبر دارد، تفسیر این آیه واضح است و مکرر بیان شده، لکن جمیع طبقات کفّار و ارباب ضلالت معتقد این جمله نیستند حتی حکماء بزرگ که در منظومه بیست و پنج قول در باب علم باری نقل میکند.

و قیل لا علم له بذاته و قیل لا یعلم معلولاته.

تا آخر کلام و یهود و نصاری و مجوس که معتقد بتجسم هستند و علم را از عوارض ذات میدانند و بسیار اهل سنت که صفات را زائد بر ذات قائلند، یا صور مرتسمه میگویند، یا قائل بتجسّم هستند باین عموم معتقد نیستند، حتی میان طبقات شیعه هم بسیاری مخالف هستند، و بالجمله مذهب حق اخذا از ائمه طاهرین و دلیل عقلی و نقلی اینکه صفات عین ذات است و غیر متناهیست و محدود نیست.

توضیح کلام گفتند الممکن زوج ترکیبی مرکب از ماهیت و وجود است، مثلا انسان را تصور میکنیم با جمیع خصوصیاتش و می گوییم مفهوم انسان و این مفهوم را ماهیت میگویند: محدود بحدود و الماهیه لیست الاهی سپس حکم میکنیم بوجود یا عدم او می گوییم الانسان موجود و العنقاء معدوم و این حکم در عالم تصور است که گفتند:

ان الوجود عارض الماهیه تصورا و اتحدا هویه.

و در مقام خود گفته ایم اصل وجود است نه ماهیت خلافا للقائلین باصاله الماهیه ان الوجود عندنا اصیل و قول من خالفنا علیل لکن ذات اقدس ربوبی صرف الوجود است یعنی در ذهن در نمی آید از امیر المؤمنین علیه السّلام است فرمود:

کلما میزتموه باوهامکم فهو مخلوق مثلکم مردود الیکم.

و لکن واجب الوجود صرف وجود است غیر محدود بحدی شده و مده و عده و صرف وجود در ذهن نمیآید، زیرا هر مفهوم متصوری باید سلب وجود خارجی از او کرد

و وجود ذهنی باو داد تا متصور شود و صرف وجود را اگر سلب وجود از او کنی عدم صرف است و هیچ مفهومی بوجود خارجی ممکن نیست در ذهن در آید، و لذا صفات الهی امور انتزاعیست از نفس وجود، زیرا مراتب وجود است، لذا امیر المؤمنین علیه السّلام است فرمود:

و کمال توحیده نفی الصفات عنه

الخطبه پس حدی از برای صفات نیست لذا میفرماید: وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما تُسِرُّونَ وَ ما تُعْلِنُونَ بل وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عِلْماً طلاق آیه ۱۲.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۰] .... ص: ۹۸

وَ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لا یَخْلُقُونَ شَیْئاً وَ هُمْ یُخْلَقُونَ (۲۰)

و کسانی را که مشرکین میخوانند از غیر خدا از بتها و معبودات آنها قدرت ندارند خلق کنند چیزی را و حال آنکه خود آنها مخلوق شده اند.

مسئله خلقت از خصائص پروردگار است و احدی شرکت در آن ندارد لکن بسیاری از طبقات در این موضوع در ضلالت افتادند طبیعیها هستند بطبیعت میدانند حتی گفتند وَ ما یُهْلِکُنا إِلَّا الدَّهْرُ جاثیه آیه ۲۳ حکماء قائل بعقول طولیه و عرضیه شدند و از خدا فقط عقل اول صادر شده بقاعده الواحد لا یصدر عنه الّا الواحد و لا یصدر الواحد الا عن الواحد بتوهم اینکه علت و معلول تصور کردند و غافل از اینکه قاعده در عله موجبه تمام است.

لکن در فاعل مختار که انشاء فعل و ان لم یشأ لم یفعل و فعل و ترک مساویست که معنای قدرت است، و بسیار هستند بشمس یا ملائکه یا کرات علویه میدانند، مجوس قائل بیزدان و اهرمن شدند خالق خیرات و شرور، و نصاری قائل بتثلیث، و یهود قائل شدند که خداوند در شش روز آسمانها و زمین را خلق کرد از یکشنبه تا جمعه و شنبه تعطیل کرد و کنار رفت و خلقت اشیاء مستند بهمین آسمان و زمین مثل ساعتی که کوک کند و کنار رود و ساعت بکار افتد و لکن تمام اینها از عالم عقول و مجردات تا ماده المواد اجسام مخلوق باری هستند و قدرت بر ایجاد ذره

ندارند، لذا میفرماید:

و الذین مفعول یَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ است و شامل تمام مذکورات میشود چه رسد بجمادات که حس و حرکت ندارند مثل اصنام مشرکین لا یَخْلُقُونَ شَیْئاً بل لا یقدرون علی ذلک و کلمه شیئا نکره در سیاق نفی افاده عموم میکند کلما یصدق علیه شی ء فقط افعال اختیاریه عباد آنهم قوه و قدرت و اختیار آنها در تحت مشیّت او است وَ هُمْ یُخْلَقُونَ آنهم چه مخلوقی که بفرماید:

أَ لَهُمْ أَرْجُلٌ یَمْشُونَ بِها أَمْ لَهُمْ أَیْدٍ یَبْطِشُونَ بِها أَمْ لَهُمْ أَعْیُنٌ یُبْصِرُونَ بِها أَمْ لَهُمْ آذانٌ یَسْمَعُونَ بِها اعراف آیه ۱۹۷.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۱] .... ص: ۹۹

أَمْواتٌ غَیْرُ أَحْیاءٍ وَ ما یَشْعُرُونَ أَیَّانَ یُبْعَثُونَ (۲۱)

مردگانی هستند غیر از زندگان و هیچ گونه شعور و ادراک ندارند (اموات) از برای موت درجاتیست مقابل حیات حیات جمادی نباتی حیوانی انسانی ایمانی ذاتی حیات ذاتی مختص بخداوند است عین ذات است و منتزع از علم و قدرت است حیات ایمانی اختصاص دارد باهل ایمان که قابلیت هدایت داشته باشند.

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِکْرٌ وَ قُرْآنٌ مُبِینٌ لِیُنْذِرَ مَنْ کانَ حَیًّا یس آیه ۷۰ و تمام ارباب ضلال موتی هستند و حیات انسانی بر انسان عاقل رشید و دیوانه و سفیه فاقد آنست حیات حیوانی حس و حرکت بالاختیار نباتی رشد و خرمی جمادی مثل جبال که بسا تولید معادن و اخراج آب میکند و این اصنام مشرکین فاقد جمیع مراتب آن هستند غیر احیاء منشأ هیچ گونه اثری نیستند زیرا معنی جامع حیات در جمیع مراتب منشأیت آثار است، و چیزی که منشأ هیچ اثری نیست فاقد جمیع مراتب حیات است وَ ما یَشْعُرُونَ.

از برای این ماده اطلاقاتیست (۱) ابیاتی که تنظیم میکنند با مراعات قوافی در قرآن مجید میفرماید: وَ ما عَلَّمْناهُ الشِّعْرَ وَ ما یَنْبَغِی لَهُ یس آیه ۶۹ و نیز

میفرماید: وَ الشُّعَراءُ یَتَّبِعُهُمُ الْغاوُونَ شعراء آیه ۲۲۴ (۲) شعائر اسلام و دین میفرماید: إِنَّ الصَّفا وَ الْمَرْوَةَ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ بقره آیه ۱۵۳ (۳) شعور و ادراک مثل مقام و معنای جامع اینها اینست که یک امور مهمه غامضه را واضح و روشن میکنند و نشان میدهند شعراء باشعار زیبای خود مطالب بزرگی که در نظر دارند اظهار میکنند شعائر دینی علامات و نشانه ایمان است که ایمان است که ایمان امر قلبی باطنی است و علامات و نشانه های آن عمل باعمال و ارکان او است شعور قوه مدرکه است که مطالب غامضه را درک میکند و میفهمد و البته کسانی که مرده هستند و حیات ایمانی بلکه انسانی ندارند و مثل حیوانات فقط حیات حیوانی دارند که میفرماید: وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ کَثِیراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لا یَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْیُنٌ لا یُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا یَسْمَعُونَ بِها أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ اعراف آیه ۱۷۸ زیرا انعام هم یک درجه و شعور و ادراکاتی دارند.

(تنبیه)این عدم شعور اینها نه از جهت اینست که قوه مستشعره نداشته باشند تا مانع از تکلیف باشند بلکه از جهت پرده غفلت است که روی قلب کشیده شده و منشأ آن عناد و عصبیت و کبر است.

أَیَّانَ یُبْعَثُونَ چه زمانی مبعوث میشوند؟ (اشکال) بعض مفسرین بمقتضای ظاهر آیات قبل جمله أَمْواتٌ غَیْرُ أَحْیاءٍ وَ ما یَشْعُرُونَ را راجع باصنام دانسته، پس این جمله أَیَّانَ یُبْعَثُونَ که متعلق بهم لا یشعرون است هم مراد اصنام است و اینها که مبعوث نمیشوند بلکه عبده آنها مبعوث میشوند که مشرکین باشند؟ (جواب) اولا آلهه مشرکین منحصر باصنام نبود بسیاری عبده ملائکه و عیسی و انبیاء و فرعون و نمرود و شداد و جن از ذوی العقول بودند و اینها هم نمیدانند چه موقع مبعوث میشوند.

(و ثانیا) بنص قرآن اصنام و سایر آلهه هم مبعوث میشوند إِنَّکُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ

دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ لَوْ كانَ هؤُلاءِ آلِهَةً ما وَرَدُوها وَ كُلٌّ فِيها خالِدُونَ

الی قوله تعالی إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى أُولئِكَ عَنْها مُبْعَدُونَ انبیاء آیه ۹۸ الی ۱۰۱ در روایت از حضرت صادق علیه السّلام سؤال شد که مثل عیسی و ملائکه هم داخل در آلهه هستند جواب فرمود: که آیه إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى آنها را خارج فرموده (و ثالثا) ممکن است آیه شریفه أَمْواتٌ غَيْرُ أَحْياءٍ وَ ما يَشْعُرُونَ و این آیه راجع بعبده باشد نه بآلهه، چنانچه تفسیر شد و اللّه العالم.

و اما مسئله بعث علمش بنص قرآن منحصر است بخداوند میفرماید إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ لقمان آیه ۳۴ و بعث یکی از عقائد و اصول دین اسلام است و براهین عقلیه و نقلیه بر وقوعش قائم است.

اما عقلا- اگر معاد و بعث نباشد ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام بکلی لغو میشود و فرق بین مؤمن و کافر و ظالم و مظلوم و مطیع و عاصی و عادل و فاسق گذارده نمیشود بلکه آنها مقدم بر اینها میشوند زیرا بلذائذ نفسانیه و مقاصد دنیویه خود نائل شدند و ضرری نبردند و اینها بصبر بر بلیات و ترک لذائذ و اذیت اعداء تحمل کردند و نتیجه ای بدست نیاوردند و این خلاف عدل است، و بالجمله مسئله عدل و نبوت و امامت منوط بمعاد است و هر که قائل بمبدء باشد قائل بمعاد هم هست فقط طبیعی دهری لا مذهب منکر معاد میشود و لذا ضروری جمیع ادیانست.

و اما نقلا- نصوص قرآنی، بلکه جمیع کتب آسمانی متجاوز از هزار مورد بر ثبوتش قائم است و اخبار آل اطهار، بلکه اخبار انبیاء فوق حد تواتر است، در بسیاری از ادعیه و بسیاری از زیارات ائمه و تعقیبات صلوات اشاره و بیان معاد شده.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۲] .... ص: ۱۰۱

إِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ فَالَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَ هُمْ مُسْتَكْبِرُونَ (۲۲)

پروردگار و معبود شما یکیست، پس کسانی که ایمان بآخرت ندارند و نیاوردند

قلبهای آنها انکار کننده است و آنها تکبر کنندگان هستند إِلهُکَمْ إِلهٌ واحِدٌ در خبر است که در جنگ جمل موقعی که آتش جنگ افروخته شده بود یک اعرابی شرفیاب خدمت امیر المؤمنین علیه السّلام شد و سؤال کرد از معنای واحد بعضی باو برگشتند و گفتند که در یک همچه موقعی جای همچه سؤالی نیست با این اضطراب جنگی.

امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود من از برای همین معنی جنگ میکنم و در مقام جواب سؤال او فرمود: واحد چهار معنی دارد دو معنای او در حق خداوند غلط و کفر است و دو معنی صحیح و حق است، اما دو معنی غلط و باطل یکی وحدت عددیه است که بگویی خدا یکی و فلان یکی و هکذا یک دو سه الی آخر که خداوند را در شماره بنده گان بیاوری، دوم وحدت نوعیه است مثل اینکه می گویی یک فرد از نوع انسانست و انسان یک نوع از انواع حیوان و حیوان یک جنس از اجناس نامی و نامی یک جنس از اجناس جسم است، زیرا ترکیب لازم میاید، و اما دو قسمی که صحیح است و حق است یکی آنکه بگویی خدا یکیست یعنی بسیط است مرکب از اجزاء نیست نه اجزاء خارجیه دارد مثل زید که مرکب از اجزاء خارجیه است و نه اجزاء ذهنیه مثل انواع و اجناس انسان مرکب از جنس و فصل است حیوان ناطق و حیوان مرکب از جسم نامی متحرک بالاراده و جسم مرکب از جوهر ذی ابعاد ثلاثه طول و عرض و عمق و نه اجزاء وهمیه دارد مثل مجردات که مرکب از وجود و ماهیه است، بلکه صرف الوجود و محض الوجود و بحت الوجود است، دوم یکیست یعنی مثل و مانند و شبیه و عدیل و نظیر ندارد یکتای بی همتا است. فَالَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ که فقط طبیعی دهری است چنانچه گذشت. قُلُوبُهُمْ مُنْکِرَهٌ قلوب آنها ناشناس است و باصطلاح نکره مقابل معرفه، زیرا قلب مرکز علم و معرفت و فهم و ادراک است و اینها نه علم نه معرفت نه فهم و نه ادراک دارند لَهُمْ قُلُوبٌ لا یَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْیُنٌ لا یُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا یَسْمَعُونَ بِها أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ اعراف آیه ۱۷۸ وَ هُمْ مُسْتَکْبِرُونَ تکبر بزرگی کردن و خودنمایی و از صفات خبیثه است

و استکبار بزرگی بخود بستن است با اینکه هیچ اسباب بزرگی در او نباشد و اخبث از کبر است و از پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و اله روایت شده فرمود:

لا یدخل الجنه من کان فی قلبه حبه خردل من الکبر.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۳] .... ص: ۱۰۳

لا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما یُسِرُّونَ وَ ما یُعْلِنُونَ إِنَّهُ لا یُحِبُّ الْمُسْتَکْبِرِینَ (۲۳)

هیچ بدّی و چاره ای نیست محققا خداوند میداند آنچه را که پنهان میکنند و آنچه را که اظهار میکنند (لا جرم) گفتند بمعنی لا- بد و لا محاله مثل لا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ نحل آیه ۶۴ و لا- جَرَمَ أَنَّهُمْ فِی الْآخِرَهِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ هود آیه ۲۴ و لا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِی الْآخِرَهِ هُمُ الْخاسِرُونَ نحل آیه ۱۱۰ و لا جَرَمَ أَنَّما تَدْعُونَنِی إِلَیْهِ لَیْسَ لَهُ دَعْوَهٌ فِی الدُّنْیا وَ لا فِی الْآخِرَهِ مؤمن آیه ۴۳ و غیر اینها و این کلمه گفتند جمله مستقله است، لکن آنچه بنظر میرسد معنی در اینجا بمنزله تاکید است و وارد مورد قسم است که قابل تغییر نیست و بزبان ما یعنی نخورد ندارد و البته واقع و محقق است که أَنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ یعنی هیچ امری را نمیتوان از خداوند مخفی کرد و لو در هزار پرده باشد حتی بسا بر خود انسان هم مخفی باشد حتی بر ملائکه حفظه هم مخفی باشد ولی بر خداوند مخفی نیست، در دعاء کمیل میخوانی.

(الهی و سیدی فاسئلک بالقدره التی قدرتها و بالقضیه التی حتمتها و حکمتها و غلبت من علیه اجریتها ان تهب لی فی هذه اللیله و فی هذه الساعه کل جرم اجرمته و کل ذنب اذنبته و کل قبیح أسررته و کل جهل عملته کتمته او اعلنته اخفیته او اظهرته و کل سیئه امرت باثباتها الکرام الکاتبین الذین وکلتهم بحفظ ما یکون منی و جعلتهم شهودا علی مع جوارحی و کنت انت الرقیب علی من ورائهم ما خفی عنهم و برحمتک اخفیته و بفضلک سترته)

(ما تسرّون) که گفتند امور قلبیه است از امور اعتقادیه مثل منافقین که کفر باطنی خود را مستور و مخفی نمودند و اظهار اسلام و ایمان کردند.

چنانچه میفرماید: وَ مِمَّنْ حَوْلَکُمْ مِنَ الْأَعْرابِ مُنافِقُونَ وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِینَهِ مَرَدُوا عَلَی النِّفاقِ لا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ توبه آیه ۱۰۲ و از اخلاق رذیله که بر خلافش اظهار عدالت میکند فاسق اظهار میکند بخیل دعوی سخاوت حسود ابراز نصیحت جبان دعوی شجاعت و غیر اینها (و از وساوس شیطانی و خیالات سوء که تمام اینها مصداق ما تسرون است وَ ما یُعْلِنُونَ از اظهار کفر و شرک و عناد و فسق و فجور و سایر اعمال قبیحه و افعال سیئه که علنا مرتکب میشوند مخصوصا امروز که بسیار متجاهر بفسق شدند آن زنها که به چه وضع فجیع بیرون میایند آن ساز و آواز که در نوع مغازه ها و خانه ها مینوازند آن بیع محرمات مثل مجسمه و مسکرات و آلات قمار و تغنی و هزار دیگر و تجاهر بمعصیت عقوبتش بسا صد مرتبه از خود معصیت بزرگتر است و گناه دیگران را هم دارد از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله است فرمود:

(من سن سنّه حسنه کان له اجرها و اجر من عمل بها الی یوم القیمه و من سن سنّه سیئه کان له وزرها و وزر من عمل بها الی یوم القیامه).

إِنَّهُ لا یُحِبُّ الْمُسْتَکْبِرِینَ محققا خداوند دوست نمیدارد کسانی را که بخود تکبر میبندند (إِنَّهُ لا یُحِبُّ) مسئله حب و بغض و عداوت و غضب و رضایت و سخط و غیض و فرح و سرور و غم و امثال اینها از حالاتیست که بر نفس حادث میشود و بعبارت دیگر حالات نفسانیه است و البته هر کدام از اینها یک آثار خارجیه دارد که در خارج ظاهر میشود در صورت و در اعضاء بدن و مستلزم یک افعالی میشود که از صاحب آن صادر میشود و اطلاق این حالات باین معانی بر ذات اقدس ربوبی محال و غلط است، بلکه موجب کفر میشود، زیرا ذات مقدسش محل حوادث نیست و تغییر در ساحت قدس او روا نیست چون صرف الوجود است.

(زیر نشین علمت کائنات ما بتو قائم تو چه قائم بذات

آنکه نمرده است نمیرد تویی آنچه تغیر نپذیرد تویی)

و وجود حضرتش روح و نفس و بدن ندارد که بگویی این حالات عارض نفس ربوبی میشود و آثارش در جسم بدنی ظاهر میشود پس اطلاق اینها بر خداوند بعنایت و مجاز است یعنی معامله میکند معامله دوست بدوست و دشمن بدشمن که عبارت از نعمت و بلا- و ثواب و عقاب و اعطاء و منع و توفیق و خذلان و نحو اینها است هر کدام بمقتضای حکمت و مصلحت پس معنای لا- یحب یعنی هیچگونه عنایتی و لطفی و رحمتی شامل حال طرف نمیشود (المستکبرین) گفتیم سه کلمه است قریب المعنی کبر تکبّر استکبار کبر از صفات نفسیه است که خود را بزرگ پندارد و در حدیث نبوی است

(لا یدخل الجنه من کان فی قلبه حبه خردل من الکبر)

بلی علماء اخلاق گفتند این صفات خبیثه اگر در قلب باشد و لو بحد ملکه رسیده اگر صاحبش در مقام معالجه و ازاله آنها بر آید عقوبت ندارد و طریق معالجه اخلاق رذیله دو نحوه است معالجه علمی بر خورد بمفاسد آن و فوائد ضد آن از راه عقل و شرع کتاب و سنه و از راه و جدان و حس و معالجه علمی بترتیب آثار ضد آنها چون ملکات نفسانی بکثرت اعمال خارجی حاصل میشود، و اما تکبر اخبث از کبر است و آن اینست که آثار کبر را علمی کند که از صفات فعل است، و اما استکبار آنست که اسباب مورث کبر در او نباشد ولی بخود ببندد که اخبث از تکبر است.

(تنبیه) معالجه اخلاق رذیله منحصر باین عالم است علما و عملا و لذا پس از این عالم دیگر قابل معالجه نیست و مثل رنگ ثابت و ملکه راسخه میشود که دیگر قابل تغییر نیست.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۴] .... ص : ۱۰۵

وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ ما ذا أَنْزَلَ رَبُّکُمْ قالُوا أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ (۲۴)

و زمانی که گفته شد برای آنها چه نازل فرموده پروردگار شما گفتند افسانه- های پیشینیان وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ قائل را ذکر نفرموده و مسلما از مؤمنین نبوده چون

مؤمن همچه سؤالی نمیکنید و بعید نیست که سائل ضعفاء مشرکین یا کفار خارج از مکه بودند که خدمت پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله نرسیده بودند و همین اندازه شنیده بودند دعوی رسالت او را و اینکه قرآنی آورده و دعوی اینکه از جانب خدا آورده آمدند نزد مشرکین مکه و سران و بزرگان آنها و همچه سؤالی کردند (ما ذا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ) اینها نه سائل و نه مسئول عنه معتقد بانزال از پروردگار نبودند، بلکه مراد اینست که این قرآن که مدعیست که از جانب پروردگار است یا باطل و کذب است (قالوا) این مشرکین در جواب آنها (أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ) اساطیر افسانه های و قصص و حکایات که برای سرگرم کردن جوانان و بچه ها تألیف شده مثل قصه رستم و حسین کرد و شیرین و فرهاد و لیلی و مجنون و امثال اینها و مراد از اولین یعنی شبیه آنها است یا از آنها برداشت کرده، و حال آنکه ما در مقدمه همین تفسیر عظمت و معجزه بودن قرآن مجید را از جهات بسیار بیان کرده ایم مراجعه فرمائید از صفحه ۴۰ تا صفحه ۱۵۸.

۱- از جنبه فصاحت و بلاغت.

۲- از جنبه استدلالات عقلیه.

۳- از جنبه تشریع احکام.

۴- از جنبه تاریخ و قصص انبیاء سلف و امم ماضیه.

۵- و از جنبه اخبار غیبیّه.

۶- از جنبه سلامتی از تناقض.

۷- از جنبه عدم ملالت از تلاوت و این گفتار مشرکین نیست مگر از روی عناد و عصبیّت و اضلال دیگران و الاحق از هر جهت بر آنها معلوم و حجت از هر جهت بر آنها تمام و از خصوصیات این قرآن اینست که معجزه باقیه است تا دامن قیامت بر تمام اهل دنیا از جن و انس و با اینکه در هر عصری دشمنان دین و قرآن چندین برابر مسلمین بودند و هستند و نتوانستند مثل این قرآن یا ده سوره مثل آن یا یک سوره مثل آن بیاورند با اینکه فریاد میزند أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْآنِ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَياتٍ

فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ در سوره بنی اسرائیل و سوره هود و سوره بقره.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۵] .... ص: ۱۰۷

لِيَحْمِلُوا أَوْزارَهُمْ كامِلَةً يَوْمَ الْقِيامَهِ وَ مِنْ أَوْزارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلا ساءَ ما يَزِرُونَ (۲۵)

برای اینکه حمل کنند بارهای سنگین خود بالتمام روز قیامت و نیز حمل میکنند از بارهای سنگین کسانی که آنها را گمراه کردند بدون علم آگاه باشند بد است آنچه بر خود بار میکنند (لیحملوا) متعلق است بآیه قبل که در جواب سایر مشرکین گفتند (اساطیر الاولین) (اوزارهم) وزر بار سنگین است و در آیات شریفه اطلاق بر معاصی و اخلاق رذیله و عقائد فاسده میشود که عقوبت و عذاب هر یک طاقت فرسا و قدرت بر تحمل ندارد، و وزیر را وزیر گفتند برای اینست که یک قسمت مشاق مملکت که در عهده سلطان است تحمل میکند و اعانت مینماید، و او زار مشرکین بسیار است از کفر و شرک و ظلم و تعدی و اعمال سیئه و اخلاق فاسده که مورث أشد عذابها در قیامت و بلیات در دنیا میشود تمام اینها را بر خود حمل کردند که مفاد کلمه (کامله) است بنحوی که از کوچکترین آنها خلاصی و نجات ندارند (يَوْمَ الْقِيامَهِ) این جمله دلالت ندارد بر اینکه در غیر یوم القیامه عقوبت و عذابی نداشته باشند، بلکه در دنیا ببلیات مبتلا میشوند و در عالم برزخ هم معذب هستند بلی عقوبت کامل و عذاب دائم فردای قیامت است وَ مِنْ أَوْزارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ البته عقوبت کسانی که اینها اضلال کردند بدون اینکه خردلی از عذاب ضالین کم شود مطابقش بر اضلال کننده هست

(من سن سنه حسنه کان له اجرها و اجر من عمل بها الی یوم القیمه و من سن سنه سیئه کان له وزرها و وزر من عمل بها الی یوم القیامه)

فی الحدیث.

(تنبیه) کسانی که غصب خلافت کردند علاوه از عقوبات خود عقوبات بنی امیه و بنی العباس و تمام اهل تسنن و تمام ظلمها که در اسلام شده و خونهایی که بناحق ریخته میشود و معاصی که از فساق و فجار سرمیزند، بلکه عقوبت کفار از یهود

و نصاری و غیرهم را دارند، زیرا اگر حق بذی الحق داده شده بود همان انتظاری که داریم پس از ظهور حضرت بقیه اللّه که زمین پر از عدل و داد شود ائمه اطهار انجام داده بودند (بِغَيْرِ عِلْمٍ) از روی جهالت و حماقت و عناد و عصبیت (أَلا ساءَ ما يَزِرُونَ) بدی این حمل اوزار واضح و روشن است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۶] .... ص: ۱۰۸

قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللَّهُ بُنْيانَهُمْ مِنَ الْقَواعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ أَتاهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ (۲۶)

و بتحقیق مکر کردند کسانی که از پیش از اینها بودند پس آمد امر الهی بناهای آنها را از این عمارات و ستونهای آنها پس سقف بناء بر سر آنها خراب شد و پائین آمد و آمد آنها را عذاب از حیثیتی که توجه نداشتند این آیه شریفه را دو نحوه میتوان تفسیر کرد:

یکی اخذ بظواهر الفاظ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قوم نوح و عاد و ثمود و قوم لوط و شعیب و موسی و غیر اینها از کفار و مشرکین امم سابقه که مکرهایی با انبیاء و مؤمنین کردند فَأَتَى اللَّهُ یعنی امر الهی و بلاهای ارضی و سمائی آمد بُنْيانَهُمْ عمارتها و بناها و قصرهای محکمی که ساخته بودند و در آنها سکونت داشتند و استراحت میکردند (مِنَ الْقَواعِدِ) قواعد پی عمارات و ریشه آنها و استوانهائیست که عمارات بر روی آنها قرار گرفته آن بلاها ریشه عمارات آنها را کند مثل آب که بر سر قوم نوح ستونها و پی های عمارات آنها را اولا خراب کرد و باد بر عاد آن قواعد را کند (فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ) طاق عمارت ریخته شد موقعی که اینها برای حفظ خود در آن عمارات رفته بودند که از بلای طوفان و باد مصون باشند (مِنْ فَوْقِهِمْ) بر سر آنها و تمام زیر آنها رفتند سپس وَ أَتاهُمُ الْعَذابُ غرق شدند و از باد زیر و زبر شدند مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ مثل ثمود که بصاعقه و قوم لوط با مطار حجاره و قوم شعیب بصیحه و امثال اینها بغته در خواب بودند یا مشغول لعب و لهو بودند، و تفسیر دوم کنایه و اشاره باشد بمفاد.

وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ.

حبله ها و تزویرهایی که نسبت بانبیاء و مؤمنین داشتند و ضرر و فسادش بخود آنها برگشت و به بلاهای ارضی و سماوی و بدست مؤمنین و ملائکه بذلت و خفت و قتل و اسیری مبتلا شدند بنحوی که تصور نمیکردند، چنانچه همین نحو با مشرکین زمان نبی شد مخصوصا در جنگ بدر تا موقع فتح مکه و پیش از ان.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۷] .... ص : ۱۰۹

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيامَهِ يُخْزِيهِمْ وَ يَقُولُ أَيْنَ شُرَكائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقُّونَ فِيهِمْ قالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَ السُّوءَ عَلَى الْكافِرِينَ (۲۷)

پس از بلاها و عقوبات دنیوی و عالم برزخ روز قیامت خداوند مفتضح و رسوا میکند علی روس الاشهاد و بآنها میفرماید: کجا هستند آنهایی که شما شریک من قرار دادید در عبادت و با انبیاء و مؤمنین دشمنی و مخالفت میکردید درباره آنها میگویند کسانی که بآنها علم داده شده بود محققا رسوایی و خفت امروز و عذاب بد بر کافرین است (ثم یوم القیمه) عطف بر آیه سابقه است برای دفع توهم که خیال نکنند که بهمین بلاهای دنیوی و هلاکت دیگر گرفتاری ندارند بدانند که عذابهای اخروی بمراتب سخت تر و شدیدتر است که یکی از آنها رسوایی روز قیامت است (یخزیهم) خداوند آنها را مفتضح و رسوا میکند چون روز قیامت يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ سوره طارق آیه ۹ است باطن هر کسی ظاهر میشود کافر کفرش مشرک شرکش منافق نفاقش فاسق فسقش متکبّر کبرش و غیر اینها تمام ظاهر میشود، و همین اسباب خجلت و رسوایی و خفت و ذلت است وَ يَقُولُ أَيْنَ شُرَكائِيَ عقوبت دوم اینکه از آنها سؤال میفرماید: کجا هستند کسانی که و اصنامی که شریک من قرار داده بودید و میگفتید: هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ یونس آیه ۱۸ کجایند بیایند و شما را از این ذلت و عذاب نجات دهند الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقُّونَ فِيهِمْ آن قدر سنگ آنها را بسینه میزدید و جان و مال خود را در راه آنها صرف میکردید و با اهل حق جنگ و جدال

و دشمنی و ظلم و اذیت میکردید.

قالَ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ که ملائکه و انبیاء و مؤمنین هستند که معرفت بتوحید و عقائد حقه و بخصوصیات قیامت داشتند إِنَّ الْخِزْیَ الْیَوْمَ محققا خفت و ذلت و رسوایی امروز (و السوء) که عذابهای سخت است مخصوص است. عَلَی الْکافِرِینَ.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۸] .... ص: ۱۱۰

الَّذِینَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ فَأَلْقَوُا السَّلَمَ ما کُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلی إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۸)

کسانی را که ملائکه قبض روح آنها را میکنند در حالی که ظلم کردند بنفوس خود پس خود را تسلیم و منقاد کردند که ما نبودیم که مرتکب عمل زشتی باشیم بلی بودید که مرتکب میشدید محققا خداوند عالم است بآنچه بودید عمل میکردید الَّذِینَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ توفی بمعنی اخذ بقوت است، چنانچه در حق عیسی علیه السّلام میفرماید: إِذْ قالَ اللَّهُ یا عِیسی إِنِّی مُتَوَفِّیکَ وَ رافِعُکَ إِلَیَّ الایه آل عمران آیه ۴۸.

و از همین بابست توفی دین و اغلب در آیات اطلاق بر قبض روح شده اینهم تاره نسبت بخدا داده شده اللَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِینَ مَوْتِها زمر آیه ۴۳ و تاره نسبت بملک الموت داده شده قُلْ یَتَوَفَّاکُمْ مَلَکُ الْمَوْتِ الَّذِی وُکِّلَ بِکُمْ سجده آیه ۱۱ و تاره نسبت بملائکه همین آیه شریفه و تمام درست است چون ملائکه اعوان ملک الموت هستند و تحت امر آن و ملک الموت هم تحت امر الهی است، لذا تعبیر بوکل بکم کرده و موکل خداوند است و مراد از توفی و اخذ و قبض اخذ روح انسانیست که مجرد است و قابل بقاء است و پس از قطع علاقه از این بدن عنصری تعلق میگیرد بقالب مثالی و بدن برزخی و مثل افلاطونی تا روز قیامت که تعلق بگیرد بهمین بدن عنصری و مبعوث شود و اما روح حیوانی یک بخاریست و وقتی که تمام شد

فانی میشود، بلکه بنا بر کم منفصل آن بآن فانی میشود و موجود میشود مثل زمان و حرکت و سیر ظالمی انفسهم خبر الذین و ظلم بغیر هم ظلم بنفس است و ظلم در دین هم ظلم بنفس است، پس شامل شرک و کفر و ضلالت و فسق و فجور میشود فَأَلْقَوُا السَّلَمَ القاء سلم اظهار تسلیم است که مدعی میشوند که ما تسلیم اوامر الهی بودیم و قدمی بر مخالفت بر نداشتیم ما کُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ هیچگونه سویی از ما سر نزده و عمل زشتی نکرده ایم (بلی) کلمه بلی نفی ما قبل میکند بخلاف نعم که اثبات ما قبل میکند وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی اعراف آیه ۱۷۱ أَ إِنَّ لَنا لَأَجْراً إِنْ کُنَّا نَحْنُ الْغالِبِینَ شعرا آیه ۴۱ إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ بعد از علم الهی و نامه اعمال و شهادت ملائکه حفظه و جوارح و رؤیت رسول و مؤمنین جای انکار نیست.

وَ قُلِ اعْمَلُوا فَسَیَرَی اللَّهُ عَمَلَکُمْ وَ رَسُولُهُ وَ الْمُؤْمِنُونَ توبه آیه ۱۰۵.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۲۹] .... ص: ۱۱۱

فَادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها فَلَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ (۲۹)

پس داخل شوید درهای جهنم را همیشه در آن جهنم هستید، پس بد جای گاهیست جایگاه تکبر کنندگان فادخلوا نه اینکه باختیار بروند جهنم، بلکه باجبار آنها را داخل میکنند ابواب جهنم بنص قرآن هفت در دارد و هر دری بیک طبقه از طبقات هفتگانه جهنم است میفرماید: لَها سَبْعَهُ أَبْوابٍ لِکُلِّ بابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ حجر آیه ۴۴ و معنای این جمله این نیست که از تمام درها وارد شوند، بلکه هر دسته از شما از یک در وارد میشوند بمقدار شرک و کفر و عناد و ضلالت و فسق و فجور و ظلم و نحو اینها مثلا یهود از یک در نصاری از در دیگر مشرکین از در مخصوص بخود مخالفین از در دیگر و هکذا و در طبقه هفتم مخصوص بمنافقین و ظالمین بآل رسولست.

ص: ۱۱۱

إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۴ خالدین فیها همیشه دائما معذب در دعاء کمیل میفرماید:

(و هو بلاء تطول مدّته و یدوم بقائه و لا یخفف عن اهله)

(فلبئس) باس مقابل نعم یعنی بد است مقابل وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِینَ در دو آیه بعد (مثوی) مثوی جایگاه است و منزل و مأوی و محل سکونت، و بالجمله جهنم زندان تاریک خدا است و همه نوع عذاب در او هست آتش، غل، سلسله، عمود، تازیانه حمیم، غسّاق، زقوم و غیر اینها الْمُتَکَبِّرِینَ از برای تکبّر مراتب زیادی است که اعلاـ مراتبش تکبّر در دین و بر انبیاء است که تکذیب انبیاء کنند و زیر بار دین حق نروند، مثل مشرکین و طبقات کفّار و تالی تلو آن تکبّر بر ائمه هدی کنند و خود را مقدم بر آنها دارند و دون آن تکبر بر علماء دین از آنها اعراض کنند و اخذ احکام نکنند و ترک تقلید از آنها کنند و در امور دین بآنها مراجعه نکنند و دون آن تکبّر بر صلحاء و اتقیاء و مقدسین و اهل عبادت و اطاعت کنند و دون آن تکبر بر بزرگتران کنند پدر مادر اعمام اخوال و سایر اکابر و دون آن تکبر بر مسلمین بر فقراء و ضعفاء و امثال آنها و آیه شریفه چون جمع محلی بالف و لام است شامل جمیع این مراتب میشود.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۰] .... ص : ۱۱۲

وَ قِیلَ لِلَّذِینَ اتَّقَوْا ما ذا أَنْزَلَ رَبُّکُمْ قالُوا خَیْراً لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا فِی هذِهِ الدُّنْیا حَسَنَةٌ وَ لَدارُ الْآخِرَهِ خَیْرٌ وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِینَ (۳۰)

و گفته شد و پرسیدند از کسانی که اهل تقوی و پرهیزکار بودند چه چیز است این قرآن که نازل فرمود پروردگار شما؟ جواب دادند و گفتند بسیار خوبست از برای کسانی که کارهای نیک بجا آورند در همین دنیا جزای خوب دارند و هر آینه خانه آخرت بهتر است و هر آینه خوبست خانه صاحبان تقوی و قیل قائل کفّار و مشرکین هستند که از روی سخریه و استهزاء سؤال کردند للذین یعنی از کسانی که اتّقوا که ایمان آورده بودند و از مخالفت خدا و رسول پرهیز داشتند

ما ذا اشاره بقرآن و دستورات الهی است أَنْزَلَ رَبُّکُمْ که خدای شما که قائل به توحید هستید و خدایان ما را منکرید نازل کرده قالُوا خَیْراً گفتند تمامش صحیح و درست و بجا و بموقع و خوب از راه تفضّل و رحمت و عنایت نازل فرموده لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا چه احسان بنفس باشد از ایمان و اطاعت و اعمال حسنه و صالحه و چه احسان بغیر، و بالجمله کارهای نیک از آنها صادر شده فِی هذِهِ الدُّنْیا حَسَنَةٌ ممکن است فی هذه الدنیا متعلق باشد باحسنوا یعنی کسانی که در این دنیا اعمال نیک داشتند و کلمه حسنه خبر للذین احسنوا باشد، و ممکن است متعلق بحسنه باشد یعنی کسانی که اعمال حسنه بجا آوردند در همین دنیا برای آنها حسنه است مشمول تفضلات الهی میشوند وَ لَدارُ الْآخِرَهِ خَیْرٌ امتیازات دار آخرت نسبت بدار دنیا بسیار است.

۱- خلود که دیگر فناء و زوال ندارد و دار دنیا فانی و زائل میشود.

۲- مقرون ببلاء و مصیبت و هموم و غموم و مرض و سقم نیست و دنیا مقرون است.

۳- زحمت تحصیل ندارد نعم اخروی تمام موجود و مهیا است.

۴- خالی از هر گونه نجاست و کثافت و چرکی و پلیدیست بخلاف دنیا.

۵- حشر با انبیاء و ائمه و صلحاء و اتقیاء بخلاف دنیا حشر با کفّار و فسّاق و ظلمه در قرآن میفرماید:

فَأُولئِکَ مَعَ الَّذِینَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ مِنَ النَّبِیِّینَ وَ الصِّدِّیقِینَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصَّالِحِینَ وَ حَسُنَ أُولئِکَ رَفِیقاً نساء آیه ۷۱ الی غیر ذلک از لذائذ روحی و جسمی که هیچ یک قابل مقایسه با دنیا نیست وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِینَ البته جایی را که خداوند تعبیر بنعم کند معلوم میشود که چه اندازه خوب است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۱] .... ص : ۱۱۳

جَنَّاتُ عَدْنٍ یَدْخُلُونَها تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ لَهُمْ فِیها ما یَشاؤُنَ کَذلِکَ یَجْزِی اللَّهُ الْمُتَّقِینَ (۳۱)

بهشتها که در آنها اقامت میکنند داخل میشوند آن بهشتها را که جاری

میشود از زیر آنها نهرهایی و از برای آنها در این بهشت ها هر چه بخواهند موجود است همین نحو جزاء میدهد خداوند اهل تقوی را جنات عدن بیان جمله قبل در آیه قبل فرمود:

وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِينَ که دار متّقین جنات عدن است عدن محل اقامت است که در آنها دائما مقیم هستند و فناء و زوال ندارند و از همین باب است معادن که محل جواهرات و فلزات است و در حدیث است

الناس معادن کمعادن الذهب و الفضه

یعنی از حیث صفات و اخلاق و فهم و ادراک و زکاوت و شرافت و نحو اینها مختلف هستند، چنانچه معادن از حیث جیّد وردی مختلف هستند و یکی از اسامی جنات جنات عدن است، مثل جنه الفردوس جنه المأوی جنه الخلد و نحوها يَدْخُلُونَها بلکه متقین که بی گناه وارد محشر شوند عقبات قیامت را هم ندارند و در مواقف وقوف نمیکنند که فرمود:

ان للقیمه خمسون موقفا کل موقف مقام الف سنه.

پس از آن تلاوت فرمود:

فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ معارج آیه ۴ و بدون حساب داخل بهشت میشوند تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ یعنی از پای قصرها و عمارات نهرهای زیادی جاریست نهر سلسبیل کوثر انهار اربعه فِيها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى محمّد صلّی اللّه علیه و اله و سلّم آیه ۱۷ لَهُمْ فِيها ما يَشاؤُنَ وَ فِيها ما تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ زخرف آیه ۷۱ كَذلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ نه از روی استحقاق، بلکه از راه تفضّل و عنایت و وعده الهی خلف ندارد إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ آل عمران آیه ۷ رعد آیه ۳۱.

لا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ روم آیه ۵.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۲] .... ص : ۱۱۵

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَهُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّهَ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۳۲)

متقین کسانی هستند که موقعی که ملائکه قبض روح آنها را میکنند پاک و پاکیزه هستند و ملائکه میگویند سلام بر شما باد داخل شوید بهشت را بسبب آنچه که بودید عمل میکردید الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَهُ صفت متقین است که در آیات قبل بیان فرموده: طیّبین پاک و پاکیزه هستند از عقائد فاسده و اخلاق رذیله و اعمال سیئه با ایمان و آمرزیده از دنیا میروند و ارواح آنها در ملکوت اعلا جای میگیرند طاهر مقابل نجس است و طیب مقابل خبیث است و از برای طهارت مراتبی هست طهارت بدن و لباس و امور خارجیه از نجاسات شرعیه طهارت عمل از معاصی طهارت نفس از اخلاق رذیله طهارت روح از توجه بغیر خدا و اعلا- مراتب طهارت خاص اهل البیت است إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً احزاب آیه ۳۳ که فوق مقام عصمت است و طیّب خالی بودن از خباثت و کثافت و چرکی و پلیدی است و اهل تقوی هیچگونه پلیدی ندارند حین الموت، یا اصلا مرتکب معاصی نبودند و خالی از صفات خبیثه، یا موفق بتوبه و ازاله رذایل شده، یا باعمال صالحه و بلیات نازله یا اجابت دعوات مؤمنین و بالجمله حین الموت بدون خباثت از دنیا میروند یقولون ملائکه و ظاهر این قول روز قیامت باشد بمتقین سلام علیکم که تحیّه اهل بهشت است تَحِيَّتُهُمْ فِيها سَلامٌ ابراهیم آیه ۲۳ و تحیّه اسلامی هم سلام است و معنای سلام و فضیلت آن و کیفیّت آن و وجوب رد آن را مفصّلا در مجلد اول این تفسیر در ذیل يُقِيمُونَ الصَّلاهَ آیه ۲ بقره متعرض شده ایم مراجعه کنید ادْخُلُوا الْجَنَّهَ ظاهرا بمناسبت این جمله سلام روز قیامت است نه حین الموت بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ جزای ایمان و عبادات و تقوی شما است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۳] .... ص : ۱۱۶

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلائِكَهُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ كَذلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ ما ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۳۳)

آیا این کفّار و مشرکین انتظار دارند مگر اینکه ملائکه عذاب بر آنها نازل شود؟

یا امر الهی بهلاکت آنها صادر شود همین نحو بود فعل کسانی که از پیش از اینها بودند، خداوند بآنها ظلم نفرمود و لکن خود آنها بخود ظلم میکردندلْ يَنْظُرُونَ

این کفّار و مشرکین هر چه بآنها حجّت تمام شود و دلیل و برهان بر آنها بیان شود و اقامه معجزه بر آنها شود دست از شرک و تکذیب رسول اکرم و اعمال سیئه خود بر نمیدارند.

ّ أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلائِكَهُ

مگر اینکه ملائکه عذاب بر آنها نازل شوند چنانچه بر قوم لوط نازل شدندوْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ

چنانچه امر شد بآب که قوم نوح و فرعونیان را هلاک کند و بباد که عاد را از بین برد یا بزمین که آنها را خسف کند مثل قوم لوط، یا صاعقه و صیحه که ثمود و قوم شعیب را تلف کند بنا بر این مشرکین و کفّار هم متوجّه شوند از کجا ایمن از این بلاها هستند مگر عمل سابقین که باین بلاها گرفتار شدند غیر از اعمال این کفار و مشرکین بودذلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

.از شرک بخدا و تکذیب انبیاء و طغیان در معاصی که اینها هم مرتکب هستند مثل آنها ما ظَلَمَهُمُ اللَّهُ

ظلم از قبایح عقلیه است تمام ادیان عالم حتی طبیعی حکم بقبح آن میکنند و محال است فعل قبیح از خداوند صادر شود که معنای عدل است و از اصول مذهب است فقط اشاعره که منکر حسن و قبح عقلی هستند منکر عدل هستند.

لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

در حدیث است که سه قسم ظلم است یک ظلم که لا یغفره اللّه و هو الشرک إِنَّ اللَّهَ لا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ نساء آیه ۱۳ دو

ظلمی است که یغفره اللّه ان تاب و آن ظلم بنفس است سه ظلم لا یدعه اللّه ظلم بعباد.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۴] .... ص : ۱۱۷

فَأَصابَهُمْ سَيِّئاتُ ما عَمِلُوا وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۳۴)

پس اصابه کرد بآن کفّار و مشرکین امم سابقه گناهان و سیئات آنچه عمل میکردند و احاطه کرد بانها بواسطه آنچه که بودند بان استهزاء میکردند فَأَصابَهُمْ سَيِّئاتُ ما عَمِلُوا هر عمل خیر و شرّی علاوه بر مثوبات و عقوبات اخروی یک آثار دنیوی هم دارد ان خیرا فخیر و ان شرا فشر و باصطلاح اعمال سیئه دودش در چشم صاحبش میرود و پا پیچ خودش میشود این کفّار و مشرکین مشاهده کنند اقوام سابقه را که شرک و تکذیب انبیاء چه نتائج وخیمه داشته و بترسند از اینکه باینها هم متوجّه شود و اصابه کند وَ حاقَ بِهِمْ و فرو گرفت بآنها آثار وخیمه ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ که انبیاء و کتب نازله و احکام الهیه و اهل ایمان را مورد استهزاء خود قرار دادند و بچه بلاها مبتلا شدند وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا فاطر آیه ۴۱.

(تنبیه) ما نباید چندان گله از کفّار و مشرکین داشته باشیم جایی که رجال و نساء خودمان امروزه چه اندازه بی حیایی و بی عصمتی و بی عفّتی و طغیان و سرکشی و اشاعه فحشاء در میانه ما رواج پیدا کرده و امراض و بلیات و گرفتاریها در مقابلش بما متوجه شده و روز بروز بدتر میشوند تا بکجا برسد و چه بشود.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۵] .... ص : ۱۱۷

وَ قالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شاءَ اللَّهُ ما عَبَدْنا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْ ءٍ نَحْنُ وَ لا آباؤُنا وَ لا حَرَّمْنا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْ ءٍ كَذلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ (۳۵)

و گفتند کسانی که مشرک شدند اگر خدا اراده کرده بود ما عبادت نمیکردیم غیر او را نه ما نه پدران ما و حرام نمیکردیم از غیر او از چیزی همین نحو کردند کسانی که از پیش از آنها بودند پس آیا بر رسولان غیر از ابلاغ آشکار تکلیف

دیگریست، عقیده مشرکین این بود که عبادت اصنام و اوثان بر حسب دستور و امر الهی بوده، چنانچه در جای دیگر میفرماید: از قول آنها وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً قالُوا وَجَدْنا عَلَيْها آباءَنا وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها اعراف آیه ۲۸ و نیز میفرماید: وَ يَقُولُونَ هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ یونس آیه ۱۸ و الحاصل اینکه مشرکین بتهای خود را از مقربان درگاه خداوند میدانند و بامر الهی عبادت آنها را میکنند و این عقیده از پدران خود یدا بید و جیلا بعد جیل اتخاذ کردند، چنانچه دارد ابتداء رواج شرک شیطان آمد و بآنها گفت این انبیاء شما که از دار دنیا رفتند مقرب درگاه الهی بودند، چنانچه ملائکه هم مقرّب هستند و مجسمه هایی بصورت انبیاء و ملائکه درست کردند و بآنها سجده کردند عبادت آنها را میکردند و این دستگاه روز بروز رواج و زیادتی پیدا کرد، لذا در اینجا میفرماید: وَ قالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا مشرکین زمان رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و اله و سلّم لَوْ شاءَ اللَّهُ اگر خدا امر نکرده بود بعبادت این اصنام و نهی فرموده بود و نمیخواست ما عبادت آنها بکنیم ما عَبَدْنا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْ ءٍ ما عبادت نمیکردیم غیر او را اینکه عبادت میکنیم خواسته الهی و بامر او است نَحْنُ وَ لا آباؤُنا نه ما عبادت آنها را میکردیم و نه پدران ما تمام بامر او و خواست او است و همچنین حیواناتی که ما حرام یا حلال میدانیم که میفرماید: ما جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَ لا سائِبَةٍ وَ لا وَصِيلَةٍ وَ لا حامٍ وَ لكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مائده آیه ۱۰۲ و در بسیاری از آیات سوره انعام اشاره دارد مثل جمله وَ أَنْعامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُها و مثل وَ قالُوا ما فِي بُطُونِ هذِهِ الْأَنْعامِ خالِصَةٌ لِذُكُورِنا وَ مُحَرَّمٌ عَلى أَزْواجِنا أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحامُ الْأُنْثَيَيْنِ آیه ۱۴۰ الی ۱۴۵ شرحش گذشت وَ لا حَرَّمْنا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْ ءٍ تمام بدستور و امر او است ذلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

از همین نوع افتراءات فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ فقط حجه باید تمام شود و راه عذر باید بسته شود بابلاغ آشکارا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ انفال آیه ۴۴.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۶] .... ص : ۱۱۹

وَ لَقَدْ بَعَثْنا فِی کُلِّ أُمَّهٍ رَسُولاً أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَی اللَّهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَیْهِ الضَّلالَهُ فَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَانْظُرُوا کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الْمُکَذِّبِینَ (۳۶)

و هر آینه بَعَثْنا فِی کُلِّ أُمَّهٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ.

و هر آینه بتحقیق ما مبعوث کردیم در هر طایفه و امّتی پیغمبرانی را که عبادت کنید خداوند را و دوری کنید عبادت طاغوت و باطل را وَ لَقَدْ بَعَثْنا فِی کُلِّ أُمَّهٍ رَسُولًا انبیاء الهی بسیار بودند و مقتضای بعضی اخبار صد و بیست و چهار هزار و صاحبان شریعت فقط شش نفر آدم و نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و محمّد صلّی اللَّه علیه و اله و سلّم و اولو العزم که ناسخ شریعت سابقه باشد پنج نفر نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و محمّد صلّی اللَّه علیه و اله که میفرماید: فَاصْبِرْ کَما صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ احقاف آیه ۳۴ و بسیاری از انبیاء مأمور بدعوت نبودند و بسیاری از انبیاء مامور بدعوت شدند بر طبق شریعت زمان خود و هر کدام بیک شهری یا مملکتی یا قصبه ای یا طائفه و یا قومی مبعوث شدند، و شریعت اسلام چون خاتم شرایع بود و تا قیامت باقیست و اوصیاء پیغمبر اسلام باید تا قیامت باشند و دوازده بیش نیستند، لذا دوازدهمی در پس پرده غیبت مصون و محفوظ شد خداوند بجای آن رسولان علمایی مقرّر فرمود که هر کدام در شهری و مملکتی و طایفه و قبیله و قصبه دعوت میفرمایند بر طبق دستوری که دارند، و لذا از پیغمبر اکرم است فرمود:

علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل

و بالجمله حجّه باید تمام شود و اولین دعوت رسل دعوت بتوحید بوده أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ توحید عبادتی که مستلزم توحید ذاتی و صفاتی و افعالی و نظری است و پس از آن نهی از عبادت و اطاعت و متابعت طاغوت وَ اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ هر باطلی طاغوت است لذا اطلاق بر شیطان و دعوت کنندگان بباطل و رؤساء کفر و ضلالت میشود.

فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَی اللَّهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَیْهِ الضَّلالَهُ پس در هر امتی بعض از آنها که در طرف اقلیت بودند کسانی بودند که قابل هدایت بودند و هدایت فرمود آنها را خداوند و بعضی از آنها ثابت و محقق شد بر آنها ضلالت و گمراهی خداوند اسباب هدایت را تکوینا و تشریعا بر تمام

افراد فراهم فرموده و قوه و اختیار هم بآنها عنایت کرده، لکن موانع قبول در افراد بسیار است شیطان نفس امّاره هوای نفس قساوت قلب عناد عصبیّت حسد کبر نخوت و سایر صفات خبیثه و حبّ دنیا حبّ مال حبّ ریاست و غیر اینها کسانی که این موانع در آنها نباشد توفیق الهی شامل حال آنها میشود و مشمول فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ میشوند و کسانی که این موانع کلّا یا بعضا در آنها باشند مورد وَ مِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلالَةُ هستند، و چون این موانع در افراد بسیار هست، لذا اهل ضلالت بمراتب اکثر از اهل هدایت هستند.

فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ پس سیر کنید و گردشی نمائید در اطراف زمین، پس نظر کنید ببینید چگونه بوده عاقبت کسانی که تکذیب انبیاء میکردند بچه بلاها هلاک شدند فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ ممکن است مراد سیر تاریخیست که رجوع کنید بتاریخ احوال انبیاء سلف و امم سابقه قوم نوح و عاد و ثمود و قوم لوط و شعیب و قوم موسی فرعونیان بلکه اصحاب فیل که بسیار نزدیک بآنها بودند، و ممکن است سیر در مساکن و شهرستان های آنها باشد که بکلّی خراب و ویران شده (فَانْظُرُوا) بنظر فکری و درک قلبی و چشم باطنی یا بنظر عینی بمراکز آنها کیف کان چگونه بوده است عاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ قوم نوح بغرق هلاک شدند عاد بباد ثمود به رجفه قوم لوط بخسف و امطار حجاره قوم شعیب بصیحه و صاعقه فرعونیان بغرق و سایر بلیّات.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۷] .... ص : ۱۲۰

إِنْ تَحْرِصْ عَلى هُداهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِينَ (۳۷)

اگر ای رسول اکرم هر چه شما تحریص و جدیت و اصرار کنی بر هدایت آنها، پس محققا خداوند هدایت نمیکند کسانی که در ضلالت و گمراهی فرو رفته اند و نیست از برای آنها احدی که آنها را یاری کند و از ضلالت بیرون آورد و از

عـذاب الهی نجات دهد، مکرّر گفته ایم افاضه فیض از طرف فیّاض علی الاطلاق تام تمام است فقط قابلیت محل شـرط است، چه در دنیـا و چه در آخرت اما در آخرت ایمان است که غیر مؤمن هر که هست و هر چه هست قابلیت دخول بهشت نـدارد و لو فرض کنی که مقصـر نباشد، مثل اطفال کفار و مجانین و قاصرین که استحقاق عذاب هم ندارند، و امّا در دنیای صفای قلب است که خـالی از قسـاوت و عنـاد و عصبیت و کبر و حسـد و غیر اینهـا از اموری که مـانع از قـابلیّت هـدایت است باشـند، لـذا میفرماید: إِنْ تَحْرِصْ عَلی هُداهُمْ حریص کسی را گویند بر امری اصرار داشته باشد اصرار بلیغی مثل کسانی که حریص بر مال دنیوی باشـند و حضـرت رسالت اصـرار بلیغی بر هـدایت قوم داشت بمواعظ و نصایح و اقامه معجزات و تبشـیر بنعم و فیوضات اخروی و تخویف و انذار از عقوبات الهی میفرماید: نظر به اینکه اینها از قابلیت هدایت افتاده اند این اصرار فائده ندارد فَإِنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی مَنْ یُضِلُّ خداوند دست عنایت و لطف و توفیق را از سر آنها برداشته چون خود را در ضلالت و گمراهی انداخته و از قابلیت انداخته اند وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِینَ و چیزی که آنها را نصرت کند و از بلیّات دنیوی و عقوبات اخروی نجات دهد از برای آنها نیست مثل بتهای آنها و بزرگان آنها که متابعت آنها را میکردند یا شیاطین که آنها را وسوسه میکردند یا مال و جاه آنها.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۸] .... ص : ۱۲۱

وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَیْمانِهِمْ لا یَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ یَمُوتُ بَلی وَعْداً عَلَیْهِ حَقًّا وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ (۳۸)

و قسم خوردند این کفّار و مشـرکین با جدّ و جهد و اصـرار در قسمتهای خود که خدا مبعوث نمیکند کسانی را که بمیرند بلی البته مبعوث میفرمایـد وعـده ایست که خداونـد بحق وعده داده قابل تخلف نیست و ثابت و محقق است و لکن اکثر افراد ناس نمیدانند و معتقد نیستند وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ یکی از معاصی بسیار بزرگ یمین غموس است قسم دروغ بخصوص قسم باللّه و تاللّه و و اللّه که سه صیغه قسم است که در باب ترافع بر منکر

متوجّه میشود که فرمود:

البیّنه علی المدعی و الیمین علی من انکر

و اصل قسم برای تاکید و اثبات مطلب است، چنانچه در قرآن مجید قسمهای زیادی یاد فرموده برای تأکید در اثبات آنچه بیان فرموده با اینکه فرمایشات الهی احتمال خلاف در آنها کفر است و العیاذ باللّه نسبت دروغ بخدا دادن است وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثاً وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا نساء آیه ۸۹ و ۱۲۱ و این کفار برای انکار بعث قسم یاد کردند آنهم جَهْدَ أَيْمانِهِمْ جهد مبالغه در اثبات دعویست، و لذا مجتهد کسی را گویند که استفراغ وسع کند در أخذ احکام از مدارک معتبره که ادله اربعه باشد کتاب سنه اجماع و عقل و اینها مبالغه میکردند در قسم بر انکار معاد لذا در جواب آنها و ردّ مقاله آنها میفرماید: (بلی) البته و صد البته مبعوث میشوید تخلف پذیر نیست و قابل بدا و تغییر نیست، زیرا وعده الهی تخلف ندارد وَعْداً عَلَيْهِ حَقًّا خلف وعدهم قبیح است از خداوند صادر شود، بلکه ادله عقلیه و نقلیه بر اثبات معاد فوق حد احصی است اگر معاد نباشد بعث رسل و انزال کتب و جعل احکام تمام لغو میشود بلکه با عدل الهی نمیسازد، زیرا فرق بین ظالم و مظلوم و مطیع و عاصی و عادل و فاسق و صالح و طالح و مؤمن و کافر و حق و باطل و صدق و کذب و هکذا گذارده نمیشود وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ با اینکه تمام ملیین عالم معتقد بمعاد هستند لکن اکثریت با کسانیست که زیر بار هیچ دینی نیستند حتی بسا منکر وجود حق میشوند دهری طبیعی لا مذهب.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۳۹] .... ص : ۱۲۲

لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يَخْتَلِفُونَ فِيهِ وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كانُوا كاذِبِينَ (۳۹)

تا اینکه واضح فرماید و مبیّن کند برای آنها آنچه را اختلاف میکردند در او و تا اینکه بدانند کسانی که کافر شدند محققا آنها بودند دروغ گویان (لیبین) ظاهرا لام لیبیّن متعلق است بجمله (بَلی وَعْداً عَلَيْهِ) بیان علت بعث است که خداوند آنها را مبعوث میفرماید:

تا اینکه بیان فرماید و ظاهر کند (لهم) بر این کفّار (الذی) آنچه يَخْتَلِفُونَ

فِيهِ

در باب توحید و شرک و تصدیق و تکذیب انبیاء و تحلیل و تحریم اشیاء و کیفیت عبادات و معاملات و حدود و دیات و سایر احکام و انکار بعث و غیر اینها و حمل معجزات بر سحر و نسبت ساحر و مجنون بانبیاء دادن فردای قیامت بر آنها مکشوف میشود حق و باطل و بعضی گفتند لام لیبیّن متعلق است بجمله وَ لَقَدْ بَعَثْنا فِی کُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا در چند آیه قبل که علّت بعث رسل باشد که انبیاء را فرستادیم تا اینکه بیان کنند و واضح کنند بر کفار و مشرکین آنچه را که در او اختلاف میکردند از امور مذکوره در همین دنیا لکن این معنی بنظر بعید میآید و خلاف ظاهر آیه شریفه است.

وَ لِیَعْلَمَ الَّذِینَ کَفَرُوا عطف است به لیبیّن بهر دو معنی اما بمعنی اول فردای قیامت بمشاهده مثوبات مؤمنین و عقوبات کفار و مشاهده بهشت و جهنم بر آنها معلوم میشود که أَنَّهُمْ کانُوا کاذِبِینَ آنچه میگفتند دروغ بوده و نیز خلاف حق بوده و آنچه انبیاء فرموده حق و صدق و مطابق واقع بوده.

(تنبیه) در موضوع صدق و کذب دو معنی گفتند یکی مطابق واقع و مخالف واقع که مشهور گفتند دیگر مطابق با عقیده قلبی و مخالف آن و در قرآن مجید در هر دو معنی استعمال شده در مثل مقام بمعنی اول است که دروغ آنها بر خود آنها مکشوف میشود و در مورد منافقین که باطنا عقیده ندارند و لکن اظهار عقیده میکنند، چنانچه در سوره منافقین.

قالُوا نَشْهَدُ إِنَّکَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ إِنَّکَ لَرَسُولُهُ وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّ الْمُنافِقِینَ لَکاذِبُونَ و در باب صوم هم بمعنی دوم است

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۰] .... ص : ۱۲۳

إِنَّما قَوْلُنا لِشَیْ ءٍ إِذا أَرَدْناهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ (۴۰)

اینست و جز این نیست گفتار ما از هر چیزی زمانی که اراده کردیم که آن شی ء وجود پیدا کند اینکه می گوییم بآن شی ء که بود شو پس بود میشود (توضیح کلام) اینکه افعال اختیاریه عباد پس از آنکه تمام اسباب و وسائل آن مهیا باشد و موانع مفقود باشد احتیاج به مقدماتی دارد.

۱- تصور آن که خطور در قلب می کند و در عالم خیال مصور می شود یا بالهام ملک یا بوسوسه شیطان.

۲- تصدیق بفائده و نتیجه آن.

۳- عزم بر صدور آن.

۴- جزم بر آن.

۵- حرکت عضلات و اما افعال الهی هیچ کدام از این مقدمات را لازم ندارد نه تصور نه تصدیق نه جزم نه حرکت عضلات بلکه دو چیز لازم دارد، یکی علم بصلاح که ازلی است و عین ذات است که تعبیر باراده میکنیم و از صفات ذاتیه میشماریم چنانچه حکماء گفتند و علم بصلاح غیر از علم بمصالح است که تعبیر بحکمت میکنیم پس هر فعلی که دارای مصلحت باشد میداند که موقع ایجادش صلاح هست، دوم نفس ایجاد که تعبیر بمشیت می کنیم و باصطلاح حکماء بوجود منبسط تعبیر می کنند و می گویند تمام اشیاء بایجاد موجود می شود که فعل بمعنی اسم مصدریست و نفس ایجاد بنفسه موجود می شود و ایجاد دیگری نمی خواهد زیرا تسلسل لازم می آید و در خبر هم داریم که فرمود:

خلقت الاشیاء بالمشیئه و خلقت المشیئه بنفسها.

و لکن باید آن شی ء قابلیت وجود داشته باشد اگر محال ذاتی باشد مثل اجتماع نقیضین و ضدین یا قبیح عقلی باشد یا دارای مفسده باشد یا لغو باشد محال است از خداوند صادر شود که معنی عدل است و این نه از باب نقص در قدرت باشد فاعلیت فاعل تام تمام است نقص در قابلیت قابل است لذا می فرماید: إِنَّما قَوْلُنا لِشَیْ ءٍ تعبیر به قول از باب ضیق عبارتست و الا احتیاج به قول هم ندارد إِذا أَرَدْناهُ کان ایجاده صلاحا در علم الهی أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ که عبارت از ایجاد بمعنی مصدریست فیکون موجود می شود که فعل بمعنی اسم مصدریست یعنی بایجاد حق موجود می شود.

وَ الَّذِينَ هاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيا حَسَنَةً وَ لَأَجْرُ الْآخِرَهِ أَكْبَرُ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ (۴۱)

و کسانی که هجرت کردند از مکّه به مدینه برای تشرف خدمت حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و اله و سلّم قربه الی اللَّه خالصا لوجه اللَّه بعد از اینکه بآنها از طرف کفار و مشرکین ظلم وارد شده بود و بسیار ظلم کشیده بودند جا میدهیم آنها را در جایگاه بسیار نیک در دنیا و هر آینه اجر آخرت بسیار بزرگتر است اگر بودند میدانستند.

(توضیحا) مسلمین مکه پس از هجرت حضرت رسالت بمدینه بیشتر گرفتار ظلم مشرکین شدند، بعلاوه دست آنها از دامن حضرت رسالت کوتاه شد و دست رسی باحکام دین و وظائف شرعیه خود نداشتند کسانی که متمکن از هجرت بودند از منازل و اموال و بستگان خود چشم پوشیدند و هجرت کردند بمدینه و این بر آنها واجب بود و آنها را مهاجرین گفتند و در فقه هم متعرض هستند کسانی که در محلی باشند که دست رس باحکام دین نباشند واجب است مسافرت کنند بمحلی که دست رس آنها باشد اخذ احکام، مثل کسانی که امروز در بلاد کفر یا بعض بلاد که عالم ندارند حرام است توقف آنها و واجبست با فرض تمکن مسافرت بمحلی که دست رس آنها باشد اخذ احکام و تکالیف لازمه و آیات و اخبار در وجوب آن بسیار داریم مثل قوله تعالی:

الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَهُ ظالِمِي أَنْفُسِهِمْ قالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قالُوا أَ لَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَهً فَتُهاجِرُوا فِيها الی آخر الآیات نساء آیه ۹۹ شرحش گذشت لذا میفرماید:

وَ الَّذِينَ هاجَرُوا از مراکز خود بسوی مدینه فی اللَّه جهت اطاعت امر الهی و اخذ احکام دین مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا از اذیتها و تعدیات مشرکین بر آنها لَنُبَوِّئَنَّهُمْ.

در مدینه بهترین مکانها فی الدنیا در همین دار دنیا حسنه جایگاه بسیار خوب و لاجر الاخره بهشت و حور و قصور و سایر نعم الهی و مثوبات (اکبر)

بلکه قابل مقایسه نیست با دنیا و جمیع ما فیها چون زائل و دائر وفا نیست هیچ ثباتی و بقایی از برای او نیست و آخرت دار باقی است ابد الآباد لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ لکن نوع بشر آخرت را نسیه میدانند و دنیا را نقد مثل عمر سعد.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۲] .... ص : ۱۲۶

الَّذِینَ صَبَرُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ (۴۲)

این مهاجرین کسانی هستند که بر اذیتهای مشرکین صبر کردند و بر خدای خود توکل میکنند دو صفت بزرگ که از آثار ایمانست در این مهاجرین که هجرت آنها برای خدا بوده بیان میفرماید.

اما صبر در قرآن مجید میفرماید: إِنَّما یُوَفَّی الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسابٍ زمر آیه ۱۳ و در حدیث است

الصبر من الایمان بمنزله الرأس من الجسد فمن لا صبر له لا ایمان له

و از برای صبر سه درجه بیان کردند (۱) صبر بر بلیات و مصائب ۳۰۰ درجه (۲) صبر بر عبادت و اطاعت ۶۰۰ درجه (۳) صبر بر ترک معاصی و مخالفت هوای نفس ۹۰۰ درجه و اما توکل در قرآن مجید است.

وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ طلاق آیه ۳ و از لوازم توحید افعالیست و از برای توحید افعالی چهار مرتبه گفتند (۱) بزبان اقرار می کند که تمام امور تحت مشیت الهیست و لکن قلبا مستند باسباب و وسائط میداند و این توحید منافقین است.

(۲) قلبا هم معتقد است لکن رسوخ در قلب نکرده و متوجه باسباب است و این توحید عوام است.

(۳) رسوخ در قلب کرده و اسباب را بمنزله آلات میداند و توکل در این مرتبه پیدا می شود و این توحید خواص است.

(۴) بکلی نظر باسباب ندارد نمیخواهد جز خدا نمی بیند جز خدا و میگوید لا مؤثر فی الوجود الا اللّه و این توحید انبیاء و اولیاء است که تعبیر خاص الخاص می کنند.

(تنبیه) تمام مهاجرین این نحو نبودند میان آنها منافقین و ضعفاء ایمان بسیار بودند مشایخ ثلاثه و بنی امیه و اتباع آنها هم جزو مهاجرین بودند الَّذِینَ صَبَرُوا آن مهاجرین که مورد آیه قبل بودند که میفرماید هجرت آنها للَّه بوده و مشمول لنبوئنهم فی الدنیا حسنه و از برای آنها در آخرت اجر اکبر هست کسانی هستند که دارای مقام صبر هستند وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۳] .... ص : ۱۲۷

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ إِلاَّ رِجالاً نُوحِی إِلَیْهِمْ فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّکْرِ إِنْ کُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (۴۳)

و ما نفرستادیم از قبل ارسال تو مگر رجالی که بآنها وحی می نمودیم پس سؤال کنید از کسانی که متذکر هستند و میدانند اگر شما نمیدانید، در باب نبوت عامه در مجلد اول کلم الطیب هشت امر متعرض شده ایم معنای نبوت و رسالت و اولی الامر و لزوم ارسال بر خداوند و اینکه حسن ذاتی دارد و شده احتیاج بشر بانبیاء و اینکه ترکش بر خلاف عدل است و مورث لغویت خلقت بشر بلکه خلقت عالم میشود و دستگاه قیامت بهشت و جهنم و سایر خصوصیات آن تمام لغو و بر خلاف عدل است و بیان شرایط نبوت از رجولیت و عصمت و اکملیت از تمام امت در جمیع صفات حمیده و ملکات پسندیده و اعمال صالحه و کمالات نفسانیه و بیان موانع نبوت و لزوم اقامه برهان و دلیل قطعی بر رسالت باتیان بمعجزه یا اخبار نبی ثابت النبوه یا معصوم ثابت العصمه و غیر آنها مستدعی است مراجعه فرمائید، و ما در این آیه، فقط بتفسیر آیه شریفه قناعت می کنیم وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ ما نافیه و خطاب بحضرت رسالت است که ما نفرستادیم پیش از تو رسولی الا رجالا مثل آدم و نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و سایر مرسلین را نُوحِی إِلَیْهِمْ و طریق وحی را در قرآن مجید معین فرموده:

وَ ما کانَ لِبَشَرٍ أَنْ یُکَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْیاً أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ أَوْ یُرْسِلَ رَسُولًا فَیُوحِیَ بِإِذْنِهِ ما یَشاءُ شوری آیه ۵۰.

نظر به اینکه کفـار و مشـرکین انکـار میکردنـد رسـالت حضـرت را به اینکه تو هم یـک بشـری مثـل ما هستی خـدا اگر پیغمبر میفرستاد چرا از ملائکه نفرستاده و غافل از اینکه تماس ملک با بشر ممکن نیست مگر به لباس بشریت در آید که میفرماید:

وَ لَوْ جَعَلْناهُ مَلَکاً لَجَعَلْناهُ رَجُلًا وَ لَلَبَسْنا عَلَیْهِمْ ما یَلْبِسُونَ انعام آیه ۹ و علی الفرض اگر بصورت بشـر بیاید همین اشـکال را می کنند که انت بشـر مثلنا بلکه شدیدتر چون حسب و نسب او را نمیدانند و اگر بصورت دیگری در آید از کجا ملک باشد شاید شیطان باشد و اگر بگویند سابقه نداشـته فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّکْرِ سؤال کنید کسانی را که خبر بدهند شما را از انبیاء سلف و در مراد از اهل ذکر بعضـی گفتند علماء یهود بعضـی گفتند علماء تاریخ در اخبار شـیعه تفسیر بائمه شده، مکرر گفته ایم که این اخبار بیـان مصـداق اتم می کنـد منافات با عموم آیه نـدارد و مراد اهل اطلاع است هر که باشـد إِنْ کُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ حکم عقلیست و ارشاد بحکم عقل است که رجوع جاهل به عالم باشد.

(اشـکال) این مشرکین نه پیغمبر را قبول دارند نه ائمه را و نه ارباب تاریخ را نه یهود و نه نصاری را (جواب) تمام ملیین عالم و ارباب مـذاهب معتقد ببعض انبیاء سابق بودند و اخبار آنها فوق حد تواتر است و مورث قطع میشود به اینکه نبی از رجال انسـی بوده.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۴] .... ص: ۱۲۸

بِالْبَیِّناتِ وَ الزُّبُرِ وَ أَنْزَلْنا إِلَیْکَ الذِّکْرَ لِتُبَیِّنَ لِلنَّاسِ ما نُزِّلَ إِلَیْهِمْ وَ لَعَلَّهُمْ یَتَفَکَّرُونَ (۴۴)

با معجزات و کتابها و نازل کردیم بسوی تو ذکر را که قرآن مجیـد باشـد برای اینکه بیان فرمایی برای جمیع افراد بشـر آنچه از تکالیف برای آنها نازل شده و باشد که آنها فکر کنند و غرض الهی را دست آورند و بفهمند بِالْبَیِّناتِ

وَ الزُّبُرِ

متعلق است بما ارسلنا در آیه قبل که ارسال رسل بمجرد دعوی رسالت نبوده، بلکه با ادله محکمه و معجزات فرستادیم که قاطع عذر و اتمام حجت باشد که: لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ انفال آیه ۴۴ و تعبیر بزبر برای اینست که شامل صحف و کتب شود مثل صحف آدم و شیث و نوح و ابراهیم و کتب آسمانی توریه و زبور و انجیل.

وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الذِّكْرَ مراد از ذکر قرآن است که یکی از اسامی قرآن ذکر است چون بنده را از غفلت و جهالت بیرون میاورد و بشاه راه هدایت سوق میدهد لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ سرّ نزول قرآن بینا کردن مکلّفین است و آشکار کردن آنچه دستور دارند و موظف هستند ما نُزِّلَ إِلَيْهِمْ از عقائد و اخلاق و واجبات و محرمات و سایر اموری که در امر دین بآن احتیاج دارند لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ البته قرآن بر این امور نازل شده لکن تاثیرش در قلوب موقوف بر فکر و تدبّر و تأمّل است، چنانچه میفرماید:

أَ فَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلى قُلُوبٍ أَقْفالُها.

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ

آفتاب عالم تاب است لکن بر شخص کور تأثیر ندارد ما اکثر العبر و اقل الاعتبار البته باید فکر کرد و غرض الهی را از ارسال رسل و انزال کتب، بلکه خلقت انسان را بدست آورد وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵۳.

و عبادت موقوف بر ارسال رسل و انزال کتب و ارائه طریق است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۵] .... ص: ۱۲۹

أَ فَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ (۴۵)

آیا پس از این بیانات باز ایمن هستند کسانی که مکر و حیله بازی می کنند در اعمال سیئه این که خداوند خسف کند آنها را در زمین یا بیاید آنها را عذاب از حیثیتی که ابدا متوجه نباشند (أ فأمن) آیا پس از آنکه بآنها خبر رسید و فهم و درک کردند که امم سابقه بواسطه تکذیب انبیاء سلف و ترک ایمان و بقاء بر شرک و ارتکاب

اعمال سیئه و مکر با انبیاء و مؤمنین بچه عذابهایی هلاک شدند قوم نوح عاد ثمود قوم لوط فرعونیان قوم شعیب بغرق صاعقه صیحه خسف امطار حجاره مع ذلک ایمن هستند الَّذِینَ مَکَرُوا کسانی که مکر می کنند با وجود مقدس حضرت رسالت و با مؤمنین (السیئات) از شرک و کفر و ظلم و اذیت و فسق و فجور و کبر و نخوت و عناد و عصبیّت که کلمه السیئات جمع محلی بالف و لام شامل همه اینها میشود و غافل از مکر الهی هستند که میفرماید:

وَ مَکَرُوا وَ مَکَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ آل عمران آیه ۴۷ اینکه بغته أَنْ یَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ یک مرتبه زلزله شود و زمین شکاف بردارد و تمام آنها فرو روند در زمین و هلاک شوند أَوْ یَأْتِیَهُمُ الْعَذابُ صیحه آسمانی صاعقه ریح عقیم و غیر اینها از بلاهای مهلکه مثل وباء و طاعون و امراض غیر قابل علاج مِنْ حَیْثُ لا یَشْعُرُونَ یا در خواب باشند در شب، یا مشغول کار باشند در روز بدون توجه و التفات، چنانچه بر امم سابقه هم همین نحو بود.

(تنبیه) باید امروز هم که فسق و فجور و اعمال سیئه در میان ابناء نوع رواج پیدا کرده بی دینی ترک صلوه و صوم و سایر واجبات شرب مسکرات اشتغال بملاهی ساز آواز قمار رقص بی حجابی بی عفتی بی حیایی ظلم و اذیت و کسب حرام و سایر معاصی ایمن نباشند که باین نوع بلاها هلاک شوند چنانچه آثارش هم ظاهر شده تسلّط ظالم امراض غیر قابل علاج ذهاب بسیاری از نعم الهی و و و چون سنّه الهی تغییر پذیر نیست.

فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِیلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِیلًا فاطر آیه ۴۱ و ۴۲.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۶] .... ص: ۱۳۰

أَوْ یَأْخُذَهُمْ فِی تَقَلُّبِهِمْ فَما هُمْ بِمُعْجِزِینَ (۴۶)

یا اینکه خداوند بگیرد آنها را در قلب و انقلابات آنها پس نیستند آنها بتوانند از خود دفع کنند (أَوْ یَأْخُذَهُمْ) عطف بان یخسف اللَّه است.

یعنی آیا ایمن هستند از اینکه خداوند بگیرد آنها را به اینکه قبض روح

آنها را بکند بغته بموت فجئه بدون مقدمات مرگ بناگاه (فَما هُمْ بِمُعْجِزِينَ) یعنی جلوگیری کنند از مرگ مثل کسانی که امروز خود را بیمه می کنند که نمیرند و حال آنکه قرآن می فرماید:

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ انعام آیه ۳۲.

بلکه بنا بر حرکت جوهریّه انسان آن بآن میمیرد و زنده می شود هر نفسی افاضه جدید است و چون متصل بیک دیگر است یک حیات بنظر میاید، مثل حرکت دوری که تشکیل یک دائره میدهد در بادی نظر و حال آنکه هر آنی در یک نقطه است و باصطلاح خلع و لبس است، بلکه ممکن همین نحوی که در حدوث محتاج بمحدث است در بقاء هم محتاج بمبقیست و معنی معجز سلب قدرت است از طرف و لذا معجزات انبیاء را معجزه گفتند سلب قدرت می کند از بشر، بلکه جن و انس که نتوانند مثل او بیاورند و این کفّار و مشرکین نمیتوانند سلب قدرت کنند از خداوند که نتواند اخذ آنها کند و مراد از تقلّب اشتغال بامور است سفرا حضرا تجاره کسبا در حال اکل و شرب و لبس و سایر اشتغالات.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۷] .... ص: ۱۳۱

أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ (۴۷)

یا بگیرد آنها را بالقاء خوف در قلوب آنها و تعجیل در اهلاک آنها نکند، بلکه متنبّه شوند و ایمان آورند یا دست از اذیت و ظلم بمؤمنین بردارند پس محققا پروردگار شما هر آینه رءوف و مهربان است، یکی از نصرتهای الهی القاء رعب است در قلوب کفار و مشرکین و معاندین چنانچه در بسیاری از آیات بیان فرموده مثل قوله تعالی:

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِما أَشْرَكُوا بِاللَّهِ آل عمران آیه ۱۴.

سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ انفال آیه ۱۲.

وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ احزاب آیه ۲۶.

وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ یُخْرِبُونَ بُیُوتَهُمْ بِأَیْدِیهِمْ وَ أَیْدِی الْمُؤْمِنِینَ حشر آیه ۲.

و از پیغمبر اکرم است فرمود

(نصرت بالرّعب)

(أَوْ یَأْخُذَهُمْ عَلی تَخَوُّفٍ) اخذ بر تخوّف تاره به اینکه در جنگهای سابق مغلوب می شدند با جنگ مسلمین یا یک دسته آنها موجب خوف بقیّه می شد یا نزول بلا بر بعضی باعث خوف دیگران می شد یا بذهاب مال یا جان سبب خوف می شد یا انحاء دیگر و حکمت اینکه بسا سبب شود ایمان آورند یا دست از ظلم بردارند یا در حرب مغلوب شوند و فرار کنند و نصرت و فیروزی نصیب مسلمین شود یا حکم دیگری و ممکن است امهال اینها و عدم تعجیل در افناء آنها برای این باشد که در نسل اینها افرادی بوجود آیند که اهل ایمان شوند، چنانچه حضرت نوح علیه السّلام موقعی که نفرین کرد در حق قوم عرض کرد.

إِنَّکَ إِنْ تَذَرْهُمْ یُضِلُّوا عِبادَکَ وَ لا یَلِدُوا إِلَّا فاجِراً کَفَّاراً نوح آیه ۲۸.

و حضرت امیر بمالک اشتر اگر در هفتاد پشت او یک مؤمن بوجود آید من از قتل او صرف نظر میکنم، و همچنین ابی عبد اللّه علیه السّلام در یوم عاشوراء فَإِنَّ رَبَّکُمْ لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ این امهال و عدم تعجیل در اهلاک از باب رأفت و مهربانی حق است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۸] .... ص : ۱۳۲

أَ وَ لَمْ یَرَوْا إِلی ما خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَیْ ءٍ یَتَفَیَّؤُا ظِلالُهُ عَنِ الْیَمِینِ وَ الشَّمائِلِ سُجَّداً لِلَّهِ وَ هُمْ داخِرُونَ (۴۸)

آیا نمی بینند این کفار و مشرکین بچیزهایی که خداوند خلق فرموده از هر- چیزی که سایه بر او بر میگردد بطرف راست و چپ در حالی که سجده میکنند در پیشگاه الهی و آنها خوار و خفیف و ذلیل هستند، مفسّرین تفسیر کرده اند باشیاء که دارای جسم باشند، مثل انسان و حیوان و اشجار و جبال و عمارات و نحو اینها که ذی ظل هستند که در موقع طلوع شمس سایه آنها بطرف مغرب بسیار طولانیست و هر چه

شمس ارتفاع پیدا کند سایه کوتاه میشود بطرف شمال حرکت میکند تا زوال که منتهای نقصان پیدا میکند یا معدوم میشود و چون شمس بطرف مغرب میرود سایه بطرف مشرق سیر میکند و تزائد پیدا میکند تا نزدیک غروب بطرف یمین سایه بسیار طولانی میشود، و این نقصان و تزائد اظهار مقهوریت تحت اراده حق است و این معنی سجده است و اینها ذلیل و ضعیف هستند و تحت قدره او هستند و آیه کنایه از دو امر است (یکی) آنکه این مخلوقات از نباتات و حیوانات و انسان و غیر اینها هر کدام یک آثاری دارند که در ابتدای امر بسیار ضعیف هستند یک نطفه یا یک حبّه یا یک هسته بیش نیستند و خداوند آنها را تربیت میکند و رشد پیدا میکنند و آثار خود را ظاهر میکنند سپس رو بضعف میروند تا فانی و زائل شوند و در تمام این حالات تحت اراده و مشیت خداوند خود هستند و مقهور قدرت او و این دلیل بر وحدانیت حضرت ربوبیست استدلال فرموده خصوصا و عموما.

(امر دوّم) اینکه در بسیاری از آیات و اخبار صریحا دلالت دارد که تمام این موجودات حتی جمادات شعور و ادراکات دارند و تسبیح و تمجید و تحمید حق میکنند.

وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ اسری آیه ۴۶ و سجده پروردگار میکنند و معرفت بخدا و رسول و امام دارند و دارای ولایت هستند پس بناء علی هذا شروع کنیم بتفسیر آیه شریفه أَ وَ لَمْ یَرَوْا آیا این کفّار و مشرکین نظر نمیکنند بالحسّ و العیان إِلی ما خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَیْ ءٍ شامل جمیع اشیاء امکانیه میشود که مخلوق الهی هستند و موجود بایجاد او یَتَفَیَّؤُا ظِلالُهُ بر میگردد آثار آنها و تشبیه بظلّ برای اینست که ظلّ اثر ذی ظل است پس از آنکه بحد کمال رسید تنزّل میکند عن الیمین بطرف رشد سیر میکند و الشمائل بطرف ضعف برمیگردد تا اینجا قسمت اوّل را بیان فرموده که تحت قدرت و مشیّت او و مقهور اراده تکوینیه او هستند که و فی کل شی ء له آیه تدل علی انه واحد سُجَّداً لِلَّهِ راجع بقسمت دوّم که در جمیع این احوال و طواری عبادت خالق خود میکنند و تسبیح و تمجید میکنند و معرفت و شعور و ادراک دارند و در پیشگاه الهی سجده

میکنند وَ هُمْ داخِرُونَ خاضع و خاشع و ذلیل در پیشگاه او هستند هذا ما عندنا و اللَّه العالم بحقائق الامور.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۴۹] .... ص: ۱۳۴

وَ لِلَّهِ یَسْجُدُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ مِنْ دابَّهٍ وَ الْمَلائِکَهُ وَ هُمْ لا یَسْتَکْبِرُونَ (۴۹)

و از برای خدا سجده میکنند آنچه در آسمانها و در زمین از جنبندگان و جمیع ملائکه و اینها استکبار نمیکنند وَ لِلَّهِ یَسْجُدُ لام اختصاص است یعنی سجده آنها اختصاص دارد بخدا برای غیر خدا سجده نمیکنند، چنانچه مشرکین برای اصنام خود سجده میکنند ما فِی السَّماواتِ شامل شمس و قمر و سایر کواکب میشود بدلیل قوله تعالی: وَ النَّجْمُ وَ الشَّجَرُ یَسْجُدانِ الرحمن آیه ۵ و قوله تعالی:

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ یَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ النُّجُومُ وَ الْجِبالُ وَ الشَّجَرُ وَ الدَّوَابُّ وَ کَثِیرٌ مِنَ النَّاسِ وَ کَثِیرٌ حَقَّ عَلَیْهِ الْعَذابُ حج آیه ۱۶.

(اشکال) بسیاری از حکماء و مفسّرین نظر به اینکه غیر از جنّ و انس و ملک را ذی شعور نمیدانند این نمره آیات را حمل میکنند بر سجده تکوینی یعنی تمام تحت قدرت الهی و مقهور مشیّت او هستند جواب این حمل با اینکه خلاف ظاهر لفظ است خلاف صریح آیه مذکوره است که میفرماید:

وَ کَثِیرٌ مِنَ النَّاسِ وَ کَثِیرٌ حَقَّ عَلَیْهِ الْعَذابُ.

زیرا مقهوریت و تحت قدرت نسبت بکفّار و مشرکین هم هست اختصاص ببعض دون بعض ندارد و آیه صریح است آن سجده که مشرکین امتناع میکنند این مذکورات حتی جمادات دارند که سجده تشریعی باشد، و همین دلیل است بر اینکه تمام شعور و ادراک و تکلیف دارند و آیات در این باب بسیار داریم مثل آیه شریفه تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ بنی إسرائیل آیه ۴۴ و آیات دیگر.

(اشکال) اگر سجده اختصاص بخدا دارد که لام اختصاص در للّه دلالت داشت پس سجده ملائکه بآدم و سجده یعقوب و پسران بیوسف چه معنی دارد؟ (جواب) سجده

أیکه اختصاص بخدا دارد سجده عبودیت و پرستش و امّا سجده خضوع و خشوع و تعظیم دائر مدار امر الهیست و ترخیص او است وَ ما فِی الْأَرْضِ شامل جمیع جمادات و نباتات و حیوانات میشود مِنْ دابَّةٍ وَ الْمَلائِکَهُ من تبعیضیه است بیان بعض مصادیق است منافی با عموم آیه نیست وَ هُمْ لا یَسْتَکْبِرُونَ گذشت معنای کبر و تکبّر و استکبار در چند آیه قبل.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۰] .... ص : ۱۳۵

یَخافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ یَفْعَلُونَ ما یُؤْمَرُونَ (۵۰)

می ترسند پروردگار خود را از بالای سر خود و عمل میکنند آنچه را که مأمور شده اند یَخافُونَ رَبَّهُمْ دو قسم خوف داریم ممدوح و مذموم و خوف ممدوح سه قسم است، خوف از معاصی که مرتکب شده که آیا آمرزیده میشود یا معذّب، و خوف از خطر خاتمه، و خوف عن اللّه، و دو قسم اوّل در حق ملائکه و معصومین غلط است بواسطه مقام عصمت که نه معصیتی از آنها صادر شده و نه خطر خاتمه دارند، فقط قسم سیّم است یعنی از خدا میترسند نزدیک معصیت نمیروند و کوتاهی در تکلیف نمیکنند که معنی عصمت است و محال است صدور معصیت از آنها بواسطه این خوف مِنْ فَوْقِهِمْ نه معنی این باشد که خدا بر عرش قرار گرفته بالای سر تمام مخلوقات، چنانچه مجسمه گفتند، بلکه مراد احاطه قیومیت و قاهریّت بر تمام ممکنات ارضی و سماوی دارد وَ یَفْعَلُونَ ما یُؤْمَرُونَ خردلی کوتاهی در اوامر او ندارند و خوف مذموم خوف از غیر خدا و از نرسیدن روزی و ادبار دنیا و امثال اینها است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۱] .... ص : ۱۳۵

وَ قالَ اللَّهُ لا تَتَّخِذُوا إِلهَیْنِ اثْنَیْنِ إِنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ فَإِیَّایَ فَارْهَبُونِ (۵۱)

و فرمود خداوند نگیرید دو اله خدا و غیر خدا منحصرا او خدای یکتای بی- همتا است پس از من بترسید، این آیه شریفه ممکن است اشاره بمذهب قائلین بیزدان و اهرمن که شیطانست که مذهب مجوس است باشد، و یزدان را خالق خیرات

میدانند، و اهرمن را خالق شرور و هر چه موافق طبع است خیرات میدانند و هر چه بر خلاف طبع است شرور می پندارند، مثلا حیوانات نافعه و حیوانات موذیه گیاههای نافعه و مضره اشجار مثمره و اشجار ممرضه اراضی مستعدّه و غیر قابله معادن مطلوبه و وهمیه نساء وجیه و قبیحه رجال طیّبه و خبیثه و هکذا و غافل از این هستند که شرّی در خلقت نیست تمام موافق حکمت و مصلحت است با حسن صرف که مصلحتش غالب بر مفسده است الشّر اعدام فکم قد ضل من یقول بالیزدان ثم الاهرمن.

(اشکال) مجوس آتش پرستند و آتشکده های آنها هنوز آثارش باقیست (جواب) پرستش آتش آنها از این باب است که میگویند: خدا دیده نمیشود و پرستش باید نسبت بشی ء مرئی باشد و در اجسام مرئیه آتش اشرف از خاک و آب و هوا است و- بیشتر است و یکی از کفریات آنها اینست که میگویند: یزدان غضب کرد و عرق بدن او چکید و اهرمن شد.

و ممکن است مراد از اثنین خدا و غیر خدا باشد تا شامل جمیع مشرکین شود.

زیرا اصنام و گاو و گوساله و شمس و کواکب و ملک و عیسی و هر چه میپرستند مصداق غیر خدا است. و ممکن است اشاره باشد بمذهب ابن کمونه که شرک ذاتی قائل شد.

هویتان بتمام الذات قد خالفتا بابن الکمونه استند.

و غافل از اینکه دوئیت مستلزم ما به الاشتراک و ما به الامتیاز میشود و ترکیب لازم میاید و لازمه ترکیب احتیاج بمرکّب و احتیاج هر جزئی بجزء دیگر و احتیاج کل باجزاء است وَ قالَ اللَّهُ لا تَتَّخِذُوا إِلهَیْنِ اثْنَیْنِ الوهیت راجع بپرستش است که مفاد کلمه طیّبه لا إِلهَ إِلَّا اللَّهُ است توحید عبادتی إِنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ و این جمله سه دلالت دارد مطابقی التزامی اقتضائی.

امّا المطابقی توحید عبادتیست غیر از او را نپرستند.

و اما التزامی توحید ذاتی و صفاتی و افعالیست زیرا اگر دو خدا باشد یا صفات زائد بر ذات باشد یا خالق رازق غیر او هم باشد استحقاق پرستش دارند.

و اما الاقتضایی توحید نظریست که باید توجه و توکل و امیدواری و خوف از مخالفت فقط باو باشد و بس، لذا میفرماید: فَإِیَّایَ فَارْهَبُونِ از مخالفت او بپرهیزید و بترسید و نظر بغیر او نداشته باشید.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۲] .... ص : ۱۳۷

وَ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَهُ الدِّینُ واصِباً أَ فَغَیْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ (۵۲)

و از برای او است و اختصاص باو دارد آنچه در آسمانها و زمین و مختص باو است دین با دوام ثابت پس آیا غیر خدا را پرهیز میکنید وَ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ خالق و موجد و محدث و مبقی و رازق و حافظ همه آنها او است و بس اختصاص باو دارد قادر و محیط بر همه آنها او است غیر او هیچگونه قدرتی ندارند إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ یَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ یَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَیْئاً لا یَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ حجر آیه ۷۲ وَ لَهُ الدِّینُ دین اختصاص باو دارد کسی دینی نمیتواند اختراع کند ادیان باطله و مذاهب مختلفه که از روی هواهای نفسانیه اختراع شده که بعض ارباب ضلال جعل کردند و دیگران متابعت کردند و استدلال کردند که إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ زخرف آیه ۲۱ و ۲۲ (واصبا) ثابت و باقی و دائم است إِنَّ الدِّینَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ آل عمران آیه ۱۷ وَ مَنْ یَبْتَغِ غَیْرَ الْإِسْلامِ دِیناً فَلَنْ یُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِی الْآخِرَهِ مِنَ الْخاسِرِینَ آل عمران آیه ۷۹.

و تحقیق کلام اینکه از زمان آدم تا قیام قیامت یک دین بوده دین اسلام و مسئله نسخ شرائع در پاره ای از خصوصیات فروع بوده أَ فَغَیْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ غیر خدا از سایر آلهه مشرکین که قدرت بر دفع ضرری یا جلب نفعی ندارند وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَهً لا یَخْلُقُونَ شَیْئاً وَ هُمْ یُخْلَقُونَ وَ لا یَمْلِکُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً وَ لا یَمْلِکُونَ مَوْتاً وَ لا حَیاهً وَ لا نُشُوراً فرقان آیه ۳ و ۴ پس باید فقط از مخالفت خدا پرهیز نمود و متقی شد.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۳] .... ص : ۱۳۸

وَ ما بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْئَرُونَ (۵۳)

و آنچه بشما نعمت واصل میشود و دارا میشوید، پس بدانید که از طرف خداوند است پس از آن هم اگر ضرر با شما تماس پیدا کرد بسوی او تضرّع و انابه و استغاثه کنید وَ ما بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ نعم الهی بسیار است وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها ابراهیم آیه ۳۷ نعم ظاهریه و باطنیه داخلیه و خارجیه دنیویه و اخرویه حتی نعمت ایمان و توفیق و هدایت فمن اللَّه مثل قارون نباشید.

قالَ إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلْمٍ عِنْدِي قصص آیه ۷۸ و مثل کسانی که يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَداكُمْ لِلْإِيمانِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ حجرات آیه ۱۷.

ثُمَّ إِذا مَسَّكُمُ الضُّرُّ چه ضرر جانی مالی عرضی آسمانی زمینی بشری حیوانی و امثال اینها فَإِلَيْهِ تَجْئَرُونَ جرء بمعنی ارتفاع صوت است اشاره بتضرّع و استغاثه و انابه و دعاء درب خانه خدا او است کاشف الضرّ و دافع النقم و رافع الهموم و الغموم و کاشف الکروب أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذا دَعاهُ وَ يَكْشِفُ السُّوءَ نمل آیه ۶۳.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۴] .... ص : ۱۳۸

ثُمَّ إِذا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ إِذا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ (۵۴)

پس از آنکه خداوند بر طرف فرمود از شما ضرری که بشما متوجه شده بود ناگاه یک دسته از شما بپروردگار خودشان شریک میاورند ثُمَّ إِذا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ پس از اینکه گرفتار ضرّ شدید و رفتید درب خانه و تضرّع و الحاح و استغاثه کردید و خداوند بلطف و کرمش آن گرفتاری را بر طرف فرمود و رفع آن مضرّت را از شما کرد إِذا فَرِيقٌ مِنْكُمْ جماعتی از شما این رفع ضرّ و کشف کرب را مستند بخدا نمیدانند یا مستند نیروی خود یا باسباب ظاهریه یا بخت و اتفاق میدانند.

بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ و این شرک بسیار مذموم و قبیح است مثلا کسی در دریا غرق شده باشد یا در میان آتش بسوزد و فریاد زند و استغاثه کند که یکی مرا نجات دهد شما بروید او را نجات دهید و از آب و آتش بیرون آورید پس از نجات و خلاصی بگوید شما کاری نکردید من خودم خارج شدم و یا آب مرا بیرون انداخت یا باد مرا از آتش خارج کرد چه اندازه بشما بر میخورد و مخصوصا امروز نوع افراد نعمی که بآنها داده شده یا بلاهایی که از آنها دفع شده مستند باسباب ظاهریه میدانند و ابدا قدردانی و شکر گذاری از خدا نمیکنند حتی اشخاصی که بزبان اظهار میکنند الهی شکر ولی قلب آنها متوجه باسباب است بلکه بعضی مقدسین استدلال هم میکنند به اینکه

ابی اللّه ان یجری الاشیاء الا باسبابها

و غافل از این هستند که اسباب مقهور اراده حق هستند و تأثیر هم بدست او است و این عین شرک است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۵] .... ص : ۱۳۹

لِيَكْفُرُوا بِما آتَيْناهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۵۵)

چون مستند بغیر میدانند و مشرک میشوند اثر آن کافر شدن بآنچه ما بآنها داده ایم پس این چهار روز دنیا بهره برداری کنید پس زود باشد که بدانید که عاقبت این کفر و شرک چیست و بچه عذابی گرفتار خواهید شد لِيَكْفُرُوا بِما آتَيْناهُمْ کفر اقسامی دارد کفر انکاری انکار وجود حق کند مثل طبیعی و دهری و لا مذهب یا انکار نبوت یا ضروریات دین کفر جحودی که یقین قلبی دارد ولی تصدیق و اقرار نمیکند وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ نمل آیه ۱۴.

کفر شاکی که شک و تردید در یکی از عقائد حقه داشته باشد حتی ظن بآن کافی نیست و کفر نعمت که نعم الهی را استناد بغیر خدا دهد که در آیه شریفه لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ ابراهیم آیه ۷.

و این جمله این نحو کفر را دلالت دارد فَتَمَتَّعُوا تمتع بهره برداری و التذاذ از امور موافق با طبع است فقط این چهار روزه دنیا از خورد و مسکن و لبس و ریاست ثروت

و تناکح و لذّه نظر و سمع و روح و امثال اینها لکن عواقب وخیمه آنها را نمیدانید پس از مردن فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۶] .... ص: ۱۴۰

وَ یَجْعَلُونَ لِما لا یَعْلَمُونَ نَصِیباً مِمَّا رَزَقْناهُمْ تَاللَّهِ لَتُسْئَلُنَّ عَمَّا کُنْتُمْ تَفْتَرُونَ (۵۶)

و قرار میدهند از برای بتهای خود نصیبی و سهمی از آنچه که بودند افتراء میزدند و دروغ می بستند این آیه شریفه یک کفر دیگری از مشرکین و عمل آنها را بیان میفرماید که در سوره انعام میفرماید: وَ جَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَ الْأَنْعامِ نَصِیباً فَقالُوا هذا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَ هذا لِشُرَکائِنا فَما کانَ لِشُرَکائِهِمْ فَلا یَصِلُ إِلَی اللَّهِ وَ ما کانَ لِلَّهِ فَهُوَ یَصِلُ إِلی شُرَکائِهِمْ ساءَ ما یَحْکُمُونَ شرحش در مجلد خامس گذشت.

وَ یَجْعَلُونَ مشرکین که اینهم یکی از اقسام شرک و کفر آنها است لِما لا یَعْلَمُونَ بتها و آلهه آنها که مدرکی ندارند و از روی جهالت و حماقت برای آنها سهم قرار میدهند نصیبا که یک نوع عبادت آنها است چنانچه صرف مال در راه خدا عبادت او است که صرف فی سبیل اللّه است و در باب زکاه گفته ایم که مصارفی که مرضی الهیست مثل بناء مسجد و مدارس و پل و صرف اعلاء کلمه اسلام و ترویج دین بداعی قربت فی سبیل اللّه است و اینها بداعی تقرب باصنام خود یک قسمت از اموال خود را بمصارف بت کده ها و بت تراشها و خدّام بتکده و چراغ و فرش بتکده و بت پرستان رسانیدند مِمَّا رَزَقْناهُمْ که خداوند بآنها عنایت فرموده و روزی آنها قرار داده و آنها صرف بتها میکنند تاللّه خداوند بذات مقدس خود قسم یاد فرموده چنانچه در بسیاری از احادیث قدسیه و در بسیاری از آیات شریفه برای تاکید در امر قسم بذات مقدسش یاد فرموده مثل فَوَ رَبِّکَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ حجر آیه ۹۲ و مثل حدیث

و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم

و بسیار موارد دیگر عَمَّا کُنْتُمْ تَفْتَرُونَ افترا دروغ بستن بغیر است باصنام و نحوه.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۵۷] .... ص : ۱۴۱

وَ يَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَناتِ سُبْحانَهُ وَ لَهُمْ ما يَشْتَهُونَ (۵۷)

و قرار میدهند از برای خداوند دخترانی خداوند منزه و مبری است از اتخاذ بنات و از برای خود قرار میدهند آنکه دوست میدارند و میخواهند که بنین باشند پسران این آیه شریفه هم یکی از کفریات مشرکین را بیان میفرماید که ملائکه را دختران خدا میدانند که در آیات بسیار باین مطلب اشاره دارد مثل أَ فَأَصْفاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلائِكَهِ إِناثاً بنی اسرائیل آیه ۴۹.

و قوله تعالی فَاسْتَفْتِهِمْ أَ لِرَبِّكَ الْبَناتُ وَ لَهُمُ الْبَنُونَ أَمْ خَلَقْنَا الْمَلائِكَهَ إِناثاً وَ هُمْ شاهِدُونَ أَلا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ وَلَدَ اللَّهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ أَصْطَفَى الْبَناتِ عَلَى الْبَنِينَ صافات آیه ۴۹ الی ۱۵۳.

و قول تعالی أَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَناتٍ وَ أَصْفاكُمْ بِالْبَنِينَ زخرف آیه ۱۶ وَ يَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَناتِ مستلزم اینست که العیاذ باللّه خدا را جسم بدانند و اولاد داشته باشد آنهم دختر آنهم چند ملیون بعدد ملائکه و نمیدانم اینها میگویند خدا زائید پس خدا هم زن است و مادر ملائکه یا مرد پدر ملائکه مثل نصاری که میگویند پدر عیسی و یهود که پدر عزیر مینامند و در توریه رائج پدر آدم و تمام اولاد آدم پسران خدا هستند چنانچه گفتند نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ مائده آیه ۱۸ اگر پدر باشد مادر ملائکه کیست که زوج خدا باشد (سبحانه) خداوند منزه و مبری است از جمیع عوارض امکانی و از جمیع نواقص و عیوب و در ساحت قدسش احتیاج نیست مَا اتَّخَذَ صاحِبَهً وَ لا وَلَداً جن آیه ۳.

لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُواً أَحَدٌ توحید آیه ۴ وَ لَهُمْ ما يَشْتَهُونَ نظر به اینکه مشرکین پسر را بسیار دوست میداشتند و لو از زنا بوجود آمده باشد چنانچه زیاد از کثرت زنا دادن مادرش سمیّه معلوم نشد پدرش کیست که گفتند

زیاد ابن ابیه موقعی که عمرو بن عاص شهادت داد که ابو سفیان با سمیّه زنا کرده معاویه گفت زیاد برادر من است و بدخترانش گفت زیاد عموی شما است و همچنین ابن مرجانه که چهل نفر مدعی شدند که پسر من است چون با مرجانه زنا کرده بودند بالاخره اشخاص قیافه شناسان را آوردند آنها گفتند چون شصت پای او شبیه بزیاد است شد ابن زیاد و امّا از دختر بسیار بد میداشتند لذا میفرماید:

[سوره النحل (۱۶): آیات ۵۸ تا ۵۹] .... ص : ۱۴۲

وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثی ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ (۵۸) يَتَوارى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ ما بُشِّرَ بِهِ أَ يُمْسِكُهُ عَلى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرابِ أَلا ساءَ ما يَحْكُمُونَ (۵۹)

و زمانی که بشارت داده شد احدی از این مشرکین را بزن یعنی دختر پیدا کرده ای تاریک میشود صورت او بطرف سیاهی و او در شدت غیظ و غضب میشود و از قوم خود پنهان میشود بواسطه این بشارت سویی که باو داده شد خود را از آنها مخفی میکند یا آن را نگاه میدارد بخفت و خواری یا زیر خاک میکند او را بواسطه این بشارت بدی که باو داده شده آگاه باشند بسیار بد است آنچه اینها حکم میکنند (اشکال) انثی مؤنث است و تمام ضمائر در به و یمسکه و یدسه مذکر (جواب) مرجع ضمائر ما است در ما بشر و او مذکر است و لو مقصود از ما انثی است (تنبیه) سرّ اینکه مشرکین از دختر بسیار مشمئز میشدند چند چیز است.

۱- آنکه باید متکفّل روزی آنها باشند و این بسیار برای آنها مشکل بود لذا در قرآن میفرماید:

وَ لا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ مِنْ إِمْلاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَ إِيَّاهُمْ انعام آیه ۱۵۱.

۲- عصبیّت و کبر و نخوت زیر بار این نمیرفتند کسی دختر آنها بگیرد و با او جماع کند یا خواهر آنها و این نخوت هنوز در عرب باقیست.

۳- اینکه چون در جاهلیت دائما بین قبائل عرب جنگ و خونریزی بود اولاد ذکور میخواستند شجاع و دلیر باشد و این از عهده نساء خارج بود.

۴- اینکه زنها در تحت فشار مردان بودند و آنها بر زنها کمال سلطنت و قهرمانی داشتند و زیر بار نمیرفتند کسی بر دختر آنها یا خواهر آنها این نحو سلطنت داشته باشد.

۵- اگر کسی دختر آنها را میگرفت توقعات زیادی داشت و منّتهای زیادی بر سر آنها میگذاشت و این بر آنها ناگوار بود و تمام این موهومات را دین اسلام برداشت حتی اینها ارث برای دختر قائل نبودند از این جهت میفرماید:

وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثی ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا صورت آنها سیاه میشود از شدت خجلت و غیظ و غضب وَ هُوَ كَظِيمٌ خود را میخورد و تاب تحمل نداشت يَتَوارى مِنَ الْقَوْمِ مخفی میشد از قوم که او را توبیخ و سرزنش میکردند که دختر پیدا کرده مِنْ سُوءِ ما بُشِّرَ بِهِ و این بشارت بسیار در نظر آنها بد بود أَ يُمْسِكُهُ عَلى هُونٍ یا اینکه آنها را نگاه میداشتند با کمال بی میلی و بی رغبتی و خفت و ذلت و سستی أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرابِ زنده زیر خاک میکردند قساوت قلب آنها چنان بود که ابدا متأثر نمیشدند هر چه آن دختر گریه و ناله و التماس کند آیا ظلمی بالاتر از این است که شخص با اولاد خود چنین کند أَلا ساءَ ما يَحْكُمُونَ.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۰] .... ص: ۱۴۳

لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَ لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلى وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۶۰)

از برای کسانی که ایمان بآخرت ندارند از کفار و مشرکین مثلهای بدیست و صفات خبیثه و اعمال سیئه و از برای خداوند مثلها و صفات کمال و جمال و جلال است و او عزیز و حکیم است تمام کارهای او از روی حکمت است لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ کفّار دو دسته هستند یک دسته کسانی که بکلی منکر معاد هستند که گفتند إِنْ هِيَ إِلَّا حَياتُنَا الدُّنْيا نَمُوتُ وَ نَحْيا وَ ما نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ مؤمنون آیه ۳۷.

وَ قالُوا ما هِيَ إِلَّا حَياتُنَا الدُّنْيا نَمُوتُ وَ نَحْيا وَ ما يُهْلِكُنا إِلَّا الدَّهْرُ جاثیه آیه ۲۴.

و دسته دیگر بکلی منکر نیستند و خود را اهل نجات می پندارند ولی نحوی که انبیاء خبر دادند منکرند اینها هم صدق میکند که ایمان بآخرت ندارند مثل السوء یعنی دارای صفات خبیثه و افعال قبیحه و عقائد فاسده از شرک و کفر و نسبت بخدا که اولاد دارد و نسبت بملائکه که انثی هستند و قتل بنات و غیر اینها از اخلاق عقائد افعال وَ لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلی ذاتا وجود غیر متناهی عدّه و مدّه و شدّه متصف بجمیع صفات کمال علم قدرت حیات کبریایی عظمت علو ابدی ازلی سرمدی و غیر اینها و منزه از جمیع عیوب و نواقص و احتیاج سبوح قدوس ربنا و رب الملائکه و الروح و تمام افعالش حسن و بجا و بموقع است وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ریزه کار عالم بجمیع حکم و مصالح رءوف عطوف رحیم غفور.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۱] .... ص: ۱۴۴

وَ لَوْ يُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ ما تَرَكَ عَلَيْها مِنْ دَابَّةٍ وَ لكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ (۶۱)

و اگر مؤاخذه فرماید خداوند افراد انسان را بسبب ظلم آنها نمیماند بر روی زمین جنبنده و لکن خداوند تأخیر انداخته اجل آنها را تا وقت معینی پس زمانی که اجل آنها رسید نمیتوانند تأخیر بیندازند ساعتی و نمیتوانند جلو بیندازند وَ لَوْ يُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ لو امتناعیه است البتّه خداوند مؤاخذه نمیکند و سرّ عدم مؤاخذه ممکن است برای این باشد بلکه متنبّه شوند و توبه کنند و دست از ظلم بردارند و هدایت شوند و ممکن است برای این باشد که در نسل آنها بنده گان صالح بوجود آیند و ممکن است برای این باشد که هر قدر بتوانند ظلم کنند و عذاب خود را زیاد کنند و بر طبق تمام اینها آیات و اخبار بسیاری داریم.

وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ آل عمران آیه ۱۷۲.

و غیر این از آیات و اخبار و مکرّرا تذکر داده ایم و کلمه الناس بعمومه شامل جمیع افراد میشود بظلمهم چه ظلم بنفس بفسق و فجور و ترک واجبات و اتیان بمحرمات یا ظلم بغیر یا ظلم در دین از شرک و کفر و ضلالت (اشکال) کسانی که ظلم نکردند و صالح بودند چه تقصیری داشتند که بفرماید ما تَرَکَ عَلَیْها مِنْ دَابَّهٍ (جواب) اولا میفرماید: در قرآن.

وَ اتَّقُوا فِتْنَهً لا تُصِیبَنَّ الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنْکُمْ خَاصَّهً انفال آیه ۲۵.

و ممکن است عدم نزول بلاء از جهت بودن صلحاء در میانه آنها باشد چنانچه در حدیث است

لو لا شیوخ رکع و اطفال رضع و بهائم رتع لصب علیکم العذاب صبّا

و گذشت در موضع نزول ملائکه بر حضرت ابراهیم برای بشارت باسحق و اهلاک قوم لوط از آنها پرسید حتی اگر یک مؤمن میانه آنها باشد؟ گفتند عذاب نازل نمیکنیم فرمود لوط میانه آنها است گفتند او و اهل او را نجات میدهیم غیر از زن او را.

و ثانیا ابتلاء مؤمن ببلّیات از راه تعذیب نیست بلکه ارتفاع درجه است و حکم دیگر

البلاء موکّل بالانبیاء ثم الاولیاء ثم الامثل فالامثل

وَ لکِنْ یُؤَخِّرُهُمْ إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی هر کسی مدتی در جمیع مراحل دارد که من جمله بقاء در دنیا است وَ لِکُلِّ أُمَّهٍ أَجَلٌ اعراف آیه ۳۲.

فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَهً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ.

تعبیر بساعه مراد قطعه از زمان است بلکه آنی مهلت نیست از معصوم پرسیدند بعض اموات چشم آنها باز است و بعضی بسته سرّ او چیست فرمود در موقع رسیدن اجل چشمش اگر باز بود مهلت نداشت که بر هم گذارد و اگر بر هم بود مهلت نداشت باز کند لکن این اجل حتمیست.

و أمّا غیر حتمی بدعاء و توسّل و عبادت و اخلاق قابل تأخیر و تقدیم است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۲] .... ص: ۱۴۵

وَ یَجْعَلُونَ لِلَّهِ ما یَکْرَهُونَ وَ تَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْکَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنی لا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَ أَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ (۶۲)

و قرار میدهند از برای خداوند چیزی را که خود آنها بد میدانند و کراهت طبع دارند که بنات باشند و زبانهای آنها متّصف بدروغ میشود که میگویند که اختصاص دارد بما خوبیها چنین نیست محقّقا از برای آنها است آتش و محقّقا آنها پیش فرستادگان هستند برای آتش یعنی قبل از بقیه اهل جهنم اینها داخل جهنم میشوند وَ یَجْعَلُونَ لِلَّهِ ما یَکْرَهُونَ که گفتند ملائکه دختران خدا هستند و مراد از کراهت چیزیست که خلاف میل نفس و خلاف طبع و هواهای نفسانی باشد و آن دختر داشتن است در نظر آنها ولی مکروه در باب فقه فعلیست مذموم لکن منع از ترک نشده و ترخیص در فعل شده استحقاق عقوبت ندارد لکن مسلّما انحطاط درجه دارد بخلاف حرام که منع از فعل شده که استحقاق عقوبت دارد وَ تَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْکَذِبَ یعنی زبانهای آنها دارای صفت دروغ میشود چون معاصی زبان بسیار است کذب غیبت فحش سبّ سعایت نمّامی افتراء تفتین دو بهم زنی کلمات کفر آمیز و غیر اینها که گفتند بیست پنج معصیت زبان است و اینها از صفات لسانست أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنی بعض مفسّرین گفتند مراد از حسنی بنین که اولاد ذکور هستند بقرینه جمله قبل که وَ یَجْعَلُونَ لِلَّهِ ما یَکْرَهُونَ باشد بعضی گفتند مراد مثوبات اخرویست بقرینه جمله بعد لا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ لکن تفسیر اول ظاهر آیه است که حسنی در نظر آنها همان اولاد ذکور است و توصیف لسان آنها بکذب برای اینست که خداوند اولاد ندارد نه ذکور و نه اناث و ملائکه هم اناث و ذکور نیستند چون ذکور و اناث در انسان و حیوانات برای تولید و تناسل است و ملائکه تولید و تناسل ندارند بلکه عورت دبر و قبل ندارند زیرا آن دو برای دفع اخبثین است و آنها مدفوعات ندارند چون اکل و شرب ندارند و نیز دعوی اینکه ذکور حسنی هستند و اناث مکروه و قبیح اینهم کذب است زیرا ملاک حسن و قبح در آخرت ایمان و کفر است و در دنیا وجاهت و زشتی است چنانچه در قرآن میفرماید:

لا یَحِلُّ لَکَ النِّساءُ مِنْ بَعْدُ وَ لا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْواجٍ وَ لَوْ أَعْجَبَکَ حُسْنُهُنَّ احزاب آیه ۵۲.

بلکه اولاد ذکور و اناث اگر باعث سعادت انسان در دنیا و آخرت باشند بسیار خوبست و اگر موجب شقاوت باشند بسیار بد هستند و اولاد و اموال امتحان بزرگیست وَ اعْلَمُوا أَنَّما أَمْوالُكُمْ وَ أَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ

انفال آیه ۲۸.

لا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ هیچ حسنی برای کفار و مشرکین نیست نه در دنیا و نه در آخرت بلکه برای آنها آتش مهیّا شده که خود آنها برای خود اسباب آتش را فراهم میکنند بلکه الان در آتش هستند و میسوزند منتهی الامر خواب غفلت آنها را گرفته نمیفهمند موقعی که اجل میرسد و بیدار میشوند می بینند در چه آتشی بوده و میسوختند

الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا

لیله المعراج از پیغمبر است که بالای جهنم صدای عظیمی از قعر جهنم بلند شد از جبرئیل پرسیدم گفت سنگی از لب جهنم رها شد هفتاد سال قبل الآن رسید بته جهنم و اشاره بیک یهودی بود که هفتاد سال در کفر سیر داشته و الآن مرد وَ أَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ این پیش فرستاده اند آتش را برای خود.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۳] .... ص : ۱۴۷

تَاللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنا إِلى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۶۳)

قسم بخدا هر آینه بتحقیق ارسال فرمودیم بسوی امتهای پیش از پیغمبر پس زینت داد از برای آنها شیطان اعمال آنها را پس او است ولی آنها امروز و از برای آنها عذاب دردناک است تاللّه خداوند قسم یاد میفرماید برای تاکید که مشرکین باور کنند لَقَدْ أَرْسَلْنا رسولانی فرستادیم مثل نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی و عیسی و غیر اینها إِلى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ بسوی امتهای از قبل از امت تو امت هر یک از این رسولان فَزَيَّنَ لَهُمُ پس زینت داد از برای آنها الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ.

از تکذیب انبیاء و شرک بخدا و بقاء بر کفر و حمل معجزات آنها را بر سحر و ظلم و اذیت بآنها و ارتکاب معاصی و طغیان و سرکشی و کبر و عجب و عناد و عصبیت

و تقلید آباء و غیر آنها از قبائح فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ یعنی شیطان را صاحب اختیار خود قرار دادند و اختیار خود را بدست او دادند و اطاعت او را کردند و مراد از (الیوم) اگر یوم القیامه باشد معنی این میشود که خدا وامیگذارد آنها را بشیطان چنانچه در جواب شیطان که گفت فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ.

فرمود قالَ فَالْحَقُّ وَ الْحَقَّ أَقُولُ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَ مِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ ص آیه ۸۵ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۴] .... ص: ۱۴۸

وَ ما أَنْزَلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَ هُدىً وَ رَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۶۴)

و نازل نکردیم از برای تو این کتاب را مگر برای این کفار و مشرکین بیان فرمایی آن کسی که اختلاف میکردند در مورد آن و هدایت و رحمت باشد برای قومی که ایمان میاورند وَ ما أَنْزَلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ ماء نافیه و کتاب قرآن مجید و بیان سر نزول قرآن را میفرماید: که ما نازل نکردیم مگر برای دو امر الا- اثبات در نفی است لِتُبَيِّنَ لَهُمُ مرجع ضمیر تمام کفار از طبیعی و مشرک و یهود و نصاری و مجوس و غیر اینها الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ از وجود حق و توحید بجمیع اقسامه و عدل بجمیع معانیه و نبوت جمیع انبیاء از آدم تا خاتم و بیان حلال و حرام و سایر احکام و اثبات معاد و سایر امور دینیه اعتقادیه اخلاقیه تکالیفیه فروعیه که در هر یک آنها هر طایفه از این کفار انکار کرده و با طوائف دیگر اختلاف داشته این قرآن بیان حق را میکند و اثبات میفرماید و باطل را رد میکند و ابطال مینماید و دیگر از سر نزول قرآن مجید هُدىً وَ رَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ اختصاص بمؤمنین برای اینست که بهره برداری از این کتاب فقط مؤمنین هستند و از برای آنها دو بهره است یکی در دنیا هدایت شدند ببرکه قرآن بدین حق علما و عملا- باطنا و ظاهرا قلبا و لسانا و دیگر بهره آنها شمول رحمت الهی است در قیامت از سعادت رستگاری و فیوضات الهی و نجات از مهالک و سر اینکه اختصاص داد باهل ایمان برای اینکه سایر طبقات حتی طبقات

مسلمین سوای مؤمنین معتقدین بجمیع عقائد حقه از این دو بهره محرومند نه هدایت شدند و نه مشمول رحمه.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۵] .... ص: ۱۴۹

وَ اللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (۶۵)

و خداوند نازل فرمود از آسمان آب را پس زنده فرمود باین آب زمین را بعد از مردن زمین محققا در این هر آینه آیه و دلیل است برای قومی که گوش قلب آنها باز است و میشنوند وَ اللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً خداوند در مقام بیان ادله توحید است که یکی از ادله انزال آب است از عالم بالا بقدره کامله خود که آب را از دریا بتوسط بخارات و اشراق شمس میگیرد و در جوّ هوا که برده است منجمد میکند و تشکیل ابر میدهد و بتوسط باد ابرها را بجمیع نقاط زمین حرکت میدهد و مواد مائیّه آن بطرف زمین میبارد و مواد هوائیّه بطرف بالا- میرود و مراد از سماء عالم بالا- است فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ زمین که در فصل زمستان خزان میشود و بتوسط باران در اعماق زمین فرو میرود و گیاه و حبوب و اشجار روئیده میشود که حیات زمین است بعد موتها که خزان میشود گیاهها خشک میشود گلها از بین میرود برگها ریزش میکند و در بسیاری از آیات بعث و حیات در آخرت را و موت در دنیا را بهمین مثال تنظیر فرموده ولی آن قدر چشم قلب را کور کرده و گوش قلب را کر که نمی بیند و نه میشنود و نه درک میکند لذا میفرماید إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ بگوش قلب و اما آنهایی که گوش قلب کر شده این قضایا را حمل بر طبیعت میکنند و مکرر گفته ایم کسانی که کفر و شرک و عناد و فسق و فجور آنها بحدی رسید که روح عقلانی آنها مرد در حق آنها صادق است لا یعقلون لا یبصرون لا یسمعون لا یعلمون و کسانی که بنور ایمان و اخلاق فاضله و اعمال حسنه روح انسانی خود را تکمیل کردند در حق آنها صادق است یعقلون و یسمعون و یبصرون و یعلمون دسته اول را میفرماید أُولئِكَ كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ اعراف آیه ۱۷۸ و دسته دوم را میفرماید

إِنَّما يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ رعد آیه ۱۹.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۶] .... ص: ۱۵۰

وَ إِنَّ لَكُمْ فِی الْأَنْعامِ لَعِبْرَةً نُسْقِیكُمْ مِمَّا فِی بُطُونِهِ مِنْ بَیْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبَناً خالِصاً سائِغاً لِلشَّارِبِینَ (۶۶)

و بدرستی که از برای شما در انعام شتر گاو و گوسفند و بز هر آینه باعث عبرت است سقایت میکنیم ما شما را از آنچه در بطون هر یک از آنها است بشیر خالص گوارا از برای آنهایی که میل مینمایند که شیر از میان فرث که معده باشد محل ریختن و جدا کردن است و خون که در کبد است شیر خالص گوارا از برای کسانی که میآشامند اینهم یکی از دلائل بزرگ بر توحید حضرت حق و قدرت و علم و حکمت او که میفرماید وَ إِنَّ لَكُمْ فِی الْأَنْعامِ انعام چهارپایان هستند و آنچه معمول است گاو و شتر و گوسفند و بز است و الا حیوانات حلال گوشت مثل آهو حمار مادیان و غیر اینها بسا از شیر آنها بهره برداری میشود بخصوص در موقع معالجه (لعبره) باید عبرت بگیرند از قدرت نمایی خداوند (نسقیکم) سقایت آشامیدن است غیر از لحوم آنها که مأکولات شما است مشروب هم دارند که شیر آنها باشد (مما فی بطونه) تعبیر بضمیر مفرد یعنی کل واحد من الانعام که این مشروب شما (مِنْ بَیْنِ فَرْثٍ) که در طرف پائین است و قسمت کننده است بلحم و سایر اعضاء بدن و دفع فضولات (دم) که در کبد خون را بتمام اعضاء و جوارح میرساند که جگرها دم دارد بین این دو (لَبَناً خالِصاً) شیر خالص که هیچ گونه داخلی ندارد که گفتند همان زیادتی خون است تبدیل بشیر میشود و از غرائب قدرت تا حمل پیدا نکند و وضع حملش نشود همان بحالت خون است پس از وضع تبدیل بشیر میشود (سائغا) گوارا و خوش طعم با تأثیرات کامله (للشاربین) برای کسانی که میل مینمایند و استفاده میکنند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۶۷] .... ص: ۱۵۰

وَ مِنْ ثَمَراتِ النَّخِیلِ وَ الْأَعْنابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَراً وَ رِزْقاً حَسَناً إِنَّ فِی ذلِكَ لَآیَةً لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ (۶۷)

و از میوه های درخت خرما و درخت انگور میگیرند از آن شیرینیها و روزیهای نیک محققا در این هر آینه آیتیست برای قومی که صاحبان عقل هستند (وَ مِنْ ثَمَراتِ النَّخِیلِ) از زمانی که شکوفه دهد و بسر دهد و رطب شود و تمر حتی هسته خرما (و الاعناب) از زمان غوره و عنب و زبیب (تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَکَراً) شیره خرما و شیره انگور (وَ رِزْقاً حَسَناً) از عنب و زبیب و بالجمله اقسام مأکولات و مشروبات از این دو قسم شجره بدست میاید و این هم یکی از آیات بزرگ خداوند است لکن (إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَهً لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ) کسانی که دارای عقل هستند و اهل فکر و تدبر و تأمل باشند و آثار قدرت الهی را در آنها مشاهده کنند و اما کسانی که تمام اینها را مستند بطبیعت میدانند کانه عقل ندارند.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۶۸ تا ۶۹] .... ص: ۱۵۱

وَ أَوْحی رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِی مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً وَ مِنَ الشَّجَرِ وَ مِمَّا یَعْرِشُونَ (۶۸) ثُمَّ کُلِی مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ فَاسْلُکِی سُبُلَ رَبِّکِ ذُلُلًا یَخْرُجُ مِنْ بُطُونِها شَرابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوانُهُ فِیهِ شِفاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَهً لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ (۶۹)

و وحی فرمود پروردگار تو بسوی زنبور عسل اینکه برای خود منازل و خانه هایی اتخاذ کن از کوه ها و از درختها و از آنچه بنا میکنند از جدار و سقف ها پس از آن بخور از جمیع میوه ها پس سلوک کن راههای پروردگار خود را از روی اطاعت و تسلیم خارج میشود از شکم زنبور عسل شراب یعنی مشروبی که رنگهای مختلف دارد و در آن مشروب که عسل باشد شفاء است از برای ناس محققا در این قدرت نمایی هر آینه آیه و دلیل بر وجود خداوند است لکن برای قومی که فکر و تأمل داشته باشند وَ أَوْحی رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ مکرر در آیات شریفه قرآن تصریحاتی دارد که جمیع موجودات از جمادات و نباتات و حیوانات در حد خود شعور و ادراک و فهم و معرفت بالوهیت حق و رسالت رسول و ولایه ائمه اطهار دارند مثل تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ اسری آیه ۴۴ و مثل یا جِبالُ أَوِّبِی مَعَهُ وَ الطَّیْرَ سبأ آیه ۱۰ و مثل أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ

يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ النُّجُومُ وَ الْجِبالُ وَ الشَّجَرُ وَ الدَّوَابُّ وَ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ

حج آیه ۱۸ و غیر اینها از آیات و در اخبار بسیاری داریم که عرض ولایت ائمه بر جبال و میاه و اشجار و حیوانات شده و اخباری که بسیاری از حیوانات خدمت اینها عرض حاجت میکردند و غیر اینها پس مانعی ندارد که نحل مورد وحی الهی شود و مکلف بتکلیف باشد أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبالِ بُيُوتاً از عجائب قدرت اینکه خانه های زنبور مسدس است بدون آنکه زاویه پیدا کند که مهندسین را حیران کرده آنهم در امکنه مرتفعه مثل کوه ها و من الشجر در اشجار طوال وَ مِمَّا يَعْرِشُونَ امکنه مرتفعه در دیوارها و سقفها وا عجب از این دستور ثانوی برای نحل آمد ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ از ریاحین معطره و فواکه حلوه وا عجب از این اینکه امیر آنها در درب کند و با دو نیش طویل ایستاده اگر یکی از آنها روی نجاست یا شی ء کثیفی نشسته نمیگذارد وارد کند و شود و او را دو نیم میکند فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ خطاب سیم که طریق مشی و سلوک آنها را هم معین فرموده و امر فرمود يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِها از طرف دهان شَرابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوانُهُ چه بسیار مشاهده شد که عسل ها الوان مختلفه دارند و شاید منشأ آن اختلاف ریاحین و فواکه باشد که تغذی کردند چنانچه در مومها هم اختلاف لونی هست (فیه) در آن عسل شِفاءٌ لِلنَّاسِ علاوه بر اینکه شفاء بسیاری از امراض است چه طعم شیرینی دارد بخصوص اگر با مسکه تناول کنید چه اندازه لذت دارد و بس است در شرافت عسل که خداوند یکی از چهار نهر بهشت را عسل قرار داده إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ یکی از عبادات بزرگ تفکر در صنایع الهی و اسرار خلقت و غرض الهی از خلقت اشیاء و در صحت و سقم اعمال صالحه و در آیات و اخبار و احکام الهیه است که فرمود

تفکر ساعه خیر من عباده سنه

بلکه ستین سنه و بنظر سطحی قناعت نکند و بنظر عمقی با تأمل و تدبر نظر کند که اجتهاد و استفراغ وسع تعبیر میشود.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۰] .... ص : ۱۵۳

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ (۷۰)

و خداوند خلق فرمود شما را پس از آن قبض فرمود و میراند شما را و بعض شما را کسانی را که رد فرمود تا رذلترین عمرها را بسن پیری تا اینکه نداند بعد آنکه دانسته بود چیزی را بدرستی که خدا عالم بجمیع حکم و مصالح است و قادر بر جمیع افعال است وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ از کتم عدم بعرصه وجود آورد از نیستی بهستی رسانید از ابتدایی که ارواح شما را خلق نمود پس از آن ماده اصلیه شما را در صلب آباء قرار داد و نطفه شدید و در رحم امهات قرار گرفتید و علقه و مضعفه و لحم و عظم و صورت بندی و افاضه روح و بدنیا آمدید و مدتی در دنیا زیست کردید و متنعم بنعم الهی شدید دینیه و دنیویه ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ توفی اخذ بقوه است که اشاره بقبض روح است و زوال حیات و اماته وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلى أَرْذَلِ الْعُمُرِ سن پیری که از امیر المؤمنین علیه السلام مرویست هفتاد و پنج سال و بعضی گفتند نود سال لِكَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئاً که آنچه میدانسته فراموش میکند و نسیان عارض میشود و قوای ظاهریه و باطنیه کاسته میشود چشم از دیدن گوش از شنیدن بدن از حرکت و بالجمله برمیگردد بحال طفولیت إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ صلاح هر بنده را میداند چه موقع بوجود آید و چه موقع بمیرد و چه اندازه زیست کند (قدیر) قدرتش بهمه چیز تعلق گرفته (تنبیه) این آیه نسبت باغلب بندگانست و الا بسیاری عمر طولانی دارند و تمام قوی آنها بر قرار بلکه بزیادتی حضرت نوح دو هزار و پانصد سال ادریس خضر الیاس عیسی هنوز زنده در کنف الهی زیست دارند حضرت بقیه اللّه در حفظ الهی مصون و محفوظ است معمرین در دنیا بسیار بودند و شاید جمله إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ اشاره باین باشد که تمام امور تحت اراده و مشیت او است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۱] .... ص : ۱۵۴

وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلى ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَواءٌ أَ فَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (۷۱)

و خداوند تبارک و تعالی بر حسب حکمت و مصلحت تفضیل داده بعض شما را بر بعضی در رزق که بعضی در توسعه و بعضی در مضیقه پس نیستند کسانی که در توسعه هستند به اینکه رد کنند رزق خود را بر کسانی که در مضیقه هستند که در تحت عبودیت و سلطه آنها هستند پس آنها در رزق مساوی باشند آیا پس از این نعمت بزرگ انکار میکنند نعمت الهی را وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ یکی را غنی و ثروتمند میکند یکی را فقیر و تهی دست میفرماید و تمام موافق حکمت است چنانچه در حدیث قدسی است

ان من عبادی من لا یصلحه الا الغنی فان افقرته لافسده ذلک و ان من عبادی من لا یصلحه الا الفقر فان اغنیته لافسده ذلک فمن لم یرض بقضایی و لم یصبر علی بلائی فلیطلب ربا سوای و لیخرج من ارضی و سمائی

فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلى ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَواءٌ این جمله را دو نحوه میتوان تفسیر کرد.

۱- اینکه اغنیاء حاضر نیستند یک قسمت از رزق خود را بعبید وزیر دستهای خود بدهند تا با هم برابر شوند.

۲- توهم نکنند که آنها روزی میدهند بزیر دستان و عبید خود خداوند روزی دهنده است إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ذاریات آیه ۵۸.

أَ فَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ مثل قارون که گفت قالَ إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلْمٍ عِنْدِي قصص آیه ۷۸ گمان میکنند بکوشش خود بدست آورده اند و شکر گذار نعمت الهی نیستند و غافل از اینکه آنکه داده میتواند پس بگیرد.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۲] .... ص : ۱۵۵

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْواجِكُمْ بَنِينَ وَ حَفَدَةً وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ أَ فَبِالْباطِلِ يُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ (۷۲)

و خداوند قرار داد از برای شما زوج هایی که از نفوس و جنس خود شما هستند که بعقد دائمی یا انقطاعی یا ملك یمین در آورید و قرار داد از این زوجات برای شما پسرانی و نوه و نتیجه هایی و روزی داد شما را از مأکولات پاك و لذیذ و خوش طعم و خوش بو آیا پس از این آیات شما بباطل ایمان میاورید و بنعمه الهی کافر میشوید وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً در ابتداء خلقت بشر که خداوند آدم را آفرید از بقیّه گل آدم حوی را خلق فرمود جَعَلَ مِنْها زَوْجَها اعراف آیه ۱۸۹ که انیس و مونس آن باشد لِيَسْكُنَ إِلَيْها اعراف آیه ۱۸۹.

و هزار مرتبه برای او زایش کرد در هر مرتبه دو فرزند آورد و هزار و اندی سال زیست کرد که گفتند روز وفات حضرت آدم روز تولد حضرت نوح بوده و از این اولادهای آدم رجال و نسایی زیاد در عالم بوجود آمد وَ بَثَّ مِنْهُما رِجالًا كَثِيراً وَ نِساءً نساء آیه ۱.

و هکذا تا دامنه قیامت و این اعظم آیات الهی است

ا تزعم انک جرم ثقیل و فیک انطوی العالم الاکبر

(آدمی زاده طرفه معجونیست، کز فرشته سرشته و از حیوان، گر کند میل این شود پس از این، ور کند میل آن شود به از آن).

وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْواجِكُمْ بَنِينَ وَ حَفَدَةً قبیله ها و سلسله ها و فامیلها بالوان مختلفه و السنه متشتته که روز بروز در تزاید و تا کنون چندین ملیارد جمعیت اولاد آدم است وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ از مأکولات و مشروبات از حبوب و فواکه و بقول لبنیات و حلویات و غیر اینها پس از اینهمه تفضلات و نعم أَ فَبِالْباطِلِ يُؤْمِنُونَ شرک بخدا و تکذیب انبیاء و حمل معجزات بر سحر و متابعت شیطان و انکار معاد و مخالفت دستورات الهیه و متابعت هواهای نفسانیه و غیر اینها از اباطیل وَ بِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ و تمام این نعم را مستند بطبیعت میدانند و کفران نعم الهی میکنند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۳] .... ص : ۱۵۶

وَ يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقاً مِنَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ شَيْئاً وَ لا يَسْتَطِيعُونَ (۷۳)

و عبادت میکنند از غیر خداوند چیزهایی که مالک نیستند از برای اینها رزقی از آسمانها و زمین چیزی را و استطاعت و قدرت ندارند وَ يَعْبُدُونَ این مشرکین پس از اینهمه آیات و آثار قدرت مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقاً بتهایی که یک جماد تراشیده انسان بیش نیستند که حضرت ابراهیم بآنها خطاب میفرماید قالَ أَ تَعْبُدُونَ ما تَنْحِتُونَ و الصافات آیه ۹۵ بلکه جمیع مخلوقات از ملائکه و جن و انس مالک رزق احدی نیستند چه رسد بحیوانات مثل گاو و گوساله و نبات مثل اشجار و جمادات مثل اصنام که هر دسته از مشرکین عبادت بعض آنها را میکنند حتی عبده شمس و آتش و کواکب و غیر اینها که هیچ یک از آنها مالک رزق احدی نیستند مِنَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ چه اهل سماوات و مخلوقات سماوی باشند یا ارضی (شیئا) بقدر خردلی مالکیت ندارند وَ لا يَسْتَطِيعُونَ استطاعت توانایی و قدرت است.

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّهِ الْمَتِينُ ذاریات آیه ۵۸ و این جمله راجع بتوحید افعالیست که هیچ فعلی در عالم واقع نمیشود تا مشیّت حق تعلق نگیرد ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَهٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَهً عَلى أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵ و توهم نشود که موجب جبر میشود زیرا مخالف با اختیار نیست چون میداند بنده اختیار میکند مشیت تعلّق گرفته لا بالعکس و جمله اولی راجع بتوحید عبادتیست.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۴] .... ص : ۱۵۶

فَلا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (۷۴)

پس نزنید از برای خداوند مثل ها و شبیه ها بدرستی که خدا میداند که شبیه و عدیل و مثل و مانندی از برای او نیست و شما نمیدانید و توهّم میکنید مثلی از برای او نظر به اینکه خداوند صرف الوجود و بحت الوجود است و محض الوجود است و

در مقابل صرف الوجود ماهیت و عدم است.

اما ماهیّت معروض وجود است آنهم در عالم تصور می گویی الانسان موجود و لکن در حقیقت حدّ وجود است یعنی وجودش محدود باین حدّ است انّ الوجود عارض الماهیّه تصوّرا و اتّحدا هویّه لذا گفتند الماهیه من حیث هی لیست الاهی.

پس قطع نظر از وجود معدوم صرف چنانچه تمام ماهیّات ممکنه از جواهر خمسه عقل و نفس و ماده و صورت و جسم و اعراض تسعه کم و کیف و اضافه و فعل و انفعال و این و متی و لون و طعم تماما قبل از اضافه وجود معدوم صرف بودند و اما عدم که نیستی صرف است دیگر در مقابل صرف الوجود که محدود بهیچ حدّی نیست از لیست ابدی غیر متناهی مثل از برای او محال است بعلاوه جمیع عوالم امکانی مرکب است یا ترکیب خارجی مثل اجسام و عوارض اجسام یا ترکیب ذهنی مثل اجناس سافله و انواع الانسان حیوان ناطق مرکب از جنس حیوانی و فصل عقلانی و حیوان جسم نامی ذو الحسّ و الحرکه و نباتات جسم نامی و جمادات جسم ذی الأبعاد الثلاثه طول عرض عمق یا ترکیب و همی که شامل جمیع ممکنات میشود مثل وجود و ماهیت که گفتند الممکن زوج ترکیبی که شامل مجرّدات مثل عقل و نفس هم میشود با اینکه ترکیب خارجی و ذهنی ندارند و لکن واجب تعالی که منزّه از جمیع این اقسام ترکیبی است چگونه میشود برای او مثل و مانند قرار داد لذا میفرماید فَلا تَضْرِبُوا یعنی لا تجعلوا لِلَّهِ الْأَمْثالَ.

چه قدر خوب گفته حکیم قاآنی در باب توحید.

ای همه هستی ز تو پیدا شده خاک ضعیف از تو توانا شده

زیر نشینت همه کائنات ما بتو قائم چه تو قائم بذات

هستی تو هستی پیوند نه تو بکس و کس بتو مانند نه

حتی در وحدت و بساطت و احدیت و سایر صفات ذاتیه حق مثل علم و قدرت و حیات، و سایر صفات را منتزع از ذات میدانند و جز صرف وجود هیچگونه ضمیمه ندارد إِنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ

انت کما اثنیت علی نفسک

(حکیم نازی بعقل

تا کی، بفکرت این ره نمیشود طی، بکنه ذاتش خرد برد پی، اگر رسد خس بقعر دریا) بلکه رسیدن خس بقعر دریا محال عادی است و پی بذات حق محال عقلیست.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۵] .... ص : ۱۵۸

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْداً مَمْلُوكاً لا يَقْدِرُ عَلى شَيْ ءٍ وَ مَنْ رَزَقْناهُ مِنَّا رِزْقاً حَسَناً فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَ جَهْراً هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۷۵)

مثل میزند خداوند تبارک و تعالی دو فرد انسان را که یکی از آنها غلام مملوک است که مولای او جلوگیری کرده و قدرت بر هیچ امر ندارد و دیگری در کمال آزادی متنعم بنعم الهی است و رزق واسع حلال طیّب باو عنایت فرموده و انفاق میکند ببندگان خداوند هم در خفاء و سرّ و هم علنا و جهرا آیا این دو نفر مساوی هستند البته مساوی نیستند حمد مختصّ بخداوند است که هر که را باندازه قابلیت موافق حکمت عنایت میکند بلکه اکثر ناس نمیدانند، این مثال ممکن است برای فرق بین مؤمن و کافر باشد که مؤمن مشمول الطاف الهیّه هدایت بدین حق و توفیق باعمال صالحه و اخلاق فاضله در دنیا و بمثوبات اخرویه و فیوضات الهیه در آخرت و کافر مبتلای بشرک و کفر و اعمال سیئه و اخلاق رذیله در دنیا و عقوبات و عذابهای اخرویه در آخرت و ممکن است برای فرق بین عبادت خداوند متعال که مستجمع جمیع کمالات و منزّه از جمیع عیوب و نواقص و مفیض علی الاطلاق است و الهه مشرکین از اصنام و جمادات و نباتات و حیوانات و شمس و کواکب و آتش و غیر اینها که لا یضرّ و لا ینفع و لا یقدر علی شی ء باشد ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا برای تشبیه معقول بمحسوس عَبْداً مَمْلُوكاً لا يَقْدِرُ عَلى شَيْ ءٍ حتی در افعال مختصه بخود از خواب و خوراک و ازدواج تمام در تحت اراده مولی است وَ مَنْ رَزَقْناهُ مِنَّا رِزْقاً حَسَناً که با کمال وسعت و عزّت و مکنت و ثروت زندگانی میکند يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَ جَهْراً بزیر دستان و فقراء و ارباب حاجات هم در سرّ بنحوی که طرف متوجّه نشود و هم در علن که سؤال کند یا مشاهده شود یا منفق را بشناسد هَلْ يَسْتَوُونَ در عزت و احترام در نزد مردم الحمد للَّه حمد

و ثنا مخصوص بخداوند متعال است که تمام خوبیها و تفضلات و عنایات از جانب او است بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ نه فرق بین حق و باطل میگذارند و نه شکر گذار نعم الهیه میشوند و نه نظر باو دارند و تمام آنچه دارند مستند باسباب ظاهریه میپندارند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۶] .... ص : ۱۵۹

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُما أَبْكَمُ لا يَقْدِرُ عَلى شَيْ ءٍ وَ هُوَ كَلٌّ عَلى مَوْلاهُ أَيْنَما يُوَجِّهْهُ لا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَ مَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ هُوَ عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۷۶)

و مثل دیگری خداوند زده است که دو نفر یکی از آنها لال است قدرت بر تلفظ ندارد و او و بال و کلّ است بر ولی و صاحب اختیار خود بهر کاری توجّه کند خر- دلی نفع ندارد آیا مساوی است با کسی که امر بعدل میکند و او بر صراط مستقیم است ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا این یک مثال دیگر است برای فرق بین مؤمن و کافر موحد و مشرک عادل و فاسق مصلح و مفسد رجلین دو نفر احدهما یکی از آنها ابکم مشرک اقرار بتوحید نمیکند کافر ایمان نمیاورد فاسق تن بعبادت و اطاعت نمیدهد مثل آدم لال که زبان ندارد لا يَقْدِرُ عَلى شَيْ ءٍ چنان موانع از تقلید آباء و عنا دو عصبیّت و هوای نفس و حب شهوات و حب دنیا برای او سدّ شده کانه قدرت ندارد وَ هُوَ كَلٌّ عَلى مَوْلاهُ هر چه موالیان او را نصیحت و ارشاد و هدایت کنند تأثیری در آن ندارد و باعث زحمت و اذیت آنها میشود أَيْنَما يُوَجِّهْهُ لا يَأْتِ بِخَيْرٍ جز فسق و فجور و ظلم و تعدّی و فساد از او عمل خیری صادر نمیشود هَلْ يَسْتَوِي هُوَ استفهام انکاریست هیچ عاقلی حکم بتساوی نمیکند با کسی که وَ مَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ بهدایت و ارشاد امر بتوحید و ایمان و اطاعت و امتثال و امر بمعروف و نهی از منکر و پند و اندرز میدهد وَ هُوَ عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ عملا و اخلاقا و عقیده بر صراط مستقیم دیانت سیر میکند و قدمی بر طرق شیطانی بر نمیدارد.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۷] .... ص : ۱۶۰

وَ لِلَّهِ غَيْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلاَّ كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ (۷۷)

و مختص بخداوند است علم بغیب آنچه در آسمانها و زمین است و نیست امر ساعت و قیامت الامثل چشم بهم زدن بلکه اقرب از آن محققا خداوند بر هر چیزی قادر و توانا است وَ لِلَّهِ غَيْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ در موضوع علم غیب آیات و اخبار مختلف است در بسیاری از آیات اختصاص میدهد بخدا و در بعضی آیات نسبت بغیرهم میدهد مثل قوله تعالی عالِمُ الْغَيْبِ فَلا يُظْهِرُ عَلى غَيْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضى مِنْ رَسُولٍ جن آیه ۲۶.

و غیر اینها و اخبارهم در این باب مختلف است و ما مکرر در تفسیر آیات راجعه باین موضوع توضیح داده ایم و در این آیه اشاره میکنیم و خلاصه آن اینکه غیب مقابل حضور است هر چه از نظر مستور است غیب گویند یعنی حضرت بقیه اللّه را غائب گویند و دوره و زمانه ما را دوره غیبه میگویند و این ذی مراتب است اما نسبت بذات مقدس حق چون علمش عین ذات است و غیر متناهی ازلا و ابدا چیزی بر او مستور نیست و از او غائب نیست و اما غیر او از ممکنات و مخلوقات علم آنها محدود است و نسبه محدود بغیر محدود اگر بگویی مثل قطره بدریا است غلط گفته ای زیرا دریا هم محدود است پس آنچه بر جمیع ممکنات مستور است مختص باو است و اما در ممکنات مراتب مختلفه دارد مثلا اگر بگوئیم اهل بیت محمّد و آل او صلوات اللّه علیهم عالم بجمیع ما کان و ما یکون هستند چنانچه اخبار بسیاری داریم بر آنها غیب نیست و هکذا تنزل کنیم تا مثل اهل ایمان که علم دارند بظهور حضرت بقیه اللّه و قیام قیامت و بهشت و جهنم و عقبات آن و دوره رجعت و امثال آن بر آنها غیب نیست و باز تنزل کنیم علماء نجوم که خبر میدهند از طلوع و غروب و تقارن و تقابل و تثلیث و تربیع کواکب و ساعات و رؤیت هلال و بروج و امثال اینها بر آنها غیب نیست و نیز رجال بر اطفال و هر درجه بالا بر درجه پائین پس در حق همه آنها میتوان گفت علم غیب

ندارند نسبت ببالاتر از خود و دارند نسبت بزیر دست خود و باین بیان هیچ تنافی و تعارضی در اخبار و آیات نیست و اللّه العالم وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ افعال الهی آنی الحصول است احتیاج بمقدمات و اسباب ندارد بمجرد اراده موجود میشود و لمح بصر فعل عبد است و زمانیست و آن، طرف زمان است و لذا میفرماید او هو اقرب و کلمه او بمعنی تردید نیست بلکه بمعنی بل است إِنَّ اللَّهَ عَلی كُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۸] .... ص : ۱۶۱

وَ اللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهاتِكُمْ لا تَعْلَمُونَ شَیْئاً وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۷۸)

و خداوند بیرون آورد شما را از شکم های مادرانتان نمیدانستید چیزی را و قرار داد برای شما شنوایی و چشمها و قلبها باشد که شما شکر گذار باشید وَ اللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهاتِكُمْ این هم یکی از آیات بزرگ الهی است چنانچه از امیر المؤمنین مرویست

ا تزعم انک جرم صغیر، و فیک انطوی العالم الاکبر

و در قرآن مجید مراتب خلقت انسان را مکررا بیان فرموده:

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ سُلالَهٍ مِنْ طِینٍ ثُمَّ جَعَلْناهُ نُطْفَهً فِی قَرارٍ مَكِینٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَهَ عَلَقَهً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَهَ مُضْغَهً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَهَ عِظاماً فَكَسَوْنَا الْعِظامَ لَحْماً ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِینَ مؤمنون آیه ۱۲ تا ۱۵ و نیز میفرماید:

وَ صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّیِّباتِ ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَتَبارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِینَ مؤمن آیه ۶۴.

و غیر اینها از آیات و خلاصه کلام اینکه انسان مرکب است از روح و بدن و ظهر و بطن و سر و علن اما بدن اصل آن از خاک است که فرمود مِنْ سُلالَهٍ مِنْ طِینٍ و حکماء گفتند کل شی ء یرجع الی اصله لذا این بدن خاک میشود و قدرت کامله حق این خاک را در مأکولات انسان قرار داده و از آنها نطفه استخراج فرموده و در صلب پدران و از آنجا بغریزه شهوت در رحم مادران قرار داده که میفرماید:

فِی قَرارٍ مَکِینٍ و در جای دیگر میفرماید یَخْلُقُکُمْ فِی بُطُونِ أُمَّهاتِکُمْ خَلْقاً مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِی ظُلُماتٍ ثَلاثٍ زمر آیه ۸.

ظلمت رحم مشیمه بطن پس از آن اطواری در رحم دارد که میفرماید: خَلْقاً مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ از علقه مضغه عظام لحم که در آیه مذکوره بیان میفرماید پس از آن صورت بندی میکند که میفرماید وَ صَوَّرَکُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَکُمْ پس از آن از عالم ارواح روح هر فردی تعلق میگیرد ببدن آن که میفرماید:

ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَکَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِینَ پس از آن رشد میکند و تکمیل میشود از رحم بیرون میآید که میفرماید: وَ اللَّهُ أَخْرَجَکُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهاتِکُمْ و چون در دنیا آمد هیچگونه علمی نداشت حتی از جوجه مرغ پس تر است زیرا جوجه تا از تخم در آید تک بر زمین میزند و دانه برمیدارد که میفرماید:

لا تَعْلَمُونَ شَیْئاً پس از آن افاضه قوای ظاهره و باطنه باو میشود سامعه باصره ناطقه شامه لامسه خیال حس مشترک حافظه متفکره ذاکره عاقله که میفرماید وَ جَعَلَ لَکُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَهَ و سر اینکه سمع را مفرد بیان فرموده و ابصار و افئده را جمع اینست ابصار مراد اعین است که آلت دیدنست و همچنین افئده که محل قوای باطنه است ولی آلت سمع اذن است اگر بغیر آن فرموده بود بجمع بیان کرده بود چنانچه میفرماید وَ لَهُمْ آذانٌ لا یَسْمَعُونَ بِها اعراف آیه ۱۷۸ ولی تعبیر بسمع فرموده و شنیدن مفرد است لعلکم برای تردید و شک نیست بلکه بمعنای ینبغی است که باید و لازم و واجب است تشکرون قدر این نعم کلیه الهیه را بدانید و شکر گذار باشید که بحکم عقل شکر منعم واجب است و این فرع شناختن منعم است و در قرآن میفرماید لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ وَ لَئِنْ کَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ ابراهیم آیه ۷.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۷۹] .... ص : ۱۶۳

أَ لَمْ یَرَوْا إِلَی الطَّیْرِ مُسَخَّراتٍ فِی جَوِّ السَّماءِ ما یُمْسِکُهُنَّ إِلاَّ اللَّهُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ (۷۹)

آیا نمی بینید و نگاه نمی کنید بسوی پرندگان در وسط هوای بالا نگاهداری نمی کند آنها را مگر خداوند تبارک و تعالی محققا در این امر هر آینه آیاتیست از برای قومی که ایمان می آورند أَ لَمْ یَرَوْا إِلَی الطَّیْرِ از پشه و مگس تا سیمرغ و عنقاء که خداوند بقدرت کامله بآنها در حد خود دو بال مرحمت فرموده با اینکه جسم خاکی هستند و باید میل بمرکز داشته باشند.

مُسَخَّراتٍ فِی جَوِّ السَّماءِ در وسط هوا سیر می کنند و بسا از شهری بشهری میروند مثل هدهد سلیمان و بلکه ملائکه از آسمان بزمین و از زمین به آسمان سیر می کنند ما یُمْسِکُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ نگاهداری آنها در جوّ هوا بقدرت کامله او است نه مستند بطبیعت عادم الشعور که وجودش محتاج بایجاد حق است.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ هر جزء آنها دلیل بارزیست بر وجود صانع یک پشه دارای جمیع آنچه در فیل است بعلاوه دو بال که فیل ندارد هست و هکذا شعور و ادراک و بینایی آن که در وسط هوای خون وسط رگ را می بیند و روی رگ مینشیند و با خرطوم کسافت را پاک می کند و با نیش بآن تیزی وسط آن مجوف است میمکد و پرواز می کند و صدای حرکت دست را میشنود و بمجرد حرکت فرار می کند جل الخالق لکن این آیات لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ است و الا غیر مؤمن توجه باین امور ندارد.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۰] .... ص : ۱۶۳

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَکُمْ مِنْ بُیُوتِکُمْ سَکَناً وَ جَعَلَ لَکُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعامِ بُیُوتاً تَسْتَخِفُّونَها یَوْمَ ظَعْنِکُمْ وَ یَوْمَ إِقامَتِکُمْ وَ مِنْ أَصْوافِها وَ أَوْبارِها وَ أَشْعارِها أَثاثاً وَ مَتاعاً إِلی حِینٍ (۸۰)

و خداوند جعل فرمود برای شما منازلی که از سنگ و چوب و شن و سمند

و خاک و گچ که خلق فرمود ساختمان کنید و در آنها استراحت نمائید و قرار داد از پوست حیوانات منازلی که در روی آنها سکونت کنید که براحتی و سبکی قابل حمل و نقل باشد روز مسافرت که از این شهر بآن شهر در بیابان ها منزل می کنید و در آن شهرها اقامت مینمائید و نیز قرار داد از پشم ها و کرکها و موهای آنها از اثاث البیت از فروش و ظروف و پرده ها و لباس ها تا مدتی که کهنه شود و فاسد گردد و از بین برود.

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَناً اولا خداوند کره زمین را روی آب قرار داد که سه ربع کره را آب گرفته و یک ربع بیرون آبست که ربع مسکونش نامند و این کره زمین و آب را در جو هوا بقدرت کامله خود نگاهداشته و دو حرکت وضعی و انتقالی بر خلاف یکدیگر قرار داده یکی دور خود میچرخد و تشکیل شب و روز میدهد بر توالی از مشرق بمغرب طبق دائره معدل و یکی انتقالی دور کره شمس طبق دائره منطقه البروج بر خلاف توالی تشکیل سال و ماه میدهد و طول و قصر شب و روز از این حرکت است و این دو دائره در دو نقطه تقاطع دارند اول حمل و مهر روز شب مساوی میشود سپس فصل پیدا میکند بطرف شمال روزها اطول میشود تا منتهای فصل که بیست و چهار درجه است که اول تیر است و سرطان روز در تزائد است پس از آن رو بنقیصه میگذارد تا اول مهر پس از آن بطرف جنوب شب در تزائد است تا اول دی که جدی باشد باز رو بنقیصه میگذارد تا اول فروردین که حمل باشد پس از آن وسائل ساختمان بیوت را در زمین قرار داده از سنگ و چوب و مواد زمینی و تعلیم آدم نمود طرز ساختمان را و اول بیتی که در عالم وضع شد کعبه معظّمه بود إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبارَكاً آل عمران آیه ۹۰ که حضرت آدم بنا کرد و حضرت ابراهیم و اسمعیل باتمام رسانیدند وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعامِ بُيُوتاً ظاهرا مراد پوست انعام است که زیر پا میاندازند و استراحت می کنند زیرا مراد از بیت ما یبیت علیه است و الان از پشم و کرک همین جلود قالی بافته میشود و رواج بسزا دارد تَسْتَخِفُّونَها برای حمل و نقل در مسافرت و مراکز مختلفه

بسیار سهل و آسان است حتی ممالک خارجه یَوْمَ ظَعْنِکَمْ روزی که در مسافرت هستید وَ یَوْمَ إِقامَتِکَمْ روزی که در محلی اقامت می کنید وَ مِنْ أَصْوافِها وَ أَوْبارِها وَ أَشْعارِها أَثاثاً وَ مَتاعاً إِلی حِینٍ از پشم گوسفندان و کرک شترها و موی اسبان اثاث البیت مثل طناب و رشتهایی برای لباس و بسیاری از ضروریات زندگانی فراهم میکنید تا مدتی که ریسیده و پوشیده و فرسوده شود و از بین برود.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۱] .... ص : ۱۶۵

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَکُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلالاً وَ جَعَلَ لَکُمْ مِنَ الْجِبالِ أَکْناناً وَ جَعَلَ لَکُمْ سَرابِیلَ تَقِیکُمُ الْحَرَّ وَ سَرابِیلَ تَقِیکُمْ بَأْسَکُمْ کَذلِکَ یُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکُمْ لَعَلَّکُمْ تُسْلِمُونَ (۸۱)

و خداوند قرار داد از برای شما از آنچه خلق فرموده سایبانی و قرار داد از برای شما از کوه ها جایگاهی و قرار داد از برای شما لباسهایی که حفظ کند شما را از حرارت شمس و لباسهایی که حفظ کند شما را از آسیب دشمن در میدان جنگ همین نحو تمام میفرماید نعمت خود را بر شما باشد که شما اسلام بیاورید وَ اللَّهُ جَعَلَ لَکُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلالًا از اشجار و عمارات و أبنیه که بتوانید ساختمان کنید و در سایه آنها سکونت کنید و در بیشه ها و باغ ها و اطراف نهرها سایبان شما باشد.

وَ جَعَلَ لَکُمْ مِنَ الْجِبالِ أَکْناناً که گفتند این کوه ها بمنزله میخ است که زمین را محکم و بمنزله لنگر کشتی است که کشتی متلاتم نشود که اگر اینها نبود زمین متزلزل می شد و بسا بسیاری خسف میشدند و عمارات خراب میشد و قابل سکونت نبود که مفاد اکنانا است بمعنی سکونت وَ جَعَلَ لَکُمْ سَرابِیلَ پیراهن وزیر جامه و سایر البسه از قطن و کتان و پشم و کرک تَقِیکُمُ الْحَرَّ البته هم از حرارت حفظ می کند و هم از برودت و سر عدم ذکر البرد شاید این باشد که مورد خطاب کفار و مشرکین حجاز بودند و در مناطق حاره تعیّش داشتند وَ سَرابِیلَ تَقِیکُمْ بَأْسَکُمْ مثل زره و کلاه خود که مانع از تیر و نیزه و شمشیر می شود کَذلِکَ یُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکُمْ

که جمیع اسباب و وسایل و احتیاجات زندگانی شما را تأمین فرموده که قدردان این نعم باشید و شکر گذار و دست از شرک و کفر بردارید و اقرار بتوحید و رسالت رسل کنید که مفاد لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ است با اینکه میدانید که اصنام آنها قدرت کوچکترین این نعم را ندارند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۲] .... ص: ۱۶۶

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما عَلَيْكَ الْبَلاغُ الْمُبِينُ (۸۲)

پس اگر اعراض کردند و اسلام نیاوردند پس فقط تکلیف شما پیغمبران اتمام حجه است برای قوم ببیان ادله توحید و اتیان بمعجزات که دلیل بر صدق دعوای آنها باشد و بیان وظایف دین و بشارت و انذار و نصیحت و موعظه و اما اسلام آوردن و نیاوردن قوم مربوط بآنها نیست خود اینها مسئولند لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَهٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَهٍ انفال آیه ۴۴ فَإِنْ تَوَلَّوْا پس از این همه آیات قدرت و تذکر بنعم الهی باز ایمان نیاورند و بکفر و شرک خود باقی و ثابت ماندند بر انبیاء جز ابلاغ چیزی نیست و راه عذر بر احدی باقی نماند چنانچه وظیفه علما هم بیان احکام است و تالیف رسائل عملیه و در دست رس عموم گذاردن لکن عمل آنها و تقلید از علماء در عهده خود مکلفین است.

فَإِنَّما عَلَيْكَ الْبَلاغُ الْمُبِينُ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۳] .... ص: ۱۶۶

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَها وَ أَكْثَرُهُمُ الْكافِرُونَ (۸۳)

میشناسند نعمت خداوند را پس از آن انکار می کنند آن را و اکثر آنها کافر هستند يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ چون غرق نعمت هستند از نعمت وجود و عقل و قوای ظاهریه و باطنیه و اعضاء و جوارح و نعمه حیات و نعم خارجیه سماویه و ارضیه جمادیه و نباتیّه و حیوانیه از مأکولات و مشروبات و ملبوسات و غیر اینها حتی نعم دینیه از ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و معامله با امم سابقه از نجات اهل ایمان و هلاکت کفار و غیر اینها ثُمَّ يُنْكِرُونَها که مستند بخداوند نمیدانند یا

مستند بطبیعت و شانس و خوش بختی و اتفاق و پیش آمد می شمارند یا استناد باصنام و کواکب و شمس و سایر آلهه خود میدهند و اگر از طرف آلهه هم نگویند آلهه خود را واسطه و شفیع میدانند و بالجمله انکار می کنند که مستند بخدا وحده لا شریک له باشد.

وَ أَكْثَرُهُمُ الْكافِرُونَ (اشکال) جمیع اینها کافر نیستند وجه تعبیر باکثر چیست؟ (جواب) بعض مفسرین گفتند برای خروج اطفال و نواقص العقول و کسانی که دعوت بآنها نرسیده است لکن این جواب تمام نیست زیرا از عنوان کفر و احکام کفر بیرون نیستند غایه الامر قاصرند نه مقصر و بعضی گفتند برای اخراج کسانیست که در علم الهی گذشته که ایمان می آورند این جواب هم تمام نیست.

زیرا قبل از ایمان از عنوان کفر بیرون نیستند و بعد از ایمان انکار نعمت الهی نمی کنند و ظاهر آیه اینکه اکثر منکرین کافر هستند و حال آنکه انکار و کفر متلازمین هستند و بعضی گفتند ذکر خاص و اراده عام است پس مراد از از اکثر جمیع است و این جواب افسد است بلکه خلاف نص است و تحقیق در جواب اینکه منکرین دو دسته هستند یک دسته که اکثریت با آنها است اصلا مستند بخدا نمیدانند و مستند باسباب ظاهریه طبیعیه یا اسباب سماویه و ارضیه یا بقدرت و توانایی خود یا اشخاص بالا دست خود میدانند اینها کافر بخدا هستند و یک دسته مستند بخدا میدانند بتوسط آلهه و شفاعت آنها یا ملائکه و انبیاء میدانند که آنها از خدا میگیرند و به سایرین میدهند اینها و لو از جهت انکار توحید افعالی کافر هستند و اما از جهت اینکه مبدء آن از جانب خدا است کافر نیستند و اینها در طرف اقلیت هستند هذا ما عندنا و اللّه العالم بمراده.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۴] .... ص: ۱۶۷

وَ يَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيداً ثُمَّ لا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَ لا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۸۴)

و روزی که مبعوث می کنیم از هر امتی شهیدی را پس از آن اذن داده نمی

شود از برای کسانی که کافر شدند و قبول نمی شود از آنها تقاضای رجوع را در دنیا وَ یَوْمَ نَبْعَثُ یعنی روز قیامت که تمام جن و انس محشور می شوند ما مبعوث می کنیم مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ شَهِیداً از هر امتی و طایفه و اهل زمانی یک نفر شاهد که شهادت میدهد بر کردار و افعال آن امه و در جای دیگر میفرماید در چند آیه بعد وَ یَوْمَ نَبْعَثُ فِی کُلِّ أُمَّهٍ شَهِیداً عَلَیْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ جِئْنا بِکَ شَهِیداً عَلی هؤُلاءِ آیه ۹۱ و مراد انبیاء و اوصیاء هستند هر کدام نسبت باهل زمان خود چنانچه در زیارت جامعه در دو مورد دارد در حق ائمه هدی (ع) و

شهداء علی خلقه

و شهداء دار الفناء

و در اخبار بسیاری در تفسیر همین آیه و آیه بعد که فرمودند.

لکل زمان امام نبعث کل امه مع امامها

و در سوره بنی اسرائیل میفرماید یَوْمَ نَدْعُوا کُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِمْ آیه ۷۳ و نظر به اینکه درباره شهادت حس معتبر است بخصوص در مقام حکومت که در خبر است از حضرت رسالت که اشاره بخورشید نمود و فرمود (علی مثل هذا تشهد) و در باب شهادت بزنا دارد

کالمیل فی المکحله

پس از این آیات و اخبار استفاده میشود که پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و ائمه اطهار انوار مقدسه آنها و ارواح مطهره آنها همه جا حاضر و ناظر هستند و تمام اعمال و گفتار و کردار ما را مشاهده میکنند می بینند و میشنوند و این مرتبه فوق مقام علم است که عالم بجمیع ما کان و ما یکون باشند زیرا در شهادت حس معتبر است شهادت علمی کافی نیست بلکه در مفهوم شهادت حضور معتبر است مقابل غائب ثُمَّ لا یُؤْذَنُ لِلَّذِینَ کَفَرُوا اجازه تکلم بکفار داده نمیشود چنانچه میفرماید الْیَوْمَ نَخْتِمُ عَلی أَفْواهِهِمْ یس آیه ۶۵ و نیز میفرماید.

قالَ اخْسَؤُا فِیها وَ لا تُکَلِّمُونِ مؤمنون آیه ۱۱۰ بلکه از این جمله استفاده میشود که قدرت بر تکلم ندارند زیرا هیچ امری بدون اذن الهی ممکن نیست وقوع پیدا کند.

ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَهٍ أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَهً عَلی أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵ وَ لا هُمْ یُسْتَعْتَبُونَ استعتاب تقاضای اقاله و رجوع است و کفار هر چه

تقاضای رجوع کنند پذیرفته نمی شود چنانچه در بسیاری از آیات اشاره باین موضوع دارد مثل.

قالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّی أَعْمَلُ صالِحاً فِیما تَرَکْتُ کَلَّا إِنَّها کَلِمَهٌ هُوَ قائِلُها الایه مؤمنون آیه ۱۰۲.

و مثل وَ لَوْ تَری إِذْ وُقِفُوا عَلَی النَّارِ فَقالُوا یا لَیْتَنا نُرَدُّ وَ لا نُکَذِّبَ بِآیاتِ رَبِّنا وَ نَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ بَلْ بَدا لَهُمْ ما کانُوا یُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ انعام ۲۷ و ۲۸ و غیر اینها از آیات شریفه.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۵] .... ص : ۱۶۹

وَ إِذا رَأَی الَّذِینَ ظَلَمُوا الْعَذابَ فَلا یُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَ لا هُمْ یُنْظَرُونَ (۸۵)

و زمانی که دیدند کسانی که ظلم کردند عذاب را پس تخفیف نمیشود از آنها و مهلت هم بآنها داده نمی شود آنچه از آیات شریفه و اخبار اهل بیت استفاده میشود اینکه اهل محشر از این حیث سه دسته میشوند یک دسته بی حساب داخل جهنم می شوند نه بر آنها نصب میزان میشود و نه از صراط عبور میدهند دسته دوم آنکه بدون حساب و میزان داخل بهشت میشوند.

و دسته سیم در تحت حساب و پای میزان، و نصب صراط بر آنها میشود و بحساب آنها رسیدگی میشود و اینها هم دو دسته هستند.

یک دسته ثقلت موازینهم اهل نجات و یک دسته خفت موازینهم مورد عتاب و خطاب و گرفتار عذاب می شوند نکته دیگر اینکه جهنم در طرف یسار محشر است و بهشت در طرف یمین و نکته دیگر آنکه جهنم فاصله بین صحرای محشر است و بهشت که اهل بهشت باید از صراط عبور کنند که جسر جهنم است تا داخل بهشت شوند.

اما دسته اول کفار و مشرکین و منافقین و معاندین هستند که هیچگونه عمل صالحی ندارند که مفاد این آیه است که میفرماید: وَ إِذا رَأَی الَّذِینَ ظَلَمُوا الْعَذابَ که بمجرد اینکه سر از خاک بردارند ملائکه عذاب آنها را با غلهای آتشی و تازیانه

میآورند در طرف یسار محشر که جهنم واقع شده و اولین نظر آنها بجهنم می افتد آنها را وارد جهنم می کنند که مراد از الَّذِینَ ظَلَمُوا ظلم بنفس که ایمان نیاوردند و ظلم بغیر که نگذاردند ایمان بیاورند و ظلم بانبیاء و مؤمنین که آنها را اذیت و آزار بقتل و جرح و حبس و شکنجه میانداختند و ظلم بدین که شرک باشند و ظلم، عظیم است فَلا یُخَفَّفُ عَنْهُمْ حتی یک روز که دارد وَ قالَ الَّذِینَ فِی النَّارِ لِخَزَنَهِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّکُمْ یُخَفِّفْ عَنَّا یَوْماً مِنَ الْعَذابِ قالُوا أَ وَ لَمْ تَکُ تَأْتِیکُمْ رُسُلُکُمْ بِالْبَیِّناتِ قالُوا بَلی قالُوا فَادْعُوا وَ ما دُعاءُ الْکافِرِینَ إِلَّا فِی ضَلالٍ مومن آیه ۵۲ و ۵۳ وَ لا هُمْ یُنْظَرُونَ ساعتی بآنها مهلت داده نمیشود.

اما دسته دوم کسانی هستند که با ایمان کامل و بدون گناه آمرزیده از دنیا رفتند وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثی وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ یُرْزَقُونَ فِیها بِغَیْرِ حِسابٍ مؤمن آیه ۴۰ و اما دستم سیم وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَیِّئاً اگر با توبه از دنیا روند امید نجات هست و الا در تحت حساب وَ الْوَزْنُ یَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِینُهُ فَأُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَ مَنْ خَفَّتْ مَوازِینُهُ فَأُولئِکَ الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِما کانُوا بِآیاتِنا یَظْلِمُونَ اعراف آیه ۷ و ۸

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۶] .... ص: ۱۷۰

وَ إِذا رَأَی الَّذِینَ أَشْرَکُوا شُرَکاءَهُمْ قالُوا رَبَّنا هؤُلاءِ شُرَکاؤُنَا الَّذِینَ کُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِکَ فَأَلْقَوْا إِلَیْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّکُمْ لَکاذِبُونَ (۸۶)

و زمانی که مشاهده کردند کسانی که شرک آوردند شرکاء خود را در قیامت گفتند پروردگار ما اینها شرکاء ما بودند کسانی که بودیم با آنها میپرستیدیم از غیر تو پس القاء میشود بآن شرکاء که در جواب مشرکین میگویند که شما مشرکین محققا بودید دروغگویان وَ إِذا رَأَی الَّذِینَ أَشْرَکُوا اشاره به اینکه فردای قیامت محشور میشوند تمام مشرکین با آلهه خود در صحرای محشر چنانچه دارد إِنَّکُمْ

وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ

انبیاء آیه ۹۸ که دلالت دارد که آنچه اینها پرستش میکردند با آنها وارد جهنم میشوند و لذا خدمت معصوم اشکال کردند که بعض مشرکین پرستش ملائکه یا عیسی علیهم السّلام میکردند پس مثل عیسی و ملائکه هم داخل جهنم میشوند حضرت جواب فرمود بخوان آیه بعد که میفرماید إِنَّ الَّذِینَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنی أُولئِکَ عَنْها مُبْعَدُونَ انبیاء آیه ۱۰۱ پس بناء علی هذا جمیع اصنام و شمس و قمر و سایر الهه آنها در جهنم وارد میشوند و مشرکین آنها را مشاهده می کنند و لذا در همان سوره انبیاء پس از آیه قبل می فرماید:

لَوْ کانَ هؤُلاءِ آلِهَةً ما وَرَدُوها وَ کُلٌّ فِیها خالِدُونَ آیه ۹۹ (شرکائهم) بعض مفسرین در جهت اضافه شرکائهم چنین گفتند یعنی آنها را در اموال خود شریک قرار میدادند بقرینه آیه شریفه وَ جَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَ الْأَنْعامِ نَصِیباً فَقالُوا هذا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَ هذا لِشُرَکائِنا الایه انعام آیه ۱۳۷ لکن این توهم فاسد است بلکه مراد از شرکائهم یعنی شریک خدا قرار دادند در الوهیت و عبادت چنانچه در همان آیه سوره انعام اضافه بخود کردند وَ هذا لِشُرَکائِنا و هم چنین در همین آیه قالُوا رَبَّنا هؤُلاءِ شُرَکاؤُنَا اینها هستند که ما آنها را شریک قرار دادیم در الوهیت الَّذِینَ کُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِکَ و عبادت آنها را میکردیم و آنها را بالوهیت میخواندیم.

فَأَلْقَوْا إِلَیْهِمُ الْقَوْلَ همان اصنام و سایر آلهه آنها بزبان میایند و بمشرکین میگویند.

إِنَّکُمْ لَکاذِبُونَ مفسرین چنین تفسیر کردند که شما دروغ می گویید که ما شما را اضلال کرده ایم و بشرک انداخته ایم خود باختیار خود در ضلالت و شرک افتاده اید لکن این تفسیر بنظر تمام نیست زیرا اینها همچه دعوایی نداشتند تا تکذیب کنند آنها را بلکه تکذیب آنها را به اینکه ما را الهه و شریک خداوند میدانستند دروغ میگفتند ما هیچگونه قدرتی نداشتیم و یک جمادی بیش نبودیم و این تکذیب اینها

بزرگ ترین حجه است بر بطلان مذهب آنها که خود طرف اقرار کند که من آنچه میگویند نیستم مثلی است معروف گفتند قاضی بر حسب شهادت دو شاهد حکم داد بموت زید مثلا و بر حسب مذهب عامّه حکم قاضی واقع را ثابت میکند هر چه زید فریاد زد که من زنده ام گفتند مرده ای و باید ترا غسل و کفن و دفن کنیم (اشکال) چگونه بتها و شمس و قمر و امثال اینها تکلّم میکنند؟ (جواب) همان نحوی که اعضاء و جوارح شهادت میدهند که بآنها میگویند وَ قالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنا قالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِی أَنْطَقَ كُلَّ شَیْ ءٍ فصلت آیه ۲۰

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۷] .... ص : ۱۷۲

وَ أَلْقَوْا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذِ السَّلَمَ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ (۸۷)

و این مشرکین و الهه آنها در این روز که یوم القیامه باشد خود را تسلیم امر الهی میکنند بدون اختیار و از دست آنها میرود آنچه را که بودند افتراء میبستند (و القوا) ضمیر جمع بر میگردد بمشرکین و الهه آنها و معنای القاء یعنی قهرا و بدون اختیار إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذِ السَّلَمَ عالم آخرت غیر از عالم دنیا است زیرا در دنیا باید باختیار و میل و رغبت ایمان بیاورند و تسلیم اوامر الهی باشند.

لا إِكْراهَ فِی الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَیِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقى لَا انْفِصامَ لَها وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ بقره آیه ۲۵۱.

و امّا دار آخرت دار جزا است اختیاری بر احدی باقی نیست آنچه حکم الهی در حق هر یک صادر شود قدرت بر خلافش ندارند و قهرا تسلیم میشوند وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ یعنی از دست میدهند آنچه را که در دنیا بودند و افتراء میزدند که میگفتند ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى زمر آیه ۳ یا میگفتند هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ یونس آیه ۱۸ یا میگفتند وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها اعراف آیه ۲۸.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۸] .... ص : ۱۷۳

الَّذِینَ کَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ زِدْناهُمْ عَذاباً فَوْقَ الْعَذابِ بِما کانُوا یُفْسِدُونَ (۸۸)

آن کسانی که کافر شدند و بستند برای دیگران راه وصول بخداوند را ما زیاد میکنیم بر آنها عذابی بالای عذاب نسبت بآنچه که بودند فساد میکردند دو نحوه عذاب از برای این دسته کفّار هست (یک) برای کفر آنها که خلود در جهنم باشد که جهنم مهیا شده از برای کفّار.

فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِی وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَهُ أُعِدَّتْ لِلْکافِرِینَ بقره آیه ۲۲ (دوم) صد شدن و مانع شدن دیگران را از تشرف باسلام و دین که عذاب هر یک از آنها را بر اینها هم بار میکنند لذا میفرماید الَّذِینَ کَفَرُوا و بکفر تنهایی خود اکتفاء نکردند وَ صَدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ که نگذاشتند دیگران را که ایمان آورند بالقاء شبهات و تهدید و اسباب دیگر زِدْناهُمْ عَذاباً عذاب خود را که داشتند عذاب آنها را زیاد میکنیم بعدد کسانی را که مانع شدند از ایمان آوردن آنها (فَوْقَ الْعَذابِ) عذاب روی عذاب تا حدی که لا یعلمها الا اللَّه بِما کانُوا یُفْسِدُونَ چه فسادیست بالاتر از فساد در دین و اضلال بنده گان خدا مثل خدا شیطان زیرا شیطان فقط اغوی میکند قدرت بر جلوگیری ندارد و اینها کاملا جلوگیری میکنند و این اختصاص بکفّار ندارد هر ضال و مضلّی را شامل بتنقیح مناط و منصوص العله که افساد باشد چنانچه بنحو عموم میفرماید الَّذِینَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ یَبْغُونَها عِوَجاً وَ هُمْ بِالْآخِرَهِ هُمْ کافِرُونَ الی قوله تعالی یُضاعَفُ لَهُمُ الْعَذابُ الایه هود آیه ۲۰.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۸۹] .... ص : ۱۷۳

وَ یَوْمَ نَبْعَثُ فِی کُلِّ أُمَّهٍ شَهِیداً عَلَیْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ جِئْنا بِکَ شَهِیداً عَلی هؤُلاءِ وَ نَزَّلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ تِبْیاناً لِکُلِّ شَیْ ءٍ وَ هُدیً وَ رَحْمَهً وَ بُشْری لِلْمُسْلِمِینَ (۸۹)

و روزی که مبعوث میکنیم در هر امّتی شهیدی بر آن امّه از نفوس خود آنها یعنی از بشر که از جنس آن امّه باشند و میآوریم ترا که شهید باشی بر اینها و نازل

کردیم بر تو کتابی که بیان میکند از برای هر شی ء و هدایت میکند و رحمه است و بشارت میدهد از برای مسلمین وَ یَوْمَ نَبْعَثُ فِی کُلِّ أُمَّهٍ شَهِیداً عَلَیْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ یوم قیامت انبیاء و رسل و خلفاء الهی که در هر زمانی خالی از حجه معصوم نیست و شهادت آن مقبول است و احتیاج ببیّنه نیست بر اهل زمانش شهادت بر اعمال آنها میدهد که نتوانند انکار کنند.

و این جمله دلیل بر مذهب شیعه است طبق اخبار معتبره که

(ان الارض لا یخلوا من حجّه اما ظاهر مشهود او غائب مستور)

(لو خلت الارض عن الحجه لساخت باهلها و لماجت باهلها).

و نیز دلالت دارد بر اینکه حجج الهی عالم بجمیع افعال و اعمال بنده گان هستند و چیزی بر آنها مستور نیست و نیز دلالت دارد بر مقام عصمت آنها زیرا غیر معصوم شهادتش قابل خطاء و اشتباه هست و مراد از امّه اهل زمان هر یک از آنها است و باید حجه و شاهد از جنس بشر باشد که مراد من انفسهم است.

وَ جِئْنا بِکَ شَهِیداً عَلی هؤُلاءِ بعضی گفتند مراد تمام امّت است تا قیامت بعضی گفتند اهل زمان خود در بعض اخبار دارد شهادت بر ائمه اطهار و اینها شاهد بر اهل زمان خود هستند.

لکن ظاهر آیه شریفه بنظر میآید مشار الیه هؤلاء شهداء باشند از آدم تا حضرت بقیه اللّه که آنها شهداء بر خلق هستند و پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله شهید بر آنها است و مکرّر گفته ایم که اخبار در تفسیر قرآن بیان مصداق است و منافی با عموم ندارد و از این جمله استفاده میشود که حضرت رسالت باتمام انبیاء بوده و از اعمال آنها با خبر بوده و مشاهده میکرده چنانچه در حق امیر المؤمنین هم دارد که فرمود

کنت مع الانبیاء سرا و مع محمد صلی اللّه علیه و اله جهرا

و نَزَّلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ همین قرآن مجید که دارای چند خصوصیت است.

اوّل (تِبْیاناً لِکُلِّ شَیْ ءٍ) که میفرماید وَ لا رَطْبٍ وَ لا یابِسٍ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ

انعام آیه ۵۹ غایه الامر از برای قرآن ظاهریست که بفهم بنده گان نزدیک است و باطنی تا هفتاد بطن که علم آن مختص بائمه علیهم السّلام است که راسخون در علم هستند که میفرماید وَ ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ الایه آل عمران آیه ۵.

دوّم (و هدی) که میفرماید:

إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ بنی اسرائیل آیه ۹.

سیّم (و رحمه) چه رحمتی بالاتر از اینکه بر جمیع سعادات دنیویه و اخرویه و نجات از مهالک نشئتین باشد.

چهارم وَ بُشْری لِلْمُسْلِمِینَ چنانچه میفرماید وَ یُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِینَ الَّذِینَ یَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً کَبِیراً بنی اسرائیل آیه ۹ و ۱۰.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۰] .... ص: ۱۷۵

إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسانِ وَ إِیتاءِ ذِی الْقُرْبی وَ یَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ وَ الْبَغْیِ یَعِظُکُمْ لَعَلَّکُمْ تَذَکَّرُونَ (۹۰)

خداوند تبارک و تعالی بسه چیز امر فرموده عدل و احسان و إیتاء ذی القربی و از سه چیز نهی نمود فحشاء و منکر و بغی باید شما بنده گان متذکر شوید و فراموش نکنید إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُ بِالْعَدْلِ عدل در عقائد خالی از افراط و تفریط یعنی نه چیزی در دین اضافه کند که بدعت بگذارد یا غلو کند و نه منکر یکی از ضروریات شود که مرتد میشود و هر دو از اقسام کفر است و عدل در اخلاق که از صفات حمیده است، و دو طرف آنها از صفات خبیثه افراط و تفریط و عدل در احکام باتیان واجبات و ترک محرمات و نیز عدل بمعنی اعطاء کل ذی حق حقه و صاحبان حقوق بسیارند حق اللّه و حق الرسول و الأئمه و العلماء و ابوین و اولاد و اقارب و هم جوار بلکه مؤمن که فرمود.

للمؤمن علی اخیه ثلاثون حقا لا برائه لها الا بالاداء او العفو

(و الاحسان) بذل مال و الجاه و خدمت ببندگان خدا زائد بر مقدار واجب و اتیان باعمال صالحه

و افعال مستحبه و هدایت و ارشاد خلق و اصلاح امور بندگان و قضاء حوائج آنها و کلّ حسن که نفعش عائد بغیر شود بلکه احسان بنفس هم ممکن است شامل شود و مفسّرین در عدل و احسان هر کدام وجهی گفتند که تمام بدون مدرک و تفسیر برای است.

وَ إِیتاءِ ذِی الْقُرْبی اگر مراد ذی القربی مؤتی باشد مراد صله رحم است از آباء و امّهات و اجداد و جدات و ان علوا و اولاد و احفاد و ان نزلوا و اخوه و اخوات و اولاد آنها و اعمام و عمّات و اخوال و خالات و اولاد آنها که در طبقات ارث هستند تمام ذی القربی هستند و اگر مراد ذی القربی حضرت رسالت باشد چنانچه اخبار بسیاری داریم هم در ذیل همین آیه و هم در آیه خمس که در سوره انفال مفصّلا بیان کردیم ائمه اطهار هستند که یک سهم خمس راجع بآنها است (وَ یَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ) فحشاء افعال قبیحه که در نظر عرف و عقلاء زشت است و از همین باب است فحش که با سبّ فرق دارد مثل نسبت لواط و زنا نسبت بغیر یا زن یا مادر و خواهر و دختر او بعبارات رکیکه (وَ الْمُنْکَرِ) معاصی که در نظر شرع منکر است و از این باب است نهی از منکر که شامل جمیع معاصی میشود صغیره و کبیره ظاهریه و باطنیه قولیه و فعلیه (وَ الْبَغْیِ) تجاوز از حد است و لذا اطلاق بر زنا میشود زانیه را بغیّ میگویند و بر ظلم میشود و بر خروج بر امام مثل اصحاب جمل و صفین و غیر اینها فئه باغیه بر حسود میشود و امثال اینها (یعظکم) مواعظ الهیه ارائه طریق بصراط مستقیم و انذار از سبل شیطانی و عقوبات اخروی و بلیّات دنیوی (لعلکم) یعنی باید و شاید (تذکرون) متذکر شوید و پند بگیرید (تنبیه) اخبار بسیاری در ذیل این آیه و آیه قبل داریم که تفسیر کردند بمصادیق خاصه مثلا عدل را بتوحید و الاحسان بپیغمبر و ذی القربی بامیر المؤمنین و فحشاء بابی بکر و منکر بعمر و بغی بعثمان و در بعض آنها ذی القربی را بائمه اطهار و در آیه قبل در ذیل تبیانا لکل شی ء بیان علم ائمه علیهم السّلام از گذشته و آینده مثل رؤیت کف دست و البته مصادیق اتم عدل و احسان و ذی القربی و فحشاء و منکر و بغی را بیان میفرماید و البته علم

بظاهر و باطن قرآن تا هفتاد بطن اختصاص باین خاندان دارد و این اخبار چون مفصل است و در برهان نقل کرده لذا خودداری کردیم از نقل آن به آنجا رجوع کنید.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۱] ... ص : ۱۷۷

وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذا عاهَدْتُمْ وَ لا تَنْقُضُوا الْأَيْمانَ بَعْدَ تَوْكِيدِها وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ (۹۱)

و وفاء کنید بعهدی که با خدا عهد کرده بودید و نقض و خلف قسمهای خود نکنید و حال آنکه خدا را کفیل قرار دادید محققا خدا میداند آنچه بجا میآورید وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ عهد قرار داد بین طرفین است و عهد با خدا واجب است وفاء بآن و نقض عهد از معاصی کبیره است و در آیه شریفه یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ مائده آیه ۱ تفسیر شده بالعهود و مکرر گفته ایم که تفسیرات صادره از معصومین علیهم السّلام بیان اتم مصادیق است یا مورد نزول آیه است و مورد مخصّص نیست و منافی با عموم آیه نیست و لذا وفاء بعقد مثل بیع اجاره صلح نکاح مضاربه مساقات و نحو اینها واجب الوفاء است حتی معاهده با کفار و مشرکین چه رسد بمعاهده با خدا و فرد اجلای معاهده با خدا عهد ولایت است که روح ایمان است إِذا عاهَدْتُمْ و در موارد زیادی این عهد بسته شد یکی در غدیر خم که شرحش مفصلا گذشت در سوره مائده در ذیل آیه یا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ الایه و آیه الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ الایه که برخواست و گفت بخّ بخّ لک یا علی اصبحت مولای و مولی کل مؤمن و هفتاد هزار بیعت کردند و یکی در روزی که امریه صادر شد که سلام کنند بعلی با مره المؤمنین که این لقب از مختصات علی است و یکی در مورد نزول آیه رکوع إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الایه و موارد بسیار دیگر إِذا عاهَدْتُمْ زمانی که با خدا عهد کردید که نقض عهد یکی از گناهان بسیار بزرگ و خلف آن کفاره دارد و اختلاف است در اینکه کفاره عهد مثل

کفاره نـذر است چنانچه مشـهور گفتند و خالی از قوت نیست یا مثل کفاره یمین است چنانچه بعضـی قائل شدند و احتیاط در جمع است و در مورد آیه زوال ایمانست که عهد ولایت باشد وَ لا تَنْقُضُوا الْأَیْمانَ بَعْدَ تَوْکِیدِها یمین شرعی احتیاج بصیغه دارد و اللَّه باللَّه تاللَّه و کفاره یمین إِطْعامُ عَشَرَهِ مَساکِینَ مِنْ أَوْسَطِ ما تُطْعِمُونَ أَهْلِیکُمْ أَوْ کِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِیرُ رَقَبَهٍ فَمَنْ لَمْ یَجِدْ فَصِیامُ ثَلاثَهِ أَیَّامٍ ذلِکَ کَفَّارَهُ أَیْمانِکُمْ الایه مائده آیه ۸۹ وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَیْکُمْ کَفِیلًا خود قرار دادید بر خود خداوند را کفیل بعضی گفتند حسـیب یعنی حساب کارهای شما را دارد یا نگهبان که خلف عهد و یمین نکنید إِنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ بتمام افعال شما علم الهی احاطه دارد.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۲] .... ص: ۱۷۸

وَ لا تَکُونُوا کَالَّتِی نَقَضَتْ غَزْلَها مِنْ بَعْدِ قُوَّهٍ أَنْکاثاً تَتَّخِذُونَ أَیْمانَکُمْ دَخَلًا بَیْنَکُمْ أَنْ تَکُونَ أُمَّهٌ هِیَ أَرْبی مِنْ أُمَّهٍ إِنَّما یَبْلُوکُمُ اللَّهُ بِهِ وَ لَیُبَیِّنَنَّ لَکُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ ما کُنْتُمْ فِیهِ تَخْتَلِفُونَ (۹۲)

و نبوده باشـید در نقض عهـد و قسـمهای خود مثل آن زنی که غزل میکرد بتمام قوه و پس از غزل نقض میکرد غزل خود را و آنها را از هم میپاشـید گرفتیـد قسم های خود را مکر و حیله و خدعه در میانه خود اینکه بوده باشد گروهی که اکثر و زیادتر و بهتر باشـد از گروه دیگر جز این نیست که خداونـد شـما را امتحـان میکنـد باو و هر آینه ظاهر میفرمایـد برای شـما روز قیامت آنچه که بودید در او اختلاف میکردید و مخالفت میکردید.

(توضیح) کلام طبق استفاده از اخبار منقوله از کافی و علی ابن ابراهیم و عیاشی از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام بلکه از نفس آیه شریفه اینکه این آیات راجع بنقض بیعت امیر المؤمنین است که پس از رحلت حضرت رسالت

ارتد الناس بعد رسول اللَّه الا اربعه او خمسه

و خداوند در این آیه مثل میزند بآن زنی که حمقاء بود در قریش نامش

ریطه بنت کعب بن سعد ابن تیم بن کعب بن لوی ابن غالب و جواری داشت از صبح تا شام از شعر و پشم غزل میکرد بسیار محکم پس از آن تمام آنها را از هم میپاشید که دلیل بر حماقت او بود و نظیر آن در اطفال بسیار مشاهده شد بزحمت زیادی باغچه درست میکنند و درختکاری و آبیاری می کنند تا شام موقعی که فارغ میشوند از بازی یک پا میزنند و تمام آنها را خراب می کنند یا خانه یا حمام میسازند سپس منهدم می کنند بلکه بسیاری از اهل دنیا چه عماراتی محکم بنا می کنند سپس می گویند دمده شده خراب می کنند ...طرز دیگر که مد روز باشد بنا می کنند لذا میفرماید وَ لا تَکُونُوا نباشید شما (کالتی) مثل آن زن که ریطه بود از قریش (نَقَضَتْ غَزْلَها) که بافته های خود را نقض میکرد (مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ) شما هم ولایت علی علیه السّلام را که خدا و رسول چه اندازه محکم کردند چه در آیات شریفه و چه در اخبار متواتره بلکه ادله عقلیه که هیچ امری در دین محکم تر از این نیست که مثل علامه کتاب الفین و میر حامد حسین هندی عبقات و امینی در الغدیر و غیر اینها از بزرگان علماء نوشته اند نقض کنید (انکاثا) که از هم میپاشید شما هم آیات و اخبار را تأویلات بارده کنید و عقب سر اندازید تَتَّخِذُونَ أَیْمانَکُمْ دَخَلًا بَیْنَکُمْ از این جمله استفاده می شود که از اول بیعت آنها و عهد و یمین آنها از روی مکر و حیله و خدعه بوده چنانچه در عقبه قصد قتل رسول اللّه کردند و در سقیفه بنی ساعده کردند آنچه کردند (أَنْ تَکُونَ أُمَّةٌ هِیَ أَرْبی مِنْ أُمَّةٍ) آیا گروهی مثل بنی تیم و بنی عدی و بنی امیه و بنی عباس بهتر از خاندان نبوت و اهل بیت عصمت و طهارت و ائمه راشدین بودند که هر فسادی در عالم اسلامی پیدا شد در اثر همان نقض عهد و پیمان بود که گفتند یک نفر از علماء سنّی که در باطن شیعه بود در شام منبر رفت و جمعیت زیادی هم پای منبر او حاضر شدند گفت حسین پسر فاطمه را که کشت گفتند شمر گفت الا فالعنوه لعن کردند سپس گفت شمر بامر که حسین را کشت گفتند پسر سعد گفت (الا فالعنوه) لعن کردند گفت عمر سعد بامر که بود گفتند پسر مرجانه گفت (الا فالعنوه) لعن کردند گفت ابن زیاد را که امر کرد گفتند یزید

گفت (الا فالعنوه) لعن کردند گفت یزید را که نصب کرد گفتند اگر بالاتر نمی روی می گوییم و در اخبار بجای امه تعبیر بائمه فرموده و این را قائلین بتحریف دلیل گرفته فاسد است زیرا مراد از اخبار اینست که مراد از امه ائمه است نه اینکه لفظ قرآن ائمه بوده إِنَّما یَتْلُوکُمُ اللَّهُ بِهِ این عهد و دستور و فرمان الهی برای امتحان شما است که لِیَهْلِکَ مَنْ هَلَکَ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ یَحْیی مَنْ حَیَّ عَنْ بَیِّنَهٍ انفال آیه ۴۲ وَ لَیُبَیِّنَنَّ لَکُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ ما کُنْتُمْ فِیهِ تَخْتَلِفُونَ مقام قرب ائمه اطهار و بعد ائمه ضلالت معلوم شود که میفرماید: وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّهً یَدْعُونَ إِلَی النَّارِ قصص آیه ۴۱.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۳] .... ص: ۱۸۰

وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَکُمْ أُمَّهً واحِدَهً وَ لکِنْ یُضِلُّ مَنْ یَشاءُ وَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ وَ لَتُسْئَلُنَّ عَمَّا کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۹۳)

و اگر مشیت الهی بمقتضی حکم و مصالح تعلق گرفته بود قدرت داشت بر اینکه و لو باجبار شما را قرار دهد بر یک طریقه باشد و لکن نظر به اینکه باید بنده مختار باشد اگر طریقه ضلالت را اختیار کرد او را بضلالت سوق دهد و اگر هدایت را پسندید او را توفیق و راه نمایی میکند بهدایت و هر آینه البته فردای قیامت از شما سؤال میشود از آنچه بودید عمل میکردید این آیه شریفه نظیر آیه شریفه است که میفرماید وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَی الْهُدی انعام آیه ۳۵.

(توضیح کلام) اینکه افعال اختیاریه عبد نه بنحو اجبار است که خدا بنده را اجبار کند بفعل و بنده حکم آلت داشته باشد و نه بنحو تفویض که بنده مستقل باشد بلکه بنحو اختیار است که اگر بنده اختیار کرد و مشیت تعلق گرفت صادر میشود زیرا اختیار بنده هم بعنایت الهی است

(لا جبر و لا تفویض بل امر بین الامرین)

لذا میفرماید وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لو امتناعیه یعنی هرگز مشیت الهی تعلق باجبار بنده نمیگیرد (لَجَعَلَکُمْ أُمَّةً واحِدَةً) بجعل تکوینی که تمام بر یک طریقه و یک دین باشند زیرا بکلی دستگاه دین برچیده می شود نه احتیاج بارسال رسل و انزال کتب و جعل امام و خلیفه و دستگاه ثواب و عقاب داشتند و نه استحقاق ثواب و عقاب وَ لکِنْ یُضِلُّ مَنْ یَشاءُ کسانی که اختیار کفر و شرک و فسق و فجور نمودند و از قابلیت هدایت خود را انداخته اند و خذلان الهی آنها را گرفته وَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ کسانی که اختیار ایمان و تقوی و اطاعت امر الهی نمودند و از هر جهت تام القابلیه شدند توفیق و تایید الهی شامل حال آنها شده و در هر دو صورت چون باختیار بوده وَ لَتُسْئَلُنَّ عَمَّا کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا یَرَهُ زلزال آیه ۷ و ۸

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۴] .... ص : ۱۸۱

وَ لا تَتَّخِذُوا أَیْمانَکُمْ دَخَلًا بَیْنَکُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِها وَ تَذُوقُوا السُّوءَ بِما صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ لَکُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ (۹۴)

و نگیرید قسمهای خود را مکر و حیله که نقض کنید و مخالفت نمائید میانه خودتان پس لغزش پیدا میکند قدم بعد از آنی که ثابت و محکم شده بود و هر آینه میچشید بسیار مفاسد و مضاری بواسطه آنکه مانع شدید از ایمان دیگران و از راه مستقیم الهی و هر آینه از برای شماست عذاب عظیم این آیه هم مربوط بآیات قبل است و در اخبار از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السّلام و حضرت سلمان (رض) داریم که راجع بولایت علی علیه السّلام است موقعی که مأمور شدند بتسلیم بعلی بإمره المؤمنین و بیعت با او بولایت و خلافت از همان موقع قصد مخالفت داشتند و کردند آنچه کردند وَ لا تَتَّخِذُوا خطاب بکسانی که داخل در دین اسلام شدند چه بر حسب ظاهر مثل منافقین یا بر حسب حقیقه مثل نوع مسلمین نهی اکید میفرماید که نگیرید (ایمانکم) قسم هایی که یاد کردید در مورد ولایت علی علیه السّلام در غدیر خم و در اماره او بر تمام مؤمنین روزی که مأمور شدند بسلام باو بلقب امیر المؤمنین (دَخَلًا بَیْنَکُمْ)

که عزم بر مخالفت باشد و با یکدیگر قرار داد می کردید که نگذارید این امر برای علی ثابت بماند (فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِها) که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله و سلّم قدمهای شما را استوار کرد و فرمود در حدیث ثقلین

انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللَّه و عترتی ما ان تمسکتم بهما لن تزلوا ابدا و انهما لا یفترقان حتی یردا علی الحوض

چنانچه پس از رحلت آن حضرت قدمهای شما در این امر لغزش پیدا کرد و از جاده مستقیم الهی منحرف شدید وَ تَذُوقُوا السُّوءَ بِما صَدَدْتُمْ خود که منحرف شدید مانع هم شدید دیگران را (عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ) و خواهید چشید. و بال این امر را که برای چهار روزه ریاست دنیوی چه اندازه ملیاردها بندگان خدا را در ضلالت و گمراهی انداختید که عقوبت تمام آنها بر گردن شما هم بار میشود وَ لَکُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ که از تمام عذاب های آخرت بزرگتر است (تنبیه) این آیه و لو بواسطه اخبار در این مورد وارد شده لکن مکرر گفته ایم مورد مخصّص نیست عموم آیه شامل جمیع ارباب ضلال که هم خود در ضلالت افتادند و هم در مقام اضلال سایرین کوشش دارند و در عصر حاضر در تمام شهرها و قصبه ها متفرق شدند و مردم را از جاده مستقیم بانحاء مختلف منحرف می کنند خذلهم اللَّه و اهلکهم و اذلهم.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۵] .... ص : ۱۸۲

وَ لا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِیلًا إِنَّما عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۹۵)

و نفروشید عهد الهی را بیک ثمن قلیلی محققا آنچه نزد خدا است او بهتر است از برای شما اگر بودید میدانستید وَ لا تَشْتَرُوا بیع و شری بمعنی فروش است چنانچه میفرماید وَ شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ یوسف آیه ۲۰ یعنی فروختند یوسف را بثمن کمی و اشتراء بمعنی خرید است چنانچه مشتری یعنی قبول کننده بیع و شراء مقابل بایع و اینجا ابتداء بنظر می آید که مناسب این بود که بفرماید و لا تبیعوا لکن چون مقصد این منافقین خریداری متاع دنیویست از حب ریاست و مال و جاه و دنیا و دست از دین و ایمان برداشتند در واقع خریدند متاع دنیا را

بزوال دین یعنی دین را فروختند بمتاع دنیا و نکته این مطلب اینست که اگر متاعی را بازاء نقدینه بدهند صاحب متاع را بایع گویند و صاحب وجه را مشتری و اما اگر متاعی را بازاء متاعی دهند که بزبان فارسی سودا میگویند مثلا خانه را بدهد بازاء خانه دیگر هر دو را هم بایع میگویند چون هر دو صاحب متاع هستند و هر دو را مشتری نامند چون عوض متاعش متاع میگیرد و مورد از این باب است بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِيلًا مبادله نکنید که عهد ولایت را بدهید و متاع دنیا را بگیرید چون عهد ولایت روح ایمانست و باعث نجات از عذاب و وصول بمثوبات اخروی است و متاع دنیا قلیل و فانی است و گفتند قلیل باقی بهتر است از کثیر فانی چه رسد کثیر باقی نسبت بقلیل فانی إِنَّما عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ آن مثوبات اخروی و جنات دائمی بهتر است برای شما از این چهار روز دنیا و ریاست و منال او إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ معتقد بقیامت باشید و ثواب و عقاب او را و از این جمله استفاده میشود که اینها ابدا معتقد بروز جزا نبودند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۶] .... ص : ۱۸۳

ما عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَ ما عِنْدَ اللَّهِ باقٍ وَ لَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۹۶)

آنچه نزد شما است فانی و از بین رفتنی است و آنچه نزد خداست باقیست و هر آینه البته جزا می دهیم کسانی که صبر کردند اجر آنها را ببهترین آنچه که بودند عمل می کردند ما عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ زخارف دنیوی از ریاست و جاه و مال و منال همین چهار روز دنیا است بلکه نفس دنیا و حیات دنیوی دار فانیست صد سال با یک روزش تفاوت ندارد پس از فنا کان لم یکن بوده وَ ما عِنْدَ اللَّهِ باقٍ جنات عالیه و درجات متعالیه و مقامات سامیه و فیوضات دائمه در عالم آخرت فنا و زوال ندارد برای کسانی که اهل ایمان و تقوی و عمل صالح باشند و هم چنین عقوبات و عذاب ها و درکات و جهنم هم فنا و زوال ندارد برای کفار و معاندین و مخالفین و

مشرکین و منافقین و من یحذوا حذوهم (وَ لَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا) چه صبر بر بلیات و مصائب و اذیت های دشمن و چه صبر بر عبادات و جهاد فی سبیل اللَّه و چه صبر بر ترک معاصی و مخالفت او امر الهی و محرمات أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ ما كانُوا يَعْمَلُونَ آن قدر فیوضات الهی شامل حال آنها می شود که هیچ ملک مقربی و نبی مرسلی تا این اندازه تصور نمی کردند

(فیها ما تشتهیه الانفس و تلذ الاعین و ما خطر علی قلب بشر).

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۷] .... ص : ۱۸۴

مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَياةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۹۷)

کسی که عمل صالح بجا آورد چه مرد باشد و چه زن و ایمان هم داشته باشد هر آینه او را زنده میداریم زندگانی بسیار خوش و پاکیزه و هر آینه جزا میدهیم مزد آنها را ببهترین اجرها که بودند عمل می کردند مَنْ عَمِلَ صالِحاً عمل صالح مراتب زیادی دارد درجه اولش اینست که صحیح باشد مستجمع جمیع اجزاء و شرائط و فاقد جمیع موانع و هر چه بهتر و بالاتر و مراعات آداب و سنن و اسباب قبول بیشتر باشد درجاتش بالاتر می رود مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى در بنده گی سیاه و سفید عرب و عجم ذکر و انثی شیخ و شاب سید و غلام غنی و فقیر عزیز و ذلیل تفاوت ندارد از حضرت زین العابدین است فرمود

خلقت الجنه لمن اطاع اللَّه و لو کان غلاما حبشیا و خلقت النار لمن عصی اللَّه و لو کان سیّدا قرشیا

(وَ هُوَ مُؤْمِنٌ) معتقد بجمیع عقائد حقه و جمیع ما جاء به النبی صلّی اللَّه علیه و اله و سلّم باشد که ایمان شرط صحت کلیه عبادات است (فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَياةً طَيِّبَةً) مفسرین در معنی حیات طیبه اختلاف کردند بعضی گفتند رزق حلال بعضی رضای بآنچه خداوند بر او تقدیر فرموده بعضی گفتند اشتغال به عبادت و ترک معاصی و تمام اینها خلاف ظاهر بلکه نص آیه شریفه است زیرا کلمه (فلنحیینه) جواب (مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ)

و کلمه لنحیینه احیاء است و احیاء بعد الموت است پس مراد آن حیات ابدیست چه در عالم برزخ و چه در قیامت چنانچه در آیه شریفه وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ یُقْتَلُ فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتٌ بَلْ أَحْیاءٌ وَ لکِنْ لا تَشْعُرُونَ بقره آیه ۱۵۴ و آیه شریفه وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ آل عمران آیه ۱۶۷ و این آیه شریفه یَقُولُ یا لَیْتَنِی قَدَّمْتُ لِحَیاتِی فجر آیه ۲۵ اشاره باین موضوع است وَ لَنَجْزِیَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ ما کانُوا یَعْمَلُونَ معنی واضح است و مکرر توضیح داده شده.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۹۸] .... ص : ۱۸۵

فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّیْطانِ الرَّجِیمِ (۹۸)

پس زمانی که تلاوت کردی قرآن را پس پناه ببر بخداوند از شیطان رانده شده در مجلد اوّل این تفسیر در باب مقدمات ده گانه که مقدمه دهم آن در استعاذه قبل القراءه است از صفحه ۷۲ الی صفحه ۸۰ مفصلا بیان کردیم در مستعیذ و مستعاذ به و مستعاذ منه و حقیقه شیطان و جنّ و فرق بین وسوسه و الهام و استعاذه از شرور و مضار و مفاسد رجوع فرمائید و در اینجا فقط بترجمه آیه قناعت میکنیم (فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ) خطاب بپیغمبر اکرم است و لکن حکم عام است شامل جمیع مکلفین میشود و قرائت قرآن هم اعم است از تمام قرآن یا یک سوره بلکه یک آیه که قبل از شروع باید استعاذه کرد و معنای اذا قرأت القرآن یعنی اذا اردت ان تقرء القران نظیر إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاهِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَکُمْ وَ أَیْدِیَکُمْ إِلَی الْمَرافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِکُمْ وَ أَرْجُلَکُمْ إِلَی الْکَعْبَیْنِ مائده آیه ۸ یعنی اذا اردتم اقامه الصلاه فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ باید بنده در جمیع حالات پناه ببرد بخداوند متعال خدمت امیر المؤمنین عرض کردند که آن حکیم الهی گفته الأفلاک قسیّ و الحوادث سهام و الانسان هدف و الرامی هو اللّه فاین المفر پس حضرت فرمود فَفِرُّوا إِلَی اللَّهِ ذاریات آیه ۵۰ و بالجمله انسان بسیار نزدیک است بحوادث و بلیات و آفات و عاهات اگر آنی حفظ الهی نباشد

نابود صرف است بالاخص دشمنهای داخلی و خارجی انسی و جنّی خصوصا (مِنَ الشَّیْطانِ الرَّجِیم) که قسم یاد کرده فَبِعِزَّتِکَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ ص آیه ۸۳ و خداوند هم عداوت او را اعلام فرموده أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ یس آیه ۶۰ دشمنی است که دیده نمیشود و صاحب مکر و خدعه و حیله است و راههای بسیار دارد که فرمود إِنَّهُ یَراکُمْ هُوَ وَ قَبِیلُهُ مِنْ حَیْثُ لا تَرَوْنَهُمْ اعراف آیه ۲۷.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۹۹ تا ۱۰۰] .... ص : ۱۸۶

إِنَّهُ لَیْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ (۹۹) إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَی الَّذِینَ یَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِینَ هُمْ بِهِ مُشْرِکُونَ (۱۰۰)

محققا شیطان تسلط ندارد بر کسانی که ایمان آوردند و بر پروردگار خود توکل میکنند منحصرا تسلّط آن بر کسانیست که او را تولی میکنند و کسانی که باو شرک میاورند (مثال) اگر سلطانی باهل مملکت خود اعلام کرد که از سر حدات مملکت خارج نشوید و تمام احتیاجات شما را من تأمین میکنم زیرا که در خارج مملکت دشمنهایی دارید که شما را در شکنجه عذاب میاندازند و تمام حیثیات شما را از بین میبرند لکن آنها قدرت بر دخول در این مملکت ندارند و خردلی آسیبی بشما نمیتوانند وارد کنند اگر بعضی از افراد رعیت مخالفت کردند و خارج شدند و گرفتار شکنجه های دشمن شدند سلطان حق دارد هم از آنها مؤاخذه کند که چرا از سرحدات خارج شدید و هم از آنها که چرا رعیت مرا در شکنجه انداختید قضیه این آیه بعین همین است خداوند اعلام فرمود بتمام بندگانش که از سر حدات ایمان خارج نشوید که دشمنان شما قدرت دخول ندارند و بشما خردلی آسیب نمیرسانند که مفاد إِنَّهُ لَیْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا است و تمام احتیاجات شما را من که پروردگار شما هستم تامین میکنم بمن واگذار کنید که مفاد وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ است و اگر از حدود ایمان خارج شدید که برویم آنجا چه خبر است و دوست

خارجه شدید بر شما دشمن مسلط میشود و در شکنجه میاندازد که مفاد (إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ) است یا بعض احتیاجات خود را خواستید از خارج تأمین کنید که مفاد وَ الَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ است هم شیطان مورد مواخذه میشود که چرا بندگان مرا اغوی کردی و در عذاب و بلاء انداختی و هم بنده مورد مؤاخذه میشود که چرا از ایمان خارج شدی و در احتیاجات بمن رجوع نکردی.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۱] .... ص : ۱۸۷

وَ إِذا بَدَّلْنا آيَةً مَكانَ آيَةٍ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يُنَزِّلُ قالُوا إِنَّما أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۱۰۱)

و زمانی که ما تبدیل کردیم آیه ای را بجای آیه دیگر یعنی نسخ کردیم حکمی را و بجای او حکم دیگری گذاردیم و خداوند میداند بآنچه نازل میفرماید گفتند کفّار و مشرکین برسول محترم صلّی اللّه علیه و اله که جز این نیست که افتراء بخدا میزنی بلکه اکثر آنها حکمت و سبب نسخ را نمیدانند مسئله نسخ اینست که احکام و دستورات الهی دو قسم است یک قسمت مصلحت یا مفسده او دائمیه است و قابل تغییر نیست این از مورد نسخ خارج است مثل عقائد حقه و اصول دینیه و اخلاق حمیده و صفات خبیثه و بسیاری از احکام شرعیه مثل نماز و زکاه و امثال آنها که حسن ذاتی یا قبح ذاتی دارد مثل زنا و شرب خمر و نحو اینها این نوع در جمیع شرایع بوده و تا قیامت باقیست و قابل نسخ نیست و یک قسم حسن و قبح او بوجوه و اعتبار است و بسبب خصوصیات تغییر پذیر است یا از جهت زمان یا از جهت حالات مختلفه مکلّفین یا خصوصیات دیگر که عالم بجمیع حکم و مصالح ذات اقدس ربوبی میداند البتّه باید تغییر دهد مثل نسخ شرایع شریعت نوح ناسخ شریعت آدم و هم چنین ابراهیم نسبت بنوح و موسی و عیسی و شریعه اسلام که انبیاء اولی العزم بودند بلکه نسخ در شریعت واحده نسبت بحالات مکلفین و خصوصیات ازمنه و قرآن مجید ناسخ و

منسوخ عام و خاص مطلق و مقيّد مجمل و مبين حقيقه و مجاز نص و ظاهر صراحت و كنايه بسيار دارد تمام بجا و بموقع و عالم بجميع آنها ائمه اطهار هستند لذا ميفرمايد (وَ إِذا بَدَّلْنا آيَةً مَكانَ آيَةٍ) بواسطه تغيير حكم و مصالح آن (وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يُنَزِّلُ) كه تمام خصوصيات و مصالح آن را ميداند (قالوا) كفار و مشركين و منافقين و معاندين إِنَّما أَنْتَ مُفْتَرٍ افتراء دروغ بستن بغير است كه العياذ باللّه پيغمبر بخدا دروغ بسته از پيش خود جهت منافع و مضار شخصيه تغيير داده و نسبت بخدا ميدهد بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ كه حسن و قبح همين نحوى كه ذاتى است بوجوه و اعتبار هم هست و از اين جهت نسخ را بكلّى منكرند و حكم قابل تغيير نيست (تنبيه) پس از رحلت رسول ديگر حكمش قابل تغيير نيست مگر برسول ديگر كه اولى العزم باشد و چون پس از نبى اكرم ديگر نبى نيست تا قيامت لذا

(حلال محمّد حلال الى يوم القيمه و حرامه حرام الى يوم القيمه).

[سوره النحل (۱۶): آيه ۱۰۲] .... ص : ۱۸۸

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هُدىً وَ بُشْرى لِلْمُسْلِمِينَ (۱۰۲)

بفرما اى رسول محترم باين كفار و مشركين كه اين قرآن مجيد را از باء بسم اللّه تا سين و الناس را نازل نمود روح القدس امين وحى الهى جبرئيل از جانب پروردگار تو خداوند متعال و علّه غايى نزول براى اينست كه ثابت بدارد كسانى را كه ايمان آوردند بر دين حق تا آخرين نفس و هدايت فرمايد و بشارت دهد مسلمين را (قل نزّله) ضمير راجع بقرآن است و امتياز قرآن بر ساير كتب سماويه اينست كه عين عبارات و الفاظ قرآن را خداوند ايجاد فرموده جبرئيل امين استماع نمود و مأمور شد كه بر قلب مطهّر حضرت رسالت نازل كند با اينكه در لوح محفوظ ثبت شده بود و حضرت رسالت ميدانست و لذا ميفرمايد وَ لا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضى إِلَيْكَ وَحْيُهُ طه آيه ۱۱۳ و ميفرمايد بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ بروج

آیه ۲۱ و ۲۲ (رُوحُ الْقُدُسِ) که امین وحی الهی است و جزو آن چهار ملک مقرّب میکائیل موکّل ارزاق عباد اسرافیل موکل ارواح عباد عزرائیل موکّل قبض ارواح جبرئیل موکل علم و الهام بقلوب که دارد

العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء

(من ربک) از جانب پروردگار تو (بالحق) بجا و بموقع نجوما در ظرف بیست و دو سال (لِیُثَبِّتَ الَّذِینَ آمَنُوا) که عمده غرض ثبات ایمان مؤمنین است زیرا معجزه باقیه است تا دامن قیامت و مثل معجزات انبیاء نیست که مخصوص بوقت مشاهده باشد و باید بنقل تواتر بر دیگران اثبات نمود (و هدی) که میفرماید إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ وَ یُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِینَ بنی اسرائیل آیه نهم در این آیه میفرماید وَ بُشْری لِلْمُسْلِمِینَ و مراد همان مؤمنین است که در آیه مذکور است زیرا غیر مؤمن نجات ندارد و مورد انذار است نه بشارت.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۳] .... ص : ۱۸۹

وَ لَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ یَقُولُونَ إِنَّما یُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسانُ الَّذِی یُلْحِدُونَ إِلَیْهِ أَعْجَمِیٌّ وَ هذا لِسانٌ عَرَبِیٌّ مُبِینٌ (۱۰۳)

و هر آینه ما میدانیم که این کفّار و مشرکین میگویند جز این نیست که این قرآن را پیغمبر اکرم تعلیم گرفته از بشر که او تعلیمش داده و حال آنکه لسان آن کسی که اینها الحاد میکنند باو یعنی آن کسی که می گویید که پیغمبر را یاد داده عجمیست و این قرآن لسان عرب فصیح واضح و روشن است عرب نام خود را عرب گذارده به اینکه کلام او معرب عمّا فی الضمیر است و سایر لغات را عجم نام کرده که بمعنی گنگ که قادر بر تکلم نیست چون کلمات آنها را نمیفهمیدند چنانچه حیوانات را مثل انعام حیوان عجم نامیدند و حروف منقوطه را که بتنهایی معنی ندارد حروف معجمه گفتند و فرق بین عجم و اعجم اینست که عجم کسی را گویند که نسلش از عجم باشد لکن ممکن است مدتی در عرب بوده و زبان عربی را فرا گرفته و بتواند بعربی تکلّم کند و اعجم آن کسی است که قدرت بر تکلم بعربی نداشته باشد از این جهت میفرماید (وَ لَقَدْ نَعْلَمُ) چون

علم الهی احاطه دارد بکلّ شی ء (انّهم) این کفار و مشرکین (یقولون) این نسبت را بحضرت رسالت میدهند (إِنَّما یُعَلِّمُهُ بَشَرٌ) این قران از جانب پروردگار نازل نشده بلکه بشری تعلیم حضرت رسول کرده از قصص انبیاء و اخبار سماوی و حال گذشتگان و نحو اینها خداوند برای دفع توهم آنها و تکذیب مقال آنها میفرماید (لِسانُ الَّذِی یُلْحِدُونَ إِلَیْهِ أَعْجَمِیٌّ) البته اینها شخص معینی را که با پیغمبر تماس داشته و از طوائف عرب نبوده یا از فارس یا از روم بوده در نظر داشتند خداوند میفرماید این شخص را که شما الحاد میکنید یعنی شریک قرار میدهید اصلا قدرت بر تکلم عربی ندارد مفسّرین در تعیین این شخص هر کدام کسی را گفتند و چون مدرکی ندارند اعتبار ندارد فقط می گوییم خداوند نام او را ذکر نفر ده چون خود مشرکین میدانستند کرا میگویند میفرماید آن کس که شما می گویید اصلا قدرت بر تکلم بلسان عرب ندارد (و هذا) یعنی این قرآن مجید لِسانٌ عَرَبِیٌّ مُبِینٌ شما که خود را افصح عرب میدانید قدرت بر اتیان بیک سوره آن ندارید چه رسد شخص اعجمی که قدرت بر تکلّم عربی نداشته باشد.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۴] .... ص : ۱۹۰

إِنَّ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِآیاتِ اللَّهِ لا یَهْدِیهِمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ (۱۰۴)

محققا کسانی که ایمان نمیاورند بآیات خداوند خدا هم اینها را توفیق هدایت نمیدهد و هدایت نمیفرماید و از برای آنها است عذاب دردناک هدایت الهی دو قسم است یکی ارائه طریق این شامل جمیع افراد مؤمن و کافر میشود بارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و اعطاء معجزات با یاری انبیاء و بیان آیات قدرت و آنچه نسبت بامم سابقه رفتار فرموده که از هر جهت حجه بر تمام افراد تمام شود و راه عذر بر احدی باقی نماند دیگر ایصال بمطلوب بتوفیق و عنایت و الطاف خاصه که این خاص باهل ایمان است زیرا غیر مؤمن قابلیت ندارد و این آیه شریفه راجع بمعنی دوّم است که میفرماید إِنَّ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِآیاتِ اللَّهِ آیات الهی حجتهای خداوند و معجزات صادره از

انبیاء و اولیاء و ارسال رسل و انزال کتب و جعل خلفاء و علماء و مبلّغین که تماما آیات خدا هستند کسانی که ایمان بآنها نمیاورند انبیاء را ساحر و کذاب میگویند معجزات را سحر میشمارند و کتب را تکذیب میکنند و خلفاء الهی را انکار میکنند و از علماء اعراض میکنند و احکام الهی را دور میاندازند (لا یَهْدِیهِمُ اللَّهُ) قابل هدایت نیستند و بسعادت نائل نمیشوند (وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ) مستحق عذاب دردناک جهنم هستند و گرفتار آن میشوند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۵] .... ص : ۱۹۱

إِنَّما یَفْتَرِی الْکَذِبَ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِآیاتِ اللَّهِ وَ أُولئِکَ هُمُ الْکاذِبُونَ (۱۰۵)

جز اینست که افتراء میزنند کسانی که عادت آنها دروغگوئیست کسانی که ایمان نمیاورند بآیات الهی و آنها خود دروغگو هستند إِنَّما یَفْتَرِی افتراء دروغ بستن است بغیر (الکذب) که بدروغ عادت کرده هر چیزی را خلاف آن میگوید حق را باطل و بالعکس معروف را منکر و بالعکس دوست را دشمن و بالعکس صادق را کاذب و بالعکس حسن را قبیح و بالعکس و نحو اینها و اینها کیانند الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِآیاتِ اللَّهِ جمیع طبقات غیر مؤمن را شامل میشود چه جمیع آیات خدا را قبول نداشته باشد و چه بعض آنها را حتی یک آیه خدا را منکر شود صدق میکند که مکذّب آیات الهی است وَ أُولئِکَ هُمُ الْکاذِبُونَ خداوند شهادت بدروغ گویی آنها داده نباید هیچ قولی از آنها قبول کرد و پذیرفت تا از راه حق دست نیاید.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنْ جاءَکُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَیَّنُوا أَنْ تُصِیبُوا قَوْماً بِجَهالَهٍ فَتُصْبِحُوا عَلی ما فَعَلْتُمْ نادِمِینَ حجرات آیه ۶.

(تنبیه) ابناء نوع امروزه اگر خبری یا مطلبی یا نظریه ای از اروپا و سایر بلاد کفر برسد آن را وحی منزل میدانند و اگر از علماء و حجج اسلام برسد میگویند اینها را آخوندها در آورده اند و تکذیب میکنند این آیه معرّفی این نوع را فرموده.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۶] .... ص : ۱۹۲

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمانِ وَ لكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْراً فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ (۱۰۶)

کسی که کافر شد بخداوند از بعد آنکه ایمان آورده بود مگر کسی که اکراه کردند او را و قلبش مطمئن بایمان باشد و لکن کسی که سینه او بکفر منشرح شده پس بر اینها غضب الهی متوجه میشود و از برای آنها عذاب عظیم است این آیه شریفه مشتمل بر چند جمله است.

جمله اولی راجع بمرتدّ است و مرتدّ کسی را گویند که پس از اسلام کافر شود و این دو قسم است مرتد فطری و مرتد ملّی امّا فطری کسی را گویند که نطفه او در اسلام منعقد شده باشد و این محکوم باحکام خمسه پنج حکم دارد.

(۱) نجاست بدن.

(۲) انتقال جمیع اموالش بوراث مسلمان و اگر در هیچ طبقات ارث وارث مسلمی ندارد منتقل بامام میشود چون

(امام وارث من لا وارث له)

است.

(۳) بینونت زوجه او باید چهار ماه و ده روز عده نگه دارد که عدّه وفات است بنصّ قرآن أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ عَشْراً پس از آن شوهر کند، (۴) محکوم بقتل است.

(۵) که محل خلاف است بین علماء که توبه او قبول میشود یا نمیشود مشهور قائل بعدم قبول هستند جماعتی قائل هستند بقبول توبه او و جماعتی قائل به اینکه بر حسب باطن قبول است و نجات از عذاب آخرت دارد ولی بر حسب ظاهر قبول نیست و احکام مرتد بر او بار میشود و تحقیق کلام اینست که توبه او قبول است غایه الامر اگر قبل از ثبوت نزد حاکم توبه کرد قبول و احکام مرتد بر او بار نمیشود باین معنی که اگر مالی تحصیل کرد مالک میشود و اگر زنی را تزویج کرد عقدش صحیح است و حکم قتل هم از او برطرف میشود نه اینکه اموال سابقه باو برگردد و زوجه او زوجه او شود و اگر بعد از ثبوت توبه کند احکام بر او جاریست و امّا ملّی آنکه کافر بوده

ایمان آورد پس از ایمان کافر شد در احکام مشترک است جز در قتل که او را باید حبس کنند تا آنکه در حبس بمیرد یا توبه کند و نجات یابد و این جمله مفاد مَنْ کَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِیمانِهِ است.

جمله دوم راجع بتقیه است که اگر کسی گرفتار کفار یا مخالفین شد و جان و مال و عرض آن در خطر است باید بزبان اظهار کفر یا سنی گری کند و حفظ جان و مال و عرض خود کند ولی قلبا مطمئن بایمان باشد مثل عمار که با پدر و مادرش گرفتار کفار شدند و گفتند باید از پیغمبر بیزاری بجوئید پدر و مادرش اباء کردند آنها را کشتند عمار بیزاری اظهار کرد و نجات پیدا کرد که مفاد (إِلَّا مَنْ أُکْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِیمانِ) است و در اخبار بسیار تمسک بهمین جمله کردند برای صحت فعل عمار حتی در بعضی اخبار اشاره دارد که چرا میثم تبری از امیر المؤمنین نکرد و خود را در معرض قتل در آورد مثل عمار نکرد حتی در بعض اخبار این حدیث منسوب بامیر المؤمنین را تکذیب کردند که فرموده باشد:

(ان دعیتم الی سبّی فسبّونی و ان دعیتم الی البراءه منّی فلا تبرؤا منّی).

بلکه فرموده:

(و ان دعیتم الی البراءه منّی فانّی علی دین محمّد صلّی اللَّه علیه و اله و سلّم).

چنانچه عمار اظهار برائت از رسول اللَّه نمود و اخبار در باب تقیه بسیار است چنانچه میفرماید:

(التقیه دینی و دین آبائی).

حتی گفتند حضرت صادق علیه السّلام در مقابل منصور فرمود:

(السلام علیک یا امیر المؤمنین)

و لو در نیّت و قصدش حضرت علی علیه السّلام بوده.

حتی دارد شخصی خدمت حضرت صادق در حضور اصحاب آن حضرت عرض کرد (ما تقول فی شیخین).

حضرت فرمود:

(هما امامان عادلان قاسطان کانا علی الحق و مضیا علیه علیهما رحمه اللَّه).

پس از رفتن آن شخص اصحاب عرض کردند همچه عقیده ای خود اهل تسنن در حق شیخین ندارند.

حضرت فرمود اما اینکه گفتم هما امامان بواسطه آیه شریفه أَئِمَّةً یَدْعُونَ إِلَی النَّارِ و اما قاسطان بآیه شریفه أَمَّا الْقاسِطُونَ فَکانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

چون قسط از لغه اضداد است و اما عادلان برای اینکه عدول کردند از امیر المؤمنین و اینها بر عداوت او بودند که علی بر ضرر است و مضیا علیه بهمین عداوت از دنیا رفتند علیهما رحمه اللَّه و رحمه اللَّه پیغمبر است و بر علیه آنها است.

(جمله سیم) عذاب مرتد دو عذاب است یکی غضب الهی که در دعاء کمیل میفرماید

(و هذا ما لا تقوم له السماوات و الارض)

و دیگر عذاب عظیم که در میانه عذابهای الهی عظمت دارد که مفاد (وَ لکِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْکُفْرِ صَدْراً فَعَلَیْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ).

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۷] .... ص: ۱۹۴

ذلِکَ بِأَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَیاهَ الدُّنْیا عَلَی الْآخِرَهِ وَ أَنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْکافِرِینَ (۱۰۷)

علت این غضب و عذاب عظیم اینست که این مرتدین اختیار کردند و برتری دادند و طلب دوستی کردند و برگزیدند حیات دنیوی را بر زندگانی آخرت و محققا خداوند هدایت نمیفرماید قومی را که کافر هستند (ذلک) اشاره بغضب الهی و عذاب عظیم است که سبب این اینست که (بانّهم) این هایی که برگشتند از اسلام و کافر شدند نه از جهت اینست که بطلان اسلام و حقانیت کفر را بدست آورده باشند بلکه برای اینست که (اسْتَحَبُّوا الْحَیاهَ الدُّنْیا عَلَی الْآخِرَهِ) چون دیدند در اسلام حکم جهاد هست و دستور نماز و روزه و خمس و زکاه و جلوگیری از محرمات و بالجمله آزاد نیستند ولی کفر آزادی مطلق است هم جانشان محفوظ است و هم شهوات نفسانیه را آزادند و هم تکلیف بعبادات ندارند و غافل از اینکه

(حلاوه الدنیا مراره الاخره و مراره الدنیا حلاوه الاخره)

بخصوص

(افضل الاعمال احمزها)

و چون این کفار از قابلیت هدایت افتادند و مثل قوم ثمود (استحبوا العمی علی الهدی) وَ أَنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْکافِرِینَ شرحش گذشت.

أُولئِکَ الَّذِینَ طَبَعَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ وَ سَمْعِهِمْ وَ أَبْصارِهِمْ وَ أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ (۱۰۸)

اینها کسانی هستند که خداوند مهر کرده بر دلهای آنها و گوش آنها را و چشم های آنها و اینها آنهایی هستند که بکلی غافل از خدا و دین و آخرت هستند شرح این آیه شریفه را در مجلد اول این کتاب صفحه ۲۷۶ الی ۲۸۲ در ۷ صفحه در ذیل آیه شریفه خَتَمَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ وَ عَلی سَمْعِهِمْ وَ عَلی أَبْصارِهِمْ غِشاوَهٌ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ بقره آیه ۶ مفصلا بیان کرده ایم از معنای ختم و وجه استناد بخدا و بیان اینکه چرا قلوب و ابصار را جمع آورده و سمع را مفرد و شبهاتی که در این آیه و اشکالاتی که کرده اند و جواب آنها و بیان اخباری که از ائمه در این باب شده تماما مفصلا ذکر کرده ایم مستدعی هستم لطفا بآنجا مراجعه فرمائید احتیاج بتکرار نیست فقط به اختصار قناعت میکنیم.

(أُولئِکَ الَّذِینَ طَبَعَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ) سیاهی دل است که در اثر کثرت معاصی پیدا میشود چنانچه در اخبار دارد هر معصیتی یک خال سیاه در قلب حادث میشود اگر بحدی رسید که هنوز یک خال سفید باقی است امید هدایت در او هست موفق بتوبه شود و تمام سیاهی را زائل کند و امّا اگر تمام صفحه سیاه شد در بعض اخبار دارد

(لا یرجی بخیر)

و در بعضی دارد

(صار قلبه منکوسا)

و مراد از قلب قلب روحانی است نه قلب صنوبری مثل زهر است که در بدن اثر میکند و استناد بخداوند جعل این اثر است و منافی با تکلیف نیست مثل زهر که انسان باختیار میخورد ولی تأثیر زهر بجعل الهی است آنهم نفس ایجاد است ما جعل اللَّه المشمشه مشمشه بل اوجدها (و سمعهم) همان شنوایی روحیست باطنی قلبی و سرّ مفرد آوردن آنکه فرق بین شنیدن سمع و اذن اذن آلت سمع است و لذا تعبیر بجمع در اذن فرموده وَ لَهُمْ آذانٌ لا یَسْمَعُونَ بِها اعراف آیه ۱۷۸) (و ابصارهم) عطف بر قلوبهم مدخول طبع است قلب حقایق را درک نمی کند سمع مواعظ و نصایح تأثیر نمیگذارد بصر آثار و

آیات را مشاهده نمی کند صُمٌّ بُكْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ بقره آیه ۶۶ وَ أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ غفلتی که تذکر پیدا نکند خوابی که بیداری ندارد جز حین الموت

الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۰۹] .... ص : ۱۹۶

لا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِی الْآخِرَهِ هُمُ الْخاسِرُونَ (۱۰۹)

لا- بد محققا اینها در آخرت اینها زیان کاران هستند (لا جرم) یعنی نخورد ندارد بمعنی هیچگونه وسیله نجات از برای آنها نیست نه رحمت الهی شامل حال آنها میشود و نه پر مغفرت آنها را می گیرد و نه بشفاعت شفعاء نائل می شوند (انهم) کسانی که پس از ایمان کافر شدند و مرتد چه ملی و چه فطری از تمام فیوضات محروم و تمام وسائل از آنها گرفته میشود و تمام اسباب را از دست میدهند فِی الْآخِرَهِ فی یوم القیمه که یوم الحساب و یوم الدین و یوم الجزاء است هُمُ الْخاسِرُونَ خسران تجارت نه مجرد سرمایه از دست دادن است بلکه طلب کارهای زیادی پیدا کرده و از عهده آنها برنمی آید ورشکست شده و راه فرار از دست طلبکار هم ندارد لذا محکوم بحبس می شود طلب کاران اینها خدا و رسول و مؤمنین هستند یَقُولُ الْإِنْسانُ یَوْمَئِذٍ أَیْنَ الْمَفَرُّ قیمه آیه ۱۰ در دعاء کمیل

(و لا یمکن الفرار من حکومتک).

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۰] .... ص : ۱۹۶

ثُمَّ إِنَّ رَبَّکَ لِلَّذِینَ هاجَرُوا مِنْ بَعْدِ ما فُتِنُوا ثُمَّ جاهَدُوا وَ صَبَرُوا إِنَّ رَبَّکَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِیمٌ (۱۱۰)

پس از آن محققا پروردگار تو برای کسانی که هجرت کردند از بعد آنچه برگشتند و مرتد شدند و کافر گشتند تائب شدند پس از آن جهاد در راه خدا نمودند و صبر کردند محققا پروردگار تو از بعد از این هر آینه آمرزنده رحم کننده است این صریح است در قبولی توبه مرتد چه ملی باشد و چه فطری که میفرماید ثُمَّ

إِنَّ رَبَّکَ لِلَّذِینَ هاجَرُوا مِنْ بَعْدِ ما فُتِنُوا

فتنه در آیات شریفه اطلاقاتی دارد بر امتحان و بر بلاهای دنیوی و بر عذاب اخروی اطلاق شده و در اینجا بر شرک و کفر اطلاق شده یعنی بعد از اینکه کافر و مشرک شدند یعنی از اسلام برگشتند و مرتد شدند و بکفار و مشرکین ملحق شدند تائب شدند و رجوع باسلام کردند و از کفر و شرک دست برداشتند و هجرت کردند و ملحق بمسلمین شدند ثُمَّ جاهَدُوا پس از هجرت و الحاق بمسلمین در مقام جهاد با کفار و مشرکین بر آمدند (و صبروا) بر اذیت های کفار و مشرکین از قتل و ذهاب مال و جاه صبر کردند خداوند عالم از راه لطف و عنایتش از آنها قبول فرمود و الطافش و تفضلاتش شامل آنها گردید إِنَّ رَبَّکَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِیمٌ بیان علت قبولی آنها و پذیرفتن آنها اینست که با اینکه مرتد شدند و از اسلام خارج شدند چون رجوع کردند خداوند هر آینه هم آمرزنده است از عقوبت شرک و کفر آنها صرف نظر می کند و آنها را عفو می کند و می بخشد و هم مشمول تفضلات خود و مثوبات دنیوی و اخروی قرار میدهد.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۱] .... ص : ۱۹۷

یَوْمَ تَأْتِی کُلُّ نَفْسٍ تُجادِلُ عَنْ نَفْسِها وَ تُوَفَّی کُلُّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ (۱۱۱)

روزی که می آید هر نفسی که مجادله میکند از نفس خود و میگیرد هر نفسی آنچه را که عمل کرده و آنها ظلم نمی شوند یعنی بآنها خداوند ظلم نمیکند آنچه مستحق است باو میدهد ثواب یا عقاب (یوم) روز قیامت و رستخیز تَأْتِی کُلُّ نَفْسٍ جمیع افراد جن و انس که تمام زنده می شوند وارد صحرای محشر میگردند تُجادِلُ عَنْ نَفْسِها مجادله مخاصمه و محاجه است که میخواهد بیک عذری و بهانه ای عذاب را از خود برطرف کند تاره میگوید وَ اللَّهِ رَبِّنا ما کُنَّا مُشْرِکِینَ انعام آیه ۲۳ تاره گردن اکابر میگذارد و میگوید هؤُلاءِ أَضَلُّونا فَآتِهِمْ عَذاباً ضِعْفاً مِنَ النَّارِ

اعراف آیه ۳۶ تاره میگوید رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ مؤمنون آیه ۱۰۸ و امثال این اعذار لکن پذیرفته نمیشود بلکه خداوند خبر میدهد وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ نساء آیه ۲۸ وَ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ آنچه عمل کرده چه اعمال قلبیه از شرک و کفر و ضلالت و چه نفسیه از اخلاق رذیله و صفات خبیثه کبر نخوت عصبیت عناد و غیر اینها و چه جوارحیه از افعال قبیحه و اعمال سیئه و ارتکاب معاصی جزاء آنها را خواهد چشید فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ زلزال آیه ۷ و ۸ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّةٍ نساء آیه ۴۴ ظلم از قبائح عقلیه است و محال است از خداوند صادر شود و منافی با عدل است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۲] .... ص: ۱۹۸

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلاً قَرْيَةً كانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيها رِزْقُها رَغَداً مِنْ كُلِّ مَكانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذاقَهَا اللَّهُ لِباسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ بِما كانُوا يَصْنَعُونَ (۱۱۲)

و مثل میزند خداوند از برای این کفار و مشرکین شهرستانی که اهل آن در کمال امنیت و اطمینان قلبی از دشمنان خارجی و آفات و امراض بودند و روزی آنها بکمال فراوانی از تمام اطراف و امکنه میآمد پس کفران کردند بنعمت های الهی پس خداوند چشاند بآنها لباس گرسنگی و خوف و ترس را بسبب آنچه بودند بجا می آورند، اخبار از کافی و عیاشی و زید شحام و علی ابن ابراهیم از حضرت صادق علیه السّلام روایت کردند که خلاصه مفاد آنها اینست که شهرستانی بود از بنی اسرائیل در آن شهر با عظمت سکونت داشتند و فواکه و حبوبات بسیار فراوان داشتند و از هر جهت براحتی و امنیت زندگانی میکردند پس از این فراوانی کفران نعمت های الهی کردند حتی بانان ما تحت خود و بچه های خود را پاک و استنجا مینمودند و میگفتند نرم تر از سنگ است حتی یک کوه عظیمی شد از این نانهای آلوده بنجاست پس از این کفران هفت سال قحطی و خشکسالی و خداوند حیوانی

را که کوچکتر از ملخ بود مسلط کرد تمام درخت ها و حاصلهای آنها را اکل نمود و از بین برد بقدری محتاج شدند که همان نانهای آلوده را مصرف کردند و بمیزان مرتبی تقسیم میکردند و خوف و جوع بر آنها متوجه شد نه روز راحت بودند نه شب استراحت میکردند لذا میفرماید: وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا و این ضرب مثل برای تنبیه مؤمنین و تحذیر کفار است که (شکر نعمت نعمتت افزون کند کفر نعمت از کفت بیرون کند) (قریه) قریه بر شهرستان های بزرگ هم اطلاق میشود و مراد اهل قریه است (کانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً) با کمال امنیت و اطمینان خواطر و خیال راحت زندگی میکردند یَأْتِیها رِزْقُها رَغَداً مِنْ کُلِّ مَکانٍ تمام وسائل زندگی بنحو تام اتم برای آنها از اطراف و اماکن بکمال سهولت بر آنها فراهم میشد (فَکَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ) کفران نعمت چند قسم است یکی آنکه از جانب خدا نداند مستند بقدرت خود و اسباب ظاهریه بداند دیگر آنکه قدر دانی نکند دیگر بی اعتنایی کند دیگر آنکه در غیر مورد صرف کند و البته این کفران باعث زوال نعمت میشود و شکر منعم عقلا واجب است (فَأَذاقَهَا اللَّهُ لِباسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ) تعبیر بلباس برای اینست که جوع و خوف از آنها برداشته نمی شد دائما گرسنه و ترسان بودند بِما کانُوا یَصْنَعُونَ آن بی احتراماتی که بنعمت های الهی میکردند امروز باید این آیه را گوشزد ابناء نوع کرد و آنها را ترسانید از همچه پیشامدی و روزگاری

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۳] .... ص: ۱۹۹

وَ لَقَدْ جاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَکَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذابُ وَ هُمْ ظالِمُونَ (۱۱۳)

و هر آینه بتحقیق آمد آنها را پیغمبری از خود آنها پس او را تکذیب کردند پس گرفت آنها را عذاب و آنها ظالم بودند (وَ لَقَدْ جاءَهُمْ) مرجع همان اهل قریه بودند که مبتلاء بجوع و خوف شدند بواسطه کفران نعم الهی (رَسُولٌ مِنْهُمْ) خداوند پیغمبری از خود آنها مبعوث فرمود که آنها هدایت شوند و از بلاء جوع و خوف نجات یابند و کفران نعمت نکنند و شکر گذار شوند آنها بعکس

فکذبوه تکذیب آن پیغمبر کردند و ایمان نیاوردند فَأَخَذَهُمُ الْعَذابُ مثل صاعقه و صیحه و نحو اینها عذاب مهلک و از بین رفتند و هلاک شدند و هم ظالمون حال است یعنی در حالی که آنها ظالم بودند هم بخود ظلم کردند که از نعم الهیه محروم شدند و خود را بهلاکت انداختند و هم برسول الهی ظلم کردند و او را تکذیب کردند و مستحق عذاب ابدی در قیامت شدند و از فیوضات اخروی محروم شدند سپس خداوند مؤمنین را گوشزد میفرماید و پند میدهد که شما مثل اهل آن قریه نباشید که کفران نعم الهی کنید و تکذیب پیغمبر خود را کنید که هم سلب نعم از شما میشود و هم ببلا هلاک میشوید و هم مستحق عذاب اخروی میگردید و بخود و برسول خود ظلم نکنید لذا میفرماید:

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۴] .... ص: ۲۰۰

فَکُلُوا مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ حَلالاً طَیِّباً وَ اشْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنْ کُنْتُمْ إِیَّاهُ تَعْبُدُونَ (۱۱۴)

پس تناول کنید از آنچه خداوند بشما روزی فرموده آن هم از راه حلال نه از راه حرام و از مأکولات طیبه نه از خبائث اگر از شرک بیرون آمده اید و خدای یگانه را عبادت میکنید فَکُلُوا مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ که خداوند مکه را بدعاء حضرت ابراهیم مرکز وفور نعمت قرار داده وَ إِذْ قالَ إِبْراهِیمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِناً الی قوله فَاجْعَلْ أَفْئِدَهً مِنَ النَّاسِ تَهْوِی إِلَیْهِمْ وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَراتِ لَعَلَّهُمْ یَشْکُرُونَ ابراهیم آیه ۳۹ و ۴۰.

و نیز میفرماید أَ وَ لَمْ نُمَکِّنْ لَهُمْ حَرَماً آمِناً یُجْبی إِلَیْهِ ثَمَراتُ کُلِّ شَیْ ءٍ رِزْقاً مِنْ لَدُنَّا قصص آیه ۵۷ (حلالا) در خبر داریم خداوند بر هر که روزی مقدر فرموده از حلال معین شده و لکن اگر از ممر حرام دست آورد کسر گذارده می شود و زیاده از روزی بدست نمیآورد.

(طیبا) مقابل خبیث و فرق بین خبیث و حرام اینست که خبیث بذاته حرامست مثل خمر و نجاسات و متنجسات و حیوانات حرام گوشت و اشیاء مضره و نحو اینها

و حرام بذاته حرام نیست لکن از راه حرام بدست میاورد از راه سرقت غصب ظلم کسب حرام و امثال اینها وَ اشْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ شکر نعمت بدانی از جانب او است و بمصرفی که او خواسته صرف کنی و بزبان شکر گذار باشی و سجده شکر کنی شکر قلبی لسانی جوارحی و در مقابلش بنده گی کنی که میفرماید إِنْ کُنْتُمْ إِیَّاهُ تَعْبُدُونَ شرک نیاوری بجمیع اقسام شرک ذاتی صفتی افعالی عبادتی نظری.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۵] .... ص : ۲۰۱

إِنَّما حَرَّمَ عَلَیْکُمُ الْمَیْتَهَ وَ الدَّمَ وَ لَحْمَ الْخِنْزِیرِ وَ ما أُهِلَّ لِغَیْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَیْرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۱۱۵)

جز این نیست که خداوند حرام فرموده بر تمام شما میته و خون و گوشت خوک و آنچه برای بتها و بنام آنها میکشید پس کسی که از روی اضطرار و حفظ نفس اکل نمود بشرط آنکه تجاوز و تعدی نکرده باشد پس محققا خداوند آمرزنده و رحم کننده است.

إِنَّما حَرَّمَ عَلَیْکُمُ خطاب بجمیع مکلفین است که تمام افراد بشر را شامل میشود زیرا پیغمبر مبعوث بر کافه جن و انس است.

(المیته) میته مقابل مذکّی است که دارای جمیع شرائط تذکیه باشد اولا قابل تذکیه باشد حیوانات حرام گوشت مثل سگ گربه موش شیر ببر پلنگ روباه شغال و امثال اینها قابلیت تذکیه ندارند فقط حیوان حلال گوشت قابل تذکیه است و ثانیا شرایط تذکیه را باید مراعات کرد.

(۱) تذکیه کننده مسلم باشد.

(۲) رو بقبله باشد.

(۳) حین تذکیه بسم اللَّه گوید.

(۴) فری اوداج اربعه بشود که ذبح گویند در مثل گاو و گوسفند یا نحر کنند در شتر.

(۵) با آهن باشد مثل کارد و چاقو و خنجر و شمشیر و در شتر نیزه هم کافیست و این لفظ میته شامل جمیع مذکورات در سوره مائده آیه ۵ میشود وَ الْمُنْخَنِقَهُ وَ الْمَوْقُوذَهُ وَ الْمُتَرَدِّيَهُ وَ النَّطِيحَهُ وَ ما أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا ما ذَكَّيْتُمْ وَ ما ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَ أَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلامِ بلکه هر چه فاقد شرائط باشد مثل ذبیحه کفار تمام میته است.

وَ الدَّمَ مطلق خون چه از حلال گوشت باشد و چه از حرام گوشت حتی متخلف در ذبیحه که محکوم بطهارت است اکلش حرام است حتی خون غیر صاحب نفس سائله که حکم بطهارت شده وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ ذکر خصوص خنزیر با اینکه حیوانات محرمه الاکل بسیار است برای اینکه معمول نصاری است و امروز هم در جامعه مسلمین بسیار رواج دارد وَ ما أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ اینهم لفظ میته شامل بود لکن چون معمول مشرکین بود بالخصوص ذکر شده فَمَنِ اضْطُرَّ اضطرار مجوّز تمام مذکورات میشود الضرورات تبیح المحظورات و جزو نه چیزیست که از این امت برداشته شده

و ما اضطروا الیه

لکن بشرطی که غَيْرَ باغٍ وَ لا عادٍ باشد باغ بمعنی طلب کننده است چنانچه میفرماید:

ابْتِغاءَ وَجْهِ اللَّهِ بقره آیه ۲۷۴ وَ مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ آل عمران آیه ۷۹ و بسیاری از آیات و عاد از عدو است بمعنی دویدن اشاره به اینکه سگها را روانه کنند و آن حیوان حرام گوشت را صید کند یا میته شود که میفرماید:

وَ ما أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا ما ذَكَّيْتُمْ مائده آیه ۴ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ میامرزد و عفو میکند و گذشت میفرماید رحیم مورد عنایات و مشمول رحمتهای خود میگرداند.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷] .... ص : ۲۰۲

وَ لا تَقُولُوا لِما تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هذا حَلالٌ وَ هذا حَرامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لا يُفْلِحُونَ (۱۱۶) مَتاعٌ قَلِيلٌ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۱۱۷)

بعد از اینکه میزان حلال و حرام را در شریعه اسلام معین فرمود میفرماید:

و نگوئید از برای چیزهایی که زبان شما متصف شده بدروغگویی این حلال است و این حرام که افتراء می بندید بخدا دروغی را محققا بدانید کسانی که افتراء می زنند بخدا دروغی را هرگز رستگار نمیشوند فقط چهار روز دنیا تمتع می کنند و از برای آنها عذاب دردناک است.

وَ لا تَقُولُوا لِما تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ اتصاف السنه بکذب عاده زبان است و دروغگویی بخصوص کذب بر خدا که اعظم کبائر است هذا حَلالٌ وَ هذا حَرامٌ که حلال خدا را حرام بگوید و حرام خدا را حلال بشمارد که بدعت در دین است و مبدع کافر است مثل آنکه گفت متعتان محللتان فی عهد رسول اللّه انا احرمهما و اعاقب علیهما متعه النساء و متعه الحج لِتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ سه عقوبت دارد یکی دروغ گفتن دیگر افتراء که نسبت بغیر دادن سه افتراء علی اللّه إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لا يُفْلِحُونَ ایمان ندارد و کافر می شود زیرا مؤمن یقینا رستگار است مَتاعٌ قَلِيلٌ برای استفاده این چهار روزه دنیا و متابعت شهوات نفسانیه وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ مطلق عذاب های آخرت مولم است لکن اختصاص باین طایفه دارد عذابی که میانه عذاب های آخرت شده الم را دارد که مفاد صفت مشبه است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۱۸] .... ص: ۲۰۳

وَ عَلَى الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا ما قَصَصْنا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۱۱۸)

و نیز بر کسانی که یهودی هستند حرام کردیم آنچه را که قبلا قصه آنها را بر شما بیان کردیم و ما بآنها ظلم نکردیم و لکن خود آنها بودند که بنفوس خود ظلم میکردند این آیه اشاره بآیه شریفه است که فرمود:

وَ عَلَى الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ حَرَّمْنا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُما إِلَّا ما حَمَلَتْ ظُهُورُهُما أَوِ الْحَوايا أَوْ ما اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذلِكَ جَزَيْناهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَ إِنَّا لَصادِقُونَ انعام آیه ۱۴۶ شرحش گذشت در مجلد پنجم صفحه ۲۳۱ و ۲۳۲

مراجعه فرمائید (تنبیه) احکام شرعیه بر طبق مذهب امامیه تابع حکم و مصالح است و حکم و مصالح اگر ذاتیه باشد حکم تغییر پـذیر نیست و قابل نسخ هم نیست در جمیع شـرایع ثابت است و اگر بوجوه و اعتبار باشد قابل تغییر است و مورد نسخ هم وارد می شود و اختلاف مکلفین و اختلاف ازمنه و اختلاف حالات و نیات و غیر اینها تغییر می کند مثلا ضـرب یتیم للتادیب حسـن و للتشفی قبیح تکبر بر متکبّرین حسن و بر متواضعین قبیح چنانچه فرمود

تکبروا مع المتکبرین

احکـام مسـافر بـا حاضـر مختلف می شود احکـام رجـال با نساء مختلف است مریض و سالم حاضـر و غائب غنی و فقیر عالم و جاهـل عامـد و ناسـی مطیع و عاصـی مؤمن و کـافر و غیر اینهـا الی ما شاء اللّه و عالم باین وجوه و اعتبارات خداونـد تبارک و تعالی است و همچنین در افعال تکوینیه الهیه که میفرماید:

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُری آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَیْهِمْ بَرَکاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ وَ لکِنْ کَذَّبُوا فَأَخَذْناهُمْ بِما کانُوا یَکْسِبُونَ اعراف آیه ۹۴ و یهود برای قسـاوت قلوب آنهـا و طغیـان و سرکشـی خداونـد احکـام شدیـد بر آنهـا قرار داد چنـانچه در آیه شـریفه آمن الرسول آخر سوره بقره از قول مؤمنین نقل میفرمایـد رَبَّنا وَ لا تَحْمِلْ عَلَیْنا إِصْـراً کَما حَمَلْتَهُ عَلَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِنا لـذا میفرمایـد: وَ عَلَی الَّذِینَ هادُوا چون اکثر آنها از نسل یهودا فرزنـد یعقوب بودنـد آنها را یهود گفتنـد و معنای هادوا اشاره بیهود است حَرَّمْنا مـا قَصَصْـنا عَلَیْـکَ مِنْ قَبْلُ که اشاره بآیه سوره انعام که قبلا ذکر شـد وَ ما ظَلَمْناهُمْ برای رفع توهم است که چرا فرق بین بنـده گان گـذارده شده سـببش را بیان میفرماید وَ لکِنْ کانُوا أَنْفُسَـهُمْ یَظْلِمُونَ که این هم یک نوع عقوبت است مثلا بلاهایی که بر امم سـابقه نـازل شـده و عقوبـاتی که در آخرت برای کفـار هست که تمـام برای ظلم بنفس است چنانچه در بسـیاری از آیات تصریح فرموده.

ثُمَّ إِنَّ رَبَّکَ لِلَّذِینَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهالَهٍ ثُمَّ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِکَ وَ أَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّکَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِیمٌ (۱۱۹)

پس از این طغیان ها و معاصی محققا پروردگارت از آن رأفت و مهربانی که نسبت ببندگان دارد برای کسانی که از راه نفهمیده گی و حماقت اعمال بدی مرتکب شدند سپس متنبه شدند و توبه کردند و تدارک کردند اعمال سوء خود را باعمال صالحه محققا پروردگار تو هر آینه هم آمرزنده است از تمام اعمال سوء آنها گذشت میفرماید و هم رحیم است مشمول رحمت های غیر متناهیه قرار میدهد مسئله توبه را در بسیاری از آیات و در اخبار الی ما شاء اللَّه بلکه برهان عقل هم بر او قائم است و یأس از رحمت الهی خود یکی از گناهان بسیار بزرگ است که میفرماید قُلْ یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً زمر آیه ۵۹ بلکه قنوط از رحمت ضلال است قالَ وَ مَنْ یَقْنَطُ مِنْ رَحْمَهِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ حجر آیه ۵۶.

ثُمَّ إِنَّ رَبَّکَ لِلَّذِینَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهالَهٍ گفتیم جهل دو معنی دارد جهل مقابل علم و جهل مقابل عقل چنانچه عقل هم دو معنی دارد عقل مقابل جنون و عقل مقابل جهل و باین معنا است فرمایش امیر المؤمنین

العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان

و در بسیاری از آیات که میفرماید لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ همین معنی اراده شده و این جهل را تعبیر به حمق و کم عقلی و خریت می کنند مراد اینست که از روی عمد و عناد نباشد ثُمَّ تابُوا که گفتند

التائب من الذنب کمن لا ذنب له

أَنَّ اللَّهَ هُوَ یَقْبَلُ التَّوْبَهَ عَنْ عِبادِهِ توبه آیه ۱۰۵ وَ هُوَ الَّذِی یَقْبَلُ التَّوْبَهَ عَنْ عِبادِهِ وَ یَعْفُوا عَنِ السَّیِّئاتِ شوری آیه ۲۵ و غیر اینها مِنْ بَعْدِ ذلِکَ یعنی بعد از آنکه اعمال سوء را مرتکب شدند موفق بتوبه شدند و اصلحوا اصلاح بعد الفساد باینست که اگر حقوق الناس یا خمس و زکاه است رد کند و اگر مثل نماز و روزه است قضا کند و اگر ظلم و اذیت است ترضیه کند یا طلب مغفرت و اگر مخالفت است اطاعت

کنـد و اگر کفر و شـرک و ضـلالت است ایمان آورد إِنَّ رَبَّکَ مِنْ بَعْـدِها بعد از توبه و اصـلاح لغفور رحیم حتی از نامه عمل محو می کند و تبدیل بحسنات میفرماید فَأُوْلئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۰] .... ص : ۲۰۶

إِنَّ إِبْراهِیمَ کانَ أُمَّهً قانِتاً لِلَّهِ حَنِیفاً وَ لَمْ یَکُ مِنَ الْمُشْرِکِینَ (۱۲۰)

بـدرستی که ابراهیم بود امتی که متوجه بخداونـد در دعـاء و عبـادت بـدین مسـتقیم خالی از هر عیب و نقص و نبود از شـرک آورندگان إِنَّ إِبْراهِیمَ حضـرت ابراهیم دارای مقام نبوت و رسالت و اولوا العزمی و خلّت و امامت بود وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْراهِیمَ خَلِیلًا نساء آیه ۱۲۴ إِنِّی جاعِلُکَ لِلنَّاسِ إِماماً بقره آیه ۱۱۸ کـانَ أُمَّهً تعبیر بـامت در اخبار بسـیاری داریم چون در زمان ابراهیم فقط حضرت ابراهیم بر دین حق بود بتنهایی و تمام صفحه زمین بر شرک و کفر بودند لذا امّت حقه حقیقیه او بود و بس تا خداوند اسـمعیل و اسـحق را باو عنایت فرمود سه نفر شدند و امّا وجوهی که مفسّرین گفتند تمام تفسیر برأی است اعتبار ندارد و ما از نقل آنها خود داری میکنیم و این اخبار کلینی بسـند متّصل از عبـد صالـح موسـی بن جعفر و از ابی عبد اللَّه حضـرت صادق و علی بن ابراهیم از ابی جعفر حضـرت باقر و عیاشـی چهار حـدیث بطرق مختلف از حضـرت صادق روایت کردنـد و چون نقل آنهـا طولی داشت مراجعه ببرهان کنیـد قانِتاً لِلَّهِ گـذشت قنوت بتاء منقوط بمعنی دعاء و عبادت است و از این باب است قنوت در نماز و قنوط بطاء مؤلف بمعنی ناامیدیست و یأس از رحمت و در اینجا بمعنی توجه بخداست دائما اشتغال بذکر و عبادت و دعاء دارد حَنِیفاً حنیف دین مسـتقیم و صـراط مسـتوی و پاک و پاکیزه از هر عیب و نقص لذا امر شد بحضرت رسالت أَنِ اتَّبِعْ مِلَّهَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً در دو آیه بعد شـرحش انشاء اللَّه بیان میشود وَ لَمْ یَکُ مِنَ الْمُشْرِکِینَ توحید ابراهیم بحدی بود که موقعی که او را در آتش انداختند بملک باد و آب اعتناء نکرد حتی بجبرئیل که گفت

ا لک حاجه قال اما الیک فلا

جبرئیل گفت از آنکه حاجت داری بخواه فرمود علمه بحالی حسبی من سؤالی.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۱] .... ص : ۲۰۷

شاكِراً لِأَنْعُمِهِ اجْتَباهُ وَ هَداهُ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۲۱)

حضرت ابراهیم شکر گذار بود از نعمتهای پروردگار خود خداوند هم او را برگزید و هدایت فرمود او را بسوی راه راست شاكِراً لِأَنْعُمِهِ شکر اقسامی دارد شکر زبانی الحمد للّه شکرا للّه شکر قلبی که از جانب او بداند شکر عملی بمصرف آنچه مرضی او است برساند شکر اخلاقی خود را در تحت اطاعت و فرمان برداری و ترک مخالفت و نافرمانی او قرار دهد و البته نعمتهای الهی غیر محدود است (از دست و زبان که بر آید کز عهده شکرش بدر آید) اجتبیه بعد از حضرت خاتم و اوصیاء طیّبین حضرت ابراهیم افضل از تمام انبیاء و اولیاء و مقرّبان درگاه الهی بوده بلکه اخباری داریم از حضرت رسالت که بفرماید من و پسر عمّم علی و ابراهیم اول کسی هستیم که داخل بهشت شویم و یهدیه الی صراط مستقیم هدایت ایصال بمطلوب آنهم راه مستقیمی که پیغمبر اکرم مأمور شد بمتابعت بآن.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۲] .... ص : ۲۰۷

وَ آتَيْناهُ فِي الدُّنْيا حَسَنَةً وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (۱۲۲)

و دادیم باو در دنیا خوبیهایی و محققا او در آخرت از صالحین و شایستگانست وَ آتَيْناهُ فِي الدُّنْيا حَسَنَةً پس از مقام نبوّت و رسالت و خلّت و امامت الطافی خداوند در حق او فرموده چه لطفی بزرگتر از اینکه مثل وجود مقدس حضرت ختمی و اوصیاء طیّبین او را از نسل ابراهیم قرار داده که اخباری داریم که ما از دعاء ابراهیم که گفت وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي منظور بودیم بلکه دعاء که عرض کرد رَبَّنا وَ ابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِكَ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ يُزَكِّيهِمْ بقره آیه ۱۳۳ و ملّه او را تا قیامت بر قرار فرمود که میفرماید: وَ مَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْراهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ بقره آیه ۱۲۴ و جمیع انبیاء بعد از او را از نسل او قرار داد و ذریه او را تا قیامت نگاه داشت وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ کسی را که خداوند او را

صالح بشمارد البته بقدر خردلی خلاف صلاح در او نیست.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۳] .... ص: ۲۰۸

ثُمَّ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً وَ ما كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۲۳)

پس از آن مقامات وحی نمودیم بسوی تو اینکه متابعت کن ملّه ابراهیم را که حنیف بود و نبود از زمره مشرکین در حدیث دارد که ده چیز ابراهیم آورد که مله حنیف است پنج در بدن و پنج در سر امّا پنج در بدن فرمود

فالغسل من الجنابه و الطهور بالماء و تقلیم الاظفار و حلق الشعر من البدن و الختان و امّا الّتی فی الرأس فطمّ الشعر و اخذ الشارب و اعفاء اللحی و السواک و الخلال فهذه لم ینسخ الی یوم القیامه

باید این حدیث را برای جوانان امروزه بلکه بر مردان که ریش میتراشند و برای صوفیه که شارب میگذارند تلاوت کرد و تفسیر آیه شریفه قبلا اشاره شد احتیاج بتکرار ندارد.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۴] .... ص: ۲۰۸

إِنَّما جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَهِ فِيما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۲۴)

جز این نیست شنبه قرار داده شد و جعل شد بر کسانی که اختلاف کردند در او و محققا پروردگار تو هر آینه حکم میفرماید بین آنها روز قیامت در آنچه که بودند در او اختلاف میکردند یکی از امتحانات قوم یهود این بود که خداوند بر آنها حرام کرد صید ماهی را در روز شنبه و امّا سایر ایّام هفته حلال و برای امتحان آنها روزهای شنبه ماهی ها میامدند کنار دریا فراوان و روزهای دیگر نزدیک نمیآمدند یک دسته از یهود حیله بکار زدند روز شنبه که ماهی ها میآمدند کمند و سدی بستند که ماهی ها فرار نکنند و روز یک شنبه میآمدند و آنها را صید میکردند دسته دیگر آنها منع میکردند و نهی از عمل که همین سدّ بستن صید ماهی است و اینها میگفتند صید نیست و روز یکشنبه صید است خداوند آنهایی که این عمل

را میکردند مسخ فرمود ببوزینه که قرده باشد و در سوره اعراف آیه ۱۶۳ الی ۱۶۶ چهار آیه شرح حال آنها را بیان میفرماید: از قوله تعالی وَ سْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْیَهِ الَّتِی کانَتْ حاضِرَهَ الْبَحْرِ الی قوله کُونُوا قِرَدَهً خاسِئِینَ و در اینجا باشاره بیان میفرماید إِنَّما جُعِلَ السَّبْتُ یعنی جعل حکمی برای روز شنبه شد که حرمت صید ماهی باشد عَلَی الَّذِینَ اخْتَلَفُوا فِیهِ امتحان کسانی که در او اختلاف کردند که بستن سد صید است یا صید نیست که دسته مؤمنین آنها را نهی میکردند و میگفتند این حرام است و جماعتی اعتناء نمیکردند و عمل کردند خداوند آنها را مسخ فرمود بقرده که میفرماید: فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ ما نُهُوا عَنْهُ قُلْنا لَهُمْ کُونُوا قِرَدَهً خاسِئِینَ و مسخ یکی از عقوبات است و حیوانات مسوخ بسیارند یعنی کفار بصورت این حیوانات مسخ شدند و در اخبار دارد سه روز بیشتر زنده نبودند و هلاک شدند نه اینکه بعضی توهم کردند که این اخبار دارد سه روز بیشتر زنده نبودند و هلاک شدند نه اینکه بعضی توهم کردند که این حیوانات فعلا هستند انسان بودند و ما در مجلّد سیم کلم الطیب صفحه ۴۴ تا صفحه ۴۷ چهار صفحه در بطلان تناسخ مفصلا بیان کردیم نسخ و مسخ و رسخ و فسخ که قائلین بآنها را نسوخیه مسوخیه رسوخیه فسوخیه گویند که گفتند انسان پس از مردن روحش تعلق میگیرد بانسان دیگر یا بحیوانی یا بنبات یا بجمادات و قول پنجمی هم دارند که عکس این اقوال است که انسان در ابتداء جماد یا نبات یا حیوان بود سپس انسان شد و این حیوانات مسوخ همان است که گفتیم یکی از عقوبات است که بصوره باطنی ظاهر میشود چنانچه در قیامت یوم تبلی السرائر بسیاری بصورت حیوانی ظاهر میشوند بلکه در همین عالم اگر پرده از روی چشم بردارند و باطن اشخاص را مشاهده کنند آنها را بصور مختلفه میبینند چنانچه ابی بصیر در خدمت حضرت صادق مشاهده کرد و یک نفر از علماء بمن فرمود که من در کسالتم یک روز یک توجه غریبی پیدا کردم و اشخاصی که بعیادتم میآمدند بصور مختلفه میدیدم.

إِنَّ رَبَّکَ لَیَحْکُمُ بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ فِیما کانُوا فِیهِ یَخْتَلِفُونَ حق از باطل مؤمن از کافر مطیع از عاصی جدا میشوند و هر کدام بجزای خود میرسند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۵] .... ص : ۲۱۰

ادْعُ إِلى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَهِ وَ الْمَوْعِظَهِ الْحَسَنَهِ وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۱۲۵)

ای رسول محترم دعوت کن قوم را براه خداوندی دین حق و صراط مستقیم بحکمه بادله واضحه و براهین محکمه از روی منطق صحیح و بموعظه حسنه از راه نصیحت و پند و بیان مصالح و مفاسد با کمال رأفت و مهربانی و دلسوزی و مجادله کن یعنی دفع شبهات آنها و اشکالات آنها را از طریق حسن بنما با بیان شیرین و صحیح محققا پروردگار تو بهتر میداند و عالم تر است بکسانی که گمراه شده اند از راه حقه الهیه و او داناتر است بکسانی که قبول هدایت میکنند ادْعُ إِلى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَهِ در مجلّد سیّم این تفسیر صفحه ۵۱ در ذیل آیه شریفه يُؤْتِي الْحِكْمَهَ مَنْ يَشاءُ وَ مَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَهَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْراً كَثِيراً وَ ما يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبابِ بقره آیه ۲۶۹ بیان اقوال مفسرین را در معنای حکمت کرده ایم که تمام بی مدرک و تفسیر برأی است و در اخبار بقرآن و فقه و طاعه اللّه و معرفه الامام و اجتناب الکبائر تفسیر شده و مکرّر گفته ایم که اخبار بیان مصادیق میکند و منافی با عموم آیه ندارد و تحقیق کلام اینست که حکمت یکی از صفات خدا است و از شئون علم است بمعنای علم بمصالح و مفاسد امور و لذا حکماء تعریف کردند (بمعرفه الاشیاء بقدر الطاقه البشریه) لذا می گوییم شامل جمیع علوم میشود علم باصول دین علم اخلاق فقه اصول تفسیر حتی علم طب علم طبیعی علم کلام منطق حتی نحو صرف معانی بیان و غیر اینها و البته این مراتبی دارد هر کس باندازه استعداد و قابلیت خود بهره برداری میکند بلکه انتهاء از برای او نیست که خداوند بجمیع حکم و مصالح و فوائد و مضار اشیاء تکوینی و افعال عبادی و حسن و قبح هر شی ء عالم است لذا میفرماید دعوت کن عباد و امه خود را براه حق از روی دلیل و برهان صحیح باقامه معجزات و بیانات شیوا و ادلّه عقلیه و براهین حسنیه که حجه بر همه تمام شود و راه عذری

بر احدی باقی نماند لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَهٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَهٍ انفال آیه ۴۴.

وَ الْمَوْعِظَهِ الْحَسَنَهِ وعظ پند و اندرز و نصیحت و ترغیب و ارشاد و هدایت بطریق لطف و عنایت و محبّت و وداد نه تندی و خشونت که در قرآن میفرماید فَبِما رَحْمَهٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ آل عمران آیه ۱۵۲.

وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ مجادله بباطل حرام است بحث و ردّ و ایراد اما دفع شبهات و اشکالات که اهل باطل بدین حق یا بقرآن یا بافعال انبیاء و ائمه بلکه بعلماء اعلام بلکه بسا بافعال الهیه میکنند باید با لسان خوب و بیان ادلّه و برهان نمود بحدّی که جا برای شبهه نماند و از قلوب اهل شبهه خارج شود چنانچه در جای دیگر میفرماید: وَ لا تُجادِلُوا أَهْلَ الْكِتابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ عنکبوت آیه ۴۵.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ که قابل هدایت نیست و عناد و عصبیت او مانع است وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ که در مقام هدایت هستند.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۶] .... ص: ۲۱۱

وَ إِنْ عاقَبْتُمْ فَعاقِبُوا بِمِثْلِ ما عُوقِبْتُمْ بِهِ وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ (۱۲۶)

و اگر کفار و مشرکین بشما مسلمین اذیت و آسیبی رساندند شما در مقام تلافی زیاد روی نکنید بهمان اندازه که آنها کرده اند عمل کنید و اگر اصلا گذشت کنید و صبر کنید پس او بهتر است بر صبر کننده گان در حدیث عیاشی از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده که در جنگ احد مشرکین حضرت حمزه را مثله کردند و مثله شق انف و اذن و قطع مذاکیر است دماغ و گوش و لبهای او را بریدند و پهلوی او را شکافتند و جگرش را بیرون آوردند حضرت رسالت چون این منظره را مشاهده نمود فرمود

لئن ظفرت لامثلن و لامثلن و لامثلن

این آیه شریفه نازل شد پس حضرت رسول فرمود

(اصبر اصبر)

و آیه شریفه اطلاق دارد و دستور است برای

مسلمین که هر نوع اذیّتی از مشرکین بشما متوجه شد شما هم بهمان مقدار بآنها مجازات کنید زیاد روی نکنید چنانچه در باب حرم میفرماید وَ لا تُقاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ حَتَّى يُقاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذلِكَ جَزاءُ الْكافِرِينَ بقره آیه ۱۸۷ و نیز در باب جهاد میفرماید وَ قاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقاتِلُونَكُمْ وَ لا تَعْتَدُوا بقره آیه ۱۸۶ لذا میفرماید وَ إِنْ عاقَبْتُمْ اگر آنها مقاتله کردند یا اذیتی بشما رساندند بهمان اندازه با آنها رفتار کنید فَعاقِبُوا بِمِثْلِ ما عُوقِبْتُمْ بِهِ و زیاد روی نکنید و اگر گذشت کنید بهتر است برای شما وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ و در احکام جهاد اگر امان آوردند یا اسلحه جنگ را انداختند یا فرار کردند تعقیب آنها نباید کرد (تنبیه) یکی از اشکالات یهود و نصاری بدین مقدس اسلام اینست که میگویند دین اسلام بضرب شمشیر پیش رفت کرده و دفع این اشکال را ما در مجلد اول کلم الطیب بدو نحو کرده ایم یکی آنکه تمام غزوها و سریه های پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله دفاعی بوده که آنها حمله میکردند مسلمین جلوگیری می نمودند دیگر آنکه جهاد در جمیع شرائع بوده بعلاوه در قانون طب اگر عضوی فاسد شد اگر قابل علاج است معالجه میکنند و اگر قابل نیست اگر سرایت بسایر اعضاء ندارد او را وا میگذارند و اگر مسری شد او را قطع میکنند امر جهاد هم از این باب است.

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۷] .... ص : ۲۱۲

وَ اصْبِرْ وَ ما صَبْرُكَ إِلاَّ بِاللَّهِ وَ لا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَ لا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ (۱۲۷)

ای رسول محترم باید صبر پیشه خود قرار دهی و نیست صبر تو الا بتوفیق و تایید الهی و غم بدل راه نده بر این کفار و مشرکین و دل تنگ نباش از آنچه اینها مکر و حیله می کنند (وَ اصْبِرْ) امر بصبر دلیل بر وجوب صبر است و صبر حضرت رسالت از جهاتی بود از جهه اذیتهایی که بوجود مقدسش و باصحابش وارد کردند تا در مکه بود خاکروبه و شکمبه شتر بر سرش میریختند سنگ بقدمهای او میزدند عبا بگردنش فشار میدادند ساحر و کذابش می نامیدند تا اندازه ای که سه سال در

شعب ابی طالب گرفتار بود پس از رجعتش بمدینه قضایای بدر احزاب احد و غیر اینها پیش آمد که خودش فرمود

ما او ذی نبی مثل ما اوذیت

دیگر صبر بر مشاق بتبلیغ رسالت و احکام و دعوت باسلام و اعراض آنها و عدم اعتناء دیگر صبر بر افعال منافقین ظاهر مسلمان نمیتوانست آنها را رد کند و نه تحمل کند بلکه میدانست پس از او با اهل بیتش چه می کنند (وَ ما صَبْرُکَ إِلَّا بِاللَّهِ) بتوفیق الهی و حفظ خداوند و تأیید پروردگاری این مقام صبر را خداوند بشما عنایت فرمود (وَ لا تَحْزَنْ عَلَیْهِمْ) که چرا ایمان نمیآورند و اجابت نمی کنند و خود را از عذاب الهی نجات نمی دهند اینها قابل هدایت نیستند ذَرْهُمْ یَأْکُلُوا وَ یَتَمَتَّعُوا وَ یُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ یَعْلَمُونَ حجر آیه ۳ وَ لا تَکُ فِی ضَیْقٍ مِمَّا یَمْکُرُونَ زیرا مکر آنها بخود آنها برمیگردد وَ مَکَرُوا وَ مَکَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ آل عمران آیه ۴۷.

وَ یَمْکُرُونَ وَ یَمْکُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ انفال آیه ۳۰

[سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۸] .... ص : ۲۱۳

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِینَ اتَّقَوْا وَ الَّذِینَ هُمْ مُحْسِنُونَ (۱۲۸)

محققا خداوند با کسانیست که پرهیزکارند و کسانی که آنها نیکوکارند (إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِینَ اتَّقَوْا) معیت خداوند نگهبانی و عنایت و تفضل است و جزاء دهنده است و الا خداوند با تمام ما سوی اللّه معیت دارد یعنی خبیر و بصیر و سمیع است چنانچه میفرماید ما یَکُونُ مِنْ نَجْوی ثَلاثَهٍ إِلَّا هُوَ رابِعُهُمْ وَ لا خَمْسَهٍ إِلَّا هُوَ سادِسُهُمْ وَ لا أَدْنی مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ مجادله آیه ۸ و مکرر گفته ایم که تقوی مراتبی و درجاتی دارد تقوای از عقائد فاسده از شرک و کفر و ضلالت تقوای از معاصی که موجب زوال ایمان میشود و لو حین الموت تقوی از معاصی کبار تقوی از کلیه معاصی تقوی از زخارف دنیوی تقوای از اموری که باعث بر ترک ذکر خدا می شود تقوای از توجه بغیر خدا وَ الَّذِینَ هُمْ مُحْسِنُونَ محسن فاعل فعل حسن است و احسان تاره احسان بنفس است اشتغال بعبادت و اطاعت و تحصیل علم و تزکیه اخلاق و تاره

بغیر است چه احسان در امر دین از هدایت و ارشاد و امر بمعروف و نهی از منکر و اعانت در امر دین از هدایت و ارشاد و امر بمعروف و نهی از منکر و اعانت در امر دین و چه در امور دنیوی از بذل مال و دستگیری از ضعفاء و غیر این ها که اقسام زیادی دارد هذا آخر ما اردنا ایراده فی تفسیر سوره النحل و یتلوه انشاء اللّه تعالی سوره بنی اسرائیل و الحمد للّه اولا و آخرا و ظاهرا و باطنا و صلی اللّه علی محمّد و آله و اللعنه علی اعدائهم اجمعین

ص: ۲۱۴

اعوذ باللّه من الشيطان الرجيم بسم اللَّه الرّحمن الرّحيم الحمد للَّه رب العالمين و الصلاه و السلام على خاتم النبيين و آله الطيبين و على جميع الانبياء و المرسلين و اللعن الدائم على اعدائهم اجمعين من الجنه و الناس الى يوم الدين.

سوره مباركه بنى اسرائيل مسمّى بسوره الاسراء .... ص: ۲۱۵

[سوره الإسراء (۱۷): آيه ۱] .... ص: ۲۱۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

سُبْحانَ الَّذِى أَسْرى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِى بارَكْنا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آياتِنا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۱)

منزه است آن خداوندى كه سير داد در شب ببنده خود شبى از شب ها از مسجد الحرام بسوى مسجد اقصى آن مسجدى كه ما بركت داديم اطراف و حوالى او را براى اينكه نشان دهيم آن بنده خود را از آيات قدرت خود محققا خداوند سميع و بصير است كلام در اين سوره و اين آيه شريفه در چند مقام واقع مى شود مقام اول- در فضيلت اين سوره مباركه ابن بابويه مسند از حسين ابن ابى العلاء از حضرت صادق عليه السّلام روايت كرده كه فرمود

(ما من عبد قرء سوره بنى اسرائيل فى كل ليله جمعه لم يمت حتى يدرك القائم عليه السّلام و يكون من انصاره)

و همين حديث را عياشى هم روايت كرده و قابل توجيه است و نيز از حضرت صادق عليه السّلام روايت شده فرموده

(من كتبها فى خرقه حرير اخضر و تحرز عليها و علّقها عليه و يرمى بالنشاب (بمعنى سهام) اصاب و لم يخط ابدا و ان كتبها لصغير تعذر عليه الكلام يكتبها بزعفران و سقى مائها انطق اللَّه لسانه باذنه و تكلم)

و غير اينها و اين فضايل غير از فضايل

تلاوت قرآن است که در تمام سور و آیات هست.

مقام دوم- این آیه شریفه راجع بمعراج حضرت رسالت است و کلام در معراج طویل الذیل است و ما در مجلد اول کلم الطیب صفحه ۳۷۴ الی ۳۸۰ بیان کرده ایم و در اینجا بطور خلاصه اشاره می کنیم در تحت چهار مطلب (۱) در اثبات معراج.

(۲) در رد شبهات آن.

(۳) در رد شیخ احمد احسائی.

(۴) در تقسیم اخبار معراج.

(اما مطلب اول) معراج جسمانی حضرت از ضروریات دین اسلام است و تمام فرق اسلامی بر او اتفاق دارند و آیات شریفه قرآن بر او ناطق است مثل همین آیه و یازده آیه سوره و النجم از قوله تعالی ثُمَّ دَنا فَتَدَلَّی الی قوله تعالی لَقَدْ رَأی مِنْ آیاتِ رَبِّهِ الْکُبْری و اخبار متواتره بتواتر اجمالی و در زیارات و ادعیه وارده الی ما شاء اللَّه و منکر او کافر است و در اخبار تصریح دارد به اینکه از ما نیست (مطلب دوم) در دفع شبهاتی که در معراج کرده اند و این پنج شبهه است (۱) هر جسمی متمایل بمرکز است بر خلاف آن نمیتواند حرکت کند.

(۲) و بین کره زمین و کرات علویه مسافت بسیاری است در یک شب نمیتوان سیر کرد.

(۳) موجب خرق و التیام میشود.

(۴) در هوای لطیف تنفس نمیتوان کرد.

(۵) این لغو و بی فایده است.

اما الجواب تمام این شبهات واهی و پوچ است اما حرکت جسم بر خلاف مرکز بحرکت قسری مانع ندارد مثل سنگ در فلاخن و تیر از کمان و فشنگ از تفنگ و هزار خروار با بخار هواپیما تا کره قمر و قدرت پروردگار فوق این ها است و اما مسافت زیاد جایی که قدرت آصف ابن برخیا تخت بلقیس را بطرفه العین

نزد سلیمان حاضر کند و باد تخت سلیمان را غُدُوُّها شَهْرٌ وَ رَواحُها شَهْرٌ و طی الارض حضرت جواد از مدینه بخراسان و نزول ملائکه و حرکت کره زمین و سایر کرات علویه و هزارها دیگر رفع این استبعادات می کند.

و اما مسئله خرق و التیام از موهومات هیئت قدیم که آسمان ها را مثل طبقات پیاز تصور کرده بودند و اما بنا بر هیئت جدید تمام این کرات جویه در این فضای وسیع سیر دارند و اما تنفس در هوای لطیف.

اولا ممکن است با هوای مجاور حرکت کند.

و ثانیا قدرت الهی حفظ کند چنانچه در حق عیسی و ادریس اجراء فرموده و اما لغویت بسیار توهم فاسدیست زیرا اولا در قرآن مجید میفرماید در همین آیه لِنُرِيَهُ مِنْ آياتِنا و در سوره و النجم می فرماید لَقَدْ رَأى مِنْ آياتِ رَبِّهِ الْكُبْرى و ثالثا نفهمیدن حکمت دلیل بر نداشتن نیست چنانچه بسیاری از افعال الهی حکمتش بر ما مخفی است (مطلب سیم) در اخبار وارده در معراج و آنها بر چهار قسم است.

قسمت اوّل فقط دلالت بر معراج جسمانی دارد و این قسمت چون مطابق با نصوص قرآنی و ضرورت دینی است مجال انکار ندارد.

قسمت دوم اخباریست مشتمل بر اینکه کجا رفت و چه دید و چه کرد و چه گفت و چه شنید که در بحار مجلد ششم صفحه ۳۶۶ الی ۳۹۹ ضبط فرموده و در برهان در ذیل این آیه و در سوره و النجم نقل کرده و اخبار چون قطعی نیست نمیتواند یقین پیدا کرد و چون بر خلاف عقل و شرع نیست انکار نمیتوان کرد بلکه تصدیق اجمالی لازم است.

قسمت سیم اخباریست که ظاهرش مخالف موازین شرعیه و عقلیه است لکن قابل تاویل هست اینها را باید علم بآنها را محول بأئمه اطهار کرد و پیش خود نمیتوان تأویل کرد.

قسمت چهارم اخباریست که صریحا بر خلاف عقل و شرع است اینها را مجسمه

و غلات و اهل ضلالت جعل کردند این نوع اخبار را دارد

(فاضربه الی الجدار)

مطلب چهارم در کلام شیخ احمد احسائی در باب معراج چنانچه مرحوم استاد شیخ جواد- بلاغی قدس سرّه در مجلد سیم رحله ص ۱۵۸ از کتاب رساله وظیفه شیخ احمد نقل فرموده خلاصه کلامش اینکه پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و سلّم عنصر خاکی را در کره خاک گزارد و عنصر آبی را در کره آب و هوایی را در کره هوا و ناری را در کره نار گذاشت و با بدن حور قلیایی بکرات علویه و طبقات سماویه سیر کرد و این کلام با اینکه هیچ مدرکی از عقل و نقل ندارد و بمجرد خیال بافی که اسم او را کشف میگذارد است و با اینکه خلاف ضرورت دین و نصوص قرآنی و اخبار متواتره است مبنی بر مذاق هیئت قدیم است که کره زمین را مرکز گرفتند و ۱۳ کره تو در تو قائل شدند خاک آب هوا آتش افلاک سیارات سبع فلک ثوابت فلک اطلس و مبنی بر مسئله خرق و التیام است که فساد این مسلک امروز بالحسّ و الوجدان ثابت شده.

(مقام سیم) در تفسیر آیه سُبْحانَ الَّذِی أَسْری بِعَبْدِهِ سبحان یعنی منزّه و مبرّی از هر عیب و نقص و احتیاج و عوارض امکانیست (الذی) آن خداوندی که واجب الوجود یکتای بیهمتا است (اسری) سیر در شب است چنانچه بحضرت لوط گفتند فَأَسْرِ بِأَهْلِکَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّیْلِ هود آیه ۸۱ (بعبده) مقام عبودیّت فوق مقام رسالت است و لذا در تشهد مقدم ذکر شده و از برای عبودیت درجات بسیار است تا برسد بمقام فنی که از خود چیزی نبیند و جز باو توجه نداشته باشد عَبْداً مَمْلُوکاً لا یَقْدِرُ عَلی شَیْ ءٍ نحل آیه ۷۷ و از مناجات امیر المؤمنین علیه السّلام است میگوید

(کفانی فخرا ان تکون لی ربّا و کفانی عزّا ان اکون لک عبدا

(لیلا) گفتند شب هفدهم ربیع یک سال قبل از هجرت بوده مطابق شب ولادت آن حضرت مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ ظاهر آیه از خود مسجد الحرام بوده و لکن در بعضی اخبار دارد و در کلمات مفسّرین که حضرت در منزل شوهر خواهر امیر المؤمنین بهیره ابن ابی وهب مخزومی در حالت خواب بوده که جبرئیل بابراق و میکائیل و اسرافیل آمدند و آن حضرت را بر براق سوار کردند یک طرف جبرئیل و یک طرف میکائیل و اطلاق الْمَسْجِدِ الْحَرامِ برای اینست که تمام حرم

و مکه حکم مسجد الحرام دارد إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى نوع مفسّرین گفتند بیت- المقدس بوده و حضرت در آنجا دو رکعت نماز کرد و از آنجا بطرف بالا سیر فرمود و لکن ممکن است مراد بیت المعمور بوده که مسجد ملائکه است و نسبت بمسجد- الحرام اقصا المساجد است و تمام ارواح انبیاء در خدمتش مشرف شدند و از آنجا حرکت فرمود تا سدره المنتهی که در سوره و النجم میفرماید وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرى عِنْدَ سِدْرَهِ الْمُنْتَهى عِنْدَها جَنَّهُ الْمَأْوى آیه ۱۳ و ۱۵ پس از آن رفت بجایی که نه ملک مقرب و نه نبی مرسل بآن نائل شده باشد که میفرماید ثُمَّ دَنا فَتَدَلَّى فَكانَ قابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنى و النجم آیه ۵ و ۶ الَّذِي بارَكْنا حَوْلَهُ صفت مسجد اقصا است اگر بیت المقدس باشد برکات فواکه و حبوبات و میاه و لطافت هوا است و اگر بیت المعمور باشد تمام برکات از آنجا نازل میشود لِنُرِيَهُ مِنْ آياتِنا علّه عروج حضرتش مشاهده آثار قدرت پروردگار فوق عوالم مادی از عالم مجردات عالم عقول و نفوس و ارواح و لا یدرک الّا اللّه إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ و گفتیم از برای این دو صفت دو معنی است یکی عالم بمسموعات و مبصرات که از شؤن علم است و دیگر اجابت دعوات و دانای بحکم و مصالح.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲] .... ص: ۲۱۹

وَ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ وَ جَعَلْناهُ هُدىً لِبَنِي إِسْرائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا (۲)

و فرستادیم و عنایت کردیم موسی را کتاب توریه را و قرار دادیم آن کتاب را هدایت کننده از برای بنی اسرائیل اینکه نگیرید از غیر من خدای متعال از برای خود وکیلی خداوند از ابتداء خلقت بشر که حضرت آدم باشد برای هدایت آنها انبیایی فرستاد و بآنها دستوراتی نازل فرمود غایه الامر در حق آدم و شیث و نوح و ابراهیم تعبیر بصحف میکند صحف آدم و شیث و نوح و ابراهیم و در حق موسی و داود و عیسی و محمّد صلّی اللّه علیه و اله) تعبیر بکتاب فرموده کتاب توریه و زبور انجیل قرآن و اوّل کتابی که فرستاد توریه بوده برای حضرت موسی و این توریه مشتمل بر الواحی بوده و در آنها از هر- چیزی که باعث هدایت بنی اسرائیل بود از مواعظ و تفصیل امور دینیّه نوشته شده

بود چنانچه میفرماید: وَ کَتَبْنا لَهُ فِی الْأَلْواحِ مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ مَوْعِظَهً وَ تَفْصِیلًا لِکَلِّ شَیْ ءٍ اعراف آیه ۱۴۲ لذا میفرماید: وَ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ الف و لام عهد است یعنی کتاب توریه را وَ جَعَلْناهُ یعنی غرض از انزال توریه این بود که در او نوشته شده بود آنچه موجب سعادت و رستگاری بنی اسرائیل بود هُدیً لِبَنِی إِسْرائِیلَ و مهمترین دستور بر تمام انبیاء مسئله توحید بوده أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِی وَکِیلًا این جمله راجع بتوحید افعالی است و بیان مقام توکل که تمام امور در تحت مشیت خداوند است و تمام اسباب مقهور اراده او است و چون بنی اسرائیل از زمان خود اسرائیل حضرت اسحق گرفتار دولت فراعنه بودند و اینها را منشأ آثار و وسائط امور میدانستند تمام اعتماد و توکل بآنها داشتند میفرماید بغیر من اعتماد و توکلی نداشته باشید اینها قدرت بر جلب نفعی یا دفع ضرری ندارند و توحید افعالی مستلزم توحید ذاتی است و صفاتی و عبادتی، زیرا اگر غیر او خدایی بود آنهم منشأ اثری بود و چون غیر او منشأ اثری نیست عبادت هم مختص باو است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳] .... ص: ۲۲۰

ذُرِّیَّهَ مَنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ کانَ عَبْداً شَکُوراً (۳)

ذریّه کسانی هستند که با حضرت نوح در کشتی سوار نمودیم محققا نوح بود بنده بسیار شکر گذار ذُرِّیَّهَ مَنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ (اشکال) بنی اسرائیل ذریه خود نوح بودند چون اولاد اسحق و یعقوب هستند باید بفرماید ذریه نوح چرا فرمود ذُرِّیَّهَ مَنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ (جواب) تمام اهل عالم ذریه نوح هستند زیرا نوح را آدم ثانی گفتند لکن ذریه چه از طرف پدران باشد صدق و چه از طرف مادران و لذا ائمه اطهار ذراری پیغمبر هستند بلکه جمیع سادات فاطمی و البته پسران نوح بعد از طوفان خواهران خود را نگرفتند بلکه دختران کسانی که با نوح در کشتی بودند ازدواج کردند پس تمام ذراری نوح ذُرِّیَّهَ مَنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ هستند إِنَّهُ کانَ عَبْداً شَکُوراً در اخبار بسیاری سرّ شکوریت حضرت نوح را بیان میفرماید که هر صبح و شام عرض میکرد

اللّهم انّی اشهدک انّه ما امسی و اصبح فی نعمه او عافیه فی دین او

دنیا فمنک وحدک لا شریک لک لک الحمد و لک الشکر بها علی حتی ترضی و بعد الرضی

و قریب بهمین مضامین باندک تفاوتی در اخبار دارد و از برای شکر اقسامیست (۱) بداند از جانب حق است (۲) بداند از راه تفضّل است نه استحقاق (۳) صرف در منظور الهی کند (۴) هر وقت نعمتی افاضه شد یا بلایی رفع شد یا متذکر نعم سابقه و دفع بلیّات شد سجده شکر کند (۵) لسانش ذاکر باشد بحمد و شکر (۶) در عوض این نعم و دفع بلیّات ازدیاد در عبادت و بندگی کند (۷) هر چه باو میرسد بداند عین صلاح است و لو هر چه بلاء سخت باشد (۸) صبر در بلیّات کند (۹) تمام اعضای بدنش شاکر باشد نه زبان فقط.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴] .... ص : ۲۲۱

وَ قَضَیْنا إِلی بَنِی إِسْرائِیلَ فِی الْکِتابِ لَتُفْسِدُنَّ فِی الْأَرْضِ مَرَّتَیْنِ وَ لَتَعْلُنَّ عُلُوًّا کَبِیراً (۴)

و خبر دادیم و اعلام نمودیم بسوی بنی اسرائیل در کتاب توریه که هر آینه شما فساد میکنید در روی زمین دو مرتبه و هر آینه طغیان و سرکشی و بلند پروازی میکنید بسیار بلند پروازی بزرگی مفسّرین در بیان مرتین فساد هر کدام چیزی گفتند تمام بی مدرک و تفسیر برأی است و خیال بافی و خداوند بیان نفرموده ما نمیتوانیم بدون مدرک صحبت کنیم لکن فساد بنی اسرائیل از سیر در شرک و بت پرستی و قتل انبیاء و خرابی بیت المقدس و از بین بردن توریه چندین مرتبه و سلاطین مشرک آنها و خون ریزیهای زیاد بسیار بوده و ما در مجلد اوّل کلم الطیب از صفحه ۲۶۲ الی صفحه ۲۷۴ در ۱۲ ص شرح فسادها و ظلمها و شرکهای آنها را از کتب خود یهود که تعبیر بعهد قدیم میکنند و کتب وحی میشمارند بیان کرده ایم از زمان بعد از موسی تا زمان عروج مسیح مستدعی هستم لطفا مراجعه فرمائید وَ قَضَیْنا إِلی بَنِی إِسْرائِیلَ قضی الهی فعل حق است و در اینجا بمعنی فرستادیم و خبر دادیم بسوی بنی اسرائیل (فی الکتاب) که ظاهرا توریه باشد لَتُفْسِدُنَّ فِی الْأَرْضِ فساد در زمین شرک و ظلم و تعدی و تجاوز و امثال اینها است مرتین چه اندازه از انبیاء را کشتند سوزانیدند در دیگ

جوشانیدند زنده زیر خاک کردند محتمل است بگوئیم مره اولی بعد از زمان حضرت موسی بوده تا زمان حضرت داود و سلیمان و مره ثانیه بعد از زمان سلیمان بوده تا زمان مسیح و اللّه العالم وَ لَتَعْلُنَّ عُلُوًّا کَبِیراً هر سلطان کافر مشرکی از آنها چه اندازه اخراج بلد کردند چه اندازه اسیر کردند چه اندازه کشتند و بیت المقدس را خراب کردند و در تمام کوچه های اورشلیم بت نصب کردند و دیگر اسمی از موسی و تورات نبود.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵] .... ص : ۲۲۲

فَإِذا جاءَ وَعْدُ أُولاهُما بَعَثْنا عَلَیْکُمْ عِباداً لَنا أُولِی بَأْسٍ شَدِیدٍ فَجاسُوا خِلالَ الدِّیارِ وَ کانَ وَعْداً مَفْعُولاً (۵)

پس زمانی که رسید اولین وعده فساد آنها ما مبعوث کردیم بر سر آنها بنده گانی که بنده گی ما میکردند و صاحبان بأس شدید بودند که در هر جا تفتیش می کردند از این مشرکین و مفسدین بنی اسرائیل را کشتند حتی دارد در یک مورد یک ملیون و صد هزار از آنها کشته شدند و البته وعده الهی عملی میشود.

فَإِذا جاءَ وَعْدُ أُولاهُما در آیه شریفه تعیین نمی فرماید که این وعده الهی چه موقع بوده و لکن احتمال قوی می رود که بعد از وفات یوشع ابن نون وصّی حضرت موسی بوده تا زمان طالوت که بر حسب امر نبی آن زمان با جالوت جنگ کردند و جالوت بدست داود علیه السّلام کشته شد و فتح نصیب بنی اسرائیل شد و فساد بنی اسرائیل در این مدت بسیار بوده که بسیاری از انبیاء خود را کشتند و بسیاری از آنها را اخراج بلد کردند و در شرک و بت پرستی و خون ریزی و هزار مفاسد دیگر فرو رفته بودند چنانچه کتب عهد قدیم آنها مشحون است اگر چه این کتب بقدر خردلی اعتبار ندارد و لکن برای الزام یهود کافیست و در قرآن مجید هم اشاراتی دارد باین نوع مطالب بَعَثْنا عَلَیْکُمْ عِباداً شاید اشاره بسلاطین فلسطین و عمون و غیر اینها باشند که در کتب آنها مسطور است و عین آنها را در کلم الطیب نقل کردیم و کتب عهدین فعلا- نزد حقیر موجود است أُولِی بَأْسٍ شَدِیدٍ قدرت و سلطنت و

قهر و غلبه داشتند فَجاسُوا خِلالَ الدِّيارِ در اطراف شهرها گردش میکردند و هر که از بنی اسرائیل بدست میآوردند بقتل میرساندند وَ کانَ وَعْداً مَفْعُولًا البته وعده الهی عملی شد و تخلف پذیر نبود.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶] .... ص : ۲۲۳

ثُمَّ رَدَدْنا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَ أَمْدَدْناكُمْ بِأَمْوالٍ وَ بَنِينَ وَ جَعَلْناكُمْ أَكْثَرَ نَفِيراً (۶)

پس برگردانیدیم برای شما سلطنت و قدرت را دفعه دیگر بر اعداء شما و زیاد کردیم و ادامه دادیم برای شما اموال و اولاد بسیار و قرار دادیم شما را جمعیت بسیاری بعید نیست مراد دوران سلطنت داود و سلیمان و سایر سلاطین بنی اسرائیل باشد که پس از آن ذلت ها و قتل و اسیری ها دو مرتبه قوت و شوکت و سلطنت بشما دادیم و بر دشمنان ظفر پیدا کردید که مفاد ثُمَّ رَدَدْنا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ است ثم از برای تراخی است یعنی پس از این مدت مدید از زمان یوشع تا دوره داود که در ذلت و خواری و شرک و کفر و قتل و اسیری بودید برگردانیدیم برای شما سلطنت و دولت و عزت و غلبه بر خصم وَ أَمْدَدْناكُمْ بِأَمْوالٍ وَ بَنِينَ و شما را امداد کردیم به کثرت مال و اولاد وَ جَعَلْناكُمْ أَكْثَرَ نَفِيراً نفرات شما را بسیار کردیم و جمعیت شما را زیاد نمودیم و این امتحان بزرگی بود بر شما که از شرک و فساد دست برمیدارید یا بهمان شرک و کفر و فساد مراجعه میکنید.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷] .... ص : ۲۲۳

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَها فَإِذا جاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوؤُا وُجُوهَكُمْ وَ لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَما دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ لِيُتَبِّرُوا ما عَلَوْا تَتْبِيراً (۷)

اگر نیکی کردید بایمان و اعمال صالحه و اخلاق حمیده و احسان بدیگران بخودتان احسان کرده اید و مثوبات دنیوی و اخروی بخودتان واصل میشود و اگر اسائه کردید شرک و کفر و اعمال سیئه و اخلاق رذیله و ظلم و تعدی بدیگران ضرر و عقوبت دنیوی و اخروی آنها بخودتان متوجه می شود زمانی که وعده دیگر

که وعده ثانوی باشد که فساد در ارض کردید مسلط می شوند بر شما اعداء شما و سلاطین و بزرگان شما را میکشند و شما را اسیر می کنند که معنای اسائه وجه است و چون پناه بردید به بیت المقدس مسجد اقصی داخل مسجد میشوند چنانچه در مره اولی داخل شدند و شما را بقتل و اسیری و ذلت و مسکنه میاندازند و هر آینه هلاک میکنند شما را با کمال تسلط چه هلاک کردنی بعید نیست که این آیه اشاره بتولد بخت النصر بوده باشد که مسلط شد بر یهود و چه کرد.

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ احسان بدین و احسان بانبیاء و صلحاء و مؤمنین و احسان بزیردستان تمام احسان بنفس است وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَها لام بمعنی علی است چون اسائه احتمال نفع ندارد مثل لَهُمُ اللَّعْنَةُ چنانچه بالعکس جایی که احتمال ضرر ندارد بعلی تعبیر می کنند مثل صل علی محمّد و آله و این طغیان و سر- کشی و بت پرستی و خونریزی بعد از سلیمان بود تا زمان عیسی که چه اندازه از انبیاء را کشتند و چه فسادها کردند.

فَإِذا جاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ مقابل اولی که خداوند وعده هلاکت داده مسلط فرمود بخت النصر را بر آنها و چه اندازه از آنها را کشت و اسیر کرد و خانه های آنها را خراب کرد لِيَسُوؤُا وُجُوهَكُمْ صورت های شما را سیاه می کنند اشاره بذلت و خفت و حقارت و فقر و مسکنه است وَ لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَما دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ بیت- المقدس را محل قاذورات و نجاسات قرار میدهند و تمام آنچه در مسجد بود بغارت بردند و هر که پناه برده بود کشتند وَ لِيُتَبِّرُوا ما عَلَوْا تَتْبِيراً بهلاکت انداختند هر که را که بر او تسلط پیدا کردند آنهم بهلاکت سخت و شدید.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸] .... ص: ۲۲۴

عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَ إِنْ عُدْتُمْ عُدْنا وَ جَعَلْنا جَهَنَّمَ لِلْكافِرِينَ حَصِيراً (۸)

امید است پروردگار شما شما را مشمول رحمت خود قرار دهد و اگر شما عود کردید بکفر و شرک و فساد ما هم عود می کنیم بتسلط بر شما همان نحوی که در آن دو کره کردیم و بتحقیق جهنم را ما حبسگاه کفار قرار دادیم عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ

اگر ایمان آوردید و تصدیق پیغمبر کردید و دست از فساد برداشتید البته مشمول رحمت الهی میشوید و از اعمال سابقه شما عفو میفرماید و میآمرزد چنانچه فرمودند

الاسلام یجب ما قبله

وَ إِنْ عُدْتُمْ و اگر تکذیب نبی کردید و قبول اسلام نکردید و فساد در زمین کردید و مرتکب اعمال سیئه شدید عدنا ما هم مسلط میکنیم کسانی را که شما را در شکنجه عذاب بیندازند از قتل و اسیری و سایر بلیات و این عقوبات دنیوی شما است و اما در آخرت در محبس الهی محبوس میشوید وَ جَعَلْنا جَهَنَّمَ لِلْكافِرِينَ حَصِيراً حصر بمعنی احاطه است که تمام اطراف بسته میشود و راه فرار ندارد چنانچه در جای دیگر میفرماید وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكافِرِينَ برائه آیه ۴۹ و از حضرت صادق علیه السّلام است که روز تاسوعا را میفرماید:

یوم حوصر فیه الحسین

که لشکر یزید محاصره کردند و تمام اطراف خیام حرم را احاطه کردند و این حبس الهی حبس تاریک و نمره یک با اعمال شاقه است که آرزوی مرگ میکنند و نمی میرند وَ نادَوْا يا مالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنا رَبُّكَ قالَ إِنَّكُمْ ماكِثُونَ احزاب آیه ۷۷

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹] .... ص: ۲۲۵

إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَ يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً كَبِيراً (۹)

محققا این قرآن مجید راهنمایی می کند راهی را که آن راه محکمترین راهها است و بشارت میدهد مؤمنین را إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ اولا قرآن بنفسه بزرگترین معجزات باقیه است تا صبح قیامت و ما در مجلد اول در مقدمه جهات معجزه قرآن را از شش جهت بیان کردیم.

و ثانیا امتیاز قرآن با سایر معجزات اینست که سایر معجزات باید مقرون بدعوت مدعی رسالت باشد و باید مدعی رسالت دارای جمیع شرایط رسالت و فاقد جمیع موانع باشد ولی قرآن بنفسه حاوی جمیع اینها هست.

و ثالثا قرآن مشتمل بر جمیع عقاید حقه از توحید و صفات ربوبی و عدل الهی و نبوت و رسالت جمیع انبیاء و رسل و خصوصیات معاد و امامت ائمه هدی

که مادر مجلد دوم کلم الطیب قریب هشتاد آیه ذکر کرده ایم و هفت آیه که دلالتش واضحتر بود شرح کرده ایم و مشتمل بر جمیع اخلاق حمیده و تنزیه از اخلاق رذیله و وظائف دینیه از عبادات و معاملات و معاشرات و مواریث و حدود و دیات و غیر اینها است و فارق بین حق و باطل و صدق و کذب و نفع و ضرر و حسن و قبح و سعادت و شقاوت و خیر و شر و بالجمله عقل خارجیست چنانچه عقل شرع داخلیست و اینکه در بعضی اخبار تفسیر بایمان و ولایت و امام شده بیان مصداق است چنانچه مکرر اشاره شده وَ يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ سر تا سر قرآن بشارات بسیار دارد در بعضی بشارت بمؤمنین در بعضی بشارت باهل ایمان و تقوی در بعضی بشارت باهل ایمان و اعمال صالحه اللهم بحق هذا القرآن اجعلنا من اهله الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً كَبِيراً کسانی که عمل نمایند اعمال صالحات را محققا از برای آنها است اجر بزرگی الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ این جمله را چند نحو ممکن است تفسیر نمود.

اولا کلمه الذین ممکن است صفت مؤمنین باشد یعنی قرآن بشارت میدهد مؤمنینی که اعمال صالحه بجا می آورند بنا بر این جمله أَنَّ لَهُمْ أَجْراً كَبِيراً بشارت قرآن باشد یعنی قرآن بشارت میدهد مؤمنینی که يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ اینکه از برای آنها اجر بسیار بزرگی است و ممکن است جمله مستقله باشد یعنی کسانی که اعمال صالحه دارند از برای آنها اجر بزرگیست و این اظهر است زیرا بمعنی اول مناسب این بود که بفرماید بان لهم.

و ثانیا مراد از يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ این نیست که جمیع اعمال صالحه را بجا بیاورند زیرا بر احدی میسور نیست مثلا در زمان واحد بسا صد عمل صالح است انسان یکی از آنها را میتواند بجا آورد نماز کند قرآن قرائت کند دعا کند ارشاد جاهل کند امر بمعروف کند قضاء حاجت مؤمن کند و امثال اینها و نیز مراد این نیست که تمام اعمال آنها صالحه باشد زیرا انسان اعمال مباحه بسیار دارد

از مأکولات مشروبات مکالمات نوم و امثال اینها بلکه مراد اینست که اعمال صالحه دارد و لو بعض از آنها.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰] .... ص : ۲۲۷

وَ أَنَّ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً (۱۰)

و محققا کسانی که ایمان بروز جزا ندارند برای آنها مهیا کرده ایم عذاب دردناکی وَ أَنَّ الَّذِينَ عطف بالذین آیه قبل است و این یکی از شواهد معنای دوم است زیرا این جمله بشارت نیست بلکه انذار است لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ عدم ایمان بآخرت مستلزم تکذیب جمیع انبیاء است زیرا تمام انبیاء خبر داده اند و انکار جمیع ادیان است زیرا هر متدین بدینی اعم از حق و باطل معتقد بآخرت هست بلکه مخالف عقل سلیم است و ما در مجلد سیم کلم الطیب در باب اثبات معاد ادله عقلیه آن را بیان کرده ایم أَعْتَدْنا لَهُمْ این جمله رد کسانیست که میگویند بهشت و جهنم بعد از این خلق می شود خداوند بفعل ماضی خبر میدهد که ما مهیا کرده ایم عذابا الیما جمیع عذاب های جهنم مولم است در درجه اعلا

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱] .... ص : ۲۲۷

وَ يَدْعُ الْإِنْسانُ بِالشَّرِّ دُعاءَهُ بِالْخَيْرِ وَ كانَ الْإِنْسانُ عَجُولاً (۱۱)

و میخواند انسان بامور شریه همان نحوی که میخواند بامور خیریه هست انسان عجول مفسرین وجوهی گفتند در مراد از شر و خیر هر کدام وجهی و اخباری هم در برهان در این باب نقل کرده لکن این وجوه تفسیر برأی است اخبار بیان مصداق میکند.

و توضیح کلام اینست که انسان نظر به اینکه عالم بحکم و مصالح و عواقب امور نیست و بسیار خطا و اشتباه دارد خیر را شر میپندارد و شر را خیر توهم میکند چنانچه در آیه شریفه میفرماید:

وَ عَسى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ عَسى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئاً وَ هُوَ شَرٌّ لَكُمْ

بقره آیه ۲۱۳.

و نیز انسان بسا ظاهر امری را در بدو امر خوب بنظر دارد لکن خبر از عاقبت آن ندارد که بضررش تمام می شود لذا تعجیل میکند و فکر عواقب آن را نمی کند و این آیه شریفه اشاره به هر دو مطلب دارد وَ یَدْعُ الْإِنْسانُ بِالشَّرِّ تصور می کند که خیر است مثل اکثر ناس طلب مال و جاه و زخارف دنیوی و لذائذ نفسانی میکنند و حال آنکه برای آنها سم قاتل است.

حلاوه الدنیا مراره الاخره و مراره الدنیا حلاوه الاخره

غافل از اینکه این مال و منال او را از دین خارج میکند و از خدا دور می کند.

وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ.

وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ یَبْخَلُونَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَیْراً لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَیُطَوَّقُونَ ما بَخِلُوا بِهِ یَوْمَ الْقِیامَهِ الایه آل عمران آیه ۱۷۲ و ۱۷۵ دُعاءَهُ بِالْخَیْرِ همان نحوی که دعاء خیر میکند دعاء سعادت و رستگاری و مغفرت و ازدیاد ایمان و تقوی و امثال اینها وَ کانَ الْإِنْسانُ عَجُولًا

العجله من- الشیطان

و التأنی من الرحمن باید انسان در هر امری فکر و تأمل و مشورت کند و اگر در شرعیت آن مشکوک شد سؤال کند تا مطمئن نشود اقدام نکند و الا پشیمان می شود و پشیمانی سودی ندارد چه اندازه در اخبار سفارش به فکر و تدبر شده.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۲] .... ص: ۲۲۸

وَ جَعَلْنَا اللَّیْلَ وَ النَّهارَ آیَتَیْنِ فَمَحَوْنا آیَهَ اللَّیْلِ وَ جَعَلْنا آیَهَ النَّهارِ مُبْصِرَهً لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّکُمْ وَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِینَ وَ الْحِسابَ وَ کُلَّ شَیْ ءٍ فَصَّلْناهُ تَفْصِیلًا (۱۲)

و قرار دادیم ما شب و روز را دو آیه و نشانه قدرت پروردگار پس تاریک کردیم شب را برای استراحت شما و قرار دادیم آیه روز را برای روشنایی و بینایی که بتوانید تحصیل امر معاش کنید و از فضل الهی بهره مند شوید از پروردگار خود و برای اینکه

دست بیاورید عدد سالها را و حساب داری و هر چیزی را تفصیل دادیم تفصیل دادنی وَ جَعَلْنَا اللَّیْلَ وَ النَّهارَ آیَتَیْنِ این کره زمین با آنچه که بر او است از دریاها و کوه ها و هوای مجاورش یک حرکت وضعی دارد دور خود میچرخد مطابق دائره معدّل النهار و چون دائما نصف آن مقابل کره شمس است تشکیل شب و روز میدهد نصف مقابل روز است و نصف دیگر شب است و لذا در نقاط زمین شب و روز مختلف میشوند مثلا در یک نقطه روز است و در یک نقطه شب بلکه در هر ساعت و دقیقه طلوع و غروب متفاوت است بتفاوت قرب و بعد مثل اینکه اصفهان با تهران دو دقیقه با خراسان سه ربع ساعت با حجاز یک ساعت و ربع و هکذا با امریکا دوازده ساعت تقریبا و یک حرکت انتقالی دارد دور کره شمس در یک سال تشکیل سال و ماه میدهد و این حرکت در دائره منطقه البروج است و چون این دائره با دائره معدّل در دو نقطه تقاطع میکنند اول فروردین و مهر شب و روز مساوی میشوند و غایت بعد این دو دائره بیست و چهار درجه است.

اوّل تیر و اوّل دی و از این جهت شب روز کوتاه و بلند میشوند اوّل تیر غایت بلندی روز و کوتاهی شب است و اول دی بالعکس و تشکیل سال و بروج میدهد.

فَمَحَوْنا آیَهَ اللَّیْلِ آن قسمتی که مقابل شمس نیست وَ جَعَلْنا آیَهَ النَّهارِ مُبْصِرَهً آن قسمتی که مقابل شمس است.

لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّکُمْ غرض از ابصار نهار برای تحصیل امر معاش و معاشرات و نحو اینها این نسبت بحرکت وضعی وَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِینَ وَ الْحِسابَ نسبت بحرکت انتقالی وَ کُلَّ شَیْ ءٍ از امور محتاج الیه انسان را فصّلناه بیان فرمودیم و آثار قدرت خود را نشان دادیم تا باعث زیادتی معرفت حق باشد تفصیلا آنهم چه تفصیلی که هیچگونه کوتاهی نشده باشد.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۳] .... ص : ۲۲۹

وَ کُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِی عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ کِتاباً یَلْقاهُ مَنْشُوراً (۱۳)

و هر انسان را ملزم کردیم نامه عمل او را و بر گردن او بار کردیم که نتواند انکار

کنـد و بیرون میاوریم روز قیامت این نامه عملش را که ملاقات میکنـد باز شـده بـدست او داده میشود یمینا و یسارا یا از عقب سر وَ کُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِی عُنُقِهِ.

یکی از ضـروریات دین اسلام و نصوص قرآنی و تواتر اخبار نامه عمل است که رقیب و عتید مینویسند و در آیات بسیار اشاره دارد ما یَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَیْهِ رَقِیبٌ عَتِیدٌ ق آیه ۱۷ یَکْتُبُونَ ما تَمْکُرُونَ یونس آیه ۲۱.

فَأَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ فَسَوْفَ یُحاسَبُ حِساباً یَسِیراً وَ یَنْقَلِبُ إِلی أَهْلِهِ مَسْرُوراً وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ یَدْعُوا ثُبُوراً وَ یَصْلی سَعِیراً انشقاق آیه ۷ الی ۱۲ و غیر اینها از آیات و تعبیر بطائر بمناسبت پرواز کردن نامه ها است و بدست صاحب آن داده میشود و معنی الزام در عنق یعنی گردن آنهـا بـار میکنیم کنـایه از اینکه نتواننـد انکار کننـد بواسـطه شـهادت اعضاء و جوارح و انبیاء و ائمه و ملائکه حفظه و سایر شهود وَ نُخْرِجُ لَهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ کِتاباً یَلْقاهُ مَنْشُوراً باز میشود و تمام مشاهده میکنند و خود صاحبش مشاهده میکند و میگوید یا وَیْلَتَنا ما لِهذَا الْکِتابِ لا یُغادِرُ صَغِیرَهً وَ لا کَبِیرَهً إِلَّا أَحْصاها کهف آیه ۴۸.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۴] .... ص: ۲۳۰

اقْرَأْ کِتابَکَ کَفی بِنَفْسِکَ الْیَوْمَ عَلَیْکَ حَسِیباً (۱۴)

خطاب میرسد که بخوان و قرائت کن کتاب خود را و کفایت میکند ترا امروز اینکه بوده باشی بر نفس خود حساب کننده اقْرَأْ کِتابَکَ امر اقرء ممکن است خطاب الهی برسـد یا ملائکه خطاب کنند که نامه عمل خود را قرائت کن ببین چیزی بر او افزوده نکرده ایم از اعمال شرّ و چیزی از اعمال خیر ترا اسـقاط نکرده ایم وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً کهف آیه ۴۸ گویا تمام اعمالش را در همین ساعت مرتکب شده کَفی بِنَفْسِکَ الْیَوْمَ انصاف بده و خود حساب خود را رسیدگی کن عَلَیْکَ حَسِیباً.

احتیاج به اینکه دیگران رسـیدگی بحساب تو کننـد نیست چه انـدازه خوبست انسان در دنیا رسـیدگی بحساب کند اگر واجبی ترک شده تدارک کند و اگر حرامی مرتکب شده توبه و طلب استغفار کند لذا گفتند

حاسبوا انفسکم قبل ان تحاسبوا

چنانچه کسبه و تجّار همه روزه اگر رسیدگی بدخل و خرج و نفع و خسران کنند مراقب کارها باشند کسر نمیکنند ورشکست نمیشوند بلکه در کلیه معاشرتها و در امور معاشیه اگر مراقب باشند بیچاره نمیشوند باید در پیشگاه احدیت اقرار و اعتراف بتقصیرات خود و اینکه مستحق همه گونه عذاب است و از او طلب عفو و مغفرت کند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۵] .... ص : ۲۳۱

مَنِ اهْتَدی فَإِنَّما یَهْتَدِی لِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّما یَضِلُّ عَلَیْها وَ لا تَزِرُ وازِرَهٌ وِزْرَ أُخْری وَ ما کُنَّا مُعَذِّبِینَ حَتَّی نَبْعَثَ رَسُولاً (۱۵)

هر کس قبول هدایت کرد قبول هدایت میکند و مهتدی میشود بنفع نفس خود و هر کس گمراه شد گمراه میکند بر ضرر نفس خود واحدی و زر و بال دیگری را تحمّل نمیکند و ما نیستیم عذاب کننده تا اینکه بفرستیم و مبعوث کنیم رسول و پیغمبری را شرح این آیه شریفه محتاج ببیان چند امر است.

(امر اوّل) اینکه تا حجه بر خلق تمام نشود و راه عذر بسته نشود خداوند از احدی مؤاخذه نمیکند نه در دنیا و نه در آخرت و از این جهه می گوییم اطفال کفّار و مجانین آنها فردای قیامت معذّب نمیشوند و لو لیاقت بهشت را هم ندارند.

(امر دوّم) از ابتداء خلقت بشر تا آخر دنیا زمین خالی از حجه نبوده و نمیشود که اوّل آنها آدم علیه السّلام بوده و آخر آنها حضرت بقیّه اللّه.

(امر سیّم) حجه الهی دو قسم است یکی عقل است که رسول در باطن است و دیگر رسول است که عقل در ظاهر است و لکن عقل بتنهایی کافی نیست زیرا قبائح عقلیه بیش از ذمّ دلالت ندارد که این عمل مذموم است.

و الناس یستسهلون الذم فی قضاء الوتر ولی بضمیمه قاعده کلّما حکم به العقل حکم به الشرع و بالعکس یکی از ادلّه شرعیه شمرده شده کتاب سنّه اجماع عقل و بعباره دیگر اوامر شرعیه دو قسم است یک قسم مولویه که اعمال مولویه در او شده استحقاق عقوبت بر مخالفت او دارد و یک قسم ارشادیه که ارشاد بحکم عقل میکند و-

تـابع مرشـد الیه است که حکم عقلی باشـد و بالجمله تا اعمال مولویت نشود اسـتحقاق عقوبت نـدارد پس از این بیان بپردازیم بشرح آیه شریفه.

مَنِ اهْتَدی کسـی که قبول هدایت کرد مجرّد هدایت که بمعنی ارائه طریق باشد کافی نیست بلکه آنچه موجب سـعادت میشود قبول هـدایت است و پـذیرفتن فَإِنَّما یَهْتَـدِی لِنَفْسِهِ یعنی نتیجه و فائـده اهتداء عائد خود مهتدی میشود وَ مَنْ ضَلَّ که خود را در ضلالت انداخت و قبول هدایت نکرد.

فَإِنَّمـا یَضِـلُّ عَلَیْهـا ضـرر و عقوبت ضـلالت متوجّه بخود ضالّ میشود دیگری را بواسـطه او عقوبت نمیکننـد مثل معروفست خر خرابی میکنـد گـوش گـاو را نمیبرنـد بلی اگر دیگران را هـم اضـلال کرد عقـوبت آنهـا را هم دارد بـدون آنکه از آنهـا کسـر گـذارده شود چنانچه اگر دیگران را هـدایت کرد مثوبت آنها را هم دارد بدون آنکه از مثوبت آنها کم کنند و اینهم عقوبت و مثوبت فعل خود او است که اضلال و هدایت باشد لذا میفرماید:

وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْری هر کسـی گرفتار عمل خود است بسا پـدر در جهنم پس در بهشت مثل أبا بکر و محمّـد ابن ابی بکر بسا برادر در جهنم برادر دیگر در بهشت مثل ابی لهب و حمزه بسا پدر در اعلی درجه سعادت پسر در ادنی درکات جهنم مثل حضرت هادی و جعفر کذّاب شوهر جهنم عیال بهشت مثل فرعون و آسیه یا بالعکس مثل پیغمبر و عایشه.

وَ ما کُنَّا مُعَـذِّبِینَ حَتَّی نَبْعَثَ رَسُولًا که بشارت بمثوبات و انـذار از عقوبات فرمایـد تا حجه بر خلق از هر جهتی تمام شود (تنبیه) این مثوبات و عقوبات راجع بمعاد است و لذا گفته ایم که دلیل بر خصوصـیات معاد از راه شرع است عقل پی نمیبرد و اما نعم و بلاهـای دنیوی اثر بخاصـیه اعمـال است زهر کشـنده است ظلم پا پیـچ خود ظالم میشود احسان نفعش عائـد محسن میشود و هکذا.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۶] .... ص : ۲۳۳

وَ إِذا أَرَدْنا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنا مُتْرَفِيها فَفَسَقُوا فِيها فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْناها تَدْمِيراً (۱۶)

و زمانی که بدانیم اینکه اهل شهرستانی بواسطه کفر و فسق و فجور بهلاکت میافتند وسائل و لذائذ و تعیّشات را بر آنها تمام میکنیم پس آنها بطغیان و سرکشی و فسق و فجور میافتند پس بر آنها حجه تمام میشود و هلاکت لازم میشود پس یک مرتبه بهلاکت میاندازیم و آنها را تلف میکنیم چه هلاکتی.

وَ إِذا أَرَدْنا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً

اراده گفتیم از شئون علم است یعنی علم بصلاح چنانچه کراهت علم بفساد است یعنی زمانی که میدانیم که صلاح در اهلاک قومیست و اهل شهرستانی که کفر و شرک و معاصی و فساد آنها بحدّی رسیده که باید هلاک شوند و صلاح در اهلاک آنها است أَمَرْنا مُتْرَفِيها

مترف خوش گذران و هوا پرستان و و علاقه مندان بلذائذ دنیوی و لهویّات از ساز و آواز و رقص و طرب و مرجع ضمیر قریه است یعنی مترفین آن قریه و معنای امرنا یعنی اسباب معاصی را بر آنها فراهم میکنیم و در دسترس آنها قرار میدهیم تا هر مقدار که بتوانند معصیت کنند.

فَفَسَقُوا فِيها

آنها هم هر چه توانستند کردند که إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً آل عمران آیه ۱۷۲ فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ

کمال استحقاق را پیدا کردند بر هلاکت که مراد از قول است فَدَمَّرْناها تَدْمِيراً

آن قریه را با تمام اهلش زیر و بالا میکنیم که دیگر اثری از آنها باقی نماند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۷] .... ص : ۲۳۳

وَ كَمْ أَهْلَكْنا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَ كَفى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبادِهِ خَبِيراً بَصِيراً (۱۷)

و چه بسیار هلاک کردیم ما از قرون سابقه از بعد نوح و کفایت میکند بپروردگار تو بگناهان بنده گان و با خبر بودن و بینا بودن او وَ كَمْ أَهْلَكْنا ببلاهای گوناگون مِنَ الْقُرُونِ قرون سابقه مِنْ بَعْدِ نُوحٍ بعد از هلاکت قوم نوح قوم عاد و ثمود

و قوم لوط و اصحاب مدین و فرعون و هامان و قارون و اتباع آنها و اصحاب فیل و غیر اینها وَ کَفی بِرَبِّکَ یعنی پروردگار تو احتیاج بشاهد و بیّنه ندارد بذنوب عباده باثبات گناهان بنده گان خود خبیرا از باطن و ظاهر هر که با خبر است بصیرا بینا است افعال و کردار و رفتار آنها وَ کَمْ أَهْلَکْنا مِنَ الْقُرُونِ تهدید بزرگیست برای کفّار و مشرکین که پیشینیان شما چون تکذیب انبیاء کردند بشرک و کفر باقی ماندند هلاک شدند شما هم مثل آنها بترسید که بهلاکت خواهید افتاد.

فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِیلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِیلًا فاطر آیه ۴۲ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ بعد از هلاکت قوم نوح امم سابقه وَ کَفی بِرَبِّکَ بِذُنُوبِ عِبادِهِ فردای قیامت اقامه شهود از اعضاء و جوارح و ملائکه و انبیاء و ائمه و غیر اینها میفرماید که مجال انکار نباشد امّا در بلیّات دنیوی و هلاکت مذنبین همان خبیر بودن و بصیر بودن خود کافیست خبیرا بصیرا نه اقامه شهود میکند و نه اقرار لازم دارد.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۸] .... ص: ۲۳۴

مَنْ کانَ یُرِیدُ الْعاجِلَهَ عَجَّلْنا لَهُ فِیها ما نَشاءُ لِمَنْ نُرِیدُ ثُمَّ جَعَلْنا لَهُ جَهَنَّمَ یَصْلاها مَذْمُوماً مَدْحُوراً (۱۸)

کسی که اراده او تعلّق بهمین دنیای فعلی و ابدا نظر بآخرت ندارد ما هم برای او تعجیل میکنیم این نعم دنیویه را هر که را که صلاح بدانیم و بخواهیم پس از آن قرار میدهیم جهنم را از برای او میافتد در آن جهنم در حالتی که مورد مذمّت و خفت و خواریست مَنْ کانَ یُرِیدُ الْعاجِلَهَ عاجله دنیا است که مشرکین و کفّار و اهل ضلالت او را نقد میشمارند و آخرت را نسیه چنانچه ابن سعد لعنه اللَّه گفت (و ما عاقل باع الوجود بدین) و بسیاری از اهل دنیا را می بینیم میگویند خدا دنیا را بما بدهد آخرت پای خودمان یا حالا تا قیامت عَجَّلْنا لَهُ فِیها ما نَشاءُ لِمَنْ نُرِیدُ این کفار و مشرکین و اهل ضلالت و فسّاق و فجّار دو قسم هستند یک قسم که نه دنیا دارند و نه آخرت.

خَسِرَ الدُّنْیا وَ الْآخِرَهَ ذلِکَ هُوَ الْخُسْرانُ الْمُبِینُ حج آیه ۱۱ و یک قسم در دنیا آلوده شدند که إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً آل عمران آیه ۱۷۲.

ثُمَّ جَعَلْنا لَهُ جَهَنَّمَ در آخرت هیچ بهره و نصیبی ندارد جز خلود در جهنم آنهم یصلیها وصل مقابل فصل است که از جهنم جدا نمیشوند و جهنم هم از آنها جدایی ندارد آنهم مذموما که تمام اهل محشر آنها را مذمّت میکنند مدحورا با خفّت و خواری و ذلّت در جهنم واصل میشوند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۹] .... ص : ۲۳۵

وَ مَنْ أَرادَ الْآخِرَةَ وَ سَعى لَها سَعْيَها وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولئِكَ كانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُوراً (۱۹)

و کسی که اراده کرده آخرت را و کوشش کرده برای تحصیل آخرت و او ایمان هم دارد پس هست کوشش او در پیشگاه الهی مقبول و پذیرفته وَ مَنْ أَرادَ الْآخِرَةَ که چشم از دنیا پوشیده و علاقه باین چهار روز دنیا ندارد و دل بزخارف دنیوی نبسته و طلب سعادت و فیوضات آن نشأ را میکند وَ سَعى لَها سَعْيَها مشغول بعبادت و اطاعت و ترک معاصی و اجتناب از محرمات که مفاد اعمال صالحه و تقوی و ورع است وَ هُوَ مُؤْمِنٌ نه مثل عباد یهود و رهبانان نصاری و خلصه صوفیه و اشباه اینها باشد بلکه ایمان بجمیع عقائد مطابق مذهب شیعه و بدعتی در دین نگذارد و اهانت بمقدسات دینی نکند و منکر ضروریات دین و مذهب نشود که تمام اینها باعث سلب ایمان میشود و شرط صحت جمیع عبادات ایمان است فَأُولئِكَ كانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُوراً معنی این نیست که خداوند شکر گذار او باشد بلکه او باید شکر این توفیق را بکند بلکه خداوند او را مورد عنایات و تفضلات خود قرار میدهد و پسندیده او میشود.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۰] .... ص : ۲۳۵

كُلًّا نُمِدُّ هؤُلاءِ وَ هَؤُلاءِ مِنْ عَطاءِ رَبِّكَ وَ ما كانَ عَطاءُ رَبِّكَ مَحْظُوراً (۲۰)

هر یک از دو طایفه طالبین دنیا و طالبین آخرت را دوام و کشش میدهیم عقوبات و مثوبات طایفه ثانیه از عطا و انعام پروردگار تو است و نمیباشد از برای عطاء پروردگار تو مانع و محظوری كُلًّا نُمِدُّ یعنی کل واحد من اصحاب جهنم و اصحاب جنّت کشش میدهیم که اشاره بدوام و خلود است هؤلاء مشار الیه نعم

الهیه است نعم دنیویه بر کسانی که دنیا طلب هستند و نعم اخرویه بر کسانی که اهل آخرت هستند مِنْ عَطاءِ رَبِّکَ تمام از جانب پروردگار تو است وَ ما کانَ عَطاءُ رَبِّکَ مَحْظُوراً چیزی که جلوگیری و مانع باشد از فعل الهی نیست و هیچ محظوری ندارد.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۱] .... ص: ۲۳۶

انْظُرْ کَیْفَ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلی بَعْضٍ وَ لَلْآخِرَهُ أَکْبَرُ دَرَجاتٍ وَ أَکْبَرُ تَفْضِیلًا (۲۱)

نظر کن چگونه ما بعضی را بر بعضی تفضیل دادیم و هر آینه آخرت بزرگترین تفضیلات است انْظُرْ کَیْفَ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلی بَعْضٍ یکی را غنی یکی را فقر عزت ذلت صحت مرض بزرگی کوچکی و غیر اینها

(یکی را دهی تخت تاج کلاه یکی را نشانی بسنگ سیاه

یکی را باو تاج شاهی دهی یکی را بدریا بماهی دهی)

این نسبت بامور دنیوی و همچنین نسبت بامور اخروی یکی مؤمن یکی کافر یکی مطیع یکی عاصی یکی عادل یکی فاسق یکی با تقوی یکی متمرّد بلکه درجات ایمان و تقوی و اخلاق مختلف و درکات و مراتب کفر و شقاوت هم متفاوت وَ لَلْآخِرَهُ أَکْبَرُ دَرَجاتٍ زیرا در دنیا بهر درجه نائل شود هم بلاء و مصیبتش و هم نعمت و لذّتش کم و کوتاه است و هم بالاخره فانی میشود اما در آخرت هر چه درجاتش بالا رود قرب و منزلتش در پیشگاه عظمت الهی بیشتر میشود و خالی از هر گونه بلائی و دوستان او زیادتر میشوند وَ أَکْبَرُ تَفْضِیلًا تفضیلات و عنایات حق زیادتر میگردد و تمام اینها بر وفق حکمت و مصلحت بجا و بموقع است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۲] .... ص: ۲۳۶

لا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُوماً مَخْذُولاً (۲۲)

قرار مده با پروردگار اللّه، اللّه دیگری که پس از آن بنشینی مذموم و مخذول لا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ خطاب متوجّه بنبی اکرم است لکن معنی این نیست العیاذ پیغمبر احتمال شرک در او راه پیدا کند بلکه برای رفع توقع مشرکین است است که تقاضا میکردند که اگر بخواهی از اذیّتهای ما نجات پیدا کنی باید هم مسلک

ما شوی و برای تهدید مشرکین است که مثل پیغمبری اگر مشرک شود چنین و چنان میشود چنانچه در آیات بسیاری قریب باین مفاد داریم قُلْ أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِّي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجاهِلُونَ وَ لَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَ إِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِينَ بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ زمر آیه ۶۴- ۶۶.

و گفتیم شرک اقسام خمسه دارد شرک ذاتی مستند بابن کمونه شرک صفاتی مستند باکثر عامه که صفات زائده قائلند شرک افعالی مثل مجوس که قائل بیزدان و اهرمن هستند و مثل غلات که افعال الهیه را مستند میکنند بانبیاء و ائمه و ملائکه و اقطاب و مراشد و غیر اینها شرک عبادتی که غیر او را پرستش میکنند بشرک نظری که نظر باسباب و وسائط دارند فتقعد معنی جلوس نیست بلکه بمعنی قصر است یعنی دستت از همه جا کوتاه میشود مثل قعود در جهاد و قعود در تجارت و زراعت و کسب مذموما تمام عقلاء از ملائکه و انبیاء و مؤمنین تو را مذمّت میکنند مخذولا خفت و ذله و خواری و خسارت متوجه تو میشود.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۳] .... ص: ۲۳۷

وَ قَضى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُما أَوْ كِلاهُما فَلا تَقُلْ لَهُما أُفٍّ وَ لا تَنْهَرْهُما وَ قُلْ لَهُما قَوْلاً كَرِيماً (۲۳)

و حکم فرمود پروردگار تو و دستور داد برای جمیع مکلفین اینکه عبادت نکنید مگر او را و بوالدین پدر و مادر احسان کنید و هر آینه اگر نزد تو یکی از آنها بپیری و بزرگی رسیدند یا هر دو آنها پس نگو بآنها کلمه اف را و آنها را دور از خود نکن و بگو از برای آنها کلام محترمانه وَ قَضى رَبُّكَ کلمه قضی در آیات اطلاق بر معانی شده من جمله بمعنی امر است مثل این مورد یعنی امر فرمود و چنین دستور از مقام ربوبی صادر شد أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ یعنی او را پرستش کنید لا غیر که مفاد کلمه طیبه لا- اله الا اللّه است که اولین دستور جمیع انبیاء بوده و گفتیم این کلمه توحید سه دلالت دارد مطابقی التزامی اقتضایی امّا مطابقی توحید عبادتیست که پرستش نکنید جز ذات مقدس او را و التزامی توحید

ذاتی و افعالی و صفاتی است زیرا اگر غیر او واجب الوجودی بود یا خالق و رازقی بود آنهم سزاوار پرستش بود و اقتضایی آنکه بجمیع فرمایشات او باید معتقد باشند و باور کنند و عمل نمایند از عقائد و اخلاق و وظائف دینی وَ بِالْوالِدَیْنِ إِحْساناً اولا اطاعت والدین از واجبات مهمّه شرعیه است در جمیع امور مباحه و مستحبه و مکروهه که اگر امر کردند واجب میشود و اگر نهی کردند حرام میشود بلی اگر امر آنها بر ترک واجبی یا فعل حرامی است نباید اطاعت کرد چنانچه میفرماید:

وَ وَصَّیْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَیْهِ حُسْناً وَ إِنْ جاهَداکَ لِتُشْرِکَ بِی ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما عنکبوت آیه ۷.

و نیز میفرماید وَ وَصَّیْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَیْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْناً عَلی وَهْنٍ وَ فِصالُهُ فِی عامَیْنِ أَنِ اشْکُرْ لِی وَ لِوالِدَیْکَ إِلَیَّ الْمَصِیرُ وَ إِنْ جاهَداکَ عَلی أَنْ تُشْرِکَ بِی ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما وَ صاحِبْهُما فِی الدُّنْیا مَعْرُوفاً الایه لقمان آیه ۱۴.

و ثانیا غیر از عنوان اطاعت باید بآنها احسان کرد چه در امور دنیوی و چه اخروی حیا و میّتا.

إِمَّا یَبْلُغَنَّ عِنْدَکَ الْکِبَرَ أَحَدُهُما أَوْ کِلاهُما فَلا تَقُلْ لَهُما أُفٍّ.

معنی این نیست که اگر بپیری نرسیده اند جائز باشد گفتن افّ بلکه مراد اینست که انسان در پیری بهانه زیاد دارد و توقعات بسیار و اولاد را خسته و ناراحت میکند اگر بخواهد تمام توقعات آنها را انجام دهد میفرماید اظهار خستگی و ناراحتی نکن و بزبان فارسی ایش نگو چون آدم پیر زود دل شکسته میشود در اخبار دارد اگر از کلمه افّ چیزی کمتر بود خداوند از او نهی میفرمود وَ لا تَنْهَرْهُما نهر کلمه زجر یعنی لا تزجرهما آنها را زجر نکن و ناراحت نکن که از تو منزجر شوند وَ قُلْ لَهُما قَوْلًا کَرِیماً با احترام با آنها صحبت کن حرف سبک بآنها نزن باصطلاح معروف است بنشین و بفرما و بتمرگ یک معنی دارد لکن بسیار تفاوت میکند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۴] .... ص : ۲۳۹

وَ اخْفِضْ لَهُما جَناحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَهِ وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُما کَما رَبَّیانِی صَغِیراً (۲۴)

متواضع شو و فروتنی کن نزد والدین از روی رحمت و محبت و در حق آنها دعا کن و بگو پروردگار من پدر و مادر مرا رحمت فرما چنانچه مرا تربیت کردند در حالی که صغیر بودم وَ اخْفِضْ لَهُما جَناحَ الذُّلِّ کنایه از اینکه چون کبوتر و دجاجه وقتی که صاحبش یا همسرش باو متوجه میشود بالهای خود را جمع میکند و روی زمین پهن میشود اشاره بتسلیم است باید نسبت بوالدین کوچکی کرد و تسلیم اوامر آنها شد و خود را نسبت بآنها ذلیل دانست من الرحمه از روی محبت و مهربانی نه از روی کره و اجبار وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُما در حق آنها طلب مغفرت و عفو و رحمت نما حیّا و میتا.

کَما رَبَّیانِی صَغِیراً هر چه خدمت کنی تدارک حقوق آنها نمیشود که تا چه درجه زحمت در تربیت تو کشیدند بالاخص مادر که میفرماید حَمَلَتْهُ أُمُّهُ کُرْهاً وَ وَضَعَتْهُ کُرْهاً احقاف آیه ۱۴ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْناً عَلی وَهْنٍ وَ فِصالُهُ فِی عامَیْنِ لقمان آیه ۱۴.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۵] .... ص : ۲۳۹

رَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِما فِی نُفُوسِکُمْ إِنْ تَکُونُوا صالِحِینَ فَإِنَّهُ کانَ لِلْأَوَّابِینَ غَفُوراً (۲۵)

پروردگار شما داناتر است بآنچه در باطن و قلب و نفس شما است اگر بوده باشید از بنده گان صالح نظر به اینکه احدی از باطن احدی خبر ندارد جز خود شخص انسان که میفرماید: الْإِنْسانُ عَلی نَفْسِهِ بَصِیرَهٌ وَ لَوْ أَلْقی مَعاذِیرَهُ

قیمه آیه ۱۴ میفرماید رَبُّکُمْ أَعْلَمُ از خود انسان داناتر است بِما فِی نُفُوسِکُمْ بآنچه در باطن و سرّ سرّ دارید از عقائد و اخلاق و نیّات و محبّت و عداوت إِنْ تَکُونُوا صالِحِینَ صالح را از طالح مؤمن را از کافر خوب و بد تمام را میشناسد و میداند و هر کرا بجزای خود میرساند.

فَإِنَّهُ کانَ لِلْأَوَّابِینَ غَفُوراً پس محققا خداوند هست از برای توبه کننده گان آمرزنده فَإِنَّهُ کانَ لِلْأَوَّابِینَ

اوّاب از ماده اوب بمعنی رجوع است چنانچه میفرماید إِنَّ إِلَيْنا إِيابَهُمْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنا حِسابَهُمْ غاشیه آیه ۲۵ یعنی رجوع آنها در قیامت بسوی ما است و در زیارت وارث است

انّی بکم مؤمن و بایابکم

مراد رجعه ائمه علیهم السّلام است بدنیا و در جامعه

مؤمن بایابکم موقن برجعتکم

و رجعه این ائمه پس از ظهور حضرت بقیه اللّه است و از ضروریات مذهب شیعه است و کتبی که علماء شیعه در باب رجعت نوشته اند متجاوز از هفتاد کتاب است و اخبار وارده در ابواب متفرقه از ادعیه و زیارات و کتب عقائد متجاوز از دویست خبر است مراجعه کنید در بحار مجلسی قده و در این آیه رجوع از کفر و شرک بایمان و رجوع از معاصی بطاعات و از اخلاق رذیله بحمیده و البتّه خداوند میپذیرد و این مرادف با توبه است غفورا غفران پرده پوشی است یعنی از کفر و شرک و معاصی که قبل از رجوع داشتند میبخشد و میگذرد و ستر میکند و میآمرزد حتی از نامه عمل محو میکند و از نظر ملائکه کتبه و حفظه میبرد بلکه بجای سیئات حسنات مینویسد فَأُوْلئِکَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان آیه ۷۱.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۶] .... ص: ۲۴۰

وَ آتِ ذَا الْقُرْبى حَقَّهُ وَ الْمِسْكِينَ وَ ابْنَ السَّبِيلِ وَ لا تُبَذِّرْ تَبْذِيراً (۲۶)

و بده ای رسول اکرم بذی القربی حق او را و بمسکین و ابن سبیل و تبذیر مکن تبذیر کردنی وَ آتِ ذَا الْقُرْبى حَقَّهُ اخبار بسیاری داریم در کافی و برهان و مجمع که مراد از ذا القربی فاطمه علیها السّلام است و حق او فدک است که بدون خیل و رکاب بدست پیغمبر رسید و ملک شخصی او بود و نحله فاطمه قرار داد و در زمان حضرت رسالت در تصرف فاطمه بود و أبا بکر غصب کرد و در زمان عمر ابن عبد العزیز او باولاد فاطمه برگردانید و باز غصب کردند تا زمان مأمون او باز باولاد فاطمه برگردانید سپس باز غصب کردند و اخبار در این باب از طریق سنی و شیعه بسیار است در بحار و تفسیر برهان و مجمع البیان و سایر کتب مسطور است.

و البته این مصداق اتم ذی القربی است و منافی با عموم آیه نیست که تمام ائمه علیهم السلام ذا القربی هستند و حق آنها خمس است چنانچه در آیه خمس میفرماید:

وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَیْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی الایه انفال آیه ۴۲.

که تعبیر بسهم امام میشود و اخبار در اطلاق ذی القربی بر ائمه علیهم السّلام و تمسک باین آیه بسیار داریم در باب زیارات و ادعیه و غیر اینها وَ الْمِسْکِینَ وَ ابْنَ السَّبِیلِ نسبت بفقراء و ابناء سبیل غیر سادات حق آنها از زکاه است و نسبت بفقراء و ابناء سبیل سادات حق آنها از خمس است که سهم سادات باشد وَ لا تُبَذِّرْ تَبْذِیراً تبذیر صرف مال است در غیر مصرف عقلایی و مصارف شرعی مثل صرف در معاصی و لهویات و در قرآن میفرماید:

إِنَّ الْمُبَذِّرِینَ کانُوا إِخْوانَ الشَّیاطِینِ در آیه بعد بیاید و اسراف صرف مال است زائد بر مصرف عقلایی و در قرآن میفرماید:

أَنَّ الْمُسْرِفِینَ هُمْ أَصْحابُ النَّارِ انعام آیه ۱۴۱ و هر دو از معاصی کبیره است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۷] .... ص: ۲۴۱

إِنَّ الْمُبَذِّرِینَ کانُوا إِخْوانَ الشَّیاطِینِ وَ کانَ الشَّیْطانُ لِرَبِّهِ کَفُوراً (۲۷)

اگر چه ظاهر در تبذیر مال است و لکن شامل جمیع نعم الهیه میشود که بنده صرف کند در غیر مصرف خود مثلا چشم نگاه بنا محرم کند گوش بساز و آواز دهد زبان بدروغ غیبت و هکذا شامل تمام معاصی میشود و اعظم آنها شرک و کفر است که روح خود را آلوده بآنها کند و این دعوی اگر گفتیم که اطلاق مبذر بر تمام اینها میشود پس شامل همه میشود و اگر منصرف بتبذیر مال است بتنقیح مناط قطعی تمام را شامل است بدلیل جمله بعد کانُوا إِخْوانَ الشَّیاطِینِ معلومست اخوت نسبی نیست بلکه اخوت مسلکی و عملی است چنانچه در حق مؤمنین میفرماید:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَهٌ حجر آیه ۱۰.

و حضرت رسالت در مورد انبیاء سلف مکرر تعبیر باخی یوسف و اخی موسی فرمود بلکه حضرت علی علیه السّلام را برادر خود قرار داد و مؤمنین آخر الزمان را اخوانی تعبیر فرمود و البته تمام کفار و فساق هم مسلک شیاطین هستند عقیده و اخلاقا

و عملا بلکه در قرآن مجید اطلاق شیاطین بر آنها شده وَ كَذلِكَ جَعَلْنا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَياطِينَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِّ انعام آیه ۱۱۲.

و در سوره و الناس مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ آخر قرآن.

وَ كانَ الشَّيْطانُ لِرَبِّهِ كَفُوراً این جمله اشاره به اینکه تبذیر کفر باللّه یا در درجه کفر و برادر کفر است بترتیب صغری و کبری و اخذ نتیجه مبذر برادر شیطان بسبب تبذیر شیطان هم کافر باللّه پس مبذر برادر کافر است و در درجه او است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۸] .... ص: ۲۴۲

وَ إِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغاءَ رَحْمَهٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوها فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُوراً (۲۸)

و اگر اعراض کردی از والدین و اقارب و مساکین و ابناء سبیل بسبب نداشتن مال که نتوانی اجابت کنی توقعات آنها را و انتظار داشته باشی رحمت الهی و تفضلات او را پس بگو بآنها کلام ملایمی و آسانی خلاصه کلام اینست که انسان مسلمان باید اگر والدین یا اقارب یا فقراء یا ابناء سبیل و بالجمله ارباب حاجات توقع احسان داشته باشند مهما امکن باید انجام داد و اگر ممکنش نیست با زبان خوشی با آنها صحبت کند که ان شاء اللّه در مقام هستم بلکه بتوانم از خجالت شما در آیم و اگر نتوانستم بدانید از روی بی اعتنایی نیست بلکه از روی عدم تمکن است.

وَ إِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ که نتوانستی احسان بآنها کنی ابْتِغاءَ رَحْمَهٍ مِنْ رَبِّكَ که خداوند ترا مورد رحمت خود قرار دهد و بتوانی انجام مقصد آنها را بکنی ترجوها که امیدوار باشی و در مقام برائی فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُوراً کلامی نگویی که باعث رنجش خواطر آنها باشد زیرا بسا موجب عقوق و قطع رحم و اهانت فقیر و غریب میشود بلکه با کمال رأفت و مهربانی و وداد از آنها عذر خواهی کنی بلکه اگر احتمال میدهی که بعدا بتوانی تدارک کنی بآنها وعده بده که ان شاء اللّه در فکر شما هستم.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۹] .... ص : ۲۴۳

وَ لا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلى عُنُقِكَ وَ لا تَبْسُطْها كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوماً مَحْسُوراً (۲۹)

و قرار مده دست خود را غل بگردن خود کنایه از اینکه هیچ بذل و احسانی نکنی و باز مکن تمام باز کنایه از اینکه هر چه داری بذل کنی و طلب کن و اختیار کن بین این دو را که حد وسط بین این دو باشد مسئله علمیه علماء اخلاق، اخلاق حمیده را حد وسط بین افراط و تفریط قرار داده که هر دو طرف اخلاق رذیله است پس صفات خبیثه دو برابر صفات حمیده است مثلا علم بین وسوسه و سفسطه و بین جهل و نادانیست تواضع بین کبر و ذلت است سخاوت بین اسراف و تبذیر و بین بخل و شح است و هکذا و در حدیث داریم فرمودند: «

خیر الامور اوسطها»

و تحقیق کلام اینست که فرق است بین واجب و ممکن واجب بالذات چون حدی از برای او و کمالات او نیست هر چه انسان در حق او بگوید باز ناقص است حتی پیغمبر اکرم که اشرف ممکنات است اعتراف میکند که «

ما عرفناک حق معرفتک و ما عبدناک حق عبادتک».

و اما ممکنات چون بالتمام محدود هستند اگر از حد آنها تجاوز دادی یا کوتاهی کردی غلط و باطل است و این موضوع در عقائد و اخلاق و افعال جاریست مثلا- اشرف مخلوقات مثل انبیاء و ائمه اطهار نباید از مقام عبودیت آنها را بالاتر برد بمقام الوهیت و ربوبیت رسانید که در حدیث است میفرماید

نزلونا عن الربوبیه و قولوا فی حقنا ما شئتم

نه مثل نصاری در حق عیسی یا بعض عرفاء در حق ائمه علیهم السّلام که گفت:

در مذهب عارفان آگاه اللَّه علی، علی است اللَّه

باید در جواب او گفت:

در مذهب جاهلان گمراه اللَّه علی، علی است اللَّه

یا بگوید:

باز دیوانه شدم زنجیر کو من حسین اللّهیم تکفیر کو

یا مزخرفات دیگر و نیز نباید در معرفت آنها کوتاهی کرد مثل کفار در حق انبیاء و مخالفین در حق ائمه و جهال در حق علماء و فساق در حق عدول و امثال اینها و در عبادات هم نباید زیاد روی کرد و بکلی ترک دنیا نمود و نه کوتاهی کرد و غرق دنیا شد چنانچه فرمودند:

«لیس منا من ترک آخرته لدنیاه و لا من ترک دنیاه لاخرته».

و نیز فرمود: «

لا رهبانیه فی الاسلام»

بناء علی هذا «وَ لا تَجْعَلْ یَدَکَ مَغْلُولَةً إِلی عُنُقِکَ» به اینکه حتی در واجبات مثل زکاه و خمس و حقوق واجب النفقه و مصارف حج واجب و حفظ نفس محترمه و اداء دین و دیات و کفارات و عمل بنذر و عهد و قسم و غیر اینها کوتاهی کرد و ترک نمود.

«وَ لا تَبْسُطْها کُلَّ الْبَسْطِ» که بیچارگی و فقر و فاقه و ذلّت و خفت و خواری و گدایی مبتلا شوی.

فَتَقْعُدَ مَلُوماً هم خودت خودت را ملامت کنی هم دیگران ترا ملامت کنند.

«محسورا» که تمام راهها بر تو بسته شود و چاره ای نداشته باشی.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۰] .... ص : ۲۴۴

إِنَّ رَبَّکَ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ وَ یَقْدِرُ إِنَّهُ کانَ بِعِبادِهِ خَبِیراً بَصِیراً (۳۰)

بدرستی که پروردگار تو بمقتضای حکمت و صلاح بنده گان هر چه تقدیر فرموده عنایت میفرماید توسعه یا ضیق چنانچه در حدیث قدسی دارد.

«ان من عبادی من لا یصلحه الا الفقر فان اغنیته لا فسده ذلک و ان من عبادی من لا یصلحه الا الغنی فان افقرته لافسده ذلک الحدیث».

محققا او ببندگان خود با خبر و بینا است.

«ان ربّک یبسط الرزق لمن یشاء»

بسط رزق ممکن است از جهاتی باشد که در آیات شریفه اشاره دارد.

«جهت اولی» لطف و عنایت باشد چنانچه میفرماید:

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُری آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَیْهِمْ بَرَکاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ اعراف آیه ۹۴.

«جهت ثانیه» امتحان بنده باشد بسا میشود غناء یکی امتحان صد نفر باشد خود و اهل بیت و بستگان و خویشان و دیگران که البته هر بنده باید امتحان شود و امتحانات الهی مختلف است.

أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ یُتْرَکُوا أَنْ یَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا یُفْتَنُونَ عنکبوت آیه ۲.

«جهت ثالثه» بلا و عقوبت است که میفرماید:

وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً آل عمران آیه ۱۷۴.

«و یقدر» فقر و تهی دستی هم جهاتی دارد یا اینکه دنیا را قابل آنها نمیداند چنانچه دارد از فقراء روز قیامت عذر خواهی میکند که بشما در دنیا ندادم بر این جهت بود که قابلیت نداشت و امروز بعوض آن بشما چه تفضلاتی مشاهده کنید که میدهم فقراء آرزو میکنند ای کاش در دنیا کسی یک لقمه نان و یا یک شربت آب نداده بود بما و یا اینکه امتحان فقیر است و بسا فقر یک نفر امتحان صد نفر بشود خود و دیگران و یا اینکه عقوبت اعمال آنها باشد که ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ شوری آیه ۲۹.

إِنَّهُ کانَ بِعِبادِهِ خَبِیراً بَصِیراً.

مهندسی که بگل نکهت و بکل جان داد بهر آنچه سزاوار حکمت است آن داد

دو تاجر متساوی المتاع در بازار یکی بنفع رساند و یکی بخسران داد

دو کشتی متساوی الاثاث در دریا یکی رساند بساحل یکی بطوفان داد

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۱] .... ص : ۲۴۶

وَ لا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كانَ خِطْأً كَبِيراً (۳۱)

نکشید اولاد خود را از ترس تنگ دستی ما روزی میدهیم آنها را و شما را محققا قتل آنها خطاء بزرگیست قتل نفس یکی از گناهان کبیره است و باعث خلود در جهنم است چنانچه میفرماید:

وَ مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ خالِداً فِيها نساء آیه ۹۳.

و این آیه بدلالت التزامیه دلالت دارد که بدون ایمان از دنیا میرود زیرا مؤمن مخلد در جهنم نیست مگر تائب شود و امروز این معصیت بسیار رواج دارد زیرا بچه ها را در رحم مادر سقط میکنند یا از ترس مخارج آنها یا برای اینکه از زیبایی نیفتند یا برای اینکه بزحمت شیر دادن یا خشک و تر و بچه داری نیفتند بعلاوه دیه هم دارد بعد از انعقاد نطفه یا علقه یا مضغه یا صورت بندی تا روح تعلّق بگیرد باختلاف و در جاهلیت دخترها را زنده زیر خاک میکردند از همین ترس املاق که در آیات شریفه تصریح فرموده:

وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ يَتَوارى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ ما بُشِّرَ بِهِ أَ يُمْسِكُهُ عَلى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرابِ أَلا ساءَ ما يَحْكُمُونَ. آیه ۶۰ و ۶۱ وَ لا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلاقٍ بتجربه حتی بر خود حقیر معلوم شده و از اخبارهم استفاده میشود که اولاد بخصوص دختر باعث سعه رزق میشود نه ضیق نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ نوع بشر توهم میکنند که رزق منوط باقدام و جدیت خود بشر است غافل از اینکه إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ذاریات آیه ۵۸.

غم روزی مخور بر هم مزن اوراق دفتر را که یزدان پر کند پیش از ولد پستان مادر را

و رزق بجمیع اقسام رزق از حیات و علم و توفیق و امور معیشتی از اکل و شرب و لباس و غیر اینها بید قدرت او است.

و ایاکم شما قدرت بر جلب نفعی یا دفع ضرری از خود ندارید.

لا يَمْلِكونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً وَ لا يَمْلِكونَ مَوْتاً وَ لا حَياةً وَ لا نُشُوراً.

إِنَّ قَتْلَهُمْ كانَ خِطْأً كَبِيراً بعلاوه از اینکه معصیت بزرگیست و خلود در عذاب دارد جنبه حق الناسی هم دارد بسا از این اولاد هزارها بشر دیده شود.

مَنْ قَتَلَ نَفْساً بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّما قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعاً وَ مَنْ أَحْياها فَكَأَنَّما أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعاً مائده آیه ۳۲.

بالاخص اگر در نسل او مؤمنی بوجود آید بعلاوه دستور پیغمبر است که فرمود:

(تناکحوا تناسلوا تکثروا فانی اباهی بکم الامم یوم القیامه و لو بالسقط)

که غرض از نکاح کثرت نسل و کثرت امت رسالت است بلکه بسا همین نسل باعث مغفرت آباء و امهات میشوند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۲] .... ص: ۲۴۷

وَ لا تَقْرَبُوا الزِّنى إِنَّهُ كانَ فاحِشَةً وَ ساءَ سَبِيلًا (۳۲)

و نزدیک عمل زنا نروید محققا زنا عمل بسیار زشت و قبیح است و راه بسیار بدیست زنا بجمیع اقسامش از معاصی کبار است بعلاوه حد شرعی دارد پس از ثبوت نزد حاکم شرع زنای با محارم حدش قتل است و محصنه که با زن شوهر دار باشد یا مرد زن دار رجم است و با اجنبیه صد تازیانه اگر حرّه باشد یا پنجاه اگر امه باشد و اثبات آن چهار شاهد عادل میخواهد آنهم شهادت آنها

کالمیل فی المکحله

باشد چنانچه حضرت رسالت اشاره فرمود بخورشید و فرمود (علی مثل هذا تشهد) حتی اگر سه شاهد باشند حد قذف دارند و فاسق می شوند یا غیر عادل باشند یا بنحو مذکور شهادت ندهند بلی اگر فقط شوهر شهادت بزنای زوجه داد باید لعان کند طبق دستور قرآن و الاحد قذف دارد و آن زن اگر منکر شد باید لعان کند و الاحد زنای محصنه دارد که رجم باشد.

وَ الَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْواجَهُمْ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَداءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهاداتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ وَ الْخامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كانَ مِنَ الْكاذِبِينَ وَ يَدْرَؤُا

عَنْهَا الْعَذابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهاداتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكاذِبِينَ وَ الْخامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْها إِنْ كانَ مِنَ الصَّادِقِينَ

سوره نور آیه ۶.

وَ لا تَقْرَبُوا الزِّنی حتی خیال زنا هم در قلب نکنید چه رسد که مقدمات او را تهیه کنید در اخبار داریم که تمام اعضاء انسانی زنا دارد زنای چشم دیدن است و گوش شنیدنست و لب بوسیدنست و دست و بدن لمس است إِنَّهُ کانَ فاحِشَةً فرق است بین سب و فحش سب دشنام است و فحش کلمات رکیکه مثل زن فلان مادر فلان و امثال اینها که بسا حد قذف دارد و زنا عمل بسیار رکیک و زشت است حتی در جمیع مذاهب یک ازدواجی هست و زنا را بد میدانند وَ ساءَ سَبِیلًا که اگر اولادی پیدا شد دشمن اهل بیت میشود مثل زیاد که گفتند زیاد ابن ابیه که پدرش معلوم نبود و مادرش از فواحش ذوات الاعلام بود و مثل عبید اللّه ابن مرجانه که چهل نفر مدعی شدند از ما است و چون ابهامش شبیه ابهام زیاد بود گفتند ابن زیاد و از عجایب اینکه عمر عاص شهادت داد که ابو سفیان با مادر زیاد زنا کرد معاویه گفت که زیاد برادر من است و برد نزد دخترهای خود که این عم شما است بشما محرمست.

سوره الإسراء(۱۷): آیه۳۳] .... ص : ۲۴۸

وَ لا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِی حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ وَ مَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنا لِوَلِیِّهِ سُلْطاناً فَلا یُسْرِفْ فِی الْقَتْلِ إِنَّهُ کانَ مَنْصُوراً (۳۳)

و نکشید نفسی را که خداوند حرام فرموده قتل او را مگر آنکه قتل او بحق و امر الهی باشد و کسی که مظلومی را بکشد پس بتحقیق ما قرار دادیم و جعل فرمودیم از برای ولی مقتول سلطه بر قاتل پس اسراف نکند در قتل محققا آن مقتول منصور است خداوند برای او ناصر قرار داده وَ لا- تَقْتُلُوا خطاب بجمیع مکلفین است النَّفْسَ الَّتِی حَرَّمَ اللَّهُ قتل مؤمن و مسلم و اهل ذمه که بشرائط ذمه عمل کنند و کفار مشرکین که تحت معاهده باشند یا در امان مسلم باشند یا در حرم که تمام اینها حرام است «إِلَّا بِالْحَقِّ» یا مشرک یا کافر یا منافق یا مرتکب زنای با محارم

یا زنای محصنه یا مرتد یا قاتل یا مرتکب لواط یا دفع کسی که قاصد قتل طرف هست و غیر اینها که محکوم بقتل هستند.

وَ مَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنا لِوَلِيِّهِ سُلْطاناً قتل مظلوم همان قتل بغیر حق است و ولی مقتول وارث مقتول هستند و سلطنت آنها اینست حق دارند قصاص کنند یا دیه بگیرند یا عفو کنند «فَلا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ» اسراف زیاد رویست که بخواهد مثله کند قاتل را یا کافر محقون الدم ولی آنها بخواهد مسلم قاتل را قصاص کند بلکه باید دیه بگیرد یا مرد را برای قتل زن بخواهند قصاص کنند یا حر را برای قتل عبد قصاص کنند و موارد دیگر که قصاص نمیشود کرد.

«مسئله» اگر جماعتی یک نفر را کشتند ولی مقتول میتواند تمام آنها را بکشد مشروط بر اینکه دیه آنها را بدهد مثلا ده نفر یکی را کشتند باید بهر یک از وراث این ده نفر نه عشر دیه بدهد و هکذا بر حسب سهام إِنَّهُ كانَ مَنْصُوراً خداوند ولی مقتول را ناصر مقتول قرار داده «تنبیه» اخبار بسیار داریم که این آیه شریفه در مورد قتل ابی عبد اللَّه علیه السّلام است و ولی او حضرت قائم است و اگر بکشد جمیع آنها را اسراف در قتل نشده و ما مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق اتم می کند منافی با عموم آیه نیست و در بعض اخبار روات سؤال کردند که کسانی که در زمان حضرت بقیه اللَّه هستند که قاتل نبودند برای چه آنها را میکشد؟ جواب دادند که چون راضی بفعل آنها هستند «

و الراضی بفعل قوم کالداخل فیهم»

و از اینجا بعض اشکالاتی متوجه میشود باید حل شود.

اولا راضی بقتل را نباید قصاص کرد فقط در عقوبت شریک فاعل است.

و ثانیا این جمعیت کثیر را نمی شود برای قتل یک نفر یا چند نفر کشت.

و ثالثا باید سهم دیه آنها را رد کرد و حل تمام این اشکالات باینست که حضرت ابا عبد اللَّه علیه السّلام مسلما جزو اهل بیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و اله و سلّم بوده و جزو ذوی القربی

و محبت آن از ضروریات دین است و کسانی که راضی بقتل او هستند منکر ضروری دین هستند و کافر و مرتد و واجب القتل هستند و انتقام از خود قتله در دوره رجعت پس از رجعت حضرت حسین علیه السّلام آنها را زنده میکند و حضرت از آنها انتقام می کشد و در قیامت خداوند از تمام آنها انتقام خواهد کشید حتی دارد در اخبار که هر فردی از شیعه از آنها انتقام می کشد باز زنده می شود فرد دیگر و بالاخص نصاب که محکوم بکفر هستند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۴] .... ص: ۲۵۰

وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كانَ مَسْؤُلًا (۳۴)

و نزدیک مال یتیم نروید مگر بوجه احسن که صلاح یتیم باشد تا زمانی که بحد بلوغ و رشد برسد و بعهد خود وفا کنید محققا مخالفت عهد مسئولیت دارد وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتِيمِ تخصیص بیتیم با اینکه تصرف در مال احدی نمیتوان کرد و اگر صغیر یا سفیه یا مجنون باشد پدر و جد پدری میتواند تصرفاتی که ضرر بر آنها نداشته باشد بنمایند و لو احسن نباشد و اما یتیم که پدر و جد پدری ندارد قیم یا حاکم شرع یا منصوب از طرف حاکم نمی توانند هیچگونه تصرفی بکنند إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ که صرفه یتیم باشد حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ بلوغ طفل بسه چیز محقق می شود یکی باحتلام دیگر بانبات شعر بر عانه و ببلوغ پانزده سال تمام و در دختر بتمامیت نه سال یا حیض و تعبیر باشدّه برای رشد است که سفیه و مجنون نباشد و الا محتاج بقیم منصوب از قبل حاکم شرع است وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ عهد با خدا واجب- الوفاء است به اینکه صیغه عهد بخواند عاهدت اللّه و لو بلسان فارسی بلکه احتیاط اینست که اگر قصد کرد وفا کند و لو صیغه نخوانده باشد و متعلق عهدهم باید راجح باشد مثل نذر و اگر تخلف کرد کفاره دارد بعضی گفتند کفاره نذر و بعضی کفاره قسم و احوط اول است و همچنین واجب است عهد با پیغمبر و امام و مسلم بلکه معاهده با کفار و مشرکین هم بسا واجب میشود بشرائط خود إِنَّ الْعَهْدَ كانَ مَسْؤُلًا فردای

قیامت مواخذه دارد بلکه علاوه از جنبه حق اللهی جنبه حق الناسی هم دارد.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۵] .... ص: ۲۵۱

وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ إِذا كِلْتُمْ وَ زِنُوا بِالْقِسْطاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا (۳۵)

در باب معاملات اگر مکیل باشد باید کیل تمام باشد و اگر موزون باشد باید میزان استقامت داشته باشد سنگین و سبک نباشد این برای شما بهتر است و عاقبتش خوب تر است وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ إِذا كِلْتُمْ اشیایی که طرف معامله واقع میشود اقسام زیادی دارد بعضی مکیل در قوطی یا جعبه یا کیسه یا شیشه یا گاله بفروش میرسد باید تمام باشد کم نباشد و بعضی موزون هستند باید بوزن صحیح باشد و بعضی بمشاهده است باید کاملا مشاهده شود و اینکه میفرماید:

وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ إِذا كِلْتُمْ وَ زِنُوا بِالْقِسْطاسِ الْمُسْتَقِيمِ از باب مثال است و- بالجمله تقلب نباید کرد که هم فعل حرام و معصیت کبیره است و یکی از جهاتی که قوم شعیب هلاک شدند همین بود و هم حق الناس است باید از عهده برآید و الا قیامت گرفتار است ذلک خیر نه اینکه غیر اینهم خوب باشد و این بهتر باشد بلکه شر است چه شر دنیوی و اخروی وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا و نیکوتر است عاقبتش نه در دنیا گرفتار میشود و نه در آخرت.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۶] .... ص: ۲۵۱

وَ لا تَقْفُ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤادَ كُلُّ أُولئِكَ كانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا (۳۶)

و پیروی مکن چیزی را که نیست از برای تو بآن چیز علم محققا گوش و چشم و قلب تمام آنها از او سؤال میشود و مسئول واقع میشوند وَ لا تَقْفُ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ انسان باید تا حجّه بر او تمام نشود و دلیل قطعی پیدا نکند چه در امر دین از عقائد و اخلاق و احکام نسبت ندهد و بظنّ و شکّ و وهم عمل نکند و دلیل قطعی منحصر است بنصّ قرآن و نصّ اخبار متواتره و قطعی الصّدور و اجماع علماء اعلام که قطع برأی معصوم پیدا کند و عقل مستقل حتّی ظواهر آیات و اخبار و ظنّ در رکعات نماز و امثال اینها که معتبر میدانیم تا دلیل قطعی بر اعتبارش نداشته باشیم نمیتوانیم عمل

کنیم و همچنین قول ذی الید یا سوق مسلمین یا حجّیت بیّنه یا فعل مسلم باید دلیل قطعی بر اعتبارش باشد گمان بد نباید برد و چه در امور دیگر بالجمله علم لازم دارد إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤادَ کُلُّ أُولئِکَ کانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا این سه از باب مثال است و الّا تمام اعضاء و جوارح مسئولیت دارند دست و پا و زبان و شکم و عورت و بدن و نفس تمام فردای قیامت اگر کوچکترین خطایی بدون تصویب شرع و عقل از آنها صادر شود مورد مؤاخذه است مگر مغفرت و عفو الهی و شفاعت شفعاء شامل حال او شود بلکه خود آنها شهادت باعمال خود میدهند و کتبه و ملائکه و انبیاء و ائمه تمام شهادت میدهند چنانچه از بسیاری از آیات استفاده میشود و شهادت حق کافیست.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۷] .... ص: ۲۵۲

وَ لا تَمْشِ فِی الْأَرْضِ مَرَحاً إِنَّکَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبالَ طُولاً (۳۷)

و در میان بندگان روی زمین از راه تکبّر و نخوت و فیس و افاده مشی نکن محققا نمیتوانی زمین را بشکافی و نه ببلندی کوه برسی وَ لا تَمْشِ فِی الْأَرْضِ مَرَحاً یکی از صفات بسیار خبیثه صفت کبر است در خبر است:

لن یدخل الجنه من کان فی قلبه حبه خردل من الکبر

و در قرآن فَادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها فَلَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ نحل آیه ۳۱.

إِنَّکَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ براه رفتن متکبر روی زمین زمین شکاف برنمیدارد هر چه خود را سنگین کند چنانچه بعض اکابر قریش اگر درب خانه کوتاه بود سر خم نمیکردند تا در را خراب کنند و وارد شوند اگر چیزی از آنها روی زمین بود خم نمیشدند بردارند و امروز هم در میانه ما همچه اشخاصی که نمیتوان با آنها تکلّم کرد هستند وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبالَ طُولًا.

معنی این نیست که بالای کوه نمیتوانی بروی بلکه معنی اینست که کوه با اینکه یک جمادی بیش نیست از تو بزرگتر است هر چه بزرگی کنی باین درجه نمیرسی و تعجّب اینست که انسان بسیار ضعیف است.

وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِيفاً نساء آیه ۳۲ و مع ذلک حتی بر انبیاء و ائمه علیهم السّلام تکبر میکند حتی بر خداوند متعال زیر بار فرمایشات او نمیرود حتی دعوی خدایی میکند مثل نمرود شدّاد فرعون و امثال آنها حتی باب که گفت (انا اللّه الذی آمن به البقالون) الی آخر مزخرفاته حتی گفت (اول من آمن بی محمّد ثم علی).

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۸] .... ص: ۲۵۳

كُلُّ ذلِكَ كانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهاً (۳۸)

تمام اینها میباشد بدی و خباثت و ضررش در پیشگاه الهی مذموم و ناخوش در این آیه چند جمله متذکر میشویم یکی قاعده ئیست نزد حکماء و علماء اعلام (کلّما حکم به العقل حکم به الشرع و کلّما حکم به الشرع حکم به العقل) و چون این امور نزد عقل بسیار مذموم است لذا شرعا هم حرام است.

جمله ثانیه اینکه کراهه نزد خدا مقابل اراده است و از صفات ذاتیه است و مرجعش بعلم است چنانچه مکرّر گفته ایم که حکمت علم بمصالح و مفاسد است و اراده علم بصلاح فعل است زیرا هر فعلی که دارای مصلحت باشد آن فعل صلاح است و کراهت علم بفساد است هر فعلی که دارای مفسده باشد آن فاسد است و خداوند علم بفساد آن دارد چون دارای مفسده است.

جمله ثالثه امور مذکوره در آیات سابقه از شرک باللّه و بی احترامی بوالدین و تبذیر مال و بخل و اسراف و قتل اولاد و نزدیک زنا رفتن و قتل نفس محترمه و اکل مال یتیم و خلف وعد و کم فروشی و متابعت ظنّ و شک بدون علم و تکبر تماما عقلا مذموم و شرعا حرام لذا میفرماید (كُلُّ ذلِكَ) تمام این مذکورات (كانَ سَيِّئُهُ) بدی و خباثت و مضار دنیوی و اخروی آنها (عِنْدَ رَبِّكَ) در علم الهی و در پیشگاه ربوبی (مَكْرُوهاً) دارای مفسده است و نباید از انسان صادر شود چون فاسد است.

مسئله فرق بین حکم عقل و شرع اینست که عقل فقط مذموم میدارد و گفتند بزرگان الانسان یستسهل الذم فی قضاء الوتر یعنی چیزی نمیگیرد در رسید بمقصود

خود مذمت عقلاء را و اما شرع در مخالفت او عقوبت است هم در دنیا ببلاهای گوناگون مبتلا میشود و هم در آخرت بعذاب های الهی معذب میگردد غایه الامر بتفاوت معاصی و اشخاص و مراتب بقدر استحقاق چنانچه در اطاعت بمراتب قابلیت تفضل میشود و بمثوبات میرسد.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۹] .... ص: ۲۵۴

ذلِکَ مِمَّا أَوْحی إِلَیْکَ رَبُّکَ مِنَ الْحِکْمَهِ وَ لا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ فَتُلْقی فِی جَهَنَّمَ مَلُوماً مَدْحُوراً (۳۹)

این از چیزهاییست که وحی فرمود بسوی تو پروردگار از مصالح و حکم و قرار مده با خداوند خدای دیگری که شریک برای او قرار دهی پس ملاقات می کنی و افتاده میشوی در جهنم و ملامت می شوی و رانده می شوی (ذلک) اشاره بهمان آیات قبل است و دستورات (مما) من تبعیضیه است زیرا وحی های الهی بسیار است یک قسمت آنها این آیات شریفه است أَوْحی إِلَیْکَ رَبُّکَ وحی الهی اقسامی دارد.

(۱) ایجاد کلام چنانچه با موسی تکلم فرمود و در لیله المعراج با نبی اکرم.

(۲) القاء در قلب نظیر الهام باولیاء.

(۳) در خواب بنظر آوردن مثل خواب ابراهیم در ذبح اسمعیل و خواب یوسف در سجده شمس و قمر و یازده ستاره و خواب حضرت رسالت.

(۴) بتوسط ملائکه مثل جبرئیل و تمام اینها چون از مصدر جلال الهی صادر شده صدق میکند جمله الیک ربک من الحکمه بیان حکم و مصالح اشیاء چون انسان هر چه معرفتش و علمش بالا رود عالم بجمیع حکم و مصالح نیست باید از جانب خداوند افاضه شود (وَ لا تَجْعَلْ) و لو خطاب به پیغمبر است و محال است پیغمبر العیاذ شریک بیاورد و این خطاب یا از برای رفع طمع مشرکین بود که تقاضا کردند که متعرض اصنام آنها نباشد و بآنها ایمان آورد و یا از باب ایاک اعنی و

اسمعی یا جاره است مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ شرک اقسامی دارد شرک ذاتی منسوب بابن کمّونه شرک عبادتی مثل طبقات مشرکین شرک صفاتی مثل بعض عامه که صفات زائده قائل شدند شرک افعالی که امر خلق و رزق را مستند بملائکه و انبیاء و ائمه و بخورشید و ماه و کواکب و غیر اینها میدانند و شرک نظری که امورات را مستند باسباب ظاهر میپندارند (فتلقی) فاء تفریع است که القاء (فی جهنم) مستند باین شرک است که قابل مغفرت هم نیست إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ نساء آیه ۴۸ (ملوما هم خودت خود را ملامت میکنی هم ملائکه و هم اهل جنت و نار (مدحورا) رانده شده از درگاه ربوبی و مقام قرب الی اللَّه و از جنت و از عنایات و تفضلات الهی چنانچه شیطان رانده شد و مورد لعن الهی واقع شد که معنای لعن همان دوری از رحمت الهی است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۰] .... ص : ۲۵۵

أَ فَأَصْفاکُمْ رَبُّکُمْ بِالْبَنِینَ وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلائِکَهِ إِناثاً إِنَّکُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلاً عَظِیماً (۴۰)

آیا برگزید خداوند شما را بپسران و گرفت از ملائکه دختران محققا شما هر آینه می گویید گفتار بزرگی أَ فَأَصْفاکُمْ رَبُّکُمْ بِالْبَنِینَ نظر به اینکه مشرکین بسیار از دختر بدشان می آمد حتی اگر خبر بآنها میرسید که دختر پیدا کرده صورتش سیاه میشد و غیظ و غضب میکرد وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثی ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ کَظِیمٌ نحل آیه ۴۰ حتی میبردند زنده زیر خاک میکردند و خود را از مردم مخفی می کردند از روی خجلت.

یَتَواری مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ ما بُشِّرَ بِهِ أَ یُمْسِکُهُ عَلی هُونٍ أَمْ یَدُسُّهُ فِی التُّرابِ نحل آیه ۵۹ ولی بپسر بسیار علاقه مند بودند و لو از زنا باشد چنانچه در حق ابن زیاد چهل نفر مدعی شدند که از من است چون با مرجانه زنا کرده بودند و چون ابهام پای او شبیه بزیاد بود گفتند ابن زیاد وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلائِکَهِ إِناثاً چون

تمام طبقات کفر حتی بعض فرق مسلمین خدا را جسم میدانند و مشرکین ملائکه را دختران خدا میگویند چنانچه در آیات بسیار اشاره دارد أَ لَکُمُ الذَّکَرُ وَ لَهُ الْأُنْثی تِلْکَ إِذاً قِسْمَةٌ ضِیزی النجم آیه ۲۲ و غیر این چنانچه در توراه رائج آدم را پسر خدا میدانند بلکه یهود و نصاری گفتند نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ یُعَذِّبُکُمْ بِذُنُوبِکُمْ مائده آیه ۱۸ و یهود عزیر را پسر خدا و نصاری عیسی را وَ قالَتِ الْیَهُودُ عُزَیْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَ قالَتِ النَّصاری الْمَسِیحُ ابْنُ اللَّهِ توبه آیه ۳۰ إِنَّکُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِیماً زیرا این کلام مشتمل بر کفریات بسیاری است.

اولا مستلزم قول بتجسم است.

و ثانیا مستلزم ترجیح مرجوح بر راجح است.

و ثالثا مستلزم احتیاج است.

و رابعا مستلزم شرک است.

و خامسا افتراء علی اللّه است.

و سادسا اهانت بملائکه است که آنها را اناث میدانند و غیر این ها از کفریات.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۱] .... ص : ۲۵۶

وَ لَقَدْ صَرَّفْنا فِی هذَا الْقُرْآنِ لِیَذَّکَّرُوا وَ ما یَزِیدُهُمْ إِلَّا نُفُوراً (۴۱)

و هر آینه بتحقیق ما مکرر در مکرر بیان توحید و نفی شرک و اتیان باعمال صالحه و ترک قبائح را در این قرآن بیان فرمودیم لکن بدبختانه این مشرکین و کفار این آیات شریفه مزید بر نفرت و عداوت و شرک و کفر آنها شد غرض اصلی از انزال قرآن و سایر کتب سماوی و ارسال رسل و جعل احکام هدایت و ارشاد بنده گان بوده بصراط مستقیم و طریق مستوی و سعادت و رستگاری و نجات از مهالک دنیوی و اخروی لکن بدبختانه روز بروز شرک و کفر و فسق و فجور زیادتر می شود بواسطه خباثت باطنی و عدم قابلیت هدایت و ارشاد (باران که در لطافت طبعش خلاف نیست در باغ لاله روید و در شوره زار خس) لذا در همین سوره آیه ۸۴

میفرماید:

وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَساراً.

وَ لَقَدْ صَرَّفْنا علم صرف را گفتند چون تمام صیغ صرف می شود بمصدر اگر چه ما گفتیم مصدر هم یک صیغه و مرجع ماده اصلیه است که ضاد و راء و باء باشد در ضرب و بعبارت دیگر صیغ صورت هائیست که عارض ماده می شود و در اجسام که مرکب از هیولا و صورت است هیولا که ماده اصلیه است بدون صورت تحقق پیدا نمی کند ولی صورت بلا ماده وجود پیدا میکند مثل صور برزخیه و مثل افلاطونیه و صور خیالیه و آنچه در خواب مشاهده می شود لذا مراد از این جمله اینست که فِی هذَا الْقُرْآنِ خداوند ببیانات مختلفه و قضایای امم سالفه و بیان احکام شرعیه و عقاید حقه و اخلاق فاضله بیان فرموده و مقصد و منظور یک چیز است هدایت بینایی سعادت رستگاری نجات از مهالک که جامعش لیذکروا است و لکن ایمان و هدایت دو چیز لازم دارد باید فاعل تام الفاعلیه باشد و قابل تام- القابلیه خداوند بواسطه ارسال رسل و انزال کتب بالاخص دین اسلام و قرآن مجید چیزی فروگذار نکرده از طرف فاعل تام الفاعلیه حجت بر همه تمام شد ولی مشرکین و کفار و فساق قابلیت هدایت ندارند بلکه مزید بر شرک و کفر و فسق میشود وَ ما يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُوراً إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ گذشت در همین سوره آیه ۹.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۲] .... ص: ۲۵۷

قُلْ لَوْ كانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَما يَقُولُونَ إِذاً لابْتَغَوْا إِلى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا (۴۲)

بفرما باین مشرکین که بر فرض محال اگر با خداوند خدایانی بودند چنانچه اینها میگویند هر آینه این خدایان راهی طلب می کردند بخداوند متعال که صاحب عرش اعظم است کفار و مشرکین منکر وجود حضرت حق نبودند و از این جهت مشرک

گفتند یعنی شریک بر خداوند قائل شدند فقط طبیعی دهری لا مذهب منکر است آنها هم منکر آلهه مشرکین هستند.

لذا میفرماید (قل) باین مشرکین (لو کان) بر فرض محال چون لو امتناعیه است (معه) یعنی با خداوند متعال (آلهه) الهه دیگری هم بود (کَما یَقُولُونَ) چنانچه مشرکین قائل هستند البته اینها آلهه خود را هم مخلوق خدا میدانند و واسطه میپندارند و رابطه بین خلق و خالق میگویند چنانچه گفتند:

ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى زمر آیه ۴ و گفتند وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها اعراف آیه ۲۷.

و نیز اگر سؤال کنی وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ عنکبوت آیه ۶۱ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِها لَيَقُولُنَّ اللَّهُ عنکبوت آیه ۶۳ و غیر اینها از آیات شریفه پس باید یک برهانی و دلیل منطقی داشته باشید که این آلهه شما یک رابطه با خدا داشته باشند ما مسلمین در حق انبیاء تا اقامه معجزه نکنند یا اخبار نبی ثابت النبوه یا معصوم ثابت العصمه نباشد تصدیق نمی کنیم شما مشرکین چه مدرک و برهانی دارید با اینکه اصنام شما یک جمادی بیش نیستند که بدست خود میتراشید أَ تَعْبُدُونَ ما تَنْحِتُونَ صافات آیه ۹۳.

أَ لَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِها أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِها أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِها أَمْ لَهُمْ آذانٌ يَسْمَعُونَ بِها اعراف آیه ۱۹۵ إِذاً لَابْتَغَوْا إِلى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا ذی العرش ذات ربوبی که خالق عرش است که محیط بجمیع عالم جسمانیست باید این اصنام شما یک راهی و ربطی باو داشته باشند و دستوری گرفته باشند که بیائید ما را پرستش کنید و چون ندارند و نمیتوانند پس آلهه نیستند و الوهیت مختص باو است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۳] .... ص: ۲۵۹

سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا یَقُولُونَ عُلُوًّا کَبِیراً (۴۳)

خداوند منزه و مبری و بالاتر از اینست که در معبودیت شریک داشته باشد و بلندی و بزرگی او بلا نهایت است که ذاتا و صفتا و فعلا و الوهیت منحصر باو است شریک عدیل نظیر مثل و ندّ و ضدی از برای او محال است (سبحانه) تسبیح تنزیه حق است از جمیع عیوب و نواقص و احتیاج لذا می گوییم.

(نه مرکب بود و جسم نه جوهر نه عرض بی شریک است معانی تو غنی دان خالق)

زیرا مرکب احتیاج باجزاء و مرکب بالکسر دارد جسم احتیاج بمکان و ماده و صورت دارد جوهر مرکب از وجود و ماهیت است عرض محتاج بمعروض است شریک احتیاج بسایر شرکاء دارد و نقص قدرت است معانی صفات زائده است و عارض موصوف می شود و احتیاج لازم میاید غنی جامع جمیع کمالات و خالی از جمیع نواقص است (و تعالی) علو شامل جمیع کمالات از علم قدرت حیات اراده ادراک سمیع بصیر کبیر عظیم می شود چه رسد به (عَمَّا یَقُولُونَ) که شریک یک جمادی باشد (عُلُوًّا کَبِیراً) غیر متناهی ذاتا عدّه و مده و شده لیس له اول و لا آخر که معنای واجب الوجود است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۴] .... ص: ۲۵۹

تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ إِنَّهُ کانَ حَلِیماً غَفُوراً (۴۴)

تسبیح پروردگار را میکنند کسانی که در هفت طبقات آسمان هستند که ملائکه باشند و کسانی که در زمین هستند که جن و انس باشند و نیست شیئی از موجودات سماوی و ارضی مگر آنکه تسبیح و حمد الهی می کند و لکن شما نمیفهمید تسبیح آنها را.

مسئله دو نحوه تسبیح داریم تکوینی و تشریعی تکوینی اینکه هر مخلوقی بذاته دلالت دارد بر وجود خالق و مصنوعی بر وجود صانع و فعلی بر وجود فاعل و بر علم و قدرت او و فی کل شی ء له آیه تدل علی انه واحد و تشریعی اینکه بزبان

خود و سراسر وجودش از روی اختیار و علم و شعور تسبیح و تحمید حق کند مفسرین این آیه و آیات دیگری که در این باب نازل شده حمل بر تسبیح تکوینی کردند چون تشریعی منوط بعقل و شعور و معرفت است و ذوی العقول منحصر بملائکه و جن و انس است چنانچه حکما هم همین عقیده را اتخاذ کردند لکن این خلاف صریح آیات و اخبار است حتی همین آیه شریفه ببیانی که می آید و آیات دیگر مثل قوله تعالی:

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ النُّجُومُ وَ الْجِبالُ وَ الشَّجَرُ وَ الدَّوَابُّ وَ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَ كَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذابُ حج آیه ۱۸ زیرا اگر مراد تکوینی بود جمیع الناس میفرمود نه کثیر و قضیه هدهد و سلیمان و تکلم مورچه و وحی بنحل و بسیار آیات دیگر و اخبار عرض ولایت بر آسمان ها و کوه ها و دریاها و حیوانات که تمام دلالت بر این دارد که با شعور و ادراک و مکلف هستند پس مراد همان تسبیح تشریعی است که میفرماید (تُسَبِّحُ لَهُ) یعنی للّه السَّماواتُ السَّبْعُ هیئت قدیم سماوات سبع را مرکز سیارات سبع میدانستند قمر عطارد زهره شمس مشتری زحل و فلک هشتم را مرکز ثوابت سایر ستارگان میگفتند و او را کرسی نام نهادند و فلک نهم عرش نام نهادند و اطلس و غیر مکوکب گفتند لکن قرآن مجید تمام این کواکب را با تفاوت بعدشان آسمان اول فرموده إِنَّا زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا بِزِينَةٍ الْكَواكِبِ و الصّافات آیه ۶ و بقیه آسمانها را احدی اطلاع ندارد که در آنها چیست جز خدا و الارض بما فیها از جبال و دریاها و نباتات و حیوانات و معادن و من فیهن از ملائکه و جن و انس از مؤمنین وَ إِنْ مِنْ شَيْ ءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ شامل جمیع ما سوی اللّه میشود که اطلاق شی ء بر او صحیح باشد و تسبیح راجع بصفات سلبیّه است عیب و نقص و احتیاج در او نیست تحمید تمجید حق است ذاتا و صفه و افعالا دارای جمیع صفات حمیده و افعالش مطابق حکمت و مصلحت وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ همین جمله دلیل بر اینست که مراد تسبیح تشریعیست زیرا اگر تکوینی بود میفهمیدند زیرا وجود اثر دلیل واضح است بر

وجود موثر چنانچه اشاره شد إِنَّهُ كانَ حَلِيماً غَفُوراً حلم عبارت از اینست که در مخالفت اوامر و نواهی او خودداری کند و غیظ و غضب نکند ولی شرط آن ایمان و قابلیت است و الا غضب الهی سخت است بر کفار و مشرکین و معاندین و مخالفین و غفران عبارت از گذشت است از تقصیرات و دستگاه مغفرت الهی بقدری توسعه دارد که حتی انبیاء و ملائکه تصور نمیکردند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۵] .... ص: ۲۶۱

وَ إِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنا بَيْنَكَ وَ بَيْنَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ حِجاباً مَسْتُوراً (۴۵)

و زمانی که تلاوت فرمایی قرآن را بر مشرکین و کفار قرار دادیم بین تو و کسانی که ایمان بآخرت ندارند و نمی آورند حجاب و پرده ای که پوشیده می شود این آیه شریفه دو نحوه میشود تفسیر کرد یکی آنکه این کفار نظر بقساوت قلب آنها و خباثت باطنی آنها این قرآن را حمل بسحر می کنند و ترا کذّاب و ساحر می شمارند که آن قساوت قلب آنها و خباثت آنها پرده می شود میانه تو و آنها و درک نمیکنند.

و دیگر آنکه چون قابلیت ندارند و شرط هدایت دو چیز است فاعلیت فاعل باید تام الفاعلیه باشد و قابلیت قابل هم تام القابلیه باشد و اینها قابلیت ندارند لذا قرآن اسباب ضلالت آنها می شود عکس هدایت چنانچه میفرماید:

وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَهٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَساراً بنی اسرائیل آیه ۸۴ وَ إِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ که آخرین مرتبه نزول قرآنست و غرض اصلی از انزال است که ابلاغ فرمایی بامت تدریجا سوره بسوره و آیه بآیه و جعلنا مکرر گفته ایم که هیچ فعلی در عالم اتفاق نمی افتد تا مشیت حق تعلق نگیرد و این منافات باختیار ندارد چون خداوند میداند که اینها بالاختیار ایمان نمی آورند.

لذا آنها را بخود واگذار میکند تا بعقوبت خود گرفتار شوند و احدی را

مجبور بایمان نمیکند.

بَیْنَکَ وَ بَیْنَ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ حِجاباً مَسْتُوراً که نتواند بتو و بمؤمنین تسلط پیدا کنند بلکه مقهور و منکوب میشوند و قساوت قلب آنها مانع از قبول میشود (بگذار تا بمیرند در عین خود پرستی).

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۶] .... ص: ۲۶۲

وَ جَعَلْنا عَلی قُلُوبِهِمْ أَکِنَّهً أَنْ یَفْقَهُوهُ وَ فِی آذانِهِمْ وَقْراً وَ إِذا ذَکَرْتَ رَبَّکَ فِی الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلی أَدْبارِهِمْ نُفُوراً (۴۶)

و قرار دادیم روی قلب های آنها پوشش هایی که درک نمی کنند و نمی فهمند و در گوش های آنها پنبه غفلت که گوش فرا نمیدهند و تعقل نمی کنند بالجمله مفاد این دو آیه شریفه اینکه اشخاصی که قابل هدایت نیستند گوش و چشم و قلب آنها باطنیه و ظاهریه بسته شده.

اما قلب آنها پوشش قساوت و سیاهی کفر و عناد روی آن را گرفته نمیفهمند که مفاد وَ جَعَلْنا عَلی قُلُوبِهِمْ أَکِنَّهً است و اما گوش آنها را کبر و نخوت و عناد و عصبیت کر کرده گوششان بدهکار این فرمایشات نیست که مفاد وَ فِی آذانِهِمْ وَقْراً است.

و اما چشم آنها بسا خداوند رسول خود را از نظر آنها حفظ می کند چنانچه در موقع هجره حضرت خاک پاشید بصورت آنها و فرمود شاهت الوجوه حضرت را ندیدند و چشم قلب کور می شود حق را مشاهده نمی کند چنانچه میفرماید وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ کَثِیراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لا یَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْیُنٌ لا یُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا یَسْمَعُونَ بِها أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ اعراف آیه ۱۷۸.

زیرا انعام و سایر حیوانات و نباتات و جمادات مکرر گفته شده که دارای شعور و معرفت بوحدانیت حقه و نبوت انبیاء و امامت ائمه هدی دارند در حد خود و از ذکر خدا غافل نیستند ولی اینها چنان غفلت آنها را گرفته که خدا را هم فراموش کردند.

وَ إِذا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلى أَدْبارِهِمْ نُفُوراً در زمانی که یاد کردی پروردگار خود را در قرآن مجید بوحدانیت و یگانگی پشت کردند و رفتند و متنفر شدند وَ إِذا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ ذکر توحید در قرآن مجید شاید متجاوز از هزار موضع شده بلکه تمام قرآن بدلالت مطابقی یا التزامی یا اقتضایی دلالت بر وحدانیت حق دارد بلکه تمام موجودات امکان دلالت دارد (دل هر ذره را که بشکافی وحده لا شریک له گوید) و اولین دعوت تمام انبیا دعوت بتوحید است و حضرت رسالت اولین دعوتش میفرمود

قولوا لا اله الا اللّه تفلحوا

و مخالف با توحید فقط مشرکین و کفار و بعض فرق مسلمین هستند یا مشرک هستند یا توحید صفاتی یا افعالی یا نظری را مخالف هستند و اینها یعنی مشرکین موقعی که آیات توحید بر آنها قرائت میشد وَلَّوْا عَلى أَدْبارِهِمْ پشت میکردند و فرار میکردند چون بطلان آلهه آنها میشد نفورا و تنفر آنها و اذیتهای آنها بحضرت رسالت بلکه بسایر انبیاء سببش همین کلمه بود.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۷] .... ص: ۲۶۳

نَحْنُ أَعْلَمُ بِما يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَ إِذْ هُمْ نَجْوى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُوراً (۴۷)

ما عالمترین بآنچه اینها استماع میکنند باو زمانی که می شنوند و گوش فرا میدهند بفرمایشات تو و زمانی که با هم مسلکان خود نجوی میکنند زمانی که میگویند ظالمین که متابعت نمی کنید مگر مرده جن زده که او را سحر کردند نَحْنُ أَعْلَمُ بِما يَسْتَمِعُونَ بِهِ بعلم ذاتی ببواطن و مقاصد آنها که مفاد کلمه ما است یعنی خداوند از قلب آنها خبر دارد که غرض آنها از استماع فرمایشات شما چیست سپس بیان میفرماید: که اولا میآیند إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ فرمایشات ترا استماع می کنند وَ إِذْ هُمْ نَجْوى در پرده و در خفای تو و مسلمین و با آنها مشورت میکنند

که ما بپذیریم فرمایشات این پیغمبر را و متابعت کنیم او را و ایمان بیاوریم رؤساء آنها که هم بخود ظلم کردند و هم بتابعین خود بآنها میگویند إِذْ یَقُولُ الظَّالِمُونَ بآنها جواب میدهند که اگر بخواهید متابعت کنید.

إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُوراً متابعت نکرده اید مگر مردی را که او را سحر کرده اند نسبتهایی که بحضرت میدهند کذاب مفتری ساحر مجنون جن زده و امثال این مزخرفات (تنبیه) از این آیه استفاده میشود که این هایی که میآمدند خدمت حضرت و استماع آیات شریفه و فرمایشات او را میکردند شاک بودند در تصدیق و تکذیب و پس از استماع میرفتند و با بزرگان خود مشورت میکردند آنها اینها را منع میکردند و نسبت مسحوریت بحضرت رسالت میدادند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۸] .... ص: ۲۶۴

انْظُرْ کَیْفَ ضَرَبُوا لَکَ الْأَمْثالَ فَضَلُّوا فَلا یَسْتَطِیعُونَ سَبِیلًا (۴۸)

نظر کن ببین که چگونه نسبت بشما مثلهایی می زنند پس اینها گمراه شدند پس از آن استطاعت ندارند که راهی بحق پیدا کنند انظر بنظر باطنی و قلبی که درک کنی و از مقصد آنها با خبر شوی کَیْفَ ضَرَبُوا لَکَ الْأَمْثالَ از این نسبت ها و افتراءات که بتو نسبت میدادند پس اینها گمراه شدند و دیگر قابل هدایت نیستند فضلوا عناد و عصبیت و خباثت و ملعنت آنها بجایی رسیده.

فَلا یَسْتَطِیعُونَ سَبِیلًا چنانچه غرق ضلالت شدند که هیچ راهی از برای آنها نیست و دیگر قابل هدایت نیستند (بگذار تا بمیرند در عین خود پرستی) بعین مثل اینها مثل قوم انبیاء سلف است قوم نوح هود صالح لوط شعیب موسی که هر معجزه مشاهده کنند حمل بر سحر کنند و هر چه موعظه و نصیحت بآنها شود عقب سر میاندازند بلکه در مقام اذیت و ظلم بانبیاء و مؤمنین برمیآیند و بالاخره خود را بهلاکت و عذاب ابدی میاندازند و مقهور و منکوب میشوند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۹] .... ص : ۲۶۵

وَ قالُوا أَ إِذا كُنَّا عِظاماً وَ رُفاتاً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقاً جَدِيداً (۴۹)

گفتند آن ظالمین که رؤساء باشند آیا ما زمانی که استخوان شدیم و بدن ما از هم پاشیده شد دو مرتبه ما برانگیخته می شویم و تازه خلق میشویم این کلام از روی تکذیب پیغمبر است که خبر از قیامت داده که تمام زنده میشوند و صحرای محشر وارد میشوند از روی تعجب که همچه چیزی محال است و این پیغمبر قضیه باور نکردنی را خبر میدهد.

و قالوا عطف است بجمله قبل در آیه قبل إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ الایه که رجل مسحور علامت و نشانه دروغ او اینست که دعوی محال میکند أَ إِذا كُنَّا عِظاماً که بعد از آنکه استخوان پوسیده شدیم و رفاتا از هم پاشیده شدیم أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ آیا ما هر آینه برانگیخته میشویم و ما را زنده میکنند خلقا جدیدا خلقت تازه هرگز چنین نیست و این نشدنیست (تنبیه) مسئله معاد از مسائل مشکله است و حکماء و ملیین و متکلمین هر کدام مسلکی اختیار کردند بعضی فقط قائل بمعاد روحانی شدند که ارواح بعد از رها کردن بدن متنعم به نعم روحانی میشوند یا معذب بعذاب روحی بعضی قائل شدند به اینکه روح تعلق میگیرد بقالب مثالی که صورت بلا ماده باشد که بصور برزخیه و مثل افلاطونیه تعبیر کردند و عالم قیامت و بهشت و دوزخ هم مثال بلا ماده است بعضی منکر اصل روح شدند و فقط معاد جسمانی را اختیار کردند بعضی مثل شیخیه بدن حور قلیایی قائل شدند بعضی منکر اصل معاد شدند و لکن تمام O.....مسالک باطل و کفر است.

(من قصّر المعاد فی الروحانی قصّر کمن قصّر فی الجسمانی)

مطابق نصوص قرآنی و صراحت اخبار متواتره و ضرورت تمام ادیان حقه سابقه اینکه هم معاد جسمانی داریم هم روحانی به اینکه روح بعد از رها کردن این بدن عنصری تعلق میگیرد بقالب مثالی و صور برزخیه و روز قیامت آن صورت را رها میکند و این بدن خاکی زنده میشود و باو تعلق پیدا می کند و اهل سعادت هم

لذائذ روحانی دارند در بهشت و هم جسمانی و اهل شقاوت هم آلام روحی دارند و هم جسمی و تفصیل این مقام را ما در جلد سیم کلم الطیب در اثبات معاد بادله عقلیه و نقلیه ثابت کرده ایم مراجعه فرمائید ورد این مقالات هم شده.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۰ تا ۵۱] .... ص : ۲۶۶

قُلْ کُونُوا حِجارَهً أَوْ حَدِیداً (۵۰) أَوْ خَلْقاً مِمَّا یَکْبُرُ فِی صُدُورِکُمْ فَسَیَقُولُونَ مَنْ یُعِیدُنا قُلِ الَّذِی فَطَرَکُمْ أَوَّلَ مَرَّهٍ فَسَیُنْغِضُونَ إِلَیْکَ رُؤُسَهُمْ وَ یَقُولُونَ مَتی هُوَ قُلْ عَسی أَنْ یَکُونَ قَرِیباً (۵۱)

در جواب این منکرین معاد بفرما اگر مثل سنگ خارا یا آهن و فولاد باشید یا هر چه در نظر شما بزرگ باشد مثل کوه یا اشجار قویه یا فیل و کرگدن یا بالاتر مثل خورشید و افلاک باشید البته مبعوث می شوید پس میگویند کیست قدرت داشته باشد بگو آن کسی که اول دفعه که هیچ بودید خلق فرمود خداوند قادر متعال پس سرهای خود را بزیر میاندازند مقابل تو و میگویند این بعث چه موقعی تحقق پیدا میکند بگو امید است که نزدیک باشد، در بحث قدرت در مجلد اول کلم الطیب گفته ایم که قدرت بمحالات عقلیه تعلق نمی گیرد آن هم نه از جهت نقص در قدرت بلکه از جهت عدم قابلیت محل از برای وجود زیرا اگر ممکن باشد وجودش از فرض محال خارج است و هر چه ممکن الوجود باشد قدرت بر ایجادش دارد و لو محال عادی باشد و البته موافق با حکمت و مصلحت زیرا بدون آن لغو یا قبیح است و محال است از خداوند صادر شود بواسطه صفت عدل آنهم نمیکند نه آنکه نمیتواند و نظیر آن در حق معصومین که محالست از آنها معصیت صادر شود نه اینکه قدرت نداشته باشند بلکه بواسطه صفت عصمت محال است از آنها صادر شود.

قُلْ کُونُوا حِجارَهً أَوْ حَدِیداً ذکر حجاره و حدید از باب مثال است یعنی هر چه محکم و متقن باشید.

أَوْ خَلْقاً مِمَّا یَکْبُرُ فِی صُدُورِکُمْ هر چه تصور کنید خداوند بزرگتر است از آن و قدرت بر ایجاد و اعدام و تفرقه و تألیف دارد و چون اینها باور نمی کنند

همچه قدرتی میگویند فَسَیَقُولُونَ مَنْ یُعِیدُنا در جواب آنها بفرما آن قادر متعالی که هیچ را چیز میکند و نیست را هست می کند قدرت دارد که صورت خاکی را صورت لحمی دهد و مرده را زنده کند.

قُلِ الَّذِی فَطَرَکُمْ أَوَّلَ مَرَّهٍ و چون این بیان دندان شکن است دیگر جایی برای اشکال ندارد سرهای خود را بزیر انداختند و مجاب شدند.

فَسَیُنْغِضُونَ إِلَیْکَ رُؤُسَهُمْ و زیر لب میگفتند چه وقت این بعث واقع میشود چنانچه عوام میگویند حالا تا قیامت بنظر آنها دور میآید.

إِنَّهُمْ یَرَوْنَهُ بَعِیداً وَ نَراهُ قَرِیباً معارج آیه ۶ و ۷ وَ یَقُولُونَ مَتی هُوَ در جواب آنها بفرما قُلْ عَسی أَنْ یَکُونَ قَرِیباً تمام عمر دنیا را از اول خلقت تا قیام قیامت اگر بگوئیم مثل قطره است نسبت بدریای عمیق غلط گفته ایم زیرا دریای عمیق هم محدود است و آخرت نامحدود و کلمه عسی نه بمعنی رجاء باشد و احتمال خلاف هم داده شود بلکه بمعنی تحقق و وقوع است البته قریب است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۲] .... ص : ۲۶۷

یَوْمَ یَدْعُوکُمْ فَتَسْتَجِیبُونَ بِحَمْدِهِ وَ تَظُنُّونَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِیلًا (۵۲)

روزی که شما را دعوت میکند پس ناچار اجابت میکنید بحمد الهی و گمان می کنید که لبث نکرده اید مگر زمان قلیلی یَوْمَ یَدْعُوکُمْ روز قیامت است که تمام جن و انس محشور میشوند و مراد از دعوت احیاء آنها است و بعث آنها که بامر الهی تمام زنده میشوند فَتَسْتَجِیبُونَ بفوریت اجابت می کنید که مکرر گفته ایم افعال الهی فقط اراده نمود ایجاد می شود إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ پس آیه ۸۲ بحمده تمام افعال الهی موافق حکمت و مصلحت است و لیاقت حمد دارد در خبر است که حضرت اگر نعمتی باو متوجه می شد میفرمود:

(الحمد للّه علی هذه النعمه)

و اگر

مصیبتی وارد میشد میفرمود:

الحمد للّه علی کل حال

در نظر دارم موقعی که مرحوم سیدنا الأستاد از استر افتاده و تمام اعضاء او کوبیده شده بود و در بیمارستان او را بسته بودند یکی از شاگردان که بعیادت رفته بود و پرسش از حال ایشان کرد فرمود انسان در موقعی که ببلاهای سخت دچار شود اگر فکر کند آن قدر نعمت باو عنایت فرموده که از عهده شکر کوچکترین آنها برنمیآید وَ تَظُنُّونَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا چنانچه میفرماید:

قالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ قالُوا لَبِثْنا يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ مؤمنون آیه ۱۱۵.

و در مورد عزیر علیه السّلام میفرماید فَأَماتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قالَ كَمْ لَبِثْتَ قالَ لَبِثْتُ يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عامٍ الایه بقره ۲۵۹ پس تمام زمان حیات در دنیا و طول عالم برزخ در نظر یک روز یا بعض روز می آید و تعبیر به ظن برای اینست که یقین بمقدار ندارند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۳] .... ص: ۲۶۸

وَ قُلْ لِعِبادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطانَ كانَ لِلْإِنْسانِ عَدُوًّا مُبِيناً (۵۳)

و بفرما ببندگان من که در گفتارهای خود بگویند کلماتی که بهترین کلمات باشد محققا شیطان بین شما جدایی و فساد میکند محققا شیطان میباشد برای انسان دشمن آشکارا کلام در این آیه شریفه در سه جمله واقع می شود (جمله اولی) در قُلْ لِعِبادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ مراد از احسن چیست؟ اقوال زیادی مفسرین گفتند تمام بی مدرک و دلیل شهادتین اذکار امر بمعروف و نهی از منکر ارشاد نصیحت و غیر اینها و لکن آنچه بنظر میرسد و اللّه العالم بقرینه جملات بعد و بقرینه آیات دیگر اینکه مراد بین مسلمین هر کدام در حق دیگران کلمات نیک گفته شود چه در حضور و چه در غیاب مثلا در مقام اصلاح بین دو فرد که با هم کدورتی پیدا کردند

حتی کذب در این مورد را تجویز کردند که در اخبار دارد کلام سه قسم است صدق و کذب و اصلاح و بیکدیگر حسن ظن پیدا کنند و افعال صادره از آنها را حمل بصحت کنند و تمجید و تعریف دیگران را کند و امثال اینها کلمات زشت نگوید غیبت نکند سعایت نکند سرّ کسی را فاش نکند تهمت نزند نمامی نکند و فحش و سب نکند و ندهد و چیزهایی که موجب تفرقه و عداوت و بغضاء می شود از او صادر نشود إِنَّ الشَّیْطانَ یَنْزَغُ بَیْنَهُمْ یکی از کارهای بزرگ شیطان اینست که بین افراد انسان تفرقه بیندازد و عداوت و بغضاء بین آنها ایجاد شود إِنَّما یُرِیدُ الشَّیْطانُ أَنْ یُوقِعَ بَیْنَکُمُ الْعَداوَهَ وَ الْبَغْضاءَ الآیه مائده آیه ۹۳.

وَ اتَّبَعُوا ما تَتْلُوا الشَّیاطِینُ عَلی مُلْکِ سُلَیْمانَ الی قوله تعالی ما یُفَرِّقُونَ بِهِ بَیْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ الایه بقره آیه ۹۶ و غیر اینها إِنَّ الشَّیْطانَ کانَ لِلْإِنْسانِ عَدُوًّا مُبِیناً.

و نیز میفرماید أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ یس آیه ۶۰.

و بالجمله منظور انبیاء و کتب آسمانی و امریه خداوندی تألیف و محبت و وحدت و اتفاق بین افراد بشر است و منظور شیاطین و شیطان صفتان تفرقه و جدایی است بین افراد بین مؤمن و کافر عالم و جاهل عادل و فاسق مشرک و موحد سنی و شیعه بایع و مشتری همسایه و همسایه شهر و شهر مملکت و مملکت محله و محله قبیله و قبیله برادر و برادر زوج و زوجه پدر و فرزند و هکذا.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۴] .... ص: ۲۶۹

رَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِکُمْ إِنْ یَشَأْ یَرْحَمْکُمْ أَوْ إِنْ یَشَأْ یُعَذِّبْکُمْ وَ ما أَرْسَلْناکَ عَلَیْهِمْ وَکِیلًا (۵۴)

پروردگار شما داناتر است بشما اگر مشیت او تعلق بگیرد بشما رحم کند می کند و اگر تعلق بگیرد عذاب کند می کند و ما نفرستادیم ترا بر آنها وکیل و عهده دار رَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِکُمْ بعلم ذاتی که عین ذات اقدس اوست و غیر متناهی ازلا و ابدا لا یزید و لا ینقص از باطن و ظاهر و گذشته و آینده شما خبر دارد

إِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ مشیت الهی تابع حکمت و مصلحت و قابلیت محل است که اگر با ایمان از دنیا رفتید و مورد عفو و تفضل او و شفاعت شفعاء قرار گرفتید مشمول رحمت او میشوید أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ اگر بدون ایمان رفتید و خود را از قابلیت انداختید و مستحق عذاب شدید بمقتضای عدل شما را عذاب میکند.

ربنا عاملنا بفضلک و لا تعاملنا بعدلک وَ ما أَرْسَلْناکَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا فقط وظیفه انبیاء تبلیغ و ارشاد و نصیحت است دیگر عهده دار نیست که شما حتما هدایت شوید حجت بر شما تمام شده و سلب اختیار از شما نفرموده اگر بحسن اختیار قبول کردید هدایت شده اید و اگر بسوء اختیار رد کردید بضلالت افتاده اید خداوند هم احدی را مجبور بهدایت و ضلالت نفرموده فقط اسباب هدایت را در دست رس شما گذارده چه اسباب تکوینی از افاضه عقل و شعور و قوه و قدرت و چه اسباب تشریعی از ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و مواعظ و نصایح و جعل خلفاء انبیاء و علماء اعلام و مبلغین و آمرین بمعروف و ناهین از منکر.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۵] .... ص: ۲۷۰

وَ رَبُّکَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَقَدْ فَضَّلْنا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلی بَعْضٍ وَ آتَيْنا داوُدَ زَبُوراً (۵۵)

و پروردگار تو داناتر است بکسانی که در آسمانها و زمین هستند و هر آینه بتحقیق فضیلت دادیم بعض انبیاء را بر بعض دیگر و دادیم داود را زبور وَ رَبُّکَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِی السَّماواتِ از عالم عقول و نفوس و ملائکه از عالم جبروت عالم انوار و نفوس فلکیه و عالم لاهوت که لا یعلمه الا هو و الارض از جن و انس و خداوند مقرر فرمود انبیاء و اوصیاء آنها را اشرف از جمیع ملائکه و جن و انس بدلیل امر بجمیع ملائکه بسجده بآدم فَسَجَدَ الْمَلائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ حجر آیه ۳۰ با اینکه میانه ملائکه هم مراتب زیادی است در فضیلت از حمله عرش و چهار ملک مقرب و حور العین و غلمان بهشتی تا آخر که تمام معصوم هستند و در میان انبیاء هم

مراتب فضل بسیار است.

وَ لَقَدْ فَضَّلْنا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلى بَعْضٍ اولوا العزم افضل از تمام انبياء و مراتب فضل بسيار است نبى كه مأمور برسالت نباشد و مأمور برسالت بر قريه و طائفه تا مأمور برسالت بر جن و انس و در ميان اولوا العزم تا عيسى عليه السّلام حضرت ابراهيم افضل و وجود مقدس خاتم النبيين و اوصياء طيبين و طاهرين او افضل از جميع انبياء و ملائكه حتى خليل اللَّه بلكه در خبر دارد فرمود:

الملائكه خدامنا و خدام شيعتنا

و در ميان ائمه اطهار با اينكه

كلهم نور واحد

امير المؤمنين عليه السّلام افضل از ساير ائمه بلكه خمسه طيبه افضل از بقيه و البته اين مراتب فضل بواسطه مراتب علمى و عملى است.

از امير المؤمنين عليه السّلام مرويست فرمود

من غلب عقله على شهوته فهو اشرف من الملائكه و من غلب شهوته على عقله فهو اخسّ من البهائم

زيرا ملائكه شهوت ندارند كه جلوگير عقل باشد و بهائم عقل ندارند كه مانع از شهوت شود وَ آتَيْنا داوُدَ زَبُوراً خداوند بر تمام انبياء كتاب نازل فرمود و تعبير بصحف شده صحف آدم شيث ابراهيم و غير اينها و در ميان اين صحف چهار كتاب موسوم باسمى شد توراه موسى زبور داود انجيل عيسى قرآن محمّد صلّى اللَّه عليه و اله و امتياز زبور براى اينست كه حضرت داود بر دين موسى بود دستور جديدى نياورد و شرع تازه تشريع نشد و زبور او مواعظ و نصايح بود لذا تخصيص بذكر داده شد زيرا تمام صحف و كتب آسمانى مشتمل بر تشريع و احكام و تكاليف بود فقط زبور مواعظ و نصايح بود.

[سوره الإسراء (۱۷): آيه ۵۶] .... ص: ۲۷۱

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَ لا تَحْوِيلًا (۵۶)

بگو باين مشركين كه بخوانيد كسانى را كه گمان ميكنيد از غير خداوند پس اينها مالك نيستند برطرف كنند ضررى را از شما يا تبديل بنفع كنند يا بديگر متوجه كنند قُلِ ادْعُوا بكسانى كه توجه آنها در امور بغير خدا باشد حتى انبياء و ملائكه چه رسد برؤساء و كار فرماها و مشترى و كاسب و زن و شوهر و كارفرما و

کارگر و قوه و قدرت و مالیه و توانایی خود که جامعش الَّذِینَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ است سرتاسر ممکنات در مقابل مشیت الهی کوچکترند از اینکه بتوانند کوچکترین مضرتی از شما دفع کنند یا تغییری دهند.

فَلا یَمْلِکُونَ کَشْفَ الضُّرِّ عَنْکُمْ وَ لا تَحْوِیلًا.

در حدیث قدسی است

و عزتی و جلالی لاقطعن امل آمل غیری الحدیث

(تو کار خود بخدا واگذار و دل خوش دار که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند) مکرر تذکر داده ایم که مقام توکل مولد از توحید افعالیست و مراتب توحید افعالی چهار مرتبه است (۱) فقط بزبان ولی قلب متوجه بغیر (۲) قلب هم معتقد لکن راسخ نیست و نظر بغیر هم دارد (۳) اعتقاد راسخ و قطع نظر از غیر و مقام توکل در این مرتبه حاصل می شود (۴) تفویض صرف خودیتی در خود نبیند چه رسد بغیر و اسباب.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۷] .... ص: ۲۷۲

أُولئِکَ الَّذِینَ یَدْعُونَ یَبْتَغُونَ إِلی رَبِّهِمُ الْوَسِیلَهَ أَیُّهُمْ أَقْرَبُ وَ یَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَ یَخافُونَ عَذابَهُ إِنَّ عَذابَ رَبِّکَ کانَ مَحْذُوراً (۵۷)

اینها کسانی هستند خدا را میخوانند و طلب می کنند بسوی پروردگار خود وسیله که کدام یک از آنها نزدیکتر است و امید برحمت الهی دارند و خوف از عذاب او محققا باید از عذاب الهی حذر کرد این آیه شریفه را دو نحوه میتوان تفسیر کرد یک نحوه که مفسرین گفتند که أُولئِکَ الَّذِینَ یَدْعُونَ مراد مشرکین هستند که ملائکه و عیسی علیه السّلام و سایر الهه آنها را مقرب درگاه الهی میدانند و خدا را میخوانند یَبْتَغُونَ إِلی رَبِّهِمُ الْوَسِیلَهَ چنانچه در جای دیگر گفتند ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِیُقَرِّبُونا إِلَی اللَّهِ زُلْفی زمر آیه ۴.

و نیز گفتند وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها اعراف آیه ۲۷ أَیُّهُمْ أَقْرَبُ هر کدام آلهه خود را اقرب میدانند یک دسته ملائکه را یک دسته انبیاء را یک دسته اصنام را که میگویند اینها صورت ملائکه است یک دسته خورشید و ماه و ستارگان را یک دسته

آتش و گـاو و گوساله و غیر اینها وَ یَرْجُونَ رَحْمَتَهُ باین عباده الهه وَ یَخافُونَ عَـذابَهُ در ترک عبادت آنها إِنَّ عَـذابَ رَبِّکَ کانَ مَحْـذُوراً نحوه دوم اینکه أُولئِکَ اشاره بانبیاء باشـد در آیه سابقه که فرمود وَ لَقَدْ فَضَّلْنا بَعْضَ النَّبِیِّینَ عَلی بَعْضٍ این انبیاء الَّذِینَ یَـدْعُونَ خـدا را میخواننـد و میپرسـتند یَبْتَغُونَ إِلی رَبِّهِمُ الْوَسِـیلَهَ بعبادت و بنـده گی و اعمال حسـنه ایهم کـدام یک از اعمال و عبادات اقرب برحمت الهی و افضل است چنانچه از امیر المؤمنین است که فرمود هر وقت که دو امر بر من پیش آمد شد آنکه افضل بود اختیار کردم وَ یَرْجُونَ رَحْمَتَهُ اینها امیدشان برحمت الهی از همه بیشتر است وَ یَخافُونَ عَذابَهُ خوف آنها از همه بالاتر است إِنَّ عَذابَ رَبِّکَ کانَ مَحْذُوراً و بنظر این تفسیر انسب و اقرب و اظهر است و اللَّه العالم بمراده.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۸] .... ص : ۲۷۳

وَ إِنْ مِنْ قَرْیَهٍ إِلاَّ نَحْنُ مُهْلِکُوها قَبْلَ یَوْمِ الْقِیامَهِ أَوْ مُعَذِّبُوها عَذاباً شَدِیداً کانَ ذلِکَ فِی الْکِتابِ مَسْطُوراً (۵۸)

و نیست شهرسـتانی مگر آنکه مـا آنهـا را هلاـک می کنیم قبـل از روز قیـامت ببلاهای مهلکه یا عـذاب میکنیم آنها را عـذاب شدیدی و این هلاکت و عذاب در کتاب الهی نوشته شده و سطر شده وَ إِنْ مِنْ قَرْیَهٍ ان نافیه است و مراد از قریه اهل قریه است و اطلاق قریه در قرآن شامل شهرسـتان های بزرگ هم می شود چنانچه بر مکه معظمه اطلاق فرموده وَ کَأَیِّنْ مِنْ قَرْیَهٍ هِیَ أَشَدُّ قُوَّهً مِنْ قَرْیَتِکَ الَّتِی أَخْرَجَتْکَ أَهْلَکْناهُمْ فَلا ناصِرَ لَهُمْ محمّد صلّی اللَّه علیه و اله و سلم آیه ۱۳.

إِلَّا نَحْنُ مُهْلِکُوهـا قَبْـلَ یَوْمِ الْقِیـامَهِ بسـبب کفر و شـرک و فسق و ظلم أَوْ مُعَـذِّبُوها در قیـامت عَـذاباً شَدِیـداً و تحـذیر و تهـدید بزرگیست بکفـار و مشـرکین زمـان نبی صـلّی اللَّه علیه و اله و سـلّم که قوم انبیـاء سـلف مثل قوم نوح و عاد و ثمود و فرعون و فرعونیان و قوم لوط و اصحاب مدین که بعذابهای مختلف هلاک شدند و آنهایی که بلای

دنیوی بر آنها نازل نشده بعذاب قیامت معذب میشوند شما هم گرفتار این دو نوع عذاب میشوید و نخورد ندارد زیرا كانَ ذلِكَ فِي الْكِتابِ مَسْطُوراً تخویفات و تحذیراتی که در قرآن هست دو قسم است یک قسم بنحو انشاء و توعید است این نحو ممکن است مورد عفو و مغفرت واقع شود چون خلف وعید قبیح نیست بخلاف خلف وعد که قبیح است و قسم دوم بنحو اخبار است این تخلف پذیر نیست زیرا کذب لازم میاید.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۹] .... ص : ۲۷۴

وَ ما مَنَعَنا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآياتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَ آتَيْنا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِها وَ ما نُرْسِلُ بِالْآياتِ إِلَّا تَخْوِيفاً (۵۹)

و باز نداشت ما را از اینکه بفرستیم بآیات و علامات مگر آنکه تکذیب کردند امم سابقه پیشینیان و دادیم ثمود را ناقه بینا کننده پس ظلم کردند بآن ناقه و ما ارسال نمی کنیم به آیات مگر برای ترسانیدن در باب معجزات مقدار لازم اتمام حجت است ما زاد بر این مثل تقاضاهایی که از انبیاء می کنند و کفار قریش هم تقاضا می کردند اگر خداوند اجابت کند و مع ذلک ایمان نیاورند بر آنها عذاب نازل میشود چنانچه ثمود تقاضای ناقه کردند که از سنگ خاره حضرت صالح بیرون آورد و اجابت شد و مع ذلک ایمان نیاوردند و پی کردند ناقه را و فصیل آن را و بعذاب هلاک شدند و سر اینکه خداوند اجابت نفرمود تقاضاهای آنها را چون میدانست ایمان نمی آورند و بعذاب هلاک میشوند و در نسل آنها تا دامنه قیامت مؤمنین و صلحاء باید بوجود بیایند لذا اجابت نفرمود تا بعذاب هلاک نشوند و عذاب آنها را در قیامت خواهد فرمود.

وَ ما مَنَعَنا و منع نمی کند ما را أَنْ نُرْسِلَ بِالْآياتِ که قوم تقاضا می کنند مثل اینکه گفتند وَ قالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعاً أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَ عِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهارَ خِلالَها تَفْجِيراً أَوْ تُسْقِطَ السَّماءَ كَما زَعَمْتَ عَلَيْنا كِسَفاً أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَ الْمَلائِكَةِ قَبِيلًا أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقى فِي السَّماءِ الایه در همین سوره آیه ۹۰ الی ۹۳ تفسیرش می آید ان شاء اللَّه إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ

چنانچه اولون که قوم نوح و هود و صالح و لوط و شعیب و موسی تکذیب کردند و بعذاب هلاک شدند و اینها هم تکذیب می کنند و هلاک میشوند و برای نمونه میفرماید حال ثمود را که قوم صالح بودند.

وَ آتَيْنا ثَمُودَ النَّاقَةَ که تقاضا کردند از صالح و خداوند از سنگ کوه خارج فرمود سپس تقاضای فصیل او را کردند آنهم خداوند به آنها عطا فرمود معذلک ایمان نیاوردند با اینکه (مبصره) بود و مشاهده کردند و آن قدر شیر میداد که قوم را کافی بود بلکه او را عقر کردند فَظَلَمُوا بِها وَ ما نُرْسِلُ بِالْآياتِ إِلَّا تَخْوِيفاً چنانچه حضرت صالح خبر داد به آنها و فرمود قَدْ جاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هذِهِ ناقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوها تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ اعراف آیه ۷۳ پس شما هم اگر ایمان نیاوردید هلاک میشوید.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۰] .... ص : ۲۷۵

وَ إِذْ قُلْنا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحاطَ بِالنَّاسِ وَ ما جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْناكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَ الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَ نُخَوِّفُهُمْ فَما يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْياناً كَبِيراً (۶۰)

و موقعی که گفتیم از برای تو محققا پروردگار تو باحاطه قیومیه احاطه بر تمام ناس دارد و ما قرار ندادیم رؤیای ترا که رؤیت فرمودی مگر امتحان از برای ناس و شجره ملعونه را در قرآن و میترسانیم آنها را پس زیاد نمی کند آنها را مگر طغیان و سرکشی بزرگی، این آیه شریفه را مفسرین عامه این نحو تفسیر کردند بعضی گفتند رؤیا بمعنی رؤیت است در لیله المعراج و فتنه امتحان است که مؤمنین تصدیق کردند و کفار انکار کردند و بعضی گفتند رؤیا خوابی بود که پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله دید که داخل مکه میشود و فتح میکند و فتنه امتحان مؤمنین که رفتند برای فتح مکه و در حدیبیه مشرکین مانع شدند و حضرت برگشت بعضی متزلزل شدند که خبر پیغمبر دروغ بود و این مراد از فتنه است سپس در سال بعد تشریف برد و فتح فرمود و صدق رؤیا ظاهر شد، لکن اخبار بسیاری داریم متظافر بلکه قریب بتواتر از ائمه طاهرین بلکه اخبار از طرق عامه هم داریم که رؤیای پیغمبر این بود که جمعی از

قرده میمونها از منبر او بالا- میروند یکی بعد از دیگری و آنها بنی امیه بودند و در بعضی اخبار دوازده نفر و در بعض اخبار چهارده نفر بضمیمه بنی تیم و عدی یعنی اولی و دومی و فتنه امتحان ناس بود که پس از رحلت حضرت بسیاری در ضلالت افتادند جز خواص و بر طبق این اخبار که قابل انکار ورد نیست، بپردازیم بتفسیر آیه شریفه وَ إِذْ قُلْنا لَکَ إِنَّ رَبَّکَ أَحاطَ بِالنَّاسِ خداوند احاطه علمی و قدرتی و قیومتی دارد بر جمیع ممکنات هم میداند هم میتواند هم نگاهداری می کند و چیزی از تحت قدرت او خارج نیست.

وَ ما جَعَلْنَا الرُّؤْیَا الَّتِی أَرَیْناکَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ آن خوابی که دیدی که یک دسته میمون از منبر تو بالا میروند و فرود میآیند و منبر تو ملعبه آنها شده ما قرار ندادیم مگر بر امتحان مسلمین که بر حسب ظاهر اسلام آورده بودند که ارتد الناس بعد رسول اللّه الا- اربعه او خمسه تا رسید بآخر آنها مروان حمار و چه فسادها و ظلمها مخصوصا باهل بیت و مؤمنین شد وَ الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ که بنی امیه باشند فی القرآن که لعن در قرآن بنص آیه شریفه راه نجاتی در او نیست وَ مَنْ یَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِیراً نساء آیه ۵۵ وَ نُخَوِّفُهُمْ چه آیاتی که در شان اهل بیت نازل شده و چه اخبار متواتره مثل حدیث ثقلین و حدیث منزله و حدیث غدیر خم و غیر آنها لکن فَما یَزِیدُهُمْ إِلَّا طُغْیاناً کَبِیراً چه طغیانی و چه اندازه بزرگ بود.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۱] .... ص: ۲۷۶

وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِکَهِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِیسَ قالَ أَ أَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِیناً (۶۱)

و زمانی که گفتیم از برای ملائکه که سجده کنید از برای آدم پس سجده کردند مگر ابلیس گفت آیا من سجده کنم بکسی که او را خلق کرده از گل، قضایای سجده ملائکه و مخالفت شیطان را در سوره بقره مفصلا بیان کرده ایم و در اینجا بطور اشاره چند مطلب را بیان میکنیم.

(۱) اینکه چون آدم افضل از ملائکه و جن بود چون مرکب از عالم عقل و جسم بود هم قوای عقلیه داشت هم قوای جسمیه شهویه و غضبیه که در خبر دارد

که

ان غلب عقله علی شهوته فهو اشرف من الملائکه و ان غلب شهوته علی عقله فهو اخسّ من البهائم.

(آدمی زاده طرفه معجونیست کز فرشته سرشته و از حیوان

گر کند میل این شود به از این ور کند میل آن شود پس از آن

(۲) شیطان نه فقط ترک سجده کرد بلکه منکر عدل الهی و حکمت باری تعالی شد که بیجا و بر خلاف عدل حکم کردی و از این جهت کافر شد.

(۳) تکبر کرد که خود را بهتر و بالاتر از آدم دانسته لذا بمجرد امر الهی که وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِکَهِ اسْجُدُوا لِآدَمَ جمیع ملائکه بواسطه مقام عصمت و معرفت اطاعت کردند فسجدوا و اما شیطان نظر به اینکه مجرد خاکی بودن آدم را دیده بود و آتش را افضل از خاک میدانست و خبر از مقام نورانیت آدم نداشت ابا کرد الا ابلیس و دلیل اقامه کرد که ترجیح مرجوح بر راجح قبیح است و خاک مرجوح و آتش راجح است گفت قالَ أَ أَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِیناً لذا رانده درگاه الهی شد و مشمول لعن و تعجب اینست که توبه نکرد و خود را بیشتر در معرض عذاب انداخت.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۲] .... ص : ۲۷۷

قالَ أَ رَأَیْتَکَ هذَا الَّذِی کَرَّمْتَ عَلَیَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ لَأَحْتَنِکَنَّ ذُرِّیَّتَهُ إِلاَّ قَلِیلاً (۶۲)

گفت آیا می بینی یعنی البته خواهی دید آدمی را که بر من مقدم داشتی و گرامی داشتی هر آینه میگیرم و میکشم ذریه او را بطرف دوزخ مگر قلیلی که من حریف آنها نمیشوم قالَ أَ رَأَیْتَکَ استفهام تردیدی نیست یعنی مشاهده و میبینی و این کلمه هم دلالت بر کفر ابلیس میکند زیرا خداوند علمش احاطه دارد چیزی بر علم او افزوده نمی شود که احتیاج برؤیت داشته باشد و نیز خدا را میترساند که من هم ذریه او را اغوی میکنم هذَا الَّذِی کَرَّمْتَ عَلَیَّ که من تعظیم و تکریم کنم او را و سجده و تواضع و خاضع و خاشع شوم در مقابل او لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ که مرا زنده داشتی و اجل مرا عقب انداختی تا روز قیامه که همچو تقاضایی کرد

قالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِی إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ ص آیه ۷۹.

لَأَحْتَنِکَنَّ ذُرِّیَّتَهُ احتکـان یـا بمعنی قطع و جـدایی است مثل کلاغی که حاصل را از ریشه بیرون میآورد یا بمعنی افساریست که بگردن حیوان میاندازند و او را میبرند چنانچه شخصـی خدمت سـید بحر العلوم گفت خواب شیطان را دیدم طناب های زیادی بر دوش داشت پرسیدم اینها چیست؟ گفت میخواهم گردن بندگان بیندازم الا قلیلا که بندگان خالص باشند از انبیاء و اولیاء و صلحاء و اتقیاء و شهداء از مومنین.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۳] .... ص: ۲۷۸

قالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَکَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزاؤُکُمْ جَزاءً مَوْفُوراً (۶۳)

خداونـد فرمود بشـیطان دور شو پس کسـانی که متابعت ترا کردنـد از اولاد آدم پس محققا جهنم جزای شـماست آنهم جزای وافر کـافی قـالَ اذْهَبْ دوری از رحمت و مقـام قرب است که معنای لعن است که فرمود وَ إِنَّ عَلَیْکَ لَعْنَتِی إِلی یَوْمِ الـدِّینِ ص آیه ۷۹.

فَمَنْ تَبِعَکَ مِنْهُمْ مراد غاوین هستند که فرمود إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْغاوِینَ حجر آیه ۴۲.

فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزاؤُکُمْ خطـاب کم بشـیطان و تـابعین آن از جن و انس است که بـدون ایمـان از دنیا رونـد آنهم جَزاءً مَوْفُوراً و فر بمعنی تمـام و کمـال است جزاء آنهـا جزاء تام کامل است چون خداونـد ارحم الراحمین است در موضع عفو و رحمت و اشـد المعاقبین است در موضع نکال و نقمه غایه الامر مراتب عذاب مختلف است باختلاف مراتب شـقاوت و عصیان و شیطان علاوه بر عقوبت کفر خود عقوبت تمـام تـابعین خود را هم دارد زیرا فاعـل بـالتسبیب است و گفتگوی او را بـا تابعین خود در قیامت خداوند در قرآن فرموده.

وَ قالَ الشَّیْطانُ لَمَّا قُضِیَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَکُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُکُمْ فَأَخْلَفْتُکُمْ الایه ابراهیم آیه ۲۶.

وَ اسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَ أَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجِلِكَ وَ شارِكْهُمْ فِي الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ وَ عِدْهُمْ وَ ما يَعِدُهُمُ الشَّيْطانُ إِلاَّ غُرُوراً (۶۴)

و بسرعت بگیر و جدا کن از طریق ثواب هر قدر که میتوانی کسانی را که بتوانی از اولاد آدم بصوت خود و بربا آنها را بلشکر خود سواره و پیاده و شرکت کن با آنها در اموال و اولاد و بآنها وعده بده و وعده نمیدهد شیطان مگر فریب وَ اسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ امر تهدیدیست چنانچه کسی را که قابل هدایت نیست و اطاعت نمیکند می گویی برو هر غلطی که میخواهی بکن و استفزاز بمعنی اخذ بسرعت است و قطع چیزی از چیزی مثل اینکه پارچه را قطعه قطعه کنی و در اینجا قطع از طریق حق و صواب است و من استطعت کسانی هستند که شقاوت آنها را گرفته و مخالفت انبیاء و تکذیب آنها را میکنند که شیطان بر آنها تسلط پیدا کرده چنانچه میفرماید إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ نحل آیه ۱۰۱ و ۱۰۲.

بصوتک صدای شیطان بزبان مبلغین سوء و آمرین بمنکرات و ناهین از معروفات است چنانچه دارد

من اصغی الی ناطق فقد عبده فان کان من اللّه فقد عبد اللّه و ان کان من الشیطان فقد عبد الشیطان

پس اینها عبده شیطان هستند و در قرآن میفرماید.

أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ یس آیه- ۶۰ و نیز میفرماید یا بَنِي آدَمَ لا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطانُ الی قوله تعالی إِنَّا جَعَلْنَا الشَّياطِينَ أَوْلِياءَ لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ اعراف آیه ۲۷ وَ أَجْلِبْ عَلَيْهِمْ جلب آنست که کسی را بگیرند و ببرند در حبس می گویی فلانی را جلب کردند و شیطان جلب میکند چنانچه گفت لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَيْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ وَ لا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شاكِرِينَ اعراف آیه ۳۵ و ۳۶.

بِخَيْلِكَ وَ رَجِلِكَ سواره های شیطان و پیاده های او کسانی هستند راکبا و

ماشیا میروند رو بمعاصی و کفر و ظلم وَ شارِکْهُمْ فِی الْأَمْوالِ اموال محرمه بطرق غیر مشروعه باغوای شیطان و شرک او است (وَ الْأَوْلادِ) کسانی که از طریق زنا یا در حال حیض و نفاس یا بدون بسم اللّه بدنیا آیند (وَ عِدْهُمْ) وعده شیطان بقاء در دنیا و جمع مال و خطر فقر و امر بفحشاء است الشَّیْطانُ یَعِدُکُمُ الْفَقْرَ وَ یَأْمُرُکُمْ بِالْفَحْشاءِ بقره آیه ۲۷۳.

وَ ما یَعِدُهُمُ الشَّیْطانُ إِلَّا غُرُوراً تمامش فریب و اغواء است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۵] .... ص: ۲۸۰

إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ وَ کَفی بِرَبِّکَ وَکِیلًا (۶۵)

محققا بندگان مرا نیست از برای تو بر آنها سلطه و قدرتی و کفایت میکند بپروردگار تو وکیل باشد (إِنَّ عِبادِی) اضافه تشریفیه آنهایی که بندگی مرا پذیرفتند و بوظایف بندگی عمل می کنند از امیر المؤمنین علیه السّلام است

کفی لی عزا ان تکون لی ربا و کفی لی فخرا ان اکون لک عبدا

لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ عدم سلطه شیطان بایمان و تقوی و عمل صالح است که در پناه گاه الهی هستند و شیطان قدرت بر نزدیک شدن بآنها ندارد و لذا بنده دائما باید پناه بخدا ببرد از شر شیطان و شیطان صفتان و این بمجرد گفتن اعوذ باللّه من الشیطان الرجیم نیست باید رو بخدا برد و خود را در حصن حصین الهی داخل کرد مثل کسی نباشد که سگ گیرنده در قفای او باشد و بگوید پناه بردم بقلعه کدخدا باید داخل در قلعه بشود تا محفوظ ماند و طرق الی اللّه بسیار است و اعظم آنها ولایت و توسل است وَ کَفی بِرَبِّکَ وَکِیلًا کسی که توکل داشته باشد و ایکال امور خود و مخصوصا ایمان خود را کند البته خداوند او را پناه میدهد و از شرور شیاطین انسی و جنی مصون و محفوظ میدارد بلکه او را کافیست وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ طلاق آیه ۳.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۶] .... ص: ۲۸۰

رَبُّکُمُ الَّذِی یُزْجِی لَکُمُ الْفُلْکَ فِی الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ کانَ بِکُمْ رَحِیماً (۶۶)

پروردگار شما خداوندیست که میراند از برای شما کشتیها را در دریا برای اینکه طلب کنید از فضل الهی محققا او میباشد بشما رحم کننده رَبُّكُمُ الَّذِی یُزْجِی لَكُمُ الْفُلْكَ فِی الْبَحْرِ یکی از ادله توحید و خداشناسی اینست که بقدره کامله خود دریاها را که مملو از آب است نحوی قرار داده که اخشاب روی آب نگاهداده شود و فرو نرود و از آنها کشتی ها بسازید و در آنها بروید که از غرق شدن محفوظ مانید و این کشتیها بتوسط باد یا مکینه از بندر ببندر حرکت کند و بسا از دریاها بسیار عمیق و بسیار طولانی شما را بممالك بعیده مثل امریکا برساند و بارهای سنگین را شما بآن طرف دریا بتوسط کشتی ببرید لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ که استفاده کنید اجناس این مملکت را بآن مملکت برسانید و اجناس آنها را باین مملکت وارد کنید و فواید بسیاری دیگر در این مسافرت دریا بهره برداری کنید و این تفضل برای اینست که إِنَّهُ كانَ بِكُمْ رَحِیماً رحمت الهی توسعه دارد وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ كُلَّ شَیْ ءٍ اعراف آیه ۱۵۵.

وَسِعْتَ كُلَّ شَیْ ءٍ رَحْمَةً وَ عِلْماً مؤمن آیه ۷ غایه الامر رحمت الهی در دنیا شامل مؤمن و کافر صالح و طالح نیك و بد میشود. زیرا احتیاج بیکدیگر دارند و برای مؤمن نعمت است و برای کافر بلاء است ولی در آخرت مخصوص بمؤمن است چنانچه در آیه مذکوره در سوره اعراف میفرماید:

فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِیَّ الْأُمِّیَّ الَّذِی یَجِدُونَهُ مَكْتُوباً عِنْدَهُمْ فِی التَّوْراةِ وَ الْإِنْجِیلِ یَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَ یَنْهاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ یُحِلُّ لَهُمُ الطَّیِّباتِ وَ یُحَرِّمُ عَلَیْهِمُ الْخَبائِثَ وَ یَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ الْأَغْلالَ الَّتِی كانَتْ عَلَیْهِمْ فَالَّذِینَ آمَنُوا بِهِ وَ عَزَّرُوهُ وَ نَصَرُوهُ وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِی أُنْزِلَ مَعَهُ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۷] .... ص: ۲۸۱

وَ إِذا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِی الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِیَّاهُ فَلَمَّا نَجَّاكُمْ إِلَی الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَ كانَ الْإِنْسانُ كَفُوراً (۶۷)

و زمانی که متوجه شد بشما ضرری در دریا از دست میدهید و رها می کنید آنچه را که میپرستید از خدایان خود مگر خداوند متعال را پس چون نجات داد شما را از دریا و بساحل رسیدید اعراض میکنید از خدا و همان الهه خود را می پرستید و انسان هست کافر و کفور وَ إِذا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ به اینکه دریا متلاطم شد و کشتی ملما شد و چهار موجه شد و بادها از اطراف وزیدن گرفته و مشرف بر هلاکت شدید ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ الهه خود را از نظر میاندازید و بآنها توجه نمیکنید چون میدانید که آنها نجات بخش نیستند (إِلَّا إِيَّاهُ) فقط توجه بخداوند متعال میکنید و او را میخوانید و استغاثه می کنید فَلَمَّا نَجَّاكُمْ إِلَى الْبَرِّ پس چون خداوند شما را نجات داد و بخشکی رسانید اعرضتم باز اعراض می کنید و بهمان شرک اولی برمیگردید وَ كانَ الْإِنْسانُ كَفُوراً کفور ثبات بر کفر است که دست از کفر خود برنمیدارند در خبر دارد زندیقی یعنی لا مذهب که هیچ دینی اختیار نکرده و طبیعی صرف و دهری محض بود خدمت حضرت صادق علیه السّلام شرفیاب شد و عرض کرد (ما الدلیل علی ربک) حضرت چون از حال او با خبر بود فرمود آیا کشتی سوار شده ای گفت مکرر کشتی سوار شده ام فرمود آیا کشتی ملما شده گفت یک مرتبه غرق شد فرمود تو چه کردی گفت خود را بپاره تخته رساندم و بر او قرار گرفتم فرمود آیا در آن وقت متوجه شدی کسی هست که تو را نجات دهد گفت بلی فرمود همان پروردگار منست که گفتند در حال اضطرار هر نفسی متوجه خدا میشود حتی حیوانات.

چنانچه نقل کردند از یک شکارچی گفت در سال خشکسالی بشکار بودم بز- کوهی از دور گودالی بنظر آورد که در او آب است بسرعت آمد دید خشک است سر بلند کرد بطرف بالا و اشک از چشمش جاری شد فورا ابری آمد و باران شدیدی گودال پر از آب شد آشامید و رفت.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۸] .... ص : ۲۸۲

أَ فَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حاصِباً ثُمَّ لا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا (۶۸)

ص: ۲۸۲

آیا پس از این باز ایمن هستید اینکه خداوند فرو ببرد بشما طرف خشکی را که در زمین فرو روید یا بفرستد باد تندی که شما را هلاک کند و نیابید برای خود کسی را که حفظ کند شما را (جمله ذرات زمین و آسمان لشکر حقند گاه امتحان آب را دیدی که با طوفان چه کرد باد را دیدی که با عادان چه کرد).

یکی از معاصی بزرگ امن من مکر اللَّه است و بخصوص در اخبار داریم که بعض معاصی عقوبتش تعجیل میشود در همین دنیا اگر فاحشه علنی شد یعنی فحشاء مثل زنا لواط ساز آواز و امثال اینها مبتلا بطاعون و امراض تازه که سابقه نداشته میشوند اگر کم فروشی دچار بقحطی و سختی مئونه و جور سلطان میشوند اگر منع زکاه شد جلوگیری از باران میشود فقط برای بهائم قدری میبارد اگر نقض عهد خدا و رسول شد دشمن مسلّط میشود اگر حکم بغیر ما انزل اللَّه شد جنگ در میانه تولید میشود یکدیگر را می کشند اگر زنا ظاهر شد موت فجأه و منع زکاه برکات زمین برداشته میشود از زرع و ثمار و معادن اگر قطع رحم شد اموال بدست اشرار میرود و اگر ترک امر بمعروف و نهی از منکر شد اشرار مسلط میشوند و دعاء اخیار مستجاب نمیشود و امروز نوع این معاصی رواج بسیار دارد و نوع این عقوبات هم مشاهده میشود ولی متنبه نمیشویم.

(أَ فَأَمِنْتُمْ أَنْ یَخْسِفَ بِکُمْ جانِبَ الْبَرِّ) چنانچه بر قوم لوط متوجه شد و تمام فرو رفتند بعد از آنکه حجاره بر سر آنها بارید أَوْ یُرْسِلَ عَلَیْکُمْ حاصِباً چنانچه بر عاد قوم هود و زید که میفرماید:

وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِکُوا بِرِیحٍ صَرْصَرٍ عاتِیَهٍ سَخَّرَها عَلَیْهِمْ سَبْعَ لَیالٍ وَ ثَمانِیَهَ أَیَّامٍ حُسُوماً فَتَرَی الْقَوْمَ فِیها صَرْعی کَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِیَهٍ حاقه آیه ۶ و ۷ ثُمَّ لا تَجِدُوا لَکُمْ وَکِیلًا در مقابل اراده و مشیت حق کیست بتواند عرض اندام کند نه شفیعی دارند و نه ناصر و معینی بلی اهل ایمان باید هم امیدوار باشند که با ایمان از دنیا روند مأیوس نباشند و هم خوف داشته باشند که مبادا معاصی باعث سلب ایمان شود بین خوف و رجاء و البته رجاء باید بیشتر باشد.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۹] .... ص : ۲۸۴

أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تارَةً أُخْرى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قاصِفاً مِنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِما كَفَرْتُمْ ثُمَّ لا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنا بِهِ تَبِيعاً (۶۹)

آیا ایمن هستید اینکه برگرداند شما را دفعه دیگر در کشتی که سوار شوید پس بفرستد بر شما تند بادی پس غرق کند شما را بسبب آنچه کافر شدید پس از آن نیابید از برای خود بر ما بسبب غرق شما کسی را که مطالبه خون شما را بکند و شما را نصرت کند.

أَمْ أَمِنْتُمْ بعد از آنی که در دفعه اولی کشتی شما متلاتم شد و خداوند شما را نجات داد و بخشکی رسانید باز کافر و مشرک شدید آیا ایمن هستید که بواسطه عقوبت کفر شما أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تارَةً أُخْرى باز احتیاج پیدا کنید و دفعه دیگر بر کشتی در دریا سوار شوید فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ خداوند بفرستد بر شما قاصِفاً مِنَ الرِّيحِ تند بادی که موجب درهم شکستن کشتی شود و از هم پاشیده شود که گفتند تند باد که موجب هلاکت شود اگر در زمین باشد حاصب نامند مثل بادی که بر عاد آمد و اگر در دریا باشد قاصف گویند فَيُغْرِقَكُمْ پس غرق شوید و هلاک گردید بِما كَفَرْتُمْ بسبب آنکه در مرّه اولی نجات پیدا کردید باز بکفر اولی برگشتید ثُمَّ لا تَجِدُوا لَكُمْ پس از غرق شدن کسی را ندارید که با خدا طرف شود عَلَيْنا بِهِ تَبِيعاً و مطالبه خون شما را بکند یا تلافی کند و بجنگد با او خلاصه کلام اینکه انسان در معرض بلاهای گوناگون است.

الدنیا دار محنه و بلیه

در خدمت امیر المؤمنین علیه السّلام عرض کردند که افلاطون حکیم چنین گفته که الافلاک قسی و الحوادث سهام و الانسان هدف و الرامی هو اللَّه فاین المفر حضرت باین جواب دادند فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ ذاریات آیه ۵۰ و گذشت که بسیاری از معاصی داریم که عقوبتش در دنیا بانسان متوجه میشود بالاخص شرک و کفر و ضلالت و عناد و عصبیت و تجاهر بفواحش و منکرات و ظلم و اذیت.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۰] .... ص : ۲۸۵

وَ لَقَدْ كَرَّمْنا بَنِی آدَمَ وَ حَمَلْناهُمْ فِی الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّیِّباتِ وَ فَضَّلْناهُمْ عَلی کَثِیرٍ مِمَّنْ خَلَقْنا تَفْضِیلاً (۷۰)

و هر آینه بتحقیق ما گرامی داشتیم و محترم قرار دادیم اولاد آدم را و حمل کردیم آنها را در بر و بحر و روزی دادیم آنها را از پاکیزه مأکولات و برتری دادیم آنها را بر کثیری از کسانی که خلق کردیم برتری بسیار مهمی وَ لَقَدْ كَرَّمْنا بَنِی آدَمَ تفضلاتی که خداوند در حق اولاد آدم فرموده بسیار است عقل و ادراک و فهم و علم و قدرت باو عنایت شده صورت زیبا قامت رسا حسن و جمال که میفرماید در حق خود در خلقت بشر فَتَبارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِینَ مؤمنون آیه ۱۴ و نیز میفرماید وَ صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ مؤمن آیه ۶۴ و استعدادی که بتواند از تمام ملائکه بالا زند و درجات اعلای بهشت را حیازت کند و قرب بپیشگاه احدیت پیدا کند.

وَ حَمَلْناهُمْ فِی الْبَرِّ انعام را مسخر خود کند و سوار شود مثل شتر اسب قاطر حمار و نحو آنها بلکه ماشین و طیاره و مثل اینها (و البحر) کشتی و فلکه و طراده وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّیِّباتِ از حبوب و لحوم و ثمار و فواکه و مشروبات وَ فَضَّلْناهُمْ عَلی کَثِیرٍ مِمَّنْ خَلَقْنا تَفْضِیلًا بعضی باین جمله تمسک کردند که ملائکه افضل از بنی آدم هستند، زیرا اگر بنی آدم افضل بود میفرمود علی جمیع من خلقنا و بعضی جواب دادند به اینکه مراد از کثیر جمیع است باین بیان که من خلقنا کثیر هستند و اولاد آدم بر آن کثیر افضلیت دارد لکن تحقیق در مقام اینست که خداوند علاوه از ملک و جن و انس که مخلوقات جسمانی و دارای صور و مشخصات هستند عالم دیگری خلق فرموده عالم عقول و مجردات و البته آنها از نوع بنی آدم افضل هستند و این منافات ندارد که انبیاء و اوصیاء افضل باشند چون خلقت اولیه آنها در عالم انوار از همان عالم عقول و مجردات بوده و از این جهت گفتیم که تنافی نیست بین اینکه بگوئیم اول ما خلق اللّه العقل چنانچه حکماء گفتند و بین حدیث

(اول ما خلق اللّه نوری)

که همان نور مقدسش همان عقل اول است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۱] .... ص: ۲۸۶

یَوْمَ نَدْعُوا کُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِمْ فَمَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ فَأُولئِکَ یَقْرَؤُنَ کِتابَهُمْ وَ لا یُظْلَمُونَ فَتِیلًا (۷۱)

روزی که میخوانیم هر اناسی را با پیشوای آنها پس کسی که داده شود کتاب او بدست راست او پس اینها قرائت می کنند کتاب خود را و ظلم نمیشود بآنها و لو بمقدار فتیل بسیار قلیلی یَوْمَ نَدْعُوا روز قیامت که تمام جن و انس را میخوانند و دعوت میکنند در صحرای محشر کل اناس دسته دسته بامامهم باء بمعنی مع یعنی مع امامهم اهل باطل با پیشوای خود که میفرماید وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً یَدْعُونَ إِلَی النَّارِ قصص آیه ۴۱.

و اهل حق با امام حق «حشر محبان علی با علی حشر محبان عمر با عمر» فَمَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ مؤمنین نامه عملشان بدست راست آنها داده میشود فَأُولئِکَ یَقْرَؤُنَ کِتابَهُمْ با فرح و انبساط میخوانند بر اهل محشر نامه عمل خود را که مملو از اعمال صالحه است بلکه از آنها هم تقاضا میکنند که بیائید نامه اعمال ما را بخوانید که میفرماید:

فَأَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ فَیَقُولُ هاؤُمُ اقْرَؤُا کِتابِیَهْ حاقه آیه ۱۹.

وَ لا یُظْلَمُونَ فَتِیلًا خداوند باحدی ظلم نمی کند نه بمؤمن و نه بکافر و مشرک و ضال و گمراه نه باهل حق و نه باهل باطل نه در دنیا و نه در آخرت مؤمن چیزی از مثوبات و فیوضات را کسر نمیگذارد و کافر و اهل باطل را زائد بر استحقاق خود عذاب نمیکند فَما کانَ اللَّهُ لِیَظْلِمَهُمْ وَ لکِنْ کانُوا أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ توبه آیه ۷۰.

و ظلم یکی از معانی عدل ترک ظلم است و یکی ترک لغو و یکی ترک فعل قبیح توضیحا مسئله عدل یکی از اصول خمسه است توحید عدل نبوت امامت معاد و مسئله عدل و امامت از اصول مذهب شیعه و اهل خلاف منکر هستند ولی توحید و نبوت و معاد معتقد جمیع فرق مسلمین است و عدل هم سه قسم عدل است بمعنی

ترک ظلم و بمعنی ترک لغو نص قرآنست و تمام فرق مسلمین معترف هستند و اما بمعنی ترک قبیح را اشاعره منکرند نه اینکه بگویند خدا فعل قبیح بجا میآورد بلکه اصل حسن و قبح را عقلا منکر هستند حتی اگر خدا بخواهد پیغمبر خود را جهنم ببرد و ابو جهل و ابو لهب را بهشت فعل قبیحی نکرده و جواب آنها اینست که حسن و قبح از ضروریات اولیه است حتی اطفال رضیع اگر مادر آنها بصورت آنها بخندد تبسم می کنند و اگر رو ترش کند زجّه می زنند حتی حیوانات حتی سگ اگر لقمه عظیمی نزد او بیندازی دم خود را حرکت میدهد و اگر سنگ بیندازی پارس میکند بگذاریم و بگذریم.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۲] .... ص: ۲۸۷

وَ مَنْ کانَ فِی هذِهِ أَعْمی فَهُوَ فِی الْآخِرَهِ أَعْمی وَ أَضَلُّ سَبِیلًا (۷۲)

و کسی که در این دار دنیا کور است پس او در آخرت هم کور است و گمراه- تر است براه حق «تنبیه» مسئله مشکله اختلافیست که آیا کفار و فساق پس از مردن که حقایق مکشوف میشود و در قیامت که مشاهده می کنند جهنم و بهشت را آیا ایمان میآورند یا بهمان کفر باقی هستند بعضی توهم کردند که ایمان پیدا میکنند چون پرده های اوهام عقب میرود و حقایق را درک میکنند لکن این توهم فاسد است، زیرا افراد انسان تا مادامی که در دنیا هستند ممکن است تغییر در عقائد و اخلاق و اعمال بدهند لکن در عوالم دیگر مثل برزخ و قیامت قابل تغییر نیست مثل اینکه انسان در دوره جوانی و در سعه و فراوانی میتواند تحصیل مال و جاه و علم و کمال کند لکن پس از پیری و زمین گیری میفهمد که اگر در جوانی اقدام و جدیت کرده بود بجایی رسیده بود لکن دیگر قدرت ندارد و حسرت میخورد و پشیمان میشود و میگوید ای کاش جوان میشدم و تحصیل میکردم امر دنیا و آخرت هم این نحو است لذا تقاضا می کنند و میگویند رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّی أَعْمَلُ صالِحاً فِیما تَرَکْتُ مؤمنون آیه ۱۰۱ و بسیار آیات دیگر لذا میفرماید:

وَ مَنْ کانَ فِی هذِهِ یعنی فی الدنیا اعمی مراد کوری قلب است که حق را

درک نمیکند فَهُوَ فِی الْآخِرَهِ أَعْمی بهمان کفر و نفاق و صفات خبیثه باقیست وَ أَضَلُّ سَبِیلًا بلکه گمراه تر میشود چون مشاهده میکنند که اهل حق بمثوبات بهشت نائل شدند عناد او بیشتر میشود حتی دارد موقعی که امیر المؤمنین علیه السّلام با شیعیان خود از صراط عبور می کنند دومی از قعر جهنم و چاه ویل فریاد میزند که در های جهنم را ببندید که من مشاهده نکنم و همین است کلام او بعد از مشاهده تابوت

النار و لا العار

و بهمین مطلب اشاره دارد فرمایش ابی عبد اللَّه در رجز خوانی جواب این ملعون که فرمود

الموت خیر من رکوب العار و العار خیر من دخول النار.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۳] .... ص: ۲۸۸

وَ إِنْ کادُوا لَیَفْتِنُونَکَ عَنِ الَّذِی أَوْحَیْنا إِلَیْکَ لِتَفْتَرِیَ عَلَیْنا غَیْرَهُ وَ إِذاً لاتَّخَذُوکَ خَلِیلًا (۷۳)

و بدرستی که نزدیک بود که ترا فریب دهند و منصرف کنند از آن چیزی که ما وحی فرستادیم بسوی تو که افتراء بزنی بر ما غیر آنچه وحی نمودیم ترا و در این افتراء ترا دوست خود بگیرند این آیه شریفه از مشکلات آیات است و مفسرین هر کدام چیزی گفتند که تمام باطل و خلاف عقیده در حق رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و اله و سلم است زیرا حضرتش بواسطه مقام عصمت و طهارت نه خیال رکون بکفار و مشرکین میکند و نه غیر آنچه باو وحی رسیده میگوید و نه افتراء بخداوند می زند و نه با کفار خلت و رفاقت و محبت میکند و ما اولا اشاره بگفته های مفسرین می کنیم سپس آنچه بنظر میآید تذکر میدهیم و اما گفته های آنها بعضی گفتند راجع باین بود که حضرت اراده داشت استلام حجر کند مشرکین مانع شدند که تا استلام اصنام ما را نکنی نمیگذاریم استلام حجر کنی حضرت برای دفع آنها خیال کرد استلام اصنام را سپس منصرف شد بعضی گفتند راجع بشتم اصنام بود که گفتند اگر شتم نکنی ما ترا دوست خود میگیریم.

بعضی گفتند چون حضرت اصنام آنها را شکست که در کعبه بود آنها تقاضا

کردند که صنمی که در مروه هست نشکند بعضی گفتند راجع ببنی ثقیف است که تقاضای ترک صلوه و کسر اصنام تا یک سال کردند بعضی گفتند راجع بترک کسر اصنام بود تا وجوهی که بنام اصنام میگرفتند وصول کنند تمام این مزخرفات علاوه بر اینکه تفسیر برأی است خلاف مقام عصمت است که هرگز حضرت همچه خیالاتی در ذهن مبارکش خطور نمیکند مضافا به اینکه خلاف ظاهر آیه شریفه است زیرا اگر این ها بود میفرمود عما اوحینا الیک نه اینکه بفرماید عَنِ الَّذِی أَوْحَیْنا إِلَیْکَ.

اما آنچه بنظر میرسد و بر طبق آن اخباری داریم از حضرت باقر و از حضرت کاظم علیهما السّلام از پدر بزرگوارش اینکه راجع به امیر المؤمنین علیه السّلام است شرحش در بیان تفسیر آیه بیان می شود چون حضرت رسول میدانست که بسیاری از همین مسلمین بالاخص منافقین با علی علیه السّلام عداوت دارند زیرا در جنگ ها پدران و برادران و خویشان آنها را کشته و امر الهی رسید به نصب امیر المؤمنین علیه السّلام بر خلافت حضرتش برای اینکه این ها دست از اسلام برندارند قدری خیال توقف کردند خداوند برای اینکه بدانند که حضرتش در اوامر الهی کوتاهی نمی کند این آیه را نازل فرمود و این توقف حضرت هم مخالفت امر الهی نبود زیرا وقت وسعت داشت تا موقع غدیر خم که دیگر متفرق میشدند و لذا در آیه شریفه یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ الایه در سوره مائده بیانش مفصلا گذشت وَ إِنْ کادُوا لَیَفْتِنُونَکَ ان مخففه از مثقله است و فاعل کادوا همان جماعت مسلمین است که آنها نزدیک بوده که نسبت به پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله و سلّم تفتین کنند و حضرتش را منصرف کنند عَنِ الَّذِی أَوْحَیْنا إِلَیْکَ الذی امیر- المؤمنین است و وحی تبلیغ خلافت و نصب علی علیه السّلام است لِتَفْتَرِیَ عَلَیْنا غَیْرَهُ توقع و تقاضای آنها بود که غیر علی را بر خلافت نصب کند بر خلاف وحی الهی وَ إِذاً لَاتَّخَذُوکَ خَلِیلًا که می گفتند که اگر چنین کنی ما ترا دوست خود اتخاذ میکنیم و غافل از اینکه آن حضرت ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی و النجم آیه ۳- و ۴ و غافل از اینکه میفرماید وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَیْنا بَعْضَ الْأَقاوِیلِ لَأَخَذْنا مِنْهُ بِالْیَمِینِ ثُمَّ

لَقَطَعْنا مِنْهُ الْوَتِينَ الحاقه آیه ۴۴.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۴] .... ص: ۲۹۰

وَ لَوْ لا أَنْ ثَبَّتْناکَ لَقَدْ کِدْتَ تَرْکَنُ إِلَیْهِمْ شَیْئاً قَلِیلًا (۷۴)

و اگر نبود که ترا نگهداری کنیم هر آینه نزدیک بود که مقدار قلیلی رکون و اعتماد کنی بسوی آنها وَ لَوْ لا- أَنْ ثَبَّتْناکَ لو امتناعیه است یعنی البته خداوند انبیاء و اولیاء خود را نگاه میدارد بواسطه افاضه مقام عصمت و علم و ایمان راسخ که حتی خیال مخالفت در قلوب آنها خطور نمیکند و سهو و خطاء و اشتباه از آنها سر نمی زند و در مقام خود گفته ایم که قول و فعل و تقریر آنها حجه است لَقَدْ کِدْتَ تَرْکَنُ إِلَیْهِمْ شَیْئاً قَلِیلًا جزاء لولا است البته بر فرض محال اگر دارای مقام عصمت نبود با این مکرهای کفار و مشرکین که میفرماید وَ قَدْ مَکَرُوا مَکْرَهُمْ وَ عِنْدَ اللَّهِ مَکْرُهُمْ وَ إِنْ کانَ مَکْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبالُ ابراهیم ۴۷ هر آینه نزدیک بود که رکون کند و متمایل بمساعدت آنها کند بمقدار شی ء یسیری و لو نفس ایمان مانع از مساعدت با کفر و شرک است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۵] .... ص: ۲۹۰

إِذاً لَأَذَقْناکَ ضِعْفَ الْحَیاهِ وَ ضِعْفَ الْمَماتِ ثُمَّ لا تَجِدُ لَکَ عَلَیْنا نَصِیراً (۷۵)

در این زمانی که بر فرض محال اگر رکون بآنها کرده بودی و لو جزئی ما میچشانیدیم ترا دو برابر عقوبات زمان حیات تو و پس از ممات تو انسان هر چه عقل و علم و کمالش بیشتر باشد عباداتش مثوبات بیشتر دارد و عقوباتش در مخالفت بیشتر، چنانچه دارد در خبر که

اشد الناس حسره یوم القیمه العالم التارک لعلمه

و نیز دارد

ان اهل النار یتأذون من ریح العالم التارک لعلمه

و در مقام خود ثابت شده که نجات منوط بعلم و عمل است یکی بدون دیگری موجب هلاکت است چنانچه از حضرت رسالت مرویست که فرمود

قصم ظهری رجلان العالم الهاتک و الجاهل الناسک

«اذا» در این هنگام لاذقناک بتو طعم عذاب را میچشانیدیم

ضعف الحیوه دو برابر عقوباتی که بسایر کفار و فساق وارد میشد از بلیات وَ ضِعْفَ الْمَماتِ عقوبات پس از مرگ از حین موت تا قیامت ثُمَّ لا تَجِدُ لَکَ عَلَیْنا نَصِیراً کسی را نداری که جلوگیری کند از عقوبات و بلیات دنیوی و عذاب های اخروی ما.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۶] .... ص: ۲۹۱

وَ إِنْ کادُوا لَیَسْتَفِزُّونَکَ مِنَ الْأَرْضِ لِیُخْرِجُوکَ مِنْها وَ إِذاً لا یَلْبَثُونَ خِلافَکَ إِلَّا قَلِیلًا (۷۶)

و اینکه نزدیک بود به اینکه شما را بزحمت بیندازند و ناچار بر خروج از زمین کنند تا اینکه ترا خارج از زمین کنند و در این صورت لبث نمی کنند مگر زمان کمی وَ إِنْ کادُوا لَیَسْتَفِزُّونَکَ مِنَ الْأَرْضِ بعضی گفتند لیقتلوک که اصلا روی زمین نباشی.

بنا بر این معنی کادوا ضمیرش راجع بجمیع کفار میشود که در مقام قتل آن حضرت بر آمدند و بعضی گفتند مراد اخراج از مکه است که مرجع ضمیر مشرکین هستند و بعضی گفتند مراد اخراج از مدینه است و مرجع یهود هستند و بعضی گفتند اخراج از ارض عرب و حجاز است، و لکن ظاهر بنظر میآید که مراد اخراج از مکه است بقرینه آیه شریفه در سوره انفال وَ إِذْ یَمْکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِیُثْبِتُوکَ أَوْ یَقْتُلُوکَ أَوْ یُخْرِجُوکَ وَ یَمْکُرُونَ وَ یَمْکُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ آیه ۳۰.

و بقرینه کلمه کادوا که اراده داشتند ولی نتوانستند خداوند حفظ فرمود نه آن را حبس کردند و نه کشتند و نه اخراج کردند بلکه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله بامر الهی هجرت فرمود و از مکه خارج شد موقعی که تصمیم قتل او را داشتند لیخرجوک که ترا اخراج بلد کنند و اذا یعنی بواسطه همین تصمیم لا یَلْبَثُونَ خِلافَکَ کسانی که با تو مخالفت کردند درنگ نمی کنند الا قلیلا مگر مدت کمی یا اجل آنها زود میرسد یا ببلاهای الهی تلف میشوند یا بقتل بایادی مسلمین هلاک میشوند و شرح این قضیه چنانچه قبلا هم متعرض شده ایم اینست که در دار الندوه مجتمع

شدند رؤساء مشرکین و شیطان بصورت پیر مرد نجدی وارد شد که مشورت کنند در امر پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله بعضی گفتند او را حبس می کنیم شیطان رد کرد که بنی هاشم بهر قیمتی باشد او را از حبس بیرون می آورند بعضی گفتند یک نفر برود و او را بقتل رساند و دیه او را قسمت می کنیم شیطان رد کرد که بنی هاشم تا قاتل را نکشند دست بردار نیستند بعضی گفتند اخراج بلد می کنیم این را هم رد کرد که هر جا برود دور او را میگیرند و برمیگردد و شما را منکوب می کند گفتند رأی تو چیست؟ گفت از هر قبیله یک نفر معین کنید یک شبانه در خانه او او را بقتل رسانند بنی هاشم باتمام قبائل نمیتوانند طرف شوند راضی بدیه میشوند رای او را پسندیدند لیله المبیت آمدند و حضرت بامر الهی هجرت فرمود.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۷] .... ص: ۲۹۲

سُنَّهَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنا قَبْلَکَ مِنْ رُسُلِنا وَ لا تَجِدُ لِسُنَّتِنا تَحْوِیلًا (۷۷)

طریقه و مشی خداوند است در حق کسانی که قبل از تو فرستادیم از پیغمبران و نمی یابی از طریقه و مشی خداوند تغییر و تبدیل و تحویلی سُنَّهَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنا قَبْلَکَ مِنْ رُسُلِنا قوم نوح در مخالفت او بغرق هلاک شدند قوم هود عاد بباد قوم صالح ثمود بصیحه قوم لوط بخسف و حجاره قوم شعیب بصیحه قوم موسی فرعونیان بغرق خداوند چون میدانست که در نسل این ها مؤمن بوجود نمی آید آنها را بعذاب دنیوی از بین میبرد و همین است سنت الهی و البته قابل تغییر نیست فقط قوم یونس آن هم ایمان آوردند خدا بفضل و کرمش عذاب را از آنها برداشت که میفرماید إِلَّا قَوْمَ یُونُسَ لَمَّا آمَنُوا کَشَفْنا عَنْهُمْ عَذابَ الْخِزْیِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ مَتَّعْناهُمْ إِلی حِینٍ یونس آیه ۹۸.

وَ لا تَجِدُ لِسُنَّتِنا تَحْوِیلًا بلکه نفی ابد میکند میفرماید فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِیلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِیلًا فاطر آیه ۴۳ قوم شما هم باید انتظار این نوع بلاها را داشته باشند چنانچه میفرماید فَهَلْ یَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِینَ فاطر آیه ۴۰.

و این امهال الهی برای اینست که یا خود آنها بشرف اسلام مشرف میشوند

یا در نسل آنها مؤمن بوجود می آید چنانچه امیر المؤمنین علیه السّلام و ابی عبد اللّه علیه السّلام هم در میدان جنگ در نسل آنها مؤمنی باشد از قتل او خود داری می کردند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۸] .... ص : ۲۹۳

أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلى غَسَقِ اللَّيْلِ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كانَ مَشْهُوداً (۷۸)

بر پایدار نماز را از ابتداء دلوک آفتاب که وسط النهار است تا انتهاء غسق لیل که نیمه شب است و نیز برپادار قرآن فجر را محققا قرآن فجر مشهود ملائکه است أَقِمِ الصَّلاةَ اقامه صلوه بجا آوردن و حفظ نماز است که از بین نرود چنانچه در حق ائمه در باب زیارات مثل زیارت وارث میخوانی

اشهد انک قد اقمت الصلاه و آتیت الزکاه و امرت بالمعروف و نهیت عن المنکر.

و این جمله زیارات اشاره بدو آیه شریفه است یکی إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ مائده آیه ۵۵ دیگر كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ الایه آل عمران آیه ۱۰۶ که اشاره بمقام ولایت است لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلى غَسَقِ اللَّيْلِ اشاره بچهار نماز است ظهر که اول زوال شمس است که معنای دلوک است و عصر که بعد از اداء ظهر است تا مغرب شرعی و مغرب که اول مغرب است و عشاء که باقیست تا نیمه شب که غسق لیل است اما ظهر و عصر چهار وقت دارد وقت مختص و مشترک و فضیلت و اجزاء اما وقت مختص ظهر اول زوال است بمقدار چهار رکعت و وقت مختص بعصر بمقدار چهار رکعت است بمغرب و بین این دو وقت مختص، مشترک است بین ظهر و عصر و برای مسافر وقت مختص دو رکعت است و اما وقت فضیلت ظهر از اول زوال ظهر است تا سایه شاخص بحد مثل برسد و بعد از آن وقت اجزاء است و وقت فضیلت عصر بعد از اداء ظهر است تا سایه دو برابر شود و بعد وقت اجزاء

است تا مغرب و اما مغرب و عشاء شش وقت دارند مختص و مشترک فضیلت اجزاء اختیاری اضطراری اما مختص بمغرب سه رکعت اول مغرب است و مختص بعشاء چهار رکعت است بنصف شب و بین این دو وقت مشترک است و بر مسافر وقت مختص دو رکعت بنصف شب است و مراد شب شرعی است که از مغرب تا طلوع فجر است نه شب عرفی که از غروب شمس است تا طلوع آن و وقت فضیلت مغرب از اول مغرب است تا ذهاب شفق و وقت فضیلت عشاء بعد از ذهاب شفق است تا ثلث شب شرعی و بقیه وقت اجزاء است و از برای عشاء دو وقت اجزاء است قبل از ذهاب شفق و بعد از ثلث شب و اینها تمام وقت اختیاری است و اما اضطراری بعد از نصف شب است تا طلوع فجر وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ تفسیر شده بنماز صبح و از برای نماز صبح دو وقت است فضیلت و اجزاء وقت فضیلت از طلوع فجر صادق است تا ظهور حمره در طرف مشرق و وقت اجزاء از ظهور حمره است تا طلوع شمس إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كانَ مَشْهُوداً مشهود ملائکه شب و ملائکه نهار است چون ملائکه شب تا طلوع آفتاب نمیروند و ملائکه نهار طلوع فجر میآیند و بین الطلوعین هر دو دسته هستند و در دو دفتر نوشته میشود و از برای این پنج نماز نوافلی هست سی و چهار رکعت هشت رکعت نافله ظهر قبل از صلوه ظهر و هشت رکعت نافله عصر قبل از صلوه عصر و چهار رکعت نافله مغرب بعد از مغرب و دو رکعت نافله عشاء بعد از عشاء نشسته که وتیره نامند و یک رکعت حساب میشود و یازده رکعت نماز شب و شفع و وتر که وقتش از نصف شب است تا طلوع فجر و دو رکعت نافله صبح است قبل از صلوه صبح و وقت آن از طلوع فجر کاذب است تا ظهور حمره که میفرماید:

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۹] .... ص : ۲۹۴

وَ مِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نافِلَةً لَكَ عَسى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقاماً مَحْمُوداً (۷۹)

و از قسمتی از شب پس تهجد کن که همان نماز شب است بآن قسمت شب که از نصف شب است تا طلوع فجر نافله که زائد بر آن پنج فریضه است از برای تو امید

است که پروردگار تو ترا مبعوث فرماید مقامی پسندیده که مورد تمجید تمام باشد و این نماز شب بر پیغمبر واجب بود و تفضلا بر امت مستحبّ شد و اخبار در فضیلت نماز شب بسیار است متجاوز از سی فضیلت رجوع به لئالی الاخبار کنید و من اللّیل من تبعیضیه یعنی بعض از شب که مراد نصف آخر است بقرینه فتهجد به زیرا معنای تهجد ایقاض است و این بعد از نوم است (نافِلَةً) نفل بمعنی زیاده است یعنی زائد بر صلوات خمس و بر پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و سلّم واجب بود چنانچه ظاهر امر هم وجوبست (لک) لام اختصاص است که این وجوب اختصاص باو دارد عَسی أَنْ یَبْعَثَکَ رَبُّکَ عسی از جانب خداوند حتم و لازم است که البته ترا مبعوث میفرماید یعنی میرساند و عطا میکند بتو مَقاماً مَحْمُوداً اخبار بسیاری داریم که مراد مقام شفاعت است و مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق میکند یعنی یکی از شئون مقام محمود شفاعت کبری است و الا مقام محمود مقامیست که تمام ملائکه و انبیاء و تمام خلق ستایش میکنند در جمیع شئون که یکی از آنها مقام شفاعت است که حتی انبیاء احتیاج بشفاعت آن حضرت دارند و انحاء شفاعت او مختلف است.

اما در دنیا بواسطه توسل بآن بزرگوار و باهل بیت طاهرین و بمنسوبین بآنها در پیشگاه احدیت شفاعت میکنند برای قضاء حوائج دفع بلیات اصلاح امور و ثانیا در حین احتضار سفارش بملک الموت و در قبر سفارش بملکین و در عالم برزخ حشر با انوار مقدسه آنها در قیامت تقاضای رسید بحساب اهل محشر و نجات مؤمنین از عذابهای قیامت و در بهشت ارتفاع درجات برای انبیاء و سایر اهل بهشت و بالجمله ما احتیاج شدید داریم بشفاعت آنها در جمیع این مراحل و البته باید یک ارتباطی تحصیل کنیم تا مشمول شفاعت شویم.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۰] .... ص: ۲۹۵

وَ قُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِی مُدْخَلَ صِدْقٍ وَ أَخْرِجْنِی مُخْرَجَ صِدْقٍ وَ اجْعَلْ لِی مِنْ لَدُنْکَ سُلْطاناً نَصِیراً (۸۰)

و بگو پروردگار من داخل فرما مرا در مدخل محل دخول صدق و خارج

فرما مرا در محل خروج صدق و قرار ده مرا از جانب خود سلطه و قدرتی و ناصر و معینی وَ قُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِی مُدْخَلَ صِدْقٍ وَ أَخْرِجْنِی مُخْرَجَ صِدْقٍ بعضی گفتند مراد دخول در مکه معظمه برای فتح و خروج از مکه با عزت هر چه تمامتر بعضی گفتند دخول در مدینه در هجرت و خروج از مدینه برای فتح مکه بعضی گفتند دخول در قبر و خروج از قبر یوم البعث لکن ظاهر اطلاق آیه شریفه اینکه در هر امری از امور دنیوی و اخروی و دینی که اراده کردم از طریق صحیح و مقدمات منتجه وارد شوم و توفیق انجام آن امر را کاملا و صحیحا و تاما انجام دهم و باتمام برسانم و بیرون روم وَ اجْعَلْ لِی و قرار ده مرا مِنْ لَدُنْکَ از جانب تو سُلْطاناً قوه و قدرت و سلطه و قهر و غلبه بر اعداء دین از کفار و مشرکین و معاندین نصیرا نصرت دین و نصرت مسلمین و مؤمنین بلکه نصرت الهی چنانچه میفرماید إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ یَنْصُرْکُمْ وَ یُثَبِّتْ أَقْدامَکُمْ محمّد صلّی اللَّه علیه و اله آیه ۸ و نصرت خدا نصرت دین خدا و رسول و خلفاء الهی و مؤمنین است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۱] .... ص: ۲۹۶

وَ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً (۸۱)

و بفرما باین کفار و مشرکین آمد حق و از بین رفت باطل محققا باطل از بین رفتنی است وَ قُلْ جاءَ الْحَقُّ دین مقدس اسلام قرآن مجید رسالت حضرت رسول ولایت ائمه اطهار احکام شرع مطهر تمام اینها حق است و حق بمعنی ثابت و باقی است و زوال و فناء ندارد چنانچه یکی از اسماء ذات حق است بمعنی وجوب وجود و یکی هواست اشاره بمقام غیب الغیوبی و یکی اللَّه ذات مستجمع جمیع کمالات و منزه از جمیع عیوب و نواقص و دولت حقه در زمان ظهور حضرت بقیه اللَّه ثابت میماند تا دوره رجعت تا قیامت وَ زَهَقَ الْباطِلُ باطل بر خلاف حق است هر چه بقاء و ثبات ندارد باطل است ادیان باطله از شرک و کفر و مذاهب سخیفه و طرق شیطانی و سلطنت ظالمانه و قوانین مخترعه و عادات رذیله و اخلاق فاسده و اعمال

قبیحه تمام مصادیق باطل است و در مقابل حق عرض انـدام نمیکننـد و چهار روزی جلواتی دارند و بکلی زائل می شوند للحق دوله و للباطل جوله إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً لازمه ذاتی باطل است از بین رفتن و فاسد شدن و همین نحو که باطل از بین می رود اهل باطل هم ثبات و بقایی ندارند و امروز اهل باطل زیاد شده اند و بترسـند و انتظار داشته باشند که بزودی زود از بین میروند ولی اهل حق باقی هستند ببقاء اللَّه چه در عالم دنیوی یا برزخی یا اخروی و حتم و واجب است متابعت حق و ترک باطل طرق الهیه حق است و سبل شیطانیه باطل صـراط مسـتقیم حق است طرق اهل ضـلالت باطل ایمان حق است شرک و کفر و عناد و خلاف باطل عبادت حق است و معاصـی باطل اخلاق حمیده حق است صـفات رذیله باطل و هکذا حق و باطل دو نقطه متقابل هسـتند و اجتماع ندارنـد انسان بایـد در جمیع امور قلبیه و نفسـیه و جوارحیه داخلیه و خارجیه نظر کنـد حق را بگیرد و باطل را رها کند و ممیز بین حق و باطل سه چیز است عقل و شرع و مشورت با عقلا و دانشمندان.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۲] .... ص: ۲۹۷

وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَهٌ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً (۸۲)

و ما نازل کردیم از قرآن چیزی را که آن چیز شفاء امراض است و رحمت است برای مؤمنین.

و زیاد نمیکند ظالمین را مگر خسران و زیانکاری وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ و استشفاء بقرآن انحاء کثیره است.

«۱» امراض روحی ببیانات روشن و ادله متقنه شـرک و کفر و ضـلالت را میبرد و ایمان و تصـدیق و اقرار و اعتراف بعقاید حقه میآورد و این بالاترین امراض است که میفرمایـد فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً بقره آیه ۹ و ما در جلد اول در ذیل همین آیه مفصلا امراض قلبی را متعرض شدیم رجوع فرمائید.

(۲) امراض نفسانی که عبارت از اخلاق رذیله و صفات خبیثه و ملکات قبیحه ببرکت قرآن زائل می شود و اخلاق حمیده و صفات پسندیده و ملکات حسنه جای گیر میشود.

(۳) بتوسل بآیات شریفه و سور قرآنیه امراض جسمی و بدنی زائل میشود و این یک باب مفصلیست.

(۴) نگاه داشتن قرآن یا بعض آیات شریفه نزد خود یا کتابت آن یا قرائت آن باعث حفظ از آفات و بلیات میشود.

(۵) موجب حفظ مال از سرقت و زیان و کسر و نقصان میشود و باعث برکت و زیادی میشود.

(۶) برای قضاء حوائج و اصلاح امور استجابت دعا و انجاح مقاصد بسیار نافع است و رحمه تمسک بقرآن و عمل بوظایف آن و احترام بآن چه اندازه مثوبات و اجر در دنیا و آخرت دارد و همچنین تلاوت و قرائت لکن این شفاء و رحمه خصیصه مؤمنین است للمؤمنین و مؤمن کسی را گویند که معتقد بجمیع عقائد حقه باشد و منکر ضروریات دین و مذهب نباشد و اهل بدعت نباشد وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ چه ظلم بدین کنند یا باولیاء الهی یا بمؤمنین یا بخود که ظالم بنفس باشد لا یزیده الا خسارا خسارت خسران در دین و در جان و در مال و اولاد روز بروز زیاد میشود.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۳] .... ص: ۲۹۸

وَ إِذا أَنْعَمْنا عَلَی الْإِنْسانِ أَعْرَضَ وَ نَأی بِجانِبِهِ وَ إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ کانَ یَؤُساً (۸۳)

و زمانی که ما نعمت عنایت کردیم بر انسان متنعم شد بنعمت های ما اعراض میکند از ما و میرود بطرف خود و زمانی که شر و بلائی باو متوجه شد ناامید و مأیوس میشود طبیعت انسان چون غریزه شهوت و غضب دارد موقعی که غرق شهوات نفسانیه شد مخصوصا مال و جاه و مقام دیگر دین و خدا و وظایف دینیه را فراموش میکند و دست برمیدارد چنانچه میفرماید:

إِنَّ الْإِنْسانَ لَيَطْغى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنى علق آیه ۶ وَ إِذا أَنْعَمْنا عَلَى الْإِنْسانِ اغلب نعمت های الهی برای امتحان است که موقعی که بنده غرق نعمت میشود باید بر هر یک از نعم الهی شکر گذاری کند و اقسام شکر بسیار است.

(۱) آنکه بداند از جانب خداوند است مثل قارون نباشد که گفت إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلْمٍ عِنْدِی قصص آیه ۷۸.

(۲) صرف کند در مصارف شرعیه که منظور اولیه است.

(۳) شکر لسانیست بذکر حمد و شکر.

(۴) بازاء هر نعمتی یک عبادتی بر خود زیاد کند لکن بدبختانه چون غریزه شهوت و حب جاه و مقام و زخارف دنیویه دارد (أَعْرَضَ) اعراض از خدا و دین و وظایف حتی مجال دو رکعت نماز را هم ندارد چنانچه امروز نوع مجالس دینی خالی از اغنیاء و اعیان و اولیاء امور است وَ نَأی بِجانِبِهِ یعنی خود پسند و خود نما میشود تکبر و تجبر و عجب و طغیان و هزار گونه معاصی و مخصوصا ظلم بزیر دستان مینماید.

وَ إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ تعبیر بشر برای اینست که بر خلاف هواهای نفسانی است از بلیات و فقر و امراض و اسقام و مصائب و الا اینها هم امتحانات است که صبر و تحمل و توجه بدرگاه احدیت پیدا کند و از خدا دفع آنها را طلب نماید لکن بدبختانه کان یؤسا بکلی از درب خانه خدا دور می شود و مأیوس و ناامید می- گردد و بسا بکفر منجر میشود که گفتند

کاد الفقران ان یکون کفرا

فقط مؤمن متقی شکرگزار نعم و صابر در بلیات است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۴] .... ص: ۲۹۹

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى شاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدى سَبِيلًا (۸۴)

بفرما که هر فردی عمل میکند بر طریقه و عادت و طبیعه و خلیقه خود و سلیقه خود که صواب و حق میپندارد پس پروردگار شما داناتر است بکسانی که طریقه آنها بهتر است و بهدایت نزدیکتر است قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى شاكِلَتِهِ اموری که از

اسباب و مقتضیات افعال و عادات است بسیار است.

اول نطفه که اگر پاک باشد توفیق اعمال خیر پیدا میکند و اگر خراب باشد اعمال شر.

(نطفه پاک بباید که شود قابل فیض و رنه هر سنگ و گلی لؤلؤ مرجان نشود)

دوم لقمه حرام در حال نطفه و در حال حمل و در حال ارضاع و سپس در زندگانی دنیوی.

سیم پدر و مادر و استاد و معلّم اگر خوب باشند طفل خوب میشود و اگر بد باشند بد میشود.

چهارم رفقاء که

«هم نشین تو از تو به باید تا ترا عقل و دین بیفزاید»

«المرء مع جلیسه» «المجالسه مؤثره».

پنجم اخلاق حسنه و اخلاق سیئه سخاوت بخل کبر تواضع حسد و نصح و هکذا ششم عادات که بهر طریقه و عملی عادت کرد تغییر آن مشکل است.

هفتم دوره و زمان و مملکت که میگویند (خواهی نشوی رسوا همرنگ جماعت شو) و غیر اینها و لکن تمام بنحو اقتضاء است علیه ندارد قابل تغییر هست فَرَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدی سَبِیلًا هر کسی میگوید مشی من صحیح و حق است و غیر آن باطل و فاسد است یهودی نصرانی مشرک مخالف، مؤمن، کافر، عادل، فاسق و لکن خداوند که عالم بظاهر و باطن است و خوب و بد را میداند او داناتر است بکسانی که بطریقه حقه مشی میکنند و بهترین راه را اتخاذ کردند و آن طریقه ایست که خود بتوسط انبیاء تعیین فرموده.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۵] .... ص: ۳۰۰

وَ یَسْئَلُونَکَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّی وَ ما أُوتِیتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِیلًا (۸۵)

سؤال میکنند از تو از حقیقه روح بفرما روح از امر پروردگار من است و بشما داده نشده از علم مگر مقدار قلیلی یَسْئَلُونَکَ عَنِ الرُّوحِ در مراد از روح

بین مفسرین اختلاف شدیدیست و بین حکماء و متکلمین نیز اختلافست و تحقیق کلام اینکه برای روح اطلاقاتیست روح جمادی نباتی حیوانی انسانی جبرئیل ملک مقرب در قرآن میفرماید در حق قرآن مجید وَ إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ شعراء آیه ۱۹۲ و نیز میفرماید يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَ الْمَلائِكَةُ صَفًّا نبأ آیه ۳۸ و میفرماید تَنَزَّلُ الْمَلائِكَةُ وَ الرُّوحُ قدر آیه ۴ و مراد از روح در این آیه همان روح انسانیست و آن مجرد از ماده است و تعلقش ببدن تعلق تدبیریست و پس از زوال روح حیوانی که بخار است تعلقش قطع میشود و در قبر همین روح تعلق میگیرد بدون روح حیوانی و پرسش و سؤال میشود از او، و چون کسانی که سؤال کردند درک معانی مجرد را نمی کنند لذا جواب اینها قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي است حتی یکی از اساتید ما که از علم جفر بی بهره نبود گفت از علم جفر سؤال کردم جواب آمد الروح من امر ربی و لذا مجرد را عالم امر میگویند و حقیقه آنها بدست نمی آید و جز خالق آنها خبر ندارد لذا میفرماید:

وَ ما أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا چون انسان هر چه علمش بالا رود از محسوسات تجاوز نمی کند و مجرد قابل حس نیست نه بحواس ظاهریه و نه بحواس باطنیه فقط تصدیق اجمالی میکند بوجود روح چنانچه بذات مقدس ربوبی در مقام غیب الغیوبی ممکن نمیتواند پی برد حتی در و هم.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۶] .... ص: ۳۰۱

وَ لَئِنْ شِئْنا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ ثُمَّ لا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنا وَكِيلًا (۸۶)

و هر آینه اگر بخواهیم هر آینه میبریم و اخذ میکنیم بآن چه وحی فرستادیم بسوی تو پس از اخذ نمییابی بارجاع آن بر ما وکیلی که عهده دار باشد، خداوند همان نحوی که قدرت بر اعطاء دارد و بر اتیان همین نحو قدرت بر اخذ و اذهاب هم دارد هر ممکنی وجود و عدمش ابقاء و افناءاش در جنب قدرت حق مساویست بلکه خلقت مورچه و ایجاد عرش اعظم یکسانست لذا میفرماید:

وَ لَئِنْ شِئْنا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِی أَوْحَیْنا إِلَیْکَ از مقام نبوت و رسالت و قرآن مجید و احکام الهیه و دستورات دینیه بخواهیم ببریم قدرت داریم لکن چون افعال الهیه موافق با حکم و مصالح است و اشتباه و خطاء در او نیست لذا آنچه مرحمت فرموده بحضرتش در کنف خود حفظ میفرماید.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّکْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ حجر آیه ۹ بلکه روز بروز افاضاتش نسبت بآن حضرت بیشتر و بالاتر میشود و دین مقدسش تا صفحه قیامت باقی و برقرار است ثُمَّ لا تَجِدُ لَکَ بِهِ عَلَیْنا وَکِیلًا پس از اخذ و اذهاب نمییابی احدی را از جمیع مخلوقات که تکفل کند و بتواند از ما پس بگیرد و ایکال امر باو بکنی و این خطاب بحضرت رسالت تنبه است بجمیع بندگان که اگر خداوند بآنها چیزی مقامی دولتی مکنتی علمی کمالی عنایت فرموده مغرور نشوند و تکبر و تنفر و تجبر نکنند و بترسند که خدا قدرت دارد پس بگیرد و آنها را با خاک یکسان کند مشاهده کنید حال شیطان را که در زمین چه اندازه عبادت کرد حتی ملائکه تقاضا کردند بیاید در آسمان و آنها بعبادت آن شوق عبادت بیشتر پیدا کنند ولی برای ترک یک سجده و تکبر و اعتراض بخدا إِنَّ عَلَیْکَ لَعْنَتِی إِلی یَوْمِ الدِّینِ در حقش نازل شد.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۷] .... ص: ۳۰۲

إِلَّا رَحْمَهً مِنْ رَبِّکَ إِنَّ فَضْلَهُ کانَ عَلَیْکَ کَبِیراً (۸۷)

مگر رحمتی از پروردگار تو محققا تفضلات او بر تو هست بسیار بزرگ إِلَّا رَحْمَهً مِنْ رَبِّکَ استثناء از آیه قبل که فرمود لا تجد الا اینکه پروردگار تو وکیل تمام امورات تو هست برحمت و فضل خود رحمه الهی توسعه دارد تمام اشیاء را میگیرد وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ اعراف آیه ۱۵۵ و نیز وَسِعْتَ کُلَّ شَیْ ءٍ رَحْمَهً وَ عِلْماً مؤمن آیه ۷ و لکن همین نحوی که علم قابلیت محل لازم دارد

العلم نور یقذفه اللَّه فی قلب من یشاء

همین نحو رحمت هم قابلیت محل لازم دارد لذا در همین آیه مذکوره میفرماید:

فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاهَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِنا يُؤْمِنُونَ اعراف آیه ۱۵۶ و البته قابلیت حضرت رسالت از تمام انبیاء و ملائکه بیشتر و بالاتر بود و لذا تفضلات الهی هم در حق او بیشتر و بالاتر است لذا میفرماید إِنَّ فَضْلَهُ كانَ عَلَيْكَ كَبِيراً چه فضیلت بزرگتر از اینکه نور مقدسش اولین مخلوقات الهی و سیر در حجب دوازده گانه و در عرش اعظم و در اصلاب شامخه و ارحام مطهره و جعل او را افضل از جمیع انبیاء و ملائکه و تعلیم بآن علم ما کان و ما یکون و کتاب او را افضل کتب و اوصیاء او را افضل اوصیاء و امت او را افضل امم و دین او را افضل ادیان و اعطاء مقام شفاعت و مقام محمود که قبلا متعرض شدیم و دخترش را سیده نساء عالمین.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۸] .... ص: ۳۰۳

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْآنِ لا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ كانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً (۸۸)

بفرما هر آینه اگر اجتماع کنند جن و انس بر اینکه بیاورند بمثل این قرآن نمیتوانند بیاورند بمثل آن و لو بوده باشند بعض آنها بر بعضی کمک کننده و با هم متفق شوند و بیکدیگر کمک دهند معجزه قرآن کلام در آن طویل الذیل است ما در مجلد اول کلم الطیب از صفحه ۳۰۷ الی صفحه ۳۳۵ بیست و هشت صفحه بیان کرده ایم و در مقدمه اطیب البیان جلد اول از صفحه ۴۰ الی ۵۸ هیجده صفحه و در آیه شریفه در سوره بقره آیه ۲۱ وَ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ الایه و در سوره هود آیه ۱۳ أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ الایه و همین آیه شریفه بیان مفصل کرده ایم و جهات اعجاز قرآن را هم مبسوطا ذکر کرده ایم از جهت فصاحت و بلاغت و حسن اسلوب و از جنبه تاریخی و مقایسه با کتب عهد قدیم و جدید یهود و نصاری و از جهت اخبار غیبی و از جهت عدم تناقض و اختلاف و از جهت احکام و غیر اینها احتیاج بتکرار ندارد مراجعه فرمائید فقط اشاره بمفاد آیه شریفه میشود (قل) بکفار و مشرک که منکر رسالت شما هستند لَئِنِ اجْتَمَعَتِ

الْإِنْسُ وَ الْجِنُ

با دعاوی علمی و صنعتی و کمالی عَلی أَنْ یَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْآنِ کلا او بعضا حتی یک سوره لا یَأْتُونَ بِمِثْلِهِ بلکه تا دامنه قیامت قدرت ندارند بیاورند وَ لَوْ کانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِیراً که تمام متفق شوند و بیکدیگر کمک دهند و در سوره بقره میفرماید:

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ لَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِی وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَهُ أُعِدَّتْ لِلْکافِرِینَ آیه ۲۲.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۹] .... ص : ۳۰۴

وَ لَقَدْ صَرَّفْنا لِلنَّاسِ فِی هذَا الْقُرْآنِ مِنْ کُلِّ مَثَلٍ فَأَبی أَکْثَرُ النَّاسِ إِلَّا کُفُوراً (۸۹)

و هر آینه ما صرف کردیم برای انسان در این قرآن از هر مثلی پس ابا کردند اکثر افراد انسان از قبول و کافر شدند وَ لَقَدْ صَرَّفْنا صرف چیزی را برگردانی بچیز دیگر بواسطه مناسبت و مشابهت با یکدیگر چنانچه علم صرف آنست که صیغه ها را برمیگرداند بیکدیگر بمناسبت شرکت در ماده اصلیه مثلا ضاد وراء و باء مصدرش ضرب در صیغ ماضی و مضارع و امر و اسم فاعل و مفعول و صفه مشبّهه و صیغه مبالغه و باب مجرد و مزید فیه باب افعال و تفعیل و افتعال و انفعال و و استفعال مشترک است.

(للناس) برای هدایت و ارشاد و تنبیه و تذکر انسان و عبرت گرفتن و تفکر و نحو اینها فِی هذَا الْقُرْآنِ در این کتاب مجید من کل مثل از احوالات انبیاء و امم ماضیه و تغییرات در دنیا از فصول و لیل و نهار و باران و نباتات و اشجار و احجار و حالات مختلفه انسان از تراب تا موت و پیشامدهای روزگار و غیر اینها لکن فقط مؤمنین متنبه می شوند و نتیجه میگیرند و اینها در طرف اقلیت هستند و اما فَأَبی أَکْثَرُ النَّاسِ از مشرکین و کفار و ضالین بهره برداری که نکردند الا کفورا مزید بر کفر و عناد آنها شد چون قلب که سیاه شد حق را باطل میپندارد و باطل را حق معجزه را سحر صادق را کاذب بد را خوب خوب را بد انبیاء را ساحر و کذاب

و هکذا و حق بر او پوشیده میشود که مفاد کفور است و باطل جلوه میکند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۰ تا ۹۳] .... ص: ۳۰۵

وَ قالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ یَنْبُوعاً (۹۰) أَوْ تَکُونَ لَکَ جَنَّهٌ مِنْ نَخِیلٍ وَ عِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهارَ خِلالَها تَفْجِیراً (۹۱) أَوْ تُسْقِطَ السَّماءَ کَما زَعَمْتَ عَلَیْنا کِسَفاً أَوْ تَأْتِیَ بِاللَّهِ وَ الْمَلائِکَهِ قَبِیلًا (۹۲) أَوْ یَکُونَ لَکَ بَیْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقی فِی السَّماءِ وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِیِّکَ حَتَّی تُنَزِّلَ عَلَیْنا کِتاباً نَقْرَؤُهُ قُلْ سُبْحانَ رَبِّی هَلْ کُنْتُ إِلَّا بَشَراً رَسُولًا (۹۳)

و این اکثر ناس که کفور هستند در مقابل این قرآن بتو میگویند ما هرگز ایمان بتو نمی آوریم تا اینکه از زمین برای ما چشمه ها بیرون آوری یا برای تو باغستانی باشد از نخلستان و انگورستان و در خلال آنها نهرهای آب جاری باشد یا یک قطعه از آسمان بر سرما بیندازی یا خدا و ملائکه را بما نشان دهی قبیله قبیله یا بیتی داشته باشی مملوّ از زخارف دنیوی یا بروی بطرف آسمان و هرگز باین گفته های تو ایمان نمی آوریم تا کتابی بر ما نازل کنی که ما قرائت کنیم بگو منزه است پروردگار من آیا من جز بشر رسول هستم، در باب معجزه مکرر گفته ایم که.

اولا معجزه فعل الهی است از قدرت بشر حتی قدرت انبیاء خارج است.

و ثانیا ملعبه دست مردم نیست که هر که هر چه بگوید عمل کند.

و ثالثا مقدار لازم اثبات حجه است که حجه بر خلق تمام شود و عذری بر احدی باقی نماند.

و رابعا قلبی که سیاه باشد و لو هزار معجزه اقامه شود ایمان نمی آورد و حمل بر سحر میکند.

وَ قالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لن برای نفی تأبید است یعنی هرگز بتو ایمان نمیآوریم حَتَّی تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ یَنْبُوعاً که اشاره بزمین کنی چشمه های آب جوشش

کند برای ما أَوْ تَکُونَ لَکَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِیلٍ وَ عِنَبٍ باغستانی داشته باشی از نخل خرما و انگور که سلاطین و اعیان و اغنیا دارند و هیچ مناسبتی با معجزه و مقام نبوت ندارد مگر اینکه بگویند اشاره بزمین کنی نخلستان و انگورستان شود آنهم فَتُفَجِّرَ الْأَنْهارَ خِلالَها تَفْجِیراً نهرهای جاری در آنها پای درختها سیر کند أَوْ تُسْقِطَ السَّماءَ کَما زَعَمْتَ عَلَیْنا کِسَفاً یک قطعه آسمان پاره شود و بر سر ما بیفتد چنانچه تو ما را تخویف میکنی که در قیامت آسمانها پاره میشود إِذَا السَّماءُ- انْفَطَرَتْ وَ إِذَا الْکَواکِبُ انْتَثَرَتْ وَ إِذَا الْبِحارُ فُجِّرَتْ وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ انفطار آیه ۱ و ۲ و ۳ و ۴ و گمان میکنی که من بر هر امر قادرم أَوْ تَأْتِیَ بِاللَّهِ وَ الْمَلائِکَهِ قَبِیلًا اینها علاوه از شرک و کفر قائل بتجسّم هم بودند که خدا از آسمان بیاید و شهادت برسالت تو بدهد و ملائکه هم قبیله قبیله بیایند و شهادت دهند أَوْ یَکُونَ لَکَ بَیْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ عمارتی داشته باشی مزیّن بطلا و نقره و جواهرات أَوْ تَرْقی فِی السَّماءِ یا اینکه صعود کنی و بالا روی در آسمان که در لیله معراج تشریف برد بآسمان وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِیِّکَ و هرگز ایمان بقرآن تو نمیآوریم حَتَّی تُنَزِّلَ عَلَیْنا کِتاباً مثل اسفار توراه که نازل شد نقرؤه که بدست ما بدهی آن را قرائت کنیم در جواب این مزخرفات و این درخواست های بیجا قُلْ سُبْحانَ رَبِّی بفرما بآنها که منزه است پروردگار من از هر عیب و نقصی پیغمبر خود را ملعبه ناس نمی کند همین اندازه که او را بفرستد با دلیل قاطع و برهان ساطع و معجزه باهره که حجه بر تمام تمام شود و راه عذر بسته شود که فردا نگوئید لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَیْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزی طه آیه ۱۳۴ و نگوئید که رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَیْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ وَ نَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ قصص آیه ۴۷ هَلْ کُنْتُ إِلَّا بَشَراً رَسُولًا شما باید بیائید مشاهده کنید اگر شرائط رسالت در من دیدید و موانع نبوت در من نباشد و تدبّر در قرآن کنید و معجزه آن را درک کنید ایمان آورید و این بهانه ها را دور اندازید.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۴] .... ص : ۳۰۷

وَ ما مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جاءَهُمُ الْهُدى إِلاَّ أَنْ قالُوا أَ بَعَثَ اللَّهُ بَشَراً رَسُولاً (۹۴)

و مانع نشد افراد ناس را اینکه ایمان آورند زمانی که آمد آنها را هدایت الهی مگر اینکه گفتند آیا خدا بشر را میفرستد برسالت چرا ملائکه را نفرستاد در بسیاری از آیات این عذر تراشی را از کفار بیان فرموده در جواب آنها باید گفت که ملائکه اگر بصورت اصلی خود بیایند که صورت بلا- ماده است قابل مشاهده نیست چنانچه کتبه اعمال و ملائکه حفظه و ملائکه موکلین بقطرات باران و نازلین در شب های قدر و غیر اینها تمام روی زمین هستند و مشاهده نمیشوند چنانچه ارواح مؤمنین که تعلق بقالب مثالی گرفته مشاهده نمیشوند مگر در خواب و اگر بصورت انسانی یا حیوانی بیایند از کجا معلوم میشود که ملک است شاید انسان یا شیطان باشد لذا میفرماید:

وَ قالُوا لَوْ لا- أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَ لَوْ أَنْزَلْنا مَلَكاً لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لا يُنْظَرُونَ وَ لَوْ جَعَلْناهُ مَلَكاً لَجَعَلْناهُ رَجُلًا وَ لَلَبَسْنا عَلَيْهِمْ ما يَلْبِسُونَ انعام آیه ۸ و ۹ بلکه میگویند این یک انسان مجهول الحال است ما باو ایمان نمیاوریم و قطع نظر از همه اینها قلب که سیاه شد و قساوت پیدا کرد بهیچ صراطی مستقیم نمی شود ملک باشد رسول یا انسان بلکه اگر مشاهده کند عذاب را میگوید

النار و لا العار

وَ ما مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا یعنی چیزی مانع و جلوگیر این کفار و مشرکین نیست از اینکه ایمان بیاورند و از آنها اختیار سلب نمیشود إِذْ جاءَهُمُ الْهُدى موقعی که تمام اسباب هدایت تکوینا و تشریعا برای آنها مهیا شده إِلَّا أَنْ قالُوا مگر برای بهانه و عذر تراشی بگویند:

أَ بَعَثَ اللَّهُ بَشَراً رَسُولًا مگر میشود و ممکن است که بشر هیچ گونه تماسی با خدا ندارد رسول باشد و غافل از اینکه در دستگاه خلقت بهتر و بالاتر از بشر نیست که دارای مقام ولایت و رسالت و خلافت باشد که هم جنبه ملکوتی دارد که اخذ کند و هم جنبه ناسوتی دارد که ابلاغ کند واسطه بین خلق و خالق.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۵] .... ص : ۳۰۸

قُلْ لَوْ كانَ فِي الْأَرْضِ مَلائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّماءِ مَلَكاً رَسُولاً (۹۵)

بفرما بآنها که اگر بود در زمین ملائکه که در جامعه رفت و آمد داشتند و مطمئن بودند هر آینه نازل میکردیم بر آنها از آسمان ملک که رسول باشد بر آنها مفسرین تفسیرهای باردی برای کلمه مطمئنین کرده اند که ما از نقل آنها خودداری می کنیم رجوع کنید بمجمع البیان و فقط اکتفاء میکنیم بآنچه بنظر میآید و میتوان از ظاهر آیه استفاده نمود و اللّه العالم.

قُلْ لَوْ كانَ فِي الْأَرْضِ مَلائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ گفتیم ملائکه اگر بنا شد بیایند در زمین و با اهل زمین تماس بگیرند باید بصورت بشری متصور شوند چنانچه برای حضرت ابراهیم نازل شدند و بشارت باسحق و یعقوب دادند و ساره عیال ابراهیم آنها را مشاهده کرد و با او تکلّم کردند و همچنین بر لوط وارد شدند و زن لوط آنها را مشاهده کرد و بقوم لوط خبر داد و آنها هم آمدند و مشاهده کردند و اراده سویی در حق آنها کردند لذا میفرماید بگو اگر چنین بود که ملائکه در زمین بصورت بشری در آیند و با شما تماس بگیرند و با شما مشی کنند رفت و آمد کنند اگر اطمینان داشتند که شما تصدیق آنها را میکنید و رسالت آنها را میپذیرید و در مقام اذیت و آزار آنها برنمیائید ما هم لَنَزَّلْنا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّماءِ مَلَكاً رَسُولًا لکن چنین نیست شما نه تصدیق آنها را میکنید و نه رسالت آنها را می پذیرید و در مقام اذیت و آزار آنها برمیآئید.

چنانچه با انبیاء و رسل الهی کردید و میکنید زیرا اگر حقیقتا و واقعا قصد شما پاک بود و چون یقین پیدا میکردید و میگرویدید و اطاعت میکردید و دست از شرک و اعمال سیّئه و اخلاق رذیله برمیداشتید بوجود همین انبیاء و رسل با اقامه معجزه و دلیل واضح روشن ایمان می آوردید و این اندازه اذیت بآنها نمی کردید ولی شما چه اندازه از آنها را کشتید و چه اندازه بآنها اذیت روا داشتید

و چه اندازه آنها را تبعید کردید با ملائکه هم همین نحو معامله میکردید مگر عقل شما شما را از این مزخرفات منع نمی کند مگر عقلاء شما را پند نمی دادند مگر این همه علماء و دانشمندان و صلحاء شما را متذکر نمیکردند با آنها چه کردید با ملائکه هم همین رفتار را میکنید.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۶] .... ص : ۳۰۹

قُلْ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ إِنَّهُ کانَ بِعِبادِهِ خَبِیراً بَصِیراً (۹۶)

بفرما باین کفار و مشرکین که منکر رسالت تو هستند کفایت میکند میانه من و شما اینکه خداوند شاهد و حاضر و ناظر است محققا او بجمیع بندگانش خبیر و بینا است (اشکال) شما در کلم الطیب در مجلد اول در رد نصاری و بطلان اناجیل اربعه یکی از اشکالاتی که کرده اید اینست که یهود اعتراض کردند بمسیح که ما از کجا بفهمیم که تو از جانب خدا آمده ای در جواب آنها گفت مگر در توریه شما نیست که هر دعوایی بدو شاهد اثبات میشود گفتند آری گفت من خود یک شاهد و پدرم خدا هم یک شاهد شما گفته اید که این دعوی را هر مدعی میتواند بگوید که خود شاهد باشد و بگوید خدا هم شاهد است و این اشکال باین آیه هم وارد میشود که میفرماید:

قُلْ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ (جواب) در اینجا حضرت نمی خواهد شاهد اقامه کند بلکه مراد اینست که من بهمین خشنودم که خداوند حاضر و ناظر است که من بوظیفه خود در تبلیغ رسالت عمل کردم و شما انکار کردید فردای قیامت من بجزای خود نائل میشوم و شما هم بسزای خود میرسید و دلیل بر این دعوا اینست که إِنَّهُ کانَ بِعِبادِهِ خَبِیراً بَصِیراً إِنَّ اللَّهَ لا یَخْفی عَلَیْهِ شَیْ ءٌ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ آل عمران آیه ۵ وَ ما یَخْفی عَلَی اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ ابراهیم آیه ۴۱ إِنَّهُ یَعْلَمُ الْجَهْرَ وَ ما یَخْفی اعلی آیه ۷ و غیر اینها از آیات شریفه و براهین عقلیه و اخبار ائمه طاهره و کلمه خبیر دلالت دارد بر جمیع جزئیات واقعه در عالم و کلمه بصیر دو معنی دارد یکی بینایی که خداوند حاضر و ناظر به جمیع امور

است و دیگر آنکه عالم و دانا است بذاته بر جمیع ما سوی اللّه بلکه علم ذات بذات که غیر متناهی است و عین ذات اقدس ربوبی است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۷] .... ص : ۳۱۰

وَ مَنْ یَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَ مَنْ یُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِیاءَ مِنْ دُونِهِ وَ نَحْشُرُهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ عَلی وُجُوهِهِمْ عُمْیاً وَ بُکْماً وَ صُمًّا مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ کُلَّما خَبَتْ زِدْناهُمْ سَعِیراً (۹۷)

و کسی را که خداوند هدایت فرماید پس او هدایت شده است و کسی را که گمراه نماید پس هرگز نمییابی از برای آنها اولیاء از غیر از خداوند و محشور می کنیم آنها را روز قیامت بر صورت های خود کور و لال و کر جایگاه آنها جهنم است هر چه آتش آنها خاموش گردد ما زیاد میکنیم افروختن آن را در موضوع هدایت و ضلالت که دو اسم از اسامی الهیه است هادی و مضل گفته ایم که خداوند اسباب هدایت که بمعنی ارائه طریق است بر تمام افراد علی السواء فراهم فرموده چه اسباب تکوینی از عقل و شعور و ادراک و اعضاء و جوارح و اختیار و چه تشریعی از ارسال رسل و انزال کتب و بیان احکام و بشارات بسعادت و اطاعت و انذار از مخالفت و معصیت اگر بنده رو باین اسباب باختیار خود رفت خداوند هم توفیق و تأیید و اعانت میفرماید تا نائل شود و این ایصال بمطلوبست و این معنی هدایت الهی است که میفرماید:

وَ مَنْ یَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ و اگر باختیار خود پشت کرد بآنها و رو بباطل و هوا پرستی و کفر و ضلالت رفت خداوند او را بخود واگذار می کند و شیطان بر او مسلط میشود و قلبش سیاه میشود و این معنای کلمه و من یضلل است البته هیچ امری تحقق پیدا نمیکند بدون مشیت الهی و کلیه افعال اختیاریه عباد هم استنادش بعبد داده میشود چون در تحت اختیار او است هم استناد بخدا چون بدون مشیت او واقع نمیشود چون عبد و اختیار او و قوای او در تحت اختیار او است و برای تقریب بذهن شما اگر گوشتی مقابل گربه گذاردید برای امتحان گربه و او ربود

هم استناد بگربه داده میشود چون باختیار خود ربوده و هم استناد بشما داده میشود که میتوانستی جلوگیری کنی و گربه را بخود واگذار کردی.

فلن تجد لن برای نفی تأبید است یعنی هرگز نمیابی لهم برای این گمراهان (اولیاء) که بتوانند مضرات معاصی را از آنها دفع کنند یا مثوبتی بآنها برسانند من دونه فقط خداوند اگر قابلیت عفو دارد عفو و اگر مستحق عذاب است عذاب میفرماید و چون غیر مؤمن قابلیت عفو ندارد بلکه مورد غضب او واقع شده وَ نَحْشُرُهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ که جمیع اولین و آخرین مجتمع میشوند اهل ضلالت محشور میشوند علی وجوههم صورتها روی خاک حتی در خبر دارد که اهل محشر پا روی متکبرین میگذارند و میروند عمیا و بکما و صما چشم قلب آنها کور است حقایق را مشاهده نمیکند زبان قلب لال است اقرار و اعتراف بحق نمیکند گوش قلب کر است استماع حق نمیکند میفرماید:

مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِکْرِی فَإِنَّ لَهُ مَعِیشَهً ضَنْکاً وَ نَحْشُرُهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ أَعْمی قالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِی أَعْمی وَ قَدْ کُنْتُ بَصِیراً قالَ کَذلِکَ أَتَتْکَ آیاتُنا فَنَسِیتَها وَ کَذلِکَ الْیَوْمَ تُنْسی

طه آیه ۱۲۴ الی ۱۲۶ و نیز میفرماید:

قالَ اخْسَؤُا فِیها وَ لا تُکَلِّمُونِ مؤمنون آیه ۱۱۰ و از همین جمله استفاده میشود که در قیامت هم بحال شرک و کفر و ضلالت باقی هستند مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ غیر مؤمن هر که باشد و هر چه باشد اگر از روی تقصیر ایمان نیاورده جایگاه او جهنم است کُلَّما خَبَتْ آتش جهنم خموشی ندارد لکن بهر درجه که هست بآن درجه باقی نمیماند زِدْناهُمْ سَعِیراً شدت پیدا میکند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۸] .... ص : ۳۱۱

ذلِکَ جَزاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ کَفَرُوا بِآیاتِنا وَ قالُوا أَ إِذا کُنَّا عِظاماً وَ رُفاتاً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقاً جَدِیداً (۹۸)

اینست جزاء آنها بسبب اینکه آنها کافر شدند بآیات ما و گفتند که آیا

زمانی که ما استخوان و خاک پاشیده شدیم آیا محققا ما هر آینه برانگیخته میشویم خلق تازه ای ذلک این عذاب جهنم و کوری و لالی و کری و حشر بر صورت جزاؤهم جزای آنها است که گمراه شدند بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآياتِنا انبیاء را ساحر و مجنون و کذاب گفتند معجزات آنها را سحر دانستند آیات قرآن را منکر شدند بعلاوه منکر معاد و حشر قیامت شدند وَ قالُوا أَ إِذا كُنَّا عِظاماً وَ رُفاتاً پس از مردن و طول زمان که ما استخوان پوسیده و اعضاء پاشیده از هم شدیم و از بین رفتیم باز أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ زنده میشویم و مبعوث میشویم در قیامت خلقا جدیدا مخلوق تازه ای برای رسیدگی بجزای خود یعنی هرگز چنین نیست و دیگر روی زندگی را نمیبینیم و دروغ محض است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۹] .... ص : ۳۱۲

أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ قادِرٌ عَلى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَ جَعَلَ لَهُمْ أَجَلاً لا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلاَّ كُفُوراً (۹۹)

آیا نمی بینند این کفار اینکه خداوندی که این آسمانها و کرات جوّیه و این زمین موسّع را خلق فرموده قادر است بر اینکه خلق فرماید یک دسته دیگری را مثل آنها طبقاتی که بعدا بوجود میآیند و قرار دهد برای آنها مدت زمانی که جای شک و ریب نیست پس از این بیان واضح اباء و امتناع کردند ظالمین مگر کفر و انکار خداوندی که انسان و سایر حیوانات را از یک نطفه متعفن خلق میفرماید بلکه ناچیز را چیز میکند قدرت دارد استخوان پوسیده و اعضاء از هم پاشیده را جمع فرماید و صورت انسانی باو بدهد و روح را برگرداند و او را زنده کند اگر این را مشاهده نکرده اند نظائر او را که می بینند أَ وَ لَمْ يَرَوْا یعنی البته همه روز مشاهده می کنند.

أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ این عالم وسیع بالا و این کرات جوّیه که بسا چندین هزار برابر کره زمین است و همین کره زمین که با این ثقالت روی آب قرار گرفته و هر دو در جوّ هوا و نیز مشاهده میکنند که خدا قادِرٌ عَلى أَنْ يَخْلُقَ

مِثْلَهُمْ

طبقات بشر نسلا بعد نسل را خلق میفرماید و از برای هر طبقه مدتی معین فرموده أَجَلًا لا رَيْبَ فِيهِ که یک ساعت پس و پیش نمی افتد وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ اعراف آیه ۳۲ اما خیره سر کافر ظالم فَأَبَى الظَّالِمُونَ با این مشاهده زیر بار نمیروند ظالمین الا کفورا مگر زیر بار کفر و ضلالت بکمال شدّت.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۰] .... ص : ۳۱۳

قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذاً لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفاقِ وَ كانَ الْإِنْسانُ قَتُوراً (۱۰۰)

بفرما بآنها که اگر شما مالک میشدید خزینه های رحمت الهی را در این حال هم امساک میکنید از بذل و احسان از جهت ترس اینکه انفاق کنید نقص پیدا می کند مال شما و بفقر و فاقه دچار میشوید فریدون بملک جهان نیم سیر در خبر دارد

منهومان لا یشبعان طالب العلم و طالب المال

چنانچه بقارون گفتند وَ أَحْسِنْ كَما أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ الی قوله قالَ إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلْمٍ عِنْدِي الایه قصص آیه ۷۷ و ۷۸ و نیز میفرماید:

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَ نُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلالٍ مُبِينٍ یس آیه ۴۷ و غیر اینها از آیات قُلْ لَوْ أَنْتُمْ شما کفار و مشرکین اگر تَمْلِكُونَ خَزائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي آنهم رحمت واسعه که انتهاء ندارد و تمام نمیشود بالخص تمام جواهرات روی کره زمین و معادن و اشجار و اراضی و انهار و غیر اینها إِذاً لَأَمْسَكْتُمْ آنهم امساکی که خردلی از آن انفاق نکنید خشیه الانفاق وعده شیطانیست که میفرماید:

الشَّيْطانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ الایه بقره ۲۷۱ با اینکه انفاق فی سبیل اللَّه موجب زیادتی و برکت مال میشود (زکاه مال بدر کن که فضله رز را، چه باغبان ببرد بیشتر دهد انگور) وَ كانَ الْإِنْسانُ قَتُوراً قتور بمعنی فتور و تضییق است اشاره ببخل که سستی میکند در انفاق و تنگ میگیرد در بذل و بخل می کند در اعطاء

و تعبیر بقتور برای مبالغه است (اشکال) بعضی گفتند که بسیاری از افراد انسان دارای سخاوت وجود هستند و این جمله بطور کلی میفرماید.

(جواب) چون طبیعت انسان اقتضای جلوگیری دارد چون سر تا پا احتیاج دارد که گفتند:

(سیه رویی ز ممکن در دو عالم نشد هرگز جدا و اللّه اعلم)

أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَى اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ فاطر آیه ۱۶ وَ اللَّهُ الْغَنِيُّ وَ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ محمّد صلّی اللّه علیه و اله و سلم آیه ۴۰ و سخاوت وجود بر خلاف طبیعه است باید بزحمت تحصیل کرد چنانچه نوع اخلاق رذیله از این باب است و ازاله آنها احتیاج بمعالجه علمی و عملی دارد علمی برخورد بفوائد سخا و مضار بخل دنیوی و اخروی که گفتند

الجنه دار الاسخیاء

شاب سخیّ مراهق فی الذنوب اقرب الی اللّه من عابد بخیل

السخاء شجره فی الجنه اغصانها متدلیه فمن تمسک بغصن منها یجرّه الی الجنه و البخل شجره فی النار و من تمسک بغصن منها یجرّه الی النار

و غیر اینها و معالجه عملی بذل است تا بدرجه ملکه برسد.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۱] .... ص: ۳۱۴

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسى تِسْعَ آياتٍ بَيِّناتٍ فَسْئَلْ بَنِي إِسْرائِيلَ إِذْ جاءَهُمْ فَقالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يا مُوسى مَسْحُوراً (۱۰۱)

و هر آینه بتحقیق دادیم موسی را نه آیه واضح روشن پس سؤال کن بنی اسرائیل را زمانی که آمد آنها را پس گفت فرعون بموسی محققا من گمان میکنم ترا موسی سحر شده ای و نظیر این آیه در بیان آیات موسی در سوره نمل آیه ۱۲ است فِي تِسْعِ آياتٍ إِلى فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسى تِسْعَ آياتٍ بَيِّناتٍ مفسرین اختلاف کردند در این نه آیه و مدرکی اقامه نکردند بر دعوای خود و اخبار هم فی الجمله اختلاف دارد بلکه در بعضی تمام تسعه را نقل نکرده اند و تفسیر برأی هم باطل و آنچه بنظر میرسد و اللّه العالم اینکه آیات و معجزات موسی علیه السّلام بیش

از ۹ معجزه بوده و از آیه هم انحصار استفاده نمیشود زیرا اثبات شی ء نفی ما عدا را نمی کند و از آیه سوره نمل هم استفاده میشود که معجزاتی که بعد از هلاکت فرعون و قوم او صادر شده از این تسعه خارج است مثل اینکه عصا بزنند بر سنگ دوازده چشمه آب ظاهر شود یا کوه طور را بالای سر بنی اسرائیل قرار دهد یا منّ و سلوی بر آنها نازل شود هفتاد نفر آنها که هلاک شدند زنده شوند یا ابر سایه بر آنها بیندازد و امثال اینها چون میفرماید:

إِلی فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ و اما آیاتی که فرعون و قوم او مشاهده کردند.

(۱) عصا ثعبان شد.

(۲) ید و بیضاء و این دو در ابتداء دعوت فرعون بود که میفرماید فَذانِکَ بُرْهانانِ مِنْ رَبِّکَ إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ قصص آیه ۳۲.

(۳) طوفان.

(۴) جراد.

(۵) قمّل.

(۶) ضفادع.

(۷) دم که این پنج را میفرماید فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمُ الطُّوفانَ وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ آیاتٍ مُفَصَّلاتٍ اعراف آیه ۱۳۰.

(۸) سنین قحطی.

(۹) نقص ثمرات که این دو را میفرماید وَ لَقَدْ أَخَذْنا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِینَ وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَراتِ اعراف آیه ۱۲۷ فَسْئَلْ بَنِی إِسْرائِیلَ إِذْ جاءَهُمْ سؤال حضرت نه برای کشف صدق باشد بعد از خبر دادن خدا بلکه برای اینست که قوم مطلع شوند که این آیات را که خداوند بیان فرموده بنی اسرائیل هم اقرار و اعتراف دارند و در کتب عهد قدیم آنها ثبت است و این آیات پس از آمدن موسی بود بر بنی اسرائیل و مع ذلک.

فَقالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّی لَأَظُنُّکَ یا مُوسی مَسْحُوراً مسحور بمعنی اینکه ترا

سحر کردند نیست بلکه بتو تعلیم سحر کردند یا اینکه مفعول بمعنی فاعل است مثل مشموم و میمون بمعنی شائم و یا من، لکن بنظر مناسب میآید بمعنی مخدوع یعنی ترا فریب دادند و وادار کردند که بیایی و این سحرها را بکنی گول خورده ای بقرینه آیه بعد.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۲] .... ص : ۳۱۶

قالَ لَقَدْ عَلِمْتَ ما أَنْزَلَ هؤُلاءِ إِلاَّ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ بَصائِرَ وَ إِنِّی لَأَظُنُّکَ یا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً (۱۰۲)

فرمود موسی علیه السّلام در جواب فرعون که هر آینه بتحقیق تو میدانی و یقین داری که این آیات و معجزات مرا احدی نازل نکرده مگر پروردگار آسمان ها و زمین و محققا من هر آینه گمان می کنم که در اثر انکار هلاک شدنی هستی، فرعون و فرعونیان یقین پیدا کردند که حضرت موسی از جانب خدا آمده و پیغمبر است و معجزات او فعل الهی است لکن حبّ ریاست و دنیا و زخارف آن باعث جحود و انکار آنها شد چنانچه میفرماید وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا نمل آیه ۱۴ لذا میفرماید:

قالَ لَقَدْ عَلِمْتَ ما أَنْزَلَ هؤُلاءِ این آیات الهیه را و این معجزات را إِلَّا رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ و این انکار تو کفر جحودیست چنانچه بسیاری از یهود و نصاری بالاخص علماء آنها علی الخصوص کسانی که با مسلمین حشر و تماس بحثی دارند یقین بحقانیت دین اسلام دارند لکن عناد و عصبیت و حب جاه و مال سبب انکار آنها است.

بصائر که این آیات برای تنبّه و بینایی و هدایت و ارشاد نازل شده وَ إِنِّی لَأَظُنُّکَ یا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً تعبیر بظن با اینکه قطعا او هلاک شد برای اینست که احتمال و لو ضعیف میداد که هدایت شود و متذکر شود و بترسد چون خداوند وعده قطعی بحضرت موسی نداده بود بلکه میفرماید فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَیِّناً لَعَلَّهُ یَتَذَکَّرُ أَوْ یَخْشی طه آیه ۴۶ و گفتیم تعبیر بلعلّ با اینکه بر خداوند چیزی مخفی نیست

بمعنی ینبغی است یعنی سزاوار است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۳] .... ص : ۳۱۷

فَأَرادَ أَنْ یَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْناهُ وَ مَنْ مَعَهُ جَمِیعاً (۱۰۳)

پس اراده کرد فرعون و تصمیم گرفت که موسی و کسانی که باو ایمان آوردند از مملکت خود خارج کند پس ما او را و کسانی که با او بودند غرق کردیم جمیع آنها را فاراد فرعون جمع آوری کرد لشکر خود را لشکر انبوهی و حضرت موسی قوم خود را شبانه از مصر برداشت و رفتند تا کنار رود نیل رسیدند و فرعون با لشکر خود در تعقیب آنها آمدند چنانچه میفرماید:

فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِی الْمَدائِنِ حاشِرِینَ إِنَّ هؤُلاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِیلُونَ وَ إِنَّهُمْ لَنا لَغائِظُونَ وَ إِنَّا لَجَمِیعٌ حاذِرُونَ شعراء آیه ۵۳ الی ۵۶.

أَنْ یَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ و چون لشکر فرعون نزدیک شدند اصحاب موسی بسیار ترسیدند مقابل آنها رود نیل و در تعقیب آنها لشکر فرعون لذا بحضرت موسی گفتند إِنَّا لَمُدْرَکُونَ حضرت مأمور شد عصی بدریا بزند دوازده جادّه خشک در دریا ظاهر شد قوم موسی رد شدند و لشکر فرعون رسیدند و در این جاده ها وارد شدند چون تمام آنها داخل شدند فَأَغْرَقْناهُ وَ مَنْ مَعَهُ جَمِیعاً یک مرتبه آب سر بهم آورد و تمام هلاک شدند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۴] .... ص : ۳۱۷

وَ قُلْنا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِی إِسْرائِیلَ اسْکُنُوا الْأَرْضَ فَإِذا جاءَ وَعْدُ الْآخِرَهِ جِئْنا بِکُمْ لَفِیفاً (۱۰۴)

و گفتیم از بعد از هلاکت فرعون و قوم او از برای بنی اسرائیل که ساکن شوید و تصرف کنید تمام اراضی فرعون را و مملکت مصر را زمانی که وعده آخرت آمد تمام شما و آنها زنده میشوید و در محشر شما را میاوریم وَ قُلْنا مِنْ بَعْدِهِ ممکن است مرجع ضمیر فرعون باشد یعنی بعد از هلاکت فرعون و ممکن است غرق باشد

و این اقرب است زیرا بنا بر احتمال اوّل انسب بنظر میاید ضمیر جمع من بعدهم (لبنی اسرائیل) بتوسط وحی الهی بحضرت موسی و الّا بلا واسطه بنی اسرائیل قابلیّت خطاب ندارند و ممکن است مراد از قول اراده باشد که چنین اراده کردیم چنانچه میفرماید إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ یس آیه ۸۰.

و در مقام خود گفته ایم که بمجرّد اراده ایجاد میفرماید و احتیاج بکلمه کن هم ندارد و مراد از اراده علم بصلاح است چنانچه حکمت علم بمصلحت است اسْکُنُوا الْأَرْضَ با کمال اطمینان که از چنگال فرعونیان نجات پیدا کردید چنانچه میفرماید وَ إِذْ أَنْجَیْناکُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ یَسُومُونَکُمْ سُوءَ الْعَذابِ یُقَتِّلُونَ أَبْناءَکُمْ وَ یَسْتَحْیُونَ نِساءَکُمْ اعراف آیه ۱۴۱.

و میفرماید یا بَنِی إِسْرائِیلَ قَدْ أَنْجَیْناکُمْ مِنْ عَدُوِّکُمْ طه آیه ۸۲ فَإِذا جاءَ وَعْدُ الْآخِرَهِ دنیا فانی شود و آخرت برپا گردد روز رستخیز جِئْنا بِکُمْ لَفِیفاً لفّ بمعنی پیچیده شده است و جمع متفرق که تمام جنّ و انس و ملک در یک صحرا جمع میشوند و هر یک بجزاء خود میرسند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۶] .... ص: ۳۱۸

وَ بِالْحَقِّ أَنْزَلْناهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَلَ وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلاَّ مُبَشِّراً وَ نَذِیراً (۱۰۵) وَ قُرْآناً فَرَقْناهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَی النَّاسِ عَلی مُکْثٍ وَ نَزَّلْناهُ تَنْزِیلًا (۱۰۶)

و این قرآن مجید را ما بحقّ نازل کردیم او را و بحق نازل شد و ما نفرستادیم ترا مگر بشارت دهنده بمؤمنین و مطیعین و انذار کننده کافرین و عاصین را و این قرآن را ما متفرّقا نازل کردیم سوره سوره و آیه آیه تا اینکه تلاوت کنی بر بندگان بآرامی جزء فجزء و نازل کردیم او را نازل کردنی وَ بِالْحَقِّ أَنْزَلْناهُ حقّ مقابل باطل بمعنی ثابت و محقّق و صواب و درست و بجا و بموقع است و لذا یکی از اسامی الهی حق است اشاره بمقام واجب الوجودی و باطل زائل و فانی و از بین رفتن و بر خلاف صواب است چنانچه گذشت در آیه ۸۳ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً وَ بِالْحَقِّ نَزَلَ تمام قرآن بر وفق حکمت و مصلحت از برای هدایت و ارشاد و سعادت بشر

است وَ ما أَرْسَلْناکَ و ما ترا نفرستادیم إِلَّا مُبَشِّراً وَ نَذِیراً بشارت به اینکه ایمان کامل و اعمال صالحه و اخلاق فاضله موجب سعادت دنیا و آخرت و مثوبات و تفضّلات الهی و مشمول رحمت واسعه میشود و انذار به اینکه شرک و کفر و عناد و ضلالت و فسق و اعمال سیّئه و ظلم و صفات رذیله مورث بلاء و عذاب و سخط و غضب حق در دنیا و آخرت میشود وَ قُرْآناً فَرَقْناهُ سوره سوره آیه آیه در ظرف بیست و سه سال نازل شد مثل توریه و انجیل نبود که دفعتا نازل شده و سرّ تفریق و علّه آن لِتَقْرَأَهُ عَلَی النَّاسِ عَلی مُکْثٍ زیرا باید این امّت یکی یکی احکام و دستورات را بآنها ابلاغ کرد اگر یک دفعه تمام بآنها متوجّه شود زیر بار نمیروند چنانچه امروز هم اگر کافری بشرف اسلام مشرف شد باید بتدریج احکام اسلام را باو تعلیم و تزریق کرد وَ نَزَّلْناهُ تَنْزِیلًا و ما نازل کردیم نازل کردنی که گفتیم مراتب نزول قرآن.

اولا در عالم نورانیّت بر نور مقدس حضرت رسالت.

و ثانیا در لوح محفوظ.

و ثالثا در شب قدر در آسمان اوّل.

رابعا بر ملائکه و مخصوصا امین وحی جبرئیل.

و خامسا بر قلب مطهّر حضرت.

و سادسا بر امّت هر جزئی بموقع خود.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۷ تا ۱۰۸] .... ص: ۳۱۹

قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذا یُتْلی عَلَیْهِمْ یَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ سُجَّداً (۱۰۷) وَ یَقُولُونَ سُبْحانَ رَبِّنا إِنْ کانَ وَعْدُ رَبِّنا لَمَفْعُولاً (۱۰۸)

بفرما باین منکرین شما چه ایمان بیاورید بقرآن مجید و چه ایمان نیاورید محققا کسانی که بآنها علم افاضه شده از پیش از قرآن زمانی که تلاوت شود بر آنها آیات شریفه قرآن میافتند بذقن های خود بحال سجده و میگویند منزّه است پروردگار ما البتّه میباشد وعده پروردگار ما عملی شده یعنی بوعده خود وفا میفرماید قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لا تُؤْمِنُوا ایمان شما بقرآن بنفع خود شما است و عدم ایمان شما

بضرر خود احدی احتیاج بایمان شما ندارد نه خداوند احتیاج دارد و نه دیگران هر کس بعمل خود نتیجه خوب باید میگیرد لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْری زمر آیه ۹ إِنَّ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ یعنی قبل از نزول قرآن علم بنبوّت و صدق رسول داشتند بواسطه مشاهده اخلاق حضرت رسالت و معجزات صادره از آن بزرگوار ایمان آورده بودند چه از کسانی که بر طبق عقائد حقه بودند مثل حضرت ابی طالب و بسیاری که از ترس مشرکین و کفار اظهار نمیکردند و چه از مشرکین و اهل کتاب از یهود و نصاری که در کتب انبیاء سلف دیده بودند و انتظار داشتند إِذا یُتْلی عَلَیْهِمْ پس از نزول و تلاوت قرآن بر آنها یَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ سُجَّداً که این سجده دلالت میکند بکمال تصدیق و تواضع و قبول و تشکّر و تعبیر باذقان برای اینست که سجده کامل آن است که جبهه و ذقن روی خاک گذارده شود و صورت بخاک گذاردن است و در باب سجده اخباری داریم که اگر جبهه مانعی دارد طرف راست و اگر آنهم مانع دارد طرف چپ و اگر تمام وجه مانع دارد ذقن که تمام اینها صدق سجده میکند وَ یَقُولُونَ سُبْحانَ رَبِّنا پروردگار ما منزّه و مبرّی از هر عیب و نقصانست آنچه بفرماید صدق و بجا و بموقع است إِنْ کانَ وَعْدُ رَبِّنا لَمَفْعُولًا وعده های بهشت و مثوبات بر اهل ایمان و اهل تقوی و عاملین بصالحات و وعده های بعذاب بر غیر مؤمن و غیر صالح و غیر متقی تمام واقع شدنی است حتّی وعده بتوابین و مشمولین عفو و مغفرت و شفاعت.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۹] .... ص: ۳۲۰

وَ یَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ یَبْکُونَ وَ یَزِیدُهُمْ خُشُوعاً (۱۰۹)

و این اهل علم موقعی که آیات شریفه را استماع میکنند میافتند بخاک و ذقن خود را بر خاک میگذارند با حال گریان و خشوع آنها زیاد میگردد وَ یَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ بکاء ممدوح سه قسم است یکی بکاء از خوف عذاب و یکی بکاء بشوق ثواب که گفتند مؤمن باید بین خوف و رجاء باشد و اخبار در این باب دو دسته است.

یکی آنکه خوف و رجائش مساوی باشد که در کفّه ترازو هیچکدام بر دیگری ترجیح نداشته باشد دیگر اخباری که باید رجاء آن بیش از خوف باشد و جمیع بین این دو دسته امریست بسیار مشکل و وجوهی گفته اند لکن آنچه بنظر میرسد اینکه دو نظر است بنده نظر بخود و اعمال خود کند باید مساوی باشد نه مأیوس از رحمت و نه اطمینان بآن و اگر نظر بخدای خود کند البته رجائش بیشتر باید باشد از خوف او و قسم سیّم بکاء در مقابل عظمت و کبریایی الهی و حقارت و صغارت خود که بکاء انبیاء و ائمه از این باب بوده.

وَ یَزِیدُهُمْ خُشُوعاً هر چه انسان معرفتش بخدا و دین بیشتر باشد خشوع آن قلبا و خضوع آن عملا بیشتر میشود هر چه آیات قرآنی نازل شود خشوع آنها بیشتر میشود و شوق آنها ببهشت و خوف آنها از جهنم زیادتر میگردد نظر کنید حال انبیاء و ائمه اطهار و صلحاء را در حال نماز و عبادات دیگر اللّهم ارزقنا.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱۰] .... ص: ۳۲۱

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمنَ أَیًّا ما تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنی وَ لا تَجْهَرْ بِصَلاتِکَ وَ لا تُخافِتْ بِها وَ ابْتَغِ بَیْنَ ذلِکَ سَبِیلًا (۱۱۰)

بفرما بخوانید خداوند تبارک و تعالی را باسم اللّه یا بخوانید باسم الرحمن بهر اسمی بخوانید از برای خدا اسماء حسنی هست و جهر نکن بنماز و اخفات هم نکن و طلب کن بین جهر و اخفات راهی را که نه جهر باشد و نه اخفات قُلِ ادْعُوا اللَّهَ بنده در هر حالی که باشد باید توجه او بخدا باشد و بذکر خدا که گفتند

ذکر اللّه حسن فی کل حال

چه باسم اللّه بخوانید یا اللّه یا اللّه که در حدیث داریم که هر که خدا را باین اسم بخواند جواب میآید که ای بنده من ما حاجتک بکلمه لبّیک أَوِ ادْعُوا الرَّحْمنَ بگوید یا رحمن یا رحمن و ذکر این دو اسم از باب مثال است و چون این دو اسم از اسامی مختص بذات است است بر غیر خدا اطلاق نمیشود این دو را ذکر فرمود أَیًّا ما تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنی از برای خدا هزار اسم است که در جوشن کبیر در صد فصل بیان فرموده و گفتند و در اخبار داریم که اسماء حسنی

نود و نه اسم است که در قرآن مجید ذکر شده و در حدیث معیّن فرموده که در هر سوره خود اسم ذکر شده که نقل حدیث طویل است بمحل آن رجوع کنید شرح اسماء الحسنی و خداوند را بهر اسمی بخوانید اجابت میفرماید چنانچه میفرماید وَ قالَ رَبُّکُمُ ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ الایه مؤمن آیه ۶۲.

وَ لا تَجْهَرْ بِصَلاتِکَ وَ لا تُخافِتْ بِها مسئله جهر و اخفات در فقه بیان شده صلوات جهریّه مغرب و عشاء و صبح و اخفاتیه ظهر و عصر و در سایر صلوات مخیر است و حدّ جهر آنست که بحدّ داد و فریاد نرسد و از استماع کسانی که در جنب مصلّی هستند کمتر نباشد و حدّ اخفات آنست که خود مصلّی اگر آفت در گوشش نباشد استماع کند و بعبارت اوضح جهر جوهر صوت است و اخفات بدون جوهر و اینست مراد از وَ ابْتَغِ بَیْنَ ذلِکَ سَبِیلًا و مراد از جهر منتهی فریاد و داد است و از اخفات منتهی اینکه خود مصلّی هم نشنود.

[سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱۱] .... ص: ۳۲۲

وَ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی لَمْ یَتَّخِذْ وَلَداً وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ شَرِیکٌ فِی الْمُلْکِ وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ وَلِیٌّ مِنَ الذُّلِّ وَ کَبِّرْهُ تَکْبِیراً (۱۱۱)

و بگو حمد مختص بخدا است آن خداوندی که برای خود اولادی اتخاذ نفرموده و نیست از برای او شریکی در ملک و مملکت و نیست از برای او ولّی و صاحب اختیاری از راه ذلّت و ببزرگی یاد کن آنهم چه بزرگی وَ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ حمد ثناء جمیل است بر فعل اختیاری و با شکر و مدح فرق دارد و لذا مختصّ بذات مقدس اللَّه است زیرا غیر او اگر صفات خوبی داشته باشند مثل جواهرات و حسن و زیبایی و امثال اینها اختیاری نیست او را مدح میشمارند و اگر از انسان عمل خیری صادر شود بالاختیار آنهم برای نفع خود انجام میدهد آنهم مقدمات بسیاری دارد که در تحت اختیار او نیست مثل حیات، قدرت، اعضاء و جوارح حتّی نفس اختیار و توفیق و اعانت و موافقت با مشیّت الهی الذی صفت اللَّه است لَمْ یَتَّخِذْ وَلَداً نه مثل یهود که گفتند عزیر ابن اللَّه است بلکه در توریه رائج آنها

آدم را ابن اللَّه گفته بلکه گفتند نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ و نه مثل نصاری که عیسی را ابن اللَّه شمردند و نه مثل مشرکین که ملائکه را بنات اللَّه گفتند وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ شَرِیکٌ فِی الْمُلْکِ نه مثل مجوس که اهرمن را خالق شرور دانسته و نه مثل حکماء که عقول طولیّه و عرضیّه گفتند و هر ما فوقی را خالق و عله ما دون شمردند و نه مثل یهود که شنبه را تعطیل خدا دانستند و کارخانه خود بخود در کار است و نه مثل حکماء طبیعی که مستند بشمس و کواکب از مقارنه و مقابله و تربیع و تثلیث میپندارند وحده لا شریک له نه شرک ذاتی و نه صفاتی و نه عبادتی و نه افعالی و نه نظری وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ وَلِیٌّ مِنَ الذُّلِّ احتیاج در ساحت قدس او نیست عزیز است ذلیل نیست ولّی است احتیاج بولیّ ندارد ناصر و معین در افعالش نمیخواهد یَفْعَلُ ما یَشاءُ و یَحْکُمُ ما یُرِیدُ وَ کَبِّرْهُ تَکْبِیراً خدا را ببزرگی یاد کن بذکر (اللَّه اکبر) در خبر است حضرت پرسیدند از یکی از علماء از معنی (اللَّه اکبر) گفت اللَّه اکبر من کل شی ء فرمود شی ء نبود تا اینکه خدا بزرگتر از او باشد عرض کرد پس معنی چیست؟ فرمود

اللَّه اکبر من ان یوصف

پی بردن بکنه ذات و صفات از برای ممکن از محالات اولیّه است (حکیم نازی بعقل تا کی بفکرت این ره نمیشود طی بکنه ذاتش خرد برد پی، اگر رسد خس بقعر دریا) و من بحکیم قاآنی اعتراض دارم که رسیدن خس بقعر دریا از محالات عادیّه است ولی پی بردن بکنه ذات از محالات عقلیه است محدود ممکن نیست پی بنا محدود ببرد تمام شد بحمد اللَّه سوره مبارکه بنی اسرائیل و یتلوه ان شاء اللَّه سوره مبارکه کهف و الحمد للَّه اوّلا و آخرا و ظاهرا و باطنا و صلی اللَّه علی محمّد و اله الطیبین الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین الی یوم الدین بید الاقل العاصی السید عبد الحسین المدعو بالطیّب.

بسم اللَّه و باللّه و الصلاه و السّلام علی رسول اللَّه و علی اله آل اللَّه و اللعن علی اعدائهم اعداء اللَّه الی یوم لقاء اللَّه.

[سوره مبارکه کهف .... ص: ۳۲۴

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱] .... ص: ۳۲۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی أَنْزَلَ عَلی عَبْدِهِ الْکِتابَ وَ لَمْ یَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً (۱)

حمد مختص بخداوندیست که نازل فرمود بر بنده خود رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و اله کتاب را و قرار نداد از برای او منحرف و معوج و غیر مستقیم اخبار بسیار از طرق خاصّه و عامّه در فضائل و ثمرات این سوره مبارکه رسیده.

(۱) اگر بنویسند و در خزائن حیوانات بگذارند از آفات و حیوانات موذیه محفوظ میماند.

(۲) اگر در شیشه که درب تنگ باشد بگذارند و در خانه قرار دهند از فقر و بلاها محفوظ میشود.

(۳) اگر قرائت کنند نوری ساطع شود تا مسجد الحرام و از آنجا تا بیت المقدس و ملائکه در آن نور برای او طلب مغفرت کنند.

(۴) آیه آخر این سوره را در وقت خواب تلاوت کند هر موقعی که اراده کرد بیدار شود بیدار میشود.

(۵) قرائت در هر جمعه این سوره را باعث حفظ از بلیّات میشود تا جمعه دیگر و غیر اینها از فوائد و ثمرات (الْحَمْدُ لِلَّهِ) لام اختصاص است که حمد مختص بخدا است و غیر او لیاقت حمد ندارد و ما در اول سوره حمد مفصلا بیان کردیم و فرق بین حمد و شکر و مدح را بیان نمودیم مراجعه فرمائید الَّذِی أَنْزَلَ عَلی عَبْدِهِ مقام عبودیت حضرت رسالت بالاتر از مقام رسالت است بلکه یکی از شئون عبودیت رسالت است چنانچه در تشهد مقدم ذکر شد وه مقام عبودیت اینست که از خود هیچ ندارد و هیچ نظر ندارد فقط متوجه بمولی باشد عَبْداً مَمْلُوکاً لا یَقْدِرُ عَلی شَیْ ءٍ نحل آیه ۷۷

(الْكِتابَ) قرآن مجید را وَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً معوج بزبان فارسی کج چوله یعنی غیر مستقیم بنحوی که نتوانند استفاده کنند یا بر خلاف صلاح باشد یا مشتمل بر اباطیل باشد.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۲ تا ۳] .... ص : ۳۲۵

قَيِّماً لِيُنْذِرَ بَأْساً شَدِيداً مِنْ لَدُنْهُ وَ يُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً حَسَناً (۲) ماكِثِينَ فِيهِ أَبَداً (۳)

این قرآن مجید عهده دار است بر اینکه انذار کند و بترساند باس و عذاب شدید را از جانب خود و بشارت میدهد مؤمنین را آن کسانی که عمل میکنند اعمال صالحه را به اینکه از برای آنها است اجر و جزاء نیکویی که مکث میکنند در او همیشه ابد الآباد (قیّما) صفت کتابست در آیه قبل بعضی گفتند تقدیم و تأخیر دارد باین عبارت انزل علی عبده الکتاب قیما و لم یجعل له عوجا لکن بسیار ضعیف است در علم اخلاق متعرض هستند که اول تخلیه است بعد تحلیه یعنی باید اولا اخلاق رذیله را زائل کرد سپس محلّی نمود بصفات حمیده کاسه که مملوّ از آب کثیف است باید خالی کرد بعدا از آب لطیف پر کرد اولا باید از کفر و شرک بیرون رفت بعد داخل در اسلام و ایمان شد عمارت شکسته را اولا باید خراب کرد بعد ساختمان نمود پس اولا میفرماید وَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً پس میفرماید (قیّما) و شاهد بر این اینکه اولا انذار میفرماید لِيُنْذِرَ بَأْساً شَدِيداً بکفّار و مشرکین و منافقین و ضالّین و عصاه و بأس شدید عذاب جهنم است که ابد الآباد بانحاء عذاب معذّب هستند علاوه از بلیّات دنیوی و عقوبات عالم برزخ و صحرای محشر من لدنه مرجع ضمیر اللَّه است یعنی من عند اللَّه که این قرآن مجید از جانب خداوند است که انذار میکند وَ يُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ بشارات قرآنی بر اهل ایمان بسیار است کمتر سوره ایست که در آن بشارت نباشد الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ مراد این نیست که جمیع اعمال صالحه را بجا آورد زیرا ممکن نیست و مراد این نیست که تمام اعمالش صالحه باشد زیرا مباحات بسیار است بلکه مراد اینست که اعمال صالحه داشته باشد پس مؤمن غیر صالح بخطر خیلی نزدیکتر است که خدای نخواسته معاصی باعث زوال ایمان بشود أَنَّ لَهُمْ

أَجْراً حَسَناً

اجر حسن اجریست که بهر گونه نعمتی نائل شود و از جمیع بلیّات محفوظ باشد دنیوی و اخروی و بالاخص بهشت جاوید ماكِثِينَ فِيهِ در آن اجر حسن (ابدا) که دوام و خلود دارد که یکی از ضروریات دین مسئله خلود است و آیات شریفه و اخبار آل اطهار مشحونست و منکر آن کافر و مرتد است.

[سوره الكهف (۱۸): آیه ۴] .... ص: ۳۲۶

وَ يُنْذِرَ الَّذِينَ قالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَداً (۴)

و این قرآن انذار میکند کسانی که گفتند خداوند متعال اخذ ولد کرده اولاد پیدا کرده کسانی که این قول را اتخاذ کردند سه طایفه هستند مشرکین که گفتند ملائکه دختران خدا هستند و یهود که آدم را پسر خدا میدانند و گفتند عزیر ابن اللّه است.

و نصاری که گفتند مسیح ابن اللّه است بلکه یهود و نصاری گفتند نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ البته وقتی که آدم ابن اللّه باشد تمام اولاد او ابناء اللّه میشوند و این قول مستلزم کفریّات زیادی میشود باید خدا را جسم و ذی اجزاء بدانند و محل حوادث بدانند و برای او مکان و انتقال قرار دهند و او را محتاج بدانند و شریک قائل شوند این قرآن مجید در بسیاری از آیات شریفه باین مطلب تذکر داد.

وَ يُنْذِرَ الَّذِينَ قالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَداً که این قول کفر محض است و عذاب مخلّد دارد بلکه چندین جهه عذاب متوجه آنها میشود بعلاوه از آن کفریات تکذیب جمیع انبیاء است زیرا تمام مأمور بدعوت بتوحید و یگانگی حق بودند و دعوت می کردند و تکذیب قرآن مجید و منکر ضروریات و مفاسد دیگر هم هست چنانچه می فرماید:

[سوره الكهف (۱۸): آیه ۵] .... ص: ۳۲۶

ما لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَ لا لِآبائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْواهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِباً (۵)

نیست از برای آنها در این قول علمی و مدرکی و نه از برای پدران آنها

بسیار بزرگ است این کلمه که از دهان آنها خارج میشود نمیگویند مگر کذب بلکه افتراء بخداوند عالم است و اهانت بمقام قدس.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶] .... ص : ۳۲۷

فَلَعَلَّکَ باخِعٌ نَفْسَکَ عَلی آثارِهِمْ إِنْ لَمْ یُؤْمِنُوا بِهذَا الْحَدِیثِ أَسَفاً (۶)

پس شاید تو جان خود ترا بهلاکت میاندازی بر آثار این کفار و مشرکین اینکه ایمان نیاوردند باین قرآن مجید و فرمایشات آن از روی تأسف که چرا ایمان نمی آورند با این بیانات شریفه حضرت رسالت فوق العاده علاقه مند بود بهدایت و ارشاد قوم و تأسف میخورد بر اینکه چرا ایمان نمی آورند چنانچه در جای دیگر می فرماید إِنَّکَ لا تَهْدِی مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِینَ قصص آیه ۵۶.

خدا میداند کی قابل هدایت است و قلبش پاک است و کی قابلیت ندارد و قلبش سیاه و قساوت دارد کانّه این آیه شریفه اشاره باینست که تو بوظیفه رسالت و تبلیغ خود عمل کن هر که قابل هدایت است هدایت می شود و هر که لیاقت ندارد بکفر و شرک خود می افزاید.

حافظ وظیفه تو دعا گفتن است و بس در بند آن مباش که نشنید یا شنید

لذا میفرماید خود را بهلاکت نینداز فَلَعَلَّکَ باخِعٌ نَفْسَکَ لعل از جانب خدا تردید نیست بلکه اشاره باینست که نزدیک است خود را بهلاکت بیندازی حفظ الهی ترا نگاه داشته علی آثارهم شرک و کفر و تکذیب رسول و او را ساحر و مجنون گفتند و قرآن را گفتند بافته او است و از دیگران فرا گرفته وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هذا إِلَّا إِفْکٌ افْتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَیْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جاؤُ ظُلْماً وَ زُوراً فرقان آیه ۴.

إِنْ لَمْ یُؤْمِنُوا بِهذَا الْحَدِیثِ مراد از حدیث قرآن مجید است که مشتمل بر قضایا و حوادث واقعه در امم سابقه است و یکی از اسماء قرآن حدیث است و این جمله دلالت دارد بر رد کسانی که قرآن را قدیم میدانند قرآن کلام الهی است که بقدره کامله خود ایجاد می فرماید و البته حادث است و مسبوق بعدم مثل سایر

مخلوقات و مثل کلامی که با موسی تکلّم فرمود و با حضرت رسالت لیله المعراج اسفا البته جای تأسف است چون مشتمل بر چندین معجزه که جهات او را در مقدمه در مجلّد اول بیان کردیم و با اینکه مشرکین و کفار عرب بهتر میفهمیدند جهات معجزه بودن او را لکن قساوت و حبّ جاه مانع قبول بود.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷] .... ص: ۳۲۸

إِنَّا جَعَلْنا ما عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَها لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (۷)

محققا ما قرار دادیم آنچه بر روی زمین است زینت از برای زمین برای اینکه امتحان کنیم اهل زمین را کدام یک از آنها عملش بهتر است إِنَّا جَعَلْنا ما عَلَى الْأَرْضِ از معادن و جمادات و نباتات و حیوانات و میاه زینه لها اسباب زینت و محل استفاده اهل زمین از مؤمن و کافر خوب و بد مطیع و عاصی عادل فاسق لنبلوهم برای امتحان آنها که جمیع آنها را امتحان قرار دادیم غنی بغناء خود امتحان میشود فقیر بفقر خود اگر بر طبق دستور الهی مصرف کرد و غافل نشد و علاقه مند باین زخارف نشد و از خدا و دین و احکام دینیّه دست برنداشت بلکه اینها را وسیله سعادت و رستگاری قرار داد و بتوسط اینها تحصیل آخرت کرد از بذل و احسان و اعمال صالحه این مشمول أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا هست و امّا اگر غرق دنیا شد و طغیان و سرکشی و وسیله فسق و فجور قرار داد و بمال و جاه مغرور شد و دست از دین و آخرت برداشت حتی دعوی خدایی کرد و در مقام ظلم و تعدّی و کفر و ضلالت افتاد بعقوبت دچار می شود و مکرر گفته ایم که امتحانات الهی برای این نیست که بر خدا چیزی مخفی باشد بلکه بر خود بنده و بر دیگران معلوم شود و همین نحو که خدا باین نعم امتحان میفرماید ببلاها و مصائب و گرفتاریها هم امتحان میکند لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ.

انفال آیه ۳۸ و حجه بر همه تمام شود

ص: ۳۲۸

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸] .... ص : ۳۲۹

وَ إِنَّا لَجاعِلُونَ ما عَلَيْها صَعِيداً جُرُزاً (۸)

و محققا ما قرار میدهیم آنچه که بر روی زمین است ساده بدون گیاه و خشک بدون آب این آیه شریفه اشاره بمسئله معاد است که این زمینی که مزیّن بود بانواع گل های الوان و میوه های شیرین و خضرویّات و اشجار و غیر اینها برمی گزیند گردانیم صاف و ساده بیابان بدون گیاه و خشک که اصلا باران بر او نازل نشده باشد و آب در او نباشد شما هم چهار روز در این زمین خرّم و خندان مشغول لهو و لعب لکن بکلّی فانی می شوید و خاک می شوید و از بین میروید چنانچه اوضاع دنیا بکلّی تغییر می کند خورشید و ستارگان گرفته میشوند.

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ تکویر آیه ۱ و ۲ آسمان ها پیچیده می شود يَوْمَ نَطْوِي السَّماءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ انبیاء آیه ۱۰۴ کوه ها از هم پاشیده می شود و بحرکت می آید و از جا کنده می شود و زمین و دریاها خشک می شود.

وَ إِذَا الْجِبالُ سُيِّرَتْ الی قوله وَ إِذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ تکویر آیه ۳ و ۶ و صفحه زمین با کوه ها صاف می شود وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْجِبالِ فَقُلْ يَنْسِفُها رَبِّي نَسْفاً فَيَذَرُها قاعاً صَفْصَفاً لا تَرى فِيها عِوَجاً وَ لا أَمْتاً طه آیه ۱۰۵ و ۱۰۶ لذا میفرماید وَ إِنَّا لَجاعِلُونَ گفتیم هیچ امری در عالم تحقق پیدا نمی کند تا مشیت الهی تعلق نگیرد ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵ و گفتیم امور مخصوصه بحضرت باری بمتکلم وحده بیان می فرماید مثل أَنِ اعْبُدُونِي هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ یس آیه ۶۱ و بسیار موارد دیگر و اما آنچه باسباب یا توسط ملائکه انجام میفرماید بمتکلم مع الغیر تعبیر میفرماید مثل همین جمله ما علیها از اموری که در آیه قبل بیان فرمود که باعث زینه زمین میشود از معادن و جبال و نباتات و حیوانات و آبها صعیدا جرزا بلکه دنیا فانی و زائل میشود و ثبات و بقایی برای او نیست.

كُلُّ مَنْ عَلَيْها فانٍ وَ يَبْقى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ الرحمن آیه ۲۶

و ۲۷ چه رسد بنعمت های او و بلیّات او و آنچه خداوند خلق فرموده از ملائکه و جنّ و انس و حیوان و نبات و جماد چه در عالم علوی و چه در عالم سفلی تا روز بعث و نشور.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹] .... ص: ۳۳۰

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحابَ الْكَهْفِ وَ الرَّقِيمِ كانُوا مِنْ آياتِنا عَجَباً (۹)

هیجده آیه در این سوره مبارکه در قصّه اصحاب کهف از آیه هشتم تا آیه بیست و پنجم بیان فرموده و ما در سه جمله تذکر میدهیم یک جمله در شرح آیات شریفه و تفسیر آنها جمله دوّم در خلاصه مطلب و نتیجه و ثمرات و فوائد آن جمله سیّم در آنچه از اخبار آل اطهار استفاده کرده ایم در این باب.

اما جمله اولی أَمْ حَسِبْتَ و لو خطاب بپیغمبر است لکن غرض کسانی هستند که اموری که بر خلاف عادت است تعجب می کنند بلکه شاید منکر هم میشوند مثل معراج و شق القمر و بقاء حضرت بقیّه اللّه و امثال اینها ان اصحاب الکهف کهف مغاره کوه است و اصحاب آن کسانی هستند که رفتند در آن مغاره مخفی شدند و الرقیم بعضی گفتند از ماده رقم است بمعنی کتابت چنانچه می گویی رقیمه شریفه و این بواسطه لوحی بود که اسامی آنها در او نوشته شده بود بعضی گفتند اسم شهر آنهاست بعضی گفتند نام کوه است که در او کهف بود و ما مدرکی برای هیچکدام دست نیاوردیم و علم او را بخدا واگذاشتیم کانُوا مِنْ آياتِنا عَجَباً افعال الهی مورد تعجب نیست زیرا قدرت او بر امر بزرگ و کوچک مساوی است ایجاد عرش اعظم با ایجاد پشه ضعیف تفاوت ندارد چه بر طبق عادت باشد و چه بر خلاف عادت بعلاوه رفتن اینها در کهف بر خلاف عادت نبوده بلی خصوصیات آنها مقداری بر خلاف عادت بود لذا میفرماید:

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰] .... ص: ۳۳۰

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقالُوا رَبَّنا آتِنا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَ هَيِّئْ لَنا مِنْ أَمْرِنا رَشَداً (۱۰)

زمانی که جای گرفتند این فتیه بسوی کهف پس گفتند پروردگار ما عنایت فرما از جانب خودت رحمت واسعه شامل حال ما شود و مهیّا فرما از برای ما از امر ما راه رشد و نجات و سعادت را إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ تعبیر بفتیه جمع فتی بمعنی شاب و جوانست که اینها یک دسته جوانها بودند لکن در اخبار دارد که مراد جوان در ایمان است و الا در سنّ آنها پیر بودند و مشیب و اذ اوی بمعنی مأوی گرفتن و جای گیر شدن است که رفتند بسوی کهف الی الکهف و در آن سکونت کردند و جهت رفتن آنها اینکه سلطان آنها دقیانوس بود بعضی گفتند مجوسی بود و بعضی گفتند بت پرست بود و هر که بر خلاف طریقه او بود بقتل میرسانید و اینها در تقیّه بودند اظهار موافقت میکردند لکن در باطن ایمان کامل داشتند و خداوند برای تقیّه آنها دو اجر بآنها عنایت فرمود چنانچه ما هم اگر گرفتار شدیم واجب است تقیّه کنیم حتی در نماز اگر موافق با واقع بجا آوریم باطل است و در خبر است که فرمود

التقیّه دینی و دین آبائی

و بسیار این جهّال شیعه در مقابل اهل تسنن مهر میگذارند و بسم اللّه میگویند و اشهد ان علیا ولی اللّه در اذان میگویند و حیّ علی خیر العمل در آن میگویند و این بسیار غلط است و امثال اینها حضرت صادق علیه السّلام در مقابل منصور امیر المؤمنین خطاب میکرد و روز ماه رمضان را افطار کرد برای اینکه منصور عید فطر قرار داده بود و فرمود

لان افطر یوما من- الرمضان احب الی من ان یضرب عنقی

فَقالُوا رَبَّنا آتِنا مِنْ لَدُنْکَ رَحْمَةً که نجات از شرّ سلطان و اتباع او پیدا کنیم و محفوظ بمانیم وَ هَيِّئْ لَنا مِنْ أَمْرِنا رَشَداً راهی از برای ما قرار ده که راه رشد باشد بتوانیم دین خود را حفظ کنیم و براه صواب و رشد برویم.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۱] .... ص: ۳۳۱

فَضَرَبْنا عَلَى آذانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَداً (۱۱)

پس زدیم بر گوشهای آنها و نوم را مسلط کردیم بر آنها بخواب رفتند چندین سال در کهف در مسئله نوم اگر بر گوش و چشم مسلط شد حدث است و مبطل

وضوء و اگر بر چشم تنها مسلط شد ضرر ندارد و این جمله فَضَرَبْنا عَلَى آذانِهِمْ کنایه از نوم است فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَداً در اینجا معیّن نمیفرماید چند سال لکن در آیه بعد میآید سیصد سال و زیاد کردند نه سال از امیر المؤمنین پرسیدند چرا اولا میفرماید سیصد سال بعدا میفرماید وَ ازْدَادُوا تِسْعاً حضرت فرمود سیصد سال شمسی بود و سیصد و نه سال قمری.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۲] .... ص: ۳۳۲

ثُمَّ بَعَثْناهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصى لِما لَبِثُوا أَمَداً (۱۲)

پس از این نوم آنها را برانگیختیم و بیدار کردیم تا اینکه معلوم ما ظاهر شود که کدام یک از دو حزب قوم آنها مؤمنین و کافرین کدام یک بهتر شماره کردند مدت مکث آنها را در کهف و بعضی گفتند خود اصحاب کهف اختلاف در مدت داشتند بیدار شدند که بیایند و تحقیق کنند که مدت مکث چه اندازه بوده ثُمَّ بَعَثْناهُمْ بعث اشاره بایقاظ است کانه این نوم مدید بمنزله موت است و بیداری بمنزله حیات بعد الموت مثل بعث یوم القیامه که حیات بعد از موت است لنعلم خداوند چیزی بر او مخفی نیست تا ببعث آنها معلوم شود بلکه مراد معلوم شدن بر اصحاب کهف یا بر قوم آنها گویا اختلافی واقع شد بین کفار قوم و مؤمنین در مدت مکث آنها یا اختلافی در خود اصحاب کهف واقع شد که چه اندازه نوم آنها و مکث آنها طول کشیده أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصى کدامیک از این دو حزب مؤمن و کافر یا این دو دسته بین خود اصحاب کهف بهتر شماره کردند لِما لَبِثُوا أَمَداً امد مدت است و لبث کون در کهف است خداوند این مدت اینها را مستور کرد تا سلطان آنها و اتباع آن و اهل زمان آن بکلی فانی شوند و طبقه بعد از آنها جایگیر آنها گردند که اصلا از آنها خبری و اطلاعی نداشته باشند بلکه عمارات آنها خراب شود و بناهای جدید بنا کنند و اوضاع شهر منقلب شود.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۳] .... ص: ۳۳۲

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَ زِدْناهُمْ هُدىً (۱۳)

ما شرح قصّه آنها را برای تو رسول محترم میدهیم بر طبق حق و حقیقه اینها فتیانی بودند که به پروردگار خود ایمان آوردند و هدایت آنها را زیاد کردیم نَحْنُ نَقُصُّ عَلَیْکَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ معلوم میشود چنانچه از آیات بعد استفاده می شود که قصّه اصحاب کهف در بین اهل کتاب معروف بوده و مختلف نقل کردند تمامش اشتباه بوده خداوند میفرماید ما حق مطلب را برای تو بیان می کنیم إِنَّهُمْ فِتْیَهٌ در بیان مراد از فتیه مفسرین اختلاف کردند بعضی گفتند قوه الایمان که ایمان آنها جوان و رشید بوده بعضی گفتند بذل می کردند و باحدی اذیت نمی کردند بعضی گفتند ترک شکوی بعضی گفتند اجتناب محارم و تحصیل مکارم و جامع همه اینها مفاد اخبار است که اهل ایمان بودند حقیقه البته مؤمن حقیقی بذل دارد و ترک اذی و ترک شکایت از پیش آمدها و اجتناب از معاصی و محرمات و دارای مکارم اخلاقی و عمل صالح و ممکن است که جوان باشند سنّا آمَنُوا بِرَبِّهِمْ اهل توحید و مصدّق انبیاء و معتقد بجمیع عقائد حقه وَ زِدْناهُمْ هُدیً البته مراتب ایمان و هدایت مختلف است درجات بسیار دارد از ایمان انبیاء و اوصیاء و اولیاء تا ادنی درجه ایمان هر چه انسان کوشش کند علما و عملا و اخلاقا درجه بالا میرود و هر چه کوتاهی کند تنزّل پیدا می کند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۴] .... ص: ۳۳۳

وَ رَبَطْنا عَلی قُلُوبِهِمْ إِذْ قامُوا فَقالُوا رَبُّنا رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهِ إِلهاً لَقَدْ قُلْنا إِذاً شَطَطاً (۱۴)

و ما محکم کردیم دل های آنها را زمانی که قیام کردند بر رفتن بکهف پس گفتند پروردگار ما همان پروردگار آسمانها و زمین است و ما غیر او را نمی خوانیم بالوهیّت هر آینه بتحقیق اگر غیر او را اله بگوئیم این گفته بسیار غلط و باطل و تجاوز از حق است.

وَ رَبَطْنا عَلی قُلُوبِهِمْ مؤمن که توکل بحق داشته باشد قلبش محکم میشود از میدان در نمیرود بر تمام واردات صبر دارد از کسی خوف ندارد حق میگوید حق

میجویـد بر طبق حق عمل می کند قلبش آرام است اذ قاموا قیام بر کناره گیری از قوم و وطن و زخارف دنیوی و حشـر با کفّار و مشـرکین فقالوا علنا با کمال شجاعت در مقابل مشرکین رَبُّنا رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ خدای ما و مربی ما همان خالق آسمانها و زمین است که جمیع عوالم در تحت قـدرت و تربیت او است لَنْ نَـدْعُوَا مِنْ دُونِهِ إِلهاً نه شـمس و سـتارگان نه ملک و جن و انس نه بت و گاو و گوساله تمام اینها شـرک و کفر و باطل است لَقَدْ قُلْنا إِذاً شَـطَطاً که اگر الهی غیر از آن بخوانیم قول بسیار فاسد و باطلی گفته ایم.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۵] .... ص: ۳۳۴

هؤُلاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَهً لَوْ لا یَأْتُونَ عَلَیْهِمْ بِسُلْطانٍ بَیِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً (۱۵)

این جمعیت قوم ما گرفتند از غیر خداوند عالم خدایانی چرا بر این اتخاذ دلیل و برهانی نمی آورند بر خدایی این خدایان آنها دلیل واضـح روشـنی؟ پس کیست ظالمتر از کسـی که افتراء بزنـد بر خداونـد عالم از روی کـذب و دروغ (هؤلاء) اشاره باهل شهرسـتان اصـحاب کهف از سـلطان آنها دقیانوس و رعیت او که تعبیر به (قومنا) کردند و این جمله تتمه کلام اصحاب کهف است اتَّخَـذُوا مِنْ دُونِهِ اخـذ یعنی معتقد شدند و متعبد شدند از غیر خدا آلهه یک شـریک قائل نشدند شـریک هایی را بر خدا اتخاذ کردنـد معلوم می شود که اینها فرقه فرقه بودند هر دسـته یک خدایی بر خود گرفتند مثل مشـرکین مکه و اطراف که هر قبیله و طـایفه یـک بت بزرگی بر خود قرار دادنـد و یـک بت که از همه بزرگتر بود برای همه مقرر کردنـد و هر فرد یک بت کوچک بر خود تراشـیده و نگاه داشت از فلزّات و چوب حتی از رطب و تمر لَوْ لا یَأْتُونَ عَلَیْهِمْ بر این آلهه خود (بِسُـلْطانٍ بَیِّنٍ) چه اثری از این آلهه مشاهده کردند آیا جلب نفعی یا دفع ضرری یا قضاء حاجتی یا شفاء مرضی فقط دلیل آنها تقلید آباء آنها است فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً ظلم درجاتی دارد ولی درجه اعلای آن همین شرک و نفی توحید است که

این افترا بخداوند است و کذب بر خدا است.

(سؤال) در مفهوم افتراء کذب داخل است که دروغ بغیر بستن است و لفظ کذبا زائد است.

(جواب) این تاکید است کانّه آنها در این افتراء خود را صادق می پندارند ولی چون دلیل و مدرکی ندارند جای این توهم نیست و کذب محض است زیرا هر دعوایی محتاج بشاهد و دلیل است حتی مؤمنین که قائل بتوحید هستند باید ادله بر توحید اقامه کنند که سرتاسر قرآن بیان ادله توحید بلکه بر وجود حضرت ربوبی فرموده و ادله عقلیّه و نقلیّه و وجدانیّه بر این بسیار است.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۶] .... ص : ۳۳۵

وَ إِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَ ما یَعْبُدُونَ إِلاَّ اللَّهَ فَأْوُوا إِلَی الْکَهْفِ یَنْشُرْ لَکُمْ رَبُّکُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ یُهَیِّئْ لَکُمْ مِنْ أَمْرِکُمْ مِرفَقاً (۱۶)

بعض اصحاب کهف بسایرین هم مسلک خود گفتند چون شما عزلت و جدایی پیدا کردید از قوم و از آلهه آنها پس جایگیر شوید بسوی کهف پروردگار شما نشر رحمت میفرماید بشما و مشمول رحمت های او میشوید و مهیّا میفرماید از برای شما از کار شما رفق بسهولت و آسانی وَ إِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ از قوم جدا شدند و از میانه آنها رفتند وَ ما یَعْبُدُونَ بت های آنها را دور انداختند و کناره گیری کردند و بر توحید ثابت قدم شدند إِلَّا اللَّهَ که بتهای آنها باشند فَأْوُوا إِلَی الْکَهْفِ مخفی شوید در کهف که دست بشما پیدا نکنند و شما را در شکنجه و اذیّت نیندازند یَنْشُرْ لَکُمْ رَبُّکُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ رحمت الهی و لو وسعت دارد هر چیزی را لکن قابلیّت محلّ میخواهد فقط قابل مشمول رحمت الهی اهل ایمان هستند چنانچه میفرماید:

فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ اعراف آیه ۱۵۶.

وَ یُهَیِّئْ لَکُمْ مِنْ أَمْرِکُمْ مِرفَقاً خداوند برای اینکه از میانه کفار بیرون

رفتید و ترک معاشرت کردید امورات شما را برفق و سهولت و راحتی انجام میدهد خیالتان راحت باشد.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۷] .... ص: ۳۳۶

وَ تَرَی الشَّمْسَ إِذا طَلَعَتْ تَتَزاوَرُ عَنْ کَهْفِهِمْ ذاتَ الْیَمِینِ وَ إِذا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذاتَ الشِّمالِ وَ هُمْ فِی فَجْوَهٍ مِنْهُ ذلِکَ مِنْ آیاتِ اللَّهِ مَنْ یَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَ مَنْ یُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِیًّا مُرْشِداً (۱۷)

و می بینی یعنی اگر مشاهده کنی کهف را میبابی که خورشید در وقت طلوع بطرف راست باب کهف طلوع می کند و در وقت غروب از طرف چپ کهف غروب می کند و آنها در وسعت و راحتی هستند اذیّت از آفتاب نمیکشند این از آیات الهی است کسی را که خداوند هدایت فرماید پس او هدایت شده است و کسی را که در ضلالت انداخته پس هرگز نمیابی از برای او ولّی و ناصری و نه ارشاد کننده ای وَ تَرَی الشَّمْسَ یعنی لو رأیتها تری که خورشید إِذا طَلَعَتْ وقت طلوع تَتَزاوَرُ عَنْ کَهْفِهِمْ یعنی میل میکند بطرف راست کهف ذاتَ الْیَمِینِ چون در کهف مقابل نقطه شمال بود باصطلاح طرف شرق که خورشید در ابتداء طلوع بطرف راست کهف طلوع میکرد پس از ارتفاع شمس دیگر در کهف سایه بود تا نزدیک غروب بطرف چپ غروب می کرد وَ إِذا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذاتَ الشِّمالِ قرض بمعنی قطع است و لذا قیچی را مقراض میگویند چون قطع می کند و در اینجا بمعنی فرو رفتن خورشید و غروب او است وَ هُمْ فِی فَجْوَهٍ مِنْهُ فجوه سعه و راحت است که اذیت از آفتاب نشوند و باد خنک بآنها بوزد ذلِکَ مِنْ آیاتِ اللَّهِ قدرت نمایی حق که قوم آنها را نیابند و کهف را مشاهده نکنند و اینها در کمال راحتی باشند و حفظ شوند نه گرسنه شوند و نه تشنه مَنْ یَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ کسی که رو بخدا رود و توکل باو کند خداوند تمام کارهای او را آسان میکند وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ طلاق آیه ۳.

وَ مَنْ یُضْلِلْ کسی که اعراض کند و رو بهوا و هوس و شیطان رود خدا هم

اسباب ضلالت در دسترس او قرار میدهد که بسوء اختیار در ضلالت بیفتد فَلَنْ تَجِدَ هرگز نمییابی لَهُ وَلِيًّا مُرْشِداً نه ناصر دارند و نه ارشاد کننده.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۸] .... ص : ۳۳۷

وَ تَحْسَبُهُمْ أَيْقاظاً وَ هُمْ رُقُودٌ وَ نُقَلِّبُهُمْ ذاتَ الْيَمِينِ وَ ذاتَ الشِّمالِ وَ كَلْبُهُمْ باسِطٌ ذِراعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِراراً وَ لَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْباً (۱۸)

و گمان می کنی آنها بیدارند و حال آنکه در خواب هستند و بسا بر دنده راست می غلطند و بسا بر دنده چپ و سگ آنها پهن کرده دو زراع خود را روی خاک اگر مطلع شوی بر آنها هر آینه پشت می کنی بآن ها و فرار می کنی و رعب و ترسی از آنها پیدا میکنی و پر میشوی از ترس وَ تَحْسَبُهُمْ أَيْقاظاً چون چشمهای آنها باز است و لب های آنها متبسّم است مثل اینکه با هم تکلّم می کنند و بیکدیگر نگاه می کنند وَ هُمْ رُقُودٌ گوش های آنها و قلب آنها خواب است که نمی شنوند و درک نمی کنند فقط نفس میکشند وَ نُقَلِّبُهُمْ ذاتَ الْيَمِينِ وَ ذاتَ الشِّمالِ مثل آدم خواب که گاهی به پهلوی راست می غلطد و چون خسته می شود به پهلوی چپ بر میگردد.

وَ كَلْبُهُمْ باسِطٌ ذِراعَيْهِ بِالْوَصِيدِ.

در خبر دارد از حیوانات سه حیوان در بهشت می روند یکی سگ اصحاب کهف است که با آنها تکلّم کرد و برای حفظ آنها از حیوانات موذیه و آفات در خلف آنها آمد و اختلاف کردند که کجا نشست بعضی گفتند درب غار بعضی گفتند قدری دورتر از غار بعضی گفتند در غار نزدیک درب و این اقرب است چون کفّار آمدند برای پیدا کردن آنها تا درب غار هم آمدند اگر بیرون غار بود آنها را پیدا می کردند و احتمال ندادند که آنها در غار باشند و از آیات قدرت اینکه این سگ بیدار بود نه گرسنه بود و نه تشنه و دو ذراع خود را بر زمین پهن کرد لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِراراً خداوند یک عظمت و بزرگی به آنها داد که هر که مشاهده کند فرار کند.

وَ لَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْباً چنانچه خداوند پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله را یاری فرمود بالقاء رعب در قلوب کفار و مشرکین چنانچه میفرماید:

سَنُلْقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعْبَ بِما أَشْرَکُوا بِاللَّهِ آل عمران آیه ۱۴۴.

و نیز میفرماید سَأُلْقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعْبَ انفال آیه ۱۲ و نیز می فرماید وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ احزاب آیه ۲۶ و حشر آیه ۲ و از حضرت رسالت که فرمود

نصرت بالرعب.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۹] .... ص: ۳۳۸

وَ کَذلِکَ بَعَثْناهُمْ لِیَتَسائَلُوا بَیْنَهُمْ قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ کَمْ لَبِثْتُمْ قالُوا لَبِثْنا یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ قالُوا رَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِما لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَکُمْ بِوَرِقِکُمْ هذِهِ إِلَی الْمَدِینَهِ فَلْیَنْظُرْ أَیُّها أَزْکی طَعاماً فَلْیَأْتِکُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَ لْیَتَلَطَّفْ وَ لا یُشْعِرَنَّ بِکُمْ أَحَداً (۱۹)

و همین نحو که قدرت نمایی کردیم و آنها را در این مدت طولانی در خواب کردیم همین نحو آنها را بیدار کردیم برای اینکه از یکدیگر بپرسند از مقدار خواب آنها گفت قائلی از آنها که چه مقدار در اینجا درنگ کردیم دیگران گفتند یک روز یا بعض روز و چون اختلاف کردند گفتند پروردگار شما داناتر است بمقدار درنگ ما در این کهف، پس گفتند یکی از شما نشناس برود بدرهم شما در شهر پس نظر کند که کدام یک از کسبه آنها طعامش بهتر است بگیرد و بیاورد برای شما بروزی شما و باید با کمال تلطف و آرامی باشد که احدی از اهل شهر نفهمند و نشناسند شما را کذلک چنانچه آنها را حفظ کردیم و کسی مطلع نشد همین نحو آنها را بَعَثْناهُمْ بیدار کردیم و بر انگیختیم لِیَتَسائَلُوا از یکدیگر بپرسند که چه اندازه مدت خواب و بودن در این کهف بوده قالوا در جواب گفتند یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ چون موقعی که آمدند اوائل آفتاب بود و موقع بیداری آخر روز بود گفتند یک روز یا بعض روز لکن آیا همان روز بوده یا روز دیگر قالُوا رَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِما لَبِثْتُمْ خدا بهتر میداند چه اندازه لبث کرده اید فَابْعَثُوا بزرگ آنها گفت بفرستید احدکم یک نفر از خود را بِوَرِقِکُمْ هذِهِ پولی که

بسکه آن زمان که آمده بودند در کهف که تعبیر بدرهم می کنند إِلَی الْمَدِینَهِ داخل شهر شود فلینظر نظر کند ایّها کدام یک از کسبه شهر أَزْکی طَعاماً جنس او بهتر است چون مؤمنین در شهر بودند که ایمان خود را مخفی کرده بودند و تقیّه میکردند و البته جنس آنها پاک و پاکیزه بود فَلْیَأْتِکُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ روزی بیاورد جهت خوراک شما و لیتلطف باید با تلطف و مهربانی با آنها رفتار کند در قیمت سخت گیری نکند کلام درشت نگوید آنها را بغضب نیاورد وَ لا یُشْعِرَنَّ بِکُمْ أَحَداً متوجه باشد احدی از آنها پی نبرد و نشناسد که در تعقیب شما بیایند و اذیت کنند چون در مقام هستند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۰] .... ص: ۳۳۹

إِنَّهُمْ إِنْ یَظْهَرُوا عَلَیْکُمْ یَرْجُمُوکُمْ أَوْ یُعِیدُوکُمْ فِی مِلَّتِهِمْ وَ لَنْ تُفْلِحُوا إِذاً أَبَداً (۲۰)

محققا این کفار و مشرکین اگر شما را پیدا کردند و شما بر آنها ظاهر شدید شما را سنگ سار می کنند یا برمیگردانند بکیش خود و اگر چنین شد هرگز رستگاری ندارید و رستگار نمیشوید.

إِنَّهُمْ إِنْ یَظْهَرُوا عَلَیْکُمْ چون در تعقیب شما آمدند تا باب کهف هم رسیدند و شما را نیافتند اگر بیابند محققا شما را یرجموکم رجم در شرع مطهر برای زنای محصنه است که لباس از بدنش خارج کنند و اگر زنست در یک پارچه بپیچند و در گودالی بیندازند و آن قدر سنگ بر او بزنند تا زیر سنگ ها هلاک شود که سخت ترین انحاء قتل است أَوْ یُعِیدُوکُمْ فِی مِلَّتِهِمْ دست از توحید و ایمان بردارید و بشرک و کفر آنها داخل شوید و در این صورت وَ لَنْ تُفْلِحُوا إِذاً أَبَداً لن برای نفی تأبید است بالاخص با تأکید کلمه ابدا یعنی هرگز رستگار نمی شوید چون ارتداد پیدا می کنید و مرتد میشوید.

(سؤال) مرتد اگر توبه کند توبه او قبول است یا قبول نیست.

(جواب) مسئله اختلافیست مشهور قائلند بعدم قبول بواسطه ظواهر این آیات لکن تحقیق اینست که قبول می شود ولی نفع آخرتی دارد و اما احکام دنیوی

که مالش بوارث منتقل می شود وارث مسلم و قتلش هم واجب می شود و عیالش هم از او جدا می شود اگر بعد از ثبوت نزد حاکم باشد و اما اگر قبل از ثبوت باشد اگر مالی بعد از توبه پیدا کند مالک می شود و عیالش هم بعقد جدید میتواند ازدواج کند و قتلش هم برداشته می شود.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۱] .... ص: ۳۴۰

وَ كَذلِكَ أَعْثَرْنا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ أَنَّ السَّاعَةَ لا رَيْبَ فِيها إِذْ يَتَنازَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ فَقالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْياناً رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ قالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلى أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِداً (۲۱)

و همین نحو که ما آنها را در این مدت متجاوز از سیصد سال خواب کردیم و سپس بیدار نمودیم و یک نفر آنها رفت برای تدارک غذا همین نحو بر اهل شهر و قوم آنها مطّلع کردیم قدرت خود را برای اینکه بدانند که ما قدرت داریم مرده را هم زنده کنیم و اینکه وعده الهی ببعث و نشور حق است و اینکه قیامت بر پا خواهد شد هیچ شکی در او نیست زمانی که اهل شهر اختلاف و نزاع داشتند بین خود در امر اصحاب کهف پس گفتند بنا کنیم بر آنها عمارتی مثل مقبره که اینها مرده اند بعضی گفتند خواب هستند پروردگار آنها بر آنها داناتر است بامر آنها رفتند کسانی که مطلع شدند بر امر آنها هر آینه می گیریم برای اینها یعنی قرار می دهیم بر آنها مسجدی که در او عبادت شود وَ كَذلِكَ أَعْثَرْنا عَلَيْهِمْ خلاصه کلام اینکه موقعی که آن یک نفر آمد برای تحصیل معاش دید اوضاع شهر تغییر کرده و اهل آن بکلی از شاه و گدا از بین رفتند و سلطان صالحی بر اهل شهر سلطنت دارد و تمام اهل شهر غیر از آنها هستند و معلوم شد مدت مکث آنها متجاوز از سیصد سال بوده و بسیاری فهمیدند که این ها این مدت در خواب بودند و چون اهل شهر دو دسته بودند مؤمن که معتقد بمعاد بودند و کافر که منکر بودند این قضیّه اینها دلیل شد لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فهمیدند که وعده الهی بمعاد حق است و خداوند قادر است بر احیاء موتی وَ أَنَّ السَّاعَةَ لا رَيْبَ فِيها قیامت جای شک برای آن نماند.

إِذْ يَتَنازَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ که اختلاف داشتند در امر معاد یا در امر اصحاب کهف که مرده بودند زنده شدند یا خواب بودند بیدار شدند هر کدام باشد دلیل بر معاد هست کسانی که گفتند آنها مرده هستند فَقالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْياناً مقبره بنا کنند درب غار که بروند بزیارت آنها رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ جمله مستقله است نه مقول قول آنها که خداوند داناتر است بحال آنها که مرده اند پس زنده می شوند یا خواب هستند سپس بیدار می شوند.

قالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلى أَمْرِهِمْ مؤمنین کسانی که درک کردند که آنها زنده هستند و در حفظ الهی محفوظ هستند گفتند لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِداً که بتوانند بوظائف عبادی خود عمل کنند و انجام دهند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۲] .... ص: ۳۴۱

سَيَقُولُونَ ثَلاثَةٌ رابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَ يَقُولُونَ خَمْسَةٌ سادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْماً بِالْغَيْبِ وَ يَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَ ثامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ ما يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلا تُمارِ فِيهِمْ إِلَّا مِراءً ظاهِراً وَ لا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَداً (۲۲)

زود باشد که بگویند جماعتی از اهل کتاب که اصحاب کهف سه نفر بودند و چهارمی آنها سگ آنها بود و جماعت دیگری می گویند پنج نفر بودند و ششمی آنها سگ آنها بود لکن بدون مدرک و حجت فقط توهم و خیالست و جماعت دیگر میگویند هفت نفر بودند و هشتمی آنها سگ آنها بود بفرما به آنها که پروردگار من داناتر است بعدّه آنها کسی اطلاع بآنها و علم بخصوصیات آنها ندارد مگر قلیلی از مؤمنین پس مجادله نکن با این ها در امر اصحاب کهف مگر با دلیل روشن واضح و نپرس و استفتاء مفرما در امر اصحاب کهف از اهل کتاب احدی را باید آنچه وحی از جانب حق برسد قبول کرد.

سَيَقُولُونَ ثَلاثَةٌ رابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ گفتند نصارای نجران موقعی که شرفیاب حضور حضرت رسالت شدند صحبت اصحاب کهف پیش آمد بعض آنها گفتند سه نفر بودند و چهارمی آنها کلب آنها بود و بعض دیگر وَ يَقُولُونَ خَمْسَةٌ سادِسُهُمْ

كَلْبُهُمْ

لكن مدركى بر اين قول ندارند فقط رَجْماً بِالْغَيْبِ است و بعض ديگر وَ يَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَ ثامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ در جواب آنها بفرما تمام اين اقوال بدون علم و مدرك است مجرد تخمين و حدس و ظن است قُلْ رَبِّى أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ آنچه وحى برسد مورد قبول است ما يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ يا مراد قليلى از اهل كتاب ميدانند خصوصيات آنها را يا مراد اينست كه شما بقليلى از خصوصيات آنها مطلعيد تمام خصوصيات آنها از عدّه و كيفيات آنها خبر نداريد فَلا تُمارِ فِيهِمْ در مورد اصحاب كهف با اين اهل كتاب مجادله نفرما زيرا بر فرض شما هم بوحى الهى عدّه و حالات آنها را بيان كنى آنها قبول نميكنند الامراء ظاهرا كه برادارى آنها را بحسّ و و جدان مشاهده كنند و نتوانند انكار كنند وَ لا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَداً از احدى از آنها سؤال نكن در مورد اصحاب كهف.

[سوره الكهف (۱۸): آيات ۲۳ تا ۲۴] .... ص : ۳۴۲

وَ لا تَقُولَنَّ لِشَيْ ءٍ إِنِّى فاعِلٌ ذلِكَ غَداً (۲۳) إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ وَ اذْكُرْ رَبَّكَ إِذا نَسِيتَ وَ قُلْ عَسى أَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّى لِأَقْرَبَ مِنْ هذا رَشَداً (۲۴)

و البته نبايد بگويى براى هر چيزى محققا من بجا مى آورم فردا اين عمل را مگر اينكه معلق كنى بر مشيّت الهى كه بگويى انشاء اللَّه و ياد كن پروردگار خود را زمانى كه فراموش كردى و بگو اميد است اينكه هدايت فرمايد مرا پروردگار من بنزديكترين از اين از حيث رشد و صلاح، در تفسير اين آيه مفسرين اختلاف زيادى دارند هم در جمله الا ان يشأ اللَّه كه تعليق بر جمله سابقه بوده و پيغمبر بدون اين تعليق گفته كه از او سؤال كردند فرموده فردا جواب ميدهم بطور تنجّز يا جمله مستقله است و هم در جمله اذا نيست كه پيغمبر نسيان كرد ذكر انشاء اللَّه را و هر كدام يك نحوى بيان كرده اند تمام باطل و عاطل است و ما تفسير اين آيه را بعد از بيان دو مقدمه بنظر مبارك شما ميرسانيم.

(۱) اينكه مسلّما پيغمبر اكرم هر عملى كه وعده دهد موكول بر مشيّت حق ميكند.

(۲) اینکه حضرتش نسیان و فراموشی ندارد چون معصوم است وَ لا تَقُولَنَّ لِشَیْ ءٍ إِنِّی فاعِلٌ ذلِکَ غَداً إِلَّا أَنْ یَشاءَ اللَّهُ خداوند نهی فرمود از اینکه در امور مستقبله بنحو تنجّز نفرما مگر معلّق کنی بر مشیّت الهی و این جمله دلیل نیست بر اینکه پیغمبر بدون این تعلیق ذکر فرموده باشد این دستور الهی است مثل سایر اوامر و نواهی مثلا کلمه لا تُشْرِکْ بِاللَّهِ دلیل نیست که العیاذ حضرت شرک آورده باشد یا لا تُخاطِبْنِی فِی الَّذِینَ ظَلَمُوا دلیل بر صدور مخاطبه ندارد و هکذا سایر مناهی البته پیغمبر هر چه وعده دهد موکول بر مشیّت الهی میکند بواسطه همین نهی وَ اذْکُرْ رَبَّکَ إِذا نَسِیتَ این هم دلیل نیست بر اینکه حضرت نسیان کرده باشد زیرا قضیّه شرطیّه تصدق عن کاذبین و بعبارت دیگر فرض محال محال نیست که بفرماید بر فرض محال که اگر نسیانی عارض شد باید متذکر خداوند شوی و بگویی انشاء اللَّه لکن چون معصوم هستی نسیانی عارض نمی شود بر شما وَ قُلْ عَسی أَنْ یَهْدِیَنِ رَبِّی کلمه عسی از پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و اله دلیل قطعیست که خداوند هدایت میفرماید هر چه را که حضرت امید داشته باشد لِأَقْرَبَ مِنْ هذا رَشَداً البته خداوند بالاخص با این جمله رسول خود را هدایت میفرماید ببهترین راه ها و هر چه صلاحش بیشتر باشد.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۵] .... ص : ۳۴۳

وَ لَبِثُوا فِی کَهْفِهِمْ ثَلاثَ مِائَهٍ سِنِینَ وَ ازْدَادُوا تِسْعاً (۲۵)

و درنگ کردند در کهف خود از ابتداء ورود تا زمانی که بیدار شدند و بر اهل شهر معلوم شد سیصد سال و زیاد کردند نه سال که ۳۰۹ سال که مدت خواب آنها این مقدار بوده در خبر دارد از امیر المؤمنین علیه السّلام سؤال کردند که چرا خداوند نفرمود ثلاث مائه و تسع سنین بلکه فرمود وَ لَبِثُوا فِی کَهْفِهِمْ ثَلاثَ مِائَهٍ سِنِینَ پس از آن فرمود وَ ازْدَادُوا تِسْعاً حضرت فرمود سیصد سال شمسی مطابق با سیصد و نه سال قمریست یعنی کسانی که از اهل کتاب گفتند سیصد سال بحساب شمسی بود ولی به حساب قمری که سال شرعیست و در حجاز باین سال تاریخ میگذاردند سیصد و نه

سال میشود.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۶] .... ص : ۳۴۴

قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَ أَسْمِعْ ما لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَداً (۲۶)

بفرما که خداوند داناتر است بآن مقدار که اینها درنگ کردند از برای او است آنچه غیب است در آسمان ها و زمین بینا است بدرجه اعلای بینایی به آن و شنوا است بدرجه اعلی شنوایی نیست از برای آنها از غیر خدا ولی و نیست شریک در حکم او احدی قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما لَبِثُوا کانه بعضی انکار کردند این مدترا بفرما که خداوند خبر داده و او داناتر است بمقدار لبث آنها در کهف لَهُ غَيْبُ- السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ در موضوع علم غیب گفتیم غیب مراتبی دارد آنچه که ممکن نمیتواند پی ببرد علمش مختص بذات حق است مثل علم ذات بذات و بصفات و آنچه بر ما مخفی و غیب است لکن ممکن است که خداوند علم آن را بملائکه یا انبیاء و ائمه افاضه فرماید مثل علم بما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه بر آنها غیب نیست و بر ما غیب است أَبْصِرْ بِهِ وَ أَسْمِعْ از روی تعجب خداوند بصیر است بتمام مبصرات و سمیع است بتمام مسموعات ازلا و ابدا که گفتیم برگشت بصیر و سمیع بعلم است علم بمبصرات و بمسموعات مثل حکیم علم بمصالح و مفاسد و مرید علم بصلاح و فساد و مدرک علم بجزئیات ما لَهُمْ مِنْ دُونِهِ غیر از ذات مقدّس پروردگار مِنْ وَلِيٍّ که بتواند نفعی بآنها بخشد یا دفع ضرری از آنها بکند وَ لا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَداً و در احکامش و تقدیراتش و افعالش احدی را شریک و کمک نگرفته و نیست و احتیاج به احدی ندارد فَعَّالٌ لِما يُرِيدُ و یحکم ما یشاء.

(جمله ثانیه) خلاصه مطلب اینکه جماعتی که دارای ایمان محکم بودند و در فشار مشرکین قرار گرفتند که آنها یا برگردند بشرک یا کشته شوند و اینها فرار کردند و سگ آنها هم همراه آنها آمد تا رسیدند درب کهف خود را در کهف مخفی کردند که مشرکین آنها را نیابند و مشرکین هم در تعقیب آنها آمدند تا درب کهف و لکن خداوند چشم

آنها را کور کرد آنها را نیافتند و برگشتند چنانچه حقیر همین نحو را بعین مشاهده کردم در مسجد نبی صلّی اللّه علیه و اله و سلّم در مدینه مشرف بودم بین محراب و منبر و یکی از رفقاء پهلوی من کتاب مناسک شیخ انصاری را باز کرده بود و زیارت صدیقه طاهره را تلاوت میکرد شرطه رسید و کتاب را گرفت و این صفحه که زیارت داشت انگشت گذارد و کتاب را هم گذاشت و رئیس شرطه ها را صدا زد او آمد و از رفیق ما پرسید چه قرائت می کردی گفت مناسک حج رو بشرطه کرد و گفت شوف یعنی مشاهده کن اگر زیارت فاطمه است جلب کن او را بشرطه خانه و اگر مناسک است باو رد کن این شرطه از اول کتاب صفحه صفحه مشاهده کرد تا صفحه پشت انگشت و از آخر هم مشاهده کرد تا صفحه پشت انگشت و صفحه که انگشت گذارده بود ندید و کور شد و کتاب را رد کرد، و خداوند آنها را بنوم انداخت سیصد و نه سال در حال نوم بودند و اعجب از این سگ آنها بیدار بود و پاسبان آنها بود تا موقعی که بیدار شدند یک نفر از آنها را بطریق ناشناس فرستادند در شهر برای تحصیل امر معاش پس از اینکه اهل شهر فهمیدند و قضایایی که در آیات شریفه بیان شده خداوند آنها را در کهف مخفی فرمود و تا کنون در کهف هستند.

(جمله ثالثه) در اخبار داریم که اینها پس از ظهور حضرت بقیّه اللّه از کهف خارج میشوند و خدمت حضرتش مشرف می شوند و داخل در اصحاب آن حضرت می شوند و نیز داریم در زمان حضرت رسالت امیر المؤمنین و جمعی از اصحاب را بتوسط ابر و باد روانه فرمود درب کهف حضرت امیر علیه السّلام فرمود سلام کنید باصحاب کهف سلام کردند جواب نشنیدند خود امیر علیه السّلام سلام کرد جواب صریح آمد و شهادت دادند بوصایت و ولایت و امامت آن حضرت.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۷] .... ص: ۳۴۵

وَ اتْلُ ما أُوحِیَ إِلَیْکَ مِنْ کِتابِ رَبِّکَ لا مُبَدِّلَ لِکَلِماتِهِ وَ لَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَداً (۲۷)

و تلاوت فرما آنچه وحی شده است بسوی تو از کتاب پروردگار تو قرآن مجید نیست احدی که بتواند تغییری در کلمات پروردگار دهد و عوض کند و تبدیل

نماید و نمی یابی از غیر خدا ملجأ و پناه و حفظ و حرزی وَ اتْلُ ما أُوحِیَ إِلَیْکَ مِنْ کِتابِ رَبِّکَ.

اصلا غرض از انزال قرآن برای هدایت بشر بوده ببهترین راهها إِنَّ هذَا- الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ بنی اسرائیل آیه ۹ و اولین اسباب هدایت آنست که حضرت رسالت برای امت قرائت و تلاوت فرماید پس از آن بدستورات عمل به نمایند که این قرآن ثقل اکبر است در حدیث ثقلین و البته چنانچه فرمود:

ما ان تمسکم بهما لن تضلوا ابدا

و البته قرآن مبیّن لازم دارد و آن عترت است و ما شرح حدیث ثقلین را در مقدمه جلد اول بیان کرده ایم رجوع فرمائید لا مُبَدِّلَ لِکَلِماتِهِ کیست بتواند مثل قرآن بیاورد حتی یک سوره و این معجزه بزرگ حضرت رسالت است و معجزه باقیه تا قیام قیامت که با عترت نزد حوض کوثر وارد شود.

وَ لَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مرجع ضمیر پروردگار است مُلْتَحَداً لحد بمعنی میل بسوی او است و توجه باو که پناه دهد و از شرور و آفات حفظ کند و بمقصد و مرام برساند و این اختصاص بذات اقدس ربوبی دارد غیر او هر که باشد و هر چه باشد احتیاج بپناه دارد تا مشیّت الهی و حفظ پروردگار نباشد قدرت بر کوچکترین امری ندارند.

الممکن فی حد ذاته ان یکون لیس و له من علته ان یکون ایس

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۸] .... ص : ۳۴۶

وَ اصْبِرْ نَفْسَکَ مَعَ الَّذِینَ یَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداهِ وَ الْعَشِیِّ یُرِیدُونَ وَجْهَهُ وَ لا تَعْدُ عَیْناکَ عَنْهُمْ تُرِیدُ زِینَهَ الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ لا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنا قَلْبَهُ عَنْ ذِکْرِنا وَ اتَّبَعَ هَواهُ وَ کانَ أَمْرُهُ فُرُطاً (۲۸)

و صبر بده نفس خود را با مؤمنینی که میخوانند خدای خود را در هر صبح و شام و قصد و اراده آنها فقط قربه الی اللَّه خالصا لوجه اللَّه است و چشم های خود را از آنها برنگردان و توجّه باشراف و اعیان کنی، اراده کنی زینت های زندگانی دنیوی

را و اطاعت مکن کسی را که ما او را غافل از یاد خود کرده ایم و قلبش متوجه بما نیست و متابعت می کند هوای نفس خود را و کارهای او افراط و اسراف و تجاوز از حدّ است، مفسرین گفتند که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله و سلّم با اشراف و اعیان و بزرگان کفار و مشرکین مجالسه داشت برای تألیف قلوب آنها و اتباع آنها که تمایل بایمان پیدا کنند این آیه نازل شد که با آنها مجالست نکند و با فقراء از مؤمنین مجالست نماید لکن این غلط صرف است بلکه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله و سلّم با فقراء کمال رأفت را داشت حتی فرمود:

(انا فقیر احبّ الفقراء)

حتی دارد

(عرض علیه مفاتیح الدنیا فلم یقبلها)

و فرمود دوست دارم یک روز داشته باشم شکر کنم و یک روز نداشته باشم صبر کنم و تمام مطابق دستور الهی بود لذا میفرماید وَ اصْبِرْ نَفْسَکَ عادت بده نفس خود را بصبر مَعَ الَّذِینَ یَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداهِ وَ الْعَشِیِّ با مؤمنین که همیشه اشتغال بعبادت دارند و خدای خود را می خوانند که فقراء مؤمنین هستند که اشتغالی جز بعبادت ندارند بِالْغَداهِ وَ الْعَشِیِّ صبح و شام کنایه از دوام است روز و شب مشغول بنماز و دعا و ذکر و بیاد خدا هستند یُرِیدُونَ وَجْهَهُ.

در باب عبادت علاوه از آنکه قصد قربت معتبر است قصد خلوص هم لازم است که عمل قربه الی اللَّه خالصا لوجه اللَّه باشد اینها قصد ریاء و سمعه و خودنمایی ندارند فقط محضا للَّه عبادت می کنند وَ لا تَعْدُ عَیْناکَ عَنْهُمْ چشم از آنها نپوش کناره گیری نکن ترک معاشرت و مجالست با آنها نفرما تُرِیدُ زِینَهَ الْحَیاهِ الدُّنْیا دنیا با جمیع زخارف او و زینت های او بقدر پر کاه ارزش ندارد وَ ما هذِهِ الْحَیاهُ- الدُّنْیا إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ عنکبوت آیه ۶۴.

قُلْ مَتاعُ الدُّنْیا قَلِیلٌ

دار بالبلاء محفوفه و بالغدر موصوفه

بقاء و ثباتی ندارد فانی و زائل میشود مؤمن دلبستگی بدنیا ندارد چه رسد بانبیاء و اولیاء بالأخص حضرت رسالت و اوصیاء آن حضرت و اهل بیت طاهرین او وَ لا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنا قَلْبَهُ عَنْ ذِکْرِنا البته حضرت اطاعت آنها را نمی کند این جمله برای رفع طمع آنها است که می

آمدنـد و اصـرار بليغ داشـتند كه حضـرت با آنها موافقت كند و او را بزرگ و امير خود قرار دهند و از اموال و زينت هاى دنيا باو بدهنـد خداونـد ميفرمايـد اينها از خـدا غافل شدنـد و از ذكر او دور شدنـد و توجّه ببتهاى خود كردند نبايد اطاعت آنها را نمود و با آنها موافقت كرد وَ اتَّبَعَ هَواهُ.

و همچنين كسانى كه هوا پرستند نبايد اطاعت كرد أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ جاثيه آيه ۲۲ وَ كانَ أَمْرُهُ فُرُطاً.

فرط از افراط است بمعنى زياده روى و اسـراف و تجاوز يعنى كسانى كه در شـرك و كفر و معاصـى زياده روى مى كنند و از حـد گذرانيـده انـد با آنها هم نبايد معاشـرت و مجالست نمود و اطاعت آنها را كرد و اين يك تكليف بزرگى است كه مؤمن بداند با كه مجالست كند و با كه ترك مراوده كند.

[سوره الكهف (۱۸): آيه ۲۹] .... ص: ۳۴۸

وَ قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَ مَنْ شاءَ فَلْيَكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِينَ ناراً أَحاطَ بِهِمْ سُرادِقُها وَ إِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغاثُوا بِماءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِى الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرابُ وَ ساءَتْ مُرْتَفَقاً (۲۹)

و بفرما حق از طرف پروردگار شـما است پس هر كس بخواهـد پس ايمان مى آورد و هر كس كه بخواهد پس كافر مى شود محققـا مـا مهيـا كرده ايم از براى سـتمكاران آتشـى را كه احـاطه كرده است بآنها خيام و پرده هاى آن و اگر اسـتغاثه كننـد از عطش و سوزنـدگى بآنهـا داده مى شود به آبى كه مثل فلز آب شـده كه مقابل صورت كه مى آيـد گوشت صورت را پخته و بريان مى كند بدتر آبيست و بد پشـتگاه و متكائيست آن آتش وَ قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ آنچه از طرف پروردگار است حق و ثابت و مطابق با واقع و موافق با حكمت و صـلاح و درست و بجا است چه از ارسال رسل و انزال كتب و جعل احكام و وعد و وعيد و غير اينها باشد يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ.

در مقابل طاغوت شیطان و اولیاء او که هر چه از طرف آنها باشد باطل و عاطل و فساد و ضلالت است يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُماتِ فَمَنْ شاءَ فَلْيُؤْمِنْ هر که رجوع بعقل کرد و طالب حق شد پس ایمان می آورد و می پذیرد و قبول می کند و بصراط مستقیم بسعادت و رستگاری نائل می شود وَ مَنْ شاءَ فَلْيَكْفُرْ و هر که تابع شهوت و هوا پرستی و متابع؟ شیاطین انسی و جنی شد پس کافر می شود و زیر بار نمی رود و در سبل شیطانی سیر می کند إِنَّا أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِينَ چه ظلم در عقائد باشد شرک و کفر و چه ظلم بغیر باشد بانبیاء و اوصیاء و مؤمنین و چه ظلم بنفس باشد از صفات خبیثه و اعمال سیّئه ما برای آنها قبلا مهیا کرده ایم ناراً أَحاطَ بِهِمْ سُرادِقُها از این جمله چند نکته استفاده میشود، یکی آنکه جنت و نار قبلا خلق شده خلافا بکسانی که میگویند روز قیامت خلق می شود، دیگر آنکه اهل نار آتش بآنها احاطه دارد از شش جهت که تعبیر بسرادق فرموده، دیگر آنکه راه فرار بر آنها بسته می شود مثل کسی که در خیمه او را حبس کرده باشند وَ إِنْ يَسْتَغِيثُوا و هر چه استغاثه کنند و فریاد رس طلب کنند يُغاثُوا بِماءٍ كَالْمُهْلِ بفریاد آنها می رسند با یک آبی مثل مس آب شده یا سایر فلزات که تعبیر بمهل فرموده يَشْوِي الْوُجُوهَ مقابل صورت که می آید صورت گداخته می شود و پخته میگردد.

بِئْسَ الشَّرابُ بسیار آب بدیست یکی از آب های جهنم مهل یکی صدید یکی غساق یکی حمیم وَ ساءَتْ مُرْتَفَقاً مرتفق تکیه گاه و پناهگاهست آتش جهنم تکیه گاه آنها است از هر طرفی توجّه کنند آتش است اعاذنا اللّه.

[سوره الكهف (۱۸): آیه ۳۰] .... ص : ۳۴۹

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ إِنَّا لا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا (۳۰)

محققا کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند محققا ما ضایع نمی کنیم اجر کسی که عمل نیک بجا آورد چه عمل قلبی ایمان چه نفسی اخلاق چه جوارحی افعال.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ایمان چهار چیز لازم دارد.

(۱) یقین بتوحید و نبوت و بجمیع ما جاء به النبی صلّی اللَّه علیه و اله بدون انکار ضروری دین و مذهب حقه شیعه اثنی عشری ظن و شک کافی نیست یقین قطعی لازم دارد.

(۲) اعتقاد بمعنی عقد قلب که تعبیر بدل بستگی و در بند بودن، بسا میشود انسان چیزی دارد ولی دل بستگی باو ندارد از بین برود چیزی نگیرد.

(۳) اقرار بزبان و قلب بتمام خصوصیات ایمان.

(۴) تسلیم زیر بار رفتن و این ایمان باعث نجات است و لو غرق معاصی باشد اگر با ایمان از دنیا رود و معاصی باعث زوال ایمان نشود وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مراد جمیع اعمال صالحه نیست، زیرا اعمال مباحه بلکه مکروهه بسیار است و ضرر نمی زند بلکه مراد اینست که اعمال صالحه بجا بیاورد و هر عمل صالحی باعث ارتفاع درجه می شود.

إِنَّا لا نُضِیعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا چه کوچک باشد یا بزرگ کم باشد یا زیاد چنانچه میفرماید فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَیْراً یَرَهُ زلزال آیه ۷.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۱] .... ص: ۳۵۰

أُولئِکَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ یُحَلَّوْنَ فِیها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ یَلْبَسُونَ ثِیاباً خُضْراً مِنْ سُنْدُسٍ وَ إِسْتَبْرَقٍ مُتَّکِئِینَ فِیها عَلَی الْأَرائِکِ نِعْمَ الثَّوابُ وَ حَسُنَتْ مُرْتَفَقاً (۳۱)

این مؤمنینی که با عمل صالح از دنیا رفتند برای آنها بهشت های عدن که جاریست از پای آنها نهرهایی خود را زینت می کنند از دستبندهای طلا و میپوشند لباس سبز از سندس و استبرق و تکیه می دهند در آن بهشت ها بر تختها خوب ثوابیست و حسن دارد جایگاه آنها و مجلس و رفقاء آنها از هر جهت امتیاز دارد أُولئِکَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ گفتند بمعنای ثبات و بقاء است که همیشه در آن متنعّم هستند ببقاء اللَّه زوال ندارد و در وسط سایر جنّات واقع شده که اطرافش باقی

جنات مثل فردوس و نعیم و دار الخلد و غیر اینها که هشت بهشت است و مثوباتی که خداوند در این جنات عدن قرار داده یکی تَجْرِی مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ یعنی از پای قصرهای آن نهرها جاریست که چهار نهر است فِیها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِینَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی محمّد صلّی اللَّه علیه و اله آیه ۱۷.

(دوّم) یُحَلَّوْنَ فِیها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ زینت طلا بر مردها در دنیا حرام است و نماز با آنهم باطل است لکن در بهشت یکی از مثوبات آنها است بانحاء زینتها (سیّم) وَ یَلْبَسُونَ ثِیاباً خُضْراً لباس سبز علامت بزرگی و شرافتست مخصوصا عمامه و شال که از مختصات سیادت است و در بهشت لباس اهل بهشت است آنهم نه از قطن و کرک و پشم بلکه مِنْ سُنْدُسٍ وَ إِسْتَبْرَقٍ که گفتند سندس دیباج لباس حریر و ابریشم است و استبرق لباس زری طلا باف است و بعضی گفتند سندس لباس نازک و رقیق است و استبرق لباس غلیظ است.

(چهارم) مُتَّکِئِینَ فِیها عَلَی الْأَرائِکِ اریکه تخت سلطنتی است بر روی آنها تکیه میدهند.

نِعْمَ الثَّوابُ خوب ثوابیست وَ حَسُنَتْ مُرْتَفَقاً و زیبا است جایگاه آنها اللهم ارزقنا بجاه محمّد و آله صلّی اللَّه علیه و اله.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۲ تا ۳۳] .... ص: ۳۵۱

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلاً رَجُلَیْنِ جَعَلْنا لِأَحَدِهِما جَنَّتَیْنِ مِنْ أَعْنابٍ وَ حَفَفْناهُما بِنَخْلٍ وَ جَعَلْنا بَیْنَهُما زَرْعاً (۳۲) کِلْتَا الْجَنَّتَیْنِ آتَتْ أُکُلَها وَ لَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَیْئاً وَ فَجَّرْنا خِلالَهُما نَهَراً (۳۳)

و مثال بزن برای آنها دو مرد که ما قرار دادیم از برای یکی از آنها دو باغستان از انگور و اطراف آنها نخل خرما و بین این دو باغ کشت زاری و این دو باغ میوه فراوان از انگور و خرما آورده و چیزی از آن کسر نگذاشته از میوه که تناول شود.

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا خداوند مثل می زند برای کافر و مؤمن که کفار مغرور به زخارف دنیوی می شوند و خیال می کنند که همیشه برای آنها باقی می ماند و حال آنکه بزودی فانی می شود و مؤمن امید بخدا دارد و خداوند باو عنایت هایی دارد رَجُلَيْنِ یک کافر و یک مؤمن جَعَلْنا لِأَحَدِهِما که کافر است جَنَّتَيْنِ دو باغستان مِنْ أَعْنابٍ از انگور که دو انگورستان دارد که بین این دو فاصله است وَ حَفَفْناهُما بِنَخْلٍ که چهار طرف این دو باغ نخل خرما است وَ جَعَلْنا بَيْنَهُما زَرْعاً که در فاصله این دو باغ کشتزار است زراعت می کنند مثل گندم و جو و سایر حبوبات كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَها که هر دو باغ سبز و خرم و پر از انگور و خرما است وَ لَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئاً تمام اشجارش بارور شده هیچکدام خشک و بی بار نمانده چنانچه نوع کفار دارای مکنت و ثروت از املاک و اموال و زینتهای دنیوی هستند.

وَ فَجَّرْنا خِلالَهُما نَهَراً و در اواسط این دو باغ نهر آبی جاری بود که تمام این باغ را و تمام این کشتزار را مشروب میکرد کلمه و فجّرنا اشاره بچشمه آبست که سر چشمه در همان باغ بود و دو سرچشمه بوده یکی در این باغ و دیگری در باغ دیگر و چشمه آب هم دو قسم است یک قسم واقف و یک قسم جاری که جوشش میکرد خلالهما در وسط هر دو باغ و تشکیل میداد نهرا یک نهر در این و دیگری در آن.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۴] .... ص: ۳۵۲

وَ كانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقالَ لِصاحِبِهِ وَ هُوَ يُحاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مالاً وَ أَعَزُّ نَفَراً (۳۴)

و بود از برای او ثمر پس از برای صاحبش که آن رجل آخر که مؤمن بود گفت من بیشتر از تو مالیه دارم و نفرات من عزیزتر از نفرات تو هستند همه متمکن متمول هستند وَ كانَ لَهُ ثَمَرٌ مرجع ضمیر له سه احتمال میرود.

(۱) خود آن شخص باشد و مراد از ثمر سایر اموال از ذهب و فضّه و دار و

اثاث البیت است که بعلاوه از این اراضی اموال دیگری هم دارد.

(۲) مرجع بستان باشد که دارای ثمر ولی این دو احتمال و لو مفسّرین گفتند بعید بنظر میآید زیرا اطلاق ثمر بر سایر اموال بعید است و ثمرات بستانها را هم قبلا تصریح فرموده بود و احتمال سیم اقرب بنظر می آید که مرجع همان نهر باشد که در کنار آن اشجار مثمره بوده فَقالَ لِصاحِبِهِ بآن یک رجل دیگر که مؤمن بود از روی افتخار و تکبر و سرزنش و اهانت وَ هُوَ یُحاوِرُهُ که با هم بحث داشتند در باب ایمان و کفر أَنَا أَکْثَرُ مِنْکَ مالًا این دو باغ و این کشتزار و سایر اموال وَ أَعَزُّ نَفَراً عدّه و عدّه و اصحاب و اتباع من همه عزیز و محترم هستند بخلاف تو که ایمان داری نه مالی داری و نه اصحابی.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۵] .... ص: ۳۵۳

وَ دَخَلَ جَنَّتَهُ وَ هُوَ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ قالَ ما أَظُنُّ أَنْ تَبِیدَ هذِهِ أَبَداً (۳۵)

و داخل باغستان خود شد و حال آنکه بخود ظلم کرده که شرک و کفر ظلم عظیم است گفت گمان نمی کنم اینکه این مکنت و ثروت از بین برود همیشه برای من ثابت و باقیست وَ دَخَلَ جَنَّتَهُ همه روزه برای تفریح و تماشا می آمد در باغ و کیف و لذّت میبرد.

وَ هُوَ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ در مقام کفر و فسق و کبر و نحو اینها و سایر امور که تمام ظلم بنفس است و از جمله آنها قالَ ما أَظُنُّ أَنْ تَبِیدَ هذِهِ أَبَداً منکر معاد شد و خیال کرد همیشه باقیست و با این ثروت زندگانی می کند چنانچه امروز نوع اهل دنیا همین توهّمات فاسده را دارند و معتقد بنشئه دیگری نیستند و بر فرض اگر عالم دیگری باشد خیال می کنند که در آنجا هم اینها مقدّم هستند چون اعمال زشت خود را زشت نمیدانند در قرآن میفرماید در همین سوره آیه ۱۰۳ قُلْ هَلْ نُنَبِّئُکُمْ بِالْأَخْسَرِینَ أَعْمالًا الَّذِینَ ضَلَّ سَعْیُهُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ هُمْ یَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ یُحْسِنُونَ صُنْعاً.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۶] .... ص : ۳۵۴

وَ ما أَظُنُّ السَّاعَهَ قائِمَهً وَ لَئِنْ رُدِدْتُ إِلی رَبِّی لَأَجِدَنَّ خَیْراً مِنْها مُنْقَلَباً (۳۶)

و گمان نمی کنم که ساعت قیامت بر پا شود و بر فرض من برگردم بسوی پروردگار خودم هر آینه مییابم بهتر از آنچه در دنیا دارم از حیث انقلاب و برگشتن وَ ما أَظُنُّ السَّاعَهَ قائِمَهً تکذیب تمام انبیاء و تمام کتب سماویه و آیات قرآنیه و ضرورت تمام ادیان است و کفری بالاتر از این نیست که انکار معاد یا شک در آن داشته باشد وَ لَئِنْ رُدِدْتُ إِلی رَبِّی بر فرض که معادی باشد و ما بسوی پروردگار خود رجوع کنیم نزد او عزیزتر و محترم تر هستیم چنانچه در دنیا عزیز و محترم هستیم لَأَجِدَنَّ خَیْراً مِنْها مُنْقَلَباً هر آینه مقام ما و عزّت و شوکت و مال و منال ما بیشتر و بهتر و بالاتر از اینست که در دنیا داریم و ما منقلب می شویم بجای بهتر و مقام عالیتر.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۷] .... ص : ۳۵۴

قالَ لَهُ صاحِبُهُ وَ هُوَ یُحاوِرُهُ أَ کَفَرْتَ بِالَّذِی خَلَقَکَ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَهٍ ثُمَّ سَوَّاکَ رَجُلًا (۳۷)

گفت از برای این رجل کافر صاحبش که آن رجل مؤمن بود و با او مباحثه و مکالمه میکرد آیا کافر شدی بآنکسی که ترا از یک نطفه گندیده خلق فرمود پس از آن صورت رجولیّت بتو عنایت کرد، بزرگترین آیات الهیّه یکی خلقت انسان است که میفرماید:

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ سُلالَهٍ مِنْ طِینٍ ثُمَّ جَعَلْناهُ نُطْفَهً فِی قَرارٍ مَکِینٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَهَ عَلَقَهً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَهَ مُضْغَهً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَهَ عِظاماً فَکَسَوْنَا الْعِظامَ لَحْماً ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَکَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِینَ.

مؤمنون آیه ۱۲ الی ۱۴ و در حدیث است

من عرف نفسه عرب ربّه

خداوند آنچه در عالم اکبر خلق فرموده نمونه آن را در انسان قرار داده عقل از عالم عقول

نفس انسانی از عالم نفوس روح از عالم ارواح روح بخاری از عالم حیوانیت نشو و نما از عالم نباتیّه ثقالت از عالم اجسام درک علم و معرفت از عالم ملائکه درک جزئیّات از عالم حسّ شهوت و غضب از بهائم و سباع مغز و دماغ از عالم سماوات اعضاء صورت از عالم کواکب و شمس و قمر اعضاء بدن از عالم خاک و آب تنفّس از عالم هوا حرارت بدن از عالم نار.

(هر چه خوبان همه دارند تو تنها داری) قالَ لَهُ صاحِبُهُ گفت باین رجل کافر صاحبش که آن رجل مؤمن باشد وَ هُوَ یُحاوِرُهُ و او با او بحث و مذاکره داشت أَ کَفَرْتَ بِالَّذِی خَلَقَکَ مِنْ تُرابٍ که آدم از گل و طین خلق شد بلکه جمیع افراد انسان ابتداء از تراب خلق می شوند همین خاک است که داخل حبوب و اشجار می شود و زرع و ثمره می گردد و مأکول پدر می شود و یک قسمت آن نطفه می گردد و مراحلی طیّ میکند تا صورت انسانی پیدا کند (سؤال) این رجل کافر بخدا نبود و لذا گفت وَ لَئِنْ رُدِدْتُ إِلی رَبِّی (جواب) همان شک در معاد و تکذیب انبیاء و کتب سماویه و ضروریات جمیع ادیان کفر بخدا است ثُمَّ مِنْ نُطْفَهٍ بلکه گفتند نطفه بسیار افراد دارد یکدیگر را میخورند تا یک یاد و باقی بماند ثُمَّ سَوَّاکَ رَجُلًا این نطفه چه اندازه مراحلی طی کند تا یک انسان بشود.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۸] .... ص: ۳۵۵

لکِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّی وَ لا أُشْرِکُ بِرَبِّی أَحَداً (۳۸)

لکن من معتقدم به اینکه آنکه مرا خلق فرموده اللَّه تبارک و تعالی است پروردگار خود لکنّا لکن انا بود یعنی لکن من همزه ساقط شده هو اللَّه یعنی معتقدم و ایمان دارم که او یعنی آن کسی که مرا خلق فرموده اللَّه است ربی مرا تربیت کرده که معنای ربّ مربّی و تربیت کننده است که در این مراحل عدیده از تراب بانسانیت رسانده بلکه آن بآن افاضه وجود و قوی میفرماید و باصطلاح حکماء علّه موجده علّه مبقیه هم هست (اگر نازی کند از هم فرو ریزند قالبها)

وَ لا أُشْرِكُ بِرَبِّی أَحَداً شریک برای او قرار نمیدهم نه در ذات و نه در صفات و نه در افعال و نه در عبادت و نه در نظر که شرک اقسام خمسه دارد شرک ذاتی صفاتی افعالی عبادتی نظری که مکرر توضیح داده ایم.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۳۹] .... ص : ۳۵۶

وَ لَوْ لا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَکَ قُلْتَ ما شاءَ اللَّهُ لا قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْکَ مالاً وَ وَلَداً (۳۹)

و چرا نبود زمانی که داخل بستان خود شدی گفته باشی ما شاء اللّه آنچه خداوند مشیّت او تعلق گرفته که همچو بستانی و مالیّه بمن عطا فرموده من از خود چیزی ندارم نیست قوه و قدرتی مگر باعانت خداوند، اگر تو می بینی که من کمتر از تو هستم از حیث مال و اولاد و مرا کوچک و حقیر شمرده و خود را بزرگ و عظیم پنداشته و بر من تکبر و نخوت می کنی و سرزنش می نمایی انتظار داشته باش الطاف او را بمن وَ لَوْ لا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَکَ قُلْتَ ما شاءَ اللَّهُ در باب توحید افعالی گفته ایم که ده فعل است که مختص بخداوند است احدی شرکت در آنها ندارد خلق و رزق اماته و احیاء عزّت و ذلّت صحت و مرض غناء و فقر باید انسان هر نعمتی که باو افاضه شده نه مستند بخود بداند و نه بغیر و نه باسباب بلکه مستند بخدا بداند و شکر گذار باشد و بگوید ما شاء اللّه کان و ما لم یشأ لم یکن و اگر بعض مقدّمات و معداتش منوط به فعل انسان یا به اسباب ظاهر است آن را هم منوط بقوّه و حول الهی بداند و بگوید:

لا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ.

سیّما مبتیا علی القول بحرکت جوهریّه که آن به آن افاضه وجود می شود إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْکَ مالًا وَ وَلَداً چه اشخاصی یک روز در کمال عزّت و ثروت بودند و فردا در کمال ذلّت و فقر و بالعکس (سر شب سر تخت تاراج داشت سحرگه نه تن سر نه سرتاج داشت) من را که بچشم حقارت و فقر و بی کسی نگاه می کنی ممکن است خداوند عزت و شوکت و مال و منال بمن عطا فرماید و خود را با کمال عزت و دولت و ثروت و عدّه و عدّه میپنداری ممکن است بذلّت و تهی دستی

مبتلا شوی.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۰] .... ص: ۳۵۷

فَعَسی رَبِّی أَنْ یُؤْتِیَنِ خَیْراً مِنْ جَنَّتِکَ وَ یُرْسِلَ عَلَیْها حُسْباناً مِنَ السَّماءِ فَتُصْبِحَ صَعِیداً زَلَقاً (۴۰)

پس امیدوارم که پروردگار من بمن عنایت فرماید بهتر از بستان تو و بفرستد بر بستان تو تیرهای آتشی صاعقه که بسوزاند تمام اشجار و کشت و زراعت ترا که صبحگاه بر وی و نظر کنی زمین ساده خشک و پست و بلند که انسان بر او لغزش پیدا می کند فعسی رجاء و امیدواری بخداوند عالم ربّی که پروردگار من است.

أَنْ یُؤْتِیَنِ اینکه بمن بدهد خَیْراً مِنْ جَنَّتِکَ بهتر و بالاتر و خوبتر از بستان تو و زرع تو وَ یُرْسِلَ عَلَیْها و بفرستد به بستان و کشت زار تو حُسْباناً مِنَ السَّماءِ حسبان تیرهای زیادیست که یک مرتبه متوجه شود و طرف و هدف را از بین ببرد و مراد در اینجا صاعقه و تیر شهاب است که بکلی می سوزاند هر چه هست روی زمین از اشجار و زرع و غیر اینها فتصبح صبح کنی و نظر کنی که تمام بستان و زرع تو صعیدا زمین ساده زلقا پست و بلند که ذهاب بر روی او باعث لغزش باشد نه شجری و نه نهری و نه کشتی داشته باشی.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۱] .... ص: ۳۵۷

أَوْ یُصْبِحَ ماؤُها غَوْراً فَلَنْ تَسْتَطِیعَ لَهُ طَلَباً (۴۱)

یا اینکه صبحگاه آب نهرهای تو خشک گردد و فرو رود پس هرگز دیگر نتوانی طلب کنی و تحصیل آب کنی که تمام اشجار و زراعت تو خشک گردد و از بین برود.

أَوْ یُصْبِحَ ماؤُها غَوْراً سرچشمه نهر بستان خشک شود و چه بسیار اتفاق افتاده چشمه های آب بکلی خشک شده و هر چه حفر کنند آب در آن یافت نمیشود

فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَباً لن برای نفی تابید است یعنی هرگز نمیتوانی تحصیل آب کنی و بکلّی از بین میرود چنانچه قارون با آن ثروت کذایی که کلیدهای خزینه های او را بار شتر قوی می کردند یک مرتبه بزمین فرو رفت و خسف شد فَخَسَفْنا بِهِ وَ بِدارِهِ الْأَرْضَ قصص آیه ۸۱.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۲] .... ص : ۳۵۸

وَ أُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلى ما أَنْفَقَ فِيها وَ هِيَ خاوِيَةٌ عَلى عُرُوشِها وَ يَقُولُ يا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَداً (۴۲)

و رفت گردش کند اطراف بستان به بیند آیا ثمری در بعض آن درختها باقی مانده دید بکلّی از بین رفته پس صبح کرد در حالی که دو کف دستها را بهم میمالید به اینکه چه اندازه خرج ساختمان بستان کرده که تمام روی هم ریخته و میگوید ای کاش من شرک نیاورده بودم به پروردگار خود احدی را وَ أُحِيطَ بِثَمَرِهِ صاعقه و آتش تمام ثمرات را سوزانیده و بتمام احاطه کرده فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ آثار ندم و پشیمانیست که دست میمالید و این پشیمانی نه از جهت ایمان باشد که ایمان آورده باشد بلکه از جهت تأسف بر اینکه این نحو شده از جهت علاقه و دلبستگی عَلى ما أَنْفَقَ فِيها بعضی گفتند برای ساختمان که در باغ کرده بود و بعضی گفتند جدران و دیوارهای باغ بود که بکلّی خراب شده بود وَ هِيَ خاوِيَةٌ عَلى عُرُوشِها اگر بنا بوده اوّل طاق فرو می ریزد سپس جدران روی طاق و اگر جدران بوده از سر برمی گردد و ریزش می کند سپس پائین جدران روی آن ریخته می شود وَ يَقُولُ يا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَداً کلام صاحب خود را شنیده بودم و کافر بخدا نشده بودم اینهم ایمان نیست فقط برای ذهاب مال است که چرا چنین شده و از دست رفته.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۳] .... ص : ۳۵۸

وَ لَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ ما كانَ مُنْتَصِراً (۴۳)

پس از زوال اموالش و خرابی بستانش آن عدّه و عدّه که اطرافش بودند

رفتند و نیست از برای او فئه و کسانی که یاری کنند او را غیر خداوند متعال و نیست او یاری شده بقول عوام (تا پول داری رفیقتم) اهل دنیا البته توجه آنها بجائیست که محبوب آنها آنجا است هر جا که مال و منال باشد رو باو میروند چنانچه اهل آخرت و ایمان و دین هم توجه آنها بخداوند متعال است زیرا جمیع خیرات دنیوی و اخروی آنجا است و بدست قدرت او است و کسانی که محبوب آنها ذات مقدّس اوست تمام توجّه آنها باوست چنانچه در حدیث است

اذا اشتغل اهل الجنه بالجنه اشتغل اهل اللّه باللّه.

(گر بشکافند سر و پای من جز تو نجویند در اعضای من)

وَ لَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ فئه جمعی از اشخاصی که جند و بسته باو هستند دیگر حتّی برادر و اولاد از او دوری می کنند و در هیچ امری او را یاری نمی کنند يَنْصُرُونَهُ حتی نزد زن خود هم مهجور می شود وَ ما كانَ مُنْتَصِراً کیست بتواند از بلیّات دنیوی و عقوبات اخروی او را نجات دهد چنانچه تمام کفار و مشرکین و ضالّین چنین هستند نه مشمول شفاعت هستند و نه قابلیت رحمت دارند صریحا میفرماید:

فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاهَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِنا يُؤْمِنُونَ اعراف آیه ۱۵۶.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۴] .... ص : ۳۵۹

هُنالِكَ الْوَلايَهُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَواباً وَ خَيْرٌ عُقْباً (۴۴)

در این موقع ولایه مختص بخداوند متعال است ولایه حقّه حقیقیّه مختص بذات اقدس حق تبارک و تعالی است و او بهتر ثواب و اجر عنایت می کند و بهترین عاقبت است.

هنالک اشاره باین است که در هر حالی چه در نعمت باشی و چه در بلا در تحت قدرت او هستی الولایه ولیّ اطلاقاتی دارد بر دوست بر ناصر بر صاحب اختیار و غیر اینها اطلاق می شود و ولایه کلّیه ذاتیّه مختص است (للّه) و سایر ولایات مثل

ولایه نبی و امام و اب و جدّ و حاکم شرع و قیّم جعلیست بجعل الهی (الحق) ممکن است حق صفت للّه باشد که یکی از اسامی الهیه حق است بمعنی ثبات و بقاء و اشاره بمقام واجب الوجودیست و ممکن است صفه ولایت باشد که ولایه حقّه حقیقیّه مختص باو است در مقابل ولایات باطله ظالمانه که سلاطین و جبابره و متکبران بر زیر دستان خود دارند هُوَ خَیْرٌ ثَواباً.

مثوبات الهی بهتر است از زخارف دنیوی و مشتهیات نفسانی چه در دنیا هر نعمتی افاضه فرماید از روی حکمت و مصلحت و بجا و بموقع است و چه در آخرت آن تفضلات و عنایات و مثوباتی که باهل ایمان افاضه میشود وَ خَیْرٌ عُقْباً آن بهتر است چون دوام و ثبات دارد بخلاف این زخارف و مشتهیات نفسانی که فنا و زوال مقرون باو است یا از دست می رود یا انسان میگذارد و میرود.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۵] .... ص: ۳۶۰

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَیاهِ الدُّنْیا کَماءٍ أَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَباتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِیماً تَذْرُوهُ الرِّیاحُ وَ کانَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ مُقْتَدِراً (۴۵)

و بزن از برای این متکبرین و متموّلین و کفّار و مشرکین مثل حیات دنیوی را مثل آبی است که ما نازل کنیم او را از طرف بالا، پس آمیخته شود بآن گیاه های زمین. پس صبح می کند خشک و در هم شکسته پراکنده میکند آنها را بادها و هست خداوند بر هر چیز مقتدر.

توضیح کلام: اینکه در بیابان ها که وسیله آب از نهر و چشمه و چاه نیست و زمین خشک و ساده است موقعی که باران می بارد گیاه های خود روی در آنها می روید و زمین سبز و خرّم می شود، پس از آن باران قطع شود بفاصله کمی زمین خشک می شود و این علف ها چون ریشه ثابتی ندارد و آب بآنها نمی رسد خشک میشود و بتوسط بادها پراکنده بیابان می شود خداوند حیات دنیوی را تشبیه باین گیاهها فرمود چهار صباحی تر و تازه و خرّم میشود، سپس رو بنکس میگذارد تا اجل میرسد خشک میشود، پس از آن خاک می شود چون ریشه ثابت ندارد، مثل

حیات اخروی نیست که ابد الآبادتر و تازه نه نکس دارد و نه خشک می شود و نه پراکنده لذا میفرماید:

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مرجع ضمیر هم، کسانی هستند که مغرور بدنیا شدند و علاقه مند به مال و جاه و ریاست آن شدند یا من بدنیا اشتغل- قد غرّه طول- الأمل- و الموت یأتی بغته- و القبر صندوق العمل مَثَلَ الْحَیاهِ الدُّنْیا که تمام لذائذ و نعم آن مخلوط و مقرون بهزار گونه بلا و مصیبه است

دار بالبلاء محفوفه و بالغدر موصوفه

دار محنه و بلیه کَماءٍ أَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ ماء، آن ماء الحیوه است که آن بآن افاضه می شود مثل باران که قطره قطره نازل می شود فَاخْتَلَطَ بِهِ نَباتُ الْأَرْضِ نبات روح مال و بنون و عشیره و قبیله و ریاست و غلبه است فَأَصْبَحَ هَشِیماً که اجل رسید تمام آنچه داشت پراکنده صحرای دنیا شده مالش ریاستش نصیب دیگران شد تَذْرُوهُ الرِّیاحُ تمام را باد برد و بهر گوشه ای انداخت وَ کانَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ مُقْتَدِراً قدره توانایی است، اقتدار تسلط و غلبه است، تمام تحت سلطه او هستند، تمام اینها عاریه است، یک روز میدهد و یک روز پس میگیرد.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۶] .... ص: ۳۶۱

الْمالُ وَ الْبَنُونَ زِینَهُ الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ الْباقِیاتُ الصَّالِحاتُ خَیْرٌ عِنْدَ رَبِّکَ ثَواباً وَ خَیْرٌ أَمَلًا (۴۶)

مال و پسران زینه حیات دنیا هستند، ولی اعمال صالحه که بر انسان باقی می ماند بهتر است نزد پروردگار توهم از حیث ثواب و هم باعث امیدواری است.

انسان سه چیز دارد که در دنیا باو عنایت شده که موقعی که بدنیا آمد هیچ نداشت، یکی مال است که بدست آورده تا حین موت است، بلکه قبل الموت که گفتند منجزات مریض از ثلث خارج می شود، و تعبیر بمال از باب مثال است بلکه مطلق دارایی از جاه و مقام و ریاست و عنوان دوّم بنون و اینهم از باب مثال

است و مثل بنون و نبات و ذراری و ارحام و قبیله و عشیره و اتباع و لشکر و عسکر و غیر اینها، و اینها تا لب گور است و بسیار احترام گذارند مجلس ترحیم مردانه و زنانه و هفته و چهله و سال است.

سوّم عمل است که با خود در قبر می برد و از او جدا نمی شود، اما مال دارد در حدیث که میفرماید

یؤتی بصاحب المال یوم القیامه فیسئل عنه عما اکتسبت و فی ما انفقت

اگر از ممّر حلال بدست آورده و مصرف عبادات مالیه کرده بهترین مال است، و اگر از راه حرام بدست آورده و مصرف حرام کرده

یؤمر به الی النار

و اما اولاد اگر صالح باشند در تمام اعمال صالحه آنها شرکت دارد، و بعلاوه خیرات و مبرات و طلب مغفرت برای او می کنند، لذا میفرماید:

الْمالُ وَ الْبَنُونَ زِینَهُ الْحَیاهِ الدُّنْیا نظر به اینکه انسان در دنیا شدّه احتیاج باین دو امر دارد در طلب تمایلات از خانه منزل لباس رزق احتیاج بمال دارد، و در دفع منافرات دفع دشمن و سارق و ظالم احتیاج باولاد و انصار دارد، خداوند باین دو نعمت بزرگ زندگانی او را تأمین، و اما در آخرت احتیاجش از این دو بریده میشود.

یَوْمَ لا یَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ شعراء آیه ۸۸ و شدّت احتیاج باعمال صالحه و عقاید حقّه و اخلاق فاضله دارد، میفرماید:

وَ الْباقِیاتُ الصَّالِحاتُ که ایمان و صفات حمیده و عبادات صحیحه است.

خَیْرٌ عِنْدَ رَبِّکَ هم مورث مثویات می شود و هم امیدوار ثَواباً وَ خَیْرٌ أَمَلًا.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۷] .... ص : ۳۶۲

وَ یَوْمَ نُسَیِّرُ الْجِبالَ وَ تَرَی الْأَرْضَ بارِزَهً وَ حَشَرْناهُمْ فَلَمْ نُغادِرْ مِنْهُمْ أَحَداً (۴۷)

و روزی که سیر میدهیم کوه ها را و می بینی که زمین ظاهر شده و محشور می کنیم آنها را پس وا نمی گذاریم از آنها احدی را این اشاره بروز محشر است که تمام خلق اوّلین و آخرین محشور می شوند و احدی باقی نمی ماند و در این آیه مسئله مشکلی است باید حلّ شود.

توضیح اینکه حکماء قدیم معتقد بودند که کره زمین ساکن و نقطه مرکزیست و تمام آسمانها از سیّارات و ثوابت حتی عرش اعظم دور کره زمین سیر دارند عرش تمام آسمانها را بر خلاف توالی در یک شبانه روز سیر می دهد و تشکیل شب و روز میدید و هر کدام از آسمانها حرکت مخصوصی بر توالی سیر می کنند آسمان قمر قریب بیکماه شمس یک سال لکن این عقیده فسادش ظاهر شد و اینکه کره زمین دو حرکت دارد حرکت وضعی دور خود میچرخد در یک شبانه روز و حرکت انتقالی دور کره شمس در یک سال با منظومه های شمسی و در قرآن مجید هم اشاره باین موضوع دارد.

وَ تَرَی الْجِبالَ تَحْسَبُها جامِدَةً وَ هِیَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحابِ نمل آیه ۹۰ و کره شمس با منظومه های شمسی یک حرکت دیگری دارند مستقیما بطرف کره وکاء که بلسان عرب نصر الطائرش مینامند و شاید مراد عرش اعظم باشد و موقعی که به آن کره رسیدند تمام از حرکت می افتند و کرات نزدیک بهم میشود که روز قیامت باشد دیگر نه شب هست نه روز نه ماه نه سال بنا بر این اشکالی متوجه میشود که خداوند میفرماید در این آیه شریفه که روز قیامت وَ یَوْمَ نُسَیِّرُ الْجِبالَ با اینکه تمام کرات از حرکت میافتند و سکونت پیدا می کنند، لکن جواب اینکه جبال از جای خود کنده می شود و از هم میپاشد و این غیر از حرکت کره است چنانچه در آیه دیگر میفرماید:

یَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَ الْجِبالُ وَ کانَتِ الْجِبالُ کَثِیباً مَهِیلًا مزمّل آیه ۱۴.

وَ حُمِلَتِ الْأَرْضُ وَ الْجِبالُ فَدُکَّتا دَکَّةً واحِدَةً الحاقه آیه ۱۴ وَ تَرَی الْأَرْضَ بارِزَةً دیگر نه عمارتی نه کوهی نه شجری نه دریایی نه زرعی روی زمین نیست فقط صفحه ساده وَ حَشَرْناهُمْ فَلَمْ نُغادِرْ مِنْهُمْ أَحَداً که جن و انس و ملک و هر ذی حیاتی حتی حیوانات حتی وحوش وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ تکویر آیه ۵.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۸] .... ص: ۳۶۳

وَ عُرِضُوا عَلی رَبِّکَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونا کَما خَلَقْناکُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَکُمْ مَوْعِداً (۴۸)

در معرض پیشگاه پروردگار تو در می آیند و محشور می شوند صف در صف و بآنها می گوییم که هر آینه بیائید در پیشگاه خداوند متعال همان نحوی که خلق کردیم شما را در اول دفعه بلکه گمان کردید که ما هرگز برای شما موعد و وعده- گاهی قرار نمی دهیم.

عُرِضُوا عَلی رَبِّکَ

ملائکه می آیند و آنها را از قبور خود بیرون میکشند و میبرند در صحرای محشر که در حدیث از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله داریم فرمود

(یحشر- الناس من قبورهم یوم القیامه حفاه عرات)

(صفا).

در خبر است صد و بیست صف کشیده می شود یک طرفش مشرق است و یک طرف مغرب هشتاد صف امت پیغمبرند از اول بعثت تا آخر رجعت و چهل صف امم سالفه هستند.

َدْ جِئْتُمُونا کَما خَلَقْناکُمْ أَوَّلَ مَرَّهٍ

موقعی که بدنیا آمدید نه قدرت داشتند نه مال و منال و نه عدّه و عدّه نه خدم و حشم عریان برهنه همین نحو وارد قیامت می شوند بلی اهل ایمان با لباس وارد می شوند و اینها هم سه قسم هستند یک قسم که اکثر باشند با کفن و لذا در اخبار دارد کفن خود را سنگین و حلال و پاک کنید باعث آبروی شما می شود در قیامت و نیز دارد ما بهترین اموال خود را بر سه مصرف صرف می کنیم مهر عیال لباس احرام کفن قسم دوم لباس بهشتی می آورند و آنها را می پوشانند قسم سیّم شهداء که با لباس شهادت وارد می شوند و اما غیر مؤمن عریان و برهنه حتی سؤال کردند که از یکدیگر خجلت نمی کشند و حیا نمی کنند فرمود لِکُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ یَوْمَئِذٍ شَأْنٌ یُغْنِیهِ عبس آیه ۳۷.

ْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَکُمْ مَوْعِداً

و منکر حشر و نشر شدید و گفتید إِنْ هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا نَمُوتُ وَ نَحْیا مؤمنون آیه ۳۷ و گفتید ما هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا نَمُوتُ وَ نَحْیا وَ ما یُهْلِکُنا إِلَّا الدَّهْرُ جاثیه آیه ۲۴.

[سوره الكهف (۱۸): آیه ۴۹] .... ص : ۳۶۵

وَ وُضِعَ الْكِتابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَ يَقُولُونَ يا وَيْلَتَنا ما لِهذَا الْكِتابِ لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً وَ لا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً (۴۹)

و گذارده می شود نامه عمل هر کس پس می بینی که مجرمین ترسان و لرزان هستند از آنچه در نامه عمل خود نوشته شده و میگویند وای بحال ما فروگذار نشده در این کتاب کوچک و بزرگی از اعمال مگر اینکه تمام آنها را احصاء کرده اند و مییابند تمام اعمال خود را حاضر و ظلم نمی کند پروردگار تو احدی را وَ وُضِعَ الْكِتابُ نامه عمل مؤمنین بدست راست آنها میدهند بسیار مشعوف می شوند فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هاؤُمُ اقْرَؤُا كِتابِيَهْ إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلاقٍ حِسابِيَهْ الحاقه ۲۵ و ۲۶ و اما مجرمین که مراد غیر مؤمنین از کفار و مشرکین و ارباب ضلالت هستند بدست چپ آنها داده می شود از عقب سر آنها و طوق میشود بگردن آنها فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مراد غیر مؤمنین از طبقات کفار طبیعی مشرک اهل کتاب و سایر فرق کفار و اهل ضلال است مشفقین شفقه بمعنی رقه است و مشفق خوف از وقوع مکروه است با احتمال اینکه واقع نشود و در اینجا خوف از مؤاخذه و عقوبت افعال و اعمال مکتوبه در نامه عمل و کتاب آنها است مما فیه از آنچه در کتاب است وَ يَقُولُونَ يا وَيْلَتَنا ای وای بر ما ویل مقابل طوبی است و هر دو دو قسم هستند اسمی و وضعی اما طوبی اسمی در خبر است

شجره فی الجنه اغصانها متدلیه فمن تمسک بغصن منها یجرّه الی الجنه و الویل شجره فی النار اغصانها متدلیه و من تمسک بغصن منها یجرّه الی النار

و اما وصفی طوبی بمعنی خوش بحال است و ویل بد بحالیست ما لِهذَا الْكِتابِ چه چیز است از برای این کتاب لا يُغادِرُ فرو گذار نکرده صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها کوچک و بزرگ افعال و اقوال و رفتار و کردار ما را احصاء نموده در خبر است حتی نفخ بآتش نوشته می شود در قرآن مجید است.

ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ق آیه ۱۷ وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً

بعضی گفتند اعمال مجسّم میشود بعضی گفتند جزای عمل را مشاهده می کنند از مثوبات و عقوبات بعضی گفتند در نامه عمل ثبت شده مشاهده میشود لکن بعید نیست که اعمال آنها در ذهن و خیال میآید مثل اینکه الآن مرتکب شده اند وَ لا یَظْلِمُ رَبُّکَ أَحَداً مؤمن را چیزی از مثوبات او کسر نمی گذارد و کافر را بر عقوباتش نمی افزاید.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۰] .... ص: ۳۶۶

وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِکَهِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلاَّ إِبْلِیسَ کانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّیَّتَهُ أَوْلِیاءَ مِنْ دُونِی وَ هُمْ لَکُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِینَ بَدَلاً (۵۰)

و زمانی که گفتیم از برای ملائکه سجده کنید از برای آدم پس سجده کردند مگر ابلیس شیطان بود از جن پس متمرّد شد از امر پروردگارش آیا شما میگیرید او و ذرّیه او را اولیاء خود از غیر من و حال آنکه آنها برای شما دشمن هستند بسیار بد است از برای ظالمین این مبادله که خدا را رها کنند و شیطان را بگیرند وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِکَهِ اسْجُدُوا لِآدَمَ در مجلد اول بیان این موضوع مفصلا شده و اجمالش اینکه سه قسم سجده داریم سجده عبودیت مختصّ بذات اقدس حق است و بر غیر او شرک و کفر است و سجده تواضع در شرایع سابقه جایز بود مثل سجده یعقوب و پسران او از برای یوسف وَ خَرُّوا لَهُ سُجَّداً یوسف آیه ۱۰۱ ولی در شریعت مطهّره ممنوع است و لو معمول بسیاریست در مقابل سلاطین و بسیاری از عوام در اماکن مشرفه مقابل مراقد مطهّره و سجده اطاعت و فرمان بری مثل سجده ملائکه بر آدم زیرا اولا خداوند عالم خبر داد بملائکه اینکه آدم خلیفه اللّه است که فرمود:

إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیفَهً بقره آیه ۲۸ و این نه مخصوص بآدم باشد بلکه در زمین تا قیام قیامت باید خلیفه باشد که اوّل آنها آدم بود و آخر آنها حضرت بقیّه اللّه و معنای خلیفه وجوب اطاعت است چنانچه اطاعت خدا واجب است

اطاعت خلیفه خدا هم واجب است که اطاعت اولی الامر را قرین اطاعت خود و رسول قرار داده و شیطان زیر بار اطاعت آدم و جمیع خلفاء اللّه نرفت و از این جهت کافر شد.

فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كانَ مِنَ الْجِنِّ که جن از آتش خلق شده اند و آنها هم مؤمن دارند هم کافر کفّار آنها جهنم می روند که میفرماید:

وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ كَثِيراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ اعراف آیه ۱۷۸ اما مؤمنین آنها بهشتی دارند مناسب خود غیر از بهشت انس فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ فسق خروج از طاعت و سرکشی است أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِياءَ و اطاعت و عبادت آنها را میکنید که میفرماید:

أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ یس آیه ۶۰ من دونی و اطاعت خدای متعال را نمی کنید وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ عداوت شیطان با ذریه آدم ابین من الشمس است و در چند موضع قرآن بیان شده بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا چه ظالم بدین باشد یا ظالم بغیر یا ظالم به نفس تمام اطاعت شیطانست.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۱] .... ص : ۳۶۷

ما أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَ ما كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُداً (۵۱)

من آن شیاطین و عبده مشرکین را حاضر نکردم و شاهده نگرفتم در خلقت آسمانها و زمین و نه در خلقت خود آنها و نبودم بگیرم گمراه کنندگان را کمک و ناصر و پشت بانی ما أَشْهَدْتُهُمْ مرجع ضمیر هم شیطان و ذریّه او است و بتنقیح مناط جمیع الهه مشرکین را که در مورد خلقت آسمانها و زمین حاضر و شاهد باشند که شرکتی کنند در خلقت چون معدوم صرف بودند و خداوند هم احتیاج به کمک و اعانت ندارد و نه داشت.

خَلْقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ چون خلقت آسمان ها و زمین پیش از خلقت

جن و انس و شیاطین و اصنام بوده بعلاوه بر فرض که بودند بمقدار ذرّه قدرت بر ایجاد آسمان ها و زمین نداشتند و خداوند هم بمقدار خردلی بآنها احتیاج نداشت وَ لا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ و همچنین در خلقت نفوس خود هم هیچگونه دخالتی نداشتند و این جمله برای ردّ طبیعی که گفتند طبیعت هر شیئی اقتضاء وجود دارد و موجودات بالطبیعه موجود میشوند، جواب نفس طبیعت را کی ایجاد فرمود؟ خود طبیعت که معدوم بود معدوم در ایجاد چه دخالتی دارد؟.

وَ ما كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُداً مضلّین همان شیاطین و ارباب ضلال از متکبرین و رؤساء هستند و عضد بمعنی پشت بانی است یعنی خداوندی که هیچگونه احتیاجی بناصر و معین و هم دست ندارد چگونه مضلّین را کمک بر خود می گیرد (اشکال. اولا در قرآن میفرماید إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يُثَبِّتْ أَقْدامَكُمْ محمّد آیه ۸.

و ثانیا بالوجدان مشاهده می کنیم که در خلقت بسیاری از افراد جن و انس و حیوانات و نباتات اسبابی لازم است که بدست بشر بسته مثل پدر و مادر و زارع و غارس و امثال اینها جواب مراد از نصرت الهی نصرت دین خدا و رسول خدا و خلیفه خدا است و اما اسباب معدّات هستند هیچگونه مدخلیّت در خلقت ندارند افعال الهی دو قسم است بدون اسباب و با اسباب.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۲] .... ص : ۳۶۸

وَ يَوْمَ يَقُولُ نادُوا شُرَكائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَ جَعَلْنا بَيْنَهُمْ مَوْبِقاً (۵۲)

روزی که میفرماید خداوند تبارک و تعالی بمشرکین که ندا کنید شریکهایی که از برای من قرار داده بودید آنهایی که گمان میکردید پس ندا می کنند آنها را پس اجابت نمی کنند برای آنها و ما قرار دادیم بین آنها فاصله و جدایی وَ يَوْمَ يَقُولُ.

روز قیامت که تمام در صحرای محشر جمع می شوند و قائل خداوند تبارک و تعالی است و خطاب بمشرکین است نادُوا شُرَکائِیَ از ذوی العقول مثل ملائکه و حضرت عیسی و شیاطین و غیر ذوی العقول از بتها و اشجار و حیوانات مثل گاو و گوساله و شمس و قمر و کواکب و غیر اینها که هر طایفه شریکی در عبادت قرار داده بودند آنها را ندا کنید بیایند شما را از عذاب الهی نجات دهند و سعادتمند کنند الَّذِینَ زَعَمْتُمْ همان شرکایی که گمان می کردید در گرفتاری ها بفریاد شما میرسند و نجات میدهند فدعوهم هر که آلهه خود را ندا میدهد و آنها را دعوت میکند فَلَمْ یَسْتَجِیبُوا لَهُمْ.

اما مثل ملائکه و حضرت عیسی علیه السّلام که از آنها بیزاری میجویند چنانچه در حق ملائکه میفرماید وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً ثُمَّ یَقُولُ لِلْمَلائِکَهِ أَ هؤُلاءِ إِیَّاکُمْ کانُوا یَعْبُدُونَ قالُوا سُبْحانَکَ أَنْتَ وَلِیُّنا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ کانُوا یَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَکْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ سبأ آیه ۳۹ و ۴۰ و در حق عیسی علیه السّلام میفرماید:

وَ إِذْ قالَ اللَّهُ یا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ أَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِی وَ أُمِّی إِلهَیْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ الی قوله ما قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا ما أَمَرْتَنِی بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّی وَ رَبَّکُمْ الایه مائده آیه ۱۱۶ و ۱۱۷ و اما شیطان میفرماید از قول شیطان وَ قالَ إِنِّی بَرِی ءٌ مِنْکُمْ إِنِّی أَری ما لا تَرَوْنَ إِنِّی أَخافُ اللَّهَ وَ اللَّهُ شَدِیدُ الْعِقابِ انفال آیه ۴۸ و اما غیر ذوی العقول آنها را با عبده آنها در جهنم میبرند میفرماید:

إِنَّکُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ انبیاء آیه ۹۸ وَ جَعَلْنا بَیْنَهُمْ مَوْبِقاً در کلمه موبق مفسرین اقوالی دارند بعضی گفتند تفرقه بین اهل هدایت و اهل ضلالت بعضی گفتند بین آلهه و مألوهین بعضی گفتند وادیست در جهنم بعضی گفتند عبادت آنها منشأ عذاب قیامت می شود لکن آنچه بنظر اقرب می آید آنست که تفرقه بین آنها میاندازند عبده شمس و عبده ملائکه و جن و انس و کواکب و حیوانات و اصنام هر دسته بیک نحو معذّب میشوند و از هم متفرق میشوند بلکه میتوان گفت هر فردی یک عذاب مخصوص دارد غیر از عذاب سایر افراد

كُلَّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ رَهِينَةٌ إِلَّا أَصْحابَ الْيَمِينِ مدّثر آیه ۴۱.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۳] .... ص : ۳۷۰

وَ رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُواقِعُوها وَ لَمْ يَجِدُوا عَنْها مَصْرِفاً (۵۳)

و دیدند مجرمین آتش را و فهمیدند که در آن واقع می شوند و نمییابند از آن آتش صرف شدگان وَ رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ مراد از مجرمین کفار و مشرکین و مخالفین و معاندین و ارباب ضلال است و در صحرای محشر جهنم ظاهر و بارز است در طرف چپ چنانچه میفرماید:

وَ جِیءَ یَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ فجر آیه ۲۳ وَ بُرِّزَتِ الْجَحِیمُ لِلْغاوِینَ شعراء آیه ۹۱ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُواقِعُوها مراد از ظن در اینجا علم و یقین است زیرا از برای ظن اطلاقاتیست من جمله علم و یقین پیدا کردند که در نار واقع می شوند و مواقع از باب افعال یعنی آنها را می اندازند در جهنم وَ لَمْ یَجِدُوا عَنْها مَصْرِفاً اموری که موجب صرف آتش می شود ایمان است و مغفرت و عفو الهی و شفاعت شفعاء و غیر اهل ایمان قابلیت هیچگونه مصرفی ندارند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۴] .... ص : ۳۷۰

وَ لَقَدْ صَرَّفْنا فِی هذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ کُلِّ مَثَلٍ وَ کانَ الْإِنْسانُ أَکْثَرَ شَیْ ءٍ جَدَلاً (۵۴)

و هر آینه بتحقیق ما صرف فرمودیم در این قرآن از هر مثلی برای انسان و هست انسان بیشتر چیزی در مجادله وَ لَقَدْ صَرَّفْنا فِی هذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ کُلِّ مَثَلٍ مثالهایی که در قرآن زده شده تمام برای تنبّه و تذکر و پند بندگانست که از مثل پی بممثّل ببرند چنانچه گفتند من دأب المحصلین اعطاء الحکم بالمثال و معنای مثال اینست که یک امری که بر انسان مخفیست بیک امر واضح روشن بیان کنند که جای شبهه در آن نباشد مثلا احیاء موتی بر بسیاری مخفی است و منکر هستند باحیاء میوه ها و اشجار و حبوب که در هر سال مشاهد می شود و قابل انکار نیست مثال می زند ولی انسان خیره سر از این مثالها متنبّه نمی شود و مجادله می کند وَ کانَ الْإِنْسانُ أَکْثَرَ شَیْ ءٍ جَدَلًا مراد منکرین معاد و فضائل و شئونات و امتیازات هستند

و این امثال را حمل بر طبیعت و اتفاق و سعی انسانی می کنند و میگویند ممثّل مربوط بمثل نیست.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۵] .... ص : ۳۷۱

وَ ما مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جاءَهُمُ الْهُدى وَ يَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلاَّ أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّهُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذابُ قُبُلًا (۵۵)

و مانعی نیست برای ناس اینکه ایمان بیاورند موقعی که آمد آنها را راه هدایت و طلب مغفرت کنند پروردگار خود را مگر اینکه بیاید بر آنها آنچه بر امم سابقه وارد شده یا مشاهده کنند در مقابل خود عذاب را وَ ما مَنَعَ النَّاسَ یعنی هیچ عذری و مانعی برای آنها نیست أَنْ يُؤْمِنُوا که دست از شرک و کفر و ضلالت بردارند و بشرف ایمان مشرّف شوند چون حجّه از هر جهت تمام است إِذْ جاءَهُمُ- الْهُدى که خداوند ارسال رسول فرمود با معجزات کافیه و انزال کتاب مثل قرآن مجید نمود و راه سعادت و شقاوت و خیر و شرّ و نفع و ضرر و حسن و قبح را نشان داد و بیان احکام از واجب و حرام و صحّت و فساد و حلال و حرام آنچه باید و شاید فرمود جای عذری باقی نگذاشت وَ يَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ از اعمال زشت و معاصی که مرتکب شده اند تا خداوند بلطف و عنایتش گذشت کند و عفو فرماید و بیامرزد و نجات بخشد.

إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّهُ الْأَوَّلِينَ فقط مانع آنها دو چیز است یکی انتظار معاملاتی که خداوند با کفار و مشرکین امم سابقه قوم نوح عاد ثمود قوم لوط قوم شعیب فرعونیان نموده با آنها هم معامله کند چنانچه گفتند وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنا حِجارَهً مِنَ السَّماءِ أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِيمٍ انفال آیه ۳۲.

أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذابُ قُبُلًا بامراض گوناگون و ذلّت و خواری و فقر و پریشانی و قتل و امثال این بلیّات.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۶] .... ص : ۳۷۲

وَ ما نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلاَّ مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ وَ يُجادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْباطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَ اتَّخَذُوا آياتِي وَ ما أُنْذِرُوا هُزُواً (۵۶)

و ما نفرستادیم پیغمبران را مگر به اینکه بشارت دهند اهل ایمان و تقوی و اعمال صالحه را ببهشت و سعادت و بترسانند اهل شرک و کفر و فسق و فجور و ضلالت را از آتش جهنم و مجادله می کنند کسانی که کافر شدند بباطل خود که حق را پایمال کنند و از بین ببرند و آیات ما را گرفتند سخریّه و استهزاء و آنچه را که ما آنها را انذار کرده بودیم وَ ما نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ از آدم سر حلقه انبیاء تا خاتم سیّد اصفیاء تمام آنها بدو امر مأمور بودند إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ در فقه علماء شیعه متعرّض شدند که احکام شرعیّه تابع حکم و مصالح است بخلاف اکثر اهل سنت و جماعت و یک اختلاف مختصری هم در میانه علماء هست که آیا مصلحت در مأمور به است یا در امر و حق اول است بلکه جمیع افعال الهی تابع حکم و مصالح است که معنای عدل است و لذا می گوئیم خداوند حکیم است عالم بجمیع حکم و مصالح است و عادل است ظلم نمی کند فعل لغو از او صادر نمی شود کار قبیح از ساحت قدس او دور است بخلاف اشاعره که منکر حسن و قبح هستند و این مصالح اگر ملزمه باشد امر ایجابی میفرماید و اگر غیر ملزمه باشد امر استحبابی و اگر مفسده ملزمه دارد نهی الزامی و غیر ملزمه نهی تنزیهی و اگر مصلحه و مفسده ندارد یا مساویست اباحه و این مصالح و مفاسد راجع ببندگانست.

لذا انبیاء مأمورند که بندگان را آگاه کنند اموری که برای آنها مصلحت دنیوی و اخروی دارد امر کنند و فواید و نتایج آنها را گوشزد بنده گان و امّت کنند و این معنای مبشّر است و اموری که مفسده دنیوی و اخروی دارد نهی کنند و این معنای منذر است چه امور قلبیه عقاید حقه و باطله و چه امور نفسانیه اخلاق حمیده و رذیله و چه امور جوارحیه احکام شرعیه وَ يُجادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْباطِلِ مطالب باطله خود را جلوه می دهند و بصورت حق نشان می دهند و قلوب جهال را جلب می کنند.

لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ حق را بصورت باطل نشان می دهند و باطل را بصورت حق در میآورند چنانچه عمل شیطان هم همین است.

وَ اتَّخَذُوا آياتِي وَ ما أُنْذِرُوا هُزُواً معجزات انبیاء را سحر میگویند انبیاء را ساحر و کذاب و مجنون میشمارند قرآن مجید را افک می نامند وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذا إِلَّا إِفْكٌ افْتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فرقان آیه ۵.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۷] .... ص : ۳۷۳

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآياتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْها وَ نَسِيَ ما قَدَّمَتْ يَداهُ إِنَّا جَعَلْنا عَلى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَ فِي آذانِهِمْ وَقْراً وَ إِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذاً أَبَداً (۵۷)

و کیست ظالمتر از کسی که متذکر شود بآیات پروردگارش پس اعراض کند از آنها و فراموش کند آنچه را که در دوره عمر خود از عقائد فاسده و اخلاق رذیله و اعمال سیّئه بجا آورده محققا ما قرار دادیم بر قلوب آنها سرپوش هایی اینکه بفهمند و درک کنند و در گوش های آنها کری را که نشنوند وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآياتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْها ظلمی بالاتر از این نیست که انسان را انبیاء و عقل سلیم او را متذکر کنند به آیات پروردگار او و راه نمایی کنند بصراط مستقیم و از سبل شیطانی و هواهای نفسانی و شهوات دنیوی جلوگیری کنند مع ذلک اعراض کند از آنها و اعتناء نکند و گوش ندهد وَ نَسِيَ ما قَدَّمَتْ يَداهُ از فسق و فجور و اعمال قبیحه و ظلم بدین و به نفس خود و بغیر و آنها را بد نداند و دست بر ندارد إِنَّا جَعَلْنا عَلى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً مثل اینکه روی قلب آنها پرده های شهوت و تقلید آباء و اغوای شیاطین انسی و جنّی افتاده و عقل خود را از دست داده أَنْ يَفْقَهُوهُ اصلا نمی فهمند و درک نمی کنند و متنبه نمی شوند و دست از اعمال زشت خود بر نمیدارند وَ فِي آذانِهِمْ وَقْراً گویا اصلا توجه نمی کنند و گوش فرا نمی دهند مثل آدم کر نشنیده می گیرند این ها از قابلیت هدایت افتاده و در ضلالت غرق شده اند.

وَ إِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذاً أَبَداً و اگر آنها را دعوت کنی بسوی هدایت و رستگاری پس هرگز اینها هدایت نمی شوند در این هنگام ابدا، مکرر گفته شده که بیان هدایت و سعادت مربوط بدو امر است باید فاعل هدایت کننده تامّ الفاعلیّه باشد و مفعول هدایت شونده تامّ القابلیّه باشد و این مشرکین و کفّار فاعل که خدا و رسول و امام و قرآن و علماء اعلام از هر جهتی تام الفاعلیه هستند بقدر خردلی کوتاهی نشده تمام اسباب هدایت را فراهم کردند ولی این کفار و مشرکین بلکه فسّاق و مخالفین و عصاه و معاندین قابلیت ندارند بسبب هوا و هوس و حب شهوات و تقلید آباء و غیر اینها اینها را از قابلیت انداخته و ممکن نیست قبول هدایت کنند لذا میفرماید در این آیه شریفه وَ إِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدى

آنچه پیغمبر اقامه معجزه کند و موعظه و نصیحت نماید و ادلّه و براهین اقامه کند فَلَنْ يَهْتَدُوا لن برای نفی تأبید است یعنی هرگز اینها هدایت نمیشوند بخصوص با تأکید إِذاً أَبَداً انتظار هدایت آنها را نداشته باش بیش از این بخود زحمت مده ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَ يَتَمَتَّعُوا وَ يُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حجر آیه ۳.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۸] .... ص: ۳۷۴

وَ رَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَهِ لَوْ يُؤاخِذُهُمْ بِما كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا (۵۸)

و پروردگار تو آمرزنده صاحب رحمت است اگر اینها را مؤاخذه کند بآنچه عمل کردند هر آینه عذاب از برای آنها تعجیل میشود، بلکه خداوند از برای آنها وعده گاهی قرار داده که در آنجا هرگز نمی یابند کسی را غیر از خدا پناهگاهی وَ رَبُّكَ الْغَفُورُ صفه مشبّهه دلالت دارد بر دوام و ثبات غفران و غفران الهی در دنیا شامل مؤمن و کافر می شود خداوند مهلت میدهد بسا موفق بتوبه و بایمان بشوند مگر کسانی که ایمان نمی آورند، بلکه اضلال دیگران را می کنند مثل قوم نوح و هود و صالح و لوط و شعیب و موسی چنانچه میفرماید:

وَ أُوحِيَ إِلى نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلا تَبْتَئِسْ بِما كانُوا يَفْعَلُونَ هود آیه ۳۸.

و در سوره نوح حضرتش نفرین کرد وَ قالَ نُوحٌ رَبِّ لا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكافِرِينَ دَيَّاراً إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبادَكَ وَ لا يَلِدُوا إِلَّا فاجِراً كَفَّاراً آیه ۲۷ و ۲۸.

و اما در آخرت مخصوص باهل ایمان است چنانچه میفرماید إِنَّ اللَّهَ لا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ ما دُونَ ذلِكَ لِمَنْ يَشاءُ وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالًا بَعِيداً نساء آیه ۱۱۶.

و بمناسبت ذیل، آیه شامل تمام اهل ضلالت می شود چون علّه معمّم است ذو الرحمه رحمت الهی هم در دنیا سر تا سر عالم را گرفته از افاضه نعمت های بی شمار الهی که وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها ابراهیم آیه ۳۷ بلکه بسا بکفار بیشتر میدهد چنانچه میفرماید وَ لَوْ لا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً لَجَعَلْنا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّةٍ الی قوله تعالی وَ إِنْ كُلُّ ذلِكَ لَمَّا مَتاعُ الْحَياةِ الدُّنْيا وَ الْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ زخرف آیه ۳۳ الی ۳۵.

و لکن در قیامت مخصوص بمؤمن صالح است وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْ ءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِنا يُؤْمِنُونَ اعراف آیه ۱۵۶ لَوْ يُؤاخِذُهُمْ بِما كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذابَ اگر خداوند مؤاخذه میفرمود آنها را باعمال زشت آنها و بآنچه کسب کردند هر آینه تعجیل می شد بر آنها عذاب، خداوند بنده گان را مهلت میدهد تا اندازه ای که یا موفق بتوبه شوند یا در نسل آنها مؤمنی بوجود آید و برای این جهه تعجیل در عذاب آنها نمیفرماید لذا میفرماید لَوْ يُؤاخِذُهُمْ اگر بر فرض محال آنها را مؤاخذه میفرمود و گرفتار مینمود بِما كَسَبُوا بآنچه از کفر و شرک و اعمال سیّئه بدست آوردند و تحصیل کردند و کسب نمودند کسب عملی است که ما بازاء دارد و مزد دارد مثل ارباب صنایع و این غیر از بیع و تجارت است، بیع مبادله مال بمال است، و کسب اجره بر عمل است اعمال حسنه

اجرتش نزد خداونـد بهشت و نعمت های خداوند است و اعمال سیّئه ما بازائش جهنّم است و بلاهای الهی خداوند لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَـذابَ اگر مبتلاـ ببلیـات شونـد تعجیل در عـذاب می شود و عـذاب اینها را خداونـد برای آخرت آنها معیّن فرموده بلکه اگر طغیان کننـد آنها را بـدنیا مشـغول میکنـد تا عذاب آنها بیشتر شود و بناگاه آنها را میگیرد چنانچه میفرماید بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ میعاد روز محشـر است و روز جزا که هر کس جزاء عمل خود را مشاهـده میکنـد لَنْ یَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا هیـچ پناهگاهی جز خـدا ندارند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۵۹] .... ص : ۳۷۶

وَ تِلْکَ الْقُری أَهْلَکْناهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جَعَلْنا لِمَهْلِکِهِمْ مَوْعِداً (۵۹)

و این شهرسـتانها مـا آنهـا را هلاـک کردیم چون ظلم کردنـد و قرار دادیم برای موقع هلاکت آنها زمان و وقت معینی وَ تِلْکَ الْقُری اشـاره بمحـل عاد و ثمود و قوم نوح و لوط و شـعیب و فرعونیان است و غیر اینها اهلکناهم ضـمیر راجع باهل قری اسـت بعض مفسـرین گفتنـد که نفس قریه قابـل هلاکت نیست و مراد اهل قریه است و لـذا ضـمیر مـذکر ذکر شـده کلمه هم و لکن هلاکت هر چیزی بحسب خود او است و مناسب او هلاکت قریه بخرابی اوست چنانچه میفرماید:

فَکَأَیِّنْ مِنْ قَرْیَهٍ أَهْلَکْناها وَ هِیَ ظالِمَهٌ فَهِیَ خاوِیَهٌ عَلی عُرُوشِها وَ بِئْرٍ مُعَطَّلَهٍ وَ قَصْرٍ مَشِیدٍ حج آیه ۴۵ و نیز میفرماید:

فَتِلْکَ بُیُوتُهُمْ خاوِیَهً بِما ظَلَمُوا نمل آیه ۵۳ هم نسبت ظلم بقریه داده در آیه اولی و باهل قریه در ثانیه غایه الامر هلاکت قریه و خرابی آن بهلاکت اهل قریه است چون اهل قریه هلاک شدنـد و منازل آنها بی صاحب شـد آنها هم خراب می شود و از بین میرود و نظر به اینکه اهل قری و نفس قری تمام هلاک شدنـد ضـمیر جمع مـذکر آورده لَمَّا ظَلَمُوا علّه هلاکت قریه و اهل آن بسبب ظلم آنها بود که بدین و بانبیاء و بمؤمنین و بخود کردند و در شرک و کفر و فسق و فجور فرو رفتند.

وَ جَعَلْنا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِداً صبر الهی بسیار است تا زمانی که اینها بکلّی از قابلیّت هدایت افتادند و بودن آنها مفسده دارد آنها را هلاک میفرماید قوم نوح را هفتصد سال خدا مهلت داد و همچنین عاد و ثمود را مدتی مهلت داد فرعون سیصد سال مهلت داشت ولی موقعی که اجل آنها رسید دیگر مهلت ندارند فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ اعراف آیه ۳۴.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۰] .... ص: ۳۷۷

وَ إِذْ قالَ مُوسى لِفَتاهُ لا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُباً (۶۰)

و زمانی که فرمود حضرت موسی از برای جوان خود که گفتند یوشع بن نون وصیّ موسی بود که من استراحت نمی کنم تا برسم به محل اجتماع دو دریا یا بگذرم چندین سال شرح این آیه شریفه و آیات مربوطه باین قضیّه توقّف دارد بر بیان اموری.

(امر اول) اینکه انبیاء مراتب مختلفه دارند بعضی فقط علم بظواهر دارند و مأمور بظاهر هستند مثل حضرت موسی و بعضی علم بباطن دارند و مامور بباطن هستند مثل حضرت خضر و الیاس و بعضی بهر دو علم دارند و مامور بهر دو هستند و بسا مامور بظاهر و بسا مامور بباطن مثل پیغمبر اسلام و همچنین اوصیاء آن حضرت (امر دوم) در موضوع حضرت خضر در میان مفسّرین از حیث نسب و اسم و وجه تسمیه بخضر اختلاف شدیدیست و اخبار بسیار مبسوطی در این باب ذکر شده که در تفسیر برهان نقل کرده و آنچه بنظر اقرب می آید حدیث مروی از کافی کلینی است و چون مبسوط بود نقل نکردیم مراجعه ببرهان کنید.

(امر سیم) غرض از این حکایت اینست که انسان در هر مرتبه و مقامی باشد خود را کوچک و حقیر بشمارد و ناچیز مثل حضرت زین العابدین علیه السّلام که در دعا و مناجاتش بفرماید:

انا اقل الاقلین و اذل الاذلین مثل الذره بل دونها

و مثل اشرف مخلوقات در پیشگاه احدیت عرض کند

ما عرفناک حق معرفتک و ما عبدناک حق عبادتک

و امثال اینها بپردازیم بتفسیر آیات وَ إِذْ قالَ مُوسی لِفَتاهُ یوشع بن نون وصی حضرت موسی که در خدمت موسی بود لا أَبْرَحُ حَتَّی أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَیْنِ چون حضرت موسی پیغمبر اولوا العزم بود و مأمور بدعوت و خداوند باو عنایاتی فرموده بود مثل توریه که در او تبیان کل شی ء بود و مثل مقام کلیمیت که بدون واسطه با خداوند تکلّم میکرد و معجزات محیّر العقول مثل عصا و ید و بیضا و انفلاق دریا دوازده جاده و انفجار حجره دوازده چشمه و سایر معجزات لکن علم ببواطن نداشت خداوند باو وحی فرستاد که در مجمع البحرین کسیست که عالم ببواطن هست حضرت موسی اراده ملاقات او کند و از علم او بهره برداری کند لذا بیوشع فرمود من خودداری نمی کنم تا اینکه بروم مجمع البحرین که دو دریا بهم وصل می شود أَوْ أَمْضِیَ حُقُباً سالهای درازی و در معنای حقب بعضی گفتند هفتاد سال بعضی هشتاد سال بعضی سالهایی که هر روز او هزار سال است و در آیه شریفه در حق اهل نار میفرماید:

لابِثِینَ فِیها أَحْقاباً نبأ آیه ۲۳ یعنی روزگارهایی که آخر ندارد و شاید در اینجا اشاره باشد بمده مدیدی تا پیدا کند آنکه را که طالب است گفتند حضرت موسی خطبه بسیار بلیغی بیان نمود اصحابش گفتند آیا خداوند کسی را خلق فرموده که داناتر از شما باشد فرمود نمیدانم جبرئیل نازل شد که در مجمع البحرین کسی هست داناتر از شما حضرت موسی عاشق ملاقات او شد مسئله ممکن بهر مقامی نائل شود محدود است و بالاتر از آن ممکن است حتی در حق نبیّ اکرم که افضل از جمیع ممکنات است در جمیع کمالات خطاب میرسد باو وَ قُلْ رَبِّ زِدْنِی عِلْماً طه آیه ۱۱۳.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۱] .... ص : ۳۷۸

فَلَمَّا بَلَغا مَجْمَعَ بَیْنِهِما نَسِیا حُوتَهُما فَاتَّخَذَ سَبِیلَهُ فِی الْبَحْرِ سَرَباً (۶۱)

پس چون رسیدند مجمع البحرین واگذاشتند ماهی خود را پس گرفت ماهی راه خود را در دریا سیر کننده فلما بلغا موسی و مصاحب خود یوشع رسیدند

بمجمع البحرین نسیا حوتهما نظر به اینکه موسی و یوشع هر دو معصوم بودند و نسیان و فراموشی بر معصوم روا نیست چنانچه در معنای عصمت گفته ایم که محفوظ از شک و نسیان و شبهه و غفلت و از خیال معصیت چه صغیره و چه کبیره است لذا کلمه نسیا واگذاریست و وجه او گفتند ماهی که ذخیره کرده بودند برای تغذی زنده شد چون آب حیات باو اصابت کرد و حرکت کرد از کنار دریا فاتخذ حوت سبیله کنار دریا فی البحر در دریا و حکمت اینکه ماهی حرکت کرد و سیر کرد برای اینکه راه نمای موسی باشد بصخره که در آنجا خضر مشغول به عبادت بود سربا سرب سیر سریع است که حضرت موسی و یوشع متوجّه نبودند لذا موسی بیوشع فرمود:

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۲] .... ص : ۳۷۹

فَلَمَّا جاوَزا قالَ لِفَتاهُ آتِنا غَداءَنا لَقَدْ لَقِینا مِنْ سَفَرِنا هذا نَصَباً (۶۲)

پس چون از مجمع البحرین تجاوز کردند فرمود حضرت موسی علیه السّلام بیوشع بیاور نهار ما را که آن ماهی بود تغذّی کنیم هر آینه بتحقیق ما ملاقات کردیم از این مسافرت خستگی و زحمتی گفتند یوشع در مجمع البحرین وضوء گرفت آب وضوء او پاشیده شد بماهی چون آب حیات بود ماهی زنده شد و در آب سیر کرد و رفت حضرت موسی و یوشع بطرف صخره مجمع البحرین حرکت کردند سیر طویلی که خسته شدند که مفاد فَلَمَّا جاوَزا است قالَ لِفَتاهُ حضرت موسی گرسنه شد خواست آن ماهی را تناول کند فرمود بیوشع بیاور آنچه برای خوراک ذخیره کرده ایم آتِنا غَداءَنا چون مرسوم بود غذای نهار را قبل از ظهر تناول می کردند او را غدا می گفتند که بزبان ما صبحانه می گویند و غذای شب را موقع عشاء او را شام می گوییم:

لَقَدْ لَقِینا یعنی احساس گرسنگی و ضعف و خستگی نمودیم مِنْ سَفَرِنا هذا نَصَباً.

در این مسافرت طولانی از برای نصب اطلاقات زیادی در قرآن مجید

شده و در این آیه بمعنی تعب و خستگی است ولی در موارد دیگر اطلاق بر سهم شده نصیب بر حد زکاه نصاب بر آلهه مشرکین انصاب بر استقرار بر زمین نصب جبال و غیر اینها از معانی.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۳] .... ص : ۳۸۰

قالَ أَ رَأَیْتَ إِذْ أَوَیْنا إِلَی الصَّخْرَهِ فَإِنِّی نَسِیتُ الْحُوتَ وَ ما أَنْسانِیهُ إِلَّا الشَّیْطانُ أَنْ أَذْکُرَهُ وَ اتَّخَذَ سَبِیلَهُ فِی الْبَحْرِ عَجَباً (۶۳)

گفت یوشع بحضرت موسی آیا دیدی زمانی که ما جا گرفتیم بر صخره مجمع البحرین پس محققا من جا گذاشتم ماهی را و نبود جا گذاشتن من او را مگر از شیطان اینکه متوجه باشم و آن ماهی گرفت راه خود را و در دریا و این امر عجیبی بود که ماهی مرده زنده شود و در دریا سیر کند قالَ أَ رَأَیْتَ البته حضرت موسی هم مشاهده کرده بود که یوشع چون اراده وضو داشت ماهی را بر صخره گذاشت إِذْ أَوَیْنا إِلَی الصَّخْرَهِ چون در راه خسته شده بودند حضرت موسی بر صخره قرار گرفت رفع خستگی و تعب خود کند یوشع در این موقع ماهی را گذاشت بر صخره لکن موسی متوجه نشد ولی یوشع مشاهده کرد که ماهی بحرکت آمد و در دریا سیر کرد فَإِنِّی نَسِیتُ الْحُوتَ گذشت که نسیان در اینجا بمعنی فراموشی نیست بلکه بمعنی جا گذاشتن بود که پس از وضوء بردارد و این یک ترک اولی بود که بسا از انبیاء صادر میشد و خداوند در آیاتی نسبت نسیان را بخود هم داده مثل فَذُوقُوا بِما نَسِیتُمْ لِقاءَ یَوْمِکُمْ هذا إِنَّا نَسِیناکُمْ سجده آیه ۱۴.

وَ قِیلَ الْیَوْمَ نَنْساکُمْ کَما نَسِیتُمْ لِقاءَ یَوْمِکُمْ هذا جاثیه آیه ۳۴ و غیر اینها از آیات وَ ما أَنْسانِیهُ إِلَّا الشَّیْطانُ أَنْ أَذْکُرَهُ چون ترک اولی هم باغوای شیطانست چنانچه با حضرت آدم و حوّا در اکل شجره نمود وَ اتَّخَذَ حوت سَبِیلَهُ راه خود را که آب حیات از وضوء یوشع باو اصابت کرد و زنده شد و خود را انداخت در دریا و سیر کرد فِی الْبَحْرِ عَجَباً و این امر چون بر خلاف طبیعت بود موجب تعجّب یوشع شد.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۴] .... ص : ۳۸۱

قالَ ذلِکَ ما کُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلی آثارِهِما قَصَصاً (۶۴)

حضرت موسی دانست که بمقصد رسیده فرمود همین است که ما میطلبیدیم پس در مقام پیدا کردن مقصود خود بر آمدند و پیدا کردن آثار خود که ملاقات خضر باشد گردش کردند.

قالَ ذلِکَ موسی فرمود اینست ما کُنَّا نَبْغِ آنچه که ما طلب میکردیم چون بحضرتش وحی رسیده بود که در یک همچه موقعی در مجمع البحرین بنده ایست عالم ببواطن امور حضرت موسی پی جوری میکرد از او چون موضع را شناخت بنا کرد گردش کردن فارتدا در اطراف صخره علی آثارهما پیدا کردن مطلوب و مقصود و منظور خود قصصا در مجمع البحرین قصص را تتبع امر تفسیر کرده که حضرت موسی با دقّت گردش میکرد.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۵] .... ص : ۳۸۱

فَوَجَدا عَبْداً مِنْ عِبادِنا آتَیْناهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا وَ عَلَّمْناهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً (۶۵)

پس موسی و یوشع یافتند بنده ای از بندگان ما که داده بودیم او را رحمتی از جانب خود و تعلیم کرده بودیم او را از نزد خود علم خاصی فوجدا موسی و یوشع عَبْداً مِنْ عِبادِنا.

حضرت خضر را که مشغول نماز بود و عبادت، حضرت موسی سلام کرد حضرت خضر جواب سلام داد بعنوان اینکه تو پیغمبر بنی اسرائیل موسی هستی موسی گفت از کجا مرا شناختی گفت همان کس که ترا دلالت کرد بمن تعلیم من فرمود:

آتَیْناهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا بعضی گفتند این رحمت طول عمر بود که زنده است تا در رکاب حضرت بقیه اللّه ظاهر شود چون از آب حیات در ظلمات آشامیده بود با حضرت الیاس و بعضی گفتند آثار وجودیه او بود که در هر موضعی عبادت می کرد اطرافش سبز و خرم میشد بر هر زمین جلوس میکرد سبز و خرم میشد و از اینجهه خضر نام نهاده شد.

وَ عَلَّمْناهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً علم غیب که خداوند ببعض بندگانش افاضه فرموده چنانچه بآصف ابن برخیا وزیر حضرت سلیمان عطا فرمود قالَ الَّذِی عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْکِتابِ أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَنْ یَرْتَدَّ إِلَیْکَ طَرْفُکَ نمل آیه ۴۰.

راجع بعرش بلقیس و چنانچه آصف ابن برخیا اعلم از سلیمان نبود فقط علم غیب داشت آنهم یک قسمتی خضر هم اعلم از موسی نبود تا مورد اشکال شود و در حق امیر المؤمنین علیه السّلام میفرماید:

وَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْکِتابِ رعد آیه ۴۳.

(تنبیه) چه اندازه فرق است بین من عنده علم من الکتاب و بین مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْکِتابِ اول من تبعیضیه است دلالت میکند بعض علم کتاب را آصف داشته دوم مطلق است، شامل جمیع علم کتاب را امیر المؤمنین علیه السّلام داشته و مع ذلک دلالت ندارد بر اینکه اعلم از پیغمبر بوده.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۶] .... ص: ۳۸۲

قالَ لَهُ مُوسی هَلْ أَتَّبِعُکَ عَلی أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْداً (۶۶)

گفت از برای خضر موسی آیا متابعت کنم ترا بر اینکه تعلیم کنی مرا از آنچه که بتو تعلیم شده از رشد و صلاح انسان بهر مرتبه که نائل شود محدود است و بالاخره قابل زیادتی هست حتی پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و اله که در همه کمالات بالأخص در کمال علمی از تمام انبیاء افضل و اشرف است در قرآن مجید میفرماید خطاب بآن حضرت وَ لا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ یُقْضی إِلَیْکَ وَحْیُهُ وَ قُلْ رَبِّ زِدْنِی عِلْماً طه آیه ۱۱۳.

از این جهه مانعی ندارد که حضرت موسی علم ببواطن بعض امور نداشته باشد از این جهت قالَ لَهُ مُوسی که از علم او بهره برداری کند هَلْ أَتَّبِعُکَ مراد متابعت در امور دینیه نیست بلکه مصاحبت در طریق است آنهم عَلی أَنْ تُعَلِّمَنِ بر اینکه از اسرار کارهای تو مطّلع شوم مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْداً آن اسراری که بتو سپرده

شده و تعلیم تو نموده اند و مورث رشد تو شده من هم بهره برداری کنم.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۷] .... ص : ۳۸۳

قالَ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً (۶۷)

خضر گفت بموسی محققا شخص شما هرگز نمیتوانی با من صبر و تحمّل کنی توضیحا بسیاری از امور حتی افعال الهی بر حسب ظاهر خوش نما نیست در نظر جاهل لکن بحکمت و مصالح او بر خورد کنی عین صلاحست مثلا یکی فقیر میشود یا مریض میشود یا ببلایی دچار میشود بسیار بد بنظر میآید یا اینکه برف باران و سردی زیاد در نظر بسیار بد می آید یا حرارت شدید یا مرگ و امثال اینها با اینکه عین صلاح او است لذا چون حضرت مأمور بامور باطنه بود و موسی مکلف بظاهر بود مصاحبت با یکدیگر بسیار مشکل بود لذا قالَ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً بلکه تکلیف تو اینست که تحمل نکنی.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۸] .... ص : ۳۸۳

وَ کَیْفَ تَصْبِرُ عَلی ما لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْراً (۶۸)

و چگونه میتوانی صبر کنی بر چیزی که احاطه علمی ببواطن آن نداری مؤمن باید اگر ناملایمی مشاهده کند خودداری کند و روی خود نیاورد بخصوص معاصی بزرگ باید امر بمعروف کند نهی از منکر ارشاد جاهل جلوگیری از ظلم و تعدّی بالأخص انبیاء که اصلا برای این امور ارسال شده اند خصوصا انبیاء اولوا العزم لذا خضر گفت وَ کَیْفَ تَصْبِرُ چون تو وظایفی داری باید تو بوظایف خود عمل کنی نمیتوانی خودداری کنی عَلی ما لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْراً چون بواطن امور بر شما مکشوف نشده و حکم و مصالح آن را بشما خبر نداده اند و ظاهر بدنمایی دارد شما نمیتوانی صبر و تحمّل کنی.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۶۹] .... ص : ۳۸۳

قالَ سَتَجِدُنِی إِنْ شاءَ اللَّهُ صابِراً وَ لا أَعْصِی لَکَ أَمْراً (۶۹)

گفت موسی زود باشد که بیابی مرا صبر کننده اگر خدا بخواهد و مخالفت نمی کنم با شما در هیچ امری، مؤمن بعد از آنکه معرفت پیدا کند که خداوند و انبیاء و اوصیاء انبیاء و ملائکه و معصومین کار بیجا نمی کنند اگر عملی و فعلی از آنها مشاهده می کند که حکمت و مصلحت آن را نمیداند لکن بطریق اجمال یقین دارد که بی حکمت و مصلحت نبوده چون محالست از آنها عملی صادر شود بر خلاف مصلحت و حکمت لذا موسی قالَ سَتَجِدُنِی إِنْ شاءَ اللَّهُ صابِراً چون میدانم که شما کار بدون حکمت نمیکنی و این صبر من هم منوط بمشیّت خداوند متعال است که مرا نگهداری فرماید و توفیق صبر عنایت کند وَ لا أَعْصِی لَکَ أَمْراً پس از توفیق صبر و مشیّت حق دیگر مخالفت با شما نمیکنم در هیچ امری و میدانم که عملیّات شما صحیح و بجا و بموقع است.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۰] .... ص: ۳۸۴

قالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِی فَلا تَسْئَلْنِی عَنْ شَیْ ءٍ حَتَّی أُحْدِثَ لَکَ مِنْهُ ذِکْراً (۷۰)

گفت خضر بموسی پس اگر همراه من آمدی پس از این سؤال نکن از هر چیزی تا خود من برای شما سرّ آن را بیان کنم (مسئله) اگر انسان امری را مشاهده کرد بر خلاف ظاهر و لو بداند که بدون حکمت و مصلحت نیست لکن سؤال از حکمت و مصلحت او مانعی ندارد غایه الامر طرف اگر صلاح میداند حکمت آن را بیان کند میکند و اگر صلاح نمیداند خودداری می کند تا بموقع خود که مصلحت اقتضاء کند و این تکلیف که خضر بحضرت موسی کرد و قالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِی فَلا تَسْئَلْنِی عَنْ شَیْ ءٍ حَتَّی أُحْدِثَ لَکَ مِنْهُ ذِکْراً واجب نبود بر موسی قبول این امر و ندارد هم که موسی قبول کرده باشد البتّه باید موسی بتکلیف خود عمل کند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۱] .... ص: ۳۸۴

فَانْطَلَقا حَتَّی إِذا رَکِبا فِی السَّفِینَهِ خَرَقَها قالَ أَ خَرَقْتَها لِتُغْرِقَ أَهْلَها لَقَدْ جِئْتَ شَیْئاً إِمْراً (۷۱)

پس هر دو حرکت کردند تا آنکه رسیدند کنار دریا کشتی سوار شدند خضر

شروع کرد کشتی را سوراخ کردن و پاره نمود موسی گفت آیا کشتی را شکستی برای اینکه اهل کشتی را در دریا غرق کنی هر آینه کار بسیار ناپسندی کردی (تنبیه) کشتی را خراب کردن چندین معصیت بزرگی را در بردارد.

(۱) تصرّف در مال غیر بدون اجازه مالک حرامست.

(۲) اضرار بمالکین که کشتی آنها را معیوب کردن.

(۳) ضمان که واجبست از عهده برآید.

(۴) اتلاف نفوس که غرق میشوند.

(۵) اضرار بنفس که خود هم با آنها تلف میشود لذا بمجرد اینکه فَانْطَلَقا حَتَّی إِذا رَکِبا فِی السَّفِینَهِ خَرَقَها حضرت موسی طاقت نیاورد و وعده عدم سؤال هم بخضر نداده بود و اعتراض هم نکرد حتی اینکه میدانست که حکمت و مصلحت داشته استفهام کرد که آیا مأموری اهل کشتی را غرق کنی قالَ أَ خَرَقْتَها لِتُغْرِقَ أَهْلَها و این عمل بر طبق قواعد شرع منطبق نمیشود لَقَدْ جِئْتَ شَیْئاً إِمْراً این عمل ناشایسته است و مناسب مقام شما نیست.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۲] .... ص : ۳۸۵

قالَ أَ لَمْ أَقُلْ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً (۷۲)

خضر گفت آیا من نگفتم بشما که محققا نمیتوانید و استطاعت ندارید با من صبر کنید چون میدانست خضر که حضرت موسی مکلف بتکالیفی هست و نمیتواند خودداری کند در ترک انجام تکالیف لذا قالَ أَ لَمْ أَقُلْ یعنی البته گفتم و تعیین بالف استفهام نه برای تردید و شک است بلکه برای اخذ اقرار طرف و تاکید در اثبات مطلب است چنانچه خداوند میفرماید:

أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ یس آیه ۶۰.

أَ لَمْ یَعِدْکُمْ رَبُّکُمْ وَعْداً حَسَناً طه آیه ۸۸.

و بسیاری از آیات إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً استطاعت تواناییست که از عهده بتواند برآید و لن نفی تأبید است یعنی هرگز نمیتوانی با من صبر کنی من و

شما دو تکلیف متضاد داریم جمعش ممکن نیست.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۳] .... ص: ۳۸۶

قالَ لا تُؤاخِذْنِی بِما نَسِیتُ وَ لا تُرْهِقْنِی مِنْ أَمْرِی عُسْراً (۷۳)

گفت موسی مؤاخذه نکن و نگیر مرا بسبب آنچه بر خلاف صبر رفتار کردم و سخت مگیر بر من و بزحمت میندازقالَ لا تُؤاخِذْنِی مؤاخذه اخذ بعقوبت و پاداش عمل است چنانچه خداوند کفّار و فسّاق را فردای قیامت مؤاخذه میکند بعذاب جهنم در قبال افعال و اقوال آنها و مؤاخذه خضر ترک مصاحبت با موسی است بِما نَسِیتُ گذشت نسیان در حق موسی فراموشی نیست بلکه بر خلاف قرار داد که صبر بود رفتار کردم چون مفاسد زیادی در آن مشاهده کرده بودم وَ لا تُرْهِقْنِی سخت مگیر مرا من امری بواسطه این سؤال و اعتراض که کردم عسرا کار را بر من مشکل نکن ترک مصاحبت (توضیح) چون مخالفت اگر از روی عدم توجّه باشد یا بواسطه اداء تکلیف یا بتخیل امر حسّی باشد مورد مؤاخذه نیست.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۷۴ تا ۷۵] .... ص: ۳۸۶

فَانْطَلَقا حَتَّی إِذا لَقِیا غُلاماً فَقَتَلَهُ قالَ أَ قَتَلْتَ نَفْساً زَکِیَّهً بِغَیْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَیْئاً نُکْراً (۷۴) قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَکَ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً (۷۵)

پس باتفاق حرکت کردند و از کشتی پیاده شدند و رفتند تا رسیدند بغلامی که با سایر غلمان مشغول لعب بود پس او را خضر کشت موسی گفت آیا کشتی نفس زکیه را بدون اینکه او کسی را کشته باشد هر آینه بتحقیق مرتکب شدی امر منکری را زیرا قتل نفس یکی از معاصی کبیره است هم حق الناس است که اولیاء مقتول حق دارند قصاص کنند.

وَ لَکُمْ فِی الْقِصاصِ حَیاهٌ یا أُولِی الْأَلْبابِ بقره آیه ۱۷۹ یا دیه کامله بگیرند هزار دینار یا هزار گوسفند یا هزار حله یا صد شتر و هم حق اللّه است وَ مَنْ یَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ خالِداً فِیها نساء آیه ۹۳.

(مسئله) مهمّه و آن اینست که حضرت موسی در موضوع متحیر بود یکی آنکه طالب بود با خضر مصاحبت کند و از علم او استفاده کند دیگر آنکه امری که بر خلاف دستورات الهی دارد نمیتواند صرف نظر کند لذا فَانْطَلَقا حَتَّی إِذا لَقِیا غُلاماً فَقَتَلَهُ.

حضرتش نتوانست خودداری کند قالَ أَ قَتَلْتَ نَفْساً زَکِیَّهً چون حفظ نفس از اوجب واجبات است و قتل او اعظم عقوبات است بغیر نفس کسی را نکشته بود یا اینکه صغیر بود و تکلیف نداشت و مورد مؤاخذه نبود لذا گفت لَقَدْ جِئْتَ شَیْئاً نُکْراً منکر باین بزرگی قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَکَ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً خضر همان کلام اول را تکرار کرد گفت آیا نگفتم بشما که شما نمیتوانی با من صبر کنی زیرا تکلیف شما غیر از دستورات من است با هم سازش ندارد جمع بین این دو ممکن نیست مرا مأمور کرده اند باموری و شما مأمور بامور دیگری هستی طالب هستی با من باشی و صبر کنی لکن قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَکَ چند مرتبه بشما گفتم که إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً حضرت موسی علیه السّلام.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۶] .... ص : ۳۸۷

قالَ إِنْ سَأَلْتُکَ عَنْ شَیْ ءٍ بَعْدَها فَلا تُصاحِبْنِی قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّی عُذْراً (۷۶)

گفت اگر دیگر سؤال کردم از چیزی از شما بعد از این معلوم میشود که نمیتوانم صبر کنم پس شما مصاحبت نکنی با من محققا از جانب من شما بالغ بعذر شده ای و معذور هستی دیگر از هم جدا میشویم قالَ إِنْ سَأَلْتُکَ عَنْ شَیْ ءٍ بَعْدَها این دو سؤالی که شده صرف نظر نما و ترک مصاحبت نکن و مورد مؤاخذه قرار مده پس از این اگر سؤالی کردم فَلا تُصاحِبْنِی یعنی توقع مصاحبت دیگر از شما ندارم نخواهی مصاحبت کنی معذوری قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّی عُذْراً شما تا حد ممکن با من مساعدت کرده ای من هم عذر شما را می پذیرم و ترک مصاحبت میکنم.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۷] .... ص: ۳۸۷

فَانْطَلَقا حَتَّی إِذا أَتَیا أَهْلَ قَرْیَهٍ اسْتَطْعَما أَهْلَها فَأَبَوْا أَنْ یُضَیِّفُوهُما فَوَجَدا فِیها جِداراً یُرِیدُ أَنْ یَنْقَضَّ فَأَقامَهُ قالَ لَوْ شِئْتَ لاتَّخَذْتَ عَلَیْهِ أَجْراً (۷۷)

پس باتفاق یکدیگر حرکت کردند تا رسیدند باهل قریه ای طلب طعام کردند از آنها برای رفع جوع پس آنها اباء و امتناع کردند آنها را ضیافت کنند پس یافتند دیواری که نزدیک بود برگردد پس خضر دیوار را راست کرد موسی گفت اگر میخواستی اجرت این دیوار را از اینها میگرفتی فَانْطَلَقا یعنی از آن موضع که آن غلام را قتل نمود حرکت و مسافرت کردند حَتَّى إِذا أَتَيا أَهْلَ قَرْيَةٍ بعضی گفتند انطاکیه بوده بعضی گفتند ایله بوده لکن در خبر از حضرت صادق علیه السّلام است که ناصریّه بوده و باین مناسبت اهل آن را که مسیحی بودند نصاری گفتند (استطعما) مطالبه طعام کردند برای رفع جوع و خستگی (اهلها) اهل آن قریه را احدی بآن ها طعام نداد فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُما در خبر است که اهل قریه لئیم بودند که بدتر از بخل است پست فطرت بودند و تا قیامت این صفت خبیثه در آنها هست.

فَوَجَدا فِيها جِداراً يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ معنی اراده قرب است یعنی نزدیک بود سقوط کند چنانچه بزبان خود می گوییم دیوار میخواهد بیفتد یعنی مشرف بر افتادن شده (فَأَقامَهُ) پس دیوار را برپا داشت ولی بچه کیفیت بوده معلوم نیست بعضی گفتند دست خود را بدیوار گذاشت و او را برپا داشت یا نحوه دیگر هر چه بوده بر خلاف عادت بوده زیرا طبق عادت باید اولا خراب کرد و پی ریزی نمود و ساخت و این مسلما نبوده زیرا آن مقصدی که داشت که گنج زیر او ظاهر نشود انجام نمیگیرد قالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْراً اینها که اباء کردند از اطعام ما لا اقلّ مزد عمل خود را از آنها دریافت کنیم.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۸] .... ص: ۳۸۸

قالَ هذا فِراقُ بَيْنِي وَ بَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ ما لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْراً (۷۸)

خضر بموسی گفت این سؤال آخری بر طبق قراردادی که خود شما دادید که اگر سؤال دیگری شد مصاحبت نکنیم و از هم جدا شویم، در خبر دارد اگر

حضرت موسی صبر کرده بود و اعتراض نکرده بود متجاوز از هزار امر مشاهده می کرد.

قالَ هذا فِراقُ بَيْنِي وَ بَيْنِكَ بر خودت معلوم شد که دیگر نمیتوانی با هم مصاحبت کنیم باید از هم جدا شویم لکن این سه اعتراض که نمودی جواب آن را اخذ کن.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۷۹] .... ص: ۳۸۹

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكانَتْ لِمَساكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَها وَ كانَ وَراءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْباً (۷۹)

اما کشتی پس بود از برای مساکین کار میکردند در دریا پس اراده کردم اینکه معیوب کنم آن را و بود در وراء آنها پادشاهی میگرفت هر گشتی را غصبا و ظلما أَمَّا السَّفِينَةُ یعنی آنچه مشاهده کردی که من تخته آن را پاره کردم برای این بود که این کشتی فَكانَتْ لِمَساكِينَ یک دسته آدم های بی بضاعت که ممّر معاش آنها همین کشتی بود که اگر از آنها گرفته میشد امر معاش آنها مختل و بی چاره می شدند يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ مسافر و بار میبردند و از اجرت آنها امرار معاش میکردند.

فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَها نظر به اینکه این عیب بسهولت رفع میشد بیک پارچه تخته که باو کوبیده میشد رفع عیبش میشد وَ كانَ وَراءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْباً سلطانی بود قشون کشی میکرد از این طرف دریا بآن طرف و کشتی های روی دریا را بظلم و جور بدون اجرت غصب میکرد چون باین کشتی برخورد کردند عمال سلطان و قشون آن و این عیب را مشاهده کردند از او صرفنظر کردند و برای صاحبانش باقی و برقرار ماند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۰] .... ص: ۳۸۹

وَ أَمَّا الْغُلامُ فَكانَ أَبَواهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينا أَنْ يُرْهِقَهُما طُغْياناً وَ كُفْراً (۸۰)

و اما غلام پس بود پدر و مادر او دو مؤمن پس ترسیدیم آنکه آنها را فرو

ببرد در سرکشی و کفر (وَ أَمَّا الْغُلامُ) آن غلامی که مشاهده کردی من او را کشتم برای اینکه او کافر بود و در مقام این بود که پدر و مادر خود را بمسلک خود درآورد و آنها از فرط علاقه که باو داشتند در معرض این بودند فَکانَ أَبَواهُ پدر و مادر از باب تغلیب بابوین تعبیر میشود (مُؤْمِنَیْنِ) دارای ایمان کاملی بودند (فَخَشِینا) خشیه در این مورد بمعنی علم است یعنی مسلما اینها را (أَنْ یُرْهِقَهُما) ارهاق در قرآن مجید اطلاقاتی دارد ذلت ضعف سفاهت ظلم طغیان و در بسیاری از آیات بمعنی تغشّی فرو گرفتن است و بهمین معنا است این مورد مثل آیه وَ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ یونس آیه ۲۷.

و آیه سَأُرْهِقُهُ صَعُوداً مدّثر آیه ۱۷ و غیر اینها (طُغْیاناً) سرکشی (وَ کُفْراً) طغیان سرکشی در معاصی و ظلم و تعدی و کفر بزوال ایمان و مخصوصا مؤمن اگر کافر شود مرتدّ می شود و احکام ارتداد بر او جاری میشود از نجاست و قتل و خروج اموالش بملک و ارث مسلم و جدایی از عیالش بدون طلاق و بعضی گفتند عدم قبولی توبه اش اگر فطری باشد لکن حق اینست که قبول است لکن زوجه او محتاج بعقد جدید است و اگر مالی بعد از توبه پیدا کند مالک میشود و اگر توبه او قبل از ثبوت نزد حاکم باشد قتل او هم برداشته میشود و اما مرتد ملی باید حبس شود تا آخر عمر تا در حبس از دنیا برود.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۱] .... ص: ۳۹۰

فَأَرَدْنا أَنْ یُبْدِلَهُما رَبُّهُما خَیْراً مِنْهُ زَکاةً وَ أَقْرَبَ رُحْماً (۸۱)

پس اراده کردیم اینکه پروردگار آنها عوض و تبدیل فرماید از برای ابوین او بهتر از این غلام از زیادتی و نزدیک از رحمیت، در خبر است خداوند بعوض آن غلام دختر بآنها عنایت فرمود که از نسل آن دختر هفتاد پیغمبر بوجود آمد (تنبیه) در قضیه کشتی بمتکلم وحده تعبیر کرد گفت.

(فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِیبَها) چون عنوان عیب بود نخواست بغیر خود نسبت دهد و اما در مورد غلام تعبیر بمتکلم مع الغیر نمود گفت فَأَرَدْنا أَنْ یُبْدِلَهُما رَبُّهُما

چون تبدیل فعل الهی است و قتل غلام حسن داشته و تفضّل بوده در حق ابوین او که کافر و طاغی نشوند و این بحفظ الهی بوده و خضر یکی از اسباب این تفضّل بوده خَيْراً مِنْهُ زَكاةً خیر افعل التفضیل است لکن در این نمره موارد دلالت ندارد بر اینکه غلام هم خوب بوده و تبدیل بهتر بوده بلکه هیچ خیریتی در او نیست مثل اینکه بگویی.

الایمان خیر من الکفر یا بگویی الطاعه خیر من العصیان و بهمین معنی در وَ أَقْرَبَ رُحْماً می گوییم که غلام قرب رحم نداشته بواسطه کفر چنانچه در حق پسر نوح میفرماید إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صالِحٍ هود آیه ۴۴.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۲] .... ص: ۳۹۱

وَ أَمَّا الْجِدارُ فَكانَ لِغُلامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَهِ وَ كانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُما وَ كانَ أَبُوهُما صالِحاً فَأَرادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغا أَشُدَّهُما وَ يَسْتَخْرِجا كَنزَهُما رَحْمَهً مِنْ رَبِّكَ وَ ما فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِی ذلِكَ تَأْوِيلُ ما لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْراً (۸۲)

و اما دیوار که من برپا کردم ملک دو بچه یتیم در این شهر بود و بود در زیر دیوار گنجی برای آنها و بود پدر آنها بنده صالح پس اراده فرمود پروردگار تو اینکه بحدّ بلوغ و رشد برسند و بیرون آورند گنج خود را و این رحمتی بود از جانب پروردگار تو و من نکردم این عمل را برای خود و پیش خود اینست سرّ اموری که شما بر او استطاعت و تحمل صبر نداشتید و اما الجدار دیواری که نزدیک بود منهدم شود و من او را برقرار کردم دیوار خانه بود.

فَكانَ لِغُلامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَهِ پدر آنها برحمت الهی واصل شده بود و از دنیا رفته بود و بر حسب ارث منتقل باین دو طفل صغیر شده بود و پدر آنها نظر به اینکه اینها صغیر بودند مالیّه آنها را زیر این دیوار پنهان کرده بود وَ كانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُما.

در خبر دارد لوحی بود از طلا و در آن لوح نوشته شده بود

عجبا لمن یؤمن

بالقدر کیف یحزن عجبا لمن ایقن بالرزق کیف یتعب عجبا لمن ایقن بالموت کیف یفرح عجبا لمن یؤمن بالحساب کیف یغفل عجبا لمن اری الدنیا و تقلبها باهلها کیف یطمئن الیها لا اله الا اللَّه محمّد رسول اللَّه

و در بعضی اخبار بعض این فقرات نقل شده و این منافات ندارد که چیزهای دیگری هم ذخیره کرده باشد وَ کانَ أَبُوهُما صالِحاً عبد صالح کسی را گویند که دارای ایمان کامل و مطیع جمیع اعمال صالحه و تارک جمیع معاصی و افعال قبیحه باشد و خداوند حفظ اولاد را می کند بصلاح آباء چنانچه از حضرت رسالت مرویست فرمود:

ان اللَّه لیصلح بصلاح الرجل المؤمن ولده و ولد ولده و اهل دویبته و دویرات حوله فلا یزالون فی حفظ اللَّه لکرامته علی اللَّه

بلکه باصلاح او باعث صلاح آنها هم میشود.

فَأَرادَ رَبُّکَ أَنْ یَبْلُغا أَشُدَّهُما دو چیز شرط است در جواز تصرف یکی بلوغ که در مرد بتمامیت سال ۱۵ قمری و بخروج منی و روئیدن موی خشن به عانه و در زن بتمامیت نه سال و برویه خون حیض بر کسی که سن آن مجهول باشد، و دیگر رشد که سفیه نباشد و صلاح و فساد امور را درک کند تنبیه در این جمله نسبت بخداوند داده که گفت فَأَرادَ رَبُّکَ زیرا بلوغ رشد از تحت اختیار بنده خارج است وَ یَسْتَخْرِجا کَنزَهُما از این جمله استفاده می شود که بوصیتی یا نوشته ای یا طریق دیگری بآنها معلوم کرده که تحت جدار کنز است و الا دو طفل صغیر از کجا میدانستند کنزی دارند مگر آنکه در زمان بلوغ و رشد آنها جدار برگشته خراب شده باشد رَحْمَةً مِنْ رَبِّکَ این جمله دو احتمال دارد یکی آنکه راجع بهمین جمله اخیره که استخراج کنز باشد و دیگر که بنظر اقرب میآید راجع بهر سه جمله سفینه غلام کنز باشد.

وَ ما فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِی همین جمله دلیل بر نبوه خضر است که از جانب حق باو وحی میرسد و فرمان صادر میشود ذلِکَ تَأْوِیلُ سر افعال من بوده که ما لَمْ تَسْطِعْ عَلَیْهِ صَبْراً طاقت نیاوردی و تحمل نکردی و صدق گفتار اولی من بر شما

معلوم و محقق شد.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۳] .... ص: ۳۹۳

وَ یَسْئَلُونَکَ عَنْ ذِی الْقَرْنَیْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَیْکُمْ مِنْهُ ذِکْراً (۸۳)

و زود باشد که بیایند و از شما سؤال می کنند از ذی القرنین بگو زود باشد که برای شما از او ذکر کنم وَ یَسْئَلُونَکَ عَنْ ذِی الْقَرْنَیْنِ در موضوع ذی القرنین در کلمات مفسرین و در اخبار آل اطهار از جهات زیاد اختلاف شدیدی دارد.

(۱) از اسم او (۲) از وجه تسمیه او بذی القرنین.

(۳) از اینکه نبی بود یا عبد صالح.

(۴) از زمان او و مدّت عمر او.

(۵) از توسعه مملکت و سیر او: اما اول مشهور بین مفسرین اینکه نامش اسکندر بود آنهم اسکندر رومی یا غیر آن و اما وجه تسمیه او بذی القرنین بعضی گفتند دو قرن سلطنت کرد و در قرن هم بعضی گفتند سی سال بعضی هفتاد سال بعضی هشتاد سال و از همین جهت ناصر الدین شاه را هم صاحب قرآن نامیدند چون متجاوز از سی سال سلطنت کرد بعضی گفتند دو برآمده گی در دو طرف پیشانی او بود بعضی گفتند دو قرن شمس را سیر کرد مطلع شمس و مغرب شمس را بعضی گفتند دو ضربت بر فرقش از قوم رسید و از امیر المؤمنین علیه السّلام که در میان شما هم مثل او هست اشاره بخود بزرگوارش که یک ضربت در احد از عمرو بن عبد ود و یکی در محراب از پسر مرادی که این ملعون از آن نه نفر بود که در جنگ خوارج فرار کرد و عاقبت بدسیسه قطامه حضرت را شهید کرد و یکی از آن نه نفر شمر بود که در کربلا حضرت سید الشهداء را شهید کرد.

و اما سیّم بعضی گفتند نبی بود مأمور بظاهر و باطن بعضی گفتند مأمور بدعوت بود قوم او را اجابت نکردند ضربت بر فرق او زدند از میان قوم بیرون رفت پانصد سال بعضی گفتند از دنیا رفت و پس از پانصد سال زنده شد و مأمور بدعوت شد.

و اما چهارم در زمان او و مدت عمر او هم اختلاف شدید است بعضی گفتند قبل از موسی بود که با خضر پیغمبر پسر خاله بود بعضی گفتند بعد از عیسی علیه السّلام بود در دوره جاهلیت و در زمان عمرش هم اختلافست.

و اما پنجم توسعه مملکت گفتند تا شهر ظلمات که آخر ربع مسکون است و در آنجا آب حیات بود و خضر و الیاس آشامیدند و عمر آنها باقی ماند و ما چون نمی توانیم ترجیحی در این اقوال و اخبار دهیم لذا علم آن را بذات اقدس حق و خاندان رسالت محول می کنیم و فقط بتفسیر آیات قناعت میکنیم قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْراً شرح حال آن را بیان می کنیم برای شما.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۴ تا ۸۵] .... ص : ۳۹۴

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَ آتَيْناهُ مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ سَبَباً (۸۴) فَأَتْبَعَ سَبَباً (۸۵)

محققا ما بسط و توسعه دادیم از برای او در صفحه زمین و باو دادیم از هر چیزی سبب رسیدن و نائل شدن بآن إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ در خبر است از امیر المؤمنین علیه السّلام که خداوند ابر را مسخّر کرد بر او بهر نقطه زمین که اراده داشت بر ابر سوار میشد بآنجا نزول میکرد و مالک میشد و استیلاء پیدا میکرد و بمصالح آن اقدام و قیام مینمود و نوری از برای او قرار داده بود که شب و روز بر او مساوی بود وَ آتَيْناهُ مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ سَبَباً تمام اسباب وصول بمقاصد او را برای او فراهم فرمودیم و باو عطا کردیم بکمال سهولت نائل بمقاصد خود میشد بدون زحمت و مرارت از امور کشوری و لشکری فَأَتْبَعَ سَبَباً.

پس او متابعت میکرد آن اسباب را بنظر میآمد که مراد این باشد که هر امری را اراده میکرد سبب آن را متابعت میکرد آن سببی که خداوند باو عنایت فرموده بود از همان سبب ...طریق وارد میشد لکن بعضی چنین تفسیر کردند فَأَتْبَعَ سَبَباً یعنی در میانه اسباب یک سبب را اختیار میکرد و آن سیر در روی زمین بود.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۶] .... ص : ۳۹۵

حَتَّی إِذا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَها تَغْرُبُ فِی عَیْنٍ حَمِئَهٍ وَ وَجَدَ عِنْدَها قَوْماً قُلْنا یا ذَا الْقَرْنَیْنِ إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَ إِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِیهِمْ حُسْناً (۸۶)

حتی زمانی که رسید بطرف مغرب زمین یافت که خورشید فرو رفت در چشمه سیاه گل آلود و یافت در آن قسمت قومی را گفتیم ای ذی القرنین یا آنها را معذّب و مؤاخذه کن و یا اینکه اتخاذ کن در آنها خوبی را حَتَّی إِذا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ نظر به اینکه سه ربع کره زمین در آب است و یک ربع بیرون آنهم یک قسمت اطراف آب قابل سکونت نیست ذی القرنین رسید در آن قسمت طرف مغرب زمین که قابل سکونت هست و چون کره زمین و آب بحرکت وضعی خود دور خود میچرخد تصوّر میشود که خورشید در آب فرو میرود و آب دریا از دور که مشاهده می شود سیاه و گل آلود بنظر میآید.

وَجَدَها تَغْرُبُ فِی عَیْنٍ حَمِئَهٍ و مراد از عین همان قسمت دریا که بنظر چشمه میآید تعبیر بعین فرموده وَ وَجَدَ عِنْدَها قَوْماً که کافر و مشرک بودند که فعلا هم اهل مغرب زمین کافر بسیار در آنها هست.

قلنا بطریق وحی خطاب فرمودیم باو یا ذَا الْقَرْنَیْنِ إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ اگر هدایت نشدند آنها را بقتل برسان یا در شکنجه بینداز وَ إِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِیهِمْ حُسْناً اگر قابل هدایت هستند و بشرف ایمان مشرف میشوند آنها را مورد احسان قرار ده تنبیه بعضی از کلمه قلنا استفاده کردند که ذا القرنین نبی و رسول بوده چون غیر نبی مورد وحی و تکلم نمیشود و بعضی گفتند بطریق الهام بود و دلالت بر نبوه او ندارد لکن هر دو کلام مخدوش است زیرا وحی بغیر نبی هم ممکن است چنانچه بمادر موسی وحی فرمود وَ أَوْحَیْنا إِلی أُمِّ مُوسی قصص آیه ۶ بلکه بزنبور عسل هم وحی نمود وَ أَوْحی رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ نحل آیه ۷۰ و الهام هم اطلاق قول بر او بعید است.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۸۷] .... ص : ۳۹۵

قالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ یُرَدُّ إِلی رَبِّهِ فَیُعَذِّبُهُ عَذاباً نُکْراً (۸۷)

ذو القرنین گفت اما کسی که ظلم کرد پس بزودی عذاب میکنیم او را پس او را رد می کنیم بسوی پروردگارش پس عذاب میفرماید او را عذاب منکری قالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ ظلم سه قسم است شرک که ظلم عظیم است و ظلم بنفس که قبول ایمان نکردند و ظلم بغیر تعدی و تجاوز بر مال و جان دیگران فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ بقتل او و شکنجه او عذاب میکنیم.

ثُمَّ یُرَدُّ إِلی رَبِّهِ پس از رفتن از این عالم بعالم آخرت فَیُعَذِّبُهُ عَذاباً نُکْراً عذاب کفر و شرک و ارتکاب قبائح و تعدیات و تجاوزات.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۸ تا ۸۹] .... ص : ۳۹۶

وَ أَمَّا مَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَلَهُ جَزاءً الْحُسْنی وَ سَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنا یُسْراً (۸۸) ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَباً (۸۹)

و اما کسی که ایمان آورد و عمل صالح بجا بیاورد پس از برای او است جزای نیکی و زود باشد که بگوئیم از برای او از کار خود کار سهل و آسانی وَ أَمَّا مَنْ آمَنَ ایمان بجمیع امور دینی مطابق مذهب حقه شیعه اثنی عشری و در ایمان چهار چیز معتبر است یقین اعتقاد اقرار؟ تسلیم وَ عَمِلَ صالِحاً عمل صالح اتیان باو- امر الهی از واجبات و مستحبات طبق دستور شرع از مراعات اجزاء و شرایط و رفع منافیات و موانع و مراعات حالات از علم و شک و سهو و ظن طبق دستور و از همه بالاتر شرایط قبول که درجاتش بالاتر میشود.

فَلَهُ جَزاءً الْحُسْنی جزاء حسنی در دنیا افاضه نعم و رفع و دفع بلیّات و اجابت دعوات و غفران ذنوب و رفع هموم و امثال اینها و در آخرت نیل بمثوبات و نجات از عقوبات وَ سَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنا یُسْراً خداوند متعال برای بندگان صالح خود امری را مشکل نمیکند.

یُرِیدُ اللَّهُ بِکُمُ الْیُسْرَ وَ لا یُرِیدُ بِکُمُ الْعُسْرَ بقره آیه ۱۸۱ و مخصوصا دین مقدس اسلام که دین سمحه سهله است بعلاوه در امور دنیوی هم اسباب سهولت برای او فراهم میفرماید و موانع را برطرف مینماید و چون ذی القرنین از جانب خداوند مأموریت داشته که با اهل ایمان محبّت و عنایت داشته باشد و از کفار انتقام

کشد لذا این کلام را فرمود ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَباً پس از آنکه از مغرب زمین سیر کرد تا رسید بطرف مشرق زمین که خورشید طلوع میکرد و از این جمله ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَباً استفاده میشود که تمام ربع مسکون در تحت تصرف و سیطره ذی القرنین درآمد از مغرب تا مشرق جنوب شمال.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۰] .... ص : ۳۹۷

حَتَّى إِذا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَها تَطْلُعُ عَلى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِها سِتْراً (۹۰)

تا زمانی که رسید بمحل طلوع شمس طرف مشرق زمین یافت که آفتاب طلوع می کند بر قومی که قرار ندادیم از برای آنها از طرف شمس ساتری حَتَّى إِذا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ البته نزدیک دریای طرف مشرق ممکن نیست سکونت در آن و مراد محلیست که قابل سکونت باشد وجدها مشاهده کرد که خورشید تَطْلُعُ عَلى قَوْمٍ یک جماعت وحشی بیابانی که لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ نداشتند سایه بانی مثل عمارتی یا کوهی یا اشجاری که خود را بتوانند از تابش آفتاب حفظ کنند علم ساختمان و غرس اشجار و کشت و زراعت نداشتند و البته در اثر تابش آفتاب سیاه پوست بودند مِنْ دُونِها سِتْراً کوهی هم نبود که در سایه کوه زیست کنند و در حدیث از حضرت باقر علیه السّلام دارد اول پیغمبری که دارای مقام سلطنت شد ذی القرنین بود که بعد از نوح بوجود آمد و نامش عیّاش بود و مالک شده ما بین مشرق و مغرب که تمام کره زمین در تحت تصرف او در آمد.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۱] .... ص : ۳۹۷

كَذلِكَ وَ قَدْ أَحَطْنا بِما لَدَيْهِ خُبْراً (۹۱)

همین نحو بود و حال آنکه بتحقیق ما احاطه دادیم بآنچه نزد او بود خبیر و بینا را کذلک یعنی این نحوه که ذی القرنین مشی میکرد از سیر در اطراف زمین از مشرق تا مغرب از جنوب تا شمال تمام صفحه زمین را و تصرف و ترتیب و تنظیم مملکت و ترتیب قشون و اجراء احکام همین نحوه ادامه داشت مشی او تا آخر عمر وَ قَدْ أَحَطْنا این مشی او بواسطه این بود که باو تعلیم نمودیم و احاطه دادیم

و وحی نمودیم.

بِما لَدَیْهِ خُبْراً بآنچه نزد او بود خبر داشت و بر طبق سیاست و صحت و قوت و قدرت بامور مملکت و اصلاح امور رعیت و هدایت و ارشاد عباد رفتار مینمود.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۲] .... ص: ۳۹۸

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَباً (۹۲)

پس از سیر از مغرب زمین تا مشرق زمین در اطراف مملکت سیر و گردش داشت که از حالات تمام بنده گان و اوضاع آنها خبر پیدا کند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۳] .... ص: ۳۹۸

حَتَّی إِذا بَلَغَ بَیْنَ السَّدَّیْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِما قَوْماً لا یَکادُونَ یَفْقَهُونَ قَوْلاً (۹۳)

تا زمانی که رسید ذی القرنین بین دو سد یافت از پشت این دو سد قومی را که نزدیک نبود بفهمند کلامی را حَتَّی إِذا بَلَغَ بَیْنَ السَّدَّیْنِ از اخبار استفاده میشود که مراد سد یأجوج و سد مأجوج بوده و این دو سد کوهی بود و بقدری مرتفع بود که ممکن نبود بر او بالا روند وَجَدَ مِنْ دُونِهِما قَوْماً جماعتی از افراد بشر که در پای آن کوه بودند لا یَکادُونَ یَفْقَهُونَ قَوْلًا بزبان احدی اطلاع نداشتند.

اشکال امروز که بتوسط هواپیما تا کره قمر سیر کردند همچه اشخاصی و همچه سدی در صفحه زمین مشاهده نشده کیان بودند و در چه نقطه زندگی میکردند؟

جواب بسیاری از موجودات عالم از نظرها مخفیست مثل وجود مبارک حضرت بقیه اللّه و حضرت خضر و الیاس و دجال و طایفه جنّ و شیاطین و ملائکه و غیر اینها خداوند از نظرها مخفی فرموده تا زمانی که ظاهر شوند.

بعلاوه ممکن است پس از معاشرت با سایر طبقات دارای زبان و علم و عارف بلغات شده باشند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۴] .... ص : ۳۹۹

قالُوا یا ذَا الْقَرْنَیْنِ إِنَّ یَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِی الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَکَ خَرْجاً عَلی أَنْ تَجْعَلَ بَیْنَنا وَ بَیْنَهُمْ سَدًّا (۹۴)

گفتند کسانی که در پای این دو کوه سکونت داشتند بذی القرنین که محقّقا یأجوج و مأجوج افساد میکنند در زمین پس آیا اجازه میدهی ما یک اندازه خراج دهیم خدمت شما بر اینکه قرار دهی بین ما و بین یأجوج و مأجوج سدی که نتوانند بیایند و افساد کنند.

قالوا اشکال اینها که در آیه قبل فرمود زبان احدی را نمیدانستند چه نحوه با ذی القرنین تکلم کردند؟

جواب ممکن است ذی القرنین زبان آنها را میفهمید بتعلیم الهی چنانچه سلیمان زبان طیور را میدانست یا ذا القرنین چون دیدند که ذا القرنین قدرت و قوه و مکنت زیادی دارد تقاضا کردند از او و گفتند إِنَّ یَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ این دو طایفه از چه قبیله بودند؟ و چه نحوه بودند؟ در میان مفسرین و اخبار مخصوصا خبر منسوب بحضرت رسالت اختلاف است و ما انشاء اللَّه در خاتمه این آیات فی الجمله تذکر می دهیم.

مُفْسِدُونَ فِی الْأَرْضِ از کوه پائین می آمدند و مردم را میگرفتند و میکشتند و میخوردند حتی حیوانات و گیاهان و اشجار را از بین میبردند و عمارات را خراب می کردند.

فَهَلْ نَجْعَلُ لَکَ خَرْجاً ما بقدر طاقت خود کمک مالی کنیم بشما.

عَلی أَنْ تَجْعَلَ بَیْنَنا وَ بَیْنَهُمْ سَدًّا یک سدی بین ما و آنها قرار دهی که نتوانند بالا بیایند و بر ما مسلط شوند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۵] .... ص : ۳۹۹

قالَ ما مَکَّنِّی فِیهِ رَبِّی خَیْرٌ فَأَعِینُونِی بِقُوَّهٍ أَجْعَلْ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَهُمْ رَدْماً (۹۵)

ذی القرنین فرمود آنچه را که مکنت داده بمن پروردگار من بهتر است پس

شما اعانت کنید بقوه و قدرت قرار میدهم بین شما و بین یأجوج و مأجوج سدّی محکم قالَ ما مَکَّنِّی فِیهِ رَبِّی خَیْرٌ قدرتی که خداوند بذی القرنین عنایت فرمود که ربع مسکون در تحت سیطره او وارد شد از مغرب تا مشرق از جنوب تا شمال ساختن یک سدّ برای او بسیار سهل است احتیاج باعانت مالی ندارد فقط فَأَعِینُونِی بِقُوَّةٍ کمک یدی و بدنی بکنید آنهم بقدر قوه و طاقت خود أَجْعَلْ بَیْنَکُمْ که در پای کوه مسکن دارید در طرف مشرق و بینهم بین شما و بین یأجوج و مأجوج ردما دیوار محکمی که نتوانند باین طرف شما بیایند و بشما اذیت و آزار رسانند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۶] .... ص : ۴۰۰

آتُونِی زُبَرَ الْحَدِیدِ حَتَّی إِذا ساوی بَیْنَ الصَّدَفَیْنِ قالَ انْفُخُوا حَتَّی إِذا جَعَلَهُ ناراً قالَ آتُونِی أُفْرِغْ عَلَیْهِ قِطْراً (۹۶)

بیاورید نزد من پارچه و قطعات آهن را تا وقتی که رویهم گذارده شود بین دو طرف دو کوه گفت بدمید بتوسط آتش تا آنکه سرخ شود مثل آتش پس از آن مس آب کرده بر آن قطعات بریزید که خلل و فرج آن گرفته شود و یک پارچه شود آتُونِی زُبَرَ الْحَدِیدِ چون یأجوج مأجوج از دو شکافی که بین این دو کوه بود بر اینها حمله میکردند و اذیت مینمودند قطعات آهن را رویهم گذاشتند که تمام دهنه کوه گرفته شد در واقع این قطعات بمنزله آجر است که در عمارت بنا میشود.

حَتَّی إِذا ساوی بَیْنَ الصَّدَفَیْنِ صدف طرف کوه است و صدفین دو طرف کوه است که مثل دیوار صاف بالا رود که نتواند بر شما وارد شود.

قالَ انْفُخُوا حَتَّی إِذا جَعَلَهُ ناراً بتوسط نفخ آتش تا تمام این قطعات یک پارچه شود مثل آتش سرخ شود.

قالَ آتُونِی أُفْرِغْ عَلَیْهِ قِطْراً قطر مس آب شده که بمنزله گچ و طین که خلل و فرج قطعات آهن گرفته شود و مانع از ورود آنها شود.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۷] .... ص : ۴۰۱

فَمَا اسْطاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَ مَا اسْتَطاعُوا لَهُ نَقْباً (۹۷)

پس از این دیگر قدرت ندارند بر بالای آن بروند و نمیتوانند رخنه در آن پیدا کنند.

فَمَا اسْطاعُوا فرق است بین طوع و استطاعت طوع بمعنی قدرت و تواناییست که برغبت و میل و شوق انجام مقصد دهد و از این جهت اطاعت اوامر الهی و رسول و ائمه اطهار و نوّاب خاص آنها و نوّاب عام علماء اعلام و پدر و مادر و زوج و مولی واجب است و استطاعت اینکه طلب قدرت کند و وسائل رسیدن بمقصود را فراهم کند تا نائل بمقصود خود گردد و اینها نه قدرت دارند از این سدّ و دیوار بالا روند و نه وسائلی دارند که روزنه و سوراخ در او احداث کنند وَ مَا اسْتَطاعُوا لَهُ نَقْباً.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۸] .... ص : ۴۰۱

قالَ هذا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّی فَإِذا جاءَ وَعْدُ رَبِّی جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَ كانَ وَعْدُ رَبِّی حَقًّا (۹۸)

ذو القرنین گفت این قدرت و توانایی که علم بآن دارم و تمام اسباب برای من فراهم است از خود من نیست و تفضل از جانب پروردگار من است در باب شکر گذاری از نعم الهی مراتب شکر را بیان کرده ایم اوّلین مرتبه آن اینست که نعمت را از جانب پروردگار خود بداند مثل قارون نباشد که مستند بخود توهّم کند موقعی که باو گفتند وَ أَحْسِنْ كَما أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ.

در جواب آنها گفت إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلْمٍ عِنْدِی قصص آیه ۷۷ و ۷۸.

و گفته ایم ده فعل است که بنده باید مستند بخدا بداند خلق رزق امانه احیاء عزّت ذلت غناء فقر صحه مرض.

مرتبه دوّم اینکه نعمت را مصرف همان منظور الهی کند بر خلاف آن صرف نکند.

مرتبه سیّم سجده شکر بجا آورد که گفتند در پنج مورد سجده شکر وارد شده موقع افاضه نعمت موقع دفع بلیّات موقع تذکّر نعم سابقه موقع تذکّر دفع بلیّات سابقه موقع موفق شدن بعمل خیری و عبادتی.

مرتبه چهارم شکر لسانی حمد الهی بجا آورد الحمد للّه حمدا للّه الشکر للّه شکرا للّه و امثال آنها.

مرتبه پنجم در مقابل هر نعمتی یک عبادتی بجا آورد ذو القرنین این سدّ باین محکمی را که بنا کرد از خود ندانست قالَ هذا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّی یا بتوسط وحی یا بطریق الهام متوجه این قسمت شد و باذن و اجازه پروردگار و اعانت حق بنا کرد و قوه و قدرت خود را از جانب او میداند.

فَإِذا جاءَ وَعْدُ رَبِّی جَعَلَهُ دَکَّاءَ وَ کانَ وَعْدُ رَبِّی حَقًّا پس زمانی که آمد وعده پروردگار من و قیامت بر پا شد خداوند این سدّ باین محکمی را ریز ریز میکند و وعده الهی حق است تخلّف پذیر نیست البته و صد البته خواهد آمد مسئله معاد از ضروریات جمیع ادیان است هر کس قائل بمبدء باشد قائل بمعاد است.

فقط طبیعی دهری لا مذهب منکر مبدء و معاد است و در آیات و اخبار علامتهای بسیاری ذکر شده از آن جمله کوه ها از هم پاشیده وضعیّات زمین تغییر میکند دریاها خشک میشود اشجار از بین میرود عمارات خراب میشود زمین قاعا صفصفا میگردد لذا ذو القرنین گفت فَإِذا جاءَ وَعْدُ رَبِّی که عالم دنیا فانی شود و عالم قیامت بر پا شود جَعَلَهُ دَکَّاءَ این سدّ محکم را از هم میپاشد وَ کانَ وَعْدُ رَبِّی حَقًّا تخلف پذیر نیست البته تحقق پیدا میکند (توضیح کلام) ما در مجلد سیّم کلم الطیب در باب علائم قیامت آیات راجعه بذی القرنین را در ده صفحه بیان کرده ایم رجوع کنید از صفحه ۸۰ تا ۸۹ و خلاصه کلام اینکه در موضوع سدّ ذی القرنین پنج اشکال کرده اند:

۱- سلطانی که تمام روی زمین را سیر کرده از مشرق تا مغرب و فتح کرده کیست و از چه سلسله است که دارای دو شاخ باشد؟.

۲- زمین کرویست مشرق و مغرب معنی ندارد؟

۳- چشمه لجن زار که خورشید در او فرو رود کجا است؟ با اینکه خورشید

چندین برابر کره زمین است؟

۴- یأجوج و مأجوج کیانند و از چه قبیله و سلسله هستند؟.

۵- سدّ ذی القرنین کجا است؟

و اما جواب بعد از آنکه کلمات مفسرین اعتبار ندارد و تفسیر برأی است سید هبه الدین در رساله ذی القرنین او را از سلسله آل حمیر معروف بآل اذواء است و چندین قرن قبل از اسکندر رومی بوده و نام او شمر یرعش و وجه تسمیه او به ذی القرنین در دو طرف پیشانی او دو دسته موی سفید پیچیده بود تعبیر بقرنین کردند و سدّ او را دیوار چین و یأجوج و مأجوج را اقوام وحشی دانسته و شرحی از کتاب شمس العلوم امیر نشوان بن سعید از مؤلفین قرن ششم در باب فتوحات او نقل کرده شرح مفصلی.

و بعض محققین او را کورش دانسته از سلاطین هخامنشی و وجه تسمیه او را بذی القرنین مستند بخواب دانیال که در سفر دانیال از کتب عهد قدیم دانسته که ابو الکلام آزاد و زیر فرهنگ هندوستان در مقاله ذی القرنین که در مجله الثقافه هند منتشر گشته و غلامرضا سعیدی از تفسیر مولوی محمّد علی هندی رئیس مبلّغین مسلمین مقیم انگلستان در مقاله خود نقل کرده و استاد دهخدا در لغتنامه خود در حرف ذال هم نقل کرده و تمام اینها را در مجموعه انتشارات انجمن تبلیغات اسلامی سال ۱۳۲۳ شمسی نقل کرده بآن رجوع فرمائید.

و امّا مشرق و مغرب مراد این قسمت کره زمین که قابل سکونت هست بلاد شرقی و غربی دارد و امّا چشمه لجن زار دریای سیاه است که در طرف مغرب است از دور بنظر لجن زار میآید چنانچه در قرآن تعبیر بوجد فرموده و یأجوج و مأجوج ممکن است اقوام وحشی که در طرف شمالی دریای سیاه سکونت داشتند و بزبان اروپایی کوک و ماکوک نامیده شده و ممکن است اقوام وحشی تا تاری که بنام خزر و تتر و ترک خوانده شده اند و امّا سدّ ممکن است دیوار چین و ممکن است دیوار در بند باشد و مسلما قبل از اسکندر بوده و تاریخ قبل از اسکندر بسیار تاریک است اعتنایی بقول

مؤرخین نیست فقط باستان شناسان از روی باستان شناسی و نوشته سنگها مقدار مختصری چیزی بدست آورده باشند و اللّه اعلم بها.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۹۹] .... ص : ۴۰۴

وَ تَرَکْنا بَعْضَهُمْ یَوْمَئِذٍ یَمُوجُ فِی بَعْضٍ وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَجَمَعْناهُمْ جَمْعاً (۹۹)

و وامیگذاریم روزی که سدّ و تمام کوه ها مندکّ میشود و ریز ریز میگردد یأجوج و مأجوج و سایر خلق از انس و جنّ که موج میزنند در بعض دیگر یعنی بهم میریزند مثل موج دریا و مختلط میشوند و دمیده میشود در صور پس جمع میکنیم تمام آنها را جمع کردنی و ترکنا ترک خلاف اخذ است یعنی رها میکنیم و جلو گیری نمیکنیم بَعْضَهُمْ یَوْمَئِذٍ آن روزی که اشراط ساعت ظاهر میشود و زمین قاعا صفصفا میشود بعض آنها گفتند ضمیر هم راجع بیأجوج و مأجوج است لکن بقرینه جمله اخیره تمام جنّ و انس و یاجوج و مأجوج و جمیع طبقات یَمُوجُ فِی بَعْضٍ بهم میریزند و تمام صفحه زمین منقلب میشود و بیکدیگر تعدّیات و تجاوزات دارند و اضطراب شدید در جامعه رو میاورد وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ مراد نفخه اخیره است بقرینه جمله بعد زیرا نفخه اولی را میفرماید فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ زمر آیه ۶۸ فَجَمَعْناهُمْ جَمْعاً یکی از اسامی روز قیامت یوم الجمع است که ملائکه و جن و انس بلکه حیوانات زنده میشوند و در صحرای محشر مجتمع میگردند برای جزاء اعمال خود ان خیرا فخیر و ان شرا فشر و در آیات شریفه آثار غریبه بر قیام قیامت بیان فرموده و ما در مجلّد سیّم کلم الطیب صفحه ۹۲ با انکشافات جدیده منطبق کرده ایم مثل إِذَا الشَّمْسُ کُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْکَدَرَتْ وَ إِذَا الْجِبالُ سُیِّرَتْ الی قوله وَ إِذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ و مثل إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ وَ إِذَا الْکَواکِبُ انْتَثَرَتْ وَ إِذَا الْبِحارُ فُجِّرَتْ وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ و مثل إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ وَ أَذِنَتْ لِرَبِّها وَ حُقَّتْ وَ إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ وَ أَلْقَتْ ما فِیها وَ تَخَلَّتْ و مثل إِذا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزالَها وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقالَها و غیر اینها از آیات مراجعه کنید.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۰] .... ص : ۴۰۵

وَ عَرَضْنا جَهَنَّمَ یَوْمَئِذٍ لِلْکافِرِینَ عَرْضاً (۱۰۰)

و ظاهر و بارز کردیم جهنم را در روز قیامت از برای کفّار ظاهر کردنی در این آیه شریفه میفرماید:

وَ جِی ءَ یَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ فجر آیه ۲۴ و میفرماید یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِیدٍ ق آیه ۲۹.

و از این آیات استفاده میشود که جهنم روح دارد و حسّ و حرکت و مورد خطاب و جواب واقع میشود و او را میآورند صحرای محشر که تمام مشاهده میکنند و بر کفار و کسانی که اهل جهنم هستند عرضه میدارند که اینها انحاء عذاب های آن را مشاهده میکنند لذا میفرماید وَ عَرَضْنا جَهَنَّمَ یَوْمَئِذٍ لِلْکافِرِینَ عَرْضاً سپس معرفی میفرماید: کافران را.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۱] .... ص : ۴۰۵

الَّذِینَ کانَتْ أَعْیُنُهُمْ فِی غِطاءٍ عَنْ ذِکْرِی وَ کانُوا لا یَسْتَطِیعُونَ سَمْعاً (۱۰۱)

کسانی هستند که چشمهای آنها در پرده است از یاد خداوند و هستند که استطاعت شنیدن فرمایشات را ندارند کانّه گوش ندارند الذین صفت الکافرین که در آیه قبل ذکر شده کانَتْ أَعْیُنُهُمْ فِی غِطاءٍ عَنْ ذِکْرِی از برای انسان دو قسم چشم و گوش هست چشم و گوش سر و چشم و گوش قلب و مراد چشم قلب است والا بچشم سر انبیاء و معجزات آنها را مشاهده میکردند و مراد از غطاء چشم قلب سیاهی دل قساوت قلب عصبیه حمیه جاهلیت که روی قلب را پوشانیده ابدا توجه نمی کنند و متنبه نمی شوند و مراد از ذکری اینکه بیاد خدا نمی افتند بدستورات او عمل نمی کنند معجزات انبیاء را سحر میشمارند آنها را مجنون و کاهن و کذاب و مفتری می پندارند وَ کانُوا لا یَسْتَطِیعُونَ سَمْعاً هوی و هوس و شهوات نفسانیه و حب زخارف دنیوی گوش قلب آنها را کر کرده ابدا تاثیری در قلوب آنها ندارد و این

صفات اختصاص بکفّار ندارد هر که دارای آنها باشد در حکم کفّار محسوب میشود از مخالفین و معاندین و ضالّین و مضلّین و امثال اینها.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۲] .... ص : ۴۰۶

أَ فَحَسِبَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنْ یَتَّخِذُوا عِبادِی مِنْ دُونِی أَوْلِیاءَ إِنَّا أَعْتَدْنا جَهَنَّمَ لِلْکافِرِینَ نُزُلًا (۱۰۲)

آیا پس از این همه ادلّه و براهین و معجزات انبیاء گمان میکنند کسانی که کافر شدند بگیرند بنده گان مرا اولیاء خود از غیر من محقّقا ما مهیّا کرده ایم جهنم را از برای کافرین که منزلگاه آنها باشد و در آن نازل شوند أَ فَحَسِبَ الَّذِینَ کَفَرُوا ادلّه توحید بجمیع مراتب از توحید ذاتی صفاتی افعالی عبادی نظری آن قدر زیاد است که از ابده بدیهیّات بشمار میرود چنانچه گفتند (دل هر ذرّه را که بشکافی وحده لا شریک له گوید) مع ذلک دستگاه شرک بسیار وسعت پیدا کرده مسیحیها قائل بتثلیث شدند جماعتی از مشرکین عبده ملائکه شدند جماعتی عبده انبیاء شدند باغوای شیطان صورت انبیاء را میگذاردند و بآنها سجده میکردند گبرها قائل به یزدان و اهرمن شدند خالق خیرات و شرور بسیاری از اهل سنت و جماعت قائل بصفات زائده شدند عرفاء صوفیّه گفتند صورت مرشد را باید در نظر گرفت جمعی از شیعه در حق امیر المؤمنین و ائمه طاهرین مقام الوهیت قائل شدند حتی در اخبار دارد که فرمود

ادنی الشرک ان تقول للحصات نواتا

یعنی یک چیزی در دین تغییر دهد حرامی را حلال داند و واجبیرا حرام شمارد أَنْ یَتَّخِذُوا عِبادِی کسانی که سر تا پا احتیاج بخدا دارند و طوق بنده گی را بر گردن انداختند من دونی غیر از پروردگار خود آنها را اولیاء و توجّه بآنها بلی واسطه قرار دادن و شفاعت در پیشگاه الهی مربوط بشرک نیست إِنَّا أَعْتَدْنا جَهَنَّمَ دلیل بر اینکه بهشت و جهنّم قبلا خلق شد و تهیّه شده است بهشت بر اهل ایمان و تقوی و عمل صالح و جهنّم لِلْکافِرِینَ نُزُلًا بجمیع اقسام کفر و کسانی که در حکم کفر هستند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۳] .... ص: ۴۰۷

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمالاً (۱۰۳)

بگو بجمیع اهل عالم آیا شما را خبر دهم که کیانند که خسران و زیان آنها از همه طوائف جنّ و انس بیشتر است و اعمال آنها کلّا هباء منثورا است در باب تجارت اگر سرمایه نفع پیدا کرد او را ربح میگویند و اگر کسر پیدا کرد خسران میگویند و اگر بکلّی سرمایه از دست رفت خسرانش زیادتر میشود و اگر ورشکست شد که علاوه از رفتن سرمایه مدیون خلق شد این اخسر از کلّ است و چون ایمان شرط صحت کلّ عباداتست و کسانی که ایمان نداشته باشد کلیه عباداتش هباء منثورا میشود بدتر از این اینکه قبایح و معاصی را عمل خوب بداند و اعمال حسنه و عبادات را بد بشمارد لذا میفرماید قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمالًا که اینها کیانند؟

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۴] .... ص: ۴۰۷

الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ هُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً (۱۰۴)

کسانی هستند که سعی آنها در زندگانی و اعمال آنها در ضلالت و گمراهی است ولی آنها گمان میکنند آنها خوبی میکنند و کارها و اعمال آنها صحیح و بجا و خوبست مصداق این آیه شریفه امروز در جامعه بسیار است مردان ریش میتراشند زلف میگذارند کسب حرام میکنند تنزیل میگیرند آلات ساز و آواز در منازل و مغازه ها کوک میکنند سینما و تماشاخانه میروند ظلم و تعدّی و تقلّب رواج دارد زنها مکشوفه بیرون میآیند و و و و تمام اینها را عمل خوب میشمارند و اگر کسانی که از این امور اجتناب میکنند آنها را سفیه و جاهل و کهنه پرست و امل میشمارند و در باب اصول گفته ایم که علّه بسا معمّم میشود و بسا مخصّص مثلا اگر گفتند الخمر حرام لانه مسکر شامل هر مسکری میشود و اگر بر فرض خمری باشد که مسکر نباشد خارج است لذا الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا بمنزله علّت است شامل غیر کفّار هم میشود کسانی که مصداق وَ هُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً هستند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۵] .... ص : ۴۰۸

أُولئِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِ رَبِّهِمْ وَ لِقائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فَلا نُقِیمُ لَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ وَزْناً (۱۰۵)

اینها کسانی هستند که کافر شدند بآیات پروردگار آنها و بلقاء فردای قیامت و اثار قدرت او را پس حبط شد اعمال آنها پس ما برای آنها روز قیامت بر پا نمیکنیم و زنی و میزان عملی اولئک آن کسانی که در آیه قبل گفتیم که سعی آنها در ضلالت است و اعمال خود را خوب میدانند الذین کسانی هستند کَفَرُوا بِآیاتِ رَبِّهِمْ بانبیاء و معجزات آنها و کتب آسمانی بالاخص قرآن مجید و باوصیاء آنها و بدستورات الهی کافر شدند انبیاء را کاذب ساحر مفتری و معجزات را سحر شمردند و لقائه مراد لقاء در قیامت است که آثار عظمت و کبریایی و مثوبات و عقوبات بارز و ظاهر میشود نه آنچه مجسّمه میگویند که خدا را مؤمنین می بینند که بر تخت جلوس کرده و کفّار محجوبند فَحَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ چون اسلام و ایمان شرط صحت کلّ اعمال است و بدون او باطل و عاطل است و همین معنای حبط است فَلا نُقِیمُ لَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ وَزْناً کسی که عمل ندارد و کلیه اعمالش حبط شده چه میزانی بر او نصب شود شود بدون میزان و حساب و صراط و نامه عمل در جهنم و عذاب وارد میشوند، چنانچه مؤمنینی که بدون گناه وارد محشر میشوند بدون حساب و میزان داخل بهشت میشوند بلی حساب و میزان برای کسانیست که هم عمل صالح دارند و هم معاصی و با ایمان وارد میشوند بتفاوت درجات و مراتب.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۶] .... ص : ۴۰۸

ذلِکَ جَزاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِما کَفَرُوا وَ اتَّخَذُوا آیاتِی وَ رُسُلِی هُزُواً (۱۰۶)

این کفر بآیات و لقاء پروردگار سبب این میشود که جزاء آنها جهنم است بسبب آنکه کافر شدند و گرفتند آیات مرا و رسولان مرا سخریه و استهزاء ذلک جزائهم یکی از اسامی روز قیامت یوم الجزاء و البته هر کس بجزاء عمل خود میرسد الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرا فشر و این کفار جزاء آنها (جهنم)

است چون غیر مؤمن اگر از روی تقصیر باشد نه قصور جزاء آن جهنم است بِما كَفَرُوا و بعلاوه از كفر وَ اتَّخَذُوا آياتِي آيات شريفه قرآن و معجزات انبيا را و رسلى انبياء فرستادگان مرا گرفتند هزوا سخريّه ميكردند و استهزا مينمودند و نسبتهاى زشت و قبيح بانبياء ميدادند حتى آنها را مجنون و بى شعور و ساحر و كاذب ميشمردند كه اين موجب زيادتى و شدّت عذاب آنها در جهنّم ميشود.

[سوره الكهف (۱۸): آيه ۱۰۷] .... ص: ۴۰۹

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ كانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلاً (۱۰۷)

محققا كسانى كه ايمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند ميباشد از براى آنها بهشت هاى فردوس منزلگاه آنها مكرر گفته ايم كه نجات و سعادت منوط بسه امر است ايمان تقوى عمل صالح و در آيات شريفه بسا يكى از آنها را عنوان فرموده مؤمن متقى عامل باعمال صالحه بسا دو تاى از آنها ذكر شده ان الذين آمنوا و اتقوا و مثل همين آيه ايمان و عمل صالح كه ميفرمايد إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ و بسا هر سه را اشاره فرموده و مراد از عَمِلُوا الصَّالِحاتِ اين نيست كه جميع اعمال صالحه را بجا آورند، زيرا بر احدى امكان ندارد و نيز مراد اين نيست كه جميع اعمال آن صالحه باشد، زيرا مباحات بسيار صادر ميشود، بلكه مراد اينست كه اعمال صالحه از آنها صادر ميشود و اعمال قبيحه محرّمه را ترك ميكنند كه مفاد تقوى است كانَتْ لَهُمْ خداوند بفضل و كرم خود قرار داده براى آنها از روى استحقاق جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ كه يكى از اسامى هشت بهشت فردوس است آنهم يك جنّه و دو جنّت نيست جنّات بسيار است كه بقدر قابليت تفضل و درجات ايمان و اعمال صالحه بآنها عنايت ميفرمايد نزلا منزل آنها و جايگاه آنها

[سوره الكهف (۱۸): آيه ۱۰۸] .... ص: ۴۰۹

خالِدِينَ فِيها لا يَبْغُونَ عَنْها حِوَلاً (۱۰۸)

هميشه ابد الآباد در آن جنّات فردوس هستند و طلب نميكنند از آن جنّات

فردوس تغییر و تحویلی که بجای دیگری بروند و منزل کنند خالِدِینَ فِیها مسئله خلود مکرر در آیات شریفه بیان شده که از ضروریات دین مقدّس اسلام است و منکر آن کافر است و روح انسانی چون از مجرّدات است فنا و زوال ندارد از زمانی که خلق شده قبل از اجساد که میفرماید خلقت الأرواح قبل الاجساد بالفی عام و نیز میفرماید

الارواح جنود مجنّده فما تآلف منها ائتلف و ما تناکر منها اختلف

تا آنکه تعلّق گرفت باجساد آنهم تعلّق تدبیری تا زمان موت سپس این تعلّق قطع میشود و تعلّق میگیرد بقالب مثالی تا قیامت سپس تعلّق میگیرد بهمین بدن بعد از عود و دیگر بیرون برده نمیشود چه در بهشت متنعم باشد یا در جهنّم معذّب لذا میفرماید خالدین فیها اشاره به اینکه چون جنّات فردوس بهترین و بالاترین جاها است آنها همیشه در آن منزل میکنند لا یَبْغُونَ عَنْها حِوَلًا تغییر مکان نمیدهند و تبدیل بجای دیگر نمیکنند و تحویل بمقام دیگری نمیشوند.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۹] .... ص : ۴۱۰

قُلْ لَوْ کانَ الْبَحْرُ مِداداً لِکَلِماتِ رَبِّی لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ کَلِماتُ رَبِّی وَ لَوْ جِئْنا بِمِثْلِهِ مَدَداً (۱۰۹)

بفرما اگر دریا مرکب شود برای نوشتن کلمات پروردگار من هر آینه تمام میشود دریا پیش از اینکه کلمات پروردگار من تمام شود و لو اینکه بیاوریم بمثل دریا مدد و کمکی که مضاعف شود، این مثال برای اینست که کلمات پروردگار محدود نیست و امّا دریاها هر چه باشد و هر مقدار باشد محدود است و نسبت محدود بغیر محدود نسبت متناهیست بغیر متناهی حتی نسبت واحد بالف هم نمیتوان داد زیرا الف هم متناهیست قُلْ لَوْ کانَ الْبَحْرُ مِداداً لِکَلِماتِ رَبِّی کلمات پروردگار شامل جمیع موجودات امکانی از مجرّدات و مادیّات است که اطلاق شی ء بر او میشود که مشمول آیه شریفه میشود إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ یس ۸۲ بلکه احتیاج بکلمه کن هم ندارد زیرا بمجرد اراده ایجاد میفرماید و مراد از اراده هم علم بصلاح است و از صفات ذات چنانچه حکماء گفتند نه ایجاد که تعبیر بمشیّت

میشود که متکلمین گفتند و هم چنین شامل جمیع تشریعیّات میشود از کتب سماوی و احکام الهی و دستورات پروردگاری و سرّ اینکه غیر متناهیست مسئله خلود است در قیامت که فناء و زوال ندارد، لذا میفرماید قُلْ لَوْ کانَ الْبَحْرُ مراد جنس بحر است که شامل جمیع بحار میشود مِداداً لِکَلِماتِ رَبِّی حتی اگر جنّ و انس نویسنده شوند لَنَفِدَ الْبَحْرُ تمام دریاها خشک میشود قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ کَلِماتُ رَبِّی که بآخر برسد زیرا آخر ندارد وَ لَوْ جِئْنا بِمِثْلِهِ مَدَداً بلکه بامثاله الف الف مددا.

[سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۱۰] .... ص : ۴۱۱

قُلْ إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُکُمْ یُوحی إِلَیَّ أَنَّما إِلهُکُمْ إِلهٌ واحِدٌ فَمَنْ کانَ یَرْجُوا لِقاءَ رَبِّهِ فَلْیَعْمَلْ عَمَلًا صالِحاً وَ لا یُشْرِکْ بِعِبادَهِ رَبِّهِ أَحَداً (۱۱۰)

بفرما باین کفار و مشرکین که جز این نیست که من هم یک بشری هستم مثل شما فقط از جانب پروردگار وحی میشود بسوی من که جز این نیست که پروردگار شما یکیست شریک نظیر مثل مانند شبیه عدیل ضدّی ندّی ندارد نه در ذات و نه در صفات و نه در افعال و نه در عبادت قُلْ إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُکُمْ در باب نبوّت و رسالت شرط است که باید از جنس بشر باشد زیرا غرض ابلاغ و ارشاد است باید بتواند تماس بگیرد با افراد امّت و ملک و جنّ نمیتوانند افراد بشر با آنها تماس بگیرند مگر آنکه بصورت بشریّت ظاهر شوند آنهم بشر نشناس و اشکال آنها عود میکند چنانچه میفرماید وَ لَوْ جَعَلْناهُ مَلَکاً لَجَعَلْناهُ رَجُلًا وَ لَلَبَسْنا عَلَیْهِمْ ما یَلْبِسُونَ انعام آیه ۹ یُوحی إِلَیَّ طریق وحی را در قرآن مجید بیان فرموده وَ ما کانَ لِبَشَرٍ أَنْ یُکَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْیاً أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ أَوْ یُرْسِلَ رَسُولًا فَیُوحِیَ بِإِذْنِهِ ما یَشاءُ شوری آیه ۵۱ انّما منحصر است إِلهُکُمْ إِلهٌ واحِدٌ باید تمام توجّه باو باشد و او را پرستش کرد و بس.

فَمَنْ کانَ یَرْجُوا لِقاءَ رَبِّهِ فَلْیَعْمَلْ عَمَلًا صالِحاً وَ لا یُشْرِکْ بِعِبادَهِ رَبِّهِ أَحَداً پس کسی که امید دارد لقاء رحمه پروردگار خود را پس باید عمل کند باعمال

صالحه و شرک نیاورد و شریک قرار ندهد بپروردگار خود احدی را و رسیدن بمقام قرب الهی و جنه المأوی و فردوس برین منوط و مربوط بدو امر است اوّل فَمَنْ کانَ یَرْجُوا لِقاءَ رَبِّهِ فَلْیَعْمَلْ عَمَلًا صالِحاً اعمال صالحه عبارت از واجبات و مستحبات الهیّه مطابق دستورات حق و تزکیه اخلاق بتخلّق باخلاق حمیده و ازاله صفات خبیثه و ترک اعمال قبیحه و محرّمات الهیّه وَ لا یُشْرِکْ بِعِبادَهِ رَبِّهِ أَحَداً نه شرک جلی مثل بت پرست آفتاب پرست عیسی پرست ملک پرست جن پرست گوساله پرست و در حکم شرک است هر معتقد بعقائد فاسده در نبوّت و خلافت و عدل و معاد و ضروریات و مسلمیّات دین مقدس اسلام و نه شرک خفی مثل ریاء خودنمایی، عبادت معتبر است در او قصد قربت و قصد خلوص و الا باطل و فاسد است اللّهم ثبّتنا علی دینک القویم و وفقنا للتقی و طلب العلم و اجعل عاقبه امرنا خیرا و سعاده بحق محمّد و اله صلّی اللَّه علیه و اله و الحمد للَّه رب العالمین هذا آخر ما کتبنا فی سوره الکهف و یتلوها انشاء اللَّه تعالی تفسیر سوره مریم.

بسم اللَّه الرّحمن الرّحيم و الصلاه و السّلام على رسول اللَّه و اله آل اللَّه و اللعن على اعدائهم اعداء اللَّه

سوره مريم .... ص : ۴۱۳

اشاره

ص: ۴۱۳

[سوره مریم (۱۹): آیه ۱] .... ص : ۴۱۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

كهيعص (۱)

كلام در اين جمله در دو مقام واقع ميشود.

اوّل در فضيله اين سوره مباركه در برهان از ابن بابويه مسندا از حضرت صادق عليه السّلام

(قال من ادمن قراءه سوره مريم لم يمت حتى يصيب منها ما يغنيه فى نفسه و ماله و ولده و كان فى الاخره من اصحاب عيسى بن مريم و اعطى من الاجر مثل ملك سليمان ابن داود فى الدنيا

و نيز از آن حضرت روايت كرده فرموده

(من كتبها و جعل فى زجاج ضيّق الرأس و جعلها فى منزله كثر خيره فى منامه كما يرى اهله فى منزله و اذا كتبت على حائط البيت منعت طوارقه و حرمت ما فيه و اذا شربها الخائف امن باذن اللَّه تعالى

و از خواص القرآن از پيغمبر صلّى اللَّه عليه و اله حديث مفصّلى نقل كرده و چون سند نداشت ما نقل نكرديم.

اما مقام دوّم در اول سوره بقره گفتيم كه اين حروف مقطّعه قرآن رموزيست بين خداوند و رسولش و هر چه بگوئيم تفسير برأى است و در بعض اخبار اشاره بقضاياى كربلا- است كاف كربلاء ها هلاك عترت يا يزيد عين عطش ابى عبد اللَّه صاد صبر ابى عبد اللَّه و در بعض اخبار اشار باسماء مقدسه الهيه كافى هادى ذو الايادى عالم صادق الوعد و غير اينها از اخبار و ما بايد علم آن را بخداوند متعال و رسول اكرم و ائمه اطهار محول كنيم مسلما اين حروف از متشابهات قرآن است و هر چه هر كه بگويد مصداق فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ ميشود.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۲] .... ص : ۴۱۵

ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا (۲)

این سوره مبارکه یاد آوریست رحمه پروردگار تو بنده خود را زکریّا ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ خبر مبتداء محذوف است اشاره به اینکه این سوره مبارکه یک قسمت تفضلاتی که خداوند در حق زکریّا فرموده اولا در نسب زکریّا در مجمع البحرین از نسل یعقوب ابن اسحق شمرده و در برهان از علی بن ابراهیم او را رئیس احبار دانسته و عیال او را اخت مریم مادر عیسی علیه السّلام دانسته و او را از رؤساء بنی اسرائیل و بنو ملوک آنها گفته و مشمول تفضلات الهی و یکی از انبیاء بزرگ بنی اسرائیل بود و از اولاد سلیمان بن داود علیه السّلام بود و سن مبارکش نود و نه سال رسید عَبْدَهُ زَكَرِيَّا مقام عبودیت بالاترین مقام است حتی از مقام نبوت و رسالت بالاتر است چنانچه در تشهد نماز اول شهادت بعبودیت میدهی سپس شهادت برسالت و اشهد ان محمّدا عبده و رسوله بلکه رسالت یکی از شئون عبودیت است و از امیر المؤمنین است که در مقام مناجات عرض کرد.

کفانی فخرا ان اکون لک عبدا و کفانی عزا ان تکون لی ربا

و کسی باین مقام نائل نمیشود مگر آنکه هیچگونه اختیاری بر خود و دیگران قائل نشود و در تحت اختیار مولای خود باشد و تحت اوامر او.

عَبْداً مَمْلُوكاً لا يَقْدِرُ عَلى شَيْ ءٍ نحل آیه ۷۷ و بنده اگر بوظائف عبودیت خود رفتار کرد البته مولی هم بوظایف مولویه خود عمل میفرماید.

در حدیث قدسی است

عبدی اطعنی حتی اجعلک مثلی انا اقول لشی ء کن فیکون و انت تقول لشی ء کن فیکون

و البته انبیاء و اوصیاء و مقربان درگاه ربوبیت این مقام را بیشتر و بهتر حیازت کرده اند حتی بجایی میرسند که در حق آنها میفرماید نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ص آیه ۳۰ در حق سلیمان و آیه ۴۴ در حق ایوب علیهما السّلام.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳] .... ص : ۴۱۶

إِذْ نادی رَبَّهُ نِداءً خَفِیًّا (۳)

زمانی که پروردگار خود را ندا کرد ندای مخفیانه دون الجهریه یکی از عبادات بزرگ دعاء است در پیشگاه احدیت حتی در قرآن مجید است میفرماید قُلْ ما یَعْبَؤُا بِکُمْ رَبِّی لَوْ لا دُعاؤُکُمْ فرقان آیه ۷۷ و در حدیث دارد افضل از نماز های مستحبّی است.

و در حدیث دیگر افضل از تلاوت قرآن است بلکه سه مرتبه قسم میخورد و اللّه هو الافضل بالاخص اگر مخفیانه باشد و در دل شب وقت سحر که خالی از ریاء و سمعه بالاخص در امور مشکله که بر حسب عادت محال است تحقق پیدا کند مثل همین دعاء زکریّا که بسن پیری رسیده بود و عیالش هم عاقر و نازا بود طلب اولاد کرد آنهم در خفاء که میفرماید إِذْ نادی رَبَّهُ نِداءً خَفِیًّا.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴] .... ص : ۴۱۶

قالَ رَبِّ إِنِّی وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّی وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَیْباً وَ لَمْ أَکُنْ بِدُعائِکَ رَبِّ شَقِیًّا (۴)

گفت پروردگار من محققا من سست شده است استخوان از من و روئیده شده است بر سر من پیری موی سفید یعنی بر حسب عادت از قابلیت تولید و تناسل افتاده ام لکن از درگاه تو مأیوس نیستم چون قدرت تو بر امور غریبه و امور خلاف عادت تعلّق گرفته قال رب اضافه بیای متکلم است و کسره علامه سقوط یاء است ربی بوده إِنِّی وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّی در آیه شریفه دارد.

وَ مَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَکِّسْهُ فِی الْخَلْقِ أَ فَلا یَعْقِلُونَ یس ۶۸ تمام قوای انسان کاسته میشود که از آن جمله عظم است که استخوانها سست میشود و موهای بدن سفید میشود موی محاسن موی سر موی عانه و سایر موهای بدنی که معنای وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَیْباً است و ابتداء موهای سر و محاسن سفید میشود.

وَ لَمْ أَکُنْ بِدُعائِکَ رَبِّ شَقِیًّا ولی با این پیری و نازا بودن عیالم نیستم در درگاه تو مأیوس و ناامید و بدعاء

در پیشگاه تو محروم، زیرا خداوند وعده داده که اجابت فرماید دعای بندگانش را اگر شرائط آن موجود باشد و موانع از اجابت در بین نباشد وَ قالَ رَبُّکُمُ ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ إِنَّ الَّذِینَ یَسْتَکْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِی سَیَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ داخِرِینَ مؤمن آیه ۶۲.

و در دعاء کمیل امیر المؤمنین علیه السّلام عرض میکند

(فانّک قضیت علی عبادک بعبادتک و امرتهم بدعائک و ضمنت لهم الاجابه)

امّا شرایط اموریست.

اوّل توجّه و صرف نظر از مخلوقات.

دوّم صلاح بنده باشد در اجابت.

سیّم امری که محالست عقلا یا ممنوع است شرعا تقاضا نکند.

چهارم امید اجابت داشته باشد که در خبر دارد موقعی که دعاء می کنی (ظنّ حاجتک بالباب).

پنجم در مجمع مؤمنین که اگر یک نفر از آنها مستجاب الدعوه باشد بواسطه آن خداوند حوائج همه را برمیآورد.

و امّا موانع اجابت یکی لقمه حرام است که تا چهل روز دعاء مستجاب نمی شود یکی عصیان و طغیانست که در دعاء کمیل می گویی

(اللّهم اغفر لی الذنوب الّتی تحبس الدعاء)

یکی دعائی باشد که بر بنده ضرر و مفسده داشته باشد و غیر اینها و چون دعای حضرت زکریّا جامع جمیع شرایط بود و خالی از جمیع موانع عرض کرد

(و لم اکن بدعائک رب شقیّا).

شقاوت مقابل سعادت است معنای سعادت عاقبت بخیری است و شقاوت بد عاقبتیست و سعادت در دنیا همان امید کامل است باجابت و شقاوت در دعا یأس و ناامیدیست و سعادت بنده مشمول تفضّلات و عنایات الهیّه در دنیا و آخرت بودن است که سعادت نشئتین گویند و شقاوت مورد عقوبات دنیوی و اخروی شدنست.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵] .... ص : ۴۱۸

وَ إِنِّی خِفْتُ الْمَوالِیَ مِنْ وَرائِی وَ کانَتِ امْرَأَتِی عاقِراً فَهَبْ لِی مِنْ لَدُنْکَ وَلِیًّا (۵)

زکریّا در مناجاه با پروردگار بعد از اظهار ضعف و پیری و اینکه عیال او عقیم و ناز است.

عرض کرد و محققا من خوف دارم که پس از من میراث منرا ارحام دور ضبط کنند و من اولاد ندارم و عیالم عاقر است پس بمن عنایت فرما از جانب خود اولاد که وارث من باشد و ولیّ من پس از فوت من وَ إِنِّی خِفْتُ الْمَوالِیَ انسان پس از رحلت از این عالم یکی از احکام شرعیه اینست که فرمودند:

اولی بمیراثه اولی باحکامه و طبقات ارث در ارحام سه طبقه است که در قرآن میفرماید:

وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ طبقه اوّل و الدین و اولاد و هر چه پائین آیند از نوه ها طبقه دوّم اجداد و جدّات و اخوه و اخوات سیّم اعمام و عمّات و اخوال و خالات و اولاد آنها و حضرت زکریّا از طبقه اول و دوم کسی را نداشت فقط طبقه سیم بنی اعمام بودند و گفتند آنها هم اشرار بودند و در طبقه اول و دوّم ممکن نبود کسی را پیدا کند فقط ممکن بود خداوند بقدره کامله خود باو فرزندی عطا فرماید که اولی بمیراث او باشد لذا گفت وَ إِنِّی خِفْتُ الْمَوالِیَ مِنْ وَرائِی که ارث من را آنها نبرند وَ کانَتِ امْرَأَتِی عاقِراً که امید اولاد از او ندارم مگر بقدره کامله پروردگار فَهَبْ لِی بلطف و کرم خود مِنْ لَدُنْکَ از جانب تو و لو بر خلاف عادت باشد ولیّا که اولاد پسری بمن عنایت فرمایی که هم میراث نبوّت و علم و تقوی را لیاقت داشته باشد و هم اولی باحکام من باشد و هم وارث اموال من باشد و تمام نعم الهیّه هبه اللّه است و تفضّل الهی.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶] .... ص : ۴۱۸

یَرِثُنِی وَ یَرِثُ مِنْ آلِ یَعْقُوبَ وَ اجْعَلْهُ رَبِّ رَضِیًّا (۶)

که آن ولی وارث من باشد و وارث آل یعقوب و قرار ده او را پروردگار من مرضیّ خود که بنده صالح متقی مطیع اوامر تو عالم عامل عادل معصوم دارنده مقام نبوّت

باشد.

توضیح آنکه حضرت زکریّا نسب او منتهی میشود بلاوی فرزند حضرت یعقوب و عیال او خواهر مریم مادر عیسی نسب آن منتهی می شود بحضرت سلیمان و از سلیمان بیهودا پس یعقوب پس از هر دو طرف یحیی نسبش بآل یعقوب میرسد لذا گفت:

یَرِثُنِی وَ یَرِثُ مِنْ آلِ یَعْقُوبَ و مراد از ارث همان اموال زکریّا است و اگر فرزند نداشته باشد اموال او را بنی اعمامش اشغال می کنند و چون از اشرار هستند صرف معاصی و مفاسد می کنند و اعانت اهل فساد و معصیت نباید کرد و بعضی توهم کردند که مراد میراث نبوت است و این توهم از جهاتی فاسد و باطل و عاطل است.

یکی از جهت اینکه اشخاص فاسد فاسق مسلما لیاقت نبوت ندارند و زکریّا خوف از این جهت نداشت دیگر آنکه مناسبت با جمله وَ اجْعَلْهُ رَبِّ رَضِیًّا ندارد، زیرا مقام نبوت و رسالت اعظم افراد مرضیّ الهی است دیگر این جمله تکرار میشود بلکه لغو میگردد.

(تنبیه) تحصیل مقام رضا مضاعف از ایمان و تقوی و عمل صالح باید در جمیع و ارادت و بلیّات خشنود باشد بقضای الهی و طلب کند آنچه خداوند بر او تقدیر فرموده چنانچه از ابی عبد اللّه علیه السّلام مرویست که در مقتل عرض کرد

الهی رضا بقضائک صبرا علی بلائک

و هم چنین از روی میل و رغبت انجام تکالیف الهی دهد و لو هر چه مشقّت داشته باشد بیشتر رغبت داشته باشد که گفتند

افضل الاعمال احمزها

در قرآن میفرماید قالَ اللَّهُ هذا یَوْمُ یَنْفَعُ الصَّادِقِینَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ مائده آیه ۱۱۹ بلکه در خبر است موقعی که اهل بهشت در بهشت قرار میگیرند و متنعّم بجمیع نعم الهی میشوند خطاب میشود که آیا آرزوی دیگری دارید عرض میکنند

ربنا رضاک

که مقام رضا بالاترین مقام بهشت است.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷] .... ص: ۴۲۰

یا زَکَرِیَّا إِنَّا نُبَشِّرُکَ بِغُلامٍ اسْمُهُ یَحْیی لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِیًّا (۷)

خطاب فرمود ای زکریّا محققا ما بشارت میدهیم ترا بفرزندی که نام او یحیی باشد خداوند قادر متعال همین نحوی که آدم علیه السّلام را بدون پدر و مادر خلق فرمود و از فاضل طینت او حوّی را خلق نمود و عیسی را بدون پدر خلق کرد و همچنین ملائکه را بدون تناکح و تناسل خلق نمود، بلکه بسیاری از حیوانات که خلقت آنها تکوینیست نه تولیدی، بلکه جمیع حیوانات در ابتداء خلقت. قادر است از پدر سالخورده و از مادر عقیم فرزندی عنایت فرماید لذا میفرماید یا زَکَرِیَّا این خطاب بتوسط ملائکه بوده چنانچه تعبیر بمتکلّم مع الغیر فرموده لذا میفرماید: فَنادَتْهُ الْمَلائِکَهُ وَ هُوَ قائِمٌ یُصَلِّی فِی الْمِحْرابِ أَنَّ اللَّهَ یُبَشِّرُکَ بِیَحْیی مُصَدِّقاً بِکَلِمَهٍ مِنَ اللَّهِ وَ سَیِّداً وَ حَصُوراً وَ نَبِیًّا مِنَ الصَّالِحِینَ آل عمران آیه ۳۹ إِنَّا نُبَشِّرُکَ بِغُلامٍ مراد از غلام فرزند است و اطلاق غلام بر اولاد در قرآن بسیار است مثل وَ أَمَّا الْجِدارُ فَکانَ لِغُلامَیْنِ یَتِیمَیْنِ فِی الْمَدِینَهِ کهف آیه ۸۲ و همچنین وَ أَمَّا الْغُلامُ فَکانَ أَبَواهُ مُؤْمِنَیْنِ کهف آیه ۸۰ و غیر اینها از آیات اسْمُهُ یَحْیی که خداوند او را مسمّی باین اسم خاص فرموده بلکه دارد

الاسماء تنزل من السماء.

لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِیًّا قرار ندادیم از برای یحیی از قبل او از زمان آدم تا زمان یحیی همچو اسمی برای احدی در اخبار دارد که حضرت ابی عبد اللّه الحسین از جهات بسیاری شباهت بیحیی داشت.

(۱) همین جهت که حسین نام از زمان آدم تا زمان حضرتش نبوده.

(۲) اینکه آسمان برای یحیی و حسین چهل صباح گریه کرد در وقت طلوع و غروب قرمز بود.

(۳) سر یحیی را بردند نزد زنا زاده سر حسین را هم بردند نزد زنا زاده و دارد حضرت حسین مکرّر یاد از یحیی میکرد اشاره به اینکه منهم مثل یحیی هستم چنانچه یحیی را بدون سبب و عله کشتند مرا هم میکشند.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۸] .... ص: ۴۲۱

قالَ رَبِّ أَنَّی یَکُونُ لِی غُلامٌ وَ کانَتِ امْرَأَتِی عاقِراً وَ قَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْکِبَرِ عِتِیًّا (۸)

گفت زکریّا پروردگار من چه نحوه میباشد از برای من غلام و فرزندی و حال آنکه زوجه من نازا و عقیم است و منهم رسیدم بسنّ شیخوخیت و پیری بحال یبس و جفاف مفاصل (اشکال) حضرت زکریّا اولاد خود تقاضا کرد و در خواست نمود که خداوند باو فرزندی عنایت فرماید پس از بشارت بیحیی این کلام که قالَ رَبِّ أَنَّی یَکُونُ لِی غُلامٌ چه مناسبت دارد بعلاوه در بشارت خداوند جای شک و سؤال نیست؟ (جواب) آنکه سؤال او از کیفیت است نه از اصل مطلب که چه نحوه بمن اولاد عنایت می فرمایی آیا من و عیالم بر میگردیم بحال جوانی و یا آنکه در سنّ پیری و عاقریت بقدره کامله خود لطف می فرمایی یا بنحو دیگر وَ کانَتِ امْرَأَتِی عاقِراً و هست عیال من که از زمان جوانی حمل پیدا نمیکرد چه رسد بحال یأس و پیری که کلیه زنها از عادات زنانه حمل یائسه میشوند وَ قَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْکِبَرِ عِتِیًّا انسان بحال پیری که میرسد مفاصلش خشک میشود و دیگر نطفه از او خارج نمیشود که معنای عتیا است.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹] .... ص: ۴۲۱

قالَ کَذلِکَ قالَ رَبُّکَ هُوَ عَلَیَّ هَیِّنٌ وَ قَدْ خَلَقْتُکَ مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ تَکُ شَیْئاً (۹)

خداوند فرمود همین نحوی که گفته شد پروردگار تو میفرماید و این بر من بسیار سهل و آسانست و ترا خلق کردم با اینکه هیچ بودی خداوندی که قدرت دارد معدوم صرف را ایجاد فرماید و خاک بدرجه نطفه و علقه تا بانسانیت برساند و عرش و کرسی و آسمان و زمین و سایر مخلوقات را خلق فرماید قدرت دارد که قوّه جماع

بتو دهـد و رحم عیال ترا باز کنـد که نطفه در او قرار گیرد و حمل پیدا کند قالَ کَذلِکَ اشاره است باین نحوی که بتو بشارت داده ایم در همین حـال شـخیوخیت و عـاقر بودن زوجه ات قـالَ رَبُّکَ پروردگـار تو که ترا تربیت کرده و آن بآن افاضه وجود میکنـد که گفته ایم بنـا بر حرکت جوهریّه تمام موجودات امکانیه خلع و لبس دارنـد مثل نور چراغ و برق که آن بآن مـدد باو میرسـد و روشن میشود و چون اتّصال دارد بنظر یک نور میآیـد فرمود هُوَ عَلَیَّ هَیِّنٌ زیرا بمجرد اراده ایجاد میفرمایـد که گفتیم اراده علم بمصالح است و کراهت علم بمفاسد و از صـفات ذات و از شـئون علم است و ایجاد از صفات فعل وَ قَدْ خَلَقْتُکَ مِنْ قَبْلُ چنـانچه ترا قبلاً خلق کردیم بـا اینکه وَ لَمْ تَکُ شَیْئاً و مثل تو تمام موجودات امکانیّه که گفتنـد الممکن فی حـد ذاته ان یکون لیس و له من علته ان یکون ایس.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۰] .... ص : ۴۲۲

قالَ رَبِّ اجْعَلْ لِی آیَهً قالَ آیَتُکَ أَلَّا تُکَلِّمَ النَّاسَ ثَلاثَ لَیالٍ سَوِیًّا (۱۰)

زکریّا عرض کرد پروردگار من قرار ده از برای من یک آیه و نشانی که بـدانم آن وقتی که این ولـد را چه موقعی عنایت می فرمایی خداوند فرمود نشانی تو اینکه تکلّم نمیکنی با مردان سه روز با اینکه صـحیح و سلیم بدون مرض و آفتی باشی قالَ رَبِّ اجْعَلْ لِی آیَهً تقاضـا کرد که موقع ولادت یحیی را بدانـد که آیا در همین موقع است یا طولی دارد و مـدتی لازم دارد خطاب شد باو قالَ آیَتُکَ أَلَّا تُکَلِّمَ النَّاسَ ثَلاثَ لَیالٍ سَوِیًّا که این امریست خارق عادت که انسان با اینکه هیچ آفتی در لسانش نباشد و هیچگونه مرضـی و کسالتی نداشـته باشـد نتواند تکلم کند با اینکه نماز میکرد و قرائت زبور میکرد و تسبیح و تحمید الهی می نمود لکن با دیگران نمیتوانست تکلّم کند سه روز با اینکه همه روزه میآمد موعظه و نصـیحت و بیان احکام میکرد و این نشانه موقع ولادت یحیی قرار داده شد.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۱] .... ص : ۴۲۳

فَخَرَجَ عَلى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرابِ فَأَوْحى إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَ عَشِيًّا (۱۱)

پس بیرون رفت زکریّا از محراب عبادتش بسوی قومش و بنحو اشاره بآنها وحی نمود و بآنها رسانید اینکه تسبیح پروردگار کنید هر صبح و شام فَخَرَجَ عَلى قَوْمِهِ بزرگترین تکلیف انبیاء هدایت و ارشاد و موعظه و تبلیغ است پس زکریا آمد برای موعظه قوم من المحراب پس از اداء تکالیف شخصیه از نماز و اذکار و دعاء و عبادت که در محراب بجا میآورد از محراب خارج شد بر قوم خود و نتوانست تلفّظ و تکلّم کند با قوم فَأَوْحى إِلَيْهِمْ اقسام وحی را قبلا متذکر شدیم و در اینجا بالقاء بقلب است باشاره بید و سر بر آنها اعلام و ابلاغ کرد أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَ عَشِيًّا و مراد از تسبیح بمعنای اعم است شامل نماز و دعاء و ذکر میشود از تهلیل و تحمید و تکبیر و تسبیح و سایر اذکار میشود و مراد از بکره اول صبح است و مراد از عشیّ اوّل شب است.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۲] .... ص :۴۲۳

يا يَحْيى خُذِ الْكِتابَ بِقُوَّةٍ وَ آتَيْناهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا (۱۲)

خطاب بیحیی پس از ولادتش در حال صباوت که بگیر کتاب را بتمام قوّه دادیم او را نبوّت در حال صباوت سه نفر از انبیاء در حال صباوت بمقام نبوّت نائل شدند سلیمان در سنّ هفت سالگی یحیی در سن سه سالگی عیسی در گهواره در اوان ولادت و سه نفر از ائمه بمقام امامت نائل شدند حضرت جواد در سن هفت سالگی و حضرت هادی نه ساله و حضرت بقیه اللَّه چهار ساله، زیرا مقام نبوّت و امامت افاضه حق است، بلکه انبیاء و ائمه اطهار در همان عالم نورانیت افاضه جمیع کمالات و علوم بآنها شده و از این جهت در ارحام امّهات و در گهواره و حین ولادت تکلّم میکردند و حلّ مشکلات میفرمودند و اخبار در این باب بسیار داریم حتی صدّیقه طاهره با اینکه نه نبیّ بود و نه امام دارای این مقام بود یا يَحْيى خُذِ الْكِتابَ تقدیر اینکه یحیی متولّد شد و بسنّ سه سالگی رسید خطاب شد باو یا يَحْيى خُذِ الْكِتابَ کتاب توریه بود چون تا زمان عیسی شریعت موسوی بود و انبیاء مکلّف بآن شریعت بودند

و مراد از اخذ عمل بآن کتاب و تلاوت است (بِقُوَّهٍ) با تمام استعداد و جدیت و همت وَ آتَیْناهُ الْحُکْمَ حکم نبوت است که دارای مقام نبوت شد و لو مأمور بابلاغ و رسالت نبود (صَبِیًّا) صباوت قبل البلوغ است و این سه ساله بود که باین مقام نائل شد و مکلف باین تکالیف شد (اشکال) در مورد یحیی و عیسی که در طفولیت بمقام نبوت و رسالت نائل شدند آیا حجه بر زکریّا بودند یا زکریّا بر آنها حجت بود.

(جواب) در یک عصر بسا انبیاء بسیار بودند و تمام مکلف بتکالیف اولوا العزم بودند و حجه بودند بر قومی که مبعوث بر آنها شدند و مخصوصا در این مورد حدیث مفصّلی دارد از حضرت باقر علیه السّلام که عیسی در مهد مقام نبوت داشت و در آن وقت حضرت زکریا حجه بر خلق بود و پس از زکریّا یحیی حجه بر خلق شد و چون عیسی بسن هفت سالگی رسید مبعوث برسالت شد و ناسخ شریعت موسی و حجه بر تمام خلق شد تا آخر حدیث و خلاصه آنکه زکریّا حجه بود تا موقعی که او را بقتل رسانیدند پس از او یحیی در سن سه سالگی بمقام رسالت نائل شد و دو سال حجه بر خلق بود و چون عیسی بسن هفت سالگی رسید حجت بر خلق و حجه بر یحیی شد.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۳] .... ص: ۴۲۴

وَ حَناناً مِنْ لَدُنَّا وَ زَکاهً وَ کانَ تَقِیًّا (۱۳)

و مورد عطوفت الهی شد و بود دارای مقام تقوی و حنانا در معنای حنان مفسرین پنج قول گفتند عطوفت و رحمت الهی نسبت باو و لکن در خبر از حضرت باقر علیه السّلام است که هر موقع که میگفت یا رب جواب از عالم بالا میشنید لبیک یا یحیی و از حضرت صادق علیه السّلام است که هر موقع میگفت یا اللّه یا رب جواب میآمد

یا یحیی سل حاجتک.

من لدنا این تفضل از جانب حق باو عنایت شده و زکاه مزکّی بود از جمیع اخلاق رذیله و صفات خبیثه و ملکات قبیحه وَ کانَ تَقِیًّا باعلا مراتب

تقوی که خیال معصیت هم در قلبش خطور نمی کرد که معنای عصمت است.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۴] .... ص: ۴۲۵

وَ بَرًّا بِوالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّاراً عَصِيًّا (۱۴)

و احسان کننده بپدر و مادر و نبود جبر و ظلم کننده و مرتکب معاصی وَ بَرًّا بِوالِدَيْهِ

.یکی از واجبات مهمه اطاعت والدین است و یکی از معاصی بزرگ عاقّ والدین است.

و خداوند عدل توحید قرار داده احسان بوالدین را و عدل شرک قرار داده عقوق آنها را لا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً بقره آیه ۸۳ و در اخبار سه قسم والد معین فرموده

اب یولدک و اب یزوجک و اب یعلمک

و اطاعت تمام آنها را باید نمود بلکه بالاتر از همه آنها انبیاء و اوصیاء انبیاء هستند چنانچه در حدیث از پیغمبر اکرم است فرمود:

انا و علی أبوا هذه الامه

پدر حقیقی که اصل وجود کلیه ممکنات طفیل آنها بوده چنانچه در حدیث کساء دارد.

ما خلقت سماء مبنیّه و لا ارضا مدحیّه و لا شمسا مضیئه و لا قمرا منیرا و لا فلکا یدور و لا بحرا یجری الا لهؤلاء الخمسه

وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّاراً

جبر ظلم و تعدی و منع حقوق و تکلیف شاق است و گفتیم ظلم سه قسم است ظلم در دین و ظلم بغیر و ظلم بنفس عصیّا.

شقاوت مقابل سعادت است سعید عاقبت بخیریست و شقاوت عاقبت بشریست سعید مؤمن صالح است و شقی کافر فاسق و ضال معاند سعادت دارین تنعّم بنعم دو عالم و شقاوت نشئتین عقوبت در دو عالم دنیا و آخرت است و معصیت موجب شقاوت میشود و اطاعت مورث سعادت میشود.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۵] .... ص: ۴۲۵

وَ سَلامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا (۱۵)

و سلام بر او روزی که متولد شد و روزی که میمیرد و روزی که مبعوث میشود و زنده میگردد، تحیه اسلامی سلام است و بسیار عبادت بزرگیست سبقت بسلام که دارد از برای سلام و جواب آن صد حسنه است نود و نه آن از برای سلام کننده است و یک حسنه برای جواب دهنده و جواب سلام واجب است حتی اگر در نماز باشد باید جواب دهد ولی در حال نماز سلام نکند و صیغه سلام چهار است سلام علیک السّلام علیک سلام علیکم السّلام علیکم و صیغه جواب مضافا باین چهار صیغه تقدیم علیک و علیکم است و این افضل است که در جواب بگوید علیک السّلام یا علیکم السلام و در قرآن مجید میفرماید:

وَ إِذا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها و تحیه اهل بهشت سلام است چنانچه میفرماید تَحِيَّتُهُمْ فِيها سَلامٌ ابراهیم آیه ۲۳.

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلامٌ احزاب آیه ۴۳ وَ تَحِيَّتُهُمْ فِيها سَلامٌ وَ آخِرُ دَعْواهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ یونس آیه ۱۰ و از برای سلام دو معنی شده یکی آنکه از اسماء الهیّه است هُوَ اللَّهُ الَّذِی لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِکُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ حشر آیه ۲۳ یعنی خداوند با تو باشد در هر حال دیگر دعاء و طلب سلامتی دنیا و آخرت است و در بسیاری از موارد که جبرئیل بر پیغمبر وارد میشد سلام خداوند را بر او میرسانید و میگفت

ان اللّه یقرأ علیک السلام

و آخرین اجزاء نماز است

اولها التکبیر و آخرها التسلیم

مطلب دیگر آنکه انسان در سه حال بسیار بر اوامر سخت میشود در حال وضع و در حال نزع و در حال بعث خداوند در حقّ یحیی میفرماید وَ سَلامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ

حال وضع وَ يَوْمَ يَمُوتُ

حال نزع وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا

حال بعث و نشور.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۶] .... ص: ۴۲۶

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِها مَكاناً شَرْقِيًّا (۱۶)

و یاد کن در قرآن مجید مریم را زمانی که دوری کرد از اهل و عشیره خود

برای اشتغال بعبادت در مکانی که طرف مشرق شمس بود وَ اذْکُرْ فِی الْکِتابِ مَرْیَمَ

یکی از زنان دنیا که دارای مقام عصمت و طهارت بودند مریم بود بلکه میتوان گفت در قبل از اسلام زنی بمقام مریم نرسید و این خواهر زن زکریّا بود که یحیی و عیسی پسر خاله یکدیگر بودند و چون مادرش نذر کرده بود در حال حمل که او را محرّر قرار دهد که در بیت المقدس مشغول عبادت باشد و آلوده بدنیا و اهل دنیا نشود و چون زائیده شد دختر بود لذا ذکریا مقرر داشت که مریم در گوشه خارج از جامعه بعبادت اشتغال داشته باشد و شرح این قصّه را در سوره آل عمران آیه ۱۳۱ الی ۱۳۴ مفصلا بیان شده إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِها

نبذ دور انداختن است انتباذ قبول دوریست که گوشه برود که رفت و آمد نباشد و بعبادت ذکر نماز و سایر عبادات اشتغال داشته باشد و باحدی توجه نداشته باشد بنظرش آمد مکانا شرقیا از برای شرق و غرب دو معنا کردند یکی طلوع و غروب شمس دیگر تابش آفتاب و این دو اصطلاح عکس یک دیگر است.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۷] .... ص: ۴۲۷

فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجاباً فَأَرْسَلْنا إِلَیْها رُوحَنا فَتَمَثَّلَ لَها بَشَراً سَوِیًّا (۱۷)

پس مریم اختیار کرد و قرار داد از نزد قوم حجابی که مانع باشد بین خود و قوم که او را مشاهده نکنند پس ما فرستادیم بسوی او روح خود را که حضرت جبرئیل باشد که او را روح الامین نامند پس خود را در مقابل مریم متمثل شد بصورت بشری تمام جوان خوش سیما فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجاباً

نظر به اینکه در مقام این بود که دائما در بیت المقدس مشغول عبادت باشد یک حجابی بر خود اتخاذ کرد که دیگران که در بیت المقدس می آیند او را نظر نکنند و محجوب باشد که احدی نتواند بر او وارد شود فَأَرْسَلْنا إِلَیْها رُوحَنا

.خداوند قدرت نمایی کرد که میتوان با وجود حجاب ما بفرستیم بسوی او روح الامین خود را فَتَمَثَّلَ لَها بَشَراً سَوِیًّا

بصوره انسان جوان خوش سیما بسیار مضطر به شد و ترسید که پناه بخداوند خود برد.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۸] .... ص : ۴۲۸

قالَتْ إِنِّی أَعُوذُ بِالرَّحْمنِ مِنْکَ إِنْ کُنْتَ تَقِیًّا (۱۸)

و گفت محققا من پناه میبرم بخداوند رحمن از تو اگر بوده باشی با تقوی (اشکال) استعاذه باللّه از شر فساق و کفار و فجار و شیاطین میبرند نه از اهل ایمان و تقوی پس این جمله که قالَتْ إِنِّی أَعُوذُ بِالرَّحْمنِ مِنْکَ إِنْ کُنْتَ تَقِیًّا

چه معنی دارد (جواب) اگر انسان عمل غیر مناسبی از کسی مشاهده کرد میگوید اگر تو مؤمن مقدّسی هستی این عمل از تو چرا سر میزند کانه میگوید مناسبت با تقوی ندارد این عمل کار فساق و فجار است نه مؤمن با تقوی کانه فریب شیطان و هوای نفس و حب شهوت ترا وادار باین عمل کرده بیایی مقابل زن اجنبیّه.

(تنبیه) مسلما مریم خود را در لباس پوشانیده بود و حجاب قرار داده که قد و بالای او را مردان اجنبی مشاهده نکنند و امروز زنها بچه کیفیّت میان مردان سیر میکنند بالاخص نصاری که معتقد بمریم هستند چه می کنند؟.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۱۹] .... ص : ۴۲۸

قالَ إِنَّما أَنَا رَسُولُ رَبِّکِ لِأَهَبَ لَکِ غُلاماً زَکِیًّا (۱۹)

گفت روح الامین جز این نیست و مقصد دیگری در نظر ندارم من فرستاده پروردگار تو هستم که ببخشم از برای تو غلامی که پاک و پاکیزه باشد قالَ إِنَّما

کلمه حصر است یعنی غرض سویی ندارم فقط أَنَا رَسُولُ رَبِّکِ

رسالت حق دو نحوه است یکی رسالت بر بندگان باید بشر باشد از جنس آنها تا بتواند با آنها تماس بگیرد و اگر هم ملک باشد باید بصورت بشر باشد چنانچه ساره زوجه ابراهیم مشاهده آنها را کرد و دارد در اخبار که بر صدّیقه طاهره پس از رحلت پیغمبر نازل میشدند و خدمت میکردند و او را تسلیت میدادند بلکه در زمان حضرت رسول چنانچه سلمان میگوید وارد شدم دیدم گهواره حسین علیه السّلام در حرکت است و یکی ذکر خواب میگوید.

ان فی الجنه نهرا من لبن لعلی و حسین و حسن کل من کان محبا لهم یدخل الجنه من غیر حزن

و آسیاب میگردد و یکی مشغول خدمات است و صدیقه طاهره بخواب رفته خدمت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله رسیدم فرمود ملائکه برای خدمت فاطمه نازل میشوند جبرئیل ذکر خواب میگفت میکائیل آسیاب میگردانید اسرافیل ذکر میگفت و تسبیح در دست فاطمه گردش میکرد لذا بر مریم هم بصوره بشری نازل شد و گفت لِأَهَبَ لَکِ غُلاماً زَکِیًّا

حضرت مریم دانست ملک است و فرستاده پروردگار است و برای این بشارت آمده لکن تعجب کرد که چگونه میشود او اولاد پیدا کند با اینکه شوهر ندارد لذا.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۰] .... ص: ۴۲۹

قالَتْ أَنَّی یَکُونُ لِی غُلامٌ وَ لَمْ یَمْسَسْنِی بَشَرٌ وَ لَمْ أَکُ بَغِیًّا (۲۰)

از چگونگی سؤال کرد که چگونه از برای من اولادی بوجود آید با اینکه بشری تماس نگرفته با من و نبودم اهل بغی و زنا میدانست فرمایش خداوند حق است لکن افعال الهی دو قسم است یک قسم بدون اسباب مثل تکوینیّات از آسمانها و ملائکه و لوح و قلم و عرش و هزارهای دیگر و یک قسم بتوسط اسباب است که گفتند.

ابی اللَّه ان یجری الاشیاء الا باسبابها

و اولاد پیدا کردن از قسم دوّم است که باید مرد نزد زن برود و نطفه منعقد شود و مراحلی را طی کند تا ولد متولد شود لذا قالَتْ أَنَّی یَکُونُ لِی غُلامٌ وَ لَمْ یَمْسَسْنِی بَشَرٌ که بازدواج و بطریق مشروع تحقق پیدا کند یا العیاذ باللّه بطریق زنا و غیر مشروع باشد لذا گفت وَ لَمْ أَکُ بَغِیًّا و الا میدانست که حضرت آدم از گل خلق شده ولی عنوان ولادت و زایش نداشت نه پدر داشت نه مادر ولی غافل از اینکه خدا قدرت دارد به اینکه بدون پدر از زن متولّد شود که مادر داشته باشد و پدر نداشته باشد لذا جبرئیل گفت خداوند بر هر چه باشد قدرت دارد و همین توهم باعث این شد که یک قسمت از کفار ملائکه را دختران خدا گفتند که در بسیاری از آیات اشاره شده و یهود در این توراه رائج آدم را ابن اللَّه

گفتند و عزیر ابن اللَّه و نصاری مسیح را ابن اللَّه بلکه گفتند نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ چون اولاد آدم هستیم و او ابن اللَّه است.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۱] .... ص: ۴۳۰

قالَ كَذلِكِ قالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَ لِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَ رَحْمَةً مِنَّا وَ كانَ أَمْراً مَقْضِيًّا (۲۱)

جبرئیل گفت همین نحو است فرمود پروردگار که این عمل بر من بسیار آسانست و حکمتش اینست که او را هر آینه قرار میدهیم آیه و دلیل بر ناس و رحمتی است از ما و این امر البته شدنی است.

قالَ كَذلِكِ درست است گفتار شما که نه بشری تماس گرفته با شما و نه شما اهل بغی و زنا هستی لکن قالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ خلقت عرش اعظم با خلقت مور بر او مساویست بمجرد اراده ایجاد میفرماید مقدمات ندارد وَ لِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ که خداوند تبارک و تعالی قدرت دارد که بدون پدر خلق کند و بطفولیت بمقام نبوت و رسالت بلکه اولوا العزمی رساند و در مهد سخن بگوید و سایر معجزاتی که از او صادر شده که شرحش میآید.

وَ رَحْمَةً مِنَّا که بسیاری از مشکلات و اغلالی که بر بنی اسرائیل بود بر دارد و بالا رود در ایمان و زنده بماند تا زمان ظهور حضرت بقیه اللَّه عجل اللَّه فرجه و مقام رفیعی باو عنایت شود و غیر اینها.

وَ كانَ أَمْراً مَقْضِيًّا مانع و رادعی از برای خداوند نیست هر چه اراده کند البته شدنی است بلی اگر بلائی متوجه شود اگر درب خانه او روند و دعا کنند و دست از اعمال زشت بردارند و توبه کنند و باعمال صالحه بپردازند خداوند عفو میفرماید.

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ وَ لكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْناهُمْ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ اعراف آیه ۹۴.

إِنَّ اللَّهَ لا يُغَيِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ رعد آیه ۱۲ ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ

لَمْ يَكَ مُغَيِّراً نِعْمَةً أَنْعَمَها عَلى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ

انفال آیه ۵۵ قُلْ ما يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْ لا دُعاؤُكُمْ فرقان آیه ۷۷.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۲] .... ص: ۴۳۱

فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكاناً قَصِيًّا (۲۲)

پس حمل پیدا کرد یعنی پس او را برد در یک دوری که قوم مطلع نشوند (فَحَمَلَتْهُ) این جمله تقدیر دارد که روح الامین نفخ کرد و دمید در بعض اخبار دارد در جیب آن یعنی در یخه مریم و بعضی گفتند در آستین مریم و بعضی گفتند در جای دیگر و بمجرّد نفخ حمل پیدا کرد و مدت حمل او در بسیاری از اخبار دارد نه ساعت که هر ساعتی بازاء یک ماه بود که نوعا نه ماه طول حمل است و اقل حمل شش ماه است و اکثر یک سال و گذشت که حضرت یحیی و حضرت حسین شش ماهه متولد شدند و در یک خبر دارد عیسی در شش ماه و حسین و لکن ظاهر اینست که راوی عیسی را اشتباه بیحیی کرده و بعضی گفتند یک ساعت و بعضی سه ساعت و بعضی هشت ماه لکن معتبر خبری است که ۹ ساعت است و آثار حمل ظاهر شد مریم از حیا و خوف از حال خود و قوم فَانْتَبَذَتْ بِهِ یعنی بسرعت با این حمل سنگین رفت مکانا قصیّا جای دوری که کسی نباشد درد مخاض و زائیدن بر او مستولی شد.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۳] .... ص: ۴۳۱

فَأَجاءَهَا الْمَخاضُ إِلى جِذْعِ النَّخْلَةِ قالَتْ يا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هذا وَ كُنْتُ نَسْياً مَنْسِيًّا (۲۳)

پس موقعی که درد مخاض باو متوجّه شد خود را بنخله خرما رسانید و باو تکیه داد و گفت ای کاش مرده بودم پیش از این حمل و بودم ناچیز و متروک و مفقود فَأَجاءَهَا الْمَخاضُ زن در موقع وضع حمل احتیاج شدید دارد بزنها که او را کمک کنند و مریم احدی را نداشت ناگاه مشاهده کرد نخله خرمای یابس خشکیده رفت بطرف نخله إِلى جِذْعِ النَّخْلَةِ قامه درخت خرما و باو تکیه داد قالَتْ

يا لَيْتَنِى مِتُّ قَبْلَ هذا

آرزوى مرگ كرد كه قبل از اين پيشامد مرده بودم وَ كُنْتُ نَسْياً مَنْسِيًّا كه اصلا بدنيا نيامده بودم و باين بليّه دچار نشده بودم و مرا ترك كرده بودند كه گرفتار تهمت زنا نميشدم و بسيار غم گين و محزون بود از اين پيشامد جبرئيل براى تسكين قلب مريم و تسليت او.

[سوره مريم (١٩): آيه ٢۴] .... ص : ۴٣٢

فَناداها مِنْ تَحْتِها أَلَّا تَحْزَنِى قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا (٢۴)

او را ندا كرد از زير پاى او كه محزون نباش بتحقيق قرار داد پروردگار تو در زير پاى تو نهرى براى تطهير و شرب فَناداها مِنْ تَحْتِها بعضى گفتند ندا كننده خود عيسى عليه السّلام بود پس از تولد از زير پاى او ندا در داد أَلَّا تَحْزَنِى تمناى مرگ نكن و مطمئن باش كه خداوند حفظ ميكند و نميگذارد متهم باشى و رفع تهمت از تو ميكند بمعجزاتى كه از عيسى عليه السّلام ظاهر ميشود كه يكى از آنها همين چشمه آبست كه بيك قدم جبرئيل يا عيسى عليه السّلام ظاهر شد كه قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا هم آشاميد هم تطهير كرد و ديگر معجزه اينكه او را ندا در داد كه.

[سوره مريم (١٩): آيه ٢۵] .... ص : ۴٣٢

وَ هُزِّى إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُساقِطْ عَلَيْكِ رُطَباً جَنِيًّا (٢۵)

حركت ده شاخه نخله را كه سالهاى دراز خشك بود فورى تر و تازه ميشود و رطب ميدهد و رطبهاى او سقوط ميكند وَ هُزِّى إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ الف و لام نخله عهد است نه جنس نخله مخصوصى بود كه مريم براى پيدا كردن آن حركت كرد و يافت و او را تكان داد بفوريت تُساقِطْ عَلَيْكِ رُطَباً جَنِيًّا كأنه خداوند اراده فرمود كه مثل تو و عيسى مثل اين نخله و رطب است كه خداوند قدرت دارد بر اينكه از نخله يابسه رطب تازه تساقط كند و از زمين ساده آب استخراج كند قدرت دارد كه از رحم زن بدون شوهر در ظرف چند ساعت انسان تمام و كمال خارج فرمايد

بر مریم این موضوع کاملا روشن شد که این ولد آیت بزرگ الهیست و تفضّل او است بر مریم لکن متحیره بود که جواب قوم را چه بگوید و از خود رفع اتهام کند دستور آمد از جانب حق.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۶] .... ص : ۴۳۳

فَكُلِي وَ اشْرَبِي وَ قَرِّي عَيْناً فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَداً فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمنِ صَوْماً فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا (۲۶)

پس تناول کن از این رطبها و بیاشام از این آب و چشم خود را روشن کن که همچو نعمتی خداوند منت گذارده بر تو و همچو پسری بتو عنایت فرموده و اما از جهه وحشت از قوم پس هر گاه رؤیت کردی از بشر احدی را و از تو سؤال کردند باشاره بآنها برسان که من نذر صوم کرده ام با احدی تکلّم نمیکنم تا خود عیسی علیه السّلام حجه را بر آنها تمام کند (فکلی) در خبر دارد از حضرت صادق علیه السّلام که بهتر چیزی که بزنهای نفساء میدهند رطب است مخصوصا رطب مدنیه و اگر میسّر نشود رطب محال دیگر و اگر او هم میسّر نشود تمر یعنی خرما باو بدهند وَ اشْرَبِي از آب مخصوصا آب فرات وَ قَرِّي عَيْناً چه قره العینی بالاتر از اینکه خداوند باو عنایت فرماید فرزندی که دارای مقام اولوا العزمی باشد و در اول ولادت تکلم کند و معجزات بزرگ مثل احیاء موتی و شفاء کور و امثال اینها فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَداً اگر بشری را برخوردی و از تو سؤال کرد که این طفل را از کجا آوردی فقولی باشاره بدست و سر و بعضی گفتند اجازه این کلام را داشت إِنِّي نَذَرْتُ البته بعد از این دستور نذر کرده بود که کذب لازم نیاید لِلرَّحْمنِ صَوْماً که در شرائع سابقه مشروع بود صوم صمت که از تکلم با ناس امساک کنند چنانچه از اکل و شرب امساک میکنند فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا ولی از دعا و ذکر و نماز و تلاوت ممنوع نبودند.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۷] .... ص : ۴۳۳

فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَها تَحْمِلُهُ قالُوا يا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئاً فَرِيًّا (۲۷)

پس آمد مریم بعیسی قوم خود را که او را در بغل گرفته بود گفتند ای مریم هر آینه آمده ای امر غریبی و زشتی فَأَتَتْ بِهِ گفتند عیسی را در یک پارچه سفیدی بست و او را در بر گرفت و آورد قومها نزد قوم بستگان و خویشان تحمله که در بر گرفته بود قالُوا یا مَرْیَمُ قوم او بسیار تعجب کردند و توهم کردند که از راه حرام و زنا او را بدست آورده چنانچه تا کنون یهود همین عقیده را دارند و عیسی را حرام زاده میدانند گفتند ای مریم هر آینه لَقَدْ جِئْتِ آمده ای در حالتی که شَیْئاً فَرِیًّا عملی بسیار قبیح و زشت و عجیب و بعضی گفتند فرّی از افتراء است بمعنی کذب.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۸] .... ص: ۴۳۴

یا أُخْتَ هارُونَ ما کانَ أَبُوکِ امْرَأَ سَوْءٍ وَ ما کانَتْ أُمُّکِ بَغِیًّا (۲۸)

ای خواهر هارون نبود پدر تو آدم بدی و نبود مادر تو اهل بغی و فساد یا أُخْتَ هارُونَ در کلمه هارون در میان مفسرین اختلاف شدیدیست بعضی گفتند برادر مریم بود از طرف پدر نه از طرف مادر چون مادرش فقط مریم را آورد و بسیار آدم خوبی و صالحی بود بعضی گفتند برادر نسبی نبود یک نفر از بنی اسرائیل بود که بسیار اهل عبادت و صالح بود و تعبیر باخت یعنی در عبادت و صلاح مثل او بودی بعضی گفتند آدم فاسد فاسقی بود یعنی تو هم مثل آن شدی اهل فساد و فسق گشتی لکن احتمال رابعی میرود که برادر رضاعی مریم بوده باشد و از مادر مریم شیر خورده باشد ما کانَ أَبُوکِ امْرَأَ سَوْءٍ پدر مریم عمران بود و از اوتاد و احبار و ابرار بود بلکه ممکن است مقام نبوّت هم داشته باشد وَ ما کانَتْ أُمُّکِ بَغِیًّا یعنی عمل زشت قبیح مثل زنا و بی عفتی و بی حیایی و امثال اینها است یعنی پدر و مادر و برادر تو تماما صالح و نیک بودند چون شد که تو این پسر را بدون شوهر آوردی و اهل بغی شدی.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۲۹] .... ص: ۴۳۴

فَأَشارَتْ إِلَیْهِ قالُوا کَیْفَ نُکَلِّمُ مَنْ کانَ فِی الْمَهْدِ صَبِیًّا (۲۹)

پس اشاره کرد مریم بسوی عیسی علیه السّلام یعنی من چون صائمه هستم و با کسی تکلّم نمیکنم از خود عیسی سؤال کنید چگونه تکلّم کنیم با کسی که در گهواره بچه کوچک است فَأَشارَتْ إِلَیْهِ سرّ اینکه مریم چگونگی خصوصیّات را بیان نکرد و روزه صمت گرفته بود برای اینست که اگر او شرح خصوصیات را بیان میکرد از او پذیرفته نمیشد و باور نمیکردند، لذا اشاره کرد که از این طفل سؤال کنید تا بر آنها تمام شود و ساحت قدس مریم بر آنها معلوم گردد و نتوانند انکار کنند قالُوا کَیْفَ نُکَلِّمُ مَنْ کانَ فِی الْمَهْدِ صَبِیًّا آنهم طفل یک روزه که بکمال اشکال پستان بگیرد میتواند تکلم کند و چگونه متوجّه میشود و میفهمد کلام دیگران را طفلی که باید او را در گهواره بگذارند و بتوسط حرکت گهواره او را بخوابانند حضرت عیسی بقدره کامله حق بزبان آمد.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۰] .... ص: ۴۳۵

قالَ إِنِّی عَبْدُ اللَّهِ آتانِیَ الْکِتابَ وَ جَعَلَنِی نَبِیًّا (۳۰)

فرمود عیسی علیه السّلام محققا من بنده خدا هستم بمن عطا فرموده کتاب را و قرار داده نبیّ و پیغمبر قالَ إِنِّی عَبْدُ اللَّهِ اشاره به اینکه میدانست که جماعت نصاری او را ابن اللَّه میگویند و مقام الوهیت بر او قائل میشوند لذا گفت من بنده خدا هستم مثل سایر بنده گان غایه الامر بدون پدر خلق شده ام چنانچه آدم بدون پدر و مادر خلق شده بعلاوه این کلام ساحت قدس مادرش را هم حفظ فرموده که تهمت یهود نسبت باو رفع شود آتانِیَ الْکِتابَ انجیل که یکی از کتب اربعه است بمن عنایت شده توریه و زبور و انجیل و قرآن مجید و اما بر سایر انبیاء صحف نازل شده صحف آدم و شیث و نوح و ابراهیم و غیر اینها و اینکه بعضی توهم کرده اند که مراد بعد از این بر من کتاب نازل میشود توهم فاسدیست و خلاف ظاهر بلکه نصّ آیه شریفه است که بماضی تعبیر فرموده وَ جَعَلَنِی نَبِیًّا مقام نبوت غیر از مقام رسالت است میداند و بدستور الهی عمل میکند چنانچه در آیه بعد تصریح میفرماید ولی هنوز مأمور بدعوت و تبلیغ نشده و این تعجب ندارد که طفل یک روزه دارای مقام نبوّت و وحی

الهی باشد پیغمبر اکرم فرمود

کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۱] .... ص: ۴۳۶

وَ جَعَلَنِی مُبارَکاً أَیْنَ ما کُنْتُ وَ أَوْصانِی بِالصَّلاهِ وَ الزَّکاهِ ما دُمْتُ حَیًّا (۳۱)

و قرار داد مرا محل برکات خود در هر حالی که باشم و سفارش فرمود و دستور صادر کرد مرا بنماز و بزکوه مادامی که زنده هستم وَ جَعَلَنِی مُبارَکاً برکات الهیه الطاف و عنایات و نعم و تفضلات او است خداوند بحضرت مسیح برکات زیادی غیر از مقام نبوّت و رسالت و اولوا العزمی عنایت فرمود.

اما برکت عمر تا کنون بلکه تا بعد از ظهور حضرت بقیّه اللَّه عجل اللَّه فرجه زنده آنهم مدتی در رکاب حضرت الی ما شاء اللَّه زنده است.

امّا برکت تابعین آن حضرت میفرماید وَ جاعِلُ الَّذِینَ اتَّبَعُوکَ فَوْقَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ سوره آل عمران آیه ۵۵.

و امّا برکت حفظ در همان آیه ۴۸ میفرماید وَ مُطَهِّرُکَ مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا که یهود اراده قتل او را داشتند خداوند او را حفظ فرمود و یکی از آنها را شبیه عیسی قرار داد او را بدار زدند وَ ما قَتَلُوهُ وَ ما صَلَبُوهُ وَ لکِنْ شُبِّهَ لَهُمْ نساء آیه ۱۵۶ و غیر اینها از تفضّلات أَیْنَ ما کُنْتُ در هر حالی و در هر جایی و در هر مقامی وَ أَوْصانِی بِالصَّلاهِ وَ الزَّکاهِ نماز و زکاه در جمیع شرائع از زمان آدم بوده الی یوم القیمه حتی ملائکه دائما اشتغال بنماز دارند یا در رکوع یا در سجود یا قیام یا قعود چنانچه از حضرت رسالت است که در شب معراج تمام آسمانها مملو از ملائکه در حال نماز بعلاوه اینکه نماز مشتمل بر جمیع عبادات قلبیه و نفسیه و بدینه است و زکاه بر عبادات مالیه زکاه بدن زکاه مال صدقات واجبه و مستحبه ما دُمْتُ حَیًّا معلوم میشود که حضرتش در آسمانها هم اشتغال باین عبادات دارد.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۲] .... ص: ۴۳۶

وَ بَرًّا بِوالِدَتِی وَ لَمْ یَجْعَلْنِی جَبَّاراً شَقِیًّا (۳۲)

و احسان بوالده خود مریم و قرار نداد مرا جبّار با شقاوت وَ بَرًّا بِوالِدَتِی

بارّ نیکی کننده بغیر و یکی از اسامی الهیه است که خداوند ببندگان صالح خود تفضلات و مراحم بسیار دارد (سؤال) چرا نفرمود بارّا بوالدتی و فرمود وَ بَرًّا بِوالِدَتِی (جواب) چون عطف بالصلاه و الزکاه بود و مدخول اوصانی یعنی اوصانی بالبرّ بوالدتی و اگر بر بمادرش کرد میشود بار چنانچه اگر نماز بجا آورد میشود مصلّی اسم فاعل بارّ بر اسم مصدر وَ لَمْ یَجْعَلْنِی جَبَّاراً شَقِیًّا جبر بمعنی تسلط بر غیر است و از برای او اطلاقاتیست و معانی.

یکی جبر مقابل اختیار مثل افعال عباد یک قسمت افعال اختیاریّه عباد و یک قسمت از اختیار عبد خارج است و فعل الهی است که گفتند افعال الهیه ده قسم است خلق رزق احیاء اماته صحت مرض عزت ذلّت غناء و فقر و قدرت حقّ فوق جمیع ممکنات است و باین مناسبت یکی از اسماء الهیّه جبّار است.

دوّم بمعنی کبر و بزرگی که یکی از صفات ذمیمه است در عباد از انسان و جنّ و این صفت مختص بذات اقدس کبریائیست بزرگی باو می برازد بس هو الکبیر المتعال (سیّم) بمعنی ظلم و تعدّی و تجاوز است از اقویاء بر ضعفاء و این جمله مراد از این معنی است که خداوند مرا ظالم و متجاوز و متعدّی قرار نداده و شقاوت بمعنی بد عاقبتی است مقابل سعادت که انسان بواسطه عقائد باطله و صفات رذیله و و اعمال سیّئه شقی و بد عاقبت میشود و بسبب عقائده حقّه و اخلاق فاضله و اعمال حسنه سعید و خوش عاقبت میگردد.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۳] .... ص: ۴۳۷

وَ السَّلامُ عَلَیَّ یَوْمَ وُلِدْتُ وَ یَوْمَ أَمُوتُ وَ یَوْمَ أُبْعَثُ حَیًّا (۳۳)

و سلام بر من روزی که متولد شدم و روزی که از این عالم میروم و روزی که مبعوث و زنده میشوم (وَ السَّلامُ عَلَیَّ یَوْمَ وُلِدْتُ) سلامتی از جانب حق است حضرت عیسی علیه السّلام ولادتش با تمام اولاد آدم فرق داشت، زیرا از نطفه گندیده نبود چون پدر نداشت و نیز در رحم از علقه مضغه و سایر مراحل را طی نکرد در ظرف یک روز متولد شد وَ یَوْمَ أَمُوتُ که پس از ظهور حضرت بقیه اللّه که زمین پر از عدل و داد

میشود و ریشه ظلم و جور کنده میشود و دوره رجعت ائمه اطهار که تمام صفحه زمین اهل ایمان و اعمال صالحه و مشمول برکات الهی هستند در یک همچو زمانی از دنیا میرود وَ یَوْمَ أُبْعَثُ حَیًّا روز قیامت که تمام زنده مبعوث میشوند و بجزاء خود میرسند اهل بهشت درجات مختلف دارند بقدر ایمان و اخلاق حمیده و اعمال حسنه و درجه اعلای از همه درجه انبیاء و اوصیاء انبیاء است آنهم بمراتب مختلفه چنانچه اهل عذاب هم درکات مختلفه دارند در جهنّم بقدر کفر و عناد و ظلم و صفات خبیثه و اعمال سیّئه و بهمین معنی گذشت در حق حضرت یحیی که فرمود در آیه ۱۵ وَ سَلامٌ عَلَیْهِ یَوْمَ وُلِدَ وَ یَوْمَ یَمُوتُ وَ یَوْمَ یُبْعَثُ حَیًّا

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۴] .... ص: ۴۳۸

ذلِکَ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِی فِیهِ یَمْتَرُونَ (۳۴)

این است عیسی پسر مریم کلام حق است آن عیسی ای که در او مریه و شک آوردند ذلک یعنی اینست کلام عیسی که گفت إِنِّی عَبْدُ اللَّهِ آتانِیَ الْکِتابَ وَ جَعَلَنِی نَبِیًّا تا آخر آیات (عیسی ابن مریم) که باید او را نسبت بمریم داد و پدر از برای او نیست و او را پیغمبر دانست و صاحب کتاب قول الحق همین است قول حق مطابق با واقع و حقیقه مثل سائر انبیاء که بزرگترین افتخار آنها اینست که خود را بنده خدا بدانند و در تحت فرمان او باشند چنانچه اشرف آنها در مورد او شهادت میدهی و اشهد أن محمدا عبده و رسوله الَّذِی فِیهِ یَمْتَرُونَ از برای مریه دو معنا کردند یکی مجادله چنانچه میفرماید أَ فَتُمارُونَهُ عَلی ما یَری نجم آیه ۱۲ و نیز میفرماید فَلا تُمارِ فِیهِمْ کهف آیه ۱۷ و بسیار آیات دیگر و دیگر بمعنی شک و شبهه مثل فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکَ تَتَمارَی نجم آیه ۵۵ و مثل فَلا تَکُ فِی مِرْیَهٍ مِنْهُ هود آیه ۱۷ و غیر اینها و در این آیه شریفه بهر دو معنی میتوان تفسیر کرد الَّذِی فِیهِ یَمْتَرُونَ یعنی در مورد عیسی مجادله میکنند یهود او را حرامزاده و ساحر و کذّابش میدانند نصاری جماعتی او را خدا میگویند و جمعی قائل بتثلیث هستند و بعضی دیگر در مورد او شک میاورند قول حقّ همان است که گفتیم.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۵] .... ص: ۴۳۹

ما كانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحانَهُ إِذا قَضى أَمْراً فَإِنَّما يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۳۵)

و نیست از برای خداوند عالم اینکه اتخاذ اولاد کند منزّه و مبرّی است زمانی که اراده کند تحقق امری را و حکم فرماید بوجود او پس جز این نیست میفرماید از برای او باش پس میباشد بگوید موجود شو موجود میشود.

ما كانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ نظر به اینکه تولید و تناسل از لوازم ماهیت و جسم است چه در انسان و چه در جن و چه در حیوانات و چه در نباتات اشجار و گیاه- ها و ذات مقدّس او صرف الوجود است بدون ماهیّت و وجودش عین ذات است و محال است تغییر و تغیر و تحویل و تحول و محل حوادث بر او و کسانی که نسبت ولد میدهند ناچار باید العیاذ خدا را جسم بدانند چه مشرکین که ملائکه را بنات خدا میدانند و چه یهود که عزیر را پسر خدا میگویند و آدم را ابن اللَّه گفتند و چه نصاری که عیسی را ابن اللَّه شمردند بلکه تمام اهل کتاب گفتند نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ (سبحانه) تسبیح و تقدیس و تنزیه حق است از جمیع عوارض و نواقص و عیوب ذاتا و صفه و افعالا و این موجودات عالم چه علوی و چه سفلی چه عالم مجردات و چه مادّیات چه عالم عقول و نفوس و ارواح و چه عالم اجسام از ثری تا ثریّا از هیولای صرفه تا صور مثالیّه هر چه لباس امکان در بر دارد إِذا قَضى أَمْراً که صلاح در ایجادش باشد و حکمت اقتضاء کند و قابلیت وجود داشته باشد که از زمره محالات نباشد فانّما پس جز این نیست که یقول له آنهم نه قول لفظی بلکه فعلی که معنی ایجاد و مشیت است کن موجود شو فیکون موجود میشود و آنی الوجود است.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۶] .... ص: ۴۳۹

وَ إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ (۳۶)

و محققا خداوند اللَّه پروردگار من و پروردگار شما است پس عبادت او را کنید اینست صراط مستقیم.

وَ إِنَّ اللَّهَ رَبِّی وَ رَبُّکُمْ اختلاف زیادی بین مفسرین است در اینکه این جمله معطوف بکجا است.

اولا- سیاهی قرآن کلمه ان بکسر است ولی بعض مفسرین بفتح قرائت کرده اند و بنا بر فتح بعضی گفتند معطوف بجمله أَوْصانِی بِالصَّلاهِ و کلام عیسی علیه السّلام است و بعضی گفتند معطوف بجمله وَ إِذا قَضی أَمْراً یعنی و قضی ان اللَّه ربی و ربکم، بعضی گفتند جمله مستانفه است بعضی گفتند متعلق به فاعبدوه است مدخول لام خبر یعنی فاعبدوه لان اللَّه ربی و ربکم لکن چون معتبر سیاهی قرآنست چنانچه در مجلّد اول در باب اختلاف قرءات بیان کردیم در مقدمات ده گانه می گوییم این جمله معطوفست بجمله ما کانَ لِلَّهِ أَنْ یَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ وَ إِنَّ اللَّهَ رَبِّی وَ رَبُّکُمْ و مربوط به کلام عیسی نیست و دستور الهی است به نبی اکرم صلّی اللَّه علیه و اله و سلّم که باین کفار و مشرکین و یهود و نصاری بفرما که خداوند اتخاذ ولد نکرده و محققا پروردگار من و شماست.

فاعبدوه عبادت بتها و ملائکه و جن و گوساله و گاو و شجر و ستاره و عیسی علیه السّلام و غیر اینها را نکنید پروردگار من و شما اللَّه است و بس باید در عبادت فقط او را عبادت کرد که توحید عبادتیست و مفاد کلمه لا اله الا اللَّه و گفتیم بدلالت التزامیّه دلالت بر توحید ذاتی و صفاتی و افعالی دارد و بدلاله اقتضایی دلیل بر جمیع امور اعتقادیّه و اخلاق اسلامیّه و وظایف دینیّه دارد و بیانش مفصلا گذشت.

هذا صِراطٌ مُسْتَقِیمٌ اگر یک Š...در غیر طریق اسلامی بردارند سبل شیطانیست.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۷] .... ص: ۴۴۰

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزابُ مِنْ بَیْنِهِمْ فَوَیْلٌ لِلَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ یَوْمٍ عَظِیمٍ (۳۷)

پس اختلاف کردند حزبها از بین آنها پس ویل از برای آنها آن کسانی که کافر شدند از محل شهادت روز با عظمت فَاخْتَلَفَ الْأَحْزابُ حزب عبارت از جمعیتی است که دارای یک مسلک و طریقه و مذهب خاصی باشند و کفار دارای

مسالک مختلفه هستند مخصوصا نصاری که یک دسته عیسی را خدا میدانند و آنها را یعقوبیّه میگویند و یک حزب ابن اللّه میدانند و آنها را نسطوریه میگویند و یک حزب قائل بتثلیث شدند اسرائیلیّه میگویند یهود یک حزب دیگر بلکه در خبر داریم از پیغمبر اکرم که امت موسی ۷۱ فرقه شدند یک فرقه اهل نجات و هفتاد اهل عذاب و امت عیسی ۷۲ فرقه شدند یک فرقه اهل نجات و هفتاد و یک اهل عذاب و امت من ۷۳ فرقه می شوند یک فرقه اهل نجات و بقیّه اهل عذاب من بینهم در میانه خود که هر کدام دیگران را لعن می کنند و تبرّی میجویند.

فَوَیْلٌ لِلَّذِینَ کَفَرُوا گفتیم از برای ویل دو معنی است اسمی و وصفی، اما اسمی چاهی است در قعر جهنم و اما وصفی یعنی وای بحال کسانی که کافر شدند من مشهد یعنی محل شهادت و لذا مشاهد شریفه را مشهد گویند چون محل شهادت امام علیه السّلام بود و روز قیامت را مشهد مینامند.

چون شهود روز قیامت بسیار هستند اعضاء و جوارح ملائکه انبیاء و رسل و ائمه اطهار و از همه بالاتر ذات اقدس ربوبی یوم عظیم روز قیامت روز بسیار با عظمتی است آثار غضب الهی ملائکه عذاب نفیر جهنم نامه اعمال زمین مثل کوره آهن گران خورشید یک نی بالای سر و غیر اینها.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۸] .... ص: ۴۴۱

أَسْمِعْ بِهِمْ وَ أَبْصِرْ یَوْمَ یَأْتُونَنا لکِنِ الظَّالِمُونَ الْیَوْمَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ (۳۸)

شنوا کن آنها را و بینا نما روزی که میآیند ما را لکن ظلم کنندگان در ضلالت و گمراهی آشکار هستند.

(أَسْمِعْ بِهِمْ) دو قسم سمع داریم یکی گوش سر است که صدا را میشنود و یکی گوش قلب است که تأثیر در قلب می کند و توجه دارد و نیز از برای سمع دو معنی است یکی بتوسط گوش صدا را استماع می کند دیگر بمعنی ترتیب اثر است می گویی فلانی حرف شنو است و ظاهرا در اینجا مراد اینست که آنها را بدار بر اطاعت فرمایشات خدا و رسول.

(وَ أَبْصِرْ) این هم دو معنی دارد یکی دیدن بچشم سر اشکال و الوان را مشاهده می کند دیگر بچشم قلب که حقایق را درک کند می گویی فلان در امور تجارتی یا زراعتی یا امور سلطنتی و امور دینی بصیر است یعنی آنها را بینا کن که حقائق را درک کنند.

یَوْمَ یَأْتُونَنا روز قیامت که تمام خلق اولین و آخرین جن و انس میآیند در محکمه عدل الهی.

لکِنِ الظَّالِمُونَ چه ظلم در دین از شرک و کفر و نفاق و چه ظلم بغیر مالی و بدنی و عرضی و چه ظلم بنفس از ترک واجب و فعل حرام الیوم روز قیامت فی ضلال مبین که یوم تبلی السرائر است و حقایق مکشوف میشود میفهمند در چه ضلالت و گمراهی بودند و راه بجایی نمیبرند.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۳۹] .... ص: ۴۴۲

وَ أَنْذِرْهُمْ یَوْمَ الْحَسْرَهِ إِذْ قُضِیَ الْأَمْرُ وَ هُمْ فِی غَفْلَهٍ وَ هُمْ لا یُؤْمِنُونَ (۳۹)

و بترسان آنها را از روز حسرت و ندامت زمانی که گذشته کار و آنها در غفلت بودند و آنها ایمان نمی آورند و انذرهم که اولین تکلیف پیغمبران بشارت و انذار است بشارت باهل ایمان و تقوی و اعمال صالحه و انذار از شرک و کفر و ضلالت و فسق و فجور و اعمال سیّئه و اخلاق رذیله و صفات خبیثه.

یوم الحسره که یکی از اسامی یوم القیامه یوم الحسره است حتی اهل بهشت حسرت میبرند که ای کاش بیشتر و بهتر عمل کرده بودیم تا درجات آنها بیشتر و بالاتر میشد.

إِذْ قُضِیَ الْأَمْرُ پس از مردن دیگر نه ایمان قبول میشود و نه توبه.

وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ نساء آیه ۱۸.

وَ هُمْ فِی غَفْلَهٍ تصور میکنند و خیال می کنند همیشه در دنیا هستند و پس از موت خبری نیست و بکلّی منکر معاد میشوند وَ هُمْ لا یُؤْمِنُونَ بیوم القیامه

و يوم البعث.

[سوره مريم (۱۹): آيه ۴۰] .... ص: ۴۴۳

إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَ مَنْ عَلَيْها وَ إِلَيْنا يُرْجَعُونَ (۴۰)

محققا ما خودمان ارث ميبريم زمين را و هر كس بر روى زمين باشد و بسوى ما است بازگشت آنها كُلُّ مَنْ عَلَيْها فانٍ وَ يَبْقى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ الرحمن آيه ۲۶.

(آنكه نمرد است و نميرد تويى آنچه تغيّر نپذيرد تويى)

تمام ميميرند و فقط وارث كل خداى متعال است وَ لِلَّهِ مِيراثُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ حديد آيه ۱۰ انا نحن تاكيد است كه البته البته ما خود ما نَرِثُ الْأَرْضَ عنوان مالكيت از كل افراد بشر زائل ميشود، زيرا بمجرد ذهاب روح سلب مالكيت ميشود و تعبير بميراث كه مالكيت حق باقى است بملكيت حقّه حقيقيّه و من عليها از جن و انس چون بازگشت روح آنها در عالم مثال و برزخ در تحت قدرت حق است و بس وَ إِلَيْنا يُرْجَعُونَ يوم البعث تمام اوّلين و آخرين از جن و انس و ملك بلكه حيوانات از وحوش و طيور زنده ميشوند و بجزاى اعمال خود جزا داده ميشوند ان خير فخير و ان شرا فشر.

[سوره مريم (۱۹): آيه ۴۱] .... ص: ۴۴۳

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ إِبْراهِيمَ إِنَّهُ كانَ صِدِّيقاً نَبِيًّا (۴۱)

پس از فراغ از قضاياى زكريا و يحيى و مريم و عيسى خداوند قضاياى ابراهيم را بيان ميفرمايد:

و ياد كن در قرآن مجيد ابراهيم را محققا بود ابراهيم صديق و نبى ذكر احوال سابقين از انبياء و مؤمنين و صلحاء و متقين و از كفار و مشركين و فجار و فاسقين در قرآن مجيد براى تنبيه و تذكر اين امت است كه خداوند با آنها چه معامله فرموده چه الطاف و عناياتى با دسته اوّل و چه عقوباتى با دسته دوّم.

وَ اذْکُرْ فِی الْکِتابِ إِبْراهِیمَ در موضوع ابراهیم بین شیعه و سنی و مشرکین از جهاتی اختلاف شدیدی است.

اولا در نسب ابراهیم اهل تسنن او را فرزند آزر که مشرک و بت پرست بود میدانند بواسطه ظواهر آیات که اطلاق اب بر او کرده مخصوصا در این آیات بعد که چهار مرتبه خطاب یا ابت کرده و در جای دیگر میفرماید:

إِذْ قالَ إِبْراهِیمُ لِأَبِیهِ آزَرَ و لکن شیعه مأخوذ از اخبار آل اطهار معتقد هستند که پدر ابراهیم تاریخ بوده مؤمن صالح و آزر عموی او بوده و شوهر مادر او و در دامن او بزرگ شده و باین مناسبت اطلاق اب بر او می کرد و دلیل شیعه قطع نظر از اخبار دو آیه شریفه در قرآنست یک آیه در سوره توبه و یک در سوره ابراهیم علیه السّلام اما در توبه وَ ما کانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِیمَ لِأَبِیهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَهٍ وَعَدَها إِیَّاهُ فَلَمَّا تَبَیَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ آیه ۱۱۴.

و البته این در زمان جوانی ابراهیم بود که تبرّی جست و عزلت اختیار کرد و از آنها جدا شد.

و اما در سوره ابراهیم در زمان پیری ابراهیم که خدا اسمعیل و اسحق را با عنایت کرده بود میگوید:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی وَهَبَ لِی عَلَی الْکِبَرِ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ الی قوله رَبَّنَا اغْفِرْ لِی وَ لِوالِدَیَّ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ یَوْمَ یَقُومُ الْحِسابُ آیه ۴۱.

پس معلوم می شود که والد ابراهیم غیر آذر است که از او تبرّی جسته (و ثانیا) در عقیده ابراهیم یهود گفتند هم عقیده ما است نصاری گفتند در مذهب ما است مسلمین گفتند مذهب اسلام است خدا میفرماید:

ما کانَ إِبْراهِیمُ یَهُودِیًّا وَ لا نَصْرانِیًّا وَ لکِنْ کانَ حَنِیفاً مُسْلِماً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ آل عمران آیه ۶۰ و در جای دیگر خطاب بپیغمبر میفرماید ثُمَّ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّهَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ نحل آیه ۱۲۴.

و نیز میفرماید: یا أَهْلَ الْکِتابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِی إِبْراهِیمَ وَ ما أُنْزِلَتِ التَّوْراهُ

وَ الْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ

آل عمران آیه ۶۵.

(و ثالثا) در ذبیح ابراهیم یهود گفتند اسحق بوده و عقیده مسلمین اسمعیل بوده إِنَّهُ كانَ صِدِّيقاً نَبِيًّا از برای صدق اطلاقاتیست صدق در کلام صدق در کتابت صدق در وعد صدق در ایمان که نفاق نباشد صدق در اخلاق صدق در افعال و صدّیق صیغه مبالغه است و ابراهیم بتمام اطلاقات صدق صدّیق بوده و این دلیل بر مقام عصمت است چنانچه در آیه شریفه وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ.

مفصلا بیان کردیم و اما نبوت حضرت ابراهیم مقام نبوت و رسالت و اولوا العزمی را داشت، بلکه بعد از حضرت رسالت افضل از جمیع انبیاء بود.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۲] .... ص: ۴۴۵

إِذْ قالَ لِأَبِيهِ يا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ ما لا يَسْمَعُ وَ لا يُبْصِرُ وَ لا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئاً (۴۲)

زمانی که گفت از برای پدرش ای پدر برای چه عبادت می کنی چیزی را که نمی شنود و نمی بیند و بی نیاز نمی کند ترا چیزی را إِذْ قالَ لِأَبِيهِ

آزر که گفتم عمّ ابراهیم و شوهر مادر ابراهیم بود و باو اطلاق اب میکرد چون در دامن او بزرگ شده بود یا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ

چون بت پرست بود و در آن زمان بت پرستی بسیار رواج داشت و بت های بزرگ خود را در بتکده گذارده بودند و هر کدام بت کوچکی میتراشیدند و در نزد خود نگاه داشته بودند و پرستش می کردند.

ما لا يَسْمَعُ وَ لا يُبْصِرُ

نه گوش دارند که دعاهای شما را بشنوند و نه چشم دارند که عبادات شما را مشاهده کنند یک چوب خشک یا یک فلز آب کرده بیش نیستند.

وَ لا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئاً

نه قدرت دارند بر اینکه نعمتی بشما دهند و نه دفع بلائی از شما کنند و نه حاجت شما را برآورند بلکه بت پرستی از گاو و گوساله و درخت و ماه و ستاره و خورشید و ملائکه و انبیاء و اولیاء پست تر هست زیرا یک جمادی مصنوع بشری بیش نیست.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۳] .... ص: ۴۴۶

یا أَبَتِ إِنِّی قَدْ جاءَنِی مِنَ الْعِلْمِ ما لَمْ یَأْتِکَ فَاتَّبِعْنِی أَهْدِکَ صِراطاً سَوِیًّا (۴۳)

ای پدر من بتحقیق آمده است مرا از علم آنچه نیامده ترا پس متابعت کن مرا هدایت می کنم ترا راه مستوی که هیچگونه انحراف و اعوجاجی در او نباشد یا ابت بجای یا ابی است تا بجای یا است از برای تاکید قَدْ جاءَنِی مِنَ الْعِلْمِ انسان نسبت بهر شیئی تاره یقین بوجود او دارد، و تاره یقین بعدم او، و تاره احتمال وجود و عدم را هر دو را میدهد و یقین هم اگر مطابق با واقع باشد او را علم مینامند و اگر بر خلاف واقع باشد جهل مرکب میگویند و احتمال هم سه قسم است اگر احتمال وجود بیشتر است ظن میگویند و اگر احتمال عدم زیادتر است و هم می شمارند و اگر هر دو مساویست شک مینامند و اگر از جهات باطنیه مثل الهام و وحی بدست بیاید علم موهوبی میگویند و علوم انبیاء از این قسمت است و چون از این جهت است احتمال خطاء و اشتباه در او نمی رود ولی اگر از ادلّه استفاده شده باشد ممکن است در یکی از مقدماتش خطا رفته باشد و علم ابراهیم از قسمت اوّل است هیچگونه خطایی در او نیست.

ما لَمْ یَأْتِکَ معلوم است آزر که بت را می پرستید اولا یقین ندارد که میفرماید:

ما لَهُمْ بِذلِکَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا یَظُنُّونَ.

و ثانیا بر فرض یقین داشته باشد جهل مرکب است نه علم فاتبعنی اطاعت انبیاء و اوصیاء معصومین بحکم عقل و شرع واجب است چون احتمال خطاء در او نمیرود اهدک هدایت راه نمایی است صراطا سویّا راه راست که از ابتداء خط تا انتهاء او جزئی انحراف ندارد از قدم اول انسان را بمقصد میرساند، که صراط مستقیم است و بعلاوه از رساندن بمقصد اقصر طرق است.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۴] .... ص: ۴۴۶

یا أَبَتِ لا تَعْبُدِ الشَّیْطانَ إِنَّ الشَّیْطانَ کانَ لِلرَّحْمنِ عَصِیًّا (۴۴)

ای پدرک من عبادت شیطان نکن محققا شیطان هست از برای خداوند رحمن

معصیت کار، هر امر باطلی عبادت شیطان است چه در امور اعتقادیه باشد یا در صفات اخلاقیّه یا در اعمال جوارحیّه، زیرا شیطان قسم یاد کرده که گفت: فَبِعِزَّتِکَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ إِلَّا عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِینَ و خداوند هم میفرماید:

وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَیْهِمْ إِبْلِیسُ و تسلط شیطان بر اولاد آدم بسیار روشن است جایی که مثل حضرت آدم و حوّا را از بهشت خارج کند با اینکه دارای مقام عصمت بود و خلیفه اللَّه بوده با اولاد او چه می کند و عده و عدّه او هم بسیار است حتی باندازه ای که در دوره رجعت با امیر المؤمنین جنگ میکند و لشکر او بیشتر هستند تا پیغمبر اکرم میآید و او را بقتل میرساند، لذا فرمود: یا أَبَتِ لا تَعْبُدِ الشَّیْطانَ و چه عبادت شیطان بزرگتر از شرک و بت پرستی تا چه رسد باعمال سیئه و افعال قبیحه و صفات رذیله.

إِنَّ الشَّیْطانَ کانَ لِلرَّحْمنِ عَصِیًّا گفتند رحمن از صفات خاصه خداوند است اطلاق بر غیر او صحیح نیست، مثل اسم اللَّه ولی صفات دیگر مانعی ندارد، مثل رحیم کریم و غیر اینها و عداوت شیطان با خداوند از امور بسیار واضح است، و هم چنین عداوت او با بنی آدم.

إِنَّ الشَّیْطانَ لَکُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا فاطر آیه ۶- و بدتر از شیطان شیاطین انسی و هوای نفس.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۵] .... ص: ۴۴۷

یا أَبَتِ إِنِّی أَخافُ أَنْ یَمَسَّکَ عَذابٌ مِنَ الرَّحْمنِ فَتَکُونَ لِلشَّیْطانِ وَلِیًّا (۴۵)

ای پدرک من محققا من میترسم این که بتو متوجه شود عذابی از خداوند رحمن پس تو میباشی از برای شیطان ولی و تالی تلو و قرین او، معاصی الهی علاوه از استحقاق عذاب اخروی بسا بعذاب های دنیوی هم گرفتار می کند، چنانچه بر قوم نوح و لوط و موسی و شعیب و غیر اینها نازل شده و گفتیم عقوبات دنیوی معاصی بسیار است ضعف ایمان سواد قلب قساوت بعد از رحمت حق سلب نعمت نزول بلا و غضب الهی قرب بشیطان بعد عن اللَّه رنجش قلوب نبی و ائمه اطهار عقوبات ده گانه

لذا میفرماید:

یا أَبَتِ إِنِّی أَخافُ أَنْ یَمَسَّکَ عَذابٌ مِنَ الرَّحْمنِ چنانچه بر کفار و مشرکین و اهل معاصی نازل شده. فَتَکُونَ لِلشَّیْطانِ وَلِیًّا داخل میشوی در حزب شیطان لعین چنانچه میفرماید:

اسْتَحْوَذَ عَلَیْهِمُ الشَّیْطانُ فَأَنْساهُمْ ذِکْرَ اللَّهِ أُولئِکَ حِزْبُ الشَّیْطانِ أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّیْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ مجادله آیه ۲۰.

و ولّی شیطان دوست و ناصر و قرین و حزب شیطان میشود.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۶] .... ص: ۴۴۸

قالَ أَ راغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِی یا إِبْراهِیمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّکَ وَ اهْجُرْنِی مَلِیًّا (۴۶)

گفت: آزر آیا اعراض می کنی تو از خدایان من ای ابراهیم اگر منتهی نشوی هر آینه تو را سنگسار می کنم و دور شو و هجر کن از من.

قالَ أَ راغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِی رغبت اگر متعدی بالی شد مفادش میل و اقبال باو است، و اگر متعدی به عن شد بمعنی اعراض و دوری از او است و آلهه جمع اله است و معلوم می شود که آزر بتهای زیادی داشته و می پرستید. «یا ابراهیم» و حضرت ابراهیم باتمام آنها طرف بوده یعنی هر چه غیر خدای متعال است عبادتش شرک و کفر و عبادت شیطان و باطل و عاطل است.

لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّکَ رجم سنگسار است، و یکی از احکام اسلام رجم است در زنا محسنه زن شوهر دار زنا دهد، یا مرد زن دار زنا کند. وَ اهْجُرْنِی مَلِیًّا و دور شو از من و از شهر من بیرون رو تا سالم بمانی و من تو را نه بینم، اگر نزد من باشی رجم می کنم تو را، و اگر از نزد من بروی سالم می مانی، و کلمه ملیّا گویا اشاره باشد بمدت طولانی که دیگر هرگز تو را نبینم.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۷] .... ص: ۴۴۸

قالَ سَلامٌ عَلَیْکَ سَأَسْتَغْفِرُ لَکَ رَبِّی إِنَّهُ کانَ بِی حَفِیًّا (۴۷)

ابراهیم فرمود: سلام بر تو زود باشد من طلب مغفرت می کنم برای تو از پروردگار خود محققا او می باشد بمن رءوف و مهربان، انبیاء تا مادامی که احتمال تأثیر میدهند با رأفت و مهربانی و ملایمت با کفار و مشرکین رفتار می کنند که موجب رغبت آنها شود و تمایل بایمان پیدا کنند، لکن بعد از آنکه از قابلیت هدایت افتادند در مقام دفع آنها و بی زاری از آنها برمی آیند. چنانچه در همین مورد میفرماید:

وَ ما کانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِیمَ لِأَبِیهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَهٍ وَعَدَها إِیَّاهُ فَلَمَّا تَبَیَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ توبه آیه ۱۱۵.

قالَ سَلامٌ عَلَیْکَ از برای سلام دو معنی کرده اند، یکی آنکه سلام اسم خداوند است یعنی خدا نگهبان تو باشد که از شرک خارج شوی و بتوحید که سلامتی دنیا و آخرت است برساند، دیگر طلب سلامتی از جمیع بلیات و عقوبات دنیوی و اخروی که آنهم شرطش ایمان است.

سَأَسْتَغْفِرُ لَکَ رَبِّی که اگر موفق بتوحید و ایمان شدی از خداوند طلب می کنم که از گناهان قبل بگذرد و بیامرزد تو را.

إِنَّهُ کانَ بِی حَفِیًّا از برای حفی دو معنی کردند، یکی بمعنی بارّ که نسبت بمن برّ احسان و مهربانی دارد که در این جا مراد همین معنی است، دیگر بمعنی استقصاء در سؤال که در کلام امیر در خطاب به پیغمبر بر سر قبر فاطمه می گوید:

فاحفها السؤال.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۴۸] .... ص: ۴۴۹

وَ أَعْتَزِلُکُمْ وَ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ أَدْعُوا رَبِّی عَسی أَلَّا أَکُونَ بِدُعاءِ رَبِّی شَقِیًّا (۴۸)

و من از شما مشرکین اعتزال می جویم و از آنچه را که می خوانید از غیر از خداوند متعال و می خوانم پروردگار خود را امید است این که نباشم بدعاء پروردگار خود شقّی و بد عاقبت.

و اعتزلكم اعتزال از مشركين دور شدن از آنها و بيرون رفتن از ميانه آنها و خارج شدن از شهر آنها كه قصد بيت المقدس كرده بود كه مسافرت كند بآن طرف.

وَ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ اعتزال از آلهه آنها از اصنام ترك عبادت آنها و توجّه بآنها است.

وَ أَدْعُوا رَبِّي عبادت پروردگار و توجه باو و اطاعت و امتثال باوامر او و منتهى شدن از منهيّات او و رفتن بدرب خانه او و طلب حوائج از او و نجات از مهالك.

عَسى أَلَّا أَكُونَ بِدُعاءِ رَبِّي شَقِيًّا تعبير بعسى بمعنى اميدوارى و رجاء است چون بايد مؤمن بين خوف و رجاء باشد نه مطمئن بقبول و نه مأيوس از قبول كه گفتند دو معصيت از معاصى كبيره امن من مكر اللَّه و يأس من روح اللَّه است، چه بسا اشخاصى كه در عبادت در اوّل امر به مقام بسيار بلندى نائل شدند و لكن در عاقبت بى ايمان و بدبخت گشتند، مثل شيطان و بلعم باعورى، و چه بسيار در شرك و كفر و فسق و فجور مدتى از عمر خود را طىّ كردند لكن عاقبت موفق بايمان و توبه و با سعادت از دنيا رفتند، و اخبار خوف و رجاء دو قسمت است، يك قسمت دلالت دارد بر تساوى و يك قسمت دلالت دارد كه رجاء بيشتر باشد از خوف و جمع بين اين دو در نظر بخود تساوى و نظر بخدا ترجيح رجاء.

[سوره مريم (۱۹): آيه ۴۹] .... ص: ۴۵۰

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَ ما يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ كُلًّا جَعَلْنا نَبِيًّا (۴۹)

پس چون از آنها اعتزال نمود و از اصنام آنها ما باو عنايت فرموديم اسحق و يعقوب را و تمام آنها را قرار داديم نبى.

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ از بين آنها بيرون رفت بطرف بيت المقدس. وَ ما يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كه از بتهاى آنها و آلهه آنها و توجه بذات اقدس ربوبى خداوند

برای آنکه وحشت تنهایی باو اثر نگذارد.

وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ که ملائکه نازل شدند بر ابراهیم و بشارت دادند بعیالش چنانچه میفرماید:

وَ امْرَأَتُهُ قائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْناها بِإِسْحاقَ وَ مِنْ وَراءِ إِسْحاقَ يَعْقُوبَ هود آیه ۷۱ «یعقوب» که فرزند اسحق باشد و در زمان ابراهیم بدنیا آمد که فرزند ابراهیم بود.

وَ كُلًّا جَعَلْنا نَبِيًّا یعنی کل واحد منهما که اسحق و یعقوب باشد، و ممکن است معنی کل واحد منهم باشد که ابراهیم و اسحق و یعقوب باشد.

«تنبیه» اختلاف شد بین یهود و بین مسلمین که خداوند ابتداء اسحق را بابراهیم داد یا اسمعیل را و مسلمین معتقد باین هستند که ابتداء اسماعیل را از هاجر باو عنایت فرمود عیال ابراهیم ساره حسد برد که خود عقیم بود، گفت: این بچه را با مادرش ببر جایی که من مشاهده نکنم مأمور شد آورد آنها را بمکّه معظمه که شرحش در قرآن مجید دارد.

رَبَّنا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ ابراهیم آیه ۴۰ و اوست ذبیح اللّه و اهل کتاب اسحق را معتقدند.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۰] .... ص: ۴۵۱

وَ وَهَبْنا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنا وَ جَعَلْنا لَهُمْ لِسانَ صِدْقٍ عَلِيًّا (۵۰)

و عنایت کردیم از برای آنها از رحمت خودمان و قرار دادیم از برای آنها زبان صدق بسیار بلند و عالی و مرتفع. وَ وَهَبْنا لَهُمْ ابراهیم و اسحق و یعقوب را مِنْ رَحْمَتِنا غیر از کثره اولاد و اعطاء نبوت و رسالت رحمت های دنیوی و اخروی از نعم الهیّه که احصاء نه میتوان کرد.

وَ جَعَلْنا لَهُمْ لِسانَ صِدْقٍ عَلِيًّا تمام ملل تمجید و اظهار خلوص و ارادت نسبت بآنها دارند، قریش افتخار میکردند که ما از اولاد اسمعیل فرزند ابراهیم هستیم، یهود افتخار می کنند که ما از بنی اسرائیل که اسحق باشد هستیم، حتی

امروز اسم دولت خود را اسرائیل گذاردند مشرکین دین خود را نسبت بابراهیم میدهند، یهود ابراهیم را هم دین خود میدانند نصاری هم کیش خود می پندارند که در قرآن مجید میفرماید:

ما کانَ إِبْراهِیمُ یَهُودِیًّا وَ لا نَصْرانِیًّا وَ لکِنْ کانَ حَنِیفاً مُسْلِماً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ.

آل عمران آیه ۶۰ که معلوم می شود مشرکین و یهود و نصاری او را از خود می دانند و عقیده مسلمین این است که اسلام طبق مله ابراهیم است چنان چه میفرماید:

ثُمَّ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّهَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً نحل آیه ۱۲۴ و نیز میفرماید:

إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِیُّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا آل عمران آیه ۶۱ و دین مقدّس ابراهیم در بنی اسماعیل باقی بود تا زمان پیغمبر اکرم که آخرین وصیّ ابراهیم حضرت ابی طالب بود، و در بنی اسرائیل تا زمان موسی و دین موسی تا زمان عیسی و دین عیسی تا زمان پیغمبر اسلام.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۱] .... ص: ۴۵۲

وَ اذْکُرْ فِی الْکِتابِ مُوسی إِنَّهُ کانَ مُخْلَصاً وَ کانَ رَسُولاً نَبِیًّا (۵۱)

و یاد کن در قرآن مجید موسی را محققا او بود بنده خالص و بود رسول نبی. وَ اذْکُرْ فِی الْکِتابِ مُوسی شرح قصّه موسی را خداوند در قرآن مجید در بسیاری از سور و آیات شریفه بیان فرمود از شرح حمل او و مخفی بودن آثار حمل و وضع حمل مادرش و القاء در رود نیل و گرفتن فرعون و اراده قتل آن و مانع شدن زن فرعون و در دامن فرعون بزرگ شدن تا بحد رشد و ارجاع بمادرش و قتل قبطی و فرار بطرف مدین و خدمت شعیب رسیدن و مشاهده نار و تکلّم خداوند با او و اعطاء نبوت و رسالت و مامور شدن بدعوت فرعون و فرعونیان تا زمان هلاکت آنها بغرق در

دریای نیل و پس از هلاک آنها و ایرادات بنی اسرائیل و گوساله پرستی آنها و تقاضای رؤیت حق جهره و سایر عملیات آنها. و پس از موسی چه کردند بنی اسرائیل از تحریف توریه و از بین بردن او و قتل انبیاء، و در اخبار بسیار شرح حالات آنها مفصلا بیان شده، فقط در این آیه شریفه اشاره به مقام موسی میفرماید:

إِنَّهُ کانَ مُخْلَصاً خداوند او را خالص گردانید برای نبوت و رسالت و عبادت و بنده گی و امتیاز داد او را بمقام کلیمیت.

وَ کانَ رَسُولًا فرستاده شد بر فرعون و اتباعش و بر بنی اسرائیل و ناسخ شریعه ابراهیم شد در بنی اسرائیل. (نبیا) مقام نبوت و اولوا العزمی و غلبه بر دشمن باو عنایت شد.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۲] .... ص: ۴۵۳

وَ نادَیْناهُ مِنْ جانِبِ الطُّورِ الْأَیْمَنِ وَ قَرَّبْناهُ نَجِیًّا (۵۲)

و ندا دادیم او را از طرف طور ایمن و نزدیک کردیم او را در مناجات که با خداوند مناجات هایی داشت. وَ نادَیْناهُ اشاره بآیه شریفه است.

فَلَمَّا أَتاها نُودِیَ مِنْ شاطِئِ الْوادِ الْأَیْمَنِ فِی الْبُقْعَهِ الْمُبارَکَهِ مِنَ الشَّجَرَهِ أَنْ یا مُوسی إِنِّی أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِینَ الی آخر الآیات. قصص آیه ۳۰ تا ۳۶.

مِنْ جانِبِ الطُّورِ الْأَیْمَنِ طور نام کوهی است جانب طرف کوه است ایمن طرف راست کوه که شجره زیتون بود صدا بلند شد. إِنِّی أَنَا اللَّهُ باین معنی که موسی در جانب طور ایمن نزد شجره بود که نداء الهی را شنید و ندا از جمیع اطراف باو میرسید.

بافلاطون گفتند: ان تلمیذک موسی یزعم انه یتکلم مع عله العلل گفت:

از او به پرسید از کدام طرف صدا می شنوی پرسیدند فرمود: از جمیع اطراف گفت: بروید و باو ایمان بیاورید. وَ قَرَّبْناهُ نَجِیًّا مراد قرب مکانی نیست چون ذات اقدسش حق مکان ندارد احاطه قیومیّه بجمیع عوالم امکانیّه دارد قرب و بعد

ندارد، بلکه قرب معنوی است بعنایات و تفضلات و الطاف ربوبی، چنان چه اطاعت قرب می آورد و معصیت بعد دارد و انبیاء بالاخص اولوا العزم آنها قرب از جمیع مقربان هستند تا برسد بجایی که بفرماید:

فَکانَ قابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنی سوره نجم در حق رسول محترم، و موسی با خدای خود مناجات داشت که مفاد نجیّا است. و بهترین عبادات مناجات با پروردگار خود است بالاخص در وقت سحر در جای خلوت، بلکه از جمیع نعم بهشتی مناجاه با پروردگار الذّ است از امیر المؤمنین علیه السّلام مروی است که فرمود:

اذا اشتغل اهل الجنه بالجنه اشتغل اهل اللَّه باللَّه

و این موهبت کبری نصیب حضرت موسی شد که هر موقع می رفت در مقام مناجات با خدای خود تکلم میکرد و خداوند با او تکلم میفرمود، چنانچه میفرماید: وَ کَلَّمَ اللَّهُ مُوسی تَکْلِیماً نساء آیه ۱۶۲.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۳] .... ص: ۴۵۴

وَ وَهَبْنا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنا أَخاهُ هارُونَ نَبِیًّا (۵۳)

و موهبت کردیم از برای موسی از رحمت خود برادرش هارون را نبی قرار دادیم اشاره به آیات شریفه در سوره قصص موقعی که مأمور شدند بدعوت فرعون.

قالَ رَبِّ إِنِّی قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخافُ أَنْ یَقْتُلُونِ وَ أَخِی هارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّی لِساناً فَأَرْسِلْهُ مَعِی رِدْءاً یُصَدِّقُنِی إِنِّی أَخافُ أَنْ یُکَذِّبُونِ قالَ سَنَشُدُّ عَضُدَکَ بِأَخِیکَ وَ نَجْعَلُ لَکُما سُلْطاناً فَلا یَصِلُونَ إِلَیْکُما بِآیاتِنا أَنْتُما وَ مَنِ اتَّبَعَکُمَا الْغالِبُونَ آیه ۳۳ تا ۳۵.

و در سوره طه قالَ رَبِّ اشْرَحْ لِی صَدْرِی وَ یَسِّرْ لِی أَمْرِی وَ احْلُلْ عُقْدَهً مِنْ لِسانِی یَفْقَهُوا قَوْلِی وَ اجْعَلْ لِی وَزِیراً مِنْ أَهْلِی هارُونَ أَخِی اشْدُدْ بِهِ أَزْرِی وَ أَشْرِکْهُ فِی أَمْرِی الی قوله تعالی قالَ قَدْ أُوتِیتَ سُؤْلَکَ یا مُوسی

آیه ۲۶ تا ۳۷ و غیر این موارد از آیات شریفه در سور قرآنیه لذا میفرماید: وَ وَهَبْنا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنا أَخاهُ هارُونَ نَبِيًّا هارون دارای مقام نبوت بود لکن تابع موسی بوده چنانچه انبیاء بعد از آدم تا زمان نوح تابع آدم بودند و تبلیغ شریعه او را می کردند و انبیاء بعد از نوح تابع نوح بودند تا زمان ابراهیم، و انبیاء بعد از ابراهیم در بنی اسرائیل تابع دین ابراهیم بودند تا زمان حضرت خاتم و در بنی اسرائیل تا زمان موسی و بعد از موسی تابع موسی تا زمان عیسی و بعد تابع عیسی تا زمان محمّد صلّی اللَّه علیه و اله و سلّم و بسا می شد در یک عصر هزار نبی هر کدام بناحیه مأموریت داشتند مثل علماء اعلام در هر عصر و زمان در نقاط مختلفه و اماکن کثیره مأمور بدعوت بدین مقدس اسلام لذا فرمود:

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۴] .... ص: ۴۵۵

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ إِسْماعِيلَ إِنَّهُ كانَ صادِقَ الْوَعْدِ وَ كانَ رَسُولاً نَبِيًّا (۵۴)

و یاد کن در قرآن مجید اسماعیل را محققا او بود صادق الوعد، بوعده های خود وفا میکرد، و بود فرستاده خدا و رسول بر قوم خود، اختلاف شد بین مفسرین که این اسمعیل که بوده اکثر مفسرین گفتند اسماعیل فرزند ابراهیم بوده که ملقب بذبیح اللَّه شد، چون حضرت ابراهیم اسماعیل را از هاجر آورد بر حسب تقاضای ساره و امر مبارک الهی او را آورد مکّه معظمه نزد بیت اللَّه الحرام، چنانچه عرض میکند.

رَبَّنا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنا لِيُقِيمُوا الصَّلاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَراتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ.

ابراهیم آیه ۴۰ و اخبارهم بر طبق این داریم از خاصه و عامه، و بعضی گفتند اسمعیل ابن حزقیل بود که خداوند او را مبعوث کرد بر قومش پوست صورت او را کندند و سر او را مجروح کردند خداوند فرستاد نزد او که آنها را چه نحوه عذاب کنم، درخواست عذاب نکرد، بلکه تقاضای عفو نمود، و لکن بعید نیست همان فرزند ابراهیم باشد که بفرماید:

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ إِسْماعِيلَ برای تنبیه قوم که إِنَّهُ كانَ صادِقَ الْوَعْدِ که یکی از واجبات شرعی وفاء بوعد است و خلف وعد یکی از گناهان بزرگ است، چنانچه میفرماید:

وَ لَوْ تَواعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعادِ انفال آیه ۴۳ بلی وعده هایی که از معاصی و اعمال قبیحه است واجب است تخلف کردن و حرام است وفاء بآن، و خداوند هم خلف وعد نمی کند.

إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ آل عمران آیه ۹ اگر وعده احسانی کردی باید وفا کنی، ولی خلف وعید مانعی ندارد که وعده عقوبت باشد، بلکه حسن دارد.

وَ كانَ رَسُولًا الى قومه نبيا من اللَّه.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۵] .... ص : ۴۵۶

وَ كانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلاةِ وَ الزَّكاةِ وَ كانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا (۵۵)

و بود اسماعیل که امر می کرد اهل خود را بنماز و زکاه و بود در نزد پروردگار خود راضی شده، یعنی خداوند از او راضی و خوشنود است.

وَ كانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بعضی گفتند مراد از اهل قوم و عشیره و عترت بودند، و بعضی گفتند امه او، و ما می گوئیم بکسانی که خداوند او را مأمور فرمود بدعوت آنها، لکن ظاهر لفظ اهل بستگان نزدیک است سه عنوان است اهل و آل و عترت قریب المعنی است ولی بشرط آنکه با او در عقیده و اخلاق و افعال موافق باشند نه مثل پسر نوح که بفرماید:

إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صالِحٍ نوح آیه ۴۸ و این عناوین نسبت برسول اکرم صادق بر صدیقه طاهره و ائمه اثنی عشره می شود و بس. بِالصَّلاةِ وَ الزَّكاةِ که این دو امر واجب در جمیع شرایع از زمان آدم تا قیام قیامت بوده و هست فقط خصوصیاتش تغییر می کند نسبت بحکم و مصالح.

وَ كانَ عِنْدَ رَبِّهِ و بود در پیشگاه پروردگار خود. مرضیّا خداوند از او راضی بود و او مرضیّ خدا و این دلیل می شود بر اینکه جمیع افعال و اعمال

و اقوال و اخلاق و امور اعتقادیه او مطابق دستور الهی بوده و هیچگونه عملی که بر خلاف رضای حق است از او صادر نشده و مقام رضا فوق جمیع مقامات است حتی در خبر داریم که میفرماید:

پس از آنکه اهل بهشت در او جای گرفتند و جمیع نعم بهشت در دست رس آنها بود خطاب میرسد که آیا حاجت دیگری دارید میگویند:

ربنا رضاک.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۶] .... ص: ۴۵۷

وَ اذْکُرْ فِی الْکِتابِ إِدْرِیسَ إِنَّهُ کانَ صِدِّیقاً نَبِیًّا (۵۶)

ادریس یکی از اجداد نوح بود، و در زمان حیاه آدم بدنیا آمد چون آدم تا زمان ولادت نوح حیاه داشت و ادریس در روی زمین سیصد و شصت و پنج سال ۳۶۵ عمر کرد، و بعد از این مدت بعالم بالا رفت و تا کنون زنده است و زمان ظهور حضرت بقیّه اللَّه نازل می شود در زمین و از انصار حضرت بقیه اللَّه می شود که چهار از انبیاء سلف در رکاب حضرتش حاضر می شوند ادریس عیسی خضر الیاس، و اوّل کسی است که علم خیاطی باو افاضه و لباس چرمی می پوشید و اوّل کسی است که علم خط و کتابت را تعلیم نمود و سی صفحه بر او نازل شد، و نیز اول کسی که علم نجوم و حساب را دارا بود و نظر می نمود و دعوت بشریعت آدم میکرد و نام او در توریه اخنوخ است.

إِنَّهُ کانَ صِدِّیقاً نَبِیًّا گذشت معنای صدّیق و مراتب و اقسام آن صدق در کلام در کتابت در اخلاق در افعال در عقائد و نبیّ که مورد وحی الهی واقع میشود و همین علوم معجزات او بود که سابقه نداشته.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۷] .... ص: ۴۵۷

وَ رَفَعْناهُ مَکاناً عَلِیًّا (۵۷)

بالا بردیم او را در مکان بسیار بلندی، اختلاف زیادی در معنای مکان علیّ

بین مفسرین شد، بعضی گفتند مراد شأن و مقام است، و بعضی گفتند بردند او را بآسمان اوّل، و بعضی بآسمان چهارم، و بعضی بآسمان ششم، و بعضی گفتند او را بردند ببهشت و این قول اقرب است، چنانچه مکرر اشاره کرده ایم که او را بردند در آسمانها و چون بهشت را باو نمودند تقاضا کرد که در آن ساکن باشد اجازه دادند تا زمان ظهور حضرت بقیه اللّه- عج- باشد، و چون در بهشت مرگ نیست آنجا هست، پس از ظهور نازل می شود و از یاور آن حضرت است که چهار از انبیاء زنده هستند و از یاوران آن حضرت میشوند.

ادریس، عیسی، خضر، الیاس.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۸] .... ص: ۴۵۸

أُولئِکَ الَّذِینَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ مِنَ النَّبِیِّینَ مِنْ ذُرِّیَّهِ آدَمَ وَ مِمَّنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ وَ مِنْ ذُرِّیَّهِ إِبْراهِیمَ وَ إِسْرائِیلَ وَ مِمَّنْ هَدَیْنا وَ اجْتَبَیْنا إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُ الرَّحْمنِ خَرُّوا سُجَّداً وَ بُکِیًّا (۵۸)

این انبیاء که در این آیات شریفه بیان شد کسانی هستند که خداوند بآنها انعام فرمود مقام نبوت و رسالت و عصمت و طهارت و سایر نعم دنیویّه و اخرویّه از پیغمبران که از ذریّه آدم بودند و از کسانی که با نوح در کشتی نجات پیدا کردند، و آنها را بر کشتی سوار کردیم و از ذریّه ابراهیم و اسرائیل که اسحق باشد و از کسانی که هدایت کردیم آنها را و برگزیدیم که هر موقع تلاوت شود بر آنها آیات خداوند رحمن میافتند بسجده و اشک میریزند.

«اشکال» تمام اینها ذرّیه آدم بودند همان کلمه من ذریه آدم کافی بود وجه بیان بقیّه چیست؟ (جواب) برای بیان فضیلت فوق فضیلت است، زیرا اگر اکتفاء بذریّه آدم فرموده بود می گفتند این فضیلت برای تمام بنی آدم هست امتیازی با دیگران ندارند.

«اولئک» کسانی که از ابتداء سوره بیان فرموده زکریّا و یحیی و عیسی و ابراهیم و اسحق و یعقوب و موسی و هارون و اسمعیل و ادریس که ده نفر از انبیاء را

ذکر فرمود.

الَّذِینَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ نعمت های خداوند بر انبیاء فوق جمیع نعم الهی است که آنها را مقدم بر جمیع ملائکه و مقربان درگاه الهی است و مقام خلافه اللّهی بآنها عنایت فرمود و درجه اعلای بهشت را بر آنها مقرر داشت و غیر اینها از نعم دنیوی و اخروی حتی طاعت آنها را قرین اطاعه خود مقرر فرمود.

من النبیّین انبیاء منحصر باین ده نفر نبودند این ده نفر بعض انبیاء هستند کلمه من تبعیضیّه است.

مِنْ ذُرِّیَّهِ آدَمَ نوع مفسرین بلکه جمیع آنها این جمله را با جمل بعد بیان این مذکورات در آیات قبل که انبیاء مذکورین میدانند، چنانچه قبلا هم بنظر میآید که در ترجمه بیان کردیم، لکن فعلا کأنه الهام شد که بیان جمیع انبیاء باشد- یعنی- النبیین که انبیاء کلا از ذریه آدم هستند، شیث و ادریس تا نوح علیهم السّلام.

وَ مِمَّنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ که سام ابن نوح باشد تا حضرت ابراهیم و لوط.

وَ مِنْ ذُرِّیَّهِ إِبْراهِیمَ که اسماعیل و اسحق هستند. «و اسرائیل» یعنی از ذریه اسرائیل یعقوب و یوسف و داود و سلیمان و زکریا و یحیی و عیسی و سایر انبیاء بنی اسرائیل.

وَ مِمَّنْ هَدَیْنا وَ اجْتَبَیْنا که وجود مقدس رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و اله و ائمه اطهار علیهم السّلام هستند که آنها را برگزید بر جمیع ممکنات از انبیاء و ملائکه و این جمله مستقله است.

إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُ الرَّحْمنِ مخصوص بهمین جمله آخر است، و آیات رحمن آیات شریفه قرآن است، زیرا در زمان انبیاء سلف قرآن نازل نشده بود فقط این خاندان هستند.

خَرُّوا سُجَّداً بمعرفت عظمت پروردگار و سجده های آنها بسیار طولانی مخصوصا زین العابدین و موسی بن جعفر علیهما السّلام.

و بكّيا ترسهای این اهل بیت، امیر المؤمنین را تاج البكّائین و سایر ائمه طاهرین صلوات اللّه علیهم اجمعین.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۵۹] .... ص: ۴۶۰

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضاعُوا الصَّلاةَ وَ اتَّبَعُوا الشَّهَواتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا (۵۹)

پس جای گیر شدند بعد از آنها جای گیرهایی که ضایع کردند نماز را و متابعت کردند شهوات نفسانیّه را پس زود باشد که ملاقات کنند غیّ را. فخلف از برای این مادّه اطلاقاتی است، خلیفه مخالفت اولاد و احفاد و غیر اینها و قدر جامع آنها تبدیل شی ء به شیئی است تبدیل موافقت به مخالفت ذهاب آباء باولاد و احفاد قرنی بعد قرنی و در اینجا پس از رفتن انبیاء و ائمه اطهار یک جماعت اشرار و فسّاق و فجار آمدند.

مِنْ بَعْدِهِمْ بعد از اهل هدایت و اجتباء «خلف» که این فجّار و اشرار جای گیر آنها شدند در روی زمین. أَضاعُوا الصَّلاةَ اضاعه نماز از بین بردن نماز است، چه ترک نماز باشد یا بتاخیر نماز از وقت مقرر او، یا بفقدان شرائط و اجزاء آن به اینکه باطل شود که امروز صد نود افراد مضیّع نماز هستند غیر مؤمنین از مخالفین چون ایمان شرط صحت کلّ عبادات است نماز آنها باطل و ضایع است، و در میان مؤمنین کسانی که تقلید نمیکنند و احتیاط ندارند باطل است عبادات آنها و کسانی که مراعات شرائط و اجزاء نمی کنند مثل طهارت حدثی و خبثی و اباحه مکان و لباس و موالات و غیر اینها.

و بالجمله نماز صحیح بوقت مقرر بسیار قلیل است. وَ اتَّبَعُوا الشَّهَواتِ از زنا و لواط و شرب و قمار و ساز و آواز و بی حجابی و کسب حرام و هزار گونه معاصی دیگر طبق هوای نفس.

فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا غیّ گفتند: بلاهای دنیویست، و بعضی گفتند: عذاب های اخروی است، و بالجمله جامع آنها عقوبات معاصی است در دنیا و آخرت.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۰] .... ص : ۴۶۱

إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ وَ لا یُظْلَمُونَ شَیْئاً (۶۰)

مگر کسانی که توبه کنند از معاصی و ایمان آورند بجمیع عقائد حقّه و اعمال صالحه از واجبات و مستحبات بجا آورند، پس آنها داخل میشوند بهشت را و خردلی بآنها ظلم نمی شود هم بفیوضات عبادات نائل می شوند و هم از عقوبات معاصی نجات پیدا میکنند.

إِلَّا مَنْ تابَ از اعمال و افعال سابقه که مشتمل بر معاصی و کردار زشت، و در توبه چند امر شرط است.

اوّل: پشیمانی از افعال سابقه.

دویّم. اینکه پشیمانی از حیث معصیت باشد نه از حیث مضارّ دنیوی.

سوّم: عزم بر ترک در آینده.

چهارم: اگر قابل تدارک است تدارک کند مثل قضاء صلاه و صوم و اداء زکاه و خمس و حج و ردّ حقوق الناس و ترضیه کسانی که بآنها ظلم کرده از غیبت و تهمت و افتراء و ضرب و شتم و امثال اینها، و اگر متمکن نیست در حق آنها طلب مغفرت کند و محبت بآنها و اعمال خیریّه در حق آنها.

و آمن دست از شرک و کفر و ضلالت و عناد بر دارد و معتقد بجمیع عقائد حقّه شود.

وَ عَمِلَ صالِحاً از عبادات صحیحه واجبه و مندوبه. فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ- الْجَنَّهَ بفضل الهی نه بنحو استحقاق. وَ لا یُظْلَمُونَ شَیْئاً ذرّه ای از اعمال او کسر گذارده نمیشود و بمثوبات آنها نائل میشود.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۱] .... ص : ۴۶۱

جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِی وَعَدَ الرَّحْمنُ عِبادَهُ بِالْغَیْبِ إِنَّهُ کانَ وَعْدُهُ مَأْتِیًّا (۶۱)

بهشت های عدن آن بهشتهایی که وعده فرموده خداوند رحمن بنده گان خود را بغیب محققا او هست وعده او آمدنی است بوعده خود وفا میفرماید.

جَنَّاتِ عَدْنٍ آن بهشتی که فرمود: یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ جنات عدن است

و عدن بمعنی اقامه است، چنانچه معادن جواهرات و فلزات مرکز اقامه آنها است حدیث: «

الناس معادن کمعادن الذهب و الفضه»

صفات و ملکات و اخلاق حمیده یا رذیله که در قلوب آنها است و استعدادات و فهم و عقول آنها متفاوت است و بهشت محل اقامه مؤمنین است که الی الابد در آن مقیم هستند.

الَّتِی وَعَدَ الرَّحْمنُ عِبادَهُ که در بسیاری از آیات خداوند وعده فرموده که اهل ایمان و اعمال صالحه را در آن مقیم فرماید، و مراد از عباده عباد صالحین و متّقین هستند چنانچه میفرماید:

یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً فَادْخُلِی فِی عِبادِی وَ ادْخُلِی جَنَّتِی فجر آیه ۲۸- بالغیب نظر به اینکه نعم بهشت قابل درک نیست تعبیر بغیب فرموده، چنانچه در خبر میفرماید:

فیها ما لا عین رأت و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر

و در قرآن می فرماید: وَ فِیها ما تَشْتَهِیهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْیُنُ زخرف آیه ۷۱ إِنَّهُ کانَ وَعْدُهُ مَأْتِیًّا.

مأتی اسم مفعول بمعنی فاعل است- یعنی- آتیا، و دو چیز که بهم میرسند هر دو را آتی و مأتی میگویند: مؤمنین و بهشت هر دو آتی و مأتی و وعده الهی تخلف پذیر نیست.

إِنَّ اللَّهَ لا یُخْلِفُ الْمِیعادَ آل عمران آیه ۹ رعد آیه ۳۱ وَعْدَ اللَّهِ لا یُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ روم آیه ۵ وَعْدَ اللَّهِ لا یُخْلِفُ اللَّهُ الْمِیعادَ زمر آیه ۲۱.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۲] .... ص : ۴۶۲

لا یَسْمَعُونَ فِیها لَغْواً إِلَّا سَلاماً وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِیها بُکْرَهً وَ عَشِیًّا (۶۲)

نمی شنوند در آن جنات کلام لغوی فقط کلام آنها سلام است و از برای آنها است رزق آنها در هر صبح و شام.

لا- یَسْمَعُونَ فِیها لَغْواً لغو حرف بیهوده و بی فائده است و این دو قسم است یک قسم که ضرر هم دارد مثل غیبت و کذب و فحش و افتراء و کلمات کفر آمیز و

تهمت و سعایت و امثال اینها، و یک قسم لغو و لهو و بی جا و امثال اینها هیچگونه اینها در بهشت نیست. إِلَّا سَلاماً استثناء منقطع است نه اینکه یک فرد لغو باشد خارج شده باشد، و سلام در جنت دو قسم است یکی آنکه ملائکه بر آنها سلام می کنند، دیگر آنکه اهل بهشت بملاقات یکدیگر سلام میکنند.

وَ الْمَلائِکَهُ یَدْخُلُونَ عَلَیْهِمْ مِنْ کُلِّ بابٍ سَلامٌ عَلَیْکُمْ بِما صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَی الدَّارِ رعد آیه ۲۳ دَعْواهُمْ فِیها سُبْحانَکَ اللَّهُمَّ وَ تَحِیَّتُهُمْ فِیها سَلامٌ وَ آخِرُ دَعْواهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ.

یونس آیه ۱۰ و مراد این نیست که فقط کلام آنها سلام باشد، البته پس از ملاقات با یکدیگر صحبت میکنند حمد الهی تسبیح تهلیل تکبیر و کلمات زیبا و حسن بسیار دارند.

وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِیها بُکْرَهً وَ عَشِیًّا یعنی شب و روز دائما، زیرا غذاهای بهشتی و میوه جات و مأکولات و مشروبات بهشت سیرایی ندارد و دائما التذاذ میبرند، چنانچه میفرماید:

مَثَلُ الْجَنَّهِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ أُکُلُها دائِمٌ وَ ظِلُّها تِلْکَ عُقْبَی الَّذِینَ اتَّقَوْا وَ عُقْبَی الْکافِرِینَ النَّارُ رعد آیه ۳۵.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۳] .... ص : ۴۶۳

تِلْکَ الْجَنَّهُ الَّتِی نُورِثُ مِنْ عِبادِنا مَنْ کانَ تَقِیًّا (۶۳)

این بهشت که بیان شد بهشتی است که بمیراث به بندگان خود کسی را که بوده باشد با تقوی و پرهیزکار. تلک اشاره بجنات عدن است که قبلا فرموده الجنه بهشتی است که الَّتِی نُورِثُ مِنْ عِبادِنا تعبیر بمیراث برای این است که ارث انتقال ملکیت است بغیر بلاعوض و خداوند بفضل و کرم خود بآنها عنایت می فرماید که مکرر بیان شده که انسان هر چه در دنیا عبادت کند تقابل با نعمتی که باو عنایت شده نمی کند استحقاق بهشت را ندارد و هر که بهشت رود بتفضل است حتی انبیاء فقط قابلیت تفضل را داشته باشد.

ربنا عاملنا بفضلك و لا تعاملنا بعدلك

و ممکن است که خداونـد برای تمـام بنـدگانش در بهشت مکـانی و مقـامی و جـای گـاهی قرار داده، و کسانی که بجهنّم می رونـد جایگـاه آنها را خداونـد باهل بهشت می دهـد کانه ارث حساب می شود و کلمه من تبعیضـیّه است یعنی بعض عباد. مَنْ کانَ تَقِیًّا تقوی مراتبی دارد.

۱- تقوای از عقائد فاسده که مرادف با ایمان است.

۲- از اخلاق رذیله و صفات خبیثه و تخلّق باخلاق حمیده و صفات حسنه ۳- از کبار معاصی.

۴- از کلیه معاصی.

۵- از مشتبهات که مرادف با ورع می شود.

۶- از زخارف دنیوی و لذائذ نفسانی که معنای زهد است.

۷- از توجّه بغیر حق در کلیّه امور و احوال، و آیه باطلاقها شامل جمیع مراتب میشود.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۴] .... ص: ۴۶۴

وَ ما نَتَنَزَّلُ إِلاَّ بِأَمْرِ رَبِّکَ لَهُ ما بَیْنَ أَیْدِینا وَ ما خَلْفَنا وَ ما بَیْنَ ذلِکَ وَ ما کانَ رَبُّکَ نَسِیًّا (۶۴)

ما نازل نمی کنیم مگر بأمر پروردگار تو از برای او است آنچه در نزد ماست و قبل از ما و آنچه پس از ما خواهد آمد، و آنچه بین اینها است، و نیست پروردگار تو فراموش کننده.

وَ ما نَتَنَزَّلُ کلام ملائکه است که مأمور بنزول کتب و صحف و احکام هستند بر انبیاء که ما نازل نمیکنیم.

إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّکَ خطاب به پیغمبر اکرم است که تا امریّه پروردگار تو نرسـد حق انزال نداریم که این آیات شـریفه قرآن در ظرف بیست و دو سال بر حضـرتش نازل شـده. لَهُ ما بَیْنَ أَیْدِینا لام ملکیت است، و مراد از ما بَیْنَ أَیْدِینا اموریست که پیش خلق شده از عالم انوار و نفوس و عقول و لوح و قلم و عرش و

و کرسی و سماوات و ارضین وَ ما خَلْفَنا از آن چه پس از این میآید از مخلوقات از جن و انس و احوال قیامت و خصوصیات معاد و دوره رجعت و ظهور و غیر اینها. وَ ما بَیْنَ ذلِکَ بین گذشته و آینده که هر روز و هر ساعت و دقیقه که میفرماید:

کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِی شَأْنٍ الرحمن آیه ۲۹. وَ ما کانَ رَبُّکَ نَسِیًّا نسیان از عوارض و طواری نفس است که حالات مختلفه بر او عارض می شود، ظن و شک و نسیان و سهو و وهم و خداوند محل عوارض نیست حتی علم که در حق او قائلیم عین ذات است نه اینکه حالت نفسانی و صفت عارضه بر ذات باشد، چنان چه بعضی توهم کردند.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۵] .... ص: ۴۶۵

رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَیْنَهُما فَاعْبُدْهُ وَ اصْطَبِرْ لِعِبادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِیًّا (۶۵)

پروردگار آسمانها و زمین و آنچه بین آسمان و زمین است، پس باید او را عبادت کنی و خود را صابر گردانی از برای عبادت او آیا میدانی از برای او هم اسمی که مقام ربوبیت داشته باشد و لو در خلقت یک مورچه و پشه.

رَبُّ السَّماواتِ این فضای عالم هر قسمت او که در او یکی و زیادتر از کرات علویّه مثل قمر و شمس و کواکب باشد او را بسماء تعبیر می کنند که او را بیک نامی می خوانند (قمر است و عطارد و زهره و شمس و مرّیخ و مشتری و زحل) و ثوابت که کرسی نام شده و عرش که فلک غیر مکوکب میگویند.

وَ ما بَیْنَهُما که هوای بین آسمان و زمین است و رعد و برق و غیم و باران و ریاح و برف و تگرگ و امثال اینها. فاعبده که اصل خلقت جن و انس برای عبادت پروردگار عالمیان است.

وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ و الذاریات آیه ۵۶ و اقسام عبادت بسیار است از امور قلبیه و نفسیه و بدنیه و خارجیه و اجنبیه و مستحبیه.

وَ اصْطَبِرْ لِعِبادَتِهِ البته عبادت زحمت و مرارت دارد و بر خلاف هوای نفس است،

باید انسان دشمن های خود را دور کند که دنیا و هوای نفس و شیطان هستند و کنار گذارد و خود را مهیّا نماید برای بندگی و اطاعت و فرمان برداری پروردگار خود.

هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ذات مقدس پروردگار عالمیان یکی است مثل و مانند و شبیه و عدیل و ضدی و ندی از برای او نیست ذاتا و صفه و فعلا و عباده و نظرا که شرح آنها را مکرر بیان کردیم آن هم بتوحیدی که امیر المؤمنین بیان می فرماید:

در جنگ صفین که بدو معنی صحیح است و بدو معنی غلط و باطل است و شرحش در مجلّد دوم در آیه شریفه شهد اللَّه بیان شده، توحید بمعنی نفی اعضاء و اجزاء حتی وجود و ماهیت، و بمعنی نفی صفات و عوارض، نه توحید عددی و نه جنسی و نوعی ..

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۶] .... ص: ۴۶۶

وَ يَقُولُ الْإِنْسانُ أَ إِذا ما مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا (۶۶)

و میگوید انسان آیا زمانی که من مردم هر آینه زود باشد که خارج میشوم زنده، این کلام انکار معاد است و رد انبیاء که خبر از معاد می دهند. در واقع انکار و تکذیب است بصورت استفهام.

وَ يَقُولُ الْإِنْسانُ مراد انسان کافر است و الا انسان مؤمن معتقد بمعاد هست بلکه تمام ملیین عالم مؤمن و کافر معتقد بمعاد هستند، فقط طبیعی لا مذهب منکر معاد است. و تعبیر بانسان اشاره باین است که انسان صاحب عقل و شعور چرا منکر معاد می شود با اینکه ادله عقلیّه بر ثبوت معاد هست و هر کس قائل بمبدأ شد قائل بمعاد هست و انکار معاد انکار بمبدأ است و مبدأ از ضروریات اولیّه عقل است احتیاج بدلیل ندارد.

أَ فِي اللَّهِ شَكٌّ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ابراهیم آیه ۱۰ در دعاء عرفه سید- الشّهداء علیه السّلام

الغیرک من الظهور ما لیس لک عمیت عین لا ترک.

أَ إِذا ما مِتُّ در بسیاری از آیات این اشکال را از کفار منکر معاد نقل فرمود مثل إِذا مُزِّقْتُمْ

كُلَّ مُمَزَّقٍ

سبأ آیه ۷ و مثل مَنْ يُحْيِ الْعِظامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ یس آیه ۷۸ و غیر اینها که انسان بعد از آنکه پوسیده شد و خاک شد و درهم کوبیده شد نمی توان دیگر زنده شود.

لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا که انبیاء و مؤمنین می گویند زنده می شویم و از قبور بیرون می آئیم. (تنبیه) قائلین بمعاد چهار طایفه هستند، بعضی گفتند فقط روحانی است که روح مؤمن التذاذ دارد بلذائذ روحی، بعضی گفتند فقط جسمانی است چون روح مجرد را منکر هستند و روح را همان بخار میدانند و آنهم تمام شد، بعضی گفتند روح تعلق می گیرد بقالب مثالی شبیه این بدن که بعالم مثال تعبیر می کنند صورت بدون مادّه، و تعبیر بمثل افلاطونیه می کنند، و لکن مذهب حق مطابق نصوص قرآنی و ضرورت مذهب و اخبار آل اطهار هم معاد روحی داریم هم جسمی- یعنی- همین بدن زنده می شود و روح باو تعلق می گیرد و هر دو قسم لذائذ و آلام را دارد.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۷] .... ص: ۴۶۷

أَ وَ لا يَذْكُرُ الْإِنْسانُ أَنَّا خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ يَكُ شَيْئاً (۶۷)

آیا متذکر نمی شود انسان که ما او را خلق کردیم از قبل و نبود شیئی، خداوند عالم قبل از ایجاد موجودی ذات او بود و بس تا آنکه ارواح بشر را خلق فرمود در عالم ارواح که عالم مجردات بود، عالم عقول و نفوس تا آنکه عالم اجسام را خلق فرمود و کره زمین و آدم را از همین خاک زمین خلق فرمود، و از همین خاک حبوبات و فواکه و مأکولات را خلق فرمود، و از همین ماکولات نطفه را استخراج کرد و در منازلی سیر داد و علقه مضغه عظام لحم صورت انسانی تا روح باو تعلق گرفت و در دنیا آمد، و پس از مردن خاک و پوسیده و ریسیده شد. همین خدا قدرت دارد که دو مرتبه از همین خاک انسان آورد، و همین روح بآن تعلق پیدا کند و در عالم قیامت وارد شود، و این موضوع را خداوند مکررا در سور قرآنی گوش زد بندگان فرموده یک جا میفرماید:

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِی أَنْشَأَها أَوَّلَ مَرَّهٍ یس آیه ۷۹ یک جا میفرماید: مِنْها خَلَقْناکُمْ وَ فِیها نُعِیدُکُمْ وَ مِنْها نُخْرِجُکَمْ تارَهً أَخْری طه آیه ۵۷ و غیر اینها لذا میفرماید أَ وَ لا یَذْکُرُ الْإِنْسانُ فکر نمی کند و تدبیر نمی نماید و تأمل ندارد انسان کافر جاحد منکر معاد. أَنَّا خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ چه صورت هایی بخود گرفت صورت خاکی را رها کرد صورت حبوبی و فواکهی گرفت او را رها کرد بصورت نطفه در آمد او را رها کرد صورت علقه و مضغه و عظام تا بصورت انسانی در آمد، این را هم رها میکند و بصورت ترابی در میآید بالحس و الوجدان.

پس چه مانع دارد که صورت ترابی را دو مرتبه رها کند و بصورت انسانی در آید، بلکه این امر بسیار سهل است، زیرا ماده در تمام این مراحل محفوظ است فقط تبدیل بصور مختلفه می شود، اعجب از اینکه زمانی که نه صورت بوده نه ماده.

وَ لَمْ یَکُ شَیْئاً معدوم صرف بود خداوند متعال بقدره کامله خود موافق حکمت و مصلحت از کتم عدم بعرصه وجودش آورد.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۸] .... ص: ۴۶۸

فَوَ رَبِّکَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَ الشَّیاطِینَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِیًّا (۶۸)

پس قسم به پروردگار تو هر آینه محشور میکنم این کفاری که منکر معاد شدند با شیاطین که کفار جن هستند، پس از آن حاضر می کنیم آنها را اطراف جهنّم در حالی که بزانو در آمده باشند.

فو ربک و او قسم است مثل با و تا که سه صیغه قسم است باللّه و تاللّه و و اللّه که فرمایش خداوند حق و صدق است.

وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِیثاً وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِیلًا نساء آیه ۸۹ و آیه ۱۲۱- احتیاج بقسم ندارد و این قسم برای تاکید است، بلکه قسم بسیار بزرگی است، زیرا در قرآن آیات مشتمله بر قسم بسیار داریم لکن اغلب مشتمل بر مخلوقات است مثل.

وَ التِّينِ وَ الزَّيْتُونِ وَ طُورِ سِينِينَ وَ هذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ تين آیه ۱ و ۲ و ۳ و مثل وَ الْفَجْرِ وَ لَيالٍ عَشْرٍ وَ الشَّفْعِ وَ الْوَتْرِ و مثل وَ السَّماءِ وَ الطَّارِقِ و مثل وَ السَّماءِ ذاتِ الْبُرُوجِ و مثل وَ الشَّمْسِ وَ ضُحاها وَ الْقَمَرِ إِذا تَلاها وَ النَّهارِ إِذا جَلَّاها وَ اللَّيْلِ إِذا يَغْشاها وَ السَّماءِ وَ ما بَناها وَ الْأَرْضِ وَ ما طَحاها وَ نَفْسٍ وَ ما سَوَّاها و مثل وَ اللَّيْلِ إِذا يَغْشى وَ النَّهارِ إِذا تَجَلَّى و مثل وَ الضُّحى وَ اللَّيْلِ إِذا سَجى و امثال اینها که در سور صغار در آخر قرآن بیان فرموده، ولی در این مورد قسم به پروردگار تو یاد کرده لنحشرنهم این کفار منکر معاد را در صحرای محشر که جمیع خلق اولین و آخرین از جن و انس محشور می شوند این کفار.

و الشیاطین و او جمع است که با شیاطین هستند.

ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ که اینها طرف جهنم با شیاطین محشور هستند جثیا بزانو در آمده از شده خوف و وحشت، و در حدیث داریم که هر فرد از جهنمی بیک طرفش سنگ کبریت بسته و بیکطرفش یک شیطان که او را می سوزاند و این اذیّت میکند.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۶۹] .... ص : ۴۶۹

ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمنِ عِتِيًّا (۶۹)

پس از این جدا می کنیم و بیرون می آوریم از هر جماعتی و هر دسته ای کدام شدیدتر و سخت تر است بر خداوند رحمان عتوّ و سرکشی او در معاصی و مخالفت.

ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ ثم از برای تراخی است، یعنی پس از آنکه آنها را با شیاطین در طرف جهنم پس از حشر آنها قرار می دهیم جدا میکنیم از هر جماعه آنها.

مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ جماعتی که تابع یک مسلک و طریقه باشند و پیشوایی داشته باشند که متابعت او را کنند، که میفرماید:

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِمْ الایه اسری آیه ۷۳ وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ لا يُنْصَرُونَ قصص آیه ۴۱.

أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمنِ عِتِيًّا عتو سرکشی و طغیان و تعدی و تجاوز و روی در کفر و معاصی است، و البته طغیان کفار و اهل معاصی در کفر و معصیت شده و ضعف دارند هر کدام شده آنها بیشتر است عذابش سختر است بالاخص رؤساء و امراء آنها که هم عذاب خود را دارند و هم عذاب تابعین خود را، آنها را اولا از میانه کفار و فساق جدا می کنند و بعدا سخت معذب می شوند، و مکرر گفته شده که سه قسم فاعل داریم بالمباشره و فاعل بالتسبیب و فاعل بالرضا چه در افعال خیریه و چه در شریه.

مثلا- اگر شما سبب شدید یک نفر یا چند نفر را هدایت بایمان و اعمال صالحه کردید علاوه از اعمال خود مثوبات آنها را مطابقش بشما می دهند، و اگر اضلال کردید بکفر و عناد و ترغیب بمعاصی عقوبات آنها را هم مطابقش بشما می کنند و از اینجا معلوم میشود که عقوبات جمیع کفار و ضالین و فساق را در دوره اسلامی باولی و دومی بار می کنند، زیرا اگر حق را باهل حق داده بودند زمین مملو از عدل و داد می شد یک کافر و فاسق و ظالم روی زمین باقی نبود.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۰] .... ص: ۴۷۰

ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلى بِها صِلِيًّا (۷۰)

پس هر آینه ما داناتریم بکسانی که آنها سزاوارترند بجهنم و عذابهای آن از حیث احتراق و سوختن بآتش.

ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ چون علم الهی ذاتی و عین ذات و غیر متناهی و غیر محدود است از باطن و ظاهر هر که با خبر است. (بالذین) از کفار و منافقین و مخالفین و معاندین و اهل معاصی. هُمْ أَوْلى بِها آنهایی که استحقاق عذاب بیشتر و زیادتر و سخت تر دارند. صلیّا احتراق و سوزش آنها زیادتر است چنانچه می فرماید:

در سوره اعلی وَ يَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرى آیه ۱۱ و ۱۲

وَ يَصْلى سَعِيراً انشقاق آيه ۱۲- وَ سَيَصْلَوْنَ سَعِيراً نساء آيه ۱۱ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ حاقه آيه ۳۱ الى غير ذلك از آيات شريفه، و از براى اين ماده معانى ديگرى است مثل صلوه بمعنى نماز كه در قرآن موارد بسيارى امر نماز را بيان فرموده و بمعنى دعاء وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ و بمعنى شمول رحمت و طلب رحمت.

أُولئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَواتٌ مِنْ رَبِّهِمْ بقره ۱۵۳ إِنَّ اللَّهَ وَ مَلائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِيماً احزاب آيه ۵۶.

(تنبيه) نعم بهشتى و عذاب هاى جهنمى ذى روح هستند اهل بهشت به مقدار قابليت خود از نعم بهشتى التذاذ مى برند يك درجه دو درجه الى هزار درجه بسا التذاذ مى برند هر كدام بتفاوت درجات ايمان و مراتب اخلاقى و زيادتى اعمال صالحه، و اهل عذاب هم بتفاوت دركات مفر و عناد و صفات خبيثه و اعمال سيئه معذّب مى شوند، مثلا در بهشت يك ماكول مامور است باين يك درجه لذت بخشد، و بديگرى هزار درجه و يك عذاب مثل آتش مأمور است باين يك مرتبه بسوزاند، و بآن هزار مرتبه، چنانچه در دنيا هم ايمان و كفر اخلاق حسنه و سيئه اعمال صالحه و سيئه تفاوت درجات زياد دارد، و قياس ايمان على عليه السّلام را و صفات حميده و عبادات و اعمال صالحه او را با ادنى درجه اهل ايمان و هكذا انفاق اوّلى و دومى را با ضعيف ترين كفار و معاندين.

[سوره مريم (۱۹): آيه ۷۱] .... ص: ۴۷۱

وَ إِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وارِدُها كانَ عَلى رَبِّكَ حَتْماً مَقْضِيًّا (۷۱)

و نيست احدى از شما مگر اينكه وارد مى شويد جهنم را هست پروردگار تو حتم و شدنى كه البته اين ورود نخورد ندارد، اختلاف زيادى در كلمات مفسرين و اخبار منقوله از نبى اكرم صلّى اللَّه عليه و اله در معناى ورود اهل ايمان در جهنم با اين كه در آيه شريفه دارد.

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى أُولئِكَ عَنْها مُبْعَدُونَ لا يَسْمَعُونَ حَسِيسَها

انبیاء آیه ۱۰۱ و ۱۰۲ بعضی گفتند ورود اهل ایمان اشراف بر او است نه دخول در آن بدلیل آیه شریفه.

وَ لَمَّا وَرَدَ ماءَ مَدْیَنَ وَجَدَ عَلَیْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ یَسْقُونَ وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ- امْرَأَتَیْنِ تَذُودانِ.

قصص آیه ۲۲ و آیه شریفه. وَ جاءَتْ سَیَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وارِدَهُمْ فَأَدْلی دَلْوَهُ یوسف آیه ۱۹ با این که مسلّما موسی داخل آب مدین نشد، و رسول سیاره داخل جب نشد، بلکه مشرف بر آن شدند لکن این معنی باطل است، زیرا منافی با آیه بعد است که فرمود:

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۲] .... ص : ۴۷۲

ثُمَّ نُنَجِّی الَّذِینَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِینَ فِیها جِثِیًّا (۷۲)

زیرا این معنی فرع دخول است، و بعضی گفتند تمام داخل می شوند لکن آتش بر اهل ایمان برد و سلامت میگردد، چنانچه بر ابراهیم شد در آیه شریفه.

قُلْنا یا نارُ کُونِی بَرْداً وَ سَلاماً عَلی إِبْراهِیمَ انبیاء آیه ۶۹ بعضی گفتند سهم اهل ایمان از آتش جهنّم تب است که در دنیا عارض او می شود، زیرا در خبر است که فرمود:

الحمی من قیح جهنم

و لکن آنچه بنظر میرسد و اخبار بسیار داریم و از ضروریات دین است مسئله صراط است که جسر جهنم است و باید اهل بهشت از این صراط عبور کنند ورود در این صراط ورود در جهنم است و گذشتن از آن نجات است، پس معنای وَ إِنْ مِنْکُمْ إِلَّا وارِدُها ورود بر صراط است، و در اخبار هم داریم که صراط سه قسمت است، یک قسمت سراشیب، و یک قسمت مساوی، و یک قسمت سربالا، و البته در قسمت سراشیب وارد جهنم می شود، و در قسمت سربالا نجات پیدا می کند، و این صراط هفت قنطره دارد در هر قنطره سؤال از امری می کنند. قنطره اول که اول صراط است سؤال از ایمان تا قنطره آخر که آخر صراط است سؤال از مظالم و این ورود بر صراط.

كانَ عَلى رَبِّكَ حَتْماً مَقْضِيًّا.

ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيها جِثِيًّا پس از ورود نجات میدهم کسانی را که دارای تقوی باشند و وامیگذاریم ظالمین را در جهنم زانو درآمده. ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا از برای تقوی مراتبی است، مرتبه اولی تقوا، تقوای از عقاید فاسده است و مذاهب باطله و معاصی که باعث سلب ایمان می شود و لو حین رحلت از دنیا که مرادف با ایمان است که انسان با ایمان از دنیا رود، و مرتبه اعلای تقوا، تقوای از توجه بغیر خدا در کلیه امور و حالات و بین هما متوسطات از حیث مراتب ایمان و از حیث اخلاق و از حیث اعمال و آیه شریفه باطلاقها شامل جمیع مراتب میشود که بالاخره اهل ایمان کلّا نجات پیدا می کنند و لو در مراحل قبل گرفتاریهایی داشته باشند بسعه رحمت الهی و شفاعت شفعاء نجات مینمایند.

وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيها جِثِيًّا و مراد از ظالمین غیر اهل ایمان هستند از کفار و مشرکین و معاندین و منکر بعض ضروریات دین، یا ضروریات مذهب حقه اثنی عشری، یا اعمال و اقوالی که موجب زوال ایمان میشود که هم ظلم بدین کردند و هم ظلم بنفس و هم ظلم بغیر از مسلمین که ظالم مطلق است.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۳] .... ص: ۴۷۳

وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُنا بَيِّناتٍ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقاماً وَ أَحْسَنُ نَدِيًّا (۷۳)

و زمانی که تلاوت شد بر آنها آیات شریفه قرآن که واضح و روشن و از روی منطق و دلیل است گفتند کسانی که کافر هستند برای کسانی که ایمان آوردند که کدامیک از دو فرقه فرقه کفار و فرقه مؤمنین مقام و شأن آنها بهتر است و مجالس اجتماعی آنها نیکوتر است کفار نظر باین که مال و اولاد زیاد داشتند و در مجالس

محترم بودند و از آن طرف بسیاری از مؤمنین فقیر و ضعیف و مورد اعتناء نبودند خداوند میفرماید:

وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا آیات شریفه قرآن که مشتمل بر توحید و رسالت حضرت رسول و احوال سلف از انبیاء و مشرکین، و از معاد از مثوبات و عقوبات و دستورات اسلامی از واجبات و محرمات و غیر اینها. بیّنات بود مبین و مبرهن طبق عقل سلیم از روی دلیل و برهان.

قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا از مشرکین و کفار از روی سخریه و استهزاء نه از روی استفهام و استعلام. لِلَّذِینَ آمَنُوا که در ضعف و فقر بودند. أَیُّ الْفَرِیقَیْنِ فرقه ما مشرکین و کفار و فرقه شما مؤمنین و موحدین. خیر مقاما از مال و ثروت و جاه و مقام بهتر هستیم.

وَ أَحْسَنُ نَدِیًّا ندی مجالس اجتماعی است که یک عدّه ای دور هم جمع گردند. چنانچه در حق قوم لوط می فرماید: وَ تَأْتُونَ فِی نادِیکُمُ الْمُنْکَرَ عنکبوت آیه ۲۸ و در اخبار تفسیر شده که در مجالس خود اخراج ریح می کردند با صدا، ولی غافل از اینکه همین اموال و اولاد باعث زیادتی عذاب و عقوبت آنها می شود چنانچه میفرماید:

أَنَّما أَمْوالُکُمْ وَ أَوْلادُکُمْ فِتْنَةٌ

انفال آیه ۲۸ و نیز می فرماید. إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ آل عمران آیه ۱۲۷- لذا در جواب آنها می فرماید:

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۴] .... ص: ۴۷۴

وَ کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثاثاً وَ رِءْیاً (۷۴)

چه بسیار هلاک کردیم پیش از این از قرن، آنها که بهتر از اینها دارایی و عنوان داشتند قرون سابقه، مثل زمان قوم نوح و نمرود و شدّاد و فرعون در زمان هود و صالح و ابراهیم و شعیب و موسی بقدری عظمت و شرافت در خود می دیدند که دعوی خدایی می کردند و بسا تمام ممالک دنیا در تصرف و تحت

سلطنت آنها بود خداوند بچه بلای سخت آنها را هلاک کرد بصیحه و خسف و امطار حجاره و غرق و صاعقه و امثال اینها هلاک فرمود، بر خدا مانعی ندارد که این مشرکین و کفار را باین نوع بلاها و امثال اینها هلاک فرماید، و پس از هلاکت بعذاب ابدی سخت معذب فرماید. وَ كَمْ أَهْلَكْنا قَبْلَهُمْ.

کم بمعنی چه بسیار است یعنی یکی و دو تا نبودند گروه گروه بودند و در اثر مخالفت انبیاء و شرک و کفر باین نوع عذابها هلاک شدند.

من قرن قرن را گفتند عبارت از صد سال است، بعضی سی سال گفتند، لکن مراد طبقات و طوائف قبل است از زمان نوح تا زمان موسی، بلکه تا زمان حضرت رسالت که اصحاب فیل بودند چون حضرتش در سال عام الفیل عالم را بنور جمالش منوّر فرمود. هُمْ أَحْسَنُ أَثاثاً از مساکن و ذخائر و اموال شاید هزار برابر اینها بودند. و رءیا جمال و زیبایی و خودنمایی و خوش سیمایی آنها بهتر از اینها بود.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۵] .... ص: ۴۷۵

قُلْ مَنْ كانَ فِي الضَّلالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمنُ مَدًّا حَتَّى إِذا رَأَوْا ما يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذابَ وَ إِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكاناً وَ أَضْعَفُ جُنْداً (۷۵)

بگو ای رسول محترم کسی که بوده باشد در ضلالت و گمراهی، خداوند رحمن در عمر و مال و جاه و ثروت او را کشش میدهد، یعنی زیاد می فرماید، کشش دادنی.

مکرر بیان شده که این ثروت و زخارف دنیوی که کفار و فجار و ظلمه دارند و بسیار خوشحال و خشنود هستند بآنها، بلای بزرگی است بر آنها که هر قدر بتوانند ظلم و تعدی به ضعفاء روا دارند و فسق و فجور و طغیان و تعدّی و تجاوز کنند و بار گناه خود را سنگین کنند لکن بالاخره با هزار حسرت می گذارند و می روند یا ببلاهای سخت گرفتار می شوند، یا از دست آنها می رود و به نکبتهای آن دچار می شوند، یا بهلاکت و عذاب دچار می شوند.

قُلْ مَنْ كانَ فِي الضَّلالَةِ ضلالت بمعنی گمراهی و سیر در سبل شیطانی است و راه کج است اعم از کفر و شرک و عناد و خلاف و فسق و فجور و ترک واجبات و اشاعه

فحشاء و بی عفتی و بی حیایی و طغیان و سرکشی. فَلْیَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمنُ مَدًّا پس این چهار روزه دنیا را خداوند بآن ها مهلت می دهد و حکمت مهلت خدایی اموری است.

۱- هر مقدار به توانند در اعمال زشت خود ادامه دهند و عذاب خود را زیاد کنند.

۲- شاید در آخر عمر پشیمان شوند و موفق بایمان و اعمال صالحه گردند.

۳- شاید در نسل آنها و لو بصد واسطه مؤمن صالحی پیدا شود و اگر هیچ از اینها نباشد بعذاب دنیوی یا بدست مسلمین یا بالقاء خلاف در بین خود هلاک می شوند.

لطف حق با تو مداراها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند

خیال می کنند که این مال و منال خیر است غافل از اینکه دنیا و نفس امّاره و شیطان سه دشمن بزرگی هستند دنیا جلوه می دهد نفس امّاره مایل می شود شیطان راه نشان می دهد.

حَتَّی إِذا رَأَوْا ما یُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذابَ وَ إِمَّا السَّاعَهَ فَسَیَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَکاناً وَ أَضْعَفُ جُنْداً تا زمانی که مشاهده کنند آنچه را که بآنها وعده داده شده، یا عذاب و بلا- های مهلکه، و یا ساعت قیامت پس زود باشد بدانند کی است او بدترین از حیث مکان و ضعیف ترین از حیث لشکری و عده و عده و اعوان و انصار حَتَّی إِذا رَأَوْا ما یُوعَدُونَ که خداوند در آیات بسیار برای کفار و مشرکین و ارباب ضلالت از بلیّات دنیوی و مضرات آن و از عقوبات اخروی و عذاب های آن. إِمَّا الْعَذابَ مراد عذاب دنیوی است که بر امم سابقه نازل شد و آنها را هلاک کرد، بلکه جمیع مصائب که بآنها متوجه می شود اثر اعمال آنها است که میفرماید:

وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ شوری آیه ۲۹. وَ إِمَّا السَّاعَهَ

پس از آنکه زنـده شوند و وارد صـحرای قیامت شوند و مشاهده احوال قیامت را نمایند که یکی از اسـماء قیامت ساعت است. فَسَیَعْلَمُونَ می فهمند و درک میکنند که این اموال و این عده و عده بقدر خردلی برای آنها نفع ندارد که می فرماید:

یَوْمَ لا یَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ شعراء آیه ۸۸. مَنْ هُوَ شَرٌّ مَکاناً جای مؤمنین را در بهشت مشاهده می کنند و جای خود را در جهنم، و هم چنین در بلیـات مهلکه دنیـا که خداونـد نجات میدهـد مؤمنین را و هلاک می کنـد کفار را که در بسـیاری از آیات بیان فرموده.

وَ أَضْعَفُ جُنْداً که مؤمنین با هم رءوف و مهربان و کفار یک نفر یاور و صدیق ندارد. لیس له ناصر و لا معین.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۶] .... ص: ۴۷۷

وَ یَزِیدُ اللَّهُ الَّذِینَ اهْتَدَوْا هُدیً وَ الْباقِیاتُ الصَّالِحاتُ خَیْرٌ عِنْدَ رَبِّکَ ثَواباً وَ خَیْرٌ مَرَدًّا (۷۶)

و زیاد می فرمایـد خداونـد کسانی را که در طلب هـدایت هسـتند هدایت آنها و اعمال باقیه صالحه بهتر است نزد پروردگار از حیث ثواب و بهتر است بازگشت آنها. وَ یَزِیدُ اللَّهُ الَّذِینَ اهْتَدَوْا اهتداء قبول هدایت است، یعنی کسانی که ایمان آورند و بدین حقه اسـلامی هـدایت شدنـد و پذیرفتنـد خداونـد متعال هدایت آنها را زیاد میفرماید نظر باین که مراتب ایمان بسـیار است که یک جا تعبیر می کند.

بمسـتقر و مسـتودع، یـک جـا بعلم الیقین عین الیقین حق الیقین، یک جا بقشـر- القشـر و لب و لب اللب یک جاده درجه برای ایمـان گفتنـد بلکه اگر مقـایسه کنی ایمان اضـعف مؤمنین را با ایمان امیر المؤمنین علیه السّـلام اگر هزار درجه گفتی کوتاهی کرده ای و درجـات ایمان بمعرفت بادله عقلیه و نظر و تـدبر در آیات شـریفه قرآنیه و مراجعه باخبار و بیانات ائمه اطهار علیهم السّلام و تکمیل اخلاق حسنه و عبادات مقبوله و توجه بذات اقدس ربوبی نورانیت قلب زیاد می شود که فرمودند:

العلم نور يقذفه اللّه فى قلب من يشاء

توفيق شامل حال او مى شود استحكام دين پيدا ميكند مشمول عنايات حق مى شود.

وَ الْباقِياتُ الصَّالِحاتُ گفتند عمل از انسان جدا نمى شود، يعنى آثار آن كه دارد در وقت نزع روح. از مال طلب اعانت مى كند مى گويند: ما بوارث منتقل شديم، از اهل طلب مى كند مى گويند: ما تا دفن كمك مى كنيم، از عمل طلب مى كند ميگويد من با شما هستم تا داخل بهشت يا جهنم شوى در اين صورت اگر اين اعمال باقيات صالحات باشند.

خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَواباً هر چه بيشتر صالح باشد بيشتر مثوبت دارد. وَ خَيْرٌ مَرَدًّا بهتر بازگشت مى شود كه نامه عملش بدست راستش مى آيد كه مى فرمايد:

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هاؤُمُ اقْرَؤُا كِتابِيَهْ إِنِّى ظَنَنْتُ أَنِّى مُلاقٍ حِسابِيَهْ فَهُوَ فِى عِيشَهٍ راضِيَهٍ فِى جَنَّهٍ عالِيَهٍ قُطُوفُها دانِيَهٌ كُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِيئاً بِما أَسْلَفْتُمْ فِى الْأَيَّامِ الْخالِيَهِ الحاقه آيه ۱۹ تا ۲۴.

[سوره مريم (۱۹): آيه ۷۷] .... ص: ۴۷۸

أَ فَرَأَيْتَ الَّذِى كَفَرَ بِآياتِنا وَ قالَ لَأُوتَيَنَّ مالاً وَ وَلَداً (۷۷)

آيا پس از اين بيان مى بينى كسى كه كافر شد بآيات قرآن مجيد و گفت هر آينه بما داده مى شود مال و اولاد. أ فرأيت از راه تعجب مشاهده مى كنى كه پس از اين همه آيات و ادلّه و حجج و بيانات واضحه كه مشتمل بر مضرات شرك و كفر و عقوبات و بليّات دنيوى و اخروى و به حس و و جدان حالات امم سابقه را درك كرده و مع ذلك.

الَّذِى كَفَرَ بِآياتِنا بعضى مفسرين گفتند عاص بن وايل بوده، بعضى گفتند وليد بن مغيره بوده، لكن مكرر گفته ايم كه مفاد آيات عام است يعنى كسى كه اين صفت را داشته باشد كه از روى عناد و عصبيت با اين همه بيانات كافر به آيات ما باشد و منكر شود.

وَ قالَ لَأُوتَيَنَّ مالًا وَ وَلَداً كه من بر كفر و شرك و عبادت آلهه و متابعت

اسلاف خود کنم هر آینه هم مال و منال پیدا می کنم و هم اولاد و هیچ گونه عقوبت و عذابی ندارم نه در دنیا و نه در آخرت همیشه خوش و خرّم هستم. و این دعوی ادعاء تمام طبقات و ملیین عالم است که خود را اهل سعادت و نجات توهم میکنند و دیگران را اهل هلاکت تصور می کنند، لکن هیچگونه مدرکی و دلیلی بر این دعوی ندارند، فقط مدرک آنها تقلید آباء و اجداد آنها است که گفتند ما متابعت میکنیم آنها را و از دین آبائی و اجدادی دست برنمی داریم.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۷۸] .... ص : ۴۷۹

أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمنِ عَهْداً (۷۸)

آیا غیب دارد که مال و اولاد پیدا می کند، یا اینکه از خدا عهد و میثاق گرفته که باو مال و اولاد دهد.

أَطَّلَعَ الْغَيْبَ همزه استفهام است که در اصل اطلع بوده و از باب افتعال است تاء منقوط در طاء مؤلف ادغام شده و چون همزه وصل است ساقط شده و همزه استفهام بر او وارد شده و علم غیب مختص بذات اقدس ربوبی است. چنانچه صریح آیات است و احدی خبر از آینده ندارد مگر بافاضه حق و اخبار او، حتی پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله خود را میفرماید:

قُلْ ما كُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ وَ ما أَدْرِی ما يُفْعَلُ بِی وَ لا بِكُمْ احقاف آیه ۸ و نیز می فرماید:

قُلْ إِنْ أَدْرِی أَ قَرِيبٌ ما تُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّی أَمَداً عالِمُ الْغَيْبِ فَلا يُظْهِرُ عَلى غَيْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضى مِنْ رَسُولٍ الایه جن آیه ۲۵. أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمنِ عَهْداً وحی بر تو نازل شده یا پیغمبری خبری داده که خدا عهد و میثاق داده که بکفار و مشرکین مال و اولاد عنایت بفرماید، و بر فرض اگر مال و اولاد هم بدهد برای مزید اثم و معصیت و زیادتی عذاب است. چنانچه میفرماید:

وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ آل عمران آیه ۱۷۸. و نیز میفرماید:

وَ اعْلَمُوا أَنَّما أَمْوالُكُمْ وَ أَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ

انفال آیه ۲۸. و فتنه در اینجا بمعنی بلاء است.

- تنبیه- جمیع نعم الهیّه در دنیا از عمر و جوارح و مال و اولاد و صحت و سلامت و غیر اینها اگر بمصرف الهی صرف نعمت است، و تفضل و موجب مزید مثوبات و درجات می شود، و اگر بمصرف شیطانی و هوای نفسانی صرف شود بلاء و مصیبت است، چنانچه عکس آن هم مختلف است، اگر بلائی و مصیبتی و مرضی بر مؤمن متوجه شد کفاره گناهان و موجب ارتفاع درجات و مزید بر مثوبات است.

و اگر بر کفار و اهل ضلالت شد عقوبت دنیوی آنهاست تا رسد باخروی.

[سوره مریم (۱۹): آیات ۷۹ تا ۸۰] .... ص : ۴۸۰

كَلَّا سَنَكْتُبُ ما يَقُولُ وَ نَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذابِ مَدًّا (۷۹) وَ نَرِثُهُ ما يَقُولُ وَ يَأْتِينا فَرْداً (۸۰)

هرگز چنین نیست که می گوید زود باشد که می نویسم آن چه را که می گوید.

و کشش می دهید از برای او از عذاب کشش دادنی و بارث می بریم آن چه را که می گوید و میآید نزد ما تنها یک نفره.

(کلّا) یعنی آنچه خبر می داد که در آیه قبل ذکر شد که قالَ لَأُوتَيَنَّ مالًا وَ وَلَداً چنین نیست نه مال و نه اولاد او برای او میماند. سَنَكْتُبُ ما يَقُولُ در نامه عملش نوشته می شود آن چه را که میگوید که در آیه شریفه می فرماید:

ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ق آیه ۱۷ و در خبر داریم که حتی نفخ بآتش را مینویسند.

وَ نَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذابِ مَدًّا که ابد الآباد مخلد در عذاب و آتش می شود و آخر ندارد و نجاتی از برای او نیست. وَ نَرِثُهُ ما يَقُولُ هر چه دارد از مال و منال و اولاد و عشیره و اسم و عنوان و عزت و ریاست می گذارد و می رود، یا بعذاب دنیوی هلاک می شود، یا بدست مسلمین کشته می شود، یا بمرگ الهی می میرد، و فقط خدا

میماند و بس، چنانچه میفرماید:

كُلُّ مَنْ عَلَيْها فانٍ وَ يَبْقى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ الرحمن آیه ۲۶.

و نیز میفرماید:

كُلُّ شَيْ ءٍ هالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ قصص آیه ۸۸- و می فرماید: وَ لِلَّهِ مِيراثُ- السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ آل عمران آیه ۱۸۰ حدید آیه ۱۰- و غیر اینها از آیات.

وَ يَأْتِينا فَرْداً در روز قیامت که جن و انس تمام مبعوث می شوند هر فرد از افراد جن و انس تنها وارد محشر می شوند حتی فریاد وانفساه آنها بلند است نه پدر بفکر اولاد است و نه مادر بفکر فرزند و نه اولاد بفکر پدر و مادر و نه برادر بفکر برادر. بلی مؤمنین پس از نجات خود در مقام شفاعت دیگران برمیآیند از بستگان.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۱] .... ص: ۴۸۱

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا (۸۱)

و گرفتند از غیر خداوند عالم خدایانی را که بوده باشند این خدایان برای آنها اسباب عزّه.

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً هر دسته یک خدایی برای خود اتخاذ کردند، یک دسته که اولین مشرکین بودند صورت هایی باسم صور انبیاء تراشیدند یا نقشه کشیدند باغوای شیطان که بآنها القاء کرد که این انبیاء مقربان درگاه الهی هستند صورت آنها را به پرستید تا آنها در نزد خدا شفیع شوند.

یک دسته صوری به تخیل صور ملائکه پرستش می کردند، و این خیال فاسد در صوفیه هم آمد که بعض آنها گفتند باید صوره مرشد را در حال نماز در نظر گرفت.

یک دسته آفتاب پرست شدند اول طلوع آفتاب و حین غروب سجده شمس می کردند، یک دسته ماه پرست. یک دسته ستاره پرست شدند، یک دسته بت پرست، یک دسته گاو پرست، یک دسته گوساله پرست، یک دسته درخت پرست یک دسته

علی را خدا می دانند، و لذا تعبیر بآلهه فرموده.

لِیَکُونُوا لَهُمْ عِزًّا به توهّم و خیال این که اینها باعث شرافت و عزت آنها می شوند در دنیا حوائج آنها را برمیآورند از عمر و صحت و سلامت و سایر امور حتی در بسیاری از عوام می گویند عمر و عزت و حوائج بدست ائمه طاهرین است، می گویند:

علی عمرت دهد و امثال این ها، و غافل از این که امر خلق و رزق و اماته و احیاء و غنا و فقر و عزت و ذلت و صحت و مرض از افعال مختصه به خدای متعال است، بلی خاندان در پیشگاه الهی شفاعت می کنند و دعا می کنند و از خدا طلب میکنند خداوند هم در دنیا اجابت میفرماید و هم در آخرت.

اما غیر خاندان عصمت و طهارت که مشرکین پرستش می کنند که هیچگونه اثری و نفعی و نتیجه ای بر آنها ندارند، و این خاندان و بستگان آنها و سایر شفعاء حق شفاعت بآن ها داده می شود شفاعت میکنند.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۲] .... ص: ۴۸۲

کَلَّا سَیَکْفُرُونَ بِعِبادَتِهِمْ وَ یَکُونُونَ عَلَیْهِمْ ضِدًّا (۸۲)

هرگز چنین نیست که این عبادت الهیه باعث عزت آنها شود. بلکه باعث ذله و خاری آنها می شود، زود باشد که کافر شوند بعبادت آنها پس بوده باشند بر آنها ضد و مخالف کلا فردای قیامت موقعی که وارد می شوند در صحرای محشر و مشاهده می کنند اهوال یوم القیامه را خطاب می رسد. وَ قِیلَ ادْعُوا شُرَکاءَکُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ یَسْتَجِیبُوا لَهُمْ وَ رَأَوُا الْعَذابَ قصص آیه ۶۴. سَیَکْفُرُونَ بِعِبادَتِهِمْ این جمله قابل دو معنا است و بهر دو معنی در قرآن اشاره دارد، یک معنی این که مرجع ضمیر سیکفرون آلهه باشد و مرجع بعبادتهم آلهه مشرکین که آلهه آنها باشد.

دوم این که مرجع سیکفرون مشرکین باشد و مرجع بعبادتهم آلهه که مشرکین منکر میشوند که ما عبادت آنها را نمی کردیم.

وَ يَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا آلهه ضد مشركين و مشركين ضد آلهه مخالف يكديگر و بى زار از يكديگر، و لكن آلهه و مشركين هر دو دسته داخل جهنم مى شوند، چنان چه ميفرمايد:

إِنَّكُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ لَوْ كانَ هؤُلاءِ آلِهَةً ما وَرَدُوها وَ كُلٌّ فِيها خالِدُونَ انبياء آيه ۹۸ و ۹۹- اشكال- مثل حضرت عيسى و روح القدس و ملائكه داخل در آلهه هستند و اين ها براى چه وارد جهنم شوند؟.

جواب- همين سؤال را از امام عليه السّلام كردند. جواب فرمودند در دو آيه بعد ميفرمايد:

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى أُولئِكَ عَنْها مُبْعَدُونَ لا يَسْمَعُونَ حَسِيسَها وَ هُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خالِدُونَ و همين اشكال و جواب در مورد امير المؤمنين عليه السّلام هم مى آيد.

[سوره مريم (۱۹): آيه ۸۳] .... ص: ۴۸۳

أَ لَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّياطِينَ عَلَى الْكافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا (۸۳)

آيا نه مى بينى كه ما محققا مى فرستيم شياطين را بر كافرين و وادار ميكنند آنها را باعمال زشت و معاصى وادار كردنى كأنه آنها را ميكشند و مى ربايند بسوى معاصى و طغيان و كفر و زندقه. الم يعنى البته مى بينى و مشاهده ميكنى به صورت استفهام بيان فرموده.

أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّياطِينَ ارسال شياطين عدم حفظ و منع و جلوگيرى از آنها است بمعنى اين كه شيطان مسلط مى شود بر آنها و آنها را تحت اطاعت خود در ميآورد و منشأ آن تمايل نفس است باعمال قبيحه و عقايد فاسده و صفات ذميمه كه گفتند انسان سه دشمن دارد.

۱- دنيا است كه خود را جلوه مى دهد بالخص امروز اين زن هاى مكشوفه كه بتمام آرايش در جامعه سير مى كنند و اين عمارتهاى عاليه و اين زخارف دنيويه

و این آلات لهویه و این مناصب ظلمیه و امثال اینها.

۲- نفس شهویه و غضبیه و وهمیّه که تعبیر بنفس امّاره میکنند متمایل و عاشق و فریفته آنها میشود.

۳- شیاطین که راه وصله بان ها را نشان میدهد کجا برود و چه بکند تا نائل شود، و اما کسانی که دنیا در نظرشان حکم میته گندیده متعفن باشد و معرفت به مضار آن داشته باشند نفس آنها از دنیا و زخارفش منزجر می شود و شیطان راه بآن ها پیدا نمی کند، چنانچه میفرماید:

إِنَّهُ لَیْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَی الَّذِینَ یَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِینَ هُمْ بِهِ مُشْرِکُونَ نحل آیه ۱۰۱ و ۱۰۲ عَلَی الْکافِرِینَ و کسانی که در حکم کافرین هستند. تَؤُزُّهُمْ أَزًّا از الزام و اجبار و امثال این ها است که تعبیر می کنند باز عاج من الطاعه الی المعصیه و باغراء الی الشر و ما تعبیر کردیم به وادار و تسلط و تمام این ها بیک معنا است.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۴] .... ص: ۴۸۴

فَلا تَعْجَلْ عَلَیْهِمْ إِنَّما نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا (۸۴)

پس عجله نکن در عذاب بر آنها این است و جز این نیست که ما شماره کرده ایم بر آنها شماره ای. فَلا تَعْجَلْ عَلَیْهِمْ که عذاب بر آنها نازل شود و هلاک شوند، چنانچه بر امم سابقه نازل شد.

إِنَّما نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا خداوند متعال هر ذی نفسی را برای او اجلی مقرر فرموده که فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ اعراف آیه ۳۴.

بلی آجال دو قسم است حتمی و معلّقی حتمی قابل تغییر نیست و اما معلّقی قابل تغییر هست، ممکن است خداوند طول عمر عنایت فرماید یعنی مصالح و مفاسد تغییر پیدا کند مفسده ای که موجب تعجیل در اجل باشد بر طرف شود و مصلحتی که باعث طول شود ایجاد گردد، مثلا قطع رحم باعث تعجیل و صله رحم

باعث تطویل در اجل شود و امثال این حتی توسل به خاندان عصمت و طهارت و صدقه دفع هفتاد نوع از بلا می کند، بلکه مطلق اعمال خیریه و شریه ولی تمام این ها در علم الهی است حتی عدد نفس های انسان شماره دارد و مقدار روزی که در خبر دارد:

لا تموت نفس حتی تستکمل رزقه

ولی کلمه (عدا) دلالت می کند بر اینکه زود به پایان می رسد دنیا بقاء و ثباتی ندارد بزودی فانی میشود.

إِنَّهُمْ یَرَوْنَهُ بَعِیداً وَ نَراهُ قَرِیباً معارج آیه ۷ حضرت عزیر صد سال مرده بود چون زنده شد از او پرسیدند.

کَمْ لَبِثْتَ قالَ لَبِثْتُ یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ قالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَهَ عامٍ بقره آیه ۲۵۹.

و اصحاب کهف گفتند سیصد سال بخواب بودند چون بیدار شدند.

قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ کَمْ لَبِثْتُمْ قالُوا لَبِثْنا یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ کهف آیه ۱۹ و بالجمله صد سال و یک روز مساوی است فانی میشود و قیامت برپا میشود.

[سوره مریم (۱۹): آیات ۸۵ تا ۸۶] .... ص : ۴۸۵

یَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِینَ إِلَی الرَّحْمنِ وَفْداً (۸۵) وَ نَسُوقُ الْمُجْرِمِینَ إِلی جَهَنَّمَ وِرْداً (۸۶)

روزی که محشور می کنیم اهل تقوی را که می آیند بسوی خداوند رحمن سواره و سوق می دهیم گنهکاران را بسوی جهنم وارد میشوند وارد شدنی.

یَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِینَ صفت روز قیامت است که تمام خلق محشور می شوند و آنها سه دسته اند اصحاب یمین و اصحاب شمال و اصحاب اعراف متقین اصحاب یمین هستند و به درجات تقوی درجات آنها مختلف می شود، و مکرر گفته ایم که کلمه المتقین جمع محلی بالف و لام افاده عموم دارد جمیع مراتب تقوی را شامل می شود و اولین درجات تقوی مرادف با ایمان است که تقوای از عقاید فاسده و مذاهب باطله است و تمام مؤمنین را شامل میشود.

الی الرحمن در پیشگاه عظمت پروردگار خداوند مهربان. وفدا وفد سواره را میگویند که ناقه های بهشتی می آورند ملائکه بر سر قبور آنها و

بر آنها سوار می شوند و با عزت و شرافت آنها را وارد صحرای محشر می کنند و در طرف راست محشر آنها وارد می شوند زیر سایه عرش الهی کنار حوض کوثر پای منبر وسیله پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله زیر لوای حمد امیر المؤمنین علیه السّلام در خدمت انبیاء و اوصیاء و اولیاء الهی.

وَ نَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ مراد ارباب ضلالت و کفر و شرک هستند غیر مؤمن و لو اسم شیعه و مؤمن روی خود گذارند لکن از زمره مومنین خارج هستند، زیرا انکار به یکی از ضروریات دین از اسلام خارج می شود، و ضروریات مذهب از ایمان بیرون میرود، اینها را می کشند. با زنجیرها و غلهای آتشی و با تازیانه های آتشی می رانند.

إِلى جَهَنَّمَ وِرْداً بعد از اینکه در طرف یسار محشر با شیاطین و کفار جن آنها را نگاه میدارند و حجه را بر آنها تمام می کنند و نامه های آنها را به دست چپ از عقب سر به آنها می دهند و صورت های آنها را به عقب سر برمیگردانند.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۷] .... ص : ۴۸۶

لا يَمْلِكُونَ الشَّفاعَةَ إِلاَّ مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمنِ عَهْداً (۸۷)

مالک نمیشوند شفاعت را مگر کسی که گرفته باشد نزد خداوند رحمن عهد و پیمانی:

لا يَمْلِكُونَ الشَّفاعَةَ نه کسی آنها را شفاعت میکند به هر جا پناه به برند آنها را راه نمیدهند و قابلیت شفاعت ندارند. و نه می توانند شفاعت اتباع و اولاد و بستگان خود را بکنند.

إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمنِ عَهْداً که خداوند هم قابلیت شفاعت بآن ها داده که شفعاء روز قیامت آنها را شفاعت کنند، و هم اجازه شفاعت بآن ها داده که شفاعت اهل و اولاد و رفقاء و بستگان و اتباع خود را کنند، و این عهد و پیمان مخصوص اهل ایمان است، زیرا شفعاء روز محشر انبیاء و اوصیاء و قرآن و مؤمنین هستند

که هر مؤمنی پس از نجات حق هفتاد نفر را دارد که شفاعت کند، و شفاعت عامه مخصوص بحضرت رسالت و صدیقه طاهره و ائمه اطهار علیهم السّلام است که حدی بر آن ها قرار نداده هر کس را بخواهند شف...□...می کنند، و آنها غیر مؤمنین و دوستان خود را شفاعت نمیکنند، و شفاعت خاصّه شفاعت سایر شفعاء است کسانی که بآنها خدمت کردند و منتسب شدند. قرآن کسانی که تلاوت کردند و به دستورات آن عمل کردند، ایام مثل شهر رمضان لیالی متبرکه هر که را که در آنها عبادت کردند و به وظایف آن عمل کردند، اطفال مؤمنین پدر و مادر خود را، مؤمنین عیال و فرزندان و کسانی که بآنها احسان کردند، علماء کسانی که احترام آنها را نگاه داشتند و بآنها خدمت کردند و به دستور آنها عمل کردند.

و از امور مهمه این است که جمیع این شفعاء حق مخاصمه هم دارند کسانی را که به آنها ظلم کردند و مخالفت کردند و حق آنها را مراعات نکردند.

ویل لمن کان شفعائه خصمائه.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۸] .... ص: ۴۸۷

وَ قالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمنُ وَلَداً (۸۸)

و گفتند خداوند رحمان اخذ ولد کرده، این جمله شامل تمام مشرکین و یهود و نصاری و غیر این ها میشود، زیرا مشرکین ملائکه را دختران خدا گفتند، یهود آدم را ابن اللَّه گفتند. نصاری عیسی را ابن اللَّه دانستند. بنی اسرائیل و اهل کتاب گفتند ما پسران خدا و دوستان او هستیم و به تمام این ها در قرآن مجید بیان شده.

أَ فَأَصْفاکُمْ رَبُّکُمْ بِالْبَنِینَ وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلائِکَهِ إِناثاً اسری آیه ۴۲- فَاسْتَفْتِهِمْ أَ لِرَبِّکَ الْبَناتُ وَ لَهُمُ الْبَنُونَ أَمْ خَلَقْنَا الْمَلائِکَهَ إِناثاً وَ هُمْ شاهِدُونَ صافات آیه ۱۴۹ و غیر اینها از آیات، و اما اهل کتاب. وَ قالَتِ الْیَهُودُ عُزَیْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَ قالَتِ النَّصاری الْمَسِیحُ ابْنُ اللَّهِ توبه آیه ۳۰ وَ قالَتِ الْیَهُودُ وَ النَّصاری نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ مائده آیه ۲۱ چون در این توریه رایج آدم را

ابن اللَّه دانسته.

و بالجمله این ها از حیث معرفه اللَّه از جهات بسیاری ناقص هستند.

۱- خدا را جسم می دانند و در بهشت آمد برای تفریح و آدم و حوی چون عریان بودند و از شجره عقل اکل نموده بودند و شعور پیدا کرده بودند رفتند مخفی شدند در عقب درختی که خدا آنها را نبیند، خدا فهمید به ملائکه فرمود اینها از شجره عقل تناول کردند و عقل پیدا کردند فردا می روند و از درخت حیات تناول می کنند و یک خدای می شوند مثل ما، و یک شمشیر آتش بار دور درخت حیات قرار داد و به ملائکه فرمود آنها را از بهشت بیرون کنند.

۲- خدا را جاهل می دانند که خبر نداشت که آنها از درخت عقل تناول کرده پس از مخفی شدن آنها خبردار شد.

۳- خدا را عاجز می دانند که اگر از درخت حیات تناول کنند یکی می شوند مثل ما.

۴- مشرک میشوند که مثل بر خدا قائلند.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۸۹] .... ص: ۴۸۸

لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئاً إِدًّا (۸۹)

هر آینه به تحقیق آمده اید به چیز بسیار منکری. ادّبه معنی فضیح شنیع منکر عظیم است.

لَقَدْ جِئْتُمْ به تقدیر جمله خطاب به پیغمبر که به آنها که هر آینه آمده اید روی این عقیده فاسده که از برای خدا ولد قائل شده اید و این قول و عقیده شیئا ادا بسیار منکر است، بلکه در جمیع قبایح عقلیه قبیحی بدتر و زشت تر و شنیع تر و فضیح تر از این عقیده و قول نیست، زیرا خداوند متعال یکی از صفات سلبیه او این است که مرکب از اجزاء نیست.

(نه مرکب بود و جسم نه جوهر نه عرض بی شریک است و معانی تو غنی دان خالق)

و ترکیب سه قسم ترکیب داریم، ترکیب خارجی مثل عالم اجسام که مرکب از اجزاء خارجیه، و این اجسام سه نحو احتیاج لازم دارد هر جزء احتیاج بسایر اجزاء دارد و مرکب احتیاج به جمیع اجزاء دارد و مرکب و اجزاء احتیاج به مرکب بالکسر دارند و احتیاج از لوازم امکان است و با وجوب وجود مناسبت ندارد و ترکیب عقلی که در انواع است که مرکب از جنس و فصل است که می گویی نوع انسان مرکب از حیوان و ناطق و جنس بدون فصل موجود نمی شود و فصل در تشخص محتاج به جنس است.

(هیولا در بقاء محتاج صورت تشخص کرد صورت را گرفتار)

و ترکیب و همی که در عالم مجردات عالم عقول و نفوس باشند که نه ترکیب خارجی دارند و نه ترکیب عقلی، بلکه وهمی دارند که مرکب از وجود و ما هیه هستند و ماهیه حد وجود است و ذات اقدس محدود نیست صرف وجود است غیر متناهی.

(ان الوجود عارض الماهیه تصورا و اتحدا هویه).

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۰] .... ص: ۴۸۹

تَکادُ السَّماواتُ یَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَ تَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَ تَخِرُّ الْجِبالُ هَدًّا (۹۰)

نزدیک است که آسمانها از هم به پاشند از این قول و زمین شکافته شود و کوه ها ریز ریز گردد.

تَکادُ السَّماواتُ یَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ تنبیهان ۱- این که خداوند عالم تمام آسمان ها و زمین را برای انسان خلق فرمود.

خلق لکم ما فی السموات و ما فی الارض.

۲- این که تمام مخلوقات حتی جمادات و نباتات شعور و ادراک و معرفت دارند.

وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ اسراء آیه ۴۴

(جمله ذرات زمین و آسمان با تو می گویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیریم و هشیم با شما نامحرمان ما خامشیم

و چون انسان فاسد شد و فسادش عظیم شد تمام این ها از هم پاشیده میشود اگر حفظ الهی نباشد، و چون این قول و اعتقاد در اعلا درجه فساد بود نزدیک بود که اینها از هم پاشیده شوند خداوند برای یک جماعت مؤمنین موحدین آنها را نگاهداری کرده، چنانچه در روز عاشورا پس از شهادت سید الشهداء علیه السّلام انقلاب در عالم افتاد بادهای مخالف وزیدن گرفت هوی تیره و تار شد قرص خورشید گرفته شد زمین لرزید.

از حضرت صادق علیه السّلام سؤال کردند که چرا در رحلت حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و اله و سلّم و امیر المؤمنین علیه السّلام و صدیقه طاهره و حضرت مجتبی این انقلاب نشد و در شهادت ابی عبد اللّه اتفاق افتاد؟ فرمود:

تا روز عاشورا از این پنج آل عبا و لو یک نفر باقی بود و پس از شهادت او احدی از این پنج نفر نبودند.

وَ تَنْشَقُّ الْأَرْضُ که در خبر دارد.

لو خلت الارض عن الحجه لساخت باهلها و لماجت باهلها.

وَ تَخِرُّ الْجِبالُ هَدًّا و لذا تعبیر به تکاد کرد که اگر حجت، خدا و مؤمنین نبودند مسلما اتفاق افتاده بود، برای آنها حفظ شد.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۱] .... ص: ۴۹۰

أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمنِ وَلَداً (۹۱)

اینکه به خوانند و دعوی نمایند که از برای خداوند رحمان ولد هست.

توضیح آنکه اصول دین مقدس اسلام و دین حق پنج است، توحید، عدل، نبوت، امامت، معاد. و اصل اولی توحید است و از برای توحید مراتب پنجگانه است، توحید ذاتی و صفاتی و افعالی و عبادتی و نظری، و اصل اولی توحید، توحید ذاتی است.

و قول به اینکه از برای خداوند رحمان ولد هست انکار توحید ذاتی است، و این در باب کفر و شرک از انکار سایر مراتب توحید درجه اعلای کفر و شرک است

و نیز کفر و شرک و سایر عقاید فاسده و معاصی همین نحوی که آثار دنیوی و اخروی برای صاحب خود دارد قلب را سیاه میکند توفیق را سلب میکند اصابه مصائب می شود، شیطان تسلط پیدا میکند بعد از رحمت می آورد موجب نزول بلا میشود بعقوبت اخروی معاقب میشود همین نحو در خارج هم آثاری دارد و این انکار توحید ذاتی که بیانش در آیه قبل شد که موجب تجسّم و ذی اجزاء و احتیاج می شود، قول باین که از برای او اولاد است اعلا درجه کفر و شرک و این اقتضاء دارد که آسمانها پاره پاره شود و زمین شکاف بردارد و کوه ها از هم پاشیده شود به نحو اقتضاء، لذا در آیه قبل بلفظ تکاد تعبیر فرمود که اگر حفظ الهی و نگاهداری او نبود مقتضی اثر خود را می بخشد حفظ او مانع از تأثیر شده لذا میفرماید:

أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمنِ وَلَداً که این دعوی اقتضای این آثار را دارد، و این حفظ الهی نه برای عنایت بآن ها است، بلکه جهات دیگری دارد یکی آنکه شاید این ها موفق به توبه شوند و از این عقیده برگردند، دیگر آنکه شاید در نسل آنها و لو به هزار واسطه مؤمن پیدا شود، دیگر بواسطه وجود امام و مؤمنین و بقاء دین تا دامنه قیامت و اطفال رضیع و امثال این است.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۲] .... ص: ۴۹۱

وَ ما یَنْبَغِی لِلرَّحْمنِ أَنْ یَتَّخِذَ وَلَداً (۹۲)

و سزاوار نیست از برای خداوند رحمان اینکه بگیرد ولد و بچه پیدا کند، زیرا اخذ ولد متوقف بر این است که زن اختیار کند.

زن خدا کیست که آدم را زاییده باشد، یا ملائکه را زایش کند، و نیز متوقف بر این است که این اولادها در ابتداء وجود کوچک باشند و شیر خوار باشند تا رشد کنند، و یا بگویند العیاذ باللّه خودش زائیده پس او زن است و شوهر او کی است.

بعلاوه لوازمی که در آیه قبل اشاره شد که موجب ترکیب و تجسیم و احتیاج و حدوث و امکان است، و از وجوب وجود می افتد، مسئله اختلافی است بین

حکما و متکلمین و لسان آیات و اخبار در اثبات وجود واجب الوجود، حکماء از راه وجوب و امکان وارد شدند که هر ممکنی وجود و عدم نسبت باو مساوی است اگر علت تامه بر وجودش باشد موجود می شود و الا معدوم است و چون موجودات در عالم هست البته باید منتهی شود بواجب الوجود، و لکن این طریق باطل است، چون اطلاق علت بر خداوند غلط صرف است، زیرا انفکاک معلول از علت محال است.

و کان اللَّه و لم یکن معه شی ء بعلاوه موجب سلب اختیار و قدرت می شود، و طریقه متکلمین از راه قدم و حدوث وارد شدند که حادث مسبوق بعدم است و وجودش احتیاج بموجد و محدث دارد تا منتهی شود بقدیم، و این طریق هم خالی از اشکال نیست، زیرا اثبات قدم اثبات وجوب وجود نمی کند، چنان چه گفتیم که علت و معلول از یکدیگر انفکاک ندارند، و اگر علت قدیم باشد معلول هم قدیم است با اینکه مسلما معلول با امکان مرادف است اثبات وجود نمیکند، اما طریقه آیات و اخبار از راه اثر و مؤثر است که هر اثری محتاج بمؤثر است تا منتهی شود بواجب که احتیاج بمؤثر نداشته باشد لذا میفرماید:

وَ ما یَنْبَغِی لِلرَّحْمنِ واجب الوجود بالذات أَنْ یَتَّخِذَ وَلَداً

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۳] .... ص : ۴۹۲

إِنْ کُلُّ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ إِلاَّ آتِی الرَّحْمنِ عَبْداً (۹۳)

نیست هر کس که در آسمانها است که ملائکه باشند، و در زمین که جن و انس باشند مگر اینکه در پیشگاه خداوند طوق عبودیت بر گردن دارد.

إِنْ کُلُّ مَنْ فِی السَّماواتِ مراد ذوی العقول است پس مثل کرات جویّه و کواکب خورشید و ماه و ستارگان خارج از این عنوان هستند، و الا تعبیر به ما فی السموات می فرمود. و الارض که جن و انس باشند، پس مثل جمادات و نباتات و حیوانات خارج هستند.

إِلَّا آتِی الرَّحْمنِ فردای قیامت تمام در پیشگاه عرش اعظم حاضر می شوند.

عبدا که با خضوع و خشوع و تحت فرمان ربوبی و محکوم بحکم پروردگاری با ذلّت و خفت و خواری وارد میشوند، و اعتراف بعبودیت حق دارند.

عَبْداً مَمْلُوکاً لا یَقْدِرُ عَلی شَیْ ءٍ نحل آیه ۷۷ و نیز میفرماید:

وَ کُلٌّ أَتَوْهُ داخِرِینَ نمل آیه ۸۹- و فرزندی پسر یا دختر عنوان عبدیت نسبت به پدر ندارند، بلکه آزاد هستند، بلی اگر پدر آن خود عبد غیر باشند اولاد آنها هم عبد مولای هستند نه عبد پدر، و لو واجب باشد بر اولاد اطاعت پدر و مادر و برّ بآن ها، و حرام باشد عقوق و مخالفت آنها، و لو در خبر باشد

انت و مالک لابیک

ولی عبد نیست، پس ملائکه عنوان بنات اللّه بر آنها کفر، و عزیر و عیسی و آدم تمام عبد ذلیل الهی هستند، و عنوان عبودیت بالاتر است از مقام رسالت، در تشهد می گویی اشهد ان محمّدا عبده و رسوله عبودیت را مقدم بر رسالت ذکر میکنی، لکن امروز جامعه اکثر، بلکه صد هشتاد خود را از تحت عبودیت حق خارج کردند و خود را آزاد می دانند و هر فسق و فجوری را که هوای نفس مایل باشد مرتکب میشوند.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۴] .... ص : ۴۹۳

لَقَدْ أَحْصاهُمْ وَ عَدَّهُمْ عَدًّا (۹۴)

هر آینه بتحقیق ما احصاء کرده ایم آنها را و شماره کرده ایم شماره کردنی اشاره باین که علم الهی احاطه کرده بجمیع افراد ملائکه و جن و انس مؤمن و کافر عادل و فاسق قاصر و مقصر مطیع و عاصی کوچک و بزرگ مرد و زن و تمام آنها در دفتر الهی ثبت و بتمام اعمال آنها و افعال آنها و اقوال آنها و نفس های آنها در پیشگاه الهی شماره دارد.

مسئله- در موضوع علم الهی بین حکماء قدیم اختلاف شدید است بالغ بر بیست و دو قول که ما در مجلد اول کلم الطیب در باب صفات متعرض شده ایم.

و قیل لا علم له بذاته- و قیل لا یعلم معلولاته الی آخر مزخرفاته، و تحقیق کلام این است که علم از صفات ذاتیه است و عین ذات است و گفتیم که ذات

اقدس ربوبی حق صرف الوجود است و محدود نیست غیر متناهی است ازلا و ابدا زیرا حد از لوازم ماهیه است و خداوند ماهیه از برای او نیست، چنان چه گذشت که موجب ترکیب میشود، و گفتیم صفات ذاتیه عین ذات است، و چون وجود غیر متناهی است جمیع مراتب وجود را دارا است. و صفات ذاتیه مراتب وجود است، علم مرتبه من الوجود، قدره حیات عصمت کبریایی و سایر صفات ذاتیه که برگشتش باین ها است، و این صفات هم غیر متناهی است و غیر محدود، زیرا اگر محدود باشد وجود محدود میشود و از وجوب وجود خارج می شود و مستلزم امکان و احتیاج و ترکیب است، لذا میفرماید:

لَقَدْ أَحْصاهُمْ وَ عَدَّهُمْ عَدًّا و این اختصاص بآنها ندارد جمیع موجودات امکانیّه همین نحو که در تحت قدرت او است، مکشوف و معلوم نزد اوست ازلا و ابدا.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۵] .... ص: ۴۹۴

وَ كُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيامَهِ فَرْداً (۹۵)

تمام ملائکه و جن و انس محشور می شوند و می آیند در روز قیامت در پیشگاه احدیت تک تک و فرد فرد، بلی بعد از بعث و حشر و ورود در محشر مؤمنین از جن و انس و ملائکه در طرف یمین عرش مجتمع می شوند و کفار جن و انس در طرف یسار و در یک آن قیامت بر پا میشود.

وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹. و کلهم مرجع ضمیر هم ملائکه و جن و انس ذوی العقول. آتیه یعنی در محضر پروردگار برای سؤال و رسیدگی بحساب هر یک و جزای عمل آنها.

يَوْمَ الْقِيامَهِ که طول پنجاه هزار سال است.

تَعْرُجُ الْمَلائِكَهُ وَ الرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَهٍ معارج آیه ۴ فردا تنها منفرد ناصر و معینی ندارند و خبر از حال یکدیگر ندارند، نه پدر خبر از اولاد و نه اولاد از پدر هر یک بفکر خود هستند.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۶] .... ص : ۴۹۵

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَیَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمنُ وُدًّا (۹۶)

بدرستی که کسانی که ایمان آورده بودند و اعمال صالحه بجا آورده بودند خداوند رحمان زود باشد که قرار دهد از برای آنها مودت و محبت دوستی و وداد مؤمنین در دنیا یکی از امور مهمه اسلام است و آیات شریفه در قرآن در این باب بسیار است.

و بالعکس بغض و عداوت کفار و معاندین هم یکی از امور مهمه اسلام است، اما نسبت به خاندان نبوت ائمه اطهار از ارکان ایمان است حتی سؤال شد از امام علیه السّلام.

که هل الحب و البغض من الایمان جواب فرمود:

هل الایمان الا الحب و البغض

نفس دوستی این خوانواده و بغض اعداء آنها جزو عقاید است که بدون آن از ایمان خارج میشود، و اما آثار حب و بغض از فروع مهمه واجب است، که گفتند فروع دین ده است.

صلاه زکاه خمس صوم حج جهاد امر بمعروف نهی از منکر تولی تبری و اجر رسالت است.

قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی شوری آیه ۲۲ و نیز فرمود قُلْ ما سَأَلْتُکُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَکُمْ سبأ آیه ۴۶- و اما موده مؤمنین و بغض اعداء دین، آیات بسیاری در تأکید آن داریم. و بالعکس بغض مؤمنین و مودت کفار و معاندین نهی اکید در آیات شریفه است، و در خبر داریم

من احب حجر احشره اللّه معه

فردای قیامت مؤمنین با هم محشور میشوند در بهشت.

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَیَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمنُ وُدًّا و کفار و اهل عذاب در جهنم با هم محشور می گردند که گفت

حشر محبان علی با علی است حشر محبان عمر با عمر.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۷] .... ص : ۴۹۶

فَإِنَّما يَسَّرْناهُ بِلِسانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَ تُنْذِرَ بِهِ قَوْماً لُدًّا (۹۷)

پس جز این نیست که ما سهل و آسان کردیم قرآن را بزبان تو برای اینکه بشارت دهی به این قرآن اهل تقوی را و انذار فرمایی باین قرآن قوم شدید- الخصومه را.

فَإِنَّما يَسَّرْناهُ بِلِسانِكَ به زبان عرب آن هم با کمال فصاحت و بلاغت، زیرا شخص نبی صلّی اللَّه علیه و اله افصح عرب بود و فصاحت و بلاغت قرآن هم از قدرت بشر بیرون است و از معجزات قرآنی است.

لتبشّر به به این قرآن مجید المتقین اهل تقوی را به جمیع مراتب تقوی از شرک و کفر و ضلالت و معاصی کبار و صفات خبیثه و اخلاق فاسده و اعمال سیّئه با بشارت ها از تفضلات الهی بآن ها در دنیا و حین الموت و در قبر و عالم برزخ و از اهوال قیامت و به دخول در بهشت و نجات از مهالک و خلود در بهشت و نعم بهشتی که سر تا سر قرآن مشتمل بر جمیع این بشارت ها است بر مؤمنین و صلحاء و اتقیاء.

وَ تُنْذِرَ بِهِ قَوْماً لُدًّا به آنها انذار از بلاهای مهلکه دنیویه و عقوبات حین النزع و در قبر و برزخ و اهوال قیامت و دخول نار، و انحاء عذاب و خلود در آنها، و قوم لد کسانی که خصومت آنها شدید است، ولّد جمع الدّ است، مثل کفار قریش که چه اندازه با پیغمبر صلّی اللَّه علیه و اله و با مسلمین خصومت کردند و اذیت نمودند، چه در مکه، و چه در طائف و چه در مدینه، و قوم یهود که اعلا درجه خصومت را تا کنون با مسلمین اعمال می کنند که در قرآن میفرماید:

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا الایه مائده آیه ۸۲- و امروز در این متجددین بسیار مشاهده می شود نسبت بمؤمنین و اهل تقوی و ظلمه نسبت بضعفاء.

[سوره مریم (۱۹): آیه ۹۸] .... ص : ۴۹۶

وَ كَمْ أَهْلَكْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزاً (۹۸)

و چه بسیار هلاک کردیم ما قبل از این از قرن های سابقه آیا حس می کنی از آنها احدی را، یا می شنوی برای آنها صدای ضعیفی.

وَ کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ قوم نوح و عاد و ثمود و قوم لوط و قوم شعیب و فرعونیان و امثال آنها. هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ به حواس خمسه ظاهره باصره سامعه شامه ذائقه لامسه. أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِکْزاً رکز صدای خفیفی است که تعبیر به ناله می کنیم. این مشرکین و کفار بترسند از این نوع مشاهده ها و دست از شرک و کفر و ظلم و اذیت و خصومت بردارند، لکن هیهات با این قساوت قلب و سیاهی دل و تقلید از آباء و عناد و عصبیت اینها هدایت شوند، بلکه در قرآن می فرماید:

وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً اسراء آیه ۸۴- وَ لا یَزِیدُ الْکافِرِینَ کُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا مَقْتاً وَ لا یَزِیدُ- الْکافِرِینَ کُفْرُهُمْ إِلَّا خَساراً فاطر آیه ۳۷.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر سوره مریم و الحمد للَّه رب العالمین و صلّی اللَّه علی محمّد و اله الطاهرین المعصومین و یتلوه ان شاء اللَّه المجلد التاسع من ابتداء سوره طه.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ یَسْتَوِی الَّذِینَ یَعْلَمُونَ وَالَّذِینَ لَا یَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹